

ધિથી સંહિત હોવાથી તેઓનું મોતનપ્રકરણ 'સદ્ગાંધે બહુજ દુઃક' અને 'સાદુ' છે. સવારના સાત વાગે મુલામાં ચાર છાણું મૂકતાં જોત જોતામાં રસોઈ થઈ નય છે અને નવ વાગેતે તો સ્ત્રી, જમાડીને, જમીને, અને ખેરવારીને, નિશ્ચિત યથે તે કદાચ વેદીએ કાંતલી કે ભેડાં સીવતી કે, મજૂરી કરવા ચાલી ગયતી તમે જોશો ! રાત્રે પણ તેમને સંધતાં ખાતાં પીતાં અને પાતળાં માંડ કુલ એક કે દોઢ કલાક થતાં હશે.

હવે જરા મોરબાવાળા દિન હાલિનાં કુટુંબમાં જુઓ. ખાવા પીવાનું એ નાનું પ્રકરણ કુલીને મેટ્રા ભાગવતનો દશમસ્કંધને જોશો. મોઢાં સાસુછપી તે નવી નાની વધુ સુધી સંધાઈને, રાંડેલાં મોડેલાં બેસાંએને ત મજરકામાં જમે ત્યારથી તે રાતના દસ વાગે ચાકીને લોથ પોથ ચણકાં બંધતાં બંધતાં તળાઈમાં ખેડે ત્યાં સુધી તેમને, વચગાળે થોડાજ આંતરા સહિત સંધવાના કોઈને કોઈ પ્રસંગમાં એ પ્રકરણમાં ખેડેલાં જોશો. સવારમાં ચ્હાને ઉઠાળે; ઉઠાળવાથી તે રાતના છેલ્લા દેવતા બોલવાવા પર્ષતની પાકરાત્રની સહસ્રો પ્રક્રિયાઓ તેઓ કરતાં હશે. સવારે દેવ દર્શન પણ કરવા જવાને જેમ તેમ કુર્સક કાઢવા નય તો, હોવા પર મુકેલી કાંઈ ને કાંઈ ચીજ આવે ત્યારે બળા ગયતી કે રોરીના કુતરાએ ચાકી ગયતીન ધણું કરીને લેવામાં આવે ૧-કુટુંબ જરા વિસ્તીર્ણ તથા સંયુક્ત હોય, અને સાથે શ્રીમંત ન હોય તેથી ચાકર ન હોય તો તો બીચારી સ્ત્રીઓને અડાવોજ નીકળી નય છે. એમનું 'સેનનું' ટાઇમ ટેબલ તથા 'માત્રામ તપાસીશું'—અને તેજ, આખાં છવનનું, સુવાવડ, માંડગી તથા મજાનના અપવાદો બાદ કરતાં કમનસીબે એકસમ, એકસ છે—તો નીરાળનાં ઉઠાસાંએ બેસારના જે એક કલાક મળે છે તે પણ તેમને મળતો જણાશે નહીં. એ સ્ત્રીઓની નીરાળ તો વળી પ્રજેવાર ચાલે છે. ઉઠાસાંએ સવારની સામાન્ય નીરાળ હોય છે તો બેસારની નથી હોતી. પરંતુ સ્ત્રીઓની તો બેસાર ચાલે છે અને નાહડ રકુલમાં પણ તેમને રહેતે દસ વાગા પર્ષત અપયન કરવું પડે છે. આ કાંઈ અલુકિત કે હાસ્યવાસ નથી. એ શુદ્ધ સત્ય છે.

આ શું, ટાઇમ-ટેબલ, કાયરી, આખાં છવનનું ચરિત્ર, જે કહો તે—સવારે ૬ થી ૭, હંતધાવન, શાયરનાહિ; ૭ થી ૭ા, ચ્હા, દેવપૂનાહિ; ચ્હા સળગાવતાં અને સળગી રહેતાં—દરમીઆન આંખ તથા પેડ બરીને ધૂમાડો ખાતાં—૮; ૮ થી ૧૦, રાક સમારણું, રસોઈનું પાણી જાડું, તથા સંધળી રસોઈ તૈયાર કરવી; ૧૦ થી ૧૨ શેઠલી વણવી તથા દરમીયાન ખીરસડું; ૧૨ થી ૧૨ા બોળન; ૧૨ા થી બેસારના 'શા' એકવાડ પાણી; તે પછી કૃષિકાં કપડાંને ઢીંગડાં ચારવાનું, સીવવાનું, અનાજ વણવાનું, કપડાં ધોવાનું, કાંઈ પત્રાળી દડેલા સીવવાનું, ફળવાનું, સાડુસુક કરવાનું, રીવાબતીમાં તેલબતી કરવાનું, કિયાદિ ઓળાં એ અનેક કામો સાંભળુધી કરવાનાં હોય છે. કાંઈ નહીં હોય તો સાસુને વધુ સાથે, નાણુંને બોળાઈ ર નેકાણીને દેણી સાથે એમ લડવાનું હોય છે. લડવાનું નથી હોતું તો ન્યાતમાં પોતાથી પેસાદારની પોતાથી ગરીબની મજરી અને આખા ગામની કુચડી કરવાની હોય છે ! અને એમાં છવનનાં સૌથી મોટાજો તો એજ છે એમ સ્ત્રીકારતાં રામ આવે છે. કોઈક અનિયમિત વખતે અંકરમાત્ર અવકાશ મળતો તેમજ શક સ્ત્રીઓનીજ પર કામ દોળી સુધે પણ રહેતી હશે એ અપવાદો બાદ કરતાં, હમે દોરે સામાન્ય સિધ્ધિતાં સંયુક્ત કુટુંબની સ્ત્રીનાં 'સેનનું' છવનની આ રૂપરેખા સત્યથી વેળળી છે એમ એવોજ નાણકાર કહી શકશે.

આ સ્થિતિ દયામણી નથી તેવી દયામણી નથી પુરશે સ્ત્રીઓને સુખી કરવા નહીં પરંતુ વગર મગારે લેડે લાન્યા હોય એવું અનુમાન કરવાની એ તેમની દુઃખદ છંદગી પરથી ઇચ્છા યાય છે. સ્ત્રીને પણ પુરુષ જેટલીજ વિશ્રાંતિની આવશ્યકતા છે, અને મનુર વર્ગ પણ હવે આદ્યથી વધુ કલાક કામ કરવા ના પાડે છે. ઇંગ્લાંડના તમામ કામદાર વર્ગનાં મંડળો તથા 'લેબર પક્ષના' એમ. પી. એ. મનુરો પારો ૮ થી વધારે કલાક માલિકા ન કરાવી શકે એવી-મતજળનો કાયદો સરકારથી ધડાવવા મથી રહ્યો છે, અને ધણું અરો-તેઓ ફાળી-ચૂક્યા છે; પરંતુ આપણી હાંડુ સ્ત્રીઓને તો સર્વોદયથી તે રાતના ૧૦ ના ટકારા સુધી, રસોડાંની રળી પર, સતત ૧૬ કલાક સરેરાશ એટલીજ રહેલી હોય છે ! તે દરમીયાન નારતે પાણી

તથા પીસાળ પાણીનોજ વખત આરામમાં નય છે. અને તે પણ સુરેરાસજ સોજ કલાક. ને પતિરાજ ૬૭ વધારે રોકાઈમાર હોય, સવાર સાંજ હતું હતું અને અનેક રાત્રી. તરકારીઓ તથા રાયતાં અથાણું ઉડાવવાના રોખીન હોય, ઘેર રોજ પરોણાઓની આવ ન હોય તો તો સ્ત્રીની કમખખતી અને વહીવટનો પાર નથી રહેતો. ઠેકાક વળી અનરનવર ચંપીના રોખીન હોય છે, અને તેમને સ્સોઈ પેઠે ચંપી પણ બાય-ડીના દાઘ રીવાય ખીનના દાઘની ગમની નથી હોતી તો તો બીયરીનો બાર વગેજ છુટકો. બૂલે ચૂકે યાક અને ઉંઘના : બારથી ચંપીમાં કાંઈ કસર થઈ. તો તો સામટા ધમણ બાર વાગે. છે. સ્ત્રીની ચંપી સારી થઈ નય છે અને એ અડખખધ રીવાયની ચંપીની તે અધિકારિણી : નથી. આમ આખા દહાડાનાં, અદાર કલાકનાં અખંડ વહીવટો અને પતિસેવાના અનુ-ધમ બદલામાં છેલ્લી રાત્ર પામરી પછીજ માંડ છ કલાકની નિદ્રાની તે અધિકારી થાય છે, અને તે દરમીયાન પણ ઊઠક રહે કરે તો તેની વ્યવસ્થા કરવા વચમાં વચમાં ભગવાનું ! આને બદલે તેની આજીવન એકોડો ઉમેરેલા એવા ૧૮ કલાક કામ કરાવવાથી પરિણામ શું આવે છે ? એજ કે તેઓ છુટે છે, 'સર્વાઈવ' થાય છે તો પણ તેમની મુખમુદ્રા પરથી તેજ તો હમેશને કાઢે ચાલ્યું નય છે, બાંધી તુડી નય છે, અને સ્વરૂપહીન, ઠીકરો જેવી બની નય છે. મુંદર વસ્ત્રથી બદતુરતી ઢાંકવા છતાં, વસ્ત્ર તેનાથી નુકાં પડી આવે છે અને દુર્બલતા તથા તેજહીનતા ઢાંકવાને બદલે, રખટનર થઈ આવે છે. દીરામોનીનાં અવસ્થા તથા સોના રૂપના દાગીના, કુતતી કોરો તથા સારીઓ છતાં તે નાટકોની રાણી જેવીજ દારપખનક રીતે કુરૂપ દેખાય છે. એવા એક પણ કામથી શ્રંગાર વિના કેવલ સફેદ કપડાંનાં એક માત્ર બાણુજ અને રફટીમાં સજ્જ થયેલી સામાન્ય કુટુંબની મુરોપીયન નવયુવા કન્યા જ્યારે તેજથી આસપાસનાં સ્થળને પ્રકાશ કરતી હોય છે, અને હીપી નીમળે છે ત્યારે આપણી સ્ત્રીઓ હાથદિ પ્રક્રમે સેંકડો અને હાલોનાં મૂંઝવણો વસ્ત્ર અને શ્રંગારોનાં પરિધાન છતાં દીપતી નથી, તેનું કારણ શું ? બાલવન, અત્યંત પરતંત્રતા આદિ કારણો તો છેજ પણ તે ઉપરાંત એક મુખ્ય કારણ ઉમરાની અંદરનું સખત બીનપીછાનનું ગદ્દાવહીતર છે. તે તેમનાં જીવનની મીઠાસ ઘસી સે છે. હોહીની તેજમાં શીકાસ આણે છે, અને દુઃખમાં પોતાનો એકડોજ ન હોય એમ પોતાને ગણવાથી આત્મમાનહીન થઈ નય છે. કુદરતી સ્વરૂપ કરતાં પણ એ યોજિત સ્વરૂપવર્ધક છે. મુખપર તેજ તો તેથીજ છે, તેના અભાવથીજ આપણી સ્ત્રીઓનાં મુખ ગદાન, નિસ્તેજ દારપરદિત, બયસંતપ્ત, નાજી તાણુવાથી પહોળાં થઈ અયત્ર અયવા અંદરથી સીચીને વણવાના મુખ જેવાં બાંધી લીધેલાં થઈ-અપર્યાં હોય છે. સામાન્ય વર્ગની દિગ્ગે સ્ત્રીઓ કરતાં તો રૂદ્ધ મનુર વર્ગની સ્ત્રીઓમાં ખાસ સૌંદર્ય નહીં તોપણ મુખને તેજસ્વી ઉડાસ અને હાસ્ય (ને કે કાંઈક ખાં) વિશેષ છે. તેનું કારણ કામ કદાચ વધારે બારી કરવાનું હોવા છતાં, તેઓને તે કામની ચિંતા અને તેના બયો બાર તેમને માથે અનુભવો હોતો નથી તે છે. પરિણામ કે ધણીના કાપને ત્રાસ તેમને કંપાવતો હોતો નથી. પોતાનાંજ કામ વરીકે સ્વતંત્ર રીતે તેઓ ને કરે છે તે કરે છે. તેઓને તરવારની ધાર પર નહીં પણ સર્પામ રસ્તે ચાલવાનું હોય છે, અને તેમનું કામ સીધું નહીં પણ નુકું હોય છે તેથી અનુજ બચવાનું હોતું નથી. શેર લેખની કુલકા રોપણી કરવામાં ને શ્રમ પડે છે તે દશ શેર બારમાં દેખાતું ઘડવામાં નથી મડતો. તેવાં ઘણધુમટ કે કુમાસ કરું નેવાનું હોતું નથી. આથી તેઓ કામ આપણાં દિગ્ગેનાં ભૈરવો કરતાં ઘણું નિર્મિતપણે અને બેધડક-સ્મરતા પેઠે કરે છે. તેનો શ્રમ હાનિકર્તા થઈ પડતો નથી. દિગ્ગેની પ્રત્યેત આનદાનીએ આપણી સામાન્ય વર્ગની સ્ત્રીઓના ચહેરા ઉપરથી તો હાલ રૂપસદગ લીધી છે, અને અમજુ ધાણુજ વર્ગની સ્ત્રીઓ તો છેજ નિસ્તેજ થઈ ગઈ છે. સખત ગંધાં વહીવટો અને આત્મપૂર્વક આનંદની મુન્યતા તેમનામાં તો વલિક વગેથી પણ વિશેષ છે. તેમની સ્ત્રીઓનાં કંતાયલાં મોં અને તેમની લયડતી ચાસ તો કહેવત રૂપ થઈ પડી છે. " આ તો બામણી જેવી લાગે છે " એ તો એક વાણીયાણી બીજી વાણીયાણી મહેના નિંદાધ્માયનું એક પ્રચલિત વાક્ય છે. " પણ તેમ કહેનારે વિરમણુ કરવું નોઈતું નથી કે, તેઓ પણ તેનાથી ચારે બીજેજ મગધીએ છે. સામાન્ય વર્ગની દિગ્ગે માત્ર સ્ત્રીઓ બધીજ એછી વતી બેઠકા જેવી શંક છે. કેવલ મુરસા અને દ્વેષ વખતેજ તેઓનું કાંઈક રૂપરૂપ પ્રકાશે છે, તમારા જોવામાં નિડા પડે એવાની પણ યોગીજ સ્ત્રીઓ આવી

હશે. હંસને બહુલે હાસ્યની ચાલ તેમની છે. ત્યાર તાંડીયા, સીને, જરા હડપ, પગનું તાલ બંધ ઉપરડું. એતો છે નહીં, એક તાંડીયા ક્યાં તો બીજે ક્યાં ? સીધી લીટીમાં પણ તેઓ ચાલી શકતી નથી. એકવાર રસ્તાની આ તો જે મીનીટમાં બીજા જગત્તે બગર કરણે જ આવતી જોશે ! લયગ્રામાં ખાતાં, તલ્લે તાંડીયા જમીન જેડે ધસતાં, નાને મોઢે પગલે, આડા અવગા ચાલણ એ તે કાંઈ ચાલણ છે કે માત્ર હાલડું ? કહીયા-વાડીઓ ચાલવાને ' હાસી ' (ગતિ માત્ર કરવાનો શબ્દ) એ શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે. તે સ્ત્રીઓની ચાલ જોઈનેન જ પ્રથમ પ્રયોગમાં આવેલો હોવો જોઈએ !

જૂના બાપા કોઇને ' કોનીક ' (હાસ્યસિક) લાગશે પરંતુ વિષય તો કરણસ પ્રધાન છે. આપણે પુરોષોએ સ્ત્રીઓની આ અધમ અવસ્થા કરી છે. આપણે તેના ઉત્તરદાતા બીએ. તેનું કંઈ સ્ત્રીઓ સાથે આપણે જ આપીએ છીએ. અને તેનો પદ્ધતાપ અને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત આપણે જ કરવાનું છે. સ્ત્રીઓની સ્વાભાવિક બહુમાનસાધનો દુરપયોગ કરીને આપણે આપણા હાથપગ બંધ હોય તેમ તે અવયવેનું માંસ ખાઇને અતે હુલા પાંગળા થયા છીએ. સ્ત્રીઓ પાસે હદ ઉપરાંત કામ કરાવીને દિલ્લે તેમને પોતાની માતાધિકારી શુદ્ધામદ્રી બનાવી છે. એક માણસ કુંવારો હોય તોપણ તેને જો બોલામાં બોલા બે નોકરો, એક સંધનાર તથા બીજો ઘાડી જોઈએ છે; પરંતુ સ્ત્રી તો એકલી સંધનું કામ અને તે ઉપરાંત કરે છે. " લા-બોટ એક એસા નર, પાર, બગરથી, લાસ્તી, ખર " એમ એક મિત્રે બીજને લખ્યું. બીયારા ગરીબ બાદાણની મારફતે સાચા આ વાર્તા જોડી છે. મિત્રને, ગ્રા, સંધનાર, કપડાં ધોનાર અને બાર ઉપાડનાર એવા તો ' બામણ ' ન મળી શક્યો. પરંતુ આપણી સકલ સામાન્ય વર્ણની સ્ત્રીઓની દશા એવી નથી તો બીજી શું છે ? યજ્ઞમાં અને ગૃહરાત્રકમાં અર્ધાંગના તરીકે, બાપણોમાં દેવી તરીકે, ઘરમાં સંધનાર તરીકે, ઘાટ પર કપડાં ધોનાર તરીકે, વિવિધ ભોગદારે, બાળકો તથા પોઠાંઓ ઉપાડમાં માટે, ઈલાદિ વિવિધ કામોમાં તેમને લગાડવામાં આવે છે. કાંઈ ધારો કે લગ્નાદિક શુભ પ્રસંગોએ તેમને આનંદ મળતો હશે. ઉલટું તે વખતે તો બરાડા પાડતાં ઘાંટો બેસી ગયેલા અને નોતરાં તેડાં કરતાં તથા દાંયકાં દાંત્તાં દાંત્તાં પંગને ' બ્હેર ' પડ્યા હોય છે ! આ સંધનાર તાત્પર્ય એટલું જ છે કે, હાંડું સંસારમાં સ્ત્રીને ગદાવહીતર અતિશય છે. તેથી તેમની સ્વાભાવિક કોમલતા, મધુરતા અને મૃદુતા નષ્ટ થાય છે. પરંતુ એ શુણ્ણોનો સૂક્ષ્મ આનંદ ભોગવવાનું તો સ્વૂલભુષિના પતિઓના લગાટમાં ઈશ્વરે હદાપણ વાપરી લખ્યું નથી. અતિશય વેડીવાવાડથી સ્ત્રી પીયેર હવી ત્યાં સુધી ગમે તેવી તદુરસ્ત દેખાતી હોવા છતાં, સીને અહેરો. ઉતરી જઈ તે ચાડીયણ જેવી સાસરે ઘોડા વરસ બાદ દેખાવા માટે છે. તેની પણ હમને અતિ વેદના થતી નથી. હમને જ શોક થાય છે તે એ જ કે, સ્ત્રી પાસે અતિશય કામ કરાવવાથી તે પોતાની આત્મિક તથા માનસિક ઉન્નતિ કરી શકતી નથી. તેને જરા પણ બુદ્ધિ બીજવવાનો, ચિંતન કરવાનો, જ્ઞાન પ્રાપ્તિનો, હર-વા ફરવાનો સમય રહેતો નથી. તેઓ માત્ર નજીવનાં ચેતન પરમાણુઓ રૂપ જન્મો-અને મરે છે. બાહ્યાવ-સ્થામાં ગમે તેવી ચતુર અને તેજ હોવા છતાં, મંચાવસ્થામાં જ્યારે ચતુરતા અને બુદ્ધિ મંચાબદ્ધના સુર્ય પેડે તેની પૂર્ણ ઉન્નતિએ પ્રગટ થયેલી હોવી જોઈએ ત્યારે તો ખીજતી કળાઓ બીડાઇને સુકાઈ સૂકેલી હોય છે ! એવી સ્ત્રીઓ માતા તરીકે મહાપુરુષો તો દુર રહ્યા પણ મોહાની પુત્રો કે તીવ્ર બુદ્ધિની પુત્રીઓની પણ માતા થાય એ કલ્પ અસંભવિત છે. માતાના સંસ્કાર પ્રમાણે પુત્ર પુત્રીને ગર્ભાવસ્થાથી જ તેનાં પ્રતિબિંબ પડે છે, જેહું શ્રદ્ધ તેવાં જ થાય. વવાય તેજ લક્ષ્ય, એ નજીવનો નિયમ છે.

અંગ્રેજ લોકોના કેટલાક જનશુભાગ્યે જોમો.

(લેખક-શ્રી. મગનલાલ રતનજી વિદ્યાધીપી, બી. એ. બી. એસ. સી.)

પ્રાચીન યુધ્ધકાળમાં સર્વાંસે અનુકરણ કરવાની હાથરગમ્ય અપભ્રંશમાંના પડ્યા જાણતા નહીં કે, યુદ્ધોપીય પ્રભ સર્વ વાતામાં આગળ વધેલી નથી. અને આપણે ત્યાં જેવા પ્રાચીન જોમો પ્રચલિત છે. તેવા જોમો તે લોકોમાં પણ છે. બીજી યુદ્ધોપીય પ્રભની વાત કહે સુકતાં, - જે પ્રભ જોડે અશ્વિના નસીમ, ન્વતાર્ય સધાયા છે, જે પ્રભ જોડે ધનુ વખત યથા પરિચયમાં આવ્યા હોય, અને જેમને મુધારા આપ જુને મોદાતી રહેશે છે, તે ખુદ અંગ્રેજ પ્રભનીજ વાત આપણે દાવ તારવ કરીશું, જર્મન, અમેરિકન અદિમાં પણ લગ્ન-મરણ-જન્મ-મૃત્યુ પ્રસંગોના વિવિધ જોમો છે. પણ તે સર્વ સાથે દાવ આપણે ઝાઝો સંબંધ નથી.

અવગત આથી એમ ધારી લેવાનું નથી કે, આપણા આપણા મુધારા મળવા અંગ્રેજ લોકો મળુ ત્યારે જોમો છે, તો આપણા શા દિશામાં ? આપણે જે જોમો છોએ અને અંગ્રેજ વિશેષ બીજી બધી પ્રભ મળુ જોમો છે; એમાં આપણે નીચું જોવાનું છે ? વધારામાં, આપણા જોમોને તો શાસ્ત્રીય-Scientific-હેરાલ્ડ ધાર્મિક મંડોએ મળત કરે છે, પાપ્યાલ જોમો તો દિવસે દિવસે પડતા જાય છે, કાણુ ત્યાં (અર્થ) શ્રીધા એટલી થતી જાય છે.

આ લખુ લેખનો ઉદ્દેશ એવોય નથી, તેમ અંગ્રેજ પ્રભને ઉતારી પાડવાનો પણ નથી, પણ જનજનમાં સર્વ સ્વયં ધણી ખરા જોમો એક સરખાવ દોષ છે, એક સરખા પ્રસંગના, એક સરખા કાળમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા, અને મોટે ભાગે સીધામાં વિશેષ મનાતા હોય છે એ બતાવવાનો છે.

હવે એક પછી એક એ જોમોની ગણતરી કરવા માંડીએ:-

૧. અભિમન્યુની સ્ત્રી ઉત્તરાને ભેટું ભયંકર અતિશય રૂચક સ્વપ્ન આવ્યું હતું, તેનું - સ્વપ્ન આપણી સીધા જોમ અપભ્રંશીયું મળે છે તેમ ઇંગ્લેન્ડમાં મળુ મનાય છે. જગી સ્વપ્ન ભયંકર ન હોય પણ વિચિત્ર હોય તોયે તે આશ્ચર્ય-સત્ય પર્યે એમ દેશમાં માને છે; આપણી રાત્રે કે પાછલી રાત્રે આવેલાં સ્વપ્નોનો ઝાઝો મૈત્ર નથી. ખાસ કરીને પાલુચાની ઉમેદવાર કુમારિકાએ સ્વપ્નમાં સાચાં કરે કે નહીં મળુ તેને લીધે ધણી વાર દુઃખ મુખ ધારીને મુખી કરે છે.

૨. ગુરવારનો દિવસ શુભકામને મોટે વિશ્વાસમાં સારો ગણાતો નથી; જોકે આપણે ત્યાં તો એ દિવસે યોગસને નિશાને મૂકવાનું મૂઢવું કરવામાં આવે છે, પણ એ દિવસે ઉત્તર (૧) દિશામાં જવાનો આપણે ત્યાં બાધ આજુબાજમાં આવે છે.

૩. જોતન સમયે રીસી ઉપર મીઠું વેરાય તો કુદ્દા ઉપર મોટી આફત આવી પડવાનો ભય હોય છે. જગી આપણે ત્યાં જોમ લોકો એક જીમને મીઠું દાવમાં આપતા નથી, તેમ એ લોકો પણ આપતા નથી; આપે કે વેરાય તો લેનાર અને આપનાર બંનેને લોહાટી મનેતરી થીસ વર્ષની બેસે છે, એવા ભય હોય છે. વાત તો મુઠે જોતન છે.

૪. જોતન કરી રહ્યા પછી જી રાંધાને એક પા ચડાવોને ચાહી (ફ્રીસ) નેથી આફતી કરી મૂકવામાં આવે તો ચળમાન ઉપર મોટી આફત આવે છે ! એથી તેમ નહીં મૂકવાં સમાન્તર સ્ત્રીથી લીધેલાં મૂકવાં.

૫. જોતનમાં મોઢોલા પોતેલા પીપી કાઢી ગુદરમ જમીન ચડેલાવાનો હોય તે પણ જન પ્રમાણ ગણાય છે. જોતન તે માત્રુસ ધણે જમીનથી ગણાય છે, અને એવા માત્રુસને મોઢોલાથી ચળમાન ઉપર પણ કંઈ આપણા આવી પડે છે.

ક. સગીએ ખરતા તારાં લેવા એ અપશુભનીકરું છે. જોનાર જાતે મરી નય કે કોઇ સંબંધી મરી નય ! આપણામાં પણ તે લેઈને “રામ રામ” કરવાનો ધારો છે !

૭. મંડળીમાં તેર માણસ એમાં ધણકાં હોય તો બહુજ ખરાબ ગણાય છે. એ તેરમાંનું એકાદનું તેરનું એક વર્ષ વીસા અઠાડ યઈ નય છે ! આ વહેમ સંબંધિ એક રમુજ દુષ્ટકો નહવા લેવા છે ! એક વખતે એક હોવામાં સ્ત્રી પુરુષ એમાં યથાં દતાં તેવામાં એક નહુને યાદ આવ્યું કે ૧૩ નો આંકડો ઘણો ખરાબ છે અને કશું કે, આપણામાંથી આજવાં વર્ષ અઠાડ એક નહુ એણું મરો. આ સાંભળી મંડળીમાં ઘણો શોક પ્રસરી રહેલું પણ એક નહુ દાનવ જવાબી દતો તેણે કશું કે આપણે ૧૩ નહુ નથી પણ ૧૪ છીએ; કારણ મંડળીમાંની એક બાઈ જઈવતી છે. આ નિરાશસ્થી વહેમી સ્ત્રીનાં છવમાં છવ આવ્યો. આ વહેમ એટલો પ્રચલિત છે કે સ્ત્રીમરની કેળીનમાં પણ ૧૩ મા નંબરની કેળીન એવો નંબર કોઈ કેળીનનો હોતો નથી ! એ નંબર નહેંસ છે ! આપણે ત્યાં ત્રણની સંખ્યા અપશુભન સૂચક છે.

૮. મધ્યસત્રીએ ધુવડનું બાલણું આપણે ત્યાંની માફક, ધણું અનર્થસૂચક છે. જેના ધર ઉપર એણે તે અને જે સાંભળે તે નર ૭ મહીનામાં મરી નય !

૯. કુતરાંનું રડવું પણ જમના દૂતને લેઈનેલ યથક્ષં નહાય છે.

૧૦. જીંજરા પર ખીલા ડોકવાથી ધરમાં ભૂત-પ્રાણુ પ્રવેશ કરી રાક્ષસ નથી, આજાદ આપણું અનુકરણ !

સ્ત્રીનાં લગ્ન દિવસના કેટલાક ખાસ વહેમો પણ નહવાજો છે.

૧૧. લગ્નને દિવસે કન્યાને ‘રેળીન’ પછીનાં ગીતથી કે ચક્રીનાં ચક્રચક કરવાથી સવારમાં નળા હો, તો તે બહુ શુભ સૂચક નહાય છે. બલિધમાં અમદ અને પેસેટકે સુખી પવણું ચિન્હ છે.

૧૨. તે સવારે જો કંઈ ચીજ ફૂટે તો તે ધણું અનિચ્છસૂચક ગણાય છે.

૧૩. જો ધરમાં બીલાડી ખાનેડી હોય તો તેને કન્યાએ તે દિવસે જાતેજ ખાવણું આપણું જોઈએ; નહીં તો બીલાડીના શંકસાથી જોઈ બલિધમાં દુઃખી થાય !

૧૪. જો લૂણાંની (કન્યાનાં) ધકીમાંથી કરોડીયો નરે તો તે ધણું લાભદાયી ગણાય છે.

૧૫. લગ્નને દિવસે પહેરવાનાં કપડાંનાં રંગ સંબંધે પણ જખરી મીમાંસા કોપેલી છે-

Married in white, you have chosen alright,

Married in green, ashamed to be seen.

Married in blue, love ever true,

Married in red, you will wish yourself dead,

Married in pink, of you, he will think.

Married in yellow, ashamed of your fellow,

Married in black, you will wish yourself back.

White and blue are the favourite ones (Women's Encyclopaedia).

ભાવાર્થ:-ધેળા રંગવાળા પોશાકમાં પહેલું તો ધણું સારું; લીલામાં પહેલું તો ખાલજથી સારમરો. આસમાનીમાં પહેલું તો તમારો પ્રેમી સતત અખડ રહેશે. લાલ રંગમાં પહેલું તો જાતેજ મરી ગયેલી જેવાને ઉચ્છેદ; શુભાળી રંગમાં પહેલું તો તમારો પતિ સદૈવ તમજન ચિંતન કરશે. પીળા રંગમાં પહેલું તો પતિને લીધે જગતમાં સારમરો. કાળામાં પહેલું તો નહીં પરણ્યાં હોત તો સારું એમ ઉચ્છેદ, અને આસમાની રંગ સ્ત્રીથી વધારે સારા ગણાય છે.

પરણનારી છોકરીનું નામ મેરી હોય તો તેણે નર આસમાની રંગનાં પોશાકમાંજ પરણવું જોઈએ; કારણ એ રંગ ઉતુષ્કોતની માતા મેરીને ઘણું પસંદ હતો !

૧૬. પરણવાના પોશાકમાં પરણનારીએ, દેવજમાં નવા અંગાઢ, પરણનાર વરને મળતું નહીં; તેમજ પોતે પોશાક પહેર્યા પછી દર્શણમાં જતું નહીં.

૧૭. વળી સાદું નસીબ સિદ્ધ કરી લેવા મટે પહેરવાના કપડાં પૈકી કેટલાંક—

Something old, Something new,
Something borrow & Something blue.—

થોડાં નવાં પહેરવાં, કેટલાંક નવાં પહેરવાં, કેટલાંક ઢીલીયાં લઇને પહેરવાં, અને કેટલાંક આરમ્બાની રંગનાં પહેરવાં. કાચા નુનાં કપડાં પ્રેમનાં ચિન્હ, નવાં નવી છાંદોમાં વિનય મંગલવાનાં ચિન્હ, ઢીલીયાં મિત્રોનાં; મદદનાં ચિન્હ અને આરમ્બાની સતતા—અર્થાત્ પ્રેમમાં ચિન્હરૂપ ગણાય છે.

૧૮. કન્યાએ મોતીનાં ધરણાં પહેરવાં નહીં; કાચા તે અનુનાં ચિન્હો ગણાય છે. આખી પાછલી છાંદો રંગમાંજ નય.

૧૯. પરણતી વખત વર તરફથી મળનારી વીંટી આમળથી આંગળી ઉપર ધાડી નેઇને માપસર કરાવેલી નહીં હોવી જોઈએ. નાની મોટી પરે તો પાછળથી ખીંછ કરાવી લેવી; પણ તેને આંગળી તોડવી નહીં; એવું કરે તો ફાતગતી મળે કે વિધવા થાય.

૨૦. નોતિપની માન્યતા પણ એ લોકોમાં પ્રસારેલી છે. આપણે ત્યાંજ હાથ નેઇને નસીબનો વર્તારો કાઢનારા લોકો વસે છે, એવું કંઈ નથી; છંદમાંમાં પણ એવા લોકો ઠેર ઠેર મઠકતા ફરે છે, અને લોગાં લોકોને કમી સારી રાંછ પેદા કરે છે. ધણું સ્ત્રી પુરુષો હાથ નેનારા લોકો પાછળ માંડા મળેને મઠકતા ફરે છે અને ધણાં ખરાં આપણે ત્યાંના લોકોનેજ ઢીલીઓને કે એશીયા વાસીઓને—એવા ભેગા ધારી લે છે. છેકરા કે છેકરી આવરો, સારો વર મળરો કે નહીં, નેકરી સારી મળરો કે નહીં જિગેરે ખાખતો ઉપર આપણાં કરતાં કંઈ એછી પૂછપૂછ ત્યાં થાય છે એમ નથી. એતો દુરથીજ દુઝર રળીયામણ.

૨૧. ધરમાં છત્રી ઉધાડાય નહીં, ઉધાડે દરિદ્રતા આવે.

૨૨. કમળી ખીંછાડી શુભસંકની ગણાય છે; ધરમાં પછળથી તો પૈસે ટકે બહુ સુખી થવાય છે.

૨૩. રસ્તે ચાલતાં ઘોડાના પગની નાજ નડે તો બહુ સાદું. પગીથી તે નાચને આમવાં આરણાંની બીંત ઉપર ઠોકી દેવી; વગર મહેનતે ધનના ઢગ મળરો.

૨૪. જો રસ્તે ચાલતાં લાલ રંગનો ને ધોળા ચરાપડાં વાળો ઘોડો સામો મળે તો પાછું ફરીને જતું નહીં; તેમ કરીએ તો આપણમાં આવી પડીએ !

૨૫. લૂંટા લૂંટા શ્રદ્ધોની મહેરબાની મેળવવા સાદુ જોયો લોકો સૂચના આપે તે પ્રમાણે જુદે જુદે વખતે લૂંટા લૂંટા રંગનાં કપડાં પહેરવાં !

આ તો માત્ર મુખ્ય મુખ્ય જોમોનું જુકું વર્ણન છે. એ સિવાય બીજા ખાવા પીવાના, પરગામ, નવાના, સૂતા બેસવાના અગણિત જોમો હોય છે; અને તેઓ ઘણે બધે આપણા જોમોને મળતા આવે છે. આપણા લોકો જેમ શાસ્ત્રમાં પારંગત છે એટલે વિરોધ વહન કરવાની તર નથી. આપણેજોનું પ્રસન્ન અંતમાં એટલુંજ ચેતવણ કે ત્યાં આવા જોમો સિદ્ધિત વર્ગમાંથી વ્યાવહારિક રીતે નહ યદી મયા છે, અને એ વર્ગ આ દેશના એવા વર્ગથી રોગણો મોટો છે, આ દેશનો સિદ્ધિત વર્ગ પણ વહેમોથી ઘેરો ઘણો નીરવો છે. પરંતુ વહેમ માનનારા પણ તેઓમાં ઘણા છે. ફેર એટલેજ છે કે પુરોષમાં વહેમ માનનારા તેની ફીંસુફીને દાવો કરતા નથી ત્યારે અર્ધાંશ જોમો સિદ્ધિત વર્ગ તેમાંથી વિચિત્ર શીશુકી કાઢીને ચોર કોટવા અને હરે તેમ એ અજ્ઞાનનિત જોમો ન માનનારા શુદ્ધિમાન વિદ્વાનો ઉપર અજ્ઞાન અને રૂઢિ જુદાના દોષાને ઉઠા આરોપ મુકે છે !

મગવાનુ ભાષ્યકાર શંકરાચાર્યનું જીવનચરિત્ર.

(૫)

ગતાંકથી સમાપ્ત.

શંકરાચાર્યનું આ જીવન ચરિત્ર એટલું દીર્ઘ થઇ ગયું છે કે, તેણે પ્રચલિત ધર્મ વિચારોમાં કરેલી સુધારણા તથા પરિવર્તન ઉપર આપણે વિશેષ વિચાર કરી રાકીશું નહીં. પરંતુ તેણે એ પ્રકરણમાં આર્થાવર્તની અને જન્મતરી મહાન સેવા કરી છે એ સિદ્ધ કરવાં પુરતું વિવેચન કરીશું. શંકર મહા શુદ્ધિમાન હતો. તેણે હિંદુઓને એ વિરોધી દ્વંદ્વમાં વિભક્ત નેપા. એક 'માર્ગ' કેવલ ભક્તિમાં મદમરત હતો, બીજા બીજા કેવલ કર્મમાર્ગી હતો. ભાગવતકાર અને મીમાંસાકાર દરેક પક્ષના નેતા હતા. શંકરે એ ઉભય એક તરફથી છે તે રખાઈ નેપા. અને તેથીજ એકજ ખંડ સેવ્ય છે, એવા સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરી જ્ઞાન તેમજ ભક્તિ ઉભયની તેની પ્રાપ્તિ માટે આપશક્તિ દર્શાવીને લોકોને સવળે માર્ગે પ્રેરવા પ્રયત્ન કર્યો. 'કર્મમાર્ગી' કુમારિલ્લ માટે તે કહેતો કે " તેણે ધનુષ્ય બીજા બાજુએ બહુ વાળ્યું છે. " એ બ્રહ્મ તેણે સુધારી ને પરમાત્માની સર્વ વ્યાપ્તિ સિદ્ધ કરીને ભક્તિ માર્ગીઓને સુધારવા તેણે જ્ઞાન વિના મુક્તિની અશક્યતા, કેવલ ભક્તિથી હૃદયરત્વને પામવાની અશક્યતા બતાવી, પોતાના સિદ્ધાંતના સમર્થનમાં તેને આવા વાદ શોધવાની જરૂર પડી. અને જો કે તે પશુ હદ અદાર જવાથી અન્ય અરાખીઓને જન્મ મળ્યો, પરંતુ તેના ઉદ્દેશ તો દોષરહિતજ હતો. નાના પ્રકારના દેવોને પશુ તેણે એકજ સર્વજ્ઞાપી પરબ્રહ્મમાં સુક્તિ તથા શાસ્ત્રની સહાયતાથી લઇ કરી નાંખ્યા. એ મના વખતમાં એક સૌર મત હતો, અર્થાત્ સૂર્યનેજ પરમાત્મા માનીને સૂર્યની પ્રભા કરનારા પૃથ્વી-ઓ હતા. સૌરા પશુ પોતાના મતના સામર્થ્યમાં " આ સૂર્ય બ્રહ્મન છે " એ અર્થનો વેદ મંત્ર બતાવતા. શંકરે તે મતનું ખંડન કરવા વેદમાંથી તેની વિરૂધ્ધ અનેક મંત્રો બતાવ્યા. તેમણે " બ્રહ્મનું ભવથીજ સૂર્ય પ્રકાશમાન થાય છે, " " સૂર્ય ચંદ્રાદિ આ મહાન જ્યોતિ (બ્રહ્મ) પાસેથી લીધેલા પ્રકાશથી પ્રકાશ છે, " ઇત્યાદિ સૂર્યની ગૌણતા તથા બ્રહ્મની. તેના પરની પ્રધાનતા દર્શાવનારાં પ્રમાણો સામે કાઢીને બતાવી તેમને સુગ્રહ કરી દીધા. ગણપતિ, શિવ, વિષ્ણુ આદિ દેવોનેજ પરમાત્મા મનનારાઓને પશુ શંકરનો ટેકો નહોતો. વેદમાં પર-બ્રહ્મની સા નીચે હતા એમ તેઓએ સિદ્ધ કાધું. પરબ્રહ્મ અર્થાત્ એકચરવાદને. જનસમુદ્ધના પ્રાકૃત વિચારોનો અનાદર કરીને પ્રચાર કરનાર તે કૃષ્ણ પછી નિરુદ્ધ દેહ પ્રથમ હતો. પક્ષ સિદ્ધિ સાર માયાના પક્ષમાં તે ધારવા અને છુટ્ટવા કરતાં આગળ વધી જવાથી તેને હાનિ થઇ છે, અને તેનું કામ પૂર્ણ થતું અટક્યું છે અર્થ; પરંતુ તેનો આશય તો ઉચ્ચતમજ હતો. અન્ય દેવોને પાલન કરવા અદ્વૈતવાદનું સેવન કરવાથીજ તેણે છૂટકો માન્યો. બધુંજ બ્રહ્મપ્રપાનનું પડ્યું. એજ તેની સુટિ હતી.

શંકરાચાર્યે કરેલા બીજા કેટલાક સુધારાઓ.

શંકરાચાર્યે કરેલા પાર્થિક સુધારાઓની દીપ જો પ્રષ્ટ કાલમાં તેના જન્મ અને

ચિંતિત હતી તે જોતાં ધંણી માનભરી છે. તેનાં કેટલાંક દ્રષ્ટાંતો ઉપર આપ્યાં છે, અને બીજાં અગ્રે આપીશું. વૈષ્ણવો વિષ્ણુનાં સંખ ચક્રની છાપ ખામા વગેરે અંગો ઉપર ધગ ધગતા લોખંડથી માંસના લોચા નીકળી પડે એવી મંત્રાવંતા. સંકરે એના પ્રતિબંધ કીધો, છતાં દહાડાં વૈષ્ણવો અને મધ્વા તે મરાવે છે. દારિકા તે આટ પ્રખ્યાત છે. એવી છાપ મરાવનાર સંકરના મઠની ગાદીએ પણ આવવા અપોચ દરે છે; તેથી જે વર્તમાન સંકરાચાર્યોને એવી છાપ દીલ પર દોષ છે તેઓ તે છુપાવે છે.

શાકતો અને હૈરવોનો તો સંકરાચાર્ય કાળ સમાન હતો. શાકતોનાં બે વિભાગ છે, વામાચારી, તથા દક્ષિણાચારી (ગયા જમણી પક્ષ.) ગાણપત્યો પણ બહુ અસભ્ય અને અરસીક દિવાઓ કરતા. તે સધળાઓ હવે છુપાઇ ગયા છે, અને સાંતાતાજ દરે છે. તે સંકરના પ્રતાપ છે.

સન્યાસીઓના વર્ગોની સ્થાપના.

સંકરે કરેલું એક બીજું મહત્વનું કામ તે દરનામી સન્યાસી વર્ગની સ્થાપના છે. આ વર્ગની પરંપરાથીજ મોટે ભાગે ભારતની પ્રાચીન વિદ્યાનો સર્વ આધારનો અટકી પડ્યો છે. એ દર્શનનામ નીચે પ્રમાણે છે:—મરસ્વતી, ભારતી, પુરી, ગિરિ, તીર્થ, આશ્રમ, વન, અરણ્ય, પર્વત અને સાગર. સન્યાસી માત્ર આ દર્શાનું એક નામ પોતાના મુખ્ય નામના પ્રત્યક્ષ તરીકે સંયુક્ત કરે છે. આવા સન્યાસીઓ બ્રાહ્મોમાં પણ હતા. અને મોટે ભાગે સંકરે તેમનું જ અનુકરણ કીધું હતું એમ માનવાને કારણ છે.

સંકરાચાર્યે દરેક મહાન ધાર્મિક સામાજિક સુધારણાની હીમાયત કરી હતી એમ કહેવાનું તાત્પર્ય નથી. દેશની અવનતિનાં કેટલાંકજ અને ઘોડાંજ કારણો ઉપર તેની દષ્ટિ પડી હતી; પરંતુ ૩૮ વર્ષમાં મરણ પામેલા સન્યાસી પાસેથી કીધું છે તેથી વિશેષ શી આરામ રાખી શકે ? ચુલ તથા પ્રત્યક્ષ જગાડ્યો દુર કરવામાંજ તેની એટલી શક્તિ ખપી ગઇ હતી, કે જગાડનાં સૂક્ષ્મતર કારણોને શોધવાનું, તપાસવાનું અને તે દુર કરવાનું તેનાથી શું પણ કીધેથી પંચ એ કાલમાં બની શકે એમ હતુંજ નહીં.

સંકર અને વર્ણાશ્રમ.

પરંતુ તેની શુદ્ધ સ્વાભાવિક રીતે સુધારણાના વિષય ઉપર જતી હતી. ધર્મ તથા દેશાન્નતિ સાર વર્ણુ ગ્રંથ કર્મની સ્થાપનાની આવશ્યકતા તેણે સ્પષ્ટ જોઇ પણ હોય તો પણ તેનાં સ્પષ્ટ ઉપદેશ તેણે કીધા નથી એમ કદાચ કોઇ તેને દોષ દેશે. હમારું જ્યન એ છે કે હમ્મજા હતે તોપણ તે કાલ એટલો વિપરીત હતો, તેના સમયમાં વર્ણુ જન્મથી એવી દ્રઢ રીતે મનાતી કે તે સ્વાભાવિકવત્ યથ પડી હતી. છતાં તે તેની આવશ્યકતાથી સંપૂર્ણ અજાન હોય એમ માની શકાતું નથી. સન્યાસીઓના વર્ગોના સ્થાપક તરીકે તેણે જન્માનુક્રમ વર્ણુને તિલાંજલિ આપી છે ! કોઇ પણ વર્ણુના યોગ્યતાથી સંકર મન પ્રમાણે સન્યાસી થઇ શકે છે. સ્વતંત્ર ગૃહસ્થોમાં વર્ણુનું પરિવર્તન કરાવવાનું સાદસ તેનામાં નહોતું. પરંતુ પોતાના સ્થાપિત સન્યાસી વર્ગ પર તેની સંપૂર્ણ સત્તા હતી તેથી તેણે તેમના સંબંધમાં છુટ મુકીજ છે. અરે એટલુંજ નહીં પણ તેનાં કેટલાં કાર્યોમાં દાલમાં અંજાત્ય સૌથી ઉચ્ચ પાટલના સુધારાઓની

છાયા જોતારને જોઈ શકાય છે. સન્યાસીઓમાં જેઓ શ્રેષ્ઠ થાય તેઓને તેણે અતિ વર્ણુશ્રમી એ નામ આપ્યું છે. અને અતિવર્ણુશ્રમી સન્યાસી કોઈ પણ જ્ઞાતિ વર્ણ સાથે ભોજન કરી શકે છે ! માન્યતા તો એવી છે કે જેમ શ્રેષ્ઠ થાય તેમ પર સાથે ભોજનની છુટ પડે. શંકરે તેથી ઉદ્દેશ્ય નિયમ પોતાના તાપ્યાના મનુષ્યોના સંબંધમાં રચાવેલો તે એજ સંચય છે કે જો, ગૃહસ્થ વર્ગમાં તેને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા હતો, જો કાલ તેને અનુકૂળ લાગતો તો તે તેમને માટે પણ તેવોજ નિયમ કરતો. અક્ષયત આ છુટમાં કંઈ બહુ નવીન નહોતું. બૌદ્ધ સાધુઓમાં એ છુટ હતીજ. અને શંકરે તેનું અનુકરણ કર્યું છે. પણ પોતામાં એ દાખલ કરવી એ થોડી હીમ્મત, સાહસ અને ચતુરાઈનું કામ નહોતું.

શંકર અને શુદ્ધ.

“ શુદ્ધોના કાનમાં વેદમંત્રનો ધોષ પણ પડે તો તેના કાનમાં ગરમ શીથું રેડવું,” એવા શંકરનો મત હતો. તેનો હવે કોઈ બચાવ કરવું નથી પરંતુ તેમાં શંકરનો આશય શુદ્ધ પ્રતિ કુષ્ટ દ્રષ્ટિથી જોવાનો નહોતો. એમ તેને ન્યાય આપવા સ્વીકારવું જોઈએ. વેદની પ્રતિષ્ઠા એટલી તો ઓછી થઈ ગઈ હતી કે તેને કોઈ પણ રીતે પ્રતિષ્ઠિત કરવા અતુર શંકર આતુર હતો. વેદને સર્વમાન્ય દસવચાશીજ મતમતાંતરો અને દેવદેવાંતરોનો એકજ, સમાતન, ધર્મમાં અને એકજ પરમાત્માની માન્યતામાંલય થશે એમ શંકરની માન્યતા હતી. તેથી વેદની મહત્તા અને તેમ વધારવા તેણે યદને જરા હંધીઆર બનાવ્યું ! શુદ્ધોને જાણી છુટને અન્યાય કરવાનો તેના આશય નહોતો. શુદ્ધાદિ પણ બ્રહ્મરૂપ છે એ મતથી તેમની પણ સેવા કરવાનો અને તેાને પણ પ્રતિષ્ઠિત કરવાનો તેના ઉચ્ચ આશય હતો. મનુષ્ય માત્રને એક પંક્તિ પર મુકવાની તેની મહામિશાયા હતી. ધર્મને તેના જેવી ઉર્ધ્વ પંક્તિ પર મુકવાની તેની પૂર્વે કૃષ્ણ સીવાય બીજાએ કોશીસ પણ કરી નથી.

શંકરાચાર્યનું મહાપુરુષોમાં સ્થાન.

જો કે, એના તર્કની કેટલીક અનિચાઈ ખાલીથી માયાવાદથી જે સુધારા કરવા એણે ચાહ્યા તે થયા નહીં. ઉદ્ધું માયાવાદના સિદ્ધાંતથી તર્કશાસ્ત્ર પ્રમાણે નીપજી શકતા બીજા બ્રહ્માડાઓને જન્મ મળ્યો. માયાવાદ કુદરત તેમજ આત્મજ્ઞાન (self-consciousness) ની નિરંતર વિરુદ્ધ હોવાથી, તેના આદર્શ તરફ જવાને બદલે તે બીજે છેડે, અર્થાત્ ઉદ્ધા સ્વાર્થ તરફ ગયો છે—મહા જવામાં આવ્યો છે. શંકરાચાર્યે ટીકીટ તો ઉત્તર મુરની કદાવી પરંતુ કશીયુ ધ્રુવ જતી સ્ટીમરમાં બૂચથી બેઠા ! આથી તેનું ધારણું કામ-ધણે અંશે પાર પડ્યું નથી. અને તેની ભૂલ સુધારવા સામાનુજ, સાધનાચાર્ય, વલ્લભાચાર્ય છતાંદિ અનેક આચાર્યોએ પ્રયત્ન કર્યો હતો, પરંતુ તેઓએ પણ તેનું સુધારતાં કેટલોક પોતાના બગાડો દાખલ કીધા અને તેથી ‘સામાનંદ, કખીર, નાનક આદિ ધર્મ સુધારકોએ એ પૂર્વાચાર્યોની ન્યુનતાઓ સુધારવા પ્રયત્ન કર્યો તે પછી મુસલમાનરાજ્ય તથા મરાઠી રાજ્યના અગ્રણી લીધે ૨૦૦-૩૦૦ વર્ષ સુધી ધાર્મિક સુધારક ઉત્પન્ન થયા અશક્ય થઈ પડ્યા અને અગ્ર અનેક પૂર્વ ધર્માચાર્યોના વચનોની ભૂલ-ભૂલામણીમાં ઉદ્ધી મુંઝવણમાં આવી પડી અને તેથી ધર્મચાર્યોનું પુષ્કલ ધાવું ને, દરેક પોતાની કુદુબી વગાડીને વાઘ બાંધીને શિખરણુ રૂપ સમુદ્રજલને ઘેરીને તેમાંથી મીઠું કાઢતા !

અંગ્રેજી રાજ્યની સ્થાપના થવાથી શાંતિ થઇ. અને રાજ્ય મોહનરાયથી પાળી-ધર્મ-સુધારકોની પર-
પરાની રચુરણા થઈ. કેશવચંદ્ર, દયાનંદ, વિવેકાનંદ, અને રામતીર્થ થયા. તેઓએ શંકરાદિ પૂર્વા-
ચાર્યોએ દેવેલી ધર્મ સુધારણામાં શી ન્યૂનતા હતી તે લગભગ સંપૂર્ણ રીતે દર્શાવી આપી. જો
કે, ૧૯ મી સદીના ધર્માચાર્યો મહાન છે, પરંતુ સ્વીકારવું જોઈએ કે શંકરેજ તેમનો માર્ગ સહેલ કીધો
છે, અને શંકર કે એવો બીજો કોઈ ન થયો હોતો તો કદાચ તેમને પોતાના સિદ્ધાંતોને આકૃતિ
આપતાં તેમજ તે પ્રગ્ન પાસે સ્વીકારાપતાં બહુ વધારે વિકટ થઈ પડતે. ૧૯ મી સદીના ધર્મ-
સુધારકો સમાજ સુધારક તરીકે તો શંકરથી અવશ્ય મહાન હતા, કારણ કે શંકરે જે ધર્મ સુધારણા
દેશોન્નતિ, ધર્મશુદ્ધિ અને સુખ માટે આવશ્યક છે તેની તેમના જેવી સંપૂર્ણ રીતે હિમાયત
કરી નહોતી પરંતુ અનેક રીતે શંકર અદ્વિતીય છે. શંકરે ખેન બનાવ્યો, પાપો નાંખ્યો
હતો. તે પાપો દટાઈ ગયો હતો અને ધાસ ખજુ ઉગી નીકળ્યું હતું. અને ૧૯ મી સદીના
મહાન સ્વામીઓએ તે સાફ કરાવીને તે ઉપર લગ્ય ઈમારત ચણાવી છે. શંકરની ઇંટ ઉપર
ઇંટ તેઓએ મુકી છે. દીવાલનું માન નૂતન સ્વામીઓને ધટે છે. પરંતુ પાપાનું માન તો
જુલુ પછી શંકરનેજ ધટે છે. આ કાંઈ એકથો બીજાને મહત્તર ઠરાવવાનો પ્રયત્ન નથી. ઉદ્ધૃત
તુલાનાજ ૬ મી અને ૧૯ મી સદીના ધર્માચાર્યો વચ્ચે થઈ શકે એમ નથી એમ હમે બતા-
વવા માંગીએ છીએ. ઉલ્લખ એટલી તો અતુલ્ય રિયલિટમાં અતુલ્ય કાળમાં અને અતુલ્ય સં-
યોગોમાં હતા કે તુલના કરવી એ ચોરસની વર્તુલ સાથે તુલના કરવા જેવું અશક્ય અને
મિથ્યા છે. શંકર વિષે અંતમાં એટલુંજ કહીશું કે તેઓ આધારતત્ત્વના એક અપૂર્વ
original thinker હતા. વિચારક તરીકેજ તેઓ અદ્વિતીય હતા, સુધારક તરીકે તો દ્વિતીય
પછી હતા. શંકરના અર્થો તેના વિચારની સુદમતા માટેજ નહીં પરંતુ તેની લાપાની આઘાતિક
સાદાઈ અને મધુરતા માટે સુગ્રંથો સુધી આર્થોની હદય રૂપ લાપચેરીમાં કાયમ રહેશે. સંસ્કૃત
ગદ્ય એના કરતાં સાદી ભાષામાં કોઈ આર્થો લખ્યુંજ નથી. સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ વિષયનું પ્રતિપાદન
એના કરતાં સરલ સાદી ભાષામાં અને છતાં વધારે સ્પષ્ટતાથી જગતમાં કો-
ઈએ કીધું નથી. ગૂઢ વિચારો સાદી ભાષામાં તો સુગ્રંથતના સાદારોજ દર્શાવી શકતા નથી.
શંકરનો જગન્મિથ્યાત્વવાદ જગતે સ્વીકાર્યો નથી, જો કે અનેક વિદ્વાનોએ ખાસ કરીને હો-
દમાં અધિકાંશે સ્વીકાર્યો છે તે ખરું છે. તે સિદ્ધ કરવા ઘટ, મઠ, પટ, અને સર્પ, રજ્જુ આ-
દિનાં તેણે આપેલાં ઉદાહરણો તર્કશક્તિના નિયમની વિરૂધ્ધ છે. તેથી તેનાથી તેના સિદ્ધાંતને
પુષ્ટિ મળી છે એમ માની શકાતું નથી. પરંતુ એટલી ન્યૂનતાથી શું થયું? તેથી કાંઈ શં-
કરનું મહત્ત ઘટનું નથી, મતુલ્ય માત્ર અપૂર્ણ છે, અને શંકરની અપૂર્ણતા તેની અનેક પુષ્ટિ-
તાઓ આગળ કશી વીસાનમાં નથી. શંકરનું નામ એક નવા સંવત્ રૂપ છે, અને રહેશે. જેમ
કાલ જશે તેમ, હમારો એવો નમ્ર મત છે કે તેના જગન્મિથ્યાત્વનો સિદ્ધાંત તો વધારે ને વ-
ધારે અમાન્ય વિદ્વાનોમાં થશે પરંતુ તે સાથે શંકરની જાત-personality-માટે ધર્માભ્યાસી
વિદ્વાન-પ્રજામાં માન વધતુંજ જશે. અનેક હેતુઓ અર્થે જો જગન્મિથ્યાત્વ સિદ્ધ કરવું
આવશ્યક નહતે તો તે તેમ કરતે નહીં. જોદોષ ઉપનિષદમાંનું સર્વે સ્વલ્લયદં બ્રહ્મ એ વચનને
વારંવાર વદનાર, અતિર્વચનીય અદિવાથી જગતની ઉત્પત્તિ બતાવનાર, પોતાના પ્રયત્નમાં નિષ્ફલ
થયો છે, ક્ષણ પોતે અનિવાર્યત્વ શંકરમતથી થયો છે, જ્યાં ઉપર આપતાં વદતોઆપાત દોષ

આવે છે. ત્યાં તે અનિર્વચનીય છે એમ કહે છે. તેને બળે ઇશ્વર માનવા પ્રકાર છે. તાત્પર્ય કે કસોટીમાં તેની શીલ્પશી નિષ્ફલ નીવડી છે. પરંતુ શંકરે તેમાંથી કાઢવાનું કામ કાઢી લીધું છે. તે વડે બૌદ્ધ મતનો નાશ કરી શકાયો, અનેક મત મતાંતરો એક કરી શકાયા, એકેશ્વરવાદની સ્થાપના થઈ. પરંતુ મુલ સિધ્ધાંત સત્ય નહોતો તેથી આશય સંપૂર્ણ રીતે ફલીત ન થયો. જોકે પશુ લાભ થયો તેનો સંપૂર્ણ ધન્યવાદ શંકરાચાર્યનેજ આપવો ઘટે. એ અને તેની નિષ્ફલતા પણ બીજાની મોટી છતાં કરતાં બહુ ઓછી કીર્તિવંત નથી. શંકરાચાર્ય મહાન હતા અને મહાન રહેશે.

આ પત્રિકા સંબંધી કેટલુંક વિશેષ નિવેદન.

આ પત્રિકા વિશે કેટલુંક નિવેદન હમે ગતાંકમાં કરી ગયા છીએ. તેમાં કેટલીક બાબતો રહી જવાથી આજે કેટલુંક ઉમેરીશું.

સત્ય તથા ઉપયોગી જ્ઞાનનો શુદ્ધ પ્રગ્ભા પ્રચાર કરવાનું આ માસિક બીજું અઠવાળું છે; પરંતુ આઠ તોસાના વળનનું પત્ર પ્રગટ કરવા માત્રથી તે ઉદ્દેશ સંપૂર્ણ રીતે ફલીત થતો નથી. તેમાં મોટાં કંઠ કરતાં, કહો કે, તે ઉપરાંત, તેમાં આવતા નાના મોટા લેખોની જાત નવીન, તાજ, લગભગ આશ્ચર્યકારક તેમજ આનંદજનક હોવી એ તેથી પણ વિશેષ આવશ્યક છે. અને તેથી જાતના લેખો માટે તો જગતમાં (શુદ્ધતાના જ નહીં!) પ્રગટ થતાં અનેક સર્વોત્તમ પુસ્તકો તથા ઉપ-પુસ્તકરૂપ માસિકોના દગ હમારી આશીસમાં નિયમિત રીતે આવતો રહેવો જોઈએ. સારા લેખો લખવા માટે કેવલ સમયનો જોગ તથા દીર્ઘ વિચારજ બસ નથી. તેથી પણ વધુ આવશ્યક, ‘રેશરન્સ’ માટેનાં. યોગ્ય પુસ્તકોની લાખણેરી છે. સારા લેખ રૂપ દીપકનું તે બજતણ છે. અને એવાં પુસ્તકોમાં લાભ હમારા વાંચક વર્ગને ત્યારેજ આપી શકીએ કે, જ્યારે, વાંચકો પોતે આ પત્રના વાંચક માત્ર ન રહેતાં તેનાં સ્વયં ગ્રાહક થઈને તથા બીજાને થતા પ્રેરીને, હમને સહાય કરે. ત્યારેજ મોંઘા મૂલનાં નવીન પ્રગટ થતાં અગ્રેજ તથા સંસ્કૃત ગ્રંથો ખરીદીને તેને લાભ વાંચકોને મળી શકશે. હાલ પશુ, આરંભથીજ હમે, આવકનો એક મોટો ભાગ પુસ્તકો તથા પત્રો ખરીદવા પાછળ ખર્ચાં છીએ, અને ઘણાંક શુદ્ધતાતી માસિક તો શું પણ ઘણાંક સાપ્તાહિક કે દૈનિકો પણ તેટલા ખર્ચ કરતાં નહીં હોય, પણ જે કશીએ છીએ તેટલેથી હમારી તૃપ્તિ નથી. તે પાછળ આજમાં આજે ૩. ૫૦૦ નો પ્રતિ વર્ષ ખર્ચ થયો જોઈએ, ત્યારેજ મનભાવતી સામગ્રીઓ, અને વિવિધ વાનીઓ પ્રત્યેક અંકમાં પીસી શકાશે.

બીજી દિશામાં પણ ખર્ચ વધારવાની તીવ્ર આવશ્યકતા જણાઈ છે. પત્રનો પ્રારંભ કીધો ત્યારથીજ તેનું કંઠ મોટું રાખવામાં આવ્યું. હવે, એમ માનીને કે, તેથી સ્વચ્છંદાય જોડું રહેશે નહીં. પરંતુ પ્રત્યક્ષ અનુભવથી જણાયું છે કે, દર માસે હમારી મોતાની તથા પ્રદારની પુકલ મિટર સ્થલાભાવથી રહી જાય છે. અથવા મુલતતી રાખવી પડે છે. જે

વિષયો નિયમિત રીતે પ્રાયેક અંકમાં આપવાના હમારો સંકલ્પ હતો તે એ કારણથી હમે અમલમાં મુકી શક્યા નથી, અને દર ત્રીજે કે ચોથે અંકે અનુક્રમે આપવી પડી છે, અને પડે છે. જ્ઞાનનો કોઈ પણ દિતકારી વિષય હમને માલ્ય હોવાથીજ હમને જગ્યાની વધારે ટાંચ પડે છે. હમને લેખની મારામારીને બદલે તે મારેનાં સ્થાનની મારામારી છે. હુંકામાં, લેખો સુધારવાની તેમજ વધારવાની હમારી ઉદ્દેશ હતી છે. અને તેટલું કરવા છતાં હમને : અમ વિશેષ પડે તથા સમયની વિશેષ દાનિ ઉણવવી પડે, તે સદજ સદન કરી લેવા તેપાર છીએ.

હમને એમ જાણતાં આનંદ થાય છે કે પત્રની આદકસંખ્યાના પ્રમાણમાં 'સત્ય' ના વાંચનારાઓની સંખ્યા ઘણીજ અધિક છે. આદકોના મિત્રો, સંબંધીઓ તથા કુટુંબીઓ તથા તેમના સ્નેહીઓ પણ તે હોંસથી વાંચે છે અને વાંચવા લાઈ જાય છે. લાઇબ્રેરીઓમાં પણ 'સત્ય' માટે ટુટાટુટ પડે છે. સંધ્યેજ તે હોંસ તથા આનંદથી વંચાય છે અને વંચાવાય છે. તે પત્ર જરા પણ મોડું નીકળે છે તો હમારા પર સખત ફર્યાદના કાળજો તરતજ આવે છે. શુજરાતી પ્રજાના વર્ગોમાં 'સત્ય' થી આવેા જીવામુ રસ ઉત્પન્ન થયેા જોઇને અવશ્ય સતોષ થાય છે, અને તે હમારા અમને સાર્થક કરે છે અને હમારા પ્રયેદને લૂછી નાંખે છે. પણ ઉપર કહેલી બાજત લક્ષમાં લેતાં, તે પુરતું નથી. હોંસમેર વાંચનારાઓના લાભમાંજ હમે તેમને વિનવીએ છીએ કે તેઓએ માત્ર વાંચવા ઉપરાંત આદક થવા પણ કૃપા કરવી. દર માસે ત્રણ આના માત્રનો તે સાફ ખર્ચ કરવો એ ગમે તેવા દરિદ્રની શુભસ બહાર નથી, અને જો હમારા આ દુનિનો ઘટતા પ્રમાણમાં તેમની તરફથી પ્રતિદ્વનિ યેશે તો, હમે તેમને વિશ્વાસ આપીએ છીએ કે તરત નહીં તો સમય જતાં હાલ જેટલું તેઓ વાંચે છે તેટલું તો તેમને હાથ પેટે મફતજ પડી રહેવાનું અર્થાત્ હાથથી બમણાં પાનાં હમે ઉમેરીશું. કેટલાંક વધુ તો શીઘ્રજ ઉમેરીશું. એ રાતે કે હમારા પ્રવાસની તેમજ શુભેચ્છાની કદર થાય ! સર્વ સાગરનું જલસોયણું કરે છે તે શુદ્ધ વર્ણના રૂપમાં પાછું આપવાજ, તેમ 'સત્ય' તમારા ધનના સંબંધમાં કરવા ચંદાય છે ! તે પણ આત્મલાલ સાર નહીં પણ તમારા હાથમાં વિશેષ હજપુજ આવી પડે તે સાર એમ ધખે છે ! તેવી રિયતિમાં તે પોતાને મુકી ચકશે કે નહીં તેના જ્યોતિષી તમે પોતે છો !

જતાંકમાં જે આશા દર્શાવી હતી એ પરિપૂર્ણ કરવાની રિયતિમાં હમે હજી આગ્રા નથી એજ કાંઈક શોકકારક છે.

જસ્ટીસ રાનડેનું (અંતરંગ) જીવન ચરિત્ર.

(મીસીસ રમાબાઇ મ. ગો. રાનડે કૃત મરાઠી જીવન ચરિત્રને આધારે.)

લખનાર—રા. મગનલાલ માણેકલાલ ઝેવેરી—મુંબઇ.

જસ્ટીસ રાનડેના જીવન ચરિત્રના બે ભાગ પાડવા ઇચ્છા રાખી હતી; બીજા અને આ ત્રીજા પરંતુ તંત્રીએ મને તેની અંકમાંજ સંકલ્પના કરવા કહ્યાથી હું તેમના આંતર જીવનપર

પાકંગણનું. વધુ ધ્યાન દોરી બાહ્ય જીવન-કે જે ધણીકને તો સાત હશેજ-દુકામાં પતાવી દઇશ. હમેશાં પ્રસિદ્ધ પુરોના કારકર્દિ જેટલી જાહેર પ્લેટફોર્મો કે, વર્તમાન પત્રો કિંવા પુસ્તકોથી જણાઇ આવે છે તેટલી આંતર જીવનથી જણાઇ આવતી, નથી. ધણું ખરું તો ધણી-સાહેબ બાહેર બીજાઓ અને બીજાઓનાં કુટુંબોમાં સારું જે ઉપદેશતા હોય છે તેનાથી ઉલટુંજ તેમના પોતાના જીવન-વ્યવહાર : શીખવતો હોય છે । ' બાહ્ય તો બૂઝાણ ને ખગોળમાં રમે છે ને બાહ્ય તો ચૂલા માંલ્ય । ' એ સુકિત ખસુસ કરી પ્લેટફોર્મ મુખવતારા અને કામળના સમુદ્રપર કલમરૂપી કાવ રહેલાઇથી ચલાવનારાઓના સંબંધમાં તો જરાબર લાગુ પડે છે. પ્રસિદ્ધ પુરોના આંતર જીવન બાહ્યજીવનના પ્રમાણમાં ધણુંજ ઓછું, આપણે ધણીખરા ધારીયે છીએ તેથી ઓછું હોય છે. આજના આપણા ચરિત્રતાવકતું જીવન આ નિષ્કમના એક અપવાદ રૂપ છે.

ધણુંખરું પ્રસિદ્ધ પુરોનાં સગાં સંબંધીમાંથી ટાઇ તેમનું જીવન લખવા સમર્થ હોતું નથી; નહિતો તેમનાથી એ કામ જેટલું સહેલી રીતે થાય તેટલી સહેલી અને ઉત્તમ રીતે બીજાની થાય નહિ. રા. રા. ગોવર્ધનરાયનું તેમના ભાણેજ તરફથી તેમજ બાળુ રમેશ અંદ્ર ફત્તુ, તેમના જમાઇ તરફથી, લખાયેલું જીવન ચરિત્ર, ખરેખર નામકના ચરિત્રપર સારો પ્રભાવ પાડે છે. પરંતુ આવા દાખલા બહુજ ઓછા હોય છે, અને કદાચ હોય છે તોયે તેમાં અતિશયોક્તિ બહુ હોવાથી તે ધણુંખરું માન્ય થઇ શકતા નથી. જરૂરીસ રાનડેનું જીવન, મરાઠી ભાષામાં, તેમના પત્ની રમાબાઈ તરફથીજ લખાયેલું તેમજ અંતિશયોક્તિ રહિત હોવાથી અમે તેમના આંતર જીવનપર, તેમનાંજ મુખદુઃખનાં સાથી, અને દુનિયાના સાથી ગાઢ મિત્ર તરફથી લખાયેલાં ચરિત્રપરજ આધાર રાખીશું. એના કરતાં ઉત્તમ આત્મચરિત્રની આશા ધ્રુવી તરફથી રાખી શકાય ?

આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં ઓ. ગો. ગોખલે જણાવે છે કે:—

“ પાશ્ચાત્ય સમાજમાં પુષ્કળ કુટુંબમાં પતિપત્નીમાં પરાક્રાંદાનો ગ્રેમ દેખાઇ આવે છે ખરો, પણ તેમનો પરસ્પર ભાવ ધણું કરી જરોબરીનો હોય છે; પણ તેવાજ પ્રકારનો ગ્રેમ બેઉમાં હોતાં, પતિએ પતિની સેવામાં પોતાનું સર્વસ્વ અર્પી, તેમાંજ ધન્યતા માનવી એ પૂર્વની-અતિ ખસુસ કરી દિંદુરતાનની—સ્ત્રીઓનો મનોધર્મ છે. આ મનોધર્મ હજારો વર્ષોના સંસ્કારોનું અને પરંપરાનું ફલ છે અને તેનું અત્યંત મોહક સ્વરૂપ આ પુસ્તકમાં જણાઇ આવે છે. નવું શિક્ષણ, નવી કલ્પના, અને નવી પરિચિત્તાથી વિચાર તેમજ આધુનિકમને નવું ધંધલું આવ્યા છતાં યે રમણાઇ-જેવી સ્ત્રીઓનો જે મનોધર્મ છે તેજ કાયમ રહે છે. એથી પુષ્કળ બોધ લઇ શકાય એમ છે.

“ બીજી જે બાબત વાંચકના વિશેષ લક્ષમાં આવશે તે જુના કાલના સંકુચિત હૃદયનાં મનુષ્યો તરફથી સ્ત્રીશિક્ષણ વગેરે સમાજ સુધારણાના જાખતમાં શોધવી પડતી સુરોડી છે....”

જન્મ.

એમનાં પૂર્વજોમાં એમના દાદાના દાદા જેઓ જ્યોતિષનો ધંધો કરતા નહોતા છતાં જ્યોતિષ એટલું ઉત્તમ જાણતા કે એક વખતે નાના રૂઝવેસને કહેણું લખિય ખરું.

પડ્યું હતું એમ કહેવાય છે. એમનું કાંઈ સંતાન જન્મું નહીં આથી એમની પત્નીએ આર સતત વર્ષ સુધી અશ્વત્થ (એક ઝાડનું નામ છે) અને ગાયની પ્રવક્ષિણા કરી અને તેટલો સમય સુધી ગામુજમાં લોહ બાંધી, રોટલી કરી, તેજ બાંધી. * તે શિવાય બીજું કાંઈ ખાતી નહીં. અંતિયિ વગેરેને પૂર્ણ સંતોષતી અને અશ્વત્થ વૃક્ષની પાસે એજ માંગતી કે મને પુત્ર થઈ તેનો વેત્તવિસ્તાર, તારી માફક વધે. * ઇશ્વર-અશ્વત્થે તેની તે માંગણી પૂર્ણ કરી, અને એક અત્યંત પરાક્રમી પુત્ર આપ્યો. માધવ ગોવિંદ રાનડેનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૪૨ ના જાનેવારી મહિનાની ૧૮ મી તારીખે નિકાડ ગામમાં કે જ્યાં એમના પિતાજી પ્રથમ ફેંટીસ હતાં ત્યાં થયો હતો. પાંચ છ પેઢીથી એમનાં પૂર્વજોએ મૂળ રાનાગિરી જીલ્લામાં પોતાનું ગામ છોડી દઈ પેશવાદના સુપ્રસિદ્ધ સરદાર પટ્ટવર્ધનના આશ્રમમાં આવી નિવાસ કર્યો હતો. એમના પિતાજીએ બાદ કોલ્હાપૂર સંસ્થાનમાં રહી, પ્રાધવેટ સેક્રેટરીની જગ્યા સુધી પહોંચી પેનશન લીધું હતું.

બાળપણની લીલાઓ.

એક વખતે તેમનાં માતૃશ્રી સાથે જ્યારે તે આંખે ગામથી કોલ્હાપૂર જંગમીમાં આવતા હતા ત્યારે જે એક બનાવ બન્યો તેમાંથી જ એ બન્યા નહોત તો આજે આપણે માધવરાવ રાવ રાનડેનું નામ પણ સાંભળ્યું નહોત ! તેમની સાથે એક સિપાઈ આવળ, અને તેમના એક પિત્રાઈ કાકા ઘોડા ઉપર પાંચળ આવતા હતા.

દિવસ ઉનાળાના હોવાથી ગાડી સાંજે જોડી આખી રાતે ચલાવવાની હતી. અધુરામાં પૂરું રાત અંધારી હતી. રાત્રે બે વાગ્યાને શુભારે એમની માતા, પોતે, અને એમની એક બાલક-બહેન, ત્રણે ગાઢ નિદ્રામાં પડ્યાં. નાની પુત્રીને પોતાની સોડમાં લઈ, માધવરાવને જૂરી ગોદી નાંખી આખી ત્યાં સુવાડ્યા. પવન થડો વાતો હતો; આવળનો સિપાઈ જરા વિશ્રાંતિ સાર ગાડીવાળાની જોડે આવી બેઠો ગયો. બાદ ઘોડાક વખત પછી ગાડીવાળો અને સિપાઈ બેઠે એમાં ખાવા લાગ્યા.

બળદ ધીમે ધીમે આવતા હતા. વિહુકાકા (એમના પિત્રાઈ કાકા) ધણીજ પાછળ રહી ગયા હતા. એટલામાં એક સ્થળેથી બળદને ગાડી જોરથી ખેંચી લઈ જવી પડી અને ગાડી વાળો તથા સિપાઈ બેઠે જાગ્યાં. પરંતુ તે સમયે માધવરાવ એકદમ ગાડીને છેડે આવી પડેલા હતા, તેથી જ્યાંથી બળદને જોરથી ઓરડી જવાનું હતું તે સ્થળે આવતાંજ તે ભૂમિદારણ થયા ! એમનાં માતૃશ્રી તો ગાઢ નિદ્રાને આસ્વાદ લેતાં આ વાતથી અજાણ હાલતમાં પડેલાં હતાં. ગાડી રોડની હતી તેથી તેના અવાજમાં રાનડેના પડાનો અવાજ ગાડીવાળા કિંવા સિપાઈ બેઠાંમાંથી કેળને વે ગયો નહીં. ગાડી મેલ દોઢ મેલ એમજ ચાલી ગઈ. બાદ પાછળથી અધી પોણા કેલદિ વિહુકાકાના ઘોડાનો અવાજ સાંભળી રાનડેએ “વિહુકાકા ! હું અહીં પડ્યો છું” એમ કહ્યું; વિહુકાકાએ અવાજ જાણખી તુરંત ઘોડો ઉભો રાખ્યો અને નીચે ઉતરી એમને

* આ પરિણામ તેમની પૂજનું હોય કે ગમે તેવું, છતાં ઘણે ભાગે તે તેમના ઓરાકનું અમને તો લાગે છે, કારણ કે ગામુજ અશુદ્ધિ દૂર કરે છે !

લિપાડી લીધા, અને ગાડી પાસે આવતાંજ બૂમ મારી પૂછ્યું, “ ગોપિકા ભાભી, જાગે છે ને ? બાંકાને ઓરોડેલું તો બરાબર છે ? ”

તેમણે ઉંધમાંજ જવાબ દીધો. “ હા, બહુ બરાબર છે. ”

વિદુકાકાએ ફરીથી પૂછ્યું. “ તમે હજી ઉંધમાંજ છો; જો બાલક તમારી પાસે છે ને ? બરાબર જુઓ. ”

આ સાંભળી તે ચમકી હિંચાં અને ગાડીમાં આવતેમ જોવા લાગ્યાં, અને માધવરાવને ન જોતાં અતિશય બહીને રડવા લાગ્યાં; પરંતુ વિદુકાકાએ તુરંતજ ઘોડાપરથી પોતાનાં ઓઢવા-માથી માધવરાવને કાઢી આપી તેમની બીડ લાંબી. (અપૂર્ણ.)

મરહુમ મી. એસ. જે. ટેલરી-હીંદુસ્તાનપર તેનો ઉપકાર.

ચોડા દિવસ ઉપર એસ. જે. ટેલરી નામના એક યુરોપીયને આત્મઘાત કાઢ્યા એ વર્તમાન વર્લ્ડ-માનપત્રમાં વાંચીને ધણીને આશ્ચર્ય થયું હતો કે એ પુરુષ કોણ હતો? હમે તેમને કહીશું કે, તે હીંદુસ્તાનનો એક મહાન્ પદોપકારી હતો! હીંદુસ્તાનમાં હજારો બંધે લાખો કારીગરોની રોજીતું મૂક કારણભૂત એ વિવશજી પુરુષ હતો. આરોગ્યોરોક વર્ષની વયે લગભગ ૪૦ વર્ષની વાત ઉપર માત્ર મોડેનીકલ એજીનીયર તરીકે તે નેપુર રાજ્યમાં નોકરીએ રોજી હતો. તેનું મૂલ વતન હંગેરીનું રાજનગર છુડાપેટ હતું. ત્યાંથી કરા. પછી સાધન વિના તે ટર્કી, એરોપા માઇનેર તથા હરાનને માર્ગે આ દેશમાં આવ્યો. માત્ર નોકરીથી તેનો ખર્ચપડી આવતા સાંત વધી નહીં. નેપુરની દેખી કારીગરીએ તેનું લઘુ ખર્ચ. ત્યાંના garnet (નેપુર-માં તેને તામડા કહે છે) નામના કીમતી પત્થર ને કાંઈક માલિક જેવા રાતા હોય છે પણ વધારે કાળાસ પડતા હોય છે તે યુરોપમાં મોહકવસ્તુ સારું કીધું. આ પત્થર ઘણીયણ પર જડવામાં તે ત્યાં બહુ વપરાય છે. બાદ નેપુરમાં નૂનાં બખતરો, તરવારો વિગેરે વિચિત્ર બનાવટનાં હથોથોરો એવી વસ્તુઓના રોખીન યુરોપીયન મુસાફરોને વેચવા સાર તેણે નેપુરમાં દુકાન કાઢી નોકરી સુધી દઈ એજી કાંઈ વધાર્યો. નેપુરના અનેક કારીગરોને નવી રોજી ભણી નેપુરનાં તાંબાપીતળનાં સુંદર કોતર કામનાં ચાખાંઓ, વગેરેની ‘ ડીઝાઇનો ’ સુધરાવી તેનો હુત્તર ખણ વધાર્યો. વધુ બખત ભગતાં, મી. ટેલરીએ વિરાલ ક્ષેત્રની રોખના કરી. યુરોપીયન મુસાફરો મોઝલ બાદશાહોનાં આલીશાન મકાનો જોવા ઇચ્છી સૌથી વધુ સંખ્યામાં જતા હોવાથી ત્યાં ચાંદની ચોખના મુખ્ય સ્ત્રતાઓ ઉપર મોટી ‘ શોપ ’ ખેલ્લી. અત્યાર સુધી, દેશી કારીગરીની ચીજો માત્ર રમકડાંની ચીજ સમજવામાં આવતી. નાના કારીગરો મરહુમાં આવે તેમ વર્તતા તેમને કાંઈ ગતિ આપનાર કે સલાહ આપનાર નહોતું. તેમની ચીજો એકલવેકલ યુરોપીયનો લે નહીં લે એવો મામલો હતો. કારીગરો પાસે માત્ર બાપડાફાનો હુત્તર હતો. તેમને જોઈતી ચીજો લાવવાની સુધી નહોતી, ધડોત સુધારો કરવાની નવી બુદ્ધિ નહોતી. અને માત્ર ખાવાવવાની આવડત નહોતી. અને કયા વર્ગમાં ખપ થાય અને કેમ ખપ વધારવો તેનું જ્ઞાન નહોતું. આ સ્થિતિમાં હીંદનાં શિળાઓ, અને કોતરકાલ કરનારઓ જુએ મરતાં મરતાં ધીમે ધીમે નષ્ટ થતા હતા. મી. ટેલરી તેમને એક અવતાર સમાન વધ પડ્યા. કારીગરોને હાથ આંગળી અને લાકડી આપી. સુડી આપી, નમૂના આપ્યા, સુધારા સૂચવ્યા, અને તેમને માલ ખરીદેલ સરસાલના વર્ષોમાં કંડીની મોસમમાં ચાંદની ચોખની દુકાનમાં યુરો-પીયન ચાત્રોઓની તુરાતુડ જેવી પડતી. તે પછી રચાનિક મોઝા દરજ્જાના યુરોપીયનોને હીંદી કારીગરીની ચીજોને

રોષ ઉત્પન્ન કરવા મી. ટેલરીએ સીમલામાં તથા કલકત્તામાં ચોરધોના રાજમાર્ગ ઉપર એમ બે જગત્રસ્ત દુકાનો કાઢી. ૧૮૬૪ ના ચીકગોના જગત્રાચારી પ્રદર્શનમાં મી. ટેલરીએ બહુ મોટું, સાદસ કીયું. દોઢી સરકાર તરફથી હોદ્દાની કારીગરીનો સામાન પ્રદર્શનમાં લઈ જવા તેને પ્રતિનિધિ તરીકે નિમ્ત્રે, પણ દોઢી સરકારે મી. ટેલરીને સંદાંખતા તો માત્ર દસ દબર રૂપિયાનીજ આપી. જ્યારે તેને રૂબરૂના મુરનાજ તેથી વધુ હામ બેઠા અને લગભગ લાખ રૂપિયા તો અમેરીકામાં જગત્રા તના જરવા પર્યા, ચીકગોનું પ્રદર્શન અનેક સાદસિક વ્યાપારીઓની કબર રૂપ થઈ પડ્યું. હવે સૌથી મોંઘામાં મોંઘા તથા સારામાં સારા માલ જગત્રા વ્યાપારીઓ તે પ્રદર્શનમાં લઈ ગયા હતા, તેમને એના આશય હતી કે અમેરીકાને શ્રીમંત અને હજાર છે તેથી લેખક પર લખેલાં મૂલ્યે તે ખરીદી લેશે. પરંતુ આપકમાં કરનારી અમેરીકન પ્રેમમાં ચિત્ત પર તો આપ કમાઈના સરકારનાં મોંઘા હતા. તેથી કોણે પરદેશી મોંઘી કીને ખરીદી નહીં અને વ્યાપારીઓ કારણ થઈ ગયા ? “ લેને ગઈ પૂત જ્યાર એ આઈ ખસમ ” તે વાળી તેમની વલે થઈ. ટેલરી સાહેબનું, પણ એમજ થયું. તેઓ લાખો રૂપિયાની બાદમાં કી પાછા આવ્યા અને બેંકમાં નાણાં ભરી રાક્યા નહીં. પણ આ શાપમાં આશીર્વાદનો પણ અંશ હતો. અમેરીકામાં તેણે હોદ્દાના ઉંચા ઠાંકે ઉત્તર ગાલીચાઓ બિવિધ બેસું. અમેરીકાથી યુરોપ આવ્યા અને ત્યાં પણ દોઢી ગાલીચાઓને ખપવ કેવી રીતે જાણે તેની તપાસ તથા તબીબી કીધી. તેણે પોતાની છુદ્ધી “ જીયુ ” કે હોદ્દી ગાલીચાઓની રીકાઇન તથા ભતમાં પડેલા ફેરફાર થાય તો તે અમેરીકાને તથા યુરોપીયનેને અવરજ પસંદ પડે. આ વર્લો જાણે તેણે સેંકડો અને હજારો રીકાઇનો ભેગા કીધી. તે ભેગા કરવા ઠીક વગેરે રખેલે પણ જરૂરયા. રીકાઇનો નાશાઓ વગેરે ભેગા કરવાના આસારે આજીસ દબર રૂપિયાનો ખર્ચ કીધો ! દોઢીએ આવું સાદસ કરશે ? અને તે પણ માથે લાખોની બાંધે તાલે બાર હોવા છતાં ! આ દેશમાં પાછા ફરીને નવા નમૂનાં પ્રમાણે ઉત્તર ગાલીચાઓ બનાવવાવામાં મી. ટેલરીએ પોતાનું લક્ષ એકત્રિત કીયું. ગાલીચાઓના કારખાનાવાળાઓને પોતે રીકાઇન તેમજ “ એડવાન્સ ” નાણાં આપ્યાં. અત્યાર સુધી ગાલીચાનાં કારખાનાં માફી દેશમાં હતાં પણ આ નવી સદાયવાધી તેમાં નવું રંજ અને નવું માંસ ભણે આવ્યું. શ્રીનગર (કાશ્મીર), અમૃતસર, અમદાવાદ, મીઝીપુર આદિ રથજે ટેલરી કંપની પ્રિંટર ગાલીચા બનાવવા નવાં કારખાનાં રખાયાં. ભન એટલી સુધી અંકે યુરોપ અને ખાસ કરીને અમેરીકામાં દોઢી ગાલીચા ઉંચા હરાની ગાલીચા સખે દરીફાંની બાય જોડવા સંમર્થ થાય. ટેલરી કં. બનાવી શકે તે કરતાં વધુ માંગ આવી પડી. લાખો રૂપિયાનો માલ દર વર્ષે જતો થઈ ગયો. પણ, મી. ટેલરીએ પુરવાઈ કીધી અને ફક્ત બીન યુરોપીયને તથા દેશીઓ ખાઈ ગયા ! તેમના ગાલીચાની રીકાઇનની નક્ક કરીને તેઓ પણ તેવા સુખસા કરવા લાગ્યા. જે સાળો પર અત્યાર સુધી પંભજ અને કાશ્મીર જે ગાલીચાના ઉદ્યોગનાં કેંદ્ર છે તે તથા બીજે રથજે ચોલીજ શાળે હતી ત્યાં ૨-૪ વર્ષમાં દબરો થઈ, પછી ગઈ અને જે ચલાવવાથી ચોડા રોડ કારીગરોનું પેશ્વું થયું તેને સડે દબે હનરેલું થવા માંડ્યું ? ચાંદની ત્રાંજાપીતળનાં તથા લાઇડનાં દેશી કારીગરોનાં પાંગેના નવા નમૂનાઓ મી. ટેલરીએ હાખજ કર્યા હતા તેની ખજ એજ સ્થિતિ થઈ. બીનજોએ અને મુખ્ય કરી મુગતલીઓએ તરન તેવું અનુકરણ કીયું-એમાંજ આપણા દેશીઓ અત્યાર સુધી અપૂર્વ છે. પશ્ચિમ એ આવ્યું કે મી. ટેલરીના માલને ખપવ એટલો થઈ ગયો, કારણ કે દેશીઓ દરીફ થયા અને બાંજ પડવાને એટલું નહીં પણ તેઓને ટેલરી કં. થી સડે વેચવું પડ્યું. આથી દોઢી સાખાઓમાં વેચાણ ધીમે ધીમે ઓડું થઈ ગયું. પરંતુ તેથી માંધ મી. ટેલરી નિતારા થાય એમ નહોતું.

• મી. ટેલરીએ ચીકગોના પ્રદર્શનમાંથી પાછા ફરતાં જ્યુલેઈ તેમજ લંડનમાં પોતાની સાખાઓ રચાવી હતી. ત્યાંજ બારેબાર માલ (ખાસ કરીને ગાલીચા) નીકાસ કરવા ઉપર લક્ષ આપ્યું. તે સાર મુબલમાં તેમણે ૧૮૬૪ માં ટેડ એન્ડ્રીસ રચાવી. તેને આવડે જઈ દેખેલી ટેડ પર એન્ડ્રીસ બીલ્ડીસમાં રોન-શ્મ પણ કાઢ્યો હતો. નીકાસવું કામ સારું ચાલ્યું હતું, અને પંસાની તંગી ભે ન હતી તો તેથી

પણ સારું થાયતે. પરંતુ ચીકેચો પ્રદર્શનની ખોટ ધંદીની જેમ તેની દેખે વજાબી હતી. તે પર વ્યાજ વધતાં વધુ અને વધુ બારે થયું, અને અંતે તેને લાડમાં દુબાવી દીધી. પણ છેલ્લી ધરી સુધી તેને કોઈની પાસે પણ ખાઈ જવાની દાનત નહોતી. દેવામાંથી અંતે ઉગરવાની તેને અંતપર્યંત આશા હતી. દેશી નેપારીઓને તેના ઉપર એટલો વિશ્વાસ હતો કે, લાડ લેવા પછી ખામુ ફરીથી વેપાર કરતાં; તે વેપારીઓની મોટી રકમો લાડથી હુબેલી હોવા છતાં, તેઓ મી. ટેલરીને પાછા ઉધાર માત્ર આપતા. મી. ટેલરી ઑરિફ્યુયારી આગ્યા, લુબાનથી વૃદ્ધ થયા, પરંતુ તે દરમ્યાન તહેવાર શું, વિશ્વાંતિ કું, અને રવિવાર શું તે પણ ખર્જગર નવરુ નથી. રોજ દસ કલાક કામ કરવું તે તો તેને મન રમતજ હતી. તેની ચોળાઓ તે ઉપાડી અને પહેાંચી શકે તે કરતાં મોટી અને ખર્ચાળ હતી. તેમજ જોઈએ તેવા સારા માણસો હમેશા મળતા નહોતા. અયોગ્ય માણસો પર વિશ્વાસ લાવી, ગુંબસથી વધુ પગાર આપવાનો તેનામાં દોષ હતો. આથીજ આવકના પ્રમાણમાં અર્થ વધી પડ્યો અને ચીકેચોની ખોટ પુરવાર તે અસમર્થ થયો. પરંતુ તેણે આ દેશને-પરમાર્થલુદ્ધિથી કહો કે સ્વાર્થલુદ્ધિથી કહો-અન્યાના અર્થરહિત પરમાર્થ કરતાં તો મી. ટેલરીનો સાર્થક સ્વાર્થ હમે વધારે ઉપકારક અને દેશહિતકરી સમજીએ છીએ-અગણ્ય લાભ કીધો છે. પ્રાચીન કારીગરીમાં જોઈતું ખૂટતું પાકાત્ય તત્ત્વ દાખલ કરીને ધર્મ્યમમાં તેનો પ્રચાર કરવાનું માનવ તેને ધરતું નથી. દેશની દુબતી કારીગરીને તેણે તરાની એટલુંજ નહીં પણ લાખોની રોજનાં કારણભૂત તે થયો. ગાલીચા તથા અન્ય દેશી કારીગરીની ચીજોનાં મેણાં શાપમેટા હવે લોકાચત તથા અમેરીકા ચડે છે તેવું આદિ માન તો નિશ્ચયક મી. ટેલરીને ધટે છે.

પતીયાળા તથા ઢોલપુરના મરદમ સમજીના મી. ટેલરી મિત્ર થતા હતા. તેઓ તરફની તેમને સહાયતા હતી, એટલુંજ નહીં પણ એ રાત્રો માટે પરદેસનો તથા બીજો માલ મંગાવી આપવાની એજ/સી મેટિ બાંધે મી. ટેલરી પાસેજ હતી. એ રાત્રો પાસે, ખાસ કરીને ઢોલપુરના નટ 'નતિના' " મહારાજ રાણા " પાસેથી રૂપિયા વસુલ કરવાને ઢોલપુરમાં બબ્બે ત્રણ મહીના મી. ટેલરીને પકા રહેવું પડતું. આથી તેના નિયમિત કામને હાનિ થતી. એમનાં આત્મચાતનું કારણ પણ રાત્ર તરફથી મજેશી નિસારા થઈ પડતું છે. એ કસ્ટોરસિક બનાવ માટે આપણને ખેંદજ પામવાનું છે. પણ મી. ટેલરી તો પોતાનું 'કામ ક્યાલું' કરી પરવાર્યો હતો. હીંદીઓએ તેના નામનું સામાન લાગણીથીજ રમતણ કરવાનું છે.

એક લાલુકાર/

કેટલાક અદ્ભુત, તથા નવલવિશેષ સમાચારો (સટિક).

ઈંગ્લેન્ડના કેટલાક વિચિત્ર ધંધાઓ:—ત્યાંનું એક પ્રસિદ્ધ સાપ્તાહિક વર્ણવે છે.

(૧) ખ્રીસ્તીઓનો રવિ તેવા ચાંદુડીઓનો સનિવાર. તે દિન તેમને મન શુદ્ધિ સમાન છે. કર્ણા સંસારી રોજનાં કામને તેમનાથી હાથ પણ હેક શુકની સંધ્યાથી તે શનિની સંધ્યા સુધી અડાડાય નહીં ! પણ દીવો તથા ચુનો તો પેટાવેજ જોઈએ. ઈંગ્લેન્ડમાં જે લત્તામાં તેમની ગીચ વસતી છે ત્યાં શુક, સનિવારે દીવો કરવા તથા સગડી સજાગવી આપવાનો કુટીબધ આદમીઓ નિયમિત ધંધો કરે છે ! (૨) આ દેશના જ્ઞારોઓ ધુળમાંથી જ્ઞાનાં ટૂપાંની રમકણો એ ધૂળ ઘાળને ગોધી કાઢવાનો જેવો વિચિત્ર દુનરમંદ ધંધો કરે છે તેના જેવાજ કેટલાક વિશાવનમાં કરે છે. બીખારીઓ તથા જલમાણીની સોજનમાં રહીને તેમની રીતિનીતિનો અભ્યાસ કરી તે સંબંધી ગ્રંથો લખવા માટે પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રંથકાર મી. એ. એ. રુબી

“ ટ્યુ ટાવેલર ” નામના નવા ગ્રંથમાં કહે છે કે મને તેના એક સાથે પીઠાન થઇ હતી. તેણે મને પોતાને ત્યાં લઇ જઈ આશરે ૧૦૦ પાઉંડની કામમતની નાની નાની ફાઈટન-પેન આપી આપી. તે રસ્તામાં નીચી મુંડી ધાલીને જતો, અને ખીખેને નજર ન પડે તો પણ કાંઈ રસ્તામાં પડી ગયું હોય તો તેની જરૂર પડતી. આમ તેને રોજ કાંઈ ને કાંઈ મળતું. જેક — હોલીડેને દિને ફરવાહરવાની જગ્યાએ એ હુઝારમંદ ધધાવાળો તે પર્વને ખીજે દિને સવારના પહોરમાં જતો અને 'જરૂર બેઠકાર ફરવા આપનારાંઓએ ઓપણી થોડી ચીજો તેમને મળી આવતી ! આથી ઘણા જણ એ દેશમાં પોતાનો નિર્વાહ કરે છે.

એક કંબુસની સખાવત અને તેનાં જીવનની કહાણી—આસ્ટ્રીયાથી આવી છે. વીએનામાં ૮૭ વર્ષની વયે હાલમાં મરણ પામેલા જોસફ સ્પીટઝબર્ગરને સદસ્ય નમસ્કાર ! મીત્રમાં તે છેકેરા વયમાં કારકુન તરીકે રહ્યા અને તેના પગાર વધતાં વધતાં વર્ષે પા. ૫૦૦ સુધી થયો હતો. તે એવો અજબ-આદર્શ—જુસો, મવાથી હતો કે તેને કાંઈ લગભગ કાંઈ ખર્ચજ થતો નહીં. તેથી પગાર બચાવતાં અને તે ચક્રવર્તિ બાજથી વધતાં વધતાં મરી ગયો ત્યારે તેની પાસે રોકડા પંદર લાખ રૂપિયા થયા હતા. તે રકમ તે બાજીગાની હોસ્પીટલ રથાપવા આપી ગયો છે, એજ આનંદ અને દીક્ષાસાની વાત છે. હાલમાં તે કોઈ ખર્ચ પણ એના જીવે ઓછે ખર્ચે રહી શકે એમ નથી. સુકમાં સુખી રોટી તે ખાતો. તેના ખર્ચ તેને રોજ ૨ આના આવતો. વખતે સડેમાં ઈંડાં કે સરતી મોસમમાં ઝાઢી જતાં ફળ ખાતો. રાતે દીવો સળગાવે તો દાદાના કસમ મ્હા પીતો પણ એનાં એ મ્હાનાં પાતરાં, તે પર રંગ દેખાય ત્યાં સુધી અનેકવાર ઉકાળીને ચત્રાવતો ! કપડાં પોતાનાં સંબંધીઓનાં જૂતાં ઉતરેલાં પહેરતો, અને તેઓ તેને કદાચ દયા ખાઈ નવાં આપતા તો તરત વેળી નાંખીને સરતાં જૂતાં લેતો ! જાણે વાંચવાના શોખ ખરો પણ તે જાપાની ઓપીસની બારીમાં જામાં ચોટાડ્યાં હોય છે. ત્યાં જઈ ને વાંચતો. જીંદગીમાં તે કદિ રીફ્રેશમેન્ટ—ફ્રમમાં ગયો નહોતો તો નાટકશાળામાં શું જતો હતો ? કદિ ટ્રામમાં પણ ન જતો. રેલ્વેસ્ટાન્ડે બેસે તેથી. વીએનાની બહાર પણ હાથે નથી ! તે ચાર શીર્ડીંગના માસિક ભાડામાં ઓર્ડીના એક ખુણામાં રહેતો. વીએના બહુ મોંઘું શહેર હોવા છતાં તેના વાર્ષિક ખર્ચ માત્ર ૮ પાઉંડ હતો. પરંતુ તે તો રાંડને, ખત્રાડું પડે તેથી પરણ્યો જ નહોતો. તેનાં બ્રહ્મચર્ય વિષે શક લઇ જવાને કશું કારણ નથી. ખીખ પણ સદૃશ્યો હતા પણ તે કંબુસાઈનેજ પ્રતાપે. દારૂ અને માંસને હાથ નહોતો આરાગ્યો. અને તંબાકુ પણ કદિ નહોતો પીતો. તેથીજ તે દીર્ઘાયુધી થયો હોવા જોઈએ. મનાલીપણના પણ આ પ્રમાણે સ્વ તેમજ દેશને અનેક લાભ છે. કંબુસો, અવરજ દેશની દોલત (Asset) છે, બપોરે ફટ દેવાળીઆઓ દેશનું દેવું છે. ઉગ્ર ઉગ્ર કરતાં દેશદિવ દૃષ્ટિથી કંબુસ સારા. તેની દોલતનો લાભ દેશને મંડવાથી તેમજ તેઓ અનિવાર્ય રીતે અને અબસની હોવાથી, તેઓ જરૂર સ્વર્ગે જતા હોવા જોઈએ !

ઈંગ્લેંડના કોલસાવાળાની ગઈ હડતાલ—થી ઈંગ્લેંડને પચોતેર કરોડ રૂપિયાનું વેપાર વગેરેનું નુકસાન થયલું ગણાય છે. વર્તમાન પત્રોને જાહેર ખખર પુરી પાડવાના એકજ એજન્ટે હડતાલની શરૂઆતમાં એક લાખ પાઉંડની જાહેર ખખરોના ઓર્ડરો ૨૬ કીલા દતા. ઈંગ્લેંડના ટ્રાન્સ પત્રને દર મહીને ફક્ત જાહેર ખખરની લગભગ લાખો રૂપિયાની પ્રાપ્તિ

યાય છે તેને પણ હડતાલથી હાનિ થઈ હશે. હડતાલમાં અમેજ પ્રમંત્ર ધૈર્ય તથા હડતાળીયાની શાંતિ, રાજદ્વારીઓના અમ તથા પાર્લામેન્ટની સંજોરી, એ સંધળા સદ્ગુણો જંગતને પ્રકાશિત થયા હતા અને તેની જે છાપ પડી હતી તે માટે ચારો અર્જન કોપીયાની પ્રીમ્મત બહુ વધારે નથી!

આગ લગાડનારી સીન્ડીકેટ (મંડળી)—ન્યુયોર્ક શહેરમાં ધરણુસરની એક સીન્ડીકેટ સ્થાપન થઈ છે તેને બે ૫૦ પાર્સિડ આપવામાં આવે તો તે કાંઈ મકાનમાં આગ લગાડે છે ! એવી ચોકાવનારી ખબર એક મુકરદમાની તપાસમાં બહાર આવી છે. જજે રીકા કરતાં જણાવ્યું હતું કે પુરા થયેલા સાત દરમ્યાન ન્યુયોર્ક શહેરમાં ૧૭૦૦૦ આગ લાગી હતી તેમાં મોટી સંખ્યાની આગ બહુ યુગ્મને લગાડવામાં આવી હતી. આ અદાલત નોંધ લઈ શકતી નથી તોપણ તે બરાબર જણે છે કે ન્યુયોર્કમાં એક એવી સીન્ડીકેટ છે કે જેને ૫૦ પાર્સિડ મળતાં કાઢના પણ કલાસર ન્યાં જોઈએ ત્યાં આગ લગાડી આપે છે, અમેરીકામાં જે ન થાય તે આશ્ચર્ય !

કોલમ્બસની મુસાફરીનું અદ્ભુત શ્રીસ્મ—સાનેમેટામાફની, શ્રીસ્મામાં કેટલીકની કીમત બહુ ભારે હોય છે. કોલમ્બસ અમેરિકાની શોધ કાઢી તેને લગતા દેખાવેલું શ્રીસ્મ તૈયાર કરતાં શ્રીસ્મ બનાવનારાઓને ૬ હજાર પાર્સિડોના અર્થ થયો છે. આ સાથે કોલમ્બસનાં વખતનાં ઘણાં ખર્ચાં વહાણોને ખાસ અમેરિકા મોકલવામાં આવ્યાં હતાં, અને કોલમ્બસ જે રથને ગયો હતો ત્યાં તે કાંઈ જવામાં આવીને તેની ચાલની છબી શ્રીસ્મમાં ઉતારી લેવામાં આવી હતી. એ સાથે વહાણમાં ૩૫૦ નાટકકારો કોલમ્બસના ખલાસી સાથે વગેરે થયા હતા. શોધ કરીને કોલમ્બસ પાછો આવે છે ત્યારે રૂપેનનો મુખ્ય ધર્માધ્યક્ષ તેને મીઠાખાની આપે છે. એક અદેખા દરબારી કોલમ્બસને ત્યાં પૂછે છે કે તું બીજા પછુ અમેરિકાની શોધ નહીં કરી શક્યો હતો ? કોલમ્બસ તેના જવાબમાં એક ઇંકુ પેટાને આપીને કહે છે કે તેને છેડા પર ઊંચું રાખ્યો. તે ગોળ ઇંકુ તે ઊંચું રહે જ કેમ કે કોલમ્બસે તેને એક ફટકાથી ચપટું કાઢ્યું અને પછી ખુશીથી તે ઇંકુ છેડાપર ઊંચું રહ્યું; કોલમ્બસે રીકા કાઢી કે આવીજ રીતે રસ્તો બતાવ્યા પછી કાંઈ પણ કરે. ખુબી રસ્તો સુઝવાની છે. આ પ્રખ્યાત ઐતિહાસિક પ્રસંગનું પણ શ્રીસ્મમાં આખ્યાદ અવતરણ કાઢ્યું છે. શ્રીસ્મ માટે અનેક મોટી મુસાફરીઓ કરવી પડી હતી અને એક દર, શ્રીસ્મને તૈયાર થતાં ૩ વર્ષ લાગ્યાં હતાં.

લક્ષાદિપતિ કુતરો—હરેરીના મહંમ નાણું ખાતાના અમલદારની વિધવા મેઝમ બેલા એવા પોતાના વીલમાં દસ્તીઓને ફરમાવી ગઈ છે કે “ મારું ધરખાર હું જીવતી હોઈ તેમજ મર્યાદાવું. મારું ધરખાર, શેકડા ૧૦,૦૦૦ પાર્સિડ, ગાદીધોડા સંધળાનો હું મારા બહાલા, મારા ખોળામાં બેસતા કુતરાને વારસ ફરવું છું. તેની અત્યંત સંભાળ રાખવી, તેને ગાદી તકીએ તેને બેસાડવો તેમજ ગાદીધોડા ફેરવવો. એ કુતરાને જીવતા મુઠી તે વિચિત્ર બાઈએ બહુજ સંભાળથી રાખ્યો હતો. તેના કોચર સોનાનો હતો અને ખાતો હતો રૂપાનાં વાસણોમાંથી. સર્વોચ્ચ મોઢી ચીજો તેને તેની શેઠાણી ખત્રાવતી. પુત્ર કે ઘણીની પણ જેટલી સેવા નહીં કરવામાં આવતી તેથી વધુ શીઘીરી આ ચોપગા પ્રથિ હિપર હતી. બાઈએ વીલમાં સળાંબાંનાં કેમડી

પરખાતી નથી તેથી વીઝ બ્રાઉ ઠરાવવા તેઓ કાઢે ચઢ્યાં છે. કુતરાં તરફથી ડ્રીડીઓ પ્રતિવાદી થશે ! પુરોષમાં બેળાં ફાટેલી બીજાના પથ્થુ કાંઈ તોડા નથી !

ઈંગ્લાંડમાં ચાલતી એક વિચિત્ર ઠગાઇ—ઈંગ્લાંડમાં એક કાયદાનું નામ “ રોટલી (થ્રો) કાયદો ” (નં. ૪) છે ! તે કાયદા પ્રમાણે રોટી વેચનારાઓએ તે ગણીને નહીં પણ તોળીનેજ વેચવી જોઈએ (કે જ્યારે લોકો આજી ઠગાય); જે તોળના ના પાડે તેને ૫ પાઉંડો અને અને વગર તોળે વેચે તેને બે પાઉંડો દંડ છે. તે કાયદા હતાં, તેના અમલમાં ઠગાઇ થાય છેજ. અમુક વજનની કહેવાતી રોટી કે પાઉંડો લીખારાઓ તૈયાર રાખે છે તે ગણીનીએ (તોડતું માત્ર લીસાળ કરીને) વેચે છે. પણ કહેવાતાં વજનથી ખરું વજન કાંઈક ઓછુંજ હોય છે. સરકારી તપાસ કરતાં જણાયું છે કે દર ૧૦૦ વેચાતા પાઉંડોમાં ૫૩ માં ઓછું વજન હોય છે અને તે રીતે ફક્ત લંડનમાં આ ઓછા વજનની ઠગાઇથી લીખારાઓ દર વર્સે પોણા કરોડ રૂપિયા ફગે છે !

ન્યુ યૉર્કના શિક્ષકો—ને સરકાર તરફથી તેઓ કંઈ નાટકશાળામાં જાય છે, ક્યાં પુસ્તક વાંચે છે, અને પુસ્તકોના વખત કેમ ગણે છે તે પૂછાવવામાં આવ્યું છે. તેના જવાબ ઉપર તેમના પગાર વધવાનો આધાર છે. આ વાજબી તપાસ છે પણ ખરા જવાબ આપે ત્યારે !

પેરીસના લૂલા લંગડા ભીખારીઓનું એસોસીએશન—સ્થપાયું છે. પેરીસમાં ચોરી છીનાળી સાથે સંબાવતું પણ તેજાજ પાયા ઉપર છે. જૂના લૂલા લંગડા ભીખારીઓએ ત્યાં પોતાનું એક એસોસીએશન સ્થપ્યું છે ! ત્યાં શું વ્યવસ્થાપૂર્વક નથી થતું ? તેના હેતુ એ છે કે કેટલાક બહારના ભીખારીઓ આવીને લૂલા લંગડા હોવાનો ઢોંગ કરીને, જૂના ખરા લૂલા લંગડાની ઘેઠકા ખચાવી પડે છે. તેથી બહુ અન્યાય થાય છે. આ ભીખારીઓનાં એસોસીએશનના વડાએ ક્રાંસિના પ્રગ્લસતાકે રાજના જાહેર બાંધકામ ખાતાના પ્રધાન મેસિયુ લુગોઈની મુલાકાત પણ લીધી હતી અને તે રાજ્ય પ્રધાને, ભીખારીઓના પ્રધાનને (બન્ને પ્રધાન !) એવી કષ્ટભ્રાંત આપી છે કે જે ખરા ભીખારીઓ હશે તેની સરકારના વેધક ખાતા તરફથી વેધક તપાસ લીધા પછી તેમને સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવશે. આ એસોસીએશનનો એવો મત છે કે, તેની સ્થાપનાથી જૂના બનાવટી લૂલા લંગડાઓની હરામખોરીથી તેમના આબરૂદાર ધંધાને ધકકા પહોંચતો અટકશે ! પેરીસના ભીખારીઓ દુનિયામાં સૌથી તવંગર છે. તેઓ એક જાણું પણ કાઢે છે !

રેલ્વેમાં ચુંબનાલય !—ન્યુ યૉર્કની સેન્ટ્રલ રેલ્વે કં. પૃથ્વીનું સૌથી મહાન ટર્મીનસ (હેલ્થ, મુખ્ય સ્ટેશન) બાંધે છે. રેલ્વે ઉપડાનાં મુખી વિદાય કરવા આવેલા પરસ્પર હેતુ દર્શાવતા ચુંબન લેવાથી અન્યોને પીડા સમાન થઈ પડે છે. તંબાકુના બકતો માટે સ્મોકીંગ રૂમ કીધા છે તેમ અગ્રાહોદી જગ્યાએ ચુંબન કરતા માટે આ નવાં સ્ટેશન પર ખોસે ગેસરી બનાવવામાં આવી છે. આથી ચુંબનને ઉત્તેજન થશે કે નિકૃતેજન ? સ્ટેશન મેન્ટેન્સ પર ચક્રારનો ધ્વનિ શમશે એજ એક મોટો લાભ છે.

તંબાકુની રોપણી—ન્યારે ત્રણેક સેકાં ઉપર તંબાકુનું નામ પણ કાંઈ જોવાનું નહોતું ત્યારે હાલમાં પૃથ્વી પર એકંદરે સાક લાખ એકર જમીનમાં તંબાકુની રોપણી થાય છે !

ખટાટા—દુનિયામાં બે ફક્ત એકજ ખટાટું હોય તો કુશીયાર એકુલ દશ વર્ષમાં તેનાથી દશ અબ્બજ ખટાટાં તૈયાર કરી શકે અને આખી દુનિયાને તેનાં બી પાયાં આપી શકે !

ધનાંકય લીખારી નં. ૩—રચાનિક બે શ્રીમંત. બીખારીની કહાણી હમે કહી ગયા છીએ. આ જમનીની ત્રીજી કેટલાક દિવસ પૂર્વે પકડાયલા બર્જીનનાં એક બીખારીની છે. તેને એક પોલીસે પકડ્યો. તેની ઝડતી લેતાં તેની પાસેથી ૪૮૦૦૦ રૂપિયાની સીલકત નીકળી ! આ પૈસા કેવળ તેણે બિંદાવટિયા પેદા કર્યાં હતાં એમ તેણે કહ્યું. સંપત્તિ મળે તોયે તેનો ઉપયોગ કરવાનું ભાગ્ય ભેદાયે.

માથા કરતાં મોટી પાંખડી—વિશાલતામાં કરાર તોડવા સાથે તુકસાનીના એક દાવો માંડ્યો હતો. આમાં પ્રતિવાદી એક ઈંગ્લીશરની પેઠી હતી. દાવાની સુનાવણી ૫૫ દિવસ ચાલી હતી. દાવો ચકાવતાં બેઠે પક્ષને ૩ લાખ રૂપિયા ખર્ચ થયો—ગીલોની શ્રી રૂ. ૧૦૫૦૦૦; સીલીસીટર, સાક્ષી અને બીજાં ખર્ચ રૂ. ૧૭૨૫૦૦; સાક્ષીની જગ્યાની વગેરે નોંધી લેવા સાથે અને કાગળ પત્રની નકલોના મળીને રૂ. ૨૧૦૦૦. પણ બધાને ભોગે દાવો માત્ર રૂ. ૫૩૦૨૫ ના ! ન્યાય મેળવવાની હોંસમાં અચવા કહો કે હકમાં પક્ષકારનાં ખરબાર ભય તોયે તેની તેને પરવા હોતી નથી.

સર્પિદંશવાળી ગાય—ના દુધમાં દંડ કરેલા સર્પની આકૃતિ દેખાય છે એમ કિવોન શાપરના કેટલાક ઈંગ્લેજ મદરોએ પોતાના અનુભવ પરથી પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.

મુગાં માણુસોને બોલતાં કરવાની શાળાઓની સંખ્યા—અમેરિકામાં ૨૨૫ છે. ઈંગ્લંડમાં ૫૦, ફ્રાન્સમાં ૬૦, જર્મનીમાં ૭૦, જાપાનમાં ૧૬ અને હિંદુસ્તાનમાં હાલમાં ૮ શાળાઓ સ્થાપત કરવામાં આવી છે.

અમેરીકન બોળાઓને બેવકુફ બનાવવાનું અદ્ભુત પરાક્રમ—હિંદુસ્તાનજ બોળાઓનું સંગ્રહસ્થાન નથી. અમેરીકાનો પણ તેમાં હીસ્સો છે. ન્યુ યોર્ક રોટના કાઠીજ નગરમાં ૧૮૬૬ ની તા. ૧૬ માં અકરોબરે નેવેલ નામના એક મહાત્માએ જાહેર કીધું કે, ત્યાં કુલો ખાદ્યાનાં એક અતિ પ્રાચીન કાલની કોષ રક્ષસમાયનું સુરક્ષિત આગેબુજ શરીર તેને હાથ લાગ્યું છે. તે “ રક્ષસ ” નું વળન ત્રણ હજાર રતલ હતું, અને સાધારણ માણસના શરીરથી બહુજ મોટું હતું. આ સમાચારથી પ્રજામાં ખળભળાટ મચી ગયો. હજારો અને લાખો લોકો તે જોવા ગયા. ટીકીટનો ભાવ બે આના રાખ્યો હતો. તે શહેરે શહેર જઈને તેનું પ્રદર્શન કરવા લાગ્યો અને હજારો પાઈડ રળી ખાધા. પહેલાજ અઢવાડીયામાં રૂ. ૨૧૦૦૦ તેને મળ્યા. લંડનના પ્રખ્યાત સંગ્રહકર્તા બેલાડી બાનુએ તે “ રક્ષસ ” ના બાર હજાર પાઈડ રોકડા આપવા જાહેર કરી તે સ્વીકારવા નેવેલે ના પાડી. આખરે ભોખાણું પુટ્યું. એ “ રક્ષસ ” તો પત્થરનો હતો ! તે પુતળું એક ઇટલીયન શિપીએ આયોજાના છુન ગામમાં બેસાં બેસાં બનાવ્યું હતું. ત્યાંથી તે છુપી રીતે નેવેલના ખેતર તરફ અમેરીકા મોકલવામાં આવ્યું અને તે રાતના જમીનમાં ઘટવામાં આવ્યું. અને પછી તે ખોત્તાં જડ્યું ! હિંદુસ્તાનમાં મૂર્તિ અમુક ઠેકાણે દટાણ હોવાનું સ્વપ્નાં બકતોને આવે છે ને પછી ખોદકામ કરતાં મૂર્તિ ખરે નીકળે છે તે આમજ નીકળતી હશે !

વર કન્યા માટેની વિચિત્ર જાહેરખબરો—વીશાલતામાં વર કન્યા મારે જાહેર ખ-

ખર આપની એ સાધારણ છે. તેમાંના કેટલાક નમૂનાઓ નીચે પ્રમાણે છે:—૧-એક વિધુર વાનપ્રસ્થ બાપુ સાથે પત્ર વહેવાર મજાવામાં મગ્ન છે. (પછી પરજુલા સાર) તે સ્ત્રી આશરે ૪૦ વર્ષની તથા ધનદીન હોવી જોઈએ. ૨-પગલાળી વધુ પસંદ કરવામાં આવશે ! ૩-એક એકાંત વાસી કુમારો બહુજ લાખો હતો. તેને પણ લાંબીજ વહુ જોઈતી હતી. તેને ન્યુ યોર્કના એક છાપામાં છપાયું કે-૧ સ્ત્રી જોઈએ છીએ. તે કાંઈ યુવતી ધનાઢ્ય કે સ્વરૂપવતી હોવી જરૂર નથી. પણ એછામાં એછી ૬ ફુટ ૭ ઇંચ લાંબી હોવી જોઈએ. ૩-પેન્સિલ્વેનિયામાં આવેલા વોર્સિંગ્ટન નગરમાં રહેતી એક શ્રીમંત વિધવા રહેતી હતી. રસામાં તેણે એક દહાડે એક ભીખારીને ગાતો જતાં જોયો. તેને રાગ મુંદર હતો, તેથી તેને સાંભળતાંજ તે મોહિત થઈ. ખીજી વાર મળતાં તેને તે સ્ત્રીએ પરજુલાની કપડા દર્શાવી અને બાદ તરત લગ્ન થયું. ૪-લંડનમાં થોડા વખત ઉપર માત્ર ૩૪ ઇંચ ઉંચા એક વહેંતીયા આવ્યો હતો. તે વખતે સાધારણ ઉંચાઈની અનેક સ્ત્રીઓ તેના વહેંતીયા સ્વરૂપથી મોહિત થઈને અનેક તેની સાથે લગ્ન કરવાની માંગણી કરી હતી. ગ્રાસગ્રામાં તો તેને પરજુલાની માંગણીના પ્રતે મળ્યા હતા. પણ તે વહેંતીયાની પોતાની પ્યારતી કરજુરસિક કલાણી હતી. વિચિત્ર વસ્તુઓનાં લંડનના બર્ન-મવાળા સંગ્રહ શાળામાંની એક બારી સ્ત્રી જોડે તે પ્યારમાં પડ્યો હતો, પણ તેની માંગણી તે સ્ત્રીએ ન સ્વીકારવાથી તે પછી કાંઈ જોડે પરજુલા માંગતો ન હોતો ! લંડનની છુટના રેશમાં લંડનની પસંદગીના આવા અકસ્માતો અને છે !

સુધારણાનાં શિખર પરથી !

(એક ટુકડી સાંસારિક વાર્તા.)

વિદ્યાર્થી દશમાં માતૃભાષાનું જ્ઞાન પૂર્ણ થતાં અને ઇંગ્રેજીમાં પ્રવેશ કરતાં સુધી હિંદી વિદ્યાર્થીઓની માનસીક સ્થિતિમાં કંઈ ઝાઝો ફેરફાર થતો નથી, પરંતુ સ્કૂલમાંથી મેટ્રીક પાસ થઈ, કોલેજમાં જઈ, યુનીવર્સિટીની એકાએક ઉપાધિ મળતાંજ તેમાં ધણી ફેરફાર થઈ જાય છે. સાંસારિક અને ધાર્મિક બાબતો સંબંધી તો એજ દશમાં લેખને કંઈક, અંધશ્રદ્ધાથી દૂર સ્ત્રી, વિચાર કરવાનું મન યાય છે. જૂના વિચારોનું પરિવર્તન અત્યેજ યાય છે. પછી તે વધુ શિક્ષણને કારણે કહેા કે પાશ્ચાત્ય શિક્ષણને કારણે કહેા. આપણે બેઉને થોડો થોડો લાભ આપીશું, કે જોઈ કાંઈને અન્યાય ન થાય અને થોડક અપવાદો સિવાય એ નિયમ સાર્વજનિક લેખાય.

યુનિવર્સિટીની એકાદી રીઝો મેળવ્યા પછી, વિચારો બદલાવાને લીધે, હંમેશનાં બંધનોમાંથી સમવસ્ત્ર સોજતીઓ જુદી જુદી દિશામાં ફૂટાય છે. હંમેશની આડ છૂટી થઈ જુદા જુદા વિચારના નવાન સોજતીઓ સાથે મેટ્રી યાય છે, અને પારસી, ક્રીશ્ચીયન, મુસલમાન, વગેરે સિમ ધર્મીય સહાધ્યાયીઓના સહવાસથી અને સંવાયણથી પૂર્વના એકદેશીય વિચારોનો પ્રગટ બદલાય છે; પરંતુ આ પ્રગટ અને વિસ્તૃત વિચાર બધાનાજ મનમાં કાયમને માટે રહે છે તેવું

કંઈ નથી. કોલેજ છૂટ્યા બાદ સંસારની ધુસરીમાં જોડાતાં નિત્ય વ્યવહારમાં પાછો 'રૂપમંદુક' વૃત્તિનોજ રવીકાર ઘણાંક તરફથી કરવામાં આવે છે ! એટલુંજ નહિ પણ કેટલાક તો એવા લીસડા બેશરમ બની ગયા હોય છે કે પદ્મી લેતી વખતે જાણે યુનિવર્સિટીનું બધું તત્ત્વજ્ઞાન તેને પાછું ન આપી દીધું હોય ! અને પોતાના તે વખતના ઉદાર વિચારો વીંટી મૂક્યા હોય તેમ, કોલેજમાં પોતાના સહાધ્યાયીઓ સમક્ષ પ્રગટ કરેલા વિચારો પોતાનાં જ કૃતિથી ખોટાં દર-વવામાં ભૂલ્યું માને છે !

પરંતુ આપણી વાર્તાના નાયક રમણીકાલાલ તેવા નહોતા. પિતાનો અકાલ દેહાંત, અને ત્યાર બાદ અધિભરના ભયંકર રોગથી માતાનાં મૃત્યુથી સર્વ માતૃગૃહની પૂર્ણહુતિ થયાથી મા-યાના માણસોના પૂર્ણ અભાવ, ધૂર્ત અને સ્વાર્થી પિત્રાશ્રયોએ વડિલોપાછાંત મિશ્કત સ્વાહા કરી બતાવેલી અમાત્ય નીચતા, અભ્યાસ ક્રમમાં પડે પડે આવનારાં વ્યતયો, છત્યાદિ દુષ્ટર : આપણના ફેરામાં ફસાથી રમણીકાલાલને નાનપણમાંથીજ પોતાની કાળજી પોતેજ લેવાની શરૂ પડી હતી. આટલી નાની ઉંમરમાંજ અનેક ઘણાં આધેડી હોવાથી એમને વિદ્યાર્થી દસામાંજ જગતનો સારો અનુભવ આવી ગયો હતો, અને તેથી એમના વિચાર અને મત ફોરો ફોરો બદલનારાં ન હોઈ પુખ્ત થયા હતા.

રમણીકાલાલનો જન્મ જે ન્યાતમાં થયો હતો તે ન્યાત ઘણુંજ અસિક્ષિત હોઈ અનેક કારણે તેમાં તડ પડ્યાં હતાં.

આ સર્વ તડ એકાં કરી નિદ્રા સ્વચ્છતિસિવા તો કરવીજ, અને સ્વચ્છતિને તો સર્વાંગ સુંદર બતાવવીજ, એવી એમની પ્રજ્ઞા ઇચ્છા હતી અને તે પૂર્ણ કરવાની પોતાની ઇચ્છા એમણે પોતાના અનેક સહાધ્યાયીઓને કહી બતાવી હતી. એમના દૃઢ નિશ્ચયની અમને સર્વેને ખાતરી હતી. અંચકારોના મતો (' રેર ' સ ' સાર) જેમનાં તેમ પોતાનાં ભાષણમાં ઉતારી લઈ, કેવળ સુંદર શબ્દચિત્ર દોરી, લોકોની રાખાશી મેળવી, પોતે માત્ર કમગપત્ર જેવા રહેનારાં જેવું એમનું આચરણ નહોતું. એમના આચાર અને વિચાર એકજ હતા. ભાષણ કે લેખમાં એક વિચાર, અને કૃતિમાં બીજા વિચાર, કે જે પોતાનાંજ ભાષણનાજ યા લેખના વિચારનું પૂર્ણ ખંડન કરતા હોય ! - જણાવવાવાળા એ નહોતા. સમાજની સઘ સ્થિતિમાંની જરૂરીયાતો એમનાં અંતઃકરણમાં બરાબર ફસી જવાથી અંદર સ્વસ્થ પ્રમાણમાં બંહેને યાં, પણ એક ખરા સુધારકને ઇચ્છતી નિર્ભય કર્તવ્યતત્પરતા રમણીકાલાલમાં જેવા મગરો એવી આશાથી અમે અમારા મનમાં મલકાતાં હતાં. નાની સુની બાળપણમાં તેઓ યંત્ર દડ લેતા નહિ.

યોગજ સમયમાં અમોરી આઘાત ફાટ્યો. યદ્ય રમણીકાલાલને રનેદ એક વિદુષી કુમારી સાથે આશિષિત બધાયો. શરદા રમણીકાલાલ જેવીજ વિદ્યા વ્યાસંગી, સુધારણા પ્રિય, અને જરા દ્વિમનવાળી હોવાથી ' સમાનસીલ્લવ્યસનેષુ સરલ્ય ' એ ન્યાયે બધાયેસો પરસ્પરને રનેદ, આદર, અને ભક્તિથી એ બેઉનો પરિચય એટલો વધ્યો કે આટલી સાત્તિક અને : શુદ્ધ રનેદ વૃત્તિ દ્વિતર કથયિતજ જણાય ! પરંતુ આ સુંદર દરજ, આટલી નિષ્કપટ અને નિઃસ્વાર્થ પ્રીતિ, આ પાપ્ય સંસારમાં હોવી પરસ્પરને મમે નહીં તેથીજ કે શું, અમારા વિનોદને ઉભરો અગ્નિ અને તે ધીમે ધીમે જ્વલ પડવા લાગ્યો. અમારામાંથીજ એકને કવિત્વસ્પૂર્તિ થઈ આવી અને તેણે રમણીકા શરદા કાવ્ય રચી રમણીકાલાલને અર્પણ કર્યું !

કાવ્યમાં રમણીકલાવના સમાજ સુધારણા વિષયના ઉદગાર અને શારદાના અનુપમ ગુણ અને જ્ઞાન, એ બેકની માત્રા જૂંથી રમણીકલાવને તે અર્પણ કરી હતી ! અગેરે ! અમારા આ વિનોદનું પરિણામ કેટલું શાંત્યમય આવશે તેની જો અમને તે વખતે ખબર હોત તો અમે આ કાવ્યનો એક અક્ષર પણ ઉચ્ચાર્યો ન હોત પણ લાચાર. શુદ્ધિ: કર્માનુસારિણી ! હસવાનું ખરાય. યદ્ય ગયું !

મયંડ મેલગર્જના : થતી હોય, વીજળી ચમકતી હોય, વરસાદ મુસલધાર વરસતો હોય, તોપણ મનુષ્ય ગાદ નીકા લઇ શકે છે. તે રજનીના બીજાજુનાદથી તેને કાંઈજ ત્રાસ થતો નથી ! પરંતુ જો કદાચ તેની પાસે એકાદી નાની આખી ઉડતી-ઉડતી જતી હોય તો તેની પાંખોના થોડા અને અતિ ઝીણા ગજુગજુટથી નિંદા લગ થાય છે અને તે જાગી ઊઠે છે !

આપણા રમણીકલાવનું પણ તેમજ થયું. પોતાના મનમાં પ્રેમની આટલી બધી શક્તિ ધરાવે એમ તેમના સ્વપ્નમાં નહોતું ! શારદાપરની તેમની પ્રીતિ એટલે કેવળ શુદ્ધ સાત્વિક પ્રેમ, એટલુંજ એ જાણતા અને માનતા. બીજા કાંઈ આડી અવળી કલ્પના એમના મનમાં અમાર સુધી આવીજ નહોતી. પરંતુ અમને કાવ્યને પ્રમાણ. એટલે બધા પડ્યો કે શારદા શિવાય પોતાનું જીવન કેટલું રૂઝ થશે તેનો એમને ખ્યાલ આપ્યો અને એજ વિચાર એમને એવેના કષો ! આજપર્યંતની શારદાની પ્રેમાર્ગ, સાત્વિક અને શુદ્ધ શક્તિ તરફ જોતાં હવે તેની આગળ પોતાનું હૃદય ખુલ્લું મેલવામાં તેમને સંદાય લાગવા લાગ્યો અને છેવટે વિચાર કષો કે જો તેને મારાપર પૂર્ણ અને શુદ્ધ પ્રેમ દરો, મારાપર કંઈક આદરમાનની દૃષ્ટિથી તે જોતી હશે, સુધારણાની જો તેને ખરેખરજ કિંકાર દરો, તો મારાથી વિવાહ કરતા તે અચિત કબૂલ થશે. પહેલાંથીજ દા. થયેલા સ્નેહને ધર્મસંમત વિવાહમંથથી બધી લેવામાં આઆથી ચિરકાલ ત્રાસ થશે અને આજપર્યંત આપણે ઉચ્ચારેલાં વચનોનું સાર્થક થશે એવો વિચાર કરી, ખસ ! વિવાહ કરવો તો શારદા સાથેજ બીજા કાંઈ સાથે નહિ-તેનાથીજ આપણે સુખી થઈશું, બીજાથી નહિ, એમ રમણીકલાવનાં મનને લાગવા માંડ્યું.

આ વિચાર પત્રદ્વારા શારદાને જણાવ્યો એવો વિચાર સ્ફુરી આવવાથી રમણીકલાવે પત્ર લેખનનું સર્વ સાધાન તૈયાર કર્યું. કાળજી મઠ કલમ ધરી-પણ ખડીવા અને લેખિનીનો સંયોગ બધા વખત સુધી યદ્યજ શક્યો નહિ ! આપણી આ વિનંતિ વાંચી તે શું સમજશે ? આવો સ્વાર્થી અને કપટ ભુદિથીજ એણે આપણો સ્નેહ સંપાદન કષો એવું તો એને મનમાં નહિ આવે ? વગેરે વગેરે વિચારો રમણીકલાવના હૃદયમાં સ્ફુરવા લાગ્યા. આખરે, શારદાનાં આજદિન સુધીનાં નિર્મલ મનની અને નિષ્કપટ સ્નેહની ખાત્રી માની એમણે પત્ર લખવા માંડ્યો. અનેકે લુદાં લુદાં સંબોધના અને વાક્ય રચનાથી લખવાની રાજઆત કરવા માંગી પરંતુ અર્ધ રસ્તે જઈ વહાણ ફેંટાવું-વિચાર બદલતા-અને તે પત્રને ફાડી નાંખવામાં આવતા. આવી રીતે લખીને ફાડી નાંખેલા પત્રોનાં ફૂંટાથીજ અર્ધો ચોરડી તો ભરાઈ ગયો !

બીજો દિવસે સવારે ચાકર એન્ડ્રીમાં સાફ કરવા આંગ્રો ત્યારે આખી ચોરડીમાં યસ-રેસા કાગળના ફૂંટા, અસ્ત વ્યસ્ત પડેલાં પુસ્તકો, અં. દેખાડપડથી નીચે પડેલાં લેખન કલમો

એ, પોતાનાં વ્યવસ્થિત શેઠની ઝારડીમાં મૂર્તિમંત અવ્યવસ્થાનું સામ્રાજ્ય. પ્રસરેલું જોઈ, તેને ધણીજ નવાઈ લાગી; પરંતુ રમણીકલાત્મક સર્વ આયુષ્ય વિરખલિત થવાની અહીંયોજ સંસ્કૃતિ યથા છે; એની તે બિચારાને શી ખબર !

*

*

*

*

*

શારદા રમણીકલાત્મક ન્યાતનીજ પશુ એક પેટા ન્યાતનીજ છોકરી હતી. તેમાં ચાદ પંદર વર્ષની કુમારિકાઓ, અથવા વિશેષ શિક્ષિત સ્ત્રીઓ મળવી મુશ્કેલ હતી જ્યાં પુરૂષ વર્ગજ સુશિક્ષિત ન હોય ત્યાં ગરીબ બિચારી અજંઝાઓનો તો દિસાજજ શો ? શારદા આ પછાત પડેલી ન્યાતમાં એક અપવાદ રૂપજ હતી. એના પિતાને કામ સંબંધે બહાર ગામ જવું પડતું હોવાને લીધે અને વિશેષતઃ તે પોતે સુશિક્ષિત હોવાને લીધે તે વિવાહ બીજી કન્યાઓની માફક નાનપણમાંજ ન થતાં જ્ઞાતાજ્ઞાનમાં તેની પૂર્વવય ગઈ હતી. આગળ વળી તેના પિતાના આશિષા મુજબી તેના વિવાહ વધુ વખત લંબાયો અને પિતાની પછી સર્વસ્વ આધાર રૂપ જે માતા તે પશુ સ્વધામ શીધાવતાં શારદાને એક પ્રકારની વિરક્તિ ઉત્પન્ન થઈ. રમણીકલાત્મક તેને આનંદ અને ઉત્સાહ આપવા દમિશ પ્રયત્ન કરે છે એ તેને ખબરજ હતી. પાછલી વાતનું વિસ્મરણ યથા તેનું મન બીજી તરફ વળે એમ કરવાને રમણીકલાત્મક દરેક બનતા પ્રયત્નો કરે છે એ તે સારી રીતે જાણતી હતી. આમ હોવા છતાં નિષ્કામ મૈત્રી અને આદર બતાવનાર પાપણી રમણીકલાત્મકને પ્રણયી નેત્રોથી તેણે કદીયે જોવા નહોતા. તે નિષ્કપટ, શુદ્ધ હૃદય કુમારીના કામળ હરતકમળમાં જ્યારે તે પત્ર આવી પડ્યો ત્યારે તેને અત્યંત આશ્ચર્ય લાગ્યું. ‘આવો વિચાર રમણીકલાત્મકના મનમાં આવવા જોઈ મેં શું કર્યું ?’ એમ તે પવિત્રાચરિણી કુમારી વિચાર કરવા લાગી. ‘હું તેમના પર વિશિષ્ટ પ્રકારની પ્રીતિ રાખું છું એવું વર્તન મારાથી જાણ્યે અજાણ્યે તો નહીં યથા ગયું હોય ? અને તેથીજ એ ઉદાર પુરૂષ આ પત્ર તો નહીં લખ્યો હોય ?’ એવા અનેક વિચારોએ તેનાં મનને ઘેરી લીધું.

રમણીકલાત્મક સંબંધી તેના મનમાં આજ્ઞાદિત સુધી અપ્રગટ રૂપે રહેલા પ્રેમનિકાર જાગ્રત થયો, પરંતુ પોતાની રિયાત વિષે તેને બહુ શોક થવા લાગ્યો નૈતિક દ્રષ્ટિથી અને સદ્ધર્મ પ્રમાણે આ વાત ગમે તેટલી યોગ્ય અને અનુમત હોય, છતાં પ્રસ્તુત સમાજ સ્થિતિમાં તે બનવી અશક્ય છે એવું તેને લાગ્યું અને તે બદલ તે બહુ કષ્ટ પામી રમણીકલાત્મકનાં મનમાંથી તે વિચાર જાય એવા હેતુથી તેણે નીચલો ઉત્તર લખ્યો:—

સ્રેષ્ઠતમ શ્રીકુલ રમણીકલાત્મકની સેવામાં—

આપનો પત્ર પહોંચ્યો. ગામમાં ને ગામમાં રહી પ્રત્યક્ષ મળવાને બદલે એકાએક તમારી તરફથી આવ્યો પત્ર કેમ આવ્યો ? એનું મને આશ્ચર્ય થયું અને પત્ર વાંચીને તો આશ્ચર્યનો શિખરજ થઈ ગયો ! આપનો નિષ્કપટ સ્નેહ સંબંધ હોવા છતાં, અહીં સુધી પહોંચ્યો હશે કિંવા તેને આ સ્વરૂપ આવ્યું એવું મારા મનમાં કદીયે આવ્યું નહોતું, અને મેં આવવા દીધુંયે નહોતું. આપના નિઃસ્વાર્થ સ્નેહનું મને એક પ્રકારે કૌતુક લાગતું અને આપને વારતે માન ઉત્પન્ન થતું, પણ આપે બતાવી છે તેટલી નિરપેક્ષ જિત્તિ આપની નહોતી એમ આ પત્રપરથી હવે જાણાય છે. આપને આપના નવીન વિચારો, મનમાં ઉદ્ભવે તે અગાધ, તેની શક્યાશક્તિનાં મધ્યે પશુ

ચોટું કે લક્ષ આપવું જોઈતું હતું! આપણા લોકોની પ્રવૃત્તિ, પ્રવૃત્તિ જાતિએ વગેરે અડચણો આપને નજરમાં કેમ ન આવી એનું અને આશ્ચર્ય થાય છે. આપ સુધારણાબક્ત છો, પરંતુ 'હોય તેવા દેખે'ની માફક બધાનેજ સુધારણા બક્ત ધારવાનું આપને કશું કારણ નથી. એ આપે જાણવું જોઈએ. આપ આહો છો તે વાત જનની અશક્ય છે. એ વાત અશક્ય હોય છતાં, આજ પર્થત આપે અને જોઈતી દરેક મદદ આપી પ્રસંગે પ્રસંગે ઉપદેશ દઈ મારું ચિત્ત-સાંત્વન કર્યું અને સર્વ કાલે મારા પર પ્રેમ અને કૃપા રાખ્યા છો, એ બધું હું વીસરી ગઈ છું. કે વિસરીશ એમ માત્ર આપે કહીએ ધારવું નહીં.

મારી એજ વિનંતિ છે કે, આ ગોરા નાદ છોડી દઈ, પૂર્વવત્ સ્નેહભાવ કાયમ રાખશો.

આપની નમ્ર ભગિની,
શારદા.

રમણીકલાકને ઉપરનો પત્ર મળતાંજ તેમનાં મનની શી સ્થિતિ થઈ હશે એ વાંચના. જાણીજ શક્યા હશે. પોતાની આજપર્થતની શક્તિ સંબંધી શારદાનું મન શકિત ધશે એવા વિનંતિ આર જો કે તેમનાં મનમાં પત્ર લખવા પૂર્વે આવી ગયો હતો છતાં પોતાની કદવના ખરી થયેલી. જોઈ તેમને મનસૂરી ખેદ થયો. તેમનું મન ઉદાસ થયું, અને તે પ્રશ્નબદ્ધ મનસ્થિતિમાંજ તેમજો નીચેનો પત્ર કેમ કરી ધસડી કાઢયો.

(અપૂર્ણ.)

ઉત્તમ અંગ્રેજી માસિકોના ઉત્તમ લેખોનો સાર.

૨૯. દી. બા. રઘુનાથરાવ-નું જીવનચરિત્ર ઇડીયન રીબ્યુ (મદ્રાસ-મે) માં એ. દી. બા. આદિનારાયણ અયાડ લખે છે. રઘુનાથરાવનો જન્મ ૧૮૩૧ માં થયો હતો. તેઓ તાંજોરના એક પ્રતિષ્ઠિત બ્રાહ્મણ કુટુંબના હતા. તેના પિતા તેમજ કાકા જોડીશ તેમજ ત્રાવણકોર અને મહીસુરનાં દેશી રાજ્યોમાં હયા એહા પર હતા. તેઓ ૨૯. સર દી. માધવરાવના પિત્રાઈ થાય. પૂર્વજોનો આ પ્રતિષ્ઠા તેમના હૃદયનું એક કારણ હતું. સારી અંગ્રેજી કેળવણી લીધા બાદ, ૨૬ વર્ષની વયે તેઓ ડેપુટી કલેક્ટર થયા. ઇંદોર અને વડોદરામાં પણ હીવાનગીરી કરી હતી અને અંતે ૧૮૮૮ માં વાનપ્રસ્થ થયા. તેઓ ઘણા સાદા હતા, અને સામાન્ય લોકો સાથે મળતા. તેમની પ્રમાણિકતા તથા સ્વતંત્રતા તે નિશાંકજ હતી. સંસ્કૃતના પણ તેઓ અભ્યાસી હતા, અને શાસ્ત્રાધારે તેઓ વિદિવાચિવાદ આદિ સુધારો કરવા મથતા છે. મરણ પર્થત લગભગ દરરોજ કોઈને કોઈ મદ્રાસી વર્તમાન પત્રમાં ચાહુ સંસારી રાજદ્વારી આદિ સઘળા વિષયો ઉપર તેઓ ચર્ચાપત્રથી પોતાનો મત દર્શાવવા ચુકતા નહીં! એવી જાતનું દેશદિવેશિતા કેટલા વાનપ્રસ્થ એથોદારો દર્શાવે છે? જો કે થઈ 'ખર' બધાનો મત તેમનાથી જુદો પડતો પણ બધાના માનને તેઓ પાત્ર થઈ પડ્યા હતા. ૧૮૭૬ માં તેઓ હીવાન બહાદુર સાને ૧૯૦૮ માં સી. એસ. આઈ. ની પદવી તેમને આપવામાં આવી હતી. ૮૧ વર્ષની વૃદ્ધ વયે ગઈ તા. ૩ જા મેને દિને તેમનું મરણ થયું. તેમનાં મરણથી હિંદુસ્તાને એક સાચો દેશભક્ત અને સંસાર સુધારક ગુમાવ્યો છે.

હરિદ્વાર ગુરુકુલ અને મી. માધવન દ્વેષપસ આદિના વિચારો-વૈદિક ઐંગ્લીના- (હરિદ્વાર ગુરુકુલ) નાં વૈરાગ્ય અને જ્ઞાન અંકેક સંયુક્ત પ્રગટ થયાં છે. ગુરુકુલનાં પ્રેસને અસ્તમાત આજ લાજ-વાસી તે નાશ થામવાથી આ દીક થઈ છે. ગુરુકુલની સૌથી ઉચ્ચ પરીક્ષાએ પસાર કરનારા પ્રથમ બે

બ્રહ્મચારીઓ, સ્નાતક ઈંદ્ર અને સ્નાતક હરિશ્ચંદ્ર, જેઓ શુક્રવતી સ્થાપક અને મુખ્યાધિપાતા હતા. મુન્શી-શખના પુત્રો-ચાચ તેમનાં, તેમજ શુક્રવતી બોલનશાળામાં બોલન હોતા બ્રહ્મચારીઓના તથા કેટલાક અન્ય ગુરુ-કુલના કાર્ય કર્તાઓના સુંદર ફેલાણ આ અંકમાં આપ્યા છે. પ્રખ્યાત 'અમેરિકન બેરીટર મી. માઇલ એલ. ફેલ્સ' બી. એ., એલ. એલ. બી. જેણે સંચારીના વેશ તથા ધોતર ધારણ કરીને આ દેશમાં બ્રમ્મ કીર્તિ હેતુ, જે પશ્ચિમની દૂરિમતાને વિરોધી તથા હિંદુઓની સાદાઈ તથા પરમો પ્રેમી છે તેણે હિંદી-મંત્ર પત્ર, અરદાયાદના "પાયોનીયર" માં શુક્રવતી વિષે લખેલા સાતમો, લેખ 'વૈદિક મેગેઝીન' ના પ્રસ્તુત અંકમાં આપ્યો છે. તે પર "પાયોનીયર" ની ટીકા પણ આપી છે. મી. ફેલ્સ કહે છે કે, સ્વદેશી ધોરણ પર શિક્ષણ આપનારી હિંદુસ્તાનની ચારે મુખ્ય સંસ્થાઓએ નોંધ છે. તે ચાર તે કોલ્લેજિયમ (મદ્રાસ) ની હિંદુ કન્યાશાળા, હરિદ્વાર શુક્રવતી, બોલપુર (બંગાળ) ખાતેની મદર્બિ. દેવેન્દ્રનાથ, કાઠુના પ્રખ્યાત પુત્ર બાલુ સ્વિન્દ્રનાથની શાળા, તથા બારીસાલતું બલમોહન ઇન્સ્ટીટ્યુટ એ છે. પ્રાચીન પરિપાકીનો પુનરુદ્ધાર કરવામાં એ ચારેમાં અને શુક્રવતી સાથી વધુ હેતુસિદ્ધિ કર્તા લાગે છે. શુક્રવતી હેતુ સરકારની વિરદ્ધ કિસ્મિત પણ નથી અને ન હોઈ શકે; તેનો હેતુ માત્ર મનુષ્યનું ચારિત્ર્ય સુધારવાનો છે, એ મારી ખાત્રી થઈ છે. શુક્રવતી સાથી લગત તત્ત્વ મી. ફેલ્સને એ માલમ થયું છે કે તે સાર્વજનિક છે. ગરીબ તબક્કા સમૂહને નિષ્પ્રશ્ન રીતે તેમાં કેવલ યોગ્યતાને પ્રધાન ગણીને દાખલ કરવામાં આવે છે. નહેરૂ મંત્ર પર તેનો દેવો પ્રભાવ છે તે દર વર્સે નેટલા બ્રહ્મચારીઓ દાખલ કરવાના હોય છે તેથી ૧૦ મણી અરજી આવે છે તે પરથી સિદ્ધ થાય છે. ગયે વર્ષે ૨૦૦ ઉપર અરજી આવી હતી, એ કે ૨૦ જ દાખલ થઈ શક્યા હતા. બોલન, મદિ પણ કરી ફી લેવામાં આવતી નથી એજ કારણથી વધુ અરજી થતી નથી, કારણ કે ગંધા વર્ષ સુધી તે ફી લેવાતી. મિત્રતા કે ફિલ્લવ પણ દાખલ થવામાં કામ આવતું નથી. ઇંદ્ર કુલના હેડ મારેતરના પુત્રને બ્રહ્મચારી તરીકે દાખલ કરવાની ના પાડવામાં આવી હતી. વળી અનેક શરૂઆતપન પણ બુધિશાલી બ્રહ્મચારીઓ તેમાં દાખલ છે અને વિના બેદરબારે તેઓને રાખવામાં આવે છે. મારી ખાત્રી છે કે દેશના પુનરુદ્ધાર મદિ આવી ગુરુસહ સ્થેવાનીજ શાલાની જરૂર છે. તે સમિ મુખ્ય વાંધા એવો લાવવામાં આવે છે કે, આ સંસ્થાને સરકારે સ્વીકારી નથી, તેથી સરકારમાં તેના સ્નાતકો (મેન્યુએટો) ને નોકરી નહીં મળે. પણ કુલમાં દાખલ થવાની ધીરણ રૂપરૂઆ આ વાંધા ધણે અસે નિર્મૂલ કરે છે. બીજો પણ જવાબ છે, કુલના સ્નાતકોની યોગ્યતા તથા વિશ્વાસનીયતા સરકાર જોરે ત્યારે તેમને પ્રુવોધી રાખશે. લેખક વળી કહે છે કે આ દેશના જોષમદારી સમજતા અમલદારો અને મૂર્ખ કે દુરાચારી કેળાયા નથી. વળી એ પણ શુભશુભ છે કે આ પત્ર લખતી વખતેજ અને ખત્ર મળી છે કે કલકત્તાની નેરાલક કોલેજના મેન્યુએટને હાલમાંજ સરકારે જગ્યા આપી છે. પણ સત્ય એ છે કે, શુક્રવતી સ્નાતકો બીજા અનેક ક્ષેત્રો સરકારી કારકુની કરતાં વધુ આકર્ષક થઈ પડવાં નોંધ્યે. જે પણ સુધરેલા દેશનો અને ખાસ કરીને અમેરીકાનો અને અનુ-ભવ છે તે દરેક દેશમાં એવા કાર્કુની-લગભગ તિરસ્કાર જેવી દ્રષ્ટિથી જોવામાં આવે છે. બેકાંગ, વેપાર, એતી, નર્નેલીઝમ, શિક્ષણ, હુનાર ઉદ્યોગ આદિમાં જાદુ માણસો નોંધશે. ન્યારે મી. ફેલ્સ જેવા અનુભવી આમે કહે છે ત્યારે દેવલાલી શુક્રવતી યાદકો તેમાં મેત્રીકાને અવધાસ કરાવવાની તાત્પર્યનામાં છે. 'પાયોનીયર' ટિંકા કરતાં કહે છે કે હરિદ્વાર શુક્રવતી સ્થાપી ફેંડ મોટે રૂ. ૨ કરોડ થવા નોંધ્યે, અને આ કુલ છે પછી જુદી હોંદુ યુનીવર્સિટીની શું જરૂર છે ને-દેવંડ મી. સેમ્યુઅલ એસ. સ્ટોક્સ પણ શુક્રવતી લાભો વિષે લખાણ વિવેચન આ અંકમાં કરે છે, અને તે વિના ચારિત્ર્ય અને ખત્રવાન નીતિ અસાધ્ય છે એમ કહે છે. પ્રખ્યાત થીઓસોફીરટ અમેજ ઉપદેશક બ્રહ્મચારી એફ. ટી. જુક્સ બી. એ. જેણે થીમદ બચવડગીતાનો અવધાસી હોળને તેણે સુંદર અમેજ બાજ લખ્યું છે, અને ને હવે આર્થ સમાજમાં પાવન થયો છે તેણે પર શુક્રવતી પ્રશંસામાં લેખ લખ્યો છે. "હિંદી આશાનું શુદ્ધ" એ ઉપનામ તે શુક્રવતી આપે છે. રેવરંડ મી. જે. વી. ફેંક બી. એ. પણ એજ વિષે અને એજ રાગમાં લખે છે. માત્ર બ્રહ્મચારીઓને પ્રા-ચાત્ય પદ્ધતિએ પાઠશીપર બેસાડવામાં આવે છે તે એને પ્રતીનતાતું ખરેસક લાગે છે. પડિત ધારીશમ એમ. એ. એલ. એલ. બી. પણ શુક્રવતી પદ્ધતિની પ્રશંસાનો લેખ લખે છે. આ અંકના સંપાદક લેખો શુક્રવતી પદ્ધતિ પરના વિવેચનના છે.

આર્યો શું મધ્ય એશીયામાંથી હાંદુસ્તાન આવ્યા ૧-મી. ખી. સી. મહુમદાર ખી. એલ., મોર્ડન રીબ્યુ (કલકત્તા-લુન) માં તેની ના પાડે છે. તે કહે છે કે ' ભાષાની સાયન્સ ' પરનાં ભાષણોમાં પ્રો. મેક્સ મ્યુલર એશીયામાંથી આર્યોનાં એક ટાળાં મૂળ નીચળાને બાદ તેઓ હસિણુમાં હોઈ અને પૂર્વ પશ્ચિમમાં ઈરાન અને યુરોપ નિવાસ કર્યા હતરી પટયાં એવી ને થીયરી રજુ કરે છે તે દેવલ મનરવી છે ! ઇરાન, હોઈ, અને યુરોપની ભાષામાં વ્યાકરણતા કેટલાક નિયમો તથા અમુક રાખ્દના ધાતુઓ એક સામાન્ય તેમજ કેટલાક રીતી રીવાજો સરખા છે તે હપરથી તે આ ભવંકર અનુમાન કરે છે. પ્રો. મેક્સ મ્યુલરની વાત : મનુષ્યોત્પત્તિ રિયતિ સાત્ર (એન્થ્રોપોલોજી) થી જોદી પડે છે. એ વ્યાધર્થની વાત છે કે મધ્ય એશીયા આર્યોના ને સુધારા વધારામાં આગળ વધેલા હતા, અને અન્ય દેશ વાસીઓને જીતી રાક્યા હતા તેા તેઓ પોતાના દેશમાં પણ કેમ ચાલુ ન રહ્યા ? અને ખીલ દેશમાં બરેલા છે તેા વહાલા મૂળ વતનમાં હાથ ચલીયું પણ કેમ નથી ? યુરોપની વર્તમાન વરતી મુજ આર્ય નથી તે સિદ્ધ કરવા લેખક, પ્રખ્યાત ફ્રેચ એન્થ્રોપોલોજીસ્ટ મોં ટાપીનાર્ડી પ્રમાણુ આપે છે. તે કહે છે કે ' ભાષાથી પ્રાચીન રૂઝો બલે આર્ય હોય પરંતુ હત્તરમાં તેઓ કીમરી જતના અને મધ્યમાં રોહટ જતના છે. ક્રાન્સના હલરો વર્ષ ૧૫૨ (સિલાના : રાઝધી નંગકી પ્રજ રીકાર કરતી તે યુગ) ના ફ્રેચ હાડપીનરો તે યુગના સ્વરોમાં મળી આવ્યાં છે. તેજ ધાડના હાડના ફ્રેચો હોવાથી, અન્ય નથી પ્રજ ક્રાન્સમાં આવી વસી એ અચકય છે. મદ્રાસમાં તથા નર્મદા ગોદાવરીનાં તળાપોમાંથી એ યુગની ને ચીજો સોધી કાઢી છે તેથી એ અનેતિહાસિક કાલમાં પણ લાંના મનુષ્યોએ ધણી ઉત્તરિ. સિદ્ધ કરેલી જણાય છે. આ લેખ વિરતીયું, તેમજ અપૂર્ણ છે. પ્રો. મેક્સમ્યુલરના સિધ્ધાંતમાં અનેક ત્રુટિઓ નિરસદેહ છે. પરંતુ જોખી તુદીવાળો વિરુધ્ધ સિધ્ધાંત લાવવો પણ સહેલ નથી. આવતા લેખમાં બીજ વજેર અસલી ગણાતી જતિઓ તથા દ્વિનેમાં ને અનેક લાક્ષણિક લેહ છે તે આર્યોનાયેના લેહથી નહીં તેા શાને કીધે છે એ જણવા આપણે ધણા આકાંક્ષાવાન થઈશું. વાંચકોને આ વજુ જણવા નેતા નંચીન સિધ્ધાંતની પ્રસાદી ચખાડતા રહીશું.

હાંદુ અને હાંદુ ધર્મના અર્થ શું ?—એ વિષય પરનો લાહોરની ડી. એ.-વી. કોલેજના બૂતપૂર્વ પ્રો. લાઈ પરમાનંદ એમ. એ. (ઓકસફર્ડ) નો લેખ હમને ' મોર્ડન રીબ્યુ. ' ના જ્ઞનના અંકમાં સર્વોત્તમ લાગે છે. હાંદુ તથા હાંદુ ધર્મ એ જાહ જુદા છે. હાંદુ એ નામ પ્રાચીન ઇરાનીઓ તથા આરબોએ, સિંધુની હસિણુ-પૂર્વમાં વરતી પ્રજ તથા તે દેશ મઠિ આપ્યું હતું. જે ભાષામાં ' હેંદુ ' રાખ્દ એજ અર્થમાં આવે છે. એ રાખ્દ પ્રાથ્મિક અર્થમાં નહોતો વપરાતો તે, એ હપરથી વિરોધ સિદ્ધ થાય છે કે, ૧ હી ૭ મી સદીમાં આવેલા. ચીનાઈ મુસાફરો દેશના અર્થમાંજ એ રાખ્દ વાપરે છે. ને ઓહો અને જીનો જો કે શંકરના સમયમાં પાછા વેદિક ધર્મમાં નહીં આવ્યા તેઓ પણ હાંદુજ કહેવાયા. હાંદુ ધર્મના અર્થમાં આ દેશ જ્ઞતનાર મુસલમાનોએજ હાંદુ રાખ્દ પ્રથમ વાપર્યો. હાંદુઓ મુસલમાનોને મૂળથી પિકકારતા તેનાં ને પાંચ કારણો મદમદ જાળનીની સાથે કહી તરીકે ૪ થી સ્વારીમાં હોઈ આવેલા સમરકંદી શીક્ષુક પ્રખ્યાત જલજરનીએ (ઇ. સ. ૧૦૦૦) આપ્યાં છે (તેનાં હોંદની મુસાફરી તથા ધર્મ વિષેનાં અંબુત વાધાંતર મદ્રાસના મી. બ્યુરો'પે થોડાં વર્ષ થયાં હ્યું છે) તે થયાર્ય છે. " (૧) ભાષાલેહ, (૨) ધર્મલેહ, (૩) નામ તથા રીતિ નીતિમાં લેહ (૪) પ્રાચીન કાલમાં વૈદ્ય ધર્મ જોવાસાન, ફર્સ (ઇરાન) ઇરાક, મુસીજ અને ડેક સી. રીયા મુધીમાં પ્રસર્યો હતો. પરંતુ ઇરાનના ધર્મોધ જરોસ્ત્રી શાહ સુરતારપે તેઓ પર જુલમ કરીને તેમને કાંધી કાઢ્યા, એ જોલોને આર્યોવર્તવાસીઓએ પાસીઓ પેટે આશ્રય આપ્યો અને

તે બાધો તથા તેના વંશજોએ ઈરાન તરફના મુસલમાનો આ દેશમાં આવતાં તે ભુલમનો દીનો વાળવા મુસલમાનો વિરુદ્ધ ઉસ્કેરણી કરી. મહમદની દુષ્ટ વર્તણુક તથા મુર્તિખંડને તે તિરસ્કારમાં વૃદ્ધિ કરી. (૫) હોંદુઓનું મિથ્યાબિમાન, અજ્ઞાન. તેઓ એમન ખાંડ ખાતા કે હામારા જેવા ધર્મ, સાયન્સ, રાજ્ય કોણું નથી ! ” એ આમાંના કેટલાંક કાણો નહતે તેા હોંદુઓ મુસલમાનોને પણ હોંદુ (વતનીના અર્થમાં) તરીકે ભૂદા ધર્મ છતાં સ્વીકારતે. પરંતુ તેમની ઉમ્મતાથી તે અશક્ય થયું. એકતા કરવાની આવશ્યકતા પ્રથમ મોખલ ચેલનરાહોએ અને ખાસ કરીને અકબરે લેઇ. રત્નપુત્રો તેમની સાથે સંસારી સંબંધ કરવા લાગ્યા. ઔરંગઝેબ વગેરેએ ધર્મશાસ્ત્રો કાઢી પાછળ ફેરવ્યો. પરિણામ ત્રિવાલ તથા શીખોનાં પરાક્રમ થયાં. ૧૬મી સદીમાં અકબરે એકતાની કેસી શરૂઆત હવે ખાન એન આગળ ચલાવતી લેઇએ ! અમેરીકોના હોંદુનો સૌથી વાજબી અર્થ કરે છે. હોંદુવાસીએનેન. તેઓ હોંદુ કહે છે. એક અમેરીકોને અને એક વખત પૂછ્યું હતું કે “ હોંદુઓ શું મુસલમાન ધર્મ પાળતા હશે ? ” આ લેતાં પંતબમાં રાખો હોંદુ ખરા કે નહીં એ તક્કાર નકામી થઈ પડે છે. ‘ હોંદુધર્મ ’ વિષે લેખક કહે છે કે, હોંદુ ધર્મની અમુક દ્રઢ માન્યતા નથી એન તેની ખુબી છે. તેના તો ફીક્સ્યુરીના સિદ્ધાંતો છે. માનવા હોય તો માને. તેથીન અગ્રેયવાદી કપિલ તેમન અસ્તિત્વ પર્વતલિ અને નાસ્તિત્વ આવાંકના આ-આર્થ બહુરુપિતિને પણ હોંદુ ધર્મમાં સરખા ઋણિ ગણ્યા છે, અને વેદ ન માનનાર શુદ્ધ દેવને અવતાર માન્યા છે.

પ્રો. રાધની બંગાલ કેમીકલ એન્ડ ફાર્માક્યુટીકલ વર્ક્સ લુ., લી.—ની મુલાકાત મોહન શીંબુના વિદ્વાન તંત્રી બાબુ રામાનંદ હન્ટ એમ. એ. એ લીધી હતી. તેનાં ભૂદાં ભૂદાં ખાતાં-ઓનાં ચિત્રો સહિતના તે વિષેના લેખમાં ભૂદના અંકમાં, તંત્રી કહે છે કે કલકત્તાની સરકારી પ્રેસીડેન્સી કોલેજના રસાયણના પ્રોફેસર, અને ‘ પ્રાચીન આર્થ રસાયન સાસ ’ એ અંગ્રેજી ગ્રંથના કર્તા) પ્રો. મહુ. હંચંદ્ર શેષે આ કારખાનાની શરૂઆત વીસ વર્ષ પર કાંધી ત્યારે તેમની માસિક આવક માત્ર રૂ. ૨૩૩૧ હતી. તેમાંથી બાપલું કરેલું ભારે દેડું આપવલું હતું અને તે ઉપરાંત ધર્મીદામાં પણ પુષ્પળ. આપંતા ૭-૮ વર્ષ એટલેજ પગાર રહ્યો. એ વખતમાં ડોક્ટરોને દેશ દેવાઓની બનાવટોમાં શ્રદ્ધાજ નહોતી. વગર સુકી છતાં, ઉત્તમ વ્યવસ્થાથી હાલ કારખાનું નજી બન્યું છે અને તેની મુંદ્રા કે લાખની છે તે વધારી ૫ લાખની કરવામાં આવનાર છે. પ્રથમ ત્યારે અન્યો પાંચ આના એટલેજ લીધેલો ભૂદા દફતરમાં મળે છે ત્યારે હવે એક તરફ તે રૂ. ૧૦૦૦ નો લેવાગ્રં આવે છે. આ કારખાનામાં ગધકોના તેલખ બનાવાય છે. તે બનવા લાગ્યાથી તેને બાવ ૨૫ થી ૩૦ ટકા રોચો થઈ ગયો છે. કંપનીને પેતાના કામ માટે એટલું છાપવલું હોય છે કે તેણે પેતાનાં કારખાનાને અગ્રે છાપખાનું પણ ખોલ્યું છે. સુધાર વિભાગ પણ ભૂદા છે. વરાળથી પાટીયાં વહેંચાય છે તેથી પણ લાગ થાય છે. નાનુકે યંત્રો પણ અહીં બનાવવામાં આવે છે. ગ્રમ્યાલ ડો. નગરીશયંદ્ર બોઝે રોચિયાં કેટલાંક નવાં વીજળીક યંત્રો, તેમની સૂચના પ્રમાણે અહીંજ બનાવ્યાં હતાં. એસીડ રોન ૪૦૦૦ રલક બને છે, તે મટિના બે નજી ઓઝી નર્મ કોસાના બનાવ્યા છે ! ટંક-રાણ વગેરે સરકારી ખાતાંઓમાં એન એસીડ વપરાય છે. રેસીડ-લેમેનેડ વગેરેના કારખાનામાં પણ આજ કારખાનાનું એસીડ વપરાય છે.

એલમ અને સોડા પણ અહીં વીલાયતથી સરતો બનાવી શાય. પણ તે વાપરે એવાં કારખાનાં અગ્રે નથી અને વળી કલકત્તાથી બહારગામ મોકલાતાં નથી. રેલ્વેનુર એલમ હોય તો મુંબઈ વાળા વીલાયતીને બદલે અગ્રેનું એસીડ લે. એક વખત એવો હતો કે ઈરાન અરબીયા, ચીન, અને શ્રીલંકાથી દેવક શીખવા આ દેશમાં વિદ્યાર્થીઓ આવતા. બે હબર વર્ષ ઉપર તે કામ સારૂ. ડીએસ્કોર્ડીસ ટ્રીસથી આંચેા હતો. ગગદાદના ખાલીફોના દરબારી વૈદો બ્રાહ્મણો હતા. પછી અવનતિ થતી ચાલી. બે સ્કેશી રસાયનો નથી પદ્ધતિએ બનાવાય તો તે નરર ખપે. આ કારખાનામાં દેશી વસ્તુઓથી રસાયનો બનાવાય છે દવા સાર

ઉપરાંત પણ રપીરીટ બનાવે છે અને મેમેલેટ્સ બનાવનાર છે. તે સાફ ખાસ લઘુઓ (ટીટીલરી) હોયી ફરનાર છે. હાલ મહુડો લાખો રૂપિયાનો નર્મનીના ટોરો અને હુકરોને ખવાડવા અહીંથી મોકલાય છે. લઘુ હવાડવાં આ કંપની ૩૦-૪૦ હજારનો મહુડો દર વર્ષે ખરીદેરો. વળી સુગંધી તેલો (દેરાના પુષ્પોમાંથી) પણ બનાવાય છે. કંપનીના માણસો કનૌજ, કટક, વગેરે સ્થળે જઈને ફુલોના દસ ખાસ વંચોથી કાઢી લઈ તે પછી તેમાં મિશ્રણ કરીને તેલ તૈયાર કરે છે. આ કારખાનું નહેર હપ્ત આપ્યું છે. તેનું પાણી વાપરવાનો પત્રવાનો સરકારે આપ્યો છે. વળી આખા કારખાનાના એકથી બીજા નાકા સુધી ટ્રોલીકાર્બન નાંખી દીધી છે. કોઈ પણ વખતે આવ લાગતાં ૩ મીનીટમાં જથ્થા માણસો હાજર થઈ તે જુઝાવી નાંખે તે માટે તેમને 'ટૂલ' કરાવી છે. આ લેખ, પ્રામાણિકતા, પુરતું જ્ઞાન, સાહસ, સુવ્યવસ્થા, એ શુભોગી કોઈ પણ ભવનો ઉત્તમ સ્વદેશી માલ ફ-તેહમંદીથી બની તથા વેચી શકાય છે, એ સિદ્ધ કરે છે. સરકારને તેનો ટકો છે તે દેખીતું છે.

મીસીસ એનીબીસંટ અને મી. સ્ટેડ-હેઈ ૨૫ વર્ષ થયાં પરસ્પર ગાઠ મિત્રો થતા હતા. થીઓસોફીસ્ટ (અધાર-ભૂત) માં તંત્રીની નોંધમાં મીસીસ એનીબીસંટ કહે છે કે મી. સ્ટેડની એક છત્રા હીંદુસ્તાનની મુસાફરી કરવાની હતી, કે જેથી જે પ્રભુની તે હીમાયત કરતો હતો તેને તે પ્રત્યક્ષ જોય. હીંદુસ્તાનને વધુ હકો આપવાની હાલ વિષે તે મને હમેશાં આતુરતાથી પૂછતા, અને ન્યારે નવી ધારા સભા આપી સ્વરાજ્ય જેવા હકો મળ્યા ત્યારે તે મારી સાથે ધણે આનંદ પામ્યો હતો. મેં તેને 'છેલ્લીવાર' તા. ૨૦ મી માર્ચે જોયો હતો. તે દિને પ્રખ્યાત 'સેંચાય' હોટલમાં મેં તેની સાથે ખાધું હતું. તે મને 'હમેશાં જોળાતું' એ સખ્તેથી નિમંત્રણ કરતા કે " રેખીટ-મીટ ખાવા આવજો ! " વનસ્પતિએ સસલાં-નેજ યોગ્ય જોળન છે એમ તેની સમજ હોવાથી તે એમ કહેતો. તેના મરતકમાં બવિધ્ય માટે યોજનાઓ બ-ભસતીજ હતી, અને હું 'છેલ્લીથી' પાછી ફરતાં ફરીથી મળીને લંબાણ વાતચીત કરવાની યોજના કરી હતી. બન્નેને અદ્રશ્ય વિકાસજ્ઞાની મહાત્માઓ-મત આભાવો સાથે-એ કે ભૂરી ભૂરી રીતિ-ચાલ સંબંધ અને મિત્રાચારી હતાં. છતાં મી. સ્ટેડ, મીસીસ બીસંટ છટલીથી આવે તે પૂર્વે તે 'ટીટીની'માં હુલનાનો હતો તેની જેમાંથી કોઈને ખબર નહીં, અને કોઈ સદ્ગત મહાત્માએ તેમાંના કોઈને જ્યાં સરખા ચેતાવ્યા નહીં એ એક અદ્યર્થ છે.

હે સ્ત્રીઓ, સાવધ થાઓ, ઉત્સાહી બનો !—' અમેરીકન સાહિત્યમાં વિચારો ' એ શિર્ષકના ' થીઓસોફીસ્ટ ' (અધાર-ભૂત) માં એક લેખક, માર્ગરીટ એમ. સી. પોલ્ડર તમને વધાઈ આપે છે કે " કેટલાક શુરઓ (ક્યા ? તે સ્પષ્ટ નથી) ખાત્રીથી કહે છે કે, દર પચ્ચીસ પચ્ચીસ હજાર વરસે પુરૂષ તથા સ્ત્રી ભલે વચ્ચે વડપણ (લીડરશીપ) મી અદલાબદલી યાય છે. અને હવે સ્ત્રીભવિનો વારો આવે છે. તેમ હોય તો, એ અર્થ સ્પષ્ટ છે કે થીઓસોફીકલ સોસાયટીના જે લીડરોએ પોતાના છેલ્લા અવ-તારોમાં સ્ત્રીની દેહધારણ કરી છે. " લેખક વધુ કહે છે કે " મનુષ્યની પ્રાચીન ભવિના છતિહાસના સાંપ્રત અંધમાં, ટો. સ્ટીનર તરફથી ન્યારે ચોથી રૂઠ-રેસનો વિખસ કરવાની યોજના (વેવરવત) મનુ કરતો હતો ત્યારે સ્ત્રીને ઉપયોગી પદ આપવામાં આવ્યું હતું તે પર બાર મુકામાં આવ્યો છે. " એમ ધાર્યા વિના સહેવાતું નથી કે, સ્ત્રીઓ લીડર થશે તે દરમીયાન જણવાતું તથા ઉછેરવાતું કામ-જેજ વડપણમાં બાધા હોવાતું ' મુખ્ય કારણ છે, તે પુરો કરો.

વ્યક્તિ સાથે સમગ્ર રાષ્ટ્રનું પલ્લુ ' કમ' છે—એમ મીસીસ એનીબીસંટ થીઓ-સોફીસ્ટના જીવનના અંકમાં કહે છે. રાષ્ટ્રીય કર્મથી રાષ્ટ્રમાં ધર્તિકંપ યાય છે તેમાં એવા ઘણા સંટો-વાઈ ભય છે કે જે તેના કર્મ પ્રમાણે તેઓ કંપ નિમિત્તથી તરત મરી જવાના અથવા બહુ દુઃખી થવાના હોય. જે પુરોમાં આવાં કર્મો નથી તેઓ આવી દૈવી આફત વખતે કેવા અજબ રીતે (કાંઈ નદરી કામસર, જ્યાં મારી બીજી રીતે વખત સુકી જવાથી ઇ.) બચી ભય છે ! એને રાષ્ટ્રીય આફત વખતે, જેમનાં

કર્મોનુસાર કમળપત્ની આવી લાગી હોય છે, - તેઓ તે સ્વયં એકા યાય છે. મેસીના (હાથી) ના ધર્તિકેષ વખતે ઘણા જીવતા ખોદી કાઢ્યા હતા-અને તેમને ખોદાક અદ્વય એન્ટર તરફથી મળ્યા હતા ! તેમણે કર્મ તેવું જ હતું ! સામટાના ખરાબ કર્મ સામટી રીતે રાષ્ટ્ર પર વિપતિ લાવશે. અતિની ધનાઢ્યોની સ્વાર્થી નિર્દયતાથી, તેમના રાજ્યમાં હડતાલ, વગેરે આપત્તિ આવે છે. કાન્સના રાજ ૧૫ તથા ૧૬ માં હાલના રાજ્યમાં અતિરાય સ્વાર્થે તથા બેદરકારીને લીધેન મહાન રાજવિપ્લવ થયેલ. વિચાર્યવ્યવ એન સૌથી પ્રબલ કર્મિક કારણ છે. ઉચ્ચ સધ્ધિય આદર્શના ધારણથી, સંસ્કર્મની ખતિ ત્વરિત યાય છે, કારણ કે તેમાં અનેકના વિચારનો પ્રવાહ ગમે છે.....હીંદુઓ સંસ્કારમાં હોસ્સે મોગે છે, પરંતુ તેમના ખરાબ સધ્ધિય કર્મ (અતિશુદ્ધ પ્રતિભા તિરકાર હવાદિ) તેમની વિશ્ધ બધ છે, માટે તેમણે પોતાનાં કર્મ સુધારવાં જોઈએ. ઈ. આ લેખમાં જ્ઞે કે કુલદુષ્પ તરફાક્તિ ધણી છે પરંતુ સત્ય મણુ ધણું છે.

ગાંધી કાયરય કોન્ફરન્સ:- એ ફેરાખાદ ખાતે ગયા એપ્રિલમાં હરદરના વર્ષમાં મળી હતી, તેનો રસીયો જતાંત હીંદુસ્તાન રીન્યુ (મેન્જુનનો સંયુક્ત અંગ-અલ્લાખાદ) નો ખાસ પ્રતિનિધિ લખી મોહલે છે. લેખા વિલાપ કરે છે કે કાયરય કોન્ફરન્સ એવું એ નામ ૨૦ વર્ષથી ચાલતું હતું તે જૂના વિચારવાળને રીજવાના હેતુથી બદલીને આ વખતે “ કાયરય કેંગવણી, કોન્ફરન્સ ” એમ બદલવામાં આવ્યું છે, અને કાયરય સોશીયલ કોન્ફરન્સ ઉપરી કોન્ફરન્સ ત્રણ હદાડા મળ્યા પછી ૧ ફેબ્રુઆરી મળી હતી ! કેંગવણી કોન્ફરન્સના પ્રમુખ, નામરીવિપિના પ્રચારના આમદ મારે જાણીતા થયલા કલકતા હાઇકોર્ટના વખાનરય જજ, બંગાળી કાયરય ખાતુ સારદાચાલુ મિત્ર તથા સોશીયલ કોન્ફરન્સના પ્રમુખ સહીંશ (અરધ) ના તાલુકદાર રાજ દુર્ગોપચારે ચુંટવામાં આવ્યા હતા. રાજ રેશન પર આવતાં ત્યાંથી તેમના પર સુધી પ્રતિષ્ઠિત કુલોના વિવાધી પુરો તેમની આડી યોદાને બદલે પોતે એવો ગયા હતા ! આ માટે હીં. રી. નો લેખક વિવાધીએને આ પ્રકારે વાપરનારાઓને સખત ડપકો આપે છે. જે માન એટલું તો અજ્ઞાધારણ છે કે તે કલચિત્ત, બહુ તો હાદાબાઈ કે મોખચે જ્ઞવાનેન વાસ્તવિક રીતે આપી રાખય. એવવા દેનારા મણુ કેવા ? વગી આ વખતે અનેક હાલિએણું તો સર્ધસ કાઢીને રાખને ઠાઠમા-હથી ફેરવવામાં આવ્યા હતા. જાણે જ્ઞન અજી હોય અને નાચ તમારો. યવાનો હોય તેમ કોન્ફરન્સનો મંદપ ચાર આંદોના સ્વભાષી તથા અંગાજનમનો તથા આંદોની ખુરશીઓ તથા કીનખાનથી રાણુચારવામાં આવ્યો હતો ! વૈસ્ય કોન્ફરન્સ મણુ આજ નગરમાં એજ સમયે મળી હતી, છતાં ત્યાં આજે બપોરો નહોતો, તેથી કું તે કોન્ફરન્સ મેળા પડી મળ ૧ કોન્ફરન્સના રેશીધારના મંદાહેડે સાથે એ નવાખી ઠાઠ બંધ બેસતો નથી. સૌથી મુખ્ય બનાવ એ જાન્યો હતો કે, તા. ૮ મીએ સવારે બંગાળી તેમજ હીંદુ-સ્તાની કાયરયોએ પ્રથમજ વાર એકજ એકે પ્રતિલોજાન કયું હતું ! રસીય “ કમ્પી ” હતી. કલ ૧૪૦ પ્રતિનિધિ કાયરયોએ બાણે વીરાન્યા હતા. આથી કોન્ફરન્સના કામને હાલિ આવશે એવા બધ કેટલાક રાખતા હતા તે નિર્મૂલ નીવડ્યો હતો, હવડું એમાં રામિલ યવાની નૈતિક લીમખા કોન્ફરન્સના પ્રમુખ રાજ દુર્ગોપચારે ન જતાથી તે માટે તેને પ્રમુખ ચુંટવા પહેલાં સજામાં એદ દરોવવામાં આવ્યો હતો ! કાયરય મણુ પરખાનના એક બીજ સાથે અત્યાર સુધી જમતાં વટ્ટી જતા મણુ કોન્ફરન્સે સંવત્સમે તેની આવસ્યજતાનો ઠાપ કયો હતો. હજાર હીંદ તથા બંગાળી કાયરય જ્ઞે બાણેલી અને પ્રમાણમાં નાની કોમમાં મણુ ૧૨ તડ છે. તેમનામાં મોજાવ્યવહાર મણુ નથી તો પરપેર લમજબ્યવહાર ધ્યાંથી હોય ? તેથી લમ વ્યવહાર કરશે એનો ઠાપ કોન્ફરન્સમાં મણુ થયો હતો. તેની વિરધમાં એક ચુદરયે એવો નાંધો હાંધો હતો કે એવાં જમ્બી વર્ધુસકર ખબ થયો ! છતાં આજ ૨૦-૨૫ વિરહ મને ઠાપ પસાર થયો હતો. હજાર હીંદ તેમજ બંગાળના કાયરયોમાં સીમો પડી છે. કેંગવાપડો વર્ષ એ સુધરેલાં ખોજાંની વિરહ છે. પરંતુ સંરેણુ રતિનું માલમ્ય કેટલું છે તે તેમના નીચલા વિચિત્ર ગેવમેલ અર્થ-સદિત ઠાપથી માલમ પારો. “ જલિયની કોન્ફરન્સમાં સીમો હાજર રહી શકે તે સાર તેમાં ધંદાની મોલવણ કરી અને : આ રખા વડુ. ઠાપ કરે છે કે, પડાંની અચાંચ દુખો અને ખાસ કરીને

જેથી તંદુરસ્તી તથા કેળવણીને હાનિ પહોંચે તેવાં કુઓ ધીમે ધીમે બને તેટલાં ઓછાં કરવા (minimise) પ્રયત્ન કરવા." અર્થાત પહેલો તો સખતોજ ! હમારા મત પ્રમાણે માત્ર ખુદે મોંઝે ઓછોએ કરવા માંડવા થીવાય બાકીની બધી વાતો વગરની છે.

મી. સ્ટેડનું જીવન ચરિત્ર અને 'રીચ્યુ ઓફ રીચ્યુઝ'—એ પત્રો મેનેા નૂતનાં આ દેશમાં મળેલો અંક મી. સ્ટેડના સમારક અંક તરીકે પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે. હ'ગ્ગ'ડના નોકાપતિ, સેનાપતિ, પ્રધાન, ગવર્નર-જનરલ જેવા અમત્તા યુરોપેએ તથા તેમના પ્રખ્યાત મિત્રોએ તેમની પ્રશંસામાં ખાંસ લેખો લખ્યા છે. પ્રારંભમાં મી. સ્ટેડના કુદર ફેરિડો આવ્યો છે. તે પછી મી. એલ્ફ્રિડ ફ્રેડ, સ્વ. સ્ટેડનાં મરણથી જ્યોતને ગયલી જોટ સાર વિલાપ કરીને, તેની રાજનીતિ પત્રના ભવિષ્યમાં વ્યાહ સખવાના સંબંધમાં લાગણી બર્ધો લેખ લખે છે. મી. સ્ટેડનું સાથી વીગતવાર જીવન તેનાં મરણ બાદ 'સર્કલસ' પત્રે પ્રગટ કાઢ્યું છે, જે મેના માસિકમાં ફરલું છે. (૧) એક નજીવાલોગ બાબત એ છે, કે, તે કુન્યાના કોઈ પણ બાગના ગમે તે માણસને ખુશીથી મળતો અને તેઓના આવવાનો પારખ નહોતો કારણ કે મી. સ્ટેડ તો પ્રખ્યાત જગદ્ગિતીની હતો. એક જ દેશની પાર્લામેન્ટનો તે સમાસદ થઈ રાકતે નહીં કમકે તે તો જ્યોતની મહાસભામાં જ વિરાજવા યોગ્ય હતો. મળવા આવવાનાઓને પહોંચી વળી રાકે તે સાર જો. શીસની પેરિશાળ પર આ લેખનું પાંદિયું મારવું હતું:—As callers are many and time is short the former are asked to economise the latter અર્થાત " મળવા આવવાર ઘણા છે ને વખત ઓછો છે તેથી આગલાએ પાછલાની કસર કરવા વિનંતી છે. " (૨) સાથી આનંદ જનક ખીના એ છે કે, મી. સ્ટેડ મરવા અમેરીકા ઉપરથી તેની જ પૂર્વે તેણે છેક છેત્રી થઈ સુધીનું પોતાનું જીવન વત્તાંત લખવડું પૂરું કાઢ્યું હતું. આ નવીન બાબતોથી બરપુર અને રોચક થઈ પડતું જોઈએ તે " રીચ્યુ ઓફ રીચ્યુઝ " ના નૂતના અંકથી રાવ ચતાર છે. અને દમે પણ તેનો સાર આનંદથી પ્રગટ કરતા રહીશું. (૩) મી. સ્ટેડ હમેશા પોતાનાં મરણ વિષે કહેતો કે I shall die in boots અર્થાત " જુદા પહેરેલા હરો તેવામાં હું મરીશ. " આથી ઘણા તે બિવિષ વાણી ખરી પડેલી ગણે છે. હમને તે લાગતું નથી. એવી શક્તિનો અંશ હતો તો ' ઇટીનીક 'માં જોતેજ નહીં. એ એટલો હસાહી અને લડવૈયો હતો કે તે કામ કરતાં કરતાં જ મરવાની આરા સખતો હતો અને તે સૂચવવા જ તે એમ કહેતો હતો.

આંગેવાન વિદ્વાન થીઓસોફીસ્ટોમાં મતભેદ—બાવી અવતાર તરીકે મી. ફૂલ્કર્ટિ ના મક યુવકને માંડવા મદદ માસીસ ઝેનીબીસ્ટની સરકારી હેડળ રથપાયલાં " એઈર ઓફ ધી સ્ટાર ઇન ધી ઇસ્ટ " ને લીધે પડ્યો છે. થીઓસોફીકલ સોસાયટીના ટીંક વિભાગના વડા સેક્રેટરી પડિત બગવાનદાસ એમ. એ. એ પોતાનાં તંત્રીપદ હેડળ ચાલતાં ગયા એમીલ-મેના " થીઓસોફી ઇન ઇંડીયા " ના સંયુક્ત અંકના એક લેખમાં એ નવા મત વિરૂદ્ધ એક લેખ લખ્યો હતો અને તેનો સાર હવે 'સત્ય'ના મેના અંકમાં આવ્યો છે. મે. નૂતના " થીઓસોફી ઇન ઇંડીયા " માં (કમી) પં. બગવાનદાસના આગલા લેખ સાથે મળતા યનારા તેમજ તેથી જુદા પડનારા કેટલાક વિદ્વાન થીઓસોફીસ્ટોના પત્રો તંત્રીપ્રગટ કરે છે. મી. બી. પી. બહાદુર (અધાર- ધી થીઓસોફીસ્ટ ના મેનર), પં. બેનનાથ તથા સેર સુષ્ણકવચ આચર મી. બીસ્ટની તથા મી. જહાંગીર સોતાજી અને પ્રો. જે. એન. ઉનવાળા મી. બગવાનદાસ સાથે મળતા થાય છે. પોતાથી જુદા પડનારાની દલીલોની મી. બગવાનદાસે જે સૂઝ સમીક્ષા કરી છે તે વિવાદાસ્પદો એક અનુપમ નમૂનો છે. થીઓસોફી કે થીઓસોફીસ્ટો ખીબ સિદ્ધાંતો ગમે તે માને તેનો મી. બગવાનદાસને એકો વાંધો નથી. પરંતુ ઓકિલ પૂજનની તેઓ સખત વિરૂદ્ધ છે અને તેનો થીઓસોફીને સ્પર્શ ન થવો જોઈએ એ જ તેમનો આગ્રહ છે, અને તેનો રહીયો કોઈ આપી રાક્યું નથી. આ મતભેદને લીધે કેટલાક થીઓસોફીસ્ટોએ પોતાના પહેલું રાજીનામું આપેલું કહેવાય છે.

સાયન્સ, વિદ્યા-વિજ્ઞાન તથા ગત માસની નવીન શોધો.

ક્ષયરોગ સંબંધી રોમમાં મળેલી કોએસ-માં સૌથી જાણવાજ્ઞે લાપલુ જોતાના (સ્પેન) યુનિવર્સિટીના પ્રો. સાનરેલીએ આપ્યું હતું. યુરોપીયન વિદ્વાનોના અભિપ્રાય કદાચ અનિશ્ચયસ્પર્શીય છે તે આ લાપલુથી જાણ્યું આવે છે. એ વખલાપણ લાપલુમાં એણે બતાવ્યું હતું કે, ક્ષય રોગ કાઢને ઓધે ઉતરતો હોવાને બદલે, વંશ પરંપરા તેનું કુટુંબ ક્ષયરોગથી વધારે મુક્ત થાય છે-તેમનામાં ક્ષયરોગના જંતુ પચાવવાની શક્તિ વિશેષ આવે છે. દરેક માણસમાં તેના જંતુઓ છે, પરંતુ શહેર કે જ્યાં તે રોગનું પ્રાચલ્ય ગામડાથી વિશેષ છે, ત્યાંના મનુષ્ય તેનાથી ટકી રહેવા વધુ શક્તિવાન છે, જ્યારે ગામડાના લોકોને લાગુ પડતાં તે જરૂર તેના ભોગ થઈ પડે છે. જે પ્રદેશમાં ક્ષયરોગ નથી હોતો ત્યાંના વતની જ્યાં તે રોગ હોય છે, ત્યાં જતાં તેમને તે બાંધકર પ્રમાણમાં લાગુ પડે છે, કારણ કે તેઓ નવા હોવાથી તેમનું લોહી તરત ઝેરી થઈ જાય છે. ગામડામાં યાદુદી પ્રજા રહેવાથી આજ પછુ તેઓને ક્ષય સૌથી ઓછો લાગુ પડે છે. યંત્ર તથા ફેક્ટરીઓ ચર્તા તેના લીધે ઇંગ્લંડના લોકોમાં ક્ષય બાંધકર પ્રમાણમાં મરદી પેટ ફાટી નીકળ્યો હતો; પરંતુ એક વાર એવના સરકાર લાગવા પછી, તેનું ઝેર લોકોના લોહીમાં જયતા, પાછળથી તેના જંતુના, તેઓ, લોહીમાં તે હોવા છતાં, ભોગ થઈ પડતા ઓછા થઈ ગયા હતા. જેમ આ રોગના નિવાર તેમજ ચિકિત્સા વિશે પાશ્ચાત્યમાં વિદ્વાનો વિશે મતભેદ છે. જે સ્નેટેરીયમના તેઓ વખાણ કરતા તે વિષે હવે તેઓ ઠંડા પડી ગયા છે. સ્નેટેરીયમથી ત્યાં રહેતાં સુધીજ ક્ષયરોગ રહે છે અને શહેરમાં આવતાં દર્દી પૂર્વે જેવાજ થઈ જાય છે જેમ તેઓ સ્વીકારે છે.

એક ખલાસીનું દુઃખ આદિ એક બાજુનાં અવયવો બીજી પાસે હોવાનો અદ્ભુત દાખલો-મળ્યો છે. તે માણસ તે ફ્રેંચ મનવાર ' પાત્રી ' પરના એલ્બર્ટ કેસન નામના ખલાસી છે. ડોક્ટર પાસે તેણે ફરીયાદ કરી કે મને છાતીમાં દુઃખ છે. એમ કહી છાતીનાં ડાખાની બદલે જમણી બાજુએ ક્યાં દુઃખ છે તે બતાવવા હાથ મુક્યો. ડોક્ટરે કહ્યું કે છાતી દુઃખતી હોય તો જમણી બાજુએજ દુખાવો હોઈ શકે. આથી તપાસ કરતાં કેસનીનું હૃદય જમણે પડખેજ હોવાનું જણાયું. ડાખા હાથની બાજુ પર રહેતાં પેટ, તરફી તથા યકૃત (લીવર) પણ વધુ તપાસ કરતાં જમણા હાથ તરફ જણાયાં તેણે એ ભાગોમાં દુઃખાવાની ફરીયાદ તો આગળ ધણી વાર કરી હતી, પણ જુદીજ બાજુ બતાવતો હોવાથી તેને ટકી-કાઢી કોહું આપવામાં આવતું નહીં. હાલ તે સારવાર માટે સેન્ટ એન્ડ્રી હોસ્પિટલમાં પડ્યો છે. તે સ્વજન ડિંગમુડ ડોક્ટરોનું સીધું યથા પડ્યું છે. કમ્પેન્સી લીધા અપાર છે. આ પરથી ધણાને સંવચન-દશ માથા પાત ઓછી અસંસ્પૃશ્ય લાગવા માંડશે !

વાંદરા વિદ્યાધીની ?-હાંવર્ડ યુનિવર્સિટીમાં દાખલ થયેલા ૩ ફ્રેંચ વિદ્યાર્થીઓની વાત હમે વિદ્યાર્થીઓ જાણી છે, સાયન્ટિસ્ટ અમેરિકનોમાં ગિતામુના યુરોપીયનોથી પણ વિશેષ છે. વાંદરા-ફેલે-અર્થે-ડેગની અકાશ તેના પ્રવાસ કરવા એક સ્ત્રી સાથે

જાતની વાંદરી (નામ, મીમાંસા) અને જીવિત ઉરંગ-ઉરંગ (જેને પૂછડી પણ નંધી હોતી) નામનો વાંદરો (નામ બોનીયા) હરદ ધડીઝથી પોતાને વતન ખાસ શીલાદેશીયા લાવ્યો છે. બોક્ષતા શીખવવાથી “ મી. ” બોનીયા પપા અને મમા (માપ અને મા) એ સાદા શબ્દો રપષ્ટ, કહેતાં સાથે બોલી બતાવે છે ! “ મીસ ” મીમાંસા ગાંધી બોલી શકે છે, તરત સાવમાં દોરો પોરથી શકે છે, અને હવે તેને શીખવાનું શીખવવામાં આવનાર છે, તે કુમારિકા કાળાં પાટીયાં પર ગંભીર ચક્રને સદેશથી ‘ લખાણ ’ પણ કરે છે. હાલ તો માત્ર લીટી જ દોરે છે, પણ કુંડાળાં પાડતાં આવડી ગયાં છે. પાટી ઉંચકાઈ જતાં તે ઉપર કંઈક જીવે જાતે ભુંસી નાંખે છે. પણ તેઓ પોતાની જાત બતાવતા અટક્યા નથી. ઘરમાં વીજળીક દીવાં મુકાવતાં ડોક્ટરને બહુ વિચાર થયો કે તે પર હાલંગ મારી એના ચોપળા વિદ્યાર્થીઓ લાંબીતોડી તો નહીં નાંખે ? બાદ, જામની મધ્યમાં ઉચે તે મુકાવ્યો. વાંદરાનાં બેઠાથી તેને દેખીતી રીતે પહોંચાય તેમ નહોતું. છતાં લાગણ્ય જો વખત દીવાના ગોળ ગોળ થયાં અને તેના કટકાને કે આખાને પણ પત્તા ન લાગ્યો. ત્રીજે દહાડે બારણાં બંધ કરીને શ્રમ રીતે જોતાં એ જો મદાસ્યો શું કરતા જોવામાં આવ્યા તે સાંજળો ! ખુશમાં પડેલી બાતનીને ‘ માર્ટર ’ બોનીયા ધસડી દીવાના નીચે લાવ્યો, મદા મુરકેલીએ જાનેએ તે ઉભી કરી, અને તે પર ચંદીને ગોળ ઉતારી પાંચેના બોડામાં ધૂપાવ્યા ! ડા. ની શીખવવામાં મુરકેલી એ છે કે અમુક વિષય થોડો શીખવ્યા બાદ આગળ નિપુણ કરતાં બહુ મુરકેલી પડે છે.

દીવાના લગ્નપ્રતિજ્ઞક ધીસ—આમની સભામાં સરકાર તરફથી રજુ થયું છે. સરીર તથા મને નિરોગી સ્ત્રી પુરોગાંગ લગ્ન થવા દેવાં જોખ્યે એવા તવા ‘ યુગેનીક ’ સિદ્ધાંતના પ્રચારનું આ શુભફલ છે. આ બીજા પસાર થઇ કાપડો થતાં, દીવાના અથવા દીવાના જેવા મદામૂર્ખ-સાથે લગ્ન થઇ શકશે નહીં, અને તેવી ક્રિયા કરાવનાર તથા લગ્નને સદાય આપનાર પણ અપરાધી થશે. કાલુ મદામૂર્ખ અથવા દીવાના છે તેની તપાસ સ્થાનિક મ્યુનિસિપલિટીઓના સત્તાધીશો કરશે, અને તે સાર હંરપેક્ટરો નીમાશે. આ બાજતની વ્યવસ્થા માટે જાન્યુક કમીશનરો સરકાર નીમશે, જેમાં એક સ્ત્રી દશે. સરકાર ખર્ચ માટે દરવર્ષ પોતાના કાળા તરીકે પા. ૧૫ લાખ આપશે. અને બીજે ખર્ચ મ્યુ. કરશે. કુલ ખર્ચનો અર્ધો દરેક મ્યુ. ને સરકાર આપશે (ઉપકા ૧૫ લાખમાંથી). અતિ મૂર્ખ તથા દીવાના સાર આત્રમ બતાવવામાં આવશે. પણ જોઈતી પોતાને ઘેર રાખવાની યોગ્ય વ્યવસ્થા દશે તેમની આડે સરકાર નહીં આવે. સરકારે પોતે આ મતલબનું બીજા રજુ કરવાથી એક ખાનગી સભાસદે તે મતલબનું રજુ કરેલું બીજા અનાવરણક થઇ પડ્યું છે. જે દેશમાં બાલવય જેની માનસિક નિર્મલતાના કાળમાં લગ્ન કરવાના દરજ્જા ખુલ્લા છે ત્યાં આવા “ એક્વાન્ટર ” (આગળ વધેલા) સુદમ સંસાર મુશ્કરાનાં પગલાં લાવવાનું સરકારને કહેવું એજ દીવાનાપણું છે !

ઘર કે મીનારો ?—ન્યુ યોર્કમાં હાલમાં ‘ વુલ્વર્થ બીલ્ડીંગ ’ નામનું એક મહાન બંધાય છે. તે એક વર્ગની અંદર બંધાય જશે. તે ૭૫૦ ફુટ ઉંચું, સાતગાંધ ટાવરથી ૩ ગણું અને ૬૩૧ ૫૫ મજલાનું થશે. તે ફુવાનું હાલ સુધીનું સૌથી ઉંચું મહાન કહેવાશે. તેની બાંધવાની ખુશીમાં એક એ છે કે, તેના ઉપકા માટે પડેલા પુરા બંધારો, અને પછી નીચલા બંધારો ! પાતાનું દેશ તે આપણાથી ઉપજી જતી !

અવ્યાસથી શું નથી થઈ શકતું!—અવ્યાસથી ચોખ્ખાઓ પેટમાં ૨૫ લાડુ, અને મધુ દુધપાક આંતરડામાં સમાવી રાકે છે. તેમનાં આંતરડાંજ આપણાથી ૩-૪ ગણાં લાંબાં હોય છે. પણ યુરોપના ડૉ. ફ્રેડે. શેપી કહેલા એક માણસ આગળ ચોખ્ખાઓ કાંઈ નથી. તે તો સામટું ૧૦૧ થી ૧૨૧ પાઉંટ જેટલું પાણી પી જઇને પેટમાં સરોવર બનાવી રાકે છે. પછી ઉપરથી ૪-૫ ફેડકા અથવા ફેડકા જેટલી માછલી આપી અણી સુધી ગળી જાય છે; જે પેટમાં તળાવમાં તરતાં રહે છે. અને કમ્પેક તરાવીને ખાઈ જાયતા તેમને ખોખારો કરી પાણી કાઢે છે। જેમ બીજાઓ કસરતથી હાથ પગ અને છાતીનું બળ તથા કદ વધારે તેમ તેણે પેટ તથા આંતરડાનું કાપું છે। બીજાસ ચોખ્ખાઓનું નામ બદનામ થાય છે.

દરેક માણસને જુદું ખાણું ફરજિયાત પૂરું પાડવાના કાયદા—યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનાં સ્વચ્છતા ૫૦ માંથી ૨૪ સ્ટેટોએ ઘડ્યો છે. હેટેલો, રેલવેઓ, મ્યુનીસીપલ ફાઉન્ટેનો વગેરેને આ કાયદો લાયક પડે છે. આ કાંઈ મહત્ત્વ પુરાં પાડનાં નથી. પેટીમાં ૧ સેંટ (૮જી) નાંખતાં સેપ્તારી ડીસ્ટ જેટ પીનાર ખારે 'પેરીસીન' કાળજી ખાણું નીકળી આવે છે. પીને તે દેહી દેવાનું હોય છે. આથી ઘોટી હોટસેને વરસે ૩. ૧૫૦૦૦ નો વધુ ખર્ચ થાય છે. તેમ જ ખાણું-હંડીયાનો નવો ઉદ્યોગ ઉત્પન્ન થયો છે. પાણી ઢોમીને પીવાને બદલે ઉચ્ચથી પીવાના ધારાથી પીવાની પંચાત ન પડે.

હવે રસ્તામાં તો ગુંહા થાય તે પકડાયા વગર રહેશેજ નહીં!—કારણ કે, એની મેળે પકડાઇ જાય એવી સીનામેટાગ્રાફની શોધ કામે લગાડીને એક યોજના પેરીસની પોલીસના વડા આગળ અમલમાં મુકવા રજુ થઇ છે. ઉપજાઇ એવી છે કે, પેરીસના દરેક રાજ્ માર્ગ પર જાહેર છડીયાળવાળા મીનારા છે તેના શિખર ઉપર સીનામેટાગ્રાફ યંત્ર મુકવું અને 'વાયલેસ' યંત્રથી પોલીસ ઓફીસને તેની સાથે જોડવી. આ યંત્ર નિરંતર રસ્તા પર જતા આવતા દરેક માણસના ફોટો તથા બનાવ નિરંતર પાડી લેશે, અને નાસતો માણસ પણ તેમાં નાસતો દેખાશે અને છેવટ રેલ્વે સ્ટેશન છવાઈ જાય એ ગુમ થતાં સુધી તેનો ચહેરો તથા હાલચાલ 'શીશ્મ' માં નોંધેલી હોવાથી તેનો તરત પતો મેળવી શકાશે। જેવા પેરીસના ચોર તેથી તેના બરની ચોખ્ખાઓ!

નવું નાક બેસાડવાની નવી યુક્તિ—કાઠીમાલાડમાં બહારવટીમાઓની સત્તુઓનો નાક કાપી લેવાની શિષ્ટતા હતી તેથી જૂનાગઢની હોસ્પિટલના સીવીલ સર્જન ૨૯, ડૉ. ત્રિભોવન શાહ નવાં નાક કરવાના 'એપરેશન' માં આખા હોંદમાં સૌથી મોટાં એક્સપર્ટ ગણાતા પરંતુ નાક કાપનાર ધણું ખરું જાડી આમડીવાળો અણીવાળો ભાજ કાપીને સતોપ પકડે છે. બ્યારે ઉપસેલું હાડકા પર શસ્ત્ર ફરી વલે છે ત્યારેજ ખરી મુશ્કેલી ઉભી થાય છે. અમેરિકામાં નવું હાડકું શી રીતે મુકવું તેની શોધ હાલ થઇ છે. તરતના કપાયલા એક ખગામથી એક કટકા લઇને તે બેરોબર નાકનાં હાડકા જેવો નરકોરાંના ઊંદ્રો સહીત ધડવામાં આવ્યો. નાકકટાના હાથના વાળ વગરના ભાજ ઉપર તે બનાવટી નાક હાથની આમડીની નીચે તરત વળગાડવામાં આવ્યું. તે નાક ત્યાં 'જીવતું' રહ્યું. થોડા માસ પાદ ઉપરનું પગનાં હાડકાંમાંથી કાતરી કાઢેલું એ નાક તે પડેલી આમડી સહીત એક કટકે કાઢી લઇને તેને તરત

મૂળ નાકવાળી સપાટ જગ્યાએ ટાંકા મારીને મટી લીધું. અને તે ત્યાં એની મેળે દડાં યથાને તેના ઉપર સાફ અસત્ર ચામડી ઉગી નીકળી છે; અને ઉચ્ચ નાક લઈને તેના રવામી હરતે ચહેરે આનંદથી રૂંદે છે ! સત્ર વેદક તે આતુ નામ ! એવી અસત્ર શુદ્ધિ આપણા હીંદી ડોક્ટરોએ બતાવવી જોઈએ, પણ હોસ્પિટલોમાં તેમને હાલ પેઠે દર ન રાખતાં નીમવામાં આવે. તોજ એ શુદ્ધિ ખિતવાનો સંભવ છે.

બગાસું અને મહાભારતમાં તે વિષે કથા !—એક દારી પુત્રીને ઇંગ્લેન્ડમાં ચાલુ પાંચ કલાક બગાસું આપ્યાં તે વાત તથા બગાસું સાચી ઉપન યાવ છે તે વિષે એ ડોક્ટરે કરેલા ખુલાસાની બાબત હમે ગતાંકમાં આપી હતી. બગાસા વિષે મહાભારતમાં બે ઉત્પત્તિ આપી છે તેમાં અને ડોક્ટરની વાતમાં ધોળો ફેર છે. ભારતના ઉદ્યોગ પરના નવમા અધ્યાયના ૫૩ મા તથા ૫૪ મા શ્લોકોના અર્થ આ પ્રમાણે છે:—રણસરાજ રૂઝ ઈંદને ગળી ગયો, તેથી દેવોએ બગાસું ઉત્પન્ન કર્યું. જે બગાસું ખાતાં તેનું મોં ફાટતાં ઇંદ શરીર સડાવીને નીકળી ગયો. ત્યારથી બગાસું ચણું ! યથાશુભ અર્થમાં તો કોઈ પણ શુદ્ધિમાનને આ વાત માનવા વિનવીશું તો તેઓ હમને દસરો. પરંતુ હમને લાગે છે કે એ સર્વથા અધરદિત નથી. જે, ઈંદ્રારિના મૂલ સત્યાર્થનો પ્રયોગ કરેથી કદાચ શરીર શાસ્ત્રના ઉત્તમ સિદ્ધાંત એ આત્મ-દારિક વાતમાંથી કાઢવા કોઈ વિદ્વાન સંસ્કૃતજ વેદે પ્રવાસ કરવો જોઈએ.

જેમ ઉંચે જાઓ તેમ ઠંડી વિશેષ પડે છે એ સંબંધા સત્ય છે ?—મદાગેની રોમ મુખી એ વાત ખરી છે. પણ પૃથ્વીથી દા માધ્યમ ઉંચે ગયા પછી તો તે અસત્ય છે. એક ફ્રેંચ વાયુ સાસ્ત્રી મો. ડી. રીરીનદ એટ્ અનેક વાર યર્મોમીટર લઈને ૧૯૦૩ માં ઉંચે ગયો હતો. દા માધ્યમ પછી દર વખત યર્મોમીટર ઉતારતું બંધ થયું હતું, ઉંચું વખતે જરા ચડતું. હવાનું તે પછી નહું જ સ્તર યાવ છે એમ વિદ્વાનો અનુમાન કરે છે.

ટીટનીક ક્યાં છે ?—જ્યાં ડુબી મજ ત્યાં હશે એમ ધણાખરા ધારતા હશે. પરંતુ એ સમજ ખૂબભરી છે. તે તો આ વખતે ડુબી ત્યાંથી થણા માધ્યમ દર, તેનાં ૪૫,૦૦૦ ટનના વજન છતાં મહાસાગરમાં તણાઈ મજ હશે. ‘આઈયેના’ ડુબી જવા છતાં તેમાંની શીમતી વસ્તુઓ કાઢી ચકાઈ છે. અને તે કેવી રીતે તેની વીગત હમે ગંનાંકમાં આપી છે, પણ ‘ટીટનીક’ ના સંબંધમાં તેમ કરવું અશક્ય છે, કારણ કે ‘આઈયેના’ ડુબી ત્યાં સમુદ્રનું તળીયું ૧૦૦ જ ફૂટ પાણીની સપાટીથી દૂર હતું, અને ‘ટીટનીક’ ડુબી તે તરફ તો એટલેટીક જે માધ્યમ (૧૦,૦૦૦ ફૂટ ઉપર) ઉડા છે. મને રહેશે તે વધુમાં વધુ પાંચ માધ્યમ ઉડા છે. ત્યારે પેસીશીક વધુમાં વધુ ૭ માધ્યમ ઉડા છે. આમાં આશ્ચર્યકારક સત્ય એ છે કે, મદાસાગરના સોથી ઉંડા ભાગો સાધારણ રીતે અનુમાન કરવામાં આવે છે તેમ તેની મધ્યમાં ગંધી પણ કીનારાની પાસેના ભાગો છે !

હીંદુસ્તાન અને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચેના દરીયામાં દટાયેલા માલ—ઉપરની બાબતવા સંબંધમાં એ જાણવા જોયે યદ્ય પડશે કે હીંદુસ્તાન અને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચે સર મારવા દરમિયાન અત્યાર મુખી ડુબેલી સ્ટીમરોમાં ભરેલાં ફક્ત સોનાં તથા જવાદીરની કુલ કોમ્મન્ટ એટલી યાવ છે કે તે જ સધળી જડે તો દુન્યાની વસ્તીના દરેક આદમીને ૩. ૭-૮ ની વહેંચણી થઈ શકે ! કુલ ૮૦ કરોડ પાઉન્ડની તે જાણી ડુબી છે !

ગત માસની સાંસારિક-ધાર્મિક સ્થિતિનું અવલોકન.

પાંચ કોન્ફ્રન્સો-ગયા માસમાં હિંદમાં મળી હતી: (૧) દશાલાહ કોન્ફ્રન્સ, ભરૂચમાં, (૨) ઓદિય સહસ્ર બ્રાહ્મણોની, બીલખામાં, (૩) લાડુઆ શ્રીમાળી જેનેલી, આમોદમાં, (૪) આસામ સાહિત્ય સભા, કરીમગંજમાં, અને (૫) પંજાબ પંડિત વર્ગોની પરિષદ, મદ્રાસમાં. પાંચમાં ઠરાવો તો સામાન્ય થયા હતા, પરંતુ ઓદિય સહસ્રોએ કેળવણી સારી રીતે ફેડ બેથે ક્યું હતું. દશાલાહનો પ્રથમ પ્રયાસ પણ બલિનંદનીય છે. આસામ સાહિત્ય પરિષદનું અદર્શન સુંદર હતું. લાડુઆએ તો કન્યાવિક્રય આદિ ઉપયોગી ઠરાવો વિશે આવતે વર્ષે ઠરાવ કરવાનો ઠરાવ કર્યો હતા. મદ્રાસની પરિષદમાં પ્રમુખે માત્ર રૂબરૂ ક્યું હતું. જે કે કાંઈ પણ પરિષદ બેઠકોએ તેવી ફતેહ મેંદ નહોતી, પરંતુ એક માસમાં પાંચ સંસારી કોન્ફ્રન્સો દેશના જુદા જુદા ભાગોમાં લગભગ એક જ સ્થિતિની એક વ્યાખ્યાનક સાબીતી છે.

બલભાઈ સૌથી બીકણુ હોય છે—તેનો લખાણ ટકાનો પદ્મજી સુન્દરતાનું અનુદાન હમીદ છે. તેણે પોતાની રાજનીતિની વિરૂદ્ધ અક્ષર પણ ન લખાવ્યો અને પોતાની સત્તાને જરા પણ આંચ ન આવે તે સારું વર્તમાનપત્રોને બંધુત જાપતામાં રાખ્યાં હતાં. તેના હુકમો એવા હતા કે, “પત્રમાં...આવી શુન્યવાળી લીટી પણ ન કાઢવી કારણ કે તેથી કોઈને કુષ્ટ, શંકા થાય. પરદેશી રાજ્યોના ખુનની ખબર પણ જાપવાની મના હતી. આથી કાન્સના પ્રેસીડેન્ટ કાર્નોના ખુન વિષે જાપાને લખવું પડ્યું હતું કે તે માથે લોહી ચઢવાથી મરી ગયો, અને (ચેનાઈમાં મારી નાંખેલી.) ઓસ્ટ્રિયાની મદ્રાસણી એલીઝાબેથ ઓર્થોટી ક્ષયથી મરી ગઈ. નીચલા શબ્દો ન વાપરવા એવી આજ્ઞા હતી:—કોન્ફ્રેટ્યુશન, અર્થાત્ રાજ્ય-ધારણ (શરીરના બંધા-રણના વૈદ્ય અર્થમાં પણ તે વાપરવાની મનાઈ હતી.) સ્વતંત્રતા, ભાવુભાવ, માનુષ્યમિત્ર, દારૂગોળ, રાષ્ટ્રપ્રેમતા, પ્રજાસત્તાક રાજ્ય, રાજસભાસદ—‘ભાઈ’ શબ્દ પણ ન લખવો. કેમકે તેણે પોતે કે કરેલા (હાલ રાજ્ય કરતા) ‘ભાઈ’નો તેને જાલુ બીક હતી. તેને યુરોપમાં ‘સીકમેન’ કહેતા ગેડરફને તે ઉપનામ આપ્યું હતું) તેથી તે લખવાની પણ મનાઈ હતી.

આનું નામ તે લાપણુ—જે લાપણુની તાદિશીક કે બીજું કોઈ પરિણામો અસર ના થાય તે લાપણુ નહીં. કડીમાં વીશાશ્રીમાળી સોની ન્યાતનું મદાજન ગયા જેઠ માસના આરંભમાં એક લગ્ન પ્રસંગે એકઠું થયું હતું. તે પ્રસંગે કડીના એક સોની મુલશ્ચ રા. ત્રીક-મલાલ હરિલાલે મદાજન સમક્ષ ન્યાતમાં ચાલતા કન્યાવિક્રમના કુષ્ટ રિવાજ વિષે લાપણુ ક્યું હતું. આની એવી આખાદ અસર થઈ હતી કે સભા મંડપમાંજ આશરે ૨૫ સંગપણો થયાં હતાં, અને તેથી કામને આશરે દર કન્યાએ હજાર રૂપિયાનો નહીં તો જે વિક્રય થાત તે હીસાબે રૂ. ૨૫૦૦૦ નો શંકા થયો છે.

હિન્દુસ્તાનમાં પાછી સડકો—દેશની ઉન્નતિનું એકું ચિન્હ તેની પાછી સડકો છે. તેની સુગમતા વિના દેશના સરલ વ્યવહારમાં વૃદ્ધિ અશક્ય છે. પરંતુ આ દેશમાં તે પણ બહુજ ઓછી છે. ગામડાંમાં તો હોતીજ નથી. અને દેશમાં રેલ્વે સડકથી પણ બમણી એ નથી. પાછી સડક આશરે ૫૫ હજાર માઇલની છે, જ્યારે રેલ્વે સડકની કુલ લંબાઈ ૩૦ હજાર માઇલ છે.

પાકી સડક દર માણસે માત્ર કુર્મમાં બે વાર આવે છે, ત્યારે બીજે રથને (પૂર્વ અંગાગ) નો એક ઇંચ જેટલી પથુ આવતી નથી. સૌથી નસીબવાન ઇલાકા મરાસનો છે. ત્યાંની ૪ કરોડ ઉપરની વસ્તી માટે ૨૨ હજાર માઇલ છે, ત્યારે મુંબઈ ઇલાકા ખીજી પંક્તિએ આવે છે. બે કરોડની વસ્તી માટે ૬૧૭૧ માઇલ સડક છે. પંજાબની વસ્તી તેટલી જ છતાં માત્ર ૨૫૦૦ માઇલ છે. પૂર્વ અંગાગ અને આસામની વસ્તી આ કરોડ છતાં ફક્ત ૬૦૮ માઇલની જ પાકી સડક છે. મ્યુનીસિપેલીટી તથા લોકલ બોર્ડોએ એવું જોઈએ.

આપણા શ્રીમાન્ પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સને તમાકુનું વ્યસન—જે કે તેઓ ૧૮ વર્ષની વયના તો ગઈ તા. ૨૩ મી જૂનને દિને જ થયા—સગીર મટી ઉમ્મરમાં આત્મા—નો કશું લાગુ પડી ચુક્યું છે એવી આશ્ચર્યજનક ખબર હાલ પેરીસમાં ફ્રેંચ વિનય તથા વિદ્વાનેશ્વર આસ્વાસ તેઓ કરે છે તે સંબંધી વૃત્તાંત આપનારાઓ જણાવે છે. કહે છે કે હજી આપણા નિર્વિધના મહારાજાધિરાજે સીમાર કે પાઇપ ‘ ટ્રાઇ ’ કરી નથી, માત્ર રોજ બે એક મીડી સીગરટ ખીંચે છે. આથી ખબર પ્રગટ રીતે આપવામાં આવી છે તે પરથી આપણી સમ્યક્તા યુરોપી સમ્યક્તા થી કેટલો જુદી છે તેનું લાન થાય છે. વિદ્યાર્થી વયમાં તો તમાકુથી માનસિક દુર્ગત થાય જ છે એ સર્વ સ્વીકૃત સિદ્ધાંત છે. તે છતાં આ છૂટ નવાઇ ઉપજાવે છે. એ માનની વાત છે કે તે નામદારને કાનસનેા ઉંચો માદકતા સહિત ઘણું પસંદ નથી તેથી તે પીવાને બદલે તેઓ જળ કે લેમોનેડ્ઝ પીએ છે.

મુક્તિ ફોજે સ્થાપેલું આત્મઘાત રક્ષક મંડળ—પોતાની હયાતીનાં છેલ્લાં ૫ વર્ષમાં ૪૭૫૪ માણસોને આત્મઘાત કરવાના નિશ્ચયના નિવારણ સમયે મુક્ત છે. આત્મઘાતકોના પ્રયત્ન અટકાવવાનો નિષ્ફળ નિરૂપાં આ દેશમાં પોલીસ તેને મેજીસ્ટ્રેટ પાસે શિક્ષા કરાવે છે તેને અર્થ એજ શિક્ષણ આપવાનો છે કે જો તે આત્માદ પ્રવન કીધા હોત તો સળગતો નહીં—ન મરી જવાનો તે અપરાધ કીધો । ખરો ઉપાય મુક્તિ ફોજે આદરેલો છે. આત્મઘાતનો અમુક જને નિશ્ચય કીધો છે એવી તેને ખબર મળતાં, તે નિશ્ચય કરવાનું કારણ શોધી તેને તે આપત્તિમાંથી મુક્ત કરે છે. આ પ્રમાણે તેજેરણ કરેલાં મનુષ્યોમાં સૌએ ૫૫ ટકાને ધનની સદાપતા આપી છે. ૩૦ ટકાને આપઘાતની ઇચ્છનાં કારણરૂપ બ્રાહ્મણ તથા રોગથી મુક્ત કીધા છે, ૯ ટકાને શોકના રોગથી મુક્ત કીધા છે, જોડી સહી તથા ઉચાપતના અપરાધ માટે ૫ ટકાની વ્યવસ્થા કીધી છે, અને ૨૧ જેટલાને અકસ્માત, ઇલાકા આત્મઘાતક ઉત્તેજક બનાવોથી ઉગાધાં છે. આવી પારમાર્થિક સંસ્થાની દૈનિ અપેક્ષા છે.

હીંદુ હોટલવાળાઓ હોટલનું કામ સિવજ્ઞોએમાં શીખે છે !—એમ લગ્નના દૈનિક સ્ટાફ પત્રના તે પ્રગલ્ભતા રાજ્યની રાજધાની છત્તીસગઢી તે પત્રને ખબર આપે છે. હીંદુઓ સીધાન, સુમાત્રા વિગેરે અતિ પૂર્વના મુલકોમાં જન્મજન્મ હોટલો ચલાવે છે, અને એ કામ પથુ પથુ દુનનર અને આવડતનું છે. તેમાં નિપુણતા મેળવવા સ્વીટ્ઝર્લેન્ડ બાંની કુદરતી રમણીયતા, તથા પહાડ તથા સુંદર મુકી હવાને લીધે અસંખ્ય લોકો ત્યાં જાય છે અને તેથી ત્યાં હોટેલો સૌથી સરસ પદ્ધતિસર આવે છે—તે હોટેલોમાં આગલી વ્યવસ્થાના જાતે પ્રત્યક્ષ અનુભવ અને જ્ઞાન મેળવવા એ સાહસિકા ગણ છે. તેઓ કહે છે કે હમણાં સૌથી

સારા ગ્રાહકો અંગ્રેજો અને જોપાનીઓ છે. હીંદુઓનો આ સાદસ નોંધ હવે પ્રકુલિત થા છે. હજારો હીંદુઓ વગર પૂછે પરદેશ જતા હોવા છતાં કેટલાક પડિતો ન, જવાબ એમ ક શરેણુ આલ શીવે છે !

મધમાંસ નિષેધ પ્રકરણ.

ગોરક્ષાની એક વ્યાવહારિક યોજના—નામદાર રોડેનશાહ જોગ તથા રાણી મો પોતાને રાજવાલિયેક જાહેર કરવા આ દેશમાં આવ્યાં તે વખતે સમસ્ત હીંદી પ્રજા તરફથી અંગ્રેજો સાલગરોને આ દેશની ગાયોનું માંસ ન આપતાં પરદેશથી આવ્યાત કરેલું તેવાર માંસ આપવાની પ્રજા કરશે એ, મતલબની અરજ એમને હાથોદાય આપવા તે ઉપર મંજૂરાતોની મી, જરૂર પાડાએ લાખો મનુષ્યોની સહી લીધી હતી. બાદ તેઓ ઇંગ્લંડ ગયા હતા. તેમને અરજ પાડી હતી નહીં કિંતુ ઔદ્યોગિક તથા ખેતીની ઉન્નતિનાં દિતનું. પરિણામ હતું અરજને દરેકી સરકારે ઘાઠ ન આપવાથી, તેમણે એક નવીન સુકિત કાઢી છે એમ સ્થાનિ " ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા "ના લંડનનો અખરખત્રી કહે છે. ઔરંગઝીબ તથા મેડેગારકરનો ટા (પૂર્વ આફ્રીકો) ન્યાં દોરોની બહુ ઉછેર થાય છે અને યંત્રથી ખેતી ચવાથી દોર ખેતીની કામમાં ઝાઝા આવેતાં તથી ત્યાંથી દાખલામાં ભરેલું ગોમાંસ મંગાવવા અને હીંદમાં તે માંસ ભક્ષીઓને વેચવાના કાર્મેન્ટસાર એક લીમીટેડ કંપની હાસમાં લંડનમાં રજીસ્ટર કરવામાં આવ્યું છે. તે આ કંપની બરોબર માલગે તો નિર્સદેહ છે કે, કાંઈ નહીં તો વધારે સારો, સસ્તો અને ' રોજગે ' માલ લેવા સાર. તેમજ ગમે ત્યાં તે મંગાવી શકાતો હોવાથી, આનો યુક્ત વપરાસ મશે અને તેથી ગાયો આ દેશમાં આછી કપાશે. અખરખત્રી કહે છે કે ડીરકદરોમ એક, સર કોન્ટ્રીવેટ રેસન છે, જે પશ્ચિમ એફ્રીકાના પૂર્વ મહાપ્રધાન અને તે પ્રાંતને લંડન ખાતેના વર્તમાન એજન્ટ-જનરલ છે. આ નામ કંપનીની ફતેહની એક સાબીતી રૂપ છે અને ગોરક્ષાની હીમાયતી માત્રે તેના રોડ ખરીદવા નોંધએ. હાલ ગોરક્ષાનું મુખ્ય મંગાવવામ આવશે. અને બાદ બીજો બંદરે પણ તે મંગાવવામાં આવશે જો કે ગોરક્ષાની ખરી ફતેહ તે તો વનરપત્યદારથીજ છે, અને હીંદીને બદલે પરદેશી ગાય મરે એમાં બહુ હીલાસો લેવ જેવું નથી. પરંતુ આ દેશની ખેતીની દ્રષ્ટિથી એ ફેરફાર ધણો લાભકર્તા છે.

ઔદ્યોગિક દ્રષ્ટિથી પણ માંસાહારનો ત્યાગ કેટલો બધો આવશ્યક છે ? ન જાણવા એટલું બસ મશે કે ગયા વર્ષમાં ઇંગ્લંડમાં નવ કરોડ વીસ લાખ ટોરો હીંદી અંગ્રેજોના ભોજનાર્થે રવાના થયાં હતાં ! બીજા કોઈ પણ દેશ કરતાં હીંદી પણ ટોરોના ઇંગ્લંડની માંસાહારી પ્રજાને ભોગ આપેા હતા. તૈયારી અમાંસાહારી દેશ બીજાને માંસ અવગણવામાં પ્રથમ ! ખુંદ ઇંગ્લંડમાં તે માંસ માટે અપતથી પશ્ચિમ ભાગ જેટલાજ જનવશે ઉછેર છે. અંગ્રેજ પ્રજા પૂર્વ કરતાં ઓછું માંસ ખાય છે, પરંતુ આ આકાશો ગેતાં તે સમુદમાં બિંદુ સમાન છે.

પ્રલાહારની હિમાયત—જાનની વેળેજન એસોસિએશનની મંત્રણી મીસ એફ. નીકલ્સન, બી. એ. કહે છે કે, મેં હેલાં ૨૧ વર્ષ થયાં મરણ, માંસ કે પક્ષીનાં માંસને સ્પર્શ કર્યો નથી, હતાં भारी તખીયત એવી સારી છે કે હું રોજ ૧૪ કલાક નિયમિત કામ કરું છું.

દારૂ ચાખીને તેની અંસલીયત પારખવાની અદ્ભુત શક્તિ—પારીસની કુમારિકા માંદમવાકલ કોલીનેર ધરાવે છે. અને તે એટલે સુધી કે એક ચમચાપુર દારૂ જીભ પર મુકતાં તે કેલીફોર્નિયા કે જર્મની કે ફ્રાન્સમાં ઉઘાવેલી દ્રાક્ષમાંથી બનાવ્યો છે અથવા તેમાં બેળસેળ છે કે નહીં અને છે તો રોના અને કેટલો છે, તેમજ તે કેટલા વર્ષ અને મહિના બીજા છે, હુંકમાં તેની આખાત આખાદ પકડી આપે છે. આ કારણથી દારૂના વેપારીઓ દારૂ સાદા કરતાં પહેલાં તેના નમૂના એ બાઇ પર ચાખવા મોકલી આપે છે અને તેથી તેને વાંચી પોણા-બાળ રૂપીયાની આવક થાય છે ! કોઇ ધારણે કે એ બાઇ અઠંગ દારૂડીયણ હશે. એ નહીં. તે તે દારૂ જીભથી દૂર પથ જવા દેતી નથી. તે તો દારૂનિવેષક છે. એ પીએ તો તેની જીભની એ અદ્ભુત શક્તિ નષ્ટ થાય એમ છે. તેમજ પ્રતિ જરા પડ જમકતાં પથ એ શક્તિ ચાલી જાય છે તેથી તે પોતાની તખીયતનું ખાસ જતન કરે છે. દારૂ ચાખનારી તરીકે છતિદાસમાં આવી પાંચ સાત સ્ત્રીઓજ પ્રસિદ્ધ થઇ છે. આપણા દેશમાં ૩ પારખનારા નમૂનાઓ, ૩ કથા કથા પ્રાંતનું કેટલું કેટલું બેળસેળ છે તે આખાદ નહીં શકે છે. તે કરતાં પથ દારૂ પારખવાનું વધારે મુશ્કેલ છે. જીભની શક્તિની અવધિનું આ એક ઉદાહરણ છે.

ઝાકટપણું મારે એક અસરકારક ઇલાજ—રશીયાના પાટનગર સેન્ટપીટર્સબર્ગમાં એવો ધારો છે કે રસ્તામાં દારૂ પી ઝાકટ ચનારાઓ પાસે એક દીવસ જાહેર રસ્તામાં ઝાડું મરાવવાની સજા કરવામાં આવે છે,

શ્રીની ઉન્નતી અને સ્થિતિનું પ્રકરણ.

પ્રથમ એમ. બી. ની ટીમી બેળખનાર સ્ત્રી ડોક્ટર—મદ્રાસ યુનીવર્સિટીની એમ. બી. અને સી. એમ. ની સૌથી ઉંચી ડોક્ટરની પરીક્ષામાં પસાર થનાર પ્રથમ હોંદુ બાંતુને પદુ-કોટાની મીસ-સી. એન. મધુલક્ષ્મી અમમ્મ છે. ૫૦ વિદ્યાર્થીઓએ એ પરીક્ષાનો અભ્યાસ કરી કીધો હતો. જજ બેઠા હતા, અને જજ પસાર થયા. તેમાં આ કુમારિકા પ્રથમ નંબરે આવવાથી તેને અનેક ધનામો, ચાંદો લગેરે મળ્યા છે. પ્રદુકોટાની લેડીઝ હોસ્પિટલની ડોક્ટર તરીકે તેને નીમવાનું નથી થયું છે. હોંદુ કન્યાઓમાં જે ઉત્તમ અને અનુકૂળતા મળે તો તેઓમાં પ્રથમ વિદ્યાર્થીઓને પથ મારી હાથવા જેટલું શુદ્ધિમય છે. એ આ દેશમાંથી સ્પષ્ટ છે. ડોક્ટરનો વિષય એવો છે કે જેમાં સ્ત્રીને ધંધો કરવાનું અનુકૂળ હોય છે.

કુકામાં—અત્રે આ બાબત સાથે સંબંધ ન હોવાથી—એટલું જ નહીં પણ જસ યરો કે તાના પાયાપર અને આપૂર્ણ રીતિયે એક સુરકુળ જીવવામાં આવ્યું હતું. સરકારે ત્યાંના વિદ્યાર્થી, કેળવણી સરકારી થા સરકારી મદદ મળતી સ્કૂલમાં, દાખલ ન કરવાનો કાયદો બહાર પાડ્યો ત્યારથી એનું એ કામ બંધ પડવાથી ‘માન’, કાચનું કામજલ વ્યાપ્ત છે અને તે સારું કામ કરે છે. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં એ વિષયમાં શિક્ષણ પણ પામે છે. અત્રે ભણતરનાં નુત્તાં મુંબઈનાં પ્રદર્શનમાં તેના નમૂના મેલવામાં આવ્યા હતા અને કેટલીક ક્રિયાઓ પણ જનસમાજને બતાવવામાં આવતી હતી તે ધણીઓએ જોઈ હતી. અમે એ કારખાનું તળેગામ જઈ એનું છે. તેના મેનેજર બહુ જ બડા અને વિવેકી છે અને પોતેજ બધે ફેરવી પ્રેક્ષકને સર્વિવાતની સમજ આપે છે. વાંચકોને અમે એનું કામ જોવા ખાસ બલામણ કરીએ છીએ. પૂને જવાનો પ્રસંગ આવે તેમણે તો તળેગામ જવા ચૂકવું નહિ. મુંબઈના રજીસ્ટ્રાર એ કારખાનાનો કેટલોક માલ વેચાણ છે.

અંબાલાનું બાંગી પહેલું કારખાનું ત્યાંના એક ‘રથસ’ (જમીનદાર) લાલા પત્રાલાલે, ૧૯૦૩ માં ખરીદી લીધું. હવે તેને તેઓ નવેસરથી ચલાવે છે. એનું નામ ‘અપર ઈન્ડિયા ગ્લાસ વર્ક્સ’ (The Upper India Glass Works) છે, અને તે સારું કામ કરે છે. હૈદરાબાદનાં બંધ પડેલાં કારખાનાનો સામાન પણ એમણે ખરીદી લીધો છે. ત્યાં નૂતન ઢાંચે ચંત્રદાસ કામ લેવામાં આવે છે. રીપોર્ટિંગથી એ સારું કામ કરે છે એમ જણાય છે. એ કારખાનું કાચ પણ બનાવી (કાચો અને અચ્છાદ) વિ. લાયત મોકલે છે. ખંડી, લેપ, ગ્લોબ, ખડીયા, ચીમની, ગ્લાસ, બાટલીઓ આદિ પણ એમાં સારાં અને છે. આ પ્રત્યેક ચીજ જાળના વપરાશની છે અને તેનો દરેક રથજે પુરૂષ ખપ છે. દવાખાનાં પણ હવે પુરૂષ થઈ જવાથી શીરોચીનો ખૂબ ઉડાવ થાય છે. ઉડાવનું બીનું કારણ પેટનું દવાઓનો સફેદો ફૂટી નીકળ્યા છે તે છે. ધાસચેટની શીશી જેવી શીશી તો બાબેજ કેળવેલાં ધરમાં નહિ હોય ! કંઈ નહિ તો જ્યાં ધાસચેટ બાળવામાં આવતું હતો ત્યાં તો એના વગર ચાલેલી નહિ. એ કારખાનાનો કેટલોક માલ વિદેશી માલ કરતાં સસ્તો વેચવામાં આવે છે, એથી દરેક હિંદવાસીની ફરજ છે કે એવો માલ વાપરવા ચૂકવું નહિ. એ કારખાનાની બતાવટને અનેક પ્રદેશો મળી ચૂકી છે. ખંભાળના લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરે સારું લુહાડેને પણ એના માલની પ્રસંસા કરી છે. એમાં બનતી ચીજોનું પ્રાપ્ત-લીરટ એના મંત્રીને લખવાથી જાણી શકે છે.

હિંદનો પડી બાગેલો આ દેશજ આવી સ્થિતિમાં છે. એને વધારવા કે તોડી પાડવા, તે હિંદીઓની મદદપર અવલંબીને છે. જો દેશી કારખાનાંઓનાં સારો અને સસ્તો બનતો માલ દેશબહાર વાપરતા જાય તો આમાં અનેક નુકસાન હોવાનાં કારખાનાંઓ નહીં શકે, અને બીજાં નવાં નીકળે.

સુધારણાનાં શિખર પરથી !

(એક દુષ્ટી સંસારી વાર્તા)

(૨-ગતાંથી સમાપ્ત.)

સુશીલ કુમારી ચારદગૈરી !

ગાંધીની વિનંતીને માન આપી તમે તમારો મન પત્રદાર દર્શાવ્યો, તે સારું હતું તમારો અત્યંત આભારી છું. મારી વિનંતી અવિવેકી માની, મારો, તમને તિરસ્કાર આવશે, અને મારો આ પત્રનો ઉત્તર લખવાની પણ તમે પંચાતમાં નહીં પડો એવી મને બ્હીક લાગતી હતી. પણ તમારાં ઉદાર મને, ઉત્તરને સારું મને વધુ વખત રાહ જોવડાવી તરસાવ્યો નહિ એ તમારો મારાપર ઉપકારના હાલની પરિસ્થિતિમાં તમારા પત્રપર વધુ ન લખતાં એક મે સુદા સંબંધી યોગમાંજ આટલું છું.

તમારી મારે વિશે એક ઘોટી જેર સમજ મણ લાગે છે અને તેથીજ મને બહુ એક માય છે. તમારે વિશે મારા મનમાં પ્રથમ દર્શનજ જે આદર હિતપન્ન થયો છે તે તદમાત્ર. પણ હજી એણે થાય એમ મને. તે લાગતું નથી ! તે દિને આપણે જોવા ગયેલા સ્થળમાં આપણી ભેટનો પ્રથમ પ્રસંગ પડેલો તે હું કદીયે વિસરી શકું ? પૂર્વ પરિચય ખીલકુલ ન હોતાં, કેવળ મારા પગપર પડેલા પત્થરથી મારાપર આવી પડેલી વિપત્તિ જોઇ તમે અને તમારાં માતૃશ્રીએ મને જે મદદ કરી, અને ' તે પત્થર પડવામાં હું કારણરૂપ છું ' એમ માની તમે તમારે ઘેર લઇ જઇ મારો પગ સારો થતાં સુધી જે કાંઇ અક્યથુ ભોગવી છે જેને લીધે મારાં હૃદયમાં તમારે વિશે હિતપન્ન થયેલો આદર અને કૃતજ્ઞતાશુદ્ધિ સદૈવ જાગૃતજ રહેશે. આપણે આ ગુતન સંબંધ તમારાં માતૃશ્રીએ કાળમ રાખ્યો ત્યારથી જેમ જેમ મારો અને તમારો વધારે ને વધારે પરિચય થતો ગયો તેમ તેમ મારા મનમાંનો તમારે વિશેનો આદર અસંત વધ્યો. સર્વત્ર કાળારા પ્રસરેલી રાત્રીએ આકાશમાં એકાદેજ તારો ચમકતો જોઇ કોતું હૃદય વિકાસ નહીં પામે ? કોતું મન ઉલ્લસિત થયા વિના રહેશે ? અને ક્યાં નેત્ર એક વખત તે દષ્ટિએ પડ્યા પછી આદર અને કૃતજ્ઞતાથી તેને સતત જોવા ઇચ્છા નહિ રાખે ?

તમારો સ્નેહ સંપાદન કરતી વખતે મારો કોઇ બીજો હેતુ નહોતો. આપણાં વધિકા પરિચયની મારી તમારા પ્રત્યેની આદર શુદ્ધિ વધેલી હોવા છતાં...તારીખ સુધી પત્રમાં નિઃદૃષ્ટ કરેલો વિચાર મારા સ્વપ્નમાંયે કદી આવ્યો નહોતો તે દિવસે બનેલા એક પ્રકારથી માત્ર મેં મારી સહચારીને કોઇને કહ્યું અને ' ઘર્મે ચ અર્થે ચ કામે ચ નાતિચરામિ નાતિ ચરમિ ' તું વખત બે કોઇ પ્રત્યે પણ ઉચ્ચારવું હોય તો તે માત્ર તમારીજ પ્રત્યે-એવો નિશ્ચય કર્યો. તમારો મારા પ્રત્યેનો પ્રેમ, નીતિ બેદ વિશે તમે બતાવેલો તિરસ્કાર, ' વ્યવહારિક સુધારક ' નાં ઉપનામથી સંબોધી કરેલું મારું, કોતુક, વગેરે વાતો પ્યાનમાં લાવતાં તમે એ વાતને અશક્ય લેખશી એવું મને ખીલકુલ લાગ્યું નહોતું. હવે જ્યારે તે વાત અશક્ય છે એમ તમે લખો છો ત્યારે તેને સાર આગ્રહ ન થરતાં તમારું કારણ માન્ય કરવાની મારી શરજ છે. પરંતુ તેથી કરીને તમારાં મનમાં આવેલો મારે વિશેનો, મારી નિરુવાર્થતા પરનો શક દુર કરો. વારતવિક રીતે જોતાં તમારી મૈત્રીની મને વધુ હીમ્મત છે, અને તેથી આખરે પરમેશ્વર પાસે એટલુંજ માંડું છું કે હે પ્રેમમય પ્રભો ! આજ પર્વત અમારો સ્નેહ સુખનો સાગર, સંતોષનો જનક, સદ્વિચારોનો ઉદ્દીપક અને સત્કર્મનો પ્રવર્તક હતો તેવાજ તે રહો. કલ્પનાનો સ્પર્શ પણ અમને થવા દઇશ નહીં !

પત્ર વિસ્તારની ક્ષમા આહતો,

તમારો,

રમણીક.

વિવાહનો વિચાર છોડી, શુદ્ધ ચિત્ત અને નિર્મલ પ્રેમથી શારદાની મૈત્રીમાં આયુષ્ય ક્રમણ કરી, પરાપકારથી રાશીરનો ઉપયોગ કરવો, એવો રમણીકલાલે નિશ્ચય કર્યો ખરો, પરંતુ પ્રીતિજ્વાલા ઉદ્દીપ થઇ નહોતી ત્યાં સુધી આ બધું રીકે હતું. પરાપકારમાં દેહનો ઉપયોગ કરી એદિક સર્વ નકલુમાંથી મુક્ત થવાનો તેમણે સંકલ્પ કર્યો. તથાપિ તે સંકલ્પ પ્રેમાગ્નિ આગળ પીગળી જઇ મનનો ઉત્સાહ અને શુદ્ધિનો પ્રભાવ ખીલકુલ નષ્ટ પામતાં રમણીકલાલે બીજાતું પકડ્યું ! x x x

∴ રમણીકલાલની આવી અવસ્થા જોઇ તેવું કારણ ન સમજવા જોઇતી સારદા મૂર્ખ નહોતી તેની તે હૃદયદ્રાવક રીધાંતે જોઇ તેવું હૃદય ભરાઇ આવ્યું. સારાંક વિચારો દાખી દેવાથી ફાણુવાર દખાઇ રહેલા તેમના પ્રેમનો પ્રવાહ બમણા જોરથી વહેવા લાગ્યો. તે પ્રેમ જલમાં લાજ લગ્ગ, બીડમર્યાદા, વગેરે સર્વ બંધને ઘસંઘાઇ ગયાં અને સારદા પોતાના બાંધને લેઈ રમણીકલાલને જોવા ગઇ. રમણીકલાલની તે શોકજનક અવસ્થા જોઇને તો સારદાનું હૃદય ભરાઇ આવ્યું. તેમની પાસે જોશી તેમના મરતક પરનાં ધર્મખિંદુ લૂછતાં લૂછતાં તે ત્રિશી સાશુનયને જોલી, “ અરેરે! શી આ દશા ! ”

અહાહા ! તે રમણીક સારદા સંમેલન કેટલું શાંત, કેટલું રમણીય દિસતું હતું ? હવે સારદાનો આનંદપૂર્ણ જવાબ અમારે કાને પડ્યો, જેમ અમારી ખાત્રી થઈ.

પરંતુ, જગતની સરણી દંઇ વિચિત્ર છે ! પ્રેમનો પ્રવાહ-માર્ગ કેટલા અજોદ પા-પાણુ અને અંધકારથી ભરેલા છે ? ! તે અજોદ પાપાણુથી નિરાશ ન થતાં, અંધકારમાં છુપે તથા વિના આ પ્રવાહ કદાચિત્ આ સંકટમાંથી નિર્વિધે પાર પડ્યો સાધ્ય સધાય પરંતુ ત્યાર પછી પણ એક મોટો સમુદ્ર, કે જે કદી તરીને પાર ન કરી શકાય, આપણી સમાજનો-આત્મ જાતનો-વચમાં આવે છે કે જેમાં તો મનુષ્ય જરૂર અધડાય, મોઢાં ખાઇ કુળે-નષ્ટ થાય ! આ પાપમય જગમાં, પવિત્ર પ્રેમ પ્રવાહનું જગતને પાવન કરનારું દેવીશંક પ્રસાદ અને સાધ્યપૂર્ણ પ્રદેશમાં, પોતાનાં માધુર્યથી અમ પામરોને સ્વર્ગીયસુખનો અનુભવ દેવા કમિતજ સર્વ સંજોગોથી પૂર્ણ મયેલું હોય છે. આ રમણીક સારદા સંગમ જોઇ ત્યાં જોડા જે પુરુષોનાં મનમાં પરસ્પર વિરૂદ્ધ વિચાર આવ્યા.

સારદાએ પ્રેમના ઉભારામાં દેહલાન જૂલી, અને લોક લાજ છોડી લીધેલું રમણીકલાલનાં મુખનું મુખન, જોડેને મલ્લુની છાયા પાછી મોકલવા સાર ઉઠો કરેલો એક અજોદ ઘટજ માની સારદાનાં ધૈર્યસાર તેનો ધન્યવાદ ગાવો, કે આ ખરા પ્રેમનો વિજય થયો જેમ સમજવું, જેવા વિચારમાં રમણીકનો એક મિત્ર ગરકાવ થયો. ત્યારે બીજી તરફ સારદાનાં બંધુના ફોરેલા અને તાત્રવર્ણુ જેવા થયેલા ડોળા તેના હૃદયમાં ઉઠેલી કાપાગિનીની જવાબાની સાક્ષી આપતા હતા ! અંદર અંદર સ્તો નીચેના હોહ પર દંતપ્રહાર તેની વિધેતપાદનેજાતું દર્શન કરાવતો હતો.

ધેર આવતાં સારદાની અવસ્થા તો બહુજ શોકજનક થઈ. “ હજુ થોડો વખત વધુ હું બેઠી હત તે હીક થાત; પાસે માયાનું-સખંધનું કાંઇ પણ જોડું હોય તો મૃત્તિને જલદી આરામ લાગે ” જેમ સરતામાં તે પોતાના બંધુને કહેતી હતી. નરોત્તમ આ બંધુ સુખસુખ સંભળતો હતો; પણ ઘેર જતાંજ તેણે લગિની પર મયેજી મુખ સુખ અજમાવ્યું “ તારાં આ કંઈથી તું કુળને કલંક લગાડીશ અને ન્યાતનું નામ ડુબારીશ તે કરતાં તું પહેલાંજ મરી ગઇ હત તો બહુ સારું થાત ! મોટી સુધારણા અને પ્રેમનો ઢોંગ કરે છે ! સુધારણા, સુધારણા કરી આ લોકાએ સમાજમાં ઉદ્ધતપણું અને નિર્ધનજ વર્તન માત્ર સાર કયું છે. પોતાનાં નિર્સંજ અને ઉમ્મૂખલ વર્તનને સ્વેર સંચાર મળે જોડેલા સાર આ ઢોંગ છે. બીજું કંઈ નથી ! ” વગેરે.

જે નરોત્તમ પોતાની બહેનપર અત્યંત પ્રેમ બતાવતો, કેલેજમાં હોતાં અસુધાર-
દાના વર્તન સંબંધી અંતઃકરણથી તિરસ્કાર પ્રગટ કરતો, જે કેટલાક આંગણશાળાં વિવાહમાં
પ્રવૃત્ત થનાર યુવક યુવતીઓના ધૈર્ય રચેલાંદિ શુભ સાથે પણ પ્રસંસાજ કરતો અને
તે પર કાઢવ ફેંકી જનાર ધણા માણસો સાથે વાગ્યું કરવામાં મોટાઈ માણતો,
તેજ પોતાનો ભાઈ આજ તેનાં, સુખની વચમાં શાસા આવે છે; એવું કારણ તે
બિચારી પ્રેમનિધાન બાલકને સમજતું નહોતું !

“ લાઠ અમારાપર આવનાર સકોટોનો અમે પહેલાંથીજ વિચાર કર્યો છે, અને તને
પ્રાસ ન થાય તેની પણ અમે કાળજી રાખીશું—ફક્ત તું સંમતિ આપ. બીજા કોઈ પણ
પ્રકારનો તું અમારા વિવાહ સાથે સંબંધ બતાવીશ નહિ. એમના (રમણીકલાલ)
જેવા યોગ્ય પતિ મળતાં, કેવળ લોકોપરાધને લીધે આ તારી બહેનને કષ્ટપ્રદ અને દુઃસાધ્ય
એવા આ જન્મક્રોધાપાવરંધાની અસિધાર પર બલાકારથી નાખવા તું રાજી છે ? ” શારદા
એ વિનંત્યું.

પરંતુ નરોત્તમનું હૃદય દ્રવ્યું નહિ. ઉલટું તે દિવસથી તે શારદા પર વંધુ કરી નજર
અને સખત પહેરો રાખવા લાગ્યો. સ્ત્રી ખબર તે બિચારાને કે ખરાં પ્રેમીયા પ્રાણ જતો
પણ પાપ કર્મ આવરતાં નથી ?

તે સુશીલ કુમારીને શું કરવું, તે સૂઝે નહિ. રમણીકલાલ સાથે ઘર છોડી જવું એમ
વિચાર કરતી પરંતુ કુલીનતા, સુશિક્ષણ, અને તત્કાલ વિનય અને શાલીનતાનાં કારણે તેનું
મન નીલિત દ્રષ્ટ્યા યોગ્ય, પરંતુ લોક દ્રષ્ટ્યા ગર્ભ વિચારથી પરાવૃત્ત થતું. “ રમણીકલાલની
મારી મુલકાત સાથે ઉત્સુકતા અને તે પૂર્વે ન થવાને લીધે ઉપજતી નિરાશાથી તેમની દયા
શી. થતી દંશે ? તેનાં એ વિચાર વમલમાં તે ઘેરાઈ ગઈ. તેને લયનો-શોકનો-તાપ આવ્યો
અને યોગ્ય સમયમાં શ્રમિષ્ટ થઈ છઠ્ઠ લોક છોડી, જ્યાં માત્ર પવિત્ર પ્રેમનું સામ્રાજ્ય ચાલે
છે, એવા દિવ્ય પ્રદેશમાં તે ચાલી ગઈ—ખાત્રી રાખીને કે તેના જવાના સમાચારથી તેને ગળ-
વાને ઉત્સુક રમણીક પણ ત્યાં જઈને એક બે દિનમાં તેને જરૂર મળશે ! આવી તેની આશા
સફલ થઈ એ કહેવાની જરૂર નથીજ.

x

x

x

x

તે પરસ્પર સંલગ્ન આત્મા હવે નિર્લંબણે નિરંતર એકપરબુખનો લાલ લે છે. પરંતુ
નરોત્તમ માત્ર તે સરલ, નિષ્પાપ અને શુદ્ધ હૃદયી બાલિકાની અને રમણીકલાલ સાથે, અવિ-
ચારથી, જાતિભેદને લીધે—અરે, માત્ર તાત્કાલિક લીધે વાપરેલી કઠોરતા—દુષ્ટતાથી પરતાવે
હાય પોક મેલી રહે છે !

M.

સ્વ. ન્યાયમૂર્તિ મહાદેવ ગોવિંદ રાનડેનું જીવન ચરિત્ર.

(એમના ધર્મપતિ મીસીસ રમાબાઈ રાનડે કૃત મરાઠી જીવન ચરિત્ર ઉપરથી, સાર લખાવેલોકન રૂપે લખનાર રા. મગનલાલ મ. ઝવેરી.)

(૨)

બાલ સ્વભાવ અને બાલ લીલા.

કીર્તિને નામના એક પાડોશી કુટુંબ સાથે એમના કુટુંબને બહુ ધરવટ જેવું હતું. કીર્તિનેનાં છોકરાં પાસે યતાં બધાંને કહેતાં કે 'અમે પાસે યથા.' જ્યારે માધવરાવ તેઓનું કાંઈ કહેતા નહીં આથી જ્યારે તેમને પૂછવામાં આવ્યું ત્યારે તેમણે સાંતપણે જવાબ દીધો કે "એમાં તે શું મોટું કહેવાનું હતું? અમે અભ્યાસ કરીએ છીએ તો પાસે યથશુંજ-તેમાં નવાઈ તે શી છે?"

એમની માતાને તો એજ બહુ દત્તી કે આ માધવનું શું થશે! તે દર રૂપિયા કમાઈ પોતાની ઘેરો પેટ કરશે કે નહીં! નાનપણથી કાંઈ છ પાંચ આવડે નહીં. જવ પેચ ખરે નહોં તેમ સમજાયે નહોં! એક વખત એક વાતનો આરંભ કર્યો કે તે પૂર્ણ કરવીજ એ નિશ્ચય ખરો, પરંતુ તેમાં દ્રાષ્ટિ કાંઈ વિદ્ય નાંખ્યું કે રડતા બેસવાની ટેવ પછી સમજાવતાં બહુ વાર લાગે. એકડે એકની નિશાળમાં આ માધવને મેલ્યો અને તે નિશાળથી પાછો આવ્યો કે આખો દિવસ તેનું ત્યાં કાંઈ શીખ્યો હોય તેનાજ બહુ ડાઘ સાથે અને આંગળીથી બીંત પર અક્ષરો લખે.

એકમાર્ગીપણું તો એટલું કે નાની વયે જ્યારે દર વાગે નિશાળ છૂટતી ત્યારે ઘેર આવતાંજ એમની માતા એમને રોટલી પર ઘી નાંખી ખાવા આપતી. એક દિવસ ઘી કાઢેલું ન હોતું. છાશમાંથી માખણ તારવી ઘી કાઢવાનું હતું તેથી-ઘીને બદલે માતાએ માખણ ચોંપડી આપ્યું. માધવરાવે 'રોજના જેવું પાતળું ઘી તેલ' કહી હાંસ પકડી. અને આખરે જ્યારે તેમની માતાએ ઘીની તાંબડીમાં એક ચમચો પાણી નાંખી ગરમ કરી, રોટલી પર નાંખી આપ્યું ત્યારેજ તે રોટલી ખવાઈ! તેમને એક છોકરાંએ ઘણું કહ્યું કે "માધવા તને માતાએ ઘીને બદલે પાણી મેલ્યું!" છતાં એક માર્ગી માધવાએ તેની પરવા ન કરતાં રોટલી ખાઈ રહેતા માથે!

નાહવાની શરૂઆત થઈ કે પુરૂષ સૂકત લાજવાનો આરંભ થતો. કોઈ વયમાં જ્યોત્સવ તો બીલકુલ ગમતું નહીં. એક દિવસે સંધ્યા કરતાં એક વિદુકાકાએ સંધ્યામાંનુંજ કંઈ પૂછ્યું તેનો ઉત્તર દઈ પછી માધવાએ હઠ ધરી કે હવે હું ફરીથી સંધ્યા પહેલેથી નહીં કરું. મને ક્યાંથી યોજાવ્યો તે પ્રથમ કહો પછી હું સંધ્યા આગળ ચલાવીશ." આમ હઠ ધરી બેઠો. ઉઠીયે જાય નહીં અને સંધ્યાએ કરે નહીં! આખરે વિદુકાકાએ અર્ધો સંધ્યા કરી કહ્યું કે હવે તું બહોધી આગળ ચલાવ, મેં તને બહોધી યોજાવ્યો હતો" ત્યારે સંધ્યા પૂર્ણ થઈ.

આવી આવી અનેક બાળલીલાઓ તેમની માતાને શુભે સમજાવવામાં આવતી,

અંગ્રેજી કેળવણી.

નિશાંતી મરાઠી શાળામાં પ્રાથમિક શિક્ષણ લીધા બાદ ઇ. સ. ૧૮૫૯ માં કોલ્હાપુરની ઇંગ્લિશ શાળામાં અભ્યાસ કરી ૧૮૫૬થી મુંબઈની એસીસ્ટન્ટ કોલેજમાં જવા લાગ્યા. ત્રણ વર્ષમાં જ મેટ્રીક પસાર કરી ૧૮૬૨માં બી. એ. થયા, અને ૧૮૬૫માં એમ. એ. થયા. બાદ એકજ વર્ષમાં એલ. એસ. બી ની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયા. અહીં સુધી અભ્યાસ કરવા છતાં પણ પરીક્ષાઓ આપવાની એમની તૃષ્ણા ઓછી થઈ નહિ ! ૧૮૭૧માં તે એડવોકેટ થયા. સારે નસીબે સરકારે કિંવા યુનિવર્સિટીએ વધુ પરીક્ષાઓ રાખી મીથી નહિતો તે પણ પસાર કર્યા શિવાય માધવરાવ જંપત, એમ લાગતું નથી !

બુદ્ધિ.

એમની બુદ્ધિ નાનપણમાંથી જ ઘણી તીવ્ર હોવાથી એક પ્રસંગે કોલેજના એક અધ્યાપક દોશીગસ સાહેબે તેા ખુલ્લે ખુલ્લું જણાવ્યું કે “ આખી કોલેજમાં વિચાર કરનાર વિદ્યાર્થી તેા એકલો રાનડેજ છે. ” આટલું જાણ એ એમની તે તીવ્ર બુદ્ધિને ખીસવનાર તેા કોલેજના પ્રેફેસરોજ દતા એ બૂલવું બેઠવું નથી. સર એલેક્ઝાંડર ગ્રાંટ, હાર્કનેસ, અને હાવર્ડ વગેરે પ્રેફેસરોની વિદ્વતા આજકાલના પ્રેફેસરોમાંથી લાગ્યેજ મળી આવશે.

શિવાય વિદ્યાર્થી વર્ગ સાથે પ્રેફેસરોનું સારું સંબંધન હોવાથી તેમના સ્વભાવશિષ્ટવતું પ્રતિબિંબ વિદ્યાર્થીના સર્વથાહી અને અકબુધિન મનોજગતમાં અસ્ખલિત પડતું. વિદ્યાર્થી દયામાંજ લખેન્ના માધવરાવના નિમંત્રે દેશીય લોકોનું ઇંગ્લીશ કેટલું સારું હોય છે તેના નમુના તરીકે હાવર્ડ સાહેબે ખાસ વિલાયત મોકલી આપ્યા હતા ! તેજ મુજબ એક પરીક્ષામાંના સવાલ પત્રકના ઊત્તર એમણે એવી તેા અપૂર્વ રીતે લખ્યા હતા કે હિંદના વિદ્યાર્થીયોની વિદ્વતાની મર્યાદા કેટલી વિસ્તૃત છે તે બતાવી આપવાના હેતુથી ગ્રેડસાહેબે તે કાગળ એક્સપ્રેસના પ્રેફેસરોને મોકલી આપ્યા હતા ! આથી સર્વ પદવીધરોમાં એજ કેવળ મુકુટ સિરોમણી હતા એ સદજ જણાઈ આવે છે. કોલેજમાં ‘ રેવો ’ હતા તે સમયે એમને વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ જે વ્યાખ્યાનો આપવાં પડતાં, તે એટલાં વિદ્વાતપ્રચુર, અને માહિતીથી ઓતપ્રોત ભરેલાં હોતાં કે કોલેજના પ્રેફેસરો સુધાં તે સાંભળવા આવતા !

નોકરી.

ઇ. સ. ૧૮૬૬ માં વિદ્યાખાતામાં મરાઠી ટ્રાન્સલેટર તરીકે એમની નીમણૂક કરવામાં આવી. ૧૮૬૮ થી ૧૮૭૧ સુધી એ એસીસ્ટન્ટ કોલેજમાં ઇંગ્લીશના એસીસ્ટન્ટ પ્રેફેસર હતા. એ દરમ્યાન અફઝકોટમાં થોડોક સમય કારકારી અને કોલ્હાપુરમાં ન્યાયાધીશ પણ હતા. ૧૮૬૯ માં મુંબઈની હાઇકોર્ટમાં એમણે એસીસ્ટન્ટ રીપોર્ટરનું પણ કામ કર્યું. ૧૮૭૧ માં મુંબઈના ત્રીજા મેજસ્ટ્રેટ અને બાદ સેશનકોર્ટ કોર્ટના ચોથા જજની નીમાયા આ પછી ફર્સ્ટ ક્લાસ સેપોઈન્ટ જજ તરીકે એમની પુનામાં નીમણૂક કરવામાં આવી. એ દરમ્યાન એમણે પોતાના હોદ્દાની રૂએ નાણીક, ધુળીયા અને પુનામાં કામ કર્યું.

ભસામણ.

માધવરાવ રાનડેના પિતાશ્રી ગોવિંદરાવ રાનડે કોલ્હાપુરમાં ગ્રામવેટ સેક્રેટરી હોવાથી ત્યાં તેમની ઓળખાણમાં ઘણા જણ આવતા. માધવરાવની બહારી કોલ્હાપુરમાં ન્યાયાધીશ તરીકે થવાથી

તેઓ પણ ત્યાં ગયા. મહીના સવા મહીના બાદ કોર્ટમાં એક કેસ આવ્યો કે જેના પ્રતિવાદી એક મોટા કુળવંત અને પૈસાદાર હોય ગોવિંદરાવ (માધવરાવના પિતાજી) ના ખાસ પરિચિત હતા, એટલુંજ નહીં પણ કંઈક દૂર સગપણે હતું. તેમણે આવી ગોવિંદરાવને વિનંતિ કરી કહ્યું કે, મારે સારું આપે બે (ભલામણના) શબ્દ માધવરાવને કહેવા. " આપને એ ગમશે નહિ એ હું સારી પેઠે જાણું છું, પરંતુ આપને તેમ કરતાં કંઈ દુઃખ થાય એમ હું કહેતોજ નથી. મારે વિશે બે શબ્દ કહેવા એટલે એટલુંજ કે પુરસદને વખતે મારાં અધિકારીઓમાં એક વખત વાંચી જવું અને મારી બધી હકીકત બરાબર સાંભળી ધ્યાનમાં લે. એ શિવાય હું બીજું કંઈ આદતો નથી. એક વખત આ બધું સાંભળી લે કે પછી જે યોગ્ય હોય તે ચુકાદો આપે; આપે મારે સારું બે શબ્દ જરૂર કહેવા. "

ગોવિંદરાવ પાસે ઘણી વખતે ઘણા લોક આવી પોતાની કંઈક ભલામણ માધવરાવને કરવા કહેતાં; પરંતુ તે કદી તે માન્ય કરતા નહોતા, કારણ કે તે સારી પેઠે જાણતા કે માધવરાવનાં બધાં કામોમાં નિરપૂરતા અને ચોખ્ખાપણું હોવાથી કોઈની પણ ભલામણ તેમને ચાલશે નહિ, પરંતુ આવી એક સાદી અને સરળ માગણી તેમને ગળે ધાલવામાં આવેલી હોવાથી તેમણે તે કબુલ કરી, અને માધવરાવ જે મેડીપર બેસતા હતા, તે મેડીપર પેલા ગૃહસ્થને લઈ ગયા. પિતાજીના આવતાજ માધવરાવ ઉભા થયા અને તે બેઠે બેઠા પછી બેઠા. ગોવિંદરાવે કહ્યું, " આ કંઈક કહેવા આવ્યા છો; તેમણે કહેવું સાંભળી લ્યો. "

માધવરાવે કંઈજ જવાબ ન આપવાથી તે ગૃહસ્થે યોગ્યતાની શરૂઆત કરતાં કહ્યું. " કે " મેં આજ કાંઈ કાગળપત્રો સાથે આપ્યાં નથી; (આપને) પુરસદ હોય તો મંગાવું. "

" આજ મને લખવાનું કામ બહુજ છે. પુરસદને વખત હશે તે હું આપને જણાવીશ. " કહે કહેજે જવાબ મળ્યો.

તે ગૃહસ્થે કહ્યું " હીક, ત્યારે, મને વખત આપશે કે હું પાછો આવીશ; હમણાં જાઉં છું. " એમ કહી નમસ્કાર કરી તેમણે ચાલતી પકડી.

બાદ ગોવિંદરાવ ઉઠી જવા લાગ્યા તેમની સાથેજ ઉઠી ધીમે ધીમે પણ સ્પષ્ટ શંખોમાં કહ્યું કે હું અત્રે નોકરી આવેલો છું. આજુ કોલાપુર તમારું છે અને તેથી દરેક જણ પોતાના કામ સારું અત્રે આવી સતાવશે, આમ ન બને તો સારું; નહિ તો આપને ત્રાસ થશે અને મને મારી બદલી લેવી પડશે. કોઈ પણ પક્ષકારનું કામ ઘેર બેસું નહિ કિંવા તેનું બોલવું ઘેર સાંભળવું નહિ એવો મારો નિયમ છે તે આપે ટેકવી રાખવો. "

આ પછી ત્રણ ચાર મહિના કોલાપુરમાં ન્યાયાધીશની જગ્યાએ એ રહ્યા પરંતુ આવો પ્રસંગ કદી આવ્યો નહિ.

ચત્તિ મૃત્યુ, તથા યુગ લગ્ન.

ઇ. સ. ૧૮૭૩ માં એમની પહેલી સ્ત્રી ગુજરી ગઈ. તેમનો સ્વભાવ અતિશય પ્રેમાળ અને મનશીલથી હોવાથી સનકેને તેમના પર અત્યંત પ્રેમ હતો, અને તેથી તેમની માંદગીમાં થાય તેટલું તેમણે કામ માધવરાવ પોતેજ કરવાનું પસંદ કરતા. પુષ્કળ આપણાપચાર ક્યાં પણ વ્યર્થ. એમનાં મરણથી માધવરાવને એક વરસ તો બહુજ દુઃખ થયું. ઇ. સ.

૧૮૭૩ ના ડીસેમ્બર માસમાં એમનાં લગ્ન હાલનાં રમાયાષ જોડે થયાં. વેદોક્ત વિધિ આટો-
પાઈ અને લગ્ન ક્રિયા પૂર્ણ થતાં વહુવર પગે ચાલી નીકળ્યું ! લગ્ન થયા બાદ સાસરે જન્મ-
વાયે ગયા નહીં તેમજ કોઈ સાથે વાતચીતે કરી નહીં પણ એકદમ પોતાની ઓરડીમાં જઈ
અંદરથી સાંકળ મારી દીધી ! એક તો બરોબરીની પત્નીનો વિયોગ, અને બીજું પુનઃ લગ્ન
કરવાની બીજકુલ અનિચ્છા, પરંતુ કેવળ પિતૃ આદાને પાળવાનેજ સાફ તેમના દુરાગ્રહને
માન આપવું પડ્યું હતું. એ બધા સંજોગોએ તેમને અતિથય સંતાપ કરી મેલ્યા હતા.
સૌથી વધુ તો એજ લાગી આવ્યું કે હજી આગલી પત્નીને મરી જવાને માત્ર એક જ માસ
થયો હતો. લગ્ન કરવું પડ્યું તે પણ એ વત સાફ, એક તો વડિલની આજ્ઞા ઉપાપત્રી
નહિ, અને બીજું તેમનાં કુટુંબ સુખમાં પોતાને વિષાદક થવું નહિ.

આ એ વતોને લીધેજ ધણી દિવસથી રીડકરેલો, અને માન્ય કરેલો પુનર્નિવાહ પણ
પોતાના જીવનના મિત્રો, સ્વાભિમાન, અને તેથી મજનાઈ સુખ અને કીર્તિ તજી દીધી અને
તેના બદલામાં દુનિયાના ઉપદ્રાસાત્મક વચનો-કટાક્ષો અને દોષારોપ સદૈવ સહન કરવાતું
સાંપ્યું. આ કારણેજ એ રાત્રી બહુજ દુઃખમય લાગી, અને લાગે તેમાંયે બાધર્થ નહોતું.
પોતાની અંતરેચ્છાથી વિરૂધ્ધ કાર્ય બ્યારે કોઈ દરેચ્છાવાળામાં મનુષ્યને ના હુકમે પ્રસંગ-
શાત કરવું પડે છે, ત્યારે તેની આવીજ સ્થિતિ ગમે તેવા માનસિક પ્રસંગે પણ થાય છે.
આ કાર્ય વિષે આજદિન સુધીયે એમના વખાણુનારા કહે છે કે તેમની જીંદગીમાં જો કોઈ પણ
ગોણુતા અને ઉણપ રહી હોય તો તે આજ છે, અને આજ બાજત પૂર્ણ આવેશથી ઉચ્ચાર-
વામાં આવે છે. પરંતુ ખરું જોતાં તો સર્વ ચરિત્રમાં ખરા સ્વાર્થત્યાગ અને ઉદાત્તાને
જો કોઈ લાગ છે તે આજ છે. અને તે સંબંધે કોઈ ગમે તેમ બોલે તો પણ, ખરા અવસીકન-
શરક તેને અંપકીર્તિ ન લેખતાં કીર્તિવર્ધકજ્ઞ માનશે.

લગ્નની પૂર્વે શુભારે પંદરેક દિવસથી મુંબઈના મિત્રો તરફથી ઉપરોચારી પત્રો આ-
વતા જેનો મજકુર ટુંકમાં આજ હતો. “ આજ વખત છે. આ વખતે હું નાની છોકરી
સાથે વિવાહ કરનાર નથી, પુનર્નિવાહ કરનાર છું, એમ પિતાજીને સાફ કહી દેજો વગેરે. ”
આવા પત્રો પ્રથમ તો માધવરાવને પરભારા મોહનવામાં આવતા, પરંતુ આવા પત્રો મુંબઈથી
આવે છે, એથી બાતમી ગોવિંદરાવને મળવાથી જેવો ‘ પોરટેમેન ’ આવે કે પહેલાં તેની
પાસેથી પત્રો લઈ લઈ મુંબઈના પત્રો કાઢી લઈ બાધીનાજ માધવરાવ પાસે મોકલવામાં
આવતા ! જૂંધ ગોવિંદરાવથી ઘરમાં સર્વ જહીતા હોવાથી કોઈએ આ વાતની માધવરાવ
આગળ આડી બાધી નહીં ! પહેલી સ્ત્રી મરી જવા બાદ ગોવિંદરાવ કોલકાતપુરથી પુને આવ્યા
અને કન્યાની તપાસ કરવા લાગ્યા હવે વખત મળતાં માધવરાવ પુનર્નિવાહજ કરશે. અને
મુંબઈના મિત્રોને મળશે તો તો પછી માયું વધુજ ફરી જશે, એમ લાગવાથી ત્યાર પહેલાંજ
ગોવિંદરાવે છોકરીયો જેવાનો સપાટો ચલાવ્યો !

આ વખતે રમાયાષના પિતાજી પણ યોગ્ય વરની શોધમાં આવેલા હોવાથી ‘ ગોવિંદ-
રાવને આવી મહ્યા, જેઉનો અગાઉનો પરિચય હતો. રમાયાષના પિતાજીએ ગોવિંદરાવને
આવી કહ્યું કે “ મારી પુત્રી લગ્ન કરવા યોગ્ય થઈ છે; પરંતુ આપને અપરજ છે કે

લગ્ન કર્યા શિવાય અમારી પુત્રીને માત્ર જોવા સાર મોકલવાની અમારી રીતિ નથી, માટે વિનંતિ એ છે જે આપ આપનું કાંઈ માણસ છોકરી જોવા મોકલો; તેને તે પસંદ પડશે તો છોકરીને ત્યાંથી કંઈ પણ ખેસવી શકાય (ખીજે સ્થળે લઈ જઈ શકાય), લગ્ન સાર બહાર પાડેલી છોકરી લગ્ન કર્યા શિવાય તેનીજ પાછી આવે તો અમારા નામને ખેડો લાગે. માટે પ્રથમ આપને છોકરી પસંદ પડે નહીં ત્યાં સુધી મારાથી તેને કાંઈ પણ સ્થળે લઈ જઈ શકાય નહીં.

કન્યાની થયલી પસંદગી, અને રાનડેની નાપસંદગી !

ખીંધી ગોવિંદરાવે તેમના અશ્રિત બાળલટછને કન્યા જોવા મોકલ્યા. જોમના પર સર્વેનો પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો, અને એ પણ બહુ આચરણ શુદ્ધ, વિદ્વાન અને કર્મનિષ્ઠ હતા. છોકરી જોઈ, રીતિ પ્રમાણે પૂછવાનું પૂછી કરી, સાંજ સુધી ચોભી-ખાકીની ગૃહસ્થિતિનું ખારીક નીરિક્ષણ કરવા સારજ કે કેમ કાણુ જાણે-રાત્રે છેક સૂતી વખતે કહ્યું કે “ આપની છોકરી પસંદ છે. કાલેને કાલે આપ સાથે તેને લઈ આગળ જઈએ. ખાદ્ય મુદ્દત કર્યાંથી તાર કરી આપ આપનાં કુટુંબને લગ્ન સાર જોલાવી લેજો. ”

આ ખટપટની માધવરાવને ખજર પડતાંજ તેમને લગ્ન ન કરવાનો પોતાનો નિશ્ચય પિતાજીને જણાવ્યો અને કહ્યું “ મારે લગ્ન કરવું નથી. હું હવે કંઈ નાનો નથી-૩૨ વર્ષનો થયો છું. માટે સદાચરણથી રહેવાને મને કંઈ હંરકત નથી. હુગી (માધવરાવની બહેન) મારાથી ઘણી નાની હોઈ એકવીસમે વર્ષેજ અનાથ થઈ છે. આપનો પ્રેમ મારા કરતાં કાંઈ પણ રીતે તેના પર આજો નથી તો પછી શા સાર તેને માટે કંઈ વિચાર નથી કરતા ? અને ત્યારે મનેજ લગ્ન કરવાનો આગ્રહ શા સાર કરો છો ? તેણે પ્રતરથ રહેવું એ સાર છે એમ જો આપને લાગતું હોય તો તે આમ જોઈને સરખીજ રીતે લાગુ પડે છે. કદાચિત હું પુનર્લગ્ન કરીશ એની આપને ખીક લાગતી હોય તો હું તે કરીશ નહીં એનું આપને વચન આપું છું. એ વિશે આપ જોઈકર રહો. ”

આ પ્રમાણે ત્યારે પુષ્કળજ વિનંત્યા છતાં ગોવિંદરાવે કંઈ પણ દાદ આપી નહિ, અને પોતાની હઠ ના છોડતાં વધુ ગુસ્સે થયા ત્યારે માધવરાવે કહ્યું, “ આપ જો કે મારું કહ્યું ધ્યાનમાં લેતા નથી, છતાં મારે તો આપનું કહેવું માન્ય કરવુંજ જોઈએ. મને હવે માત્ર છ મહિના છુટો રહેવા દો કે જેથી ત્યાં સુધીમાં હું વિલાપત જઈ આવું. ”

આખરે ત્યારે આ પણ કબૂલ કરવામાં આવ્યું નહીં, ત્યારે માધવરાવે કહેવડાવ્યું કે “ આપ ત્યારે મારું કંઈજ ચાલવા દેતા નથી અને મને લગ્ન કરવાની જબરદસ્તીજ કરો છો તો આટલું તો જરૂર ધ્યાનમાં રાખશો કે જેની સ્થથે મારું લગ્ન કરનાર હો તે છોકરી ગામમાંની ન હોવી જોઈએ, પરગામતી હોય, કુલીન અને ખાનદાન કુટુંબની હોય તેમજ તેમના બધા સંબંધ સારાં માણસો જોઈએ એ એ જરૂર જોઈ નથી કરવું. ગામમાંની છોકરી મારે ખીલકુલ જોઈતી નથી. રૂપને જોઈ તેમજ હમરે મોટી છે એમ હું સમજી સાધારણ કુટુંબની કન્યા મારે સાર કૃપા કરી લેતા નહીં. રૂપ રંગ કરતાં કુલીનતા પર વધુ લક્ષ આપશો તો તે સંબંધ અધિક મુખ્યનો થશે. ”

ચુકિત.

આ પ્રમાણે વાતચિત થતાં બે ત્રણ દિનમાં તો કન્યા જોવા ગયેલા બાળભટ્ટ વગેરે પુને આવી મળ્યા. ગોવિંદરાવે પ્રત્યક્ષ કન્યા જોઈ પસંદ કરી એકાદશીનું મુહૂર્ત પશુ ઠરાવ્યું. બાદ પોતાના વેવાઈને કહ્યું કે “આજ સંજે આપ મારે ઘેર ખાસ આવજો, અને માધવરાવનું કહેવું શું છે તે સાંભળજો. અનુકૂળ હોય તો તો લીકજ છે નહીં તો ‘મારે મારી છોકરી અહીંજ આપવી છે’ એમ ચોખ્ખું પકડાવી દેજો.” તેમણે તે કબૂલ કર્યું.

સસરા જમાઈનો સંવાદ.

રમાબાઈના વડિલનો ચહેરો કુલીનતાને શોભાવે તેવો, પુખ્ત, પ્રભાવશાળી અને નિશ્ચયી દેખાતો હતો. વાત નીકળતાં પોતાની ઓળખાણ આપતાં તેમણે માધવરાવને હું અમુક ગામનો જાગીરદાર છું વગેરે પોતાની હકીકત હુંકમાં કહી, અને જણાવ્યું કે “મારી પુત્રી લગ્ન કરવાં થોડા યવાથી તેને આપવાના વિચારથી આત્રો છું.” આથી માધવરાવ કહેવા લાગ્યા આપે શું જોઈને મને પુત્રી આપવાનો વિચાર કર્યો છે? આપ જુના વિચારના જાગીરદાર છો અને હું મુધારક હોઈ પુનર્વિવાહ પક્ષનો છું. તેમજ હું ઊપરથી મને તેટલો શરીરે મજબુત દેખાઈ છે છતાં આંખથી તેમજ કાનથી નબળો છું. સિવાય મારે વિશાંપત જઈ આવવું છે અને ત્યાંથી પાછા આવતાં હું પ્રાયશ્ચિત કરનાર નથી. માટે આ સર્વ વાતનો પ્રથમ વિચાર કરી પછી જોઈને તે નકી કરજો.”

“ભાણી સાહેબનો અને મારો જુનો પરિચય છે, તેમણે મને ખરું કહેવું છે અને મારો આપનેજ છોકરી દેવાનો નિશ્ચય થયેલો છે.” એમ રમાબાઈના પિતાજીએ ઉત્તર દીધો.

આ સાંભળી થોડાક વખત થોભી માધવરાવે જવાબ દીધો. “આપનો નિશ્ચય થયોજ હોય તો મારું એક કહેવું એ છે કે હાલ લગ્ન ન કરતાં ફક્ત સગપણ કરી, એક વર્ષ થોભવું અને પછી લગ્ન કરવાં.”

પશુ રમાબાઈના પિતાજીએ ધણો આગ્રહ કરી કહ્યું. “એમ કરશો નહિ. મારા ઘરની આબરૂ પર જરા જ્વાન આપશો.”

આથી માધવરાવે કહ્યું કે “હવે આ કામમાં ભાણી સાહેબનો (ગોવિંદરાવનો) વિચાર લેવો અને તે કહે તે બેજોએ માનવું.” આ સાંભળી રમાબાઈના પિતાજી ચાલી નીકળ્યા.

લક્ષ મુદત્વી રહેવાની આશા.

માધવરાવના મનમાં એમ હતું કે મેં જ્યારે આટલી બધી વાતો પિતાજીની સાંભળી છે તો તે મારી આ એકજ વાત—લગ્ન લંબાવવાની—કબૂલ કર્યા વિના રહેશે નહિ; આથી પોતાના પિતાજી પાસે જઈ તેમણે અણસાદેજ કુલકર્ણી (રમાબાઈના પિતાજી) આવ્યા હતા વગેરે વાત દિલિત કરી, અને વચ્ચે વચ્ચે પોતાના પક્ષનું સમર્થન કરતાં કરતાં પુષ્કળ બોલવા લાગ્યા. પશુ ગોવિંદરાવે બેએક કલાક તેનો કરો ઉત્તર દીધો નહિ. માધવરાવ જે કાંઈ બોલતા હતા તેમનાપર તેમનું બીલકુલ ચિત્ત હતું નહી. થોડીકવારે બંધાને બહાર જવા કહી ગોવિંદરાવે કહેવા માંડ્યું:—

ગોવિંદરાવનો અવિધાસ.

“ આટલો વખત તમારું લાપલુ સંસિધ્યા પછી હું એવા નિર્ણયપર આવ્યો છું કે તમારું કહ્યું માનવું યોગ્ય નથી. મેં તમારાપર કદીયે અવિધાસ રાખ્યો નથી અને હમણાંય રાખતો નથી. પણ આ સમયજ એવો છે કે વિચારી મનુષ્યે વિચાર કરી કરેલા નિશ્ચય સુદાં ઝગમગે. એ તમારા લક્ષમાં કેમ આવતું નથી ? એક વખતે જો તમારું કહ્યું માની વર્ષ ૭ મહિના તમને છુટા મેલવામાં આવે તો મને એવી ખીક લાગે છે કે મારી ઉત્તર વયમાં હું શાંતિ ખિને સુખનો હાથે કરી ત્યાગ કરીશ. એનું કારણ એ કે ગયા ૧૫ દિવસમાં મુખ્યમંત્રી મિત્રમંડળી તરફથી આવેલાં પત્રો તથા તારો મેં વાંચી મારી પાસે રખેલા છે તે સર્વેના વિચાર કરતાં તમારું કહેવું કશુંમ કરવું એમ મને લાગતું નથી. મહેલાંજી નવીન (સુધારક) મતની તરફેણ, તેમણે વળી મિત્રમંડળી વિચાર, તેમજ તે વિચારને પ્રુષ્ટ કરતી ઉમરનીએ અનુકૂલતાં, એટલું જતાં યે સંસારમાં છોકરા છોકરી હોય છે તો રહેજ પાછી પાની કરે છે પણ તમને તો તેનાયે ખીસકુલ પાસ નથી ! આવી સર્વ પ્રકારે સ્વતંત્રતા હોવાથી રહેલાકથી નવીન પક્ષનું અભિમાન ધરી મનનું ધાયું કરેલાં એવી મન ખીક લાગે છે. પરંતુ મારી હવે ઉમર યથ છે, કુટુંબનાં બૈરી છોકરાનો ભાર હવે તમારા પર આવે છે ને તેને સર્વાંશી તમે યોગ્ય પણ છો, અરવુ. એક બાલુ આ અને બીજી બાલુ મારાં મુખ અને શાંતિના વિચાર એ બેઉની તુલના કરતાં મને તમારું કહેવું અથોગ્ય લાસે છે. તમારે કરવું હોય તેમ કરજો પરંતુ હું માત્ર મારો એક નિશ્ચય જણાવી દઉં છું કે હમણાં લક્ષ નહિ કરો તો તે છોકરી મારાથી પાછી મોકલી શકશે નહિ કારણ તેમાં અમને બેઉની આખ-રની હાનિ થવાનો સંભવ છે. પરંતુ જો તેવોજ પ્રસંગ તમે મારા પર લાવી મેલશો તો હું મારો અને તમારો સંબંધ આજીવીજ છૂટો કરી કાયમને વાસ્તે હું દરવીર હોજ આલેશો જાઈશા; પછી યદ્યપ્ત મુજબ વર્તન કરવું તમને ઠીક પડશે. ” આમ કહી ગાંઠો નિઃશ્વાસ નાંખી ગોવિંદરાવ હાથપગ ઘાષ સંધ્યા કરવા ગયા અને માધવરાવ મેડે ગયા.

વેદાકત લગ્નવિધિ.

બાદ અગ્રહિ ક્યાં મુજબ માગશર રુદ ૧૧, શકે ૧૭૮૫ (ક્રીસ્ટ ૧૮૭૩) ને દિને ગોરજ મહર્જે લગ્ન થયાં. લગ્ન પૂર્વેની તેમજ લગ્ન પછીની લૌકિક વિધિ ક્રિયા ઉપચાર બીસકુલ કરવામાં આવ્યા નહીં. માત્ર વેદાકત વિધિ અને હોમહવનાદિક સર્વે કરવા દેવામાં આવ્યું. ખુબી તો એ છે કે લગ્નને દિવસે પણ કોર્ટમાં હાજર રહ્યા હતા. રજા લીધી નહો-તી ! લગ્ન સમય પૂર્વે અને કોર્ટમાંથી આવવા સુધી ગોવિંદરાવને ખીક હતી કે રખેને કાંઈ મુખ્યમંત્રી મિત્ર આવી, આ વખતે સઘી સાધી, મહર્જે ટાળવા બેઠે કંઈ બહાર ફરવા નીકળી ગય ! પરંતુ તેમને માધવરાવની એટલી ખાતરી હતી કે ગમે તેટલી મરજી વિરુદ્ધની એક વાતમાં જો તે તેમને હા પાડતા તો તેમાં કાળાંતરે ફેર પડે નહીં. થયું પણ તેમજ તેમની ખાતરી પ્રમાણે કોર્ટનું કામ ખલાસ થતાંજ ફરવા ક્રિયા લાપચેરીમાં વગેરે ન જતાં એકદમ તે ઘેર આવ્યા અને લગ્ન થયાં. રમાબાદને તેમના પિતા સાસરે એકબી. મેલી પોતાને

ગામ ગયા. લગ્નમાં કન્યાના પિતા શિવાય કન્યા પક્ષનું કાંઈ હાજર નહોતું ! બધાને તારથી બોલાવવાનાં ફતાં પણ ગોવિંદરાવે ખુલ્લે બહુજ પાસેનું કાઢેલું હોવાથી, તેમજ વેદોક્ત વિધિ શિવાય બીજાને કાંઈ પણ જાતનો ઉપચાર કરવા દેવાની માધવરાવે સાફ ના પાડેલી હોવાથી સ્ત્રી બાલકોને લાવી તેમને લગ્નનો કહેવાતો દહાવો ભોગવવા ન મળવાથી થયો વિરસ અટકાવના, રમાબાઈના પિતાજીએ કાંઈને તેડાવ્યા નહતા !

રમાબાઈના પિતાજી તેમને એકલી છોડી ગયા તે દિને શુભારે દાહવાગે કાટમાંથી રાનડે ઘેર આવ્યા.

રમાબાઈને પોતાની પાસે બોલાવી પૂછ્યું " ગયા કે તમારાં પિતાજી ? "

રામબાઈએ હા કહી.

ફરી પ્રશ્ન થયો " તારું, મારી સાથે લગ્ન કરવામાં આવ્યું પશુ હું કાણ, મારું નામ શું, વગેરે તને કાંઈ ખબર છે કે ? "

રમાબાઈએ હા પાડી.

ત્યારે કહે વાર, મારું નામ શું છે ?

આજ્ઞા થતાંજ નામ લેવામાં આવ્યું. જે લાગ કહેનાં શરમાવું જોઈએ (પ્રતિવું નામ લેતાં) તેની ખબર ન હોવાથી તે લેતાં બીલકુલ શરમ લાગી નહીં ! પરંતુ માધવરાવને આથી એક પ્રશ્નરતું સમાધાન લાગ્યું. હવે પછી રમાબાઈને શિક્ષણ આપવાનો પ્રારંભ થાય છે.

(અપૂર્ણ.)

ટુંકી ટીકાઓ.

સમ્મતિ વય તથા દેવદાસીઓ સંબંધ રજુ થનારા કાયદો—ઓ. મી. દાદા-લાલ વડી ધારાસભામાં કન્યાનું સમ્મતિ વય પૂરા ૧૨ વર્ષનું હાથ છે તે વધારીને ૧૬ નું કરવું એ મતલબનો ધારાનો ખડો વડી ધારાસભામાં રજુ કરનાર છે. ૧૬ ની વય એટલી અલ્પ છે કે આ કાયદો લગ્નની સ્ત્રીને પણ લાગુ પાડવામાં આવે તો કેળવણી વર્ગ ખાસ વાંધા લેશે નહીં. પરંતુ સરકારે મી. મલગારીની સૂચનાથી ૧૨ વર્ષ કાંધા તે સામેજ ખજાણાટ મચ્યો હતો તો સોજ યાય તો તો લોકો જોરા જેવુંજ કરી મૂકે ! સારે લાગ્યે મી. દાદાલાલએ એ કાયદો કેવલ વ્યવસ્થારના પ્રતિજ્ઞા અર્થે સુચવેલો હોવાથી, લગ્ન સંબંધને લાગુ પાડ્યો નથી. તેથી મુત હોદ્દાઓ શું રક્ષક વૃત્તિના અને શું સુધારકો તેને ટેકા આપશે, એવી આશા રાખીશું. કાયદો થતાં કાંઈ પણ ૧૬ વર્ષની અંદરની અવિવાહિત કન્યા સાથે—તે 'રાખ' હોય કે વેસ્થા હોય—સંબંધ કરી શકશે નહીં. સ્પષ્ટ છે કે એ વય સુધી એ બાલક કન્યાઓનો, વેસ્થા કે કુકર્મી માતા કે વાકી દુષ્ટ ઉપયોગ કરો શકશે નહીં, અને ૧૬ વર્ષની વયે તો કન્યા પોતે એટલી વિચારશીલ થઈ જવાનો સંભવ છે, તેમજ તેને બીજા સન્માર્ગના ધંધામાં તેના વાલીઓ લાચારીએ નાંખવાનો સંભવ છે કે, વેસ્થા તથા રાખેલીની સંખ્યા ઘણી ઓછી થશે. તેઓના ખાડામાં પડવાની ખોસમજ ૧૨ થી ૧૬ વર્ષ પર્ષતની છે ! એ તેમની અનિચ્છની દશા

દરેક વિષયનો સિદ્ધાંતાવધ (Hypothesis) રા. વિદ્યાર્થી ઘણી રપટ-તાથી અને વ્યાપક શૈલીથી વાંચનાર આગળ મૂકે છે. પહેલેથી છેડે સુધી એ શુભ રા. વિદ્યાર્થીના લેખનમાં કાયમ છે અને એટલા માટે તેમને મન્યવાદ થતો છે. પુસ્તક છેક ભાષાંતર જેવું નથી. નેપથ્યે તેવા ફેરફાર દરેક જગ્યાએ લેવામાં આવે છે અને તેથી એની ઉપયોગિતા વધી છે. "અને એટલી તટસ્થ વૃત્તિ રાખી ગ્રેફેસર હાસનનના અંથ ઉપરથી ચોગ્ય લાગ્યું" તે જગ્યાએ મેલમૂક કરી, ઉપનિષદનાં બ્રહ્મ નિરૂપણ નેડે રપેન્સરના અનુવંતુ સામ્ય પૂતાવી, આ ભાષાંતર જેમ અને તેમ આપણા સમાજને આલ્લ યાવં એવો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે." એમ રા. વિદ્યાર્થી જણાવે છે.

ઉપર પ્રમાણે એ પુસ્તકની ઉપયોગિતા છે; વિષય એવો છે કે તે વાંચવાનો ખાસ ઉત્સાહ ઉભો કરવો નેપથ્યે, અનુવાદમાં રપટતા ઘણી સારી છે પરંતુ એમ કહી શકાય કે દરેક સામાન્ય વાચકનાં હિતને ખાતર સરળતા વધી હોત તો ઘણુંજ સરસ થાત. દાખલા તરીકે બીજા પ્રકરણમાં લઘુવેદના જગતના શુદ્ધિ ગમ્યવાદ અને શુદ્ધ ગમ્યવાદ એ બે વાદ સંબંધે ઘણું રપટીકરણ આ માર્ગેપદેશિકામાં નેપથ્યે. રા. વિદ્યાર્થી બીજા વાદના સંબંધમાં (પાનું ૫૫) "અનેય સંબંધે કોઈ પણ મનુષ્ય યથાર્થ ઉત્તર આપી શકે એમ નથી." એટલુંજ કહી આગળ ચલાવે છે, તેથી કેટલાક જિજ્ઞાસુનો વિચાર પ્રવાહ છેવટ પહેલેઆ અગાડે બંધ થઈ જાય છે.

ઉદ્ઘાતિવાદના ધારણા તથા લોક અને કેન્ટના ઝગડાનો અંત (પાનું ૬૮). સમજવવામાં પણ અતિશય સંક્ષિપ્તતા છે. કયા ઝગડાનો અંત આવ્યો તે સમજવા માટે શુભરાતના સામાન્ય વાંચનારને ઘણું કહેવાની જરૂર પડે છે. એ વાંધો દૂર કરવા માટે ઘણાં પાનાં રોડવા શિવાય ખીજે રસ્તો ન હોતો. આ દોષ કેરે મૂકીએ તો ઘણાં શુભોં જડી આવશે. પોતે ઘણી વિદ્યા સંપાદન કરી છે એમ દરેક વાંચનારને લાગ્યા વિના રહેશે નહીં. પુસ્તકની કીમત ઘણી થોડી હોવાથી દરેક ઉત્સાહી વાચક ખરીદવું નેપથ્યે.

એટલું જણાવવું ખાસ જરૂરું છે કે રપેન્સરનો ઉદ્ઘાતિવાદ સર્વને માન્ય ન હોય, રપેન્સરના વાદે માલ્યસના વાદનું ખંડન કીધું છે અથવા રપેન્સરના વાદે મનુષ્યની સ્થિતિ માટે આનુકંમિક ઉન્નતિ સિદ્ધ કરી આપી છે એનાં વિરોધમાં પુષ્ટળ અને સમર્થ વિદ્વાનો વિદ્યમાન છે. રપકમાં કહીએ તો જગતની સમગ્ર સ્થિતિ વર્તુળના આકારનું ચક્ત્રન અનુભવતી ઘણી વખતે માદ્રમ પડશે, સુખના સાધનોની સંખ્યા ધમધમી દેખાય તેથી સુખનો પરિણામક જથ્થો વધ્યો એ માન્યતા કબૂલ થતી નથી. સદરહુ તુદાના વિવેકી વાચકને ઉપયોગી થઈ પડશે એમ ધારી મૂકવામાં આવે છે.

કુંકમાં, આ નવું પુસ્તક ઘણું બોધદાયક છે. રપેન્સરનાં નીતિશાસ્ત્રના નિષ્ક્રમે, તેના સમાજ શાસ્ત્રના નિચારો, તેની પોતાની જાંઘનીના જનારો વગેરે વિષયો તો દરેક જિજ્ઞાસુને ખુશ કરી નાંખે એવી શૈલીથી રજુ કરવામાં આવેલા છે.

મણીભાઈ નારણજી તંત્રી.

બી. એ. (નવસારી.)

જૈન નિબંધ રત્નાકર:—૨. કર્તુરચદં જવેરચદં ગાદીયા, “હિંદી જૈન”ના અધિપતિ, તરફથી અમને અવલોકનાર્થે મોકલવામાં આવ્યું છે. હિંદી જૈન ગ્રંથમાલાનું એ પંચમ ગુણ છે. જુદા જુદા વિષય પર દસ નિબંધો હિંદીમાં લખાતી તે લખનારના ફોટો સાથે એ પુસ્તકમાં પ્રકટ કરવામાં આવ્યાં છે; તેમજ એક બે જૈન વિદ્વાતિઓના પણ ફોટો પુસ્તકની શરૂઆતમાં મેલવામાં આવ્યા છે. પુસ્તકની કીમત લખવામાં આવી નથી. એનો પરિચય કરાવવા સારૂ અમે નિબંધોની અનુક્રમણિકા આપીએ છીએ:—૧. સત્તત્ત્વ મિમાંસા. ૨. ગણિત કેવલ ચંદ્રજીવં છ-વનચરિત્ર. ૩. મૃત્યુબાદ જન્મણ કરવાનો હાનિકારક રિવાજ ૪. મૃત્યુ પછી રહવા કુટવાની હાનિને નિવેધ. ૫. મનોનિગ્રહ. ૬. જૈન શબ્દનું મહત્ત્વ. ૭. શિક્ષા સુધાર. ૮. ઇશ્વરભક્તિ. ૯. દેવ, ગુરૂ અને ધર્મનું સ્વરૂપ. ૧૦. શ્રીમદ્ હીરવિજય સૂરીજી મહારાજનું જીવનચરિત્ર. પુસ્તકનું રૂપ અને છપાઈ સારી છે.

ત્રીજો. ચોથો, પાંચમો અને છઠ્ઠો વિષય સારી રીતે લખાયેલા છે, પરંતુ છઠ્ઠા વિષયને (૨૩૨ પાને) અંદર લેખકે જૈનધર્મ અનાદિ છે એમ લખ્યું છે તે વાત દાખલા દલીલો સાથે સિદ્ધ કરી આપી હતી તે વધારે સારું થાત.

બીજું આશ્ચર્યકારક તો અમને એ લાગે છે કે બ્રાહ્મણ ધર્મ—હિંદુઓ-પરોઢિમાં હિંસા કરતા તે જૈનોથી ખમાતું નહોતું એજ જેઠા ધર્મમાં ‘ઝગડાની જડ’ હતી પરંતુ તે નષ્ટ થઈ જવાથી ઝગડો દુર થયો એમ પુસ્તકમાં કહ્યું છે. આ મુજબ બ્રાહ્મણ ધર્મને અથવા હિંદુ ધર્મને હિંસા ધર્મ તથા જૈનધર્મને અહિંસા ધર્મ બતાવ્યો. યદિ જૈન ધર્મ નહોતો તો આજે અહિંસા પરમો ધર્મ ની પતાકા સંસારમાં ફરકતી નહોતી એમ લેખક લખે છે. અમારી સાદી સમજ મુજબ એમાં અત્યુક્તિનું તત્ત્વ વધુ સમાવ્યું છે.

લેખકો અને વ્યાખ્યાતાઓએ પોતાના વિષય પ્રતિપાદન કરતી વખતે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે પોતાના જોડવા લખવામાં અતિશયોક્તિ કરવામાં આવી ન જાય અને પોતાના વિષયને પ્રતિપાદન કરતી વખતે તે શિવાય જગનમાં બીજું સર્વ જાતનું છે એવું જાહેર માની લીધું ન હોય. પોતાના વિષયને બીજા બધા કરતાં શ્રેષ્ઠ કરાવવા સારૂ સંગીત દલીલોની ઘણી જરૂર રહે છે. અસંભવિત વાતોથી એક વિષયને પુષ્ટ કરવા કરતાં પોતાના વિષયપરજ જે કાંઈ કહેવાનું હોય તે બીજાની સાથે સરખામણી ન કરતાં કહેવાથી વધારે સારું છે. એકંદરે પુસ્તક જૈનને ઉપયોગી છે.

ગા. મોતીચંદ ગીરધર કાપડીઆ, બી. એ. એલ એસ. બી. સોલીસીટર. હાઈકોર્ટ મુંબઈ તરફથી તેમની માતૃથીના રમરણાર્થે પ્રકટ કરેલાં ત્રણ પુસ્તકો, અંગના સુંદરી, ગીત સમ્રાટ, અને શ્રીરથુલિભદ્રજીની રીયલ વેલ અવલોકનાર્થે બેટ મળેલાં છે, જેની પહેલ્ય અમે ઉપકાર સાથે સ્વીકારીએ છીએ. એ પુસ્તકો પોરોજખર્ચ લઈ ગાગે તેને નીચેલે ટુકાણે લખવાથી મફત મોકલવામાં આવે છે. પુસ્તકો એકંદરે સારાં છે. ૨. મોતીચંદ ગીરધર કાપડીઆ, સોલીસીટર હાઈકોર્ટ મું. લાવનગર. (મ. મા. ઝ.)

પોતાના માલ લેવા લાગ્યો, બસ પાપનો ઘડો પુટી ગયો. સ્ટેશન માસ્ટર પોલીસનાં રક્ષણ નીચે સહી સલામત છે ! !

જડાં માણસો ઉપર કર !—નાંખવાની હીકમત અને હીમત ક્રાન્સના પીરીનીઝના પહાડી પ્રાંતના એક નાના શહેરની મ્યુનીસીપેલીટીએ કીધી છે. ૧૩૫ રતલ વજન સુધી કર માફ છે. બાદ ૧૩૫ થી ૨૦૦ સુધી દર વર્ષે ૧૨ શી; ૨૦૦ થી ૨૭૦ સુધી ૧૮ શી. અને તે પછી દર વીસ રતલે ૨૪ શી. શરીરમાં ચરબી ફાલતુ હોવાથી અને ધણું ખરું તે અન્ય મતુષ્યોને ભોજન ભેગી થતી હોવાથી કર નાંખવામાં કાંઈક વાજબીપણું હતું ! પરંતુ જડા પુરેષો અને ખાસ કરીને જડી સ્ત્રીઓ તેની સખત સામે યથા છે, કારણ કે, કહે છે કે, જડા પુરેષો કરતાં જડી સ્ત્રીઓ તે ગામમાં વધુ છે ! અને તેઓએ જ ધામધુમ કરીને અપીલ કરી છે અને હાલતો કર નાંખાતો અટકાવ્યો છે. ગમે તેમ હોં, પરંતુ જડાઓને પાતળા થવાની આવા કર કરતાં હિતમ અને હિતકર દવા કલ્પવી અશક્ય છે !

ચાર વર્ષની બાલકી અંધકર્તા તરીકે !—ઈંગ્લેન્ડના આર્લ્સ માંડ અને તેની પત્ની જે પૂર્વે ખીસ પ્રાઇસ નામની એક પ્રખ્યાત નટી હતી તેમની પુત્રી તે બાલીકા છે. આ બાલકોને હજી લખતાં વાંચતાં આવડતું નથી, અને હજી બીજી પોંજ દીંગલાદીગલી રમે છે, પરંતુ તેની પગજશકિત એટલી ફલદુપ છે કે તે પોતાના માતાપિતાને અદ્ભુત કથાઓ જોડી ભેડીને કહે છે. તે તેમને ચેરી નવલકથા જેવી અને જાણવાલાયક લાગી કે તે લખી રાખી તેનો સંગ્રહ તેઓ પ્રગટ કરનાર છે, અને પ્રખ્યાત પુસ્તક પ્રગટ કરતાં જોન મરે તે પ્રકટ કરનાર છે. પુસ્તકનું નામ Behind the Night-Light છે. શુદ્ધિ વારસામાં મળી હોય એમ લાગે છે, કારણ કે માતા પિતા પણ જાણીતા લેખકો છે. ૮૯ નવલકથાની કર્તા ખીસીસ એલીસ એમ, કીલ જે થોડાજ દિવસ પર મરણ પામી તે પણ ૩ વર્ષની હતી ત્યારથી પોતાની નર્સને વાર્તા લખાવતી અને ૮ વર્ષની વયે તે કવિતાનું પુસ્તક તેણે પ્રગટ કર્યું હતું, જે કવિતાને એક પ્રસિધ્ધ લેખકે મહાકવિ વર્ડઝવર્થની કવિતા જેવી ગણાવી હતી ! અકાલ પરિપક્વતા અને પૂર્વજન્મતા સંસ્કારનું જ આ પરિણામ હોય શકે.

૧૩ ના આંકડાનો વહેમ !—તેનાથી લંડનની કાઉન્ટી કાઉન્સિલ (મ્યુનીસીપેલીટી) પણ બીધી છે. ૧૩ ના આંકડા વિષે આ પત્રમાં લેખ પ્રગટ થયે સુધે છે. એ મ્યુનીસીપેલીટીએ મોટરકારનું રજીસ્ટર રાખ્યું છે પણ તેમાં એ મોટરનો ૧૩ થો નંબર રાખ્યોજ નથી ! કારણ કે પેરીસથી બોર્ડો સુધીની મોટરની ઝડપની પ્રખ્યાત ચરત વખતે તેર નંબરની જ ગાડી જીતવાની જગ્યાથી ૧૩ કીલોમીટર જેટલી દુર આવતાં ઉધી વળીને તેનો હાંકનાર તથા ઇજનેર માર્ગો ગયા હતા.

સેન્સસનો સાર-ગણા સેન્સસ રીપોર્ટથી માલુમ પડે છે કે નામદાર બ્રીટીશ સરકારનો અમલ કુલે ૧૧,૩૦,૬,૦૦૦ ચોરસ માઇલ પર છે એમાં વસ્તી કુલે ૪૧,૬૩,૧૮,૦૦૦ માણસની છે. હોંદની વસ્તી ૩૦ કરોડ છે. કહેા કે બ્રાહ્મીનાં આશરે ૧૦ કરોડમાં બીજું આશુ રાખ્યું !

હોંદની વસ્તી ૧૮૮૧ માં ૩૦,૩૬,૬૪,૦૦૦ હતી; ૧૯૯૧ માં ૩૪,૫૩,૫૫,૦૦૦, ૧૯૦ માં ૩૮,૫૩,૬૧,૦૦૦ અને ૧૯૧૧ માં ૩૧,૬૩,૧૮,૦૦૦ હતી.

વૈદિક તથા વિજ્ઞાન સંબંધી નવીન શોધો તથા વિચારો.

‘પૃથ્વી પણ હજી અરોપર શોધાઈ નથી—અને જે કરોડ-ચોરસ માઇલ જેટલા વિસ્તારનું ખીલકુલ ‘એકરોસેરેશન’ યજ્ઞ નથી એમ લોકની રોયલ બોયોગ્રાફીકલ સોસાયટી કહે છે. ફક્ત આફ્રીકામાંજ ૬૫ લાખ, અને ઉત્તર અમેરીકામાં નવ લાખ સમચોરસ માઇલ હજી કેવળ અજાત, અને મનુષ્યથી અરોપિત એવી કુમારી ભૂમિમાં છે! સાદસિકો માટે હજી અખુદ ક્ષેત્ર છે!’

લોકો ડાહડીયાને બદલે જમણીયા કેમ છે?—પ્રખ્યાત દાહમાંજ દેહાંત યથેવા ઇટેલીયન સાયેન્ટીસ્ટ પ્રો. લોમ્બોઝોનો તે વિષે એવો ખુલાસો હતો કે માણસના મગજના વિ-લાંગોની ગોઠવણીને લીધે તેમ છે, અને ડાહડીયાઓ તેથીજ—તે વાત ખરી હોય તો—પ્રમાણમાં નિશ્ચિદ્ધિ હોય છે. સૌથી સીધા અને સમજમાં આવે એવો ખુલાસો તો એ છે કે હૃદય ડાબે પડ્યો હોવાથી અને ડાબા હાથની તે અતિ નિકટ હોવાથી ડાબા હાથની ગતિ મંદ રહે છે, લખવામાં પણ હૃદય તે તરફ હોવાથી દુરનો જમણો હાથજ ફાવે છે. પરંતુ કેટલાકને સીધી વાત ગળે ઉતરતી નથી અને વાંઙા વિચિત્ર ખુલાસાજ તેઓને ગળે ઉતરે છે. એક ગ્રેસરે વળી દાહમાં નવોજ ખુલાસો કરી છે. તેણે ‘ઝર્વોનીયન થીયરી’ કામે લગાડી છે. તેના મત પ્રમાણે તમે દાહડીયા તો તેથી સિદ્ધ થાય છે કે તમારા પૂર્વજે બદાદુર લડાયેલા નહોતા! જગતમાં જ્યારે લોકો જંગલી હતા અને બધાનેજ લાલ તરવાર રાખતી પડતી ત્યારે લાલખમાં દરેક માણસને એક હાથમાં લાલ અને બીજામાં તરવાર રાખતી પડતી. લાલ વાળા હાથનો કાંઈ બહુ ખર્ચ પડતો નહોતો, પરંતુ તરવારવાળો હાથ સ્વાભાવિક રીતે બહુ ચક્રાર રહેતો. લાલ ડાબા હાથમાં રાખતા કારણ કે, જાતી જે ડાબે પડ્યો છે અને જે મર્મરયાન છે તેનું તેને મુખ્ય રક્ષણ કરવાનું હતું. જમણા હાથમાં તરવાર રહેતી હોવાથી જમણું પાસ તથા મગજના પણ જમણા ભાગો સમયાંતરે જગૃત અને વધારે પ્રકૃષ્ટિત થયા! પ્રો. સાહેબે શુદ્ધિ તો ઠીક લગવી છે. પરંતુ દાહમાં જેપાનીઝો બધું કામ—લખવાનું સુધાં બન્ને હાથે કરે છે, યાજ્ઞમાંજ બન્ને હાથે લખતાં તેમને શીખવે છે, તેનું કેમ?

પ્રકાશના ચમકારાથી સીગ્નલ કેટલી દુર આપી શકાય છે!—તે વિષે એક લેખક કહે છે કે હવે તે વિદ્યા બધી વધી છે. અને જો વાતાવરણ સ્વચ્છ, ધુમ્મસ રહિત હોય તો ૧૨૦ માઇલ સુધી તે વડે સીગ્નલ આપી શકાય છે! ઇંગ્લેન્ડ જેવા ધુમ્મસવાળા પ્રદેશમાં પણ લરકરી સીગ્નલરો ૭૦ માઇલને અંતરે ફ્લેશલાઇટથી હવે સીગ્નલ કરી શકે છે. અલખત, જે વચમાં ટેકરા કે ધરા હોય તો એ સીગ્નલ નગમી છે, શીવાય કે ઉપરથી તે કરવામાં આવે.

મધમાખના ડંખથી સંધીયા સારું થાય છે!—એવી છેલ્લામાં છેલ્લી અમેરીકન શોધ છે. પણ સાળ થવા માટે તમારે રોજ માખીઓ પાસે ડંખ મરાવવા બેઠજો. સીન-સીનેટીને એક જોન રેનર દાહમાં એજ દવા કરે છે. જે અકવાડીયામાં ૧૭ વખત ડંખ

તેણે મરાઠાં છે અને પ્રથમ તે ચાંલી નહેતાં શંકતાં તે દવે ઘોડા પેઠે ચાલતા થયો છે. મધમાખતા મુખમાં એક પ્રકારનું એવું વિષ (રોમીક એસીડ) છે કે તે ડાખદારા શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થતાં તે દવા રૂપે સંધીવા આદિ દર્દો સાખ કરે છે. દરરોજ એ અડવાડીયાં સુંધી પ-ઉં વખત ડાખ મરાવવા જોઈએ. આ એક જાતની રસી મૂકવા જેવું કૃત્ય છે. (આ કામ સારૂ મધમાંખો ખાસ પાળવાનો નવો ઉદ્યોગ પણ અમેરીકામાં કિપન થયો છે એમ જુલાઈના હીંદુસ્તાન રીવ્યુ (અઢાલાદ) માં એક લેખક કહે છે.)

સોનાનાં પરીક્ષક યંત્રની એક જૈનની શોધક—સોનાનાં ધરણાંમાં સાતું ખરું છે કે નહીં, કેટલા ટચનું છે, અને તેમાં બીજી દલકી ધાતુ ભેળેલી છે કે નહીં તેની પરીક્ષા કરાવવા માટે એ ધરણાંને હાલ ચોક્કસ બજારમાં લઈ જવામાં આવે છે. તેઓ આપણા ધરણાં હાથમાં લઈ આમતેમ ફેરવે છે. પછી સાતું કસી જોવાના પથર ઉપર તે ધસે છે. તેની પાસેના સાં ટચનું, સતાણું ટચનું, ગીનીનું, વગેરે જુદી જુદી જાતના સોનાના ટુકડાઓ ધસીને આપણા ધરણાંના ધસારા સાથે તેની સરખામણી કરે છે અને પછી આપણા ધરણાંમાં વંધાયેલાં સોનાના લાવ નકડી કરીને પોતાના નામદામના છાપવાળા કાગળ ઉપર સોનાનો તે લાવ લખી આપે છે. એ મુજબ સોનાની પરીક્ષા કરતાં કંઈ શક પડે છે તો આપણા ધરણાંને અંગારમાં મુકીને તપાવે છે અને કાણસ વડે તે ધસી પણ જાય છે. એવી રીતે પરીક્ષા કરવાથી આપણા દાગીના બગડી જાય છે અને તેની પાક્કીસ ખરાબ થઈ જાય છે અને એટલું બધું કરવા છતાં સોનાનો ખરો નકડી લાવ આંકી શકાતો નથી.

ચોક્કસ બજારમાં તો શ્રક્ત સૂરની શાસની હોય ત્યારેજ અને તે પણ સોનાનાં દાગીનાં પથર ઉપર ધસીને યા તે ઉપર કાણસ મારીને યા દાગીનાને અંગારમાં તપાવીને સોનાની પરીક્ષા કરવામાં આવે છે, ત્યારે આ યંત્રમાં તેવું કશું કરવાની જરૂર પડતી નથી. એને જોઈ દિવસે તેમજ રાત્રે એ યંત્ર કોઈ પણ જાતના સોનાના દાગીનાને કાંઈપી દગાઈટકા વગર પૂરેપૂરાં આંકી આપે છે. વળી તે માટે દાગીના ઉપર કાણસ મારવાની યા દાગીનાને અંગારમાં મેકીને તપાવવાની પણ જરૂર પડતી નથી. વળી સઘળું કામ માત્ર ચોક્કસ મીનીટમાંજ થાય છે, ત્યારે જુની રીઠી મુજબ સાતું છાપવાવાળાઓ બહુ વખત લગાડે છે.

આ યંત્રની એક બીજી જાણવાજોઈ જુઓ એ છે કે આપણા દાગીનામાં ખરું સાતું કેટલું છે અને બીજી દલકી ધાતુ કેટલી ભેળેલી છે તે એ યંત્ર તુરત કહી દે છે. વળી જે પોઠંગ દાગીનામાં લાખ બરેલી હોય તે દાગીના બાંધ્યા વગર આ યંત્ર તુરત કહી શકે છે કે તેમાં સાતું કેટલું છે અને લાખ કેટલી બરેલી છે. વળી ચોદીના દાગીના ઉપર સોનાની ગીલીટ કરી હોય તો તે પણ આ યંત્ર તુરત કહી શકે છે. ટુંકમાં કાંઈની પણ રાખરખાવટ રાખ્યા વગર આ યંત્ર સઘળું સાદેસાદ તક ને ફક્ત જણાવી દે છે. સાતું છાપનારા કણાક આસામીઓના બાજમાં શહેરમાં ધૂટથી જોલાય છે કે તેઓ સોનાનાં તેમજ મોટા દુકાનદારોના વર્ગસન ખાપ છે અને તેના બદલામાં તે વર્ગસન આપનારાઓએ બનાવેલા દાગીનાને બાવ રૂ. ૨૧ નો હોય તો તે રૂ. ૨૧૧૧ અથવા રૂ. ૨૨ નો છાપી આપે છે અને એ રીતે જોડેર પ્રજા સાથે કાંઈચ અસાવવામાં આવે છે. પણ દવે આ નવાં યંત્રની શોધ થવા પછી નવા દાગીના બનાવનારાઓ પોતાના દાગીના એ યંત્ર ઉપરજ છાપી મેલાવી ફક્ત તે તે કાંઈજ જાણે.

યથા ચાલતી આવેલી એ દશાષ્ટ દ્વયે વધુવાર ચાલી શકે નહીં. ઉપર જણાવવા મુજબ યંત્ર એવિરેશન (ચુંસ્ત્રાકર્ષણ) ના અચળ વૈજ્ઞાનિક (સાયન્ટીફિક) નિયમ ઉપર ચલાવેલું હોવાથી તેમાં કોઈની પ્રકારની દંડાંચ ચાલી શકે એમ હેજ નહિ. એ યંત્ર માટે દોઢી સરકારે તેના બનાવનારને પેટન્ટ આપ્યું છે.

ભૂગર્ભની ખાણો, સૂર્ય, જલ અને પવન વગેરે કરવાની મોટી મોટી વાતો— સ્ટ્રેન્ડ (લંડન) માસિકમાં મી. એ. ડેવિસે કરે છે. ઇંગ્લેન્ડના એડિસન, પ્રખ્યાત રસાયણી, અને હેલીયમ આદિ રેડીયમની ઉપધાતુઓના શોધક સર વીલીયમ રમસેયેના મન તે ટાંકે છે. ગ્રે. રમસેયેનું કથન એ છે કે, કોલસાથી ખાણો ખોદવાની જરૂર નથી ! ફક્ત ખાણનું સ્તર આવતાં સુધી ઉપરથી કાણું ખોદવું, અને તેમાં નળી નાંખીને ઉપરથી વીજળીદ્વારા તે ખાણ મળવાથી અને કોલસા બળી શકે તે સારું ઉપરથી પવન પણ પુરવે—માફકલે. જિંદ પાસેની ઉપરની જમીન ઉપર આ પ્રમાણે પુષ્પળ ગેસ આવશે અને તેથી ગેસ એંછનો ચલાવવા અને તેમાંથી આસપાસના સૌ માણસના પ્રદેશ એટલે લગભગ દસ દળાર ચારસ માણસના રિસ્તારની અંદર આવેલાં સઘળાં કારખાનાઓમાં વીજળીદ્વારા એ ગેસ જનિત શક્તિનો પાવર લઈ જઈ શકાશે, એટલે દરેક કારખાનાને કોલસા બાળવા તથા એંછનો ચલાવવાની જરૂર નહીં રહે ! કાલની કોલસા બાળવાની પદ્ધતિથી માત્ર તેની ૧૫ ટકા જેટલી બચી શકિતનો ઉપયોગ થઈ શકે છે તેને બદલે વીજળીની ઉપયોગન શક્તિથી ૩૦ ટકા જેટલી શક્તિ કામ લાગી શકશે. આથી કોલસાની ખાણ ખપી જતાં બમણી વાર લાગશે. સૂર્યને પણ મનુષ્યની ઔદ્યોગિક ગાંધીના ઘોરો આ પ્રમાણે જનાથી શક્ય છે. હિંદ તથા ઇજીપ્ટ જેવાં ઉષ્ણ કટિબંધ પ્રદેશમાં તેની વધુ અસર થઈ શકે એમ છે. પ્રતિબિંબથી જોઈતી ઉષ્ણતા મેળવીને જ દવામાં ગર્ભ આણીને એંછન પણ ચલાવવામાં આવે છે. મી. ફ્રેંક શુમેને બનાવેલું સૂર્યયંત્ર શીશીયોલીયામાં કુવામાંથી પણ કાઢે છે; અને દર મીનીટે ૩૩ પુટની ઉંચાઈએ ૩,૦૦૦ ગેલન પાણી ઉઠે આણી ફેંકે છે ! સમુદ્રની ભરતીનાં પાણીના પણ અનેક ઉપયોગ થાય છે. મી. સીડોન્ટેનું એક પેટન્ટ મેળવ્યું છે. સમુદ્રતટ ઉપર એક પ્રયંત્ર બંધોવાર જલાશય બાંધ્યું છે, જેમાં એક લાંબી પવનચક્કી છે. ભરતીથી તેમાં પાણી ભરાઈ જતાં, પવનચક્કી ઉંધો દિશામાં ફરે છે. આ મનિ-વોજનીક ઝાઘનેમાને પહોંચાડવામાં આવે છે. એવી ગણ્યની થઈ છે કે કિનારા પરની સઘળી રેલ્વે ટ્રેનો દોડાવવા પુરતી શક્તિએ યુક્તિથી પુરી પડી શકે છે. પવનચક્કીમાં પણ એટલા સુખસા થઈ શકે એમ છે કે તેથી દરેક ઘરને જોઈતી વીજળી તથા શક્તિ લગભગ મફત મળે ! આ શોધોથી તો આ !

ક્ષયરોગનો ઉપાય સડતી મોટી માખોની દુર્મધ છે !—અને ઇંગ્લેન્ડના મહાન રોક-ડો તે વાંત સ્વીકારે છે. મેગટ નામની એક જાતની મોટી માખો માછલીઓને શીકરના આંકડામાં ભરાવા લલચાવવા માટે સર્વોત્તમ ઓજાક ગણાય છે. તેથી તે માખો બનાવવાનું એકંદરે એક કારખાનું છે, જેમાંથી દર આઘડીએ એક કરોડ માખો વેચવા મોકલવામાં આવે છે. આ માખો પાણીની ટાંકામાં પકવવામાં આવે છે, અને તે સડતાં માંસ પર, બેડી હોય છે ત્યારે એવી તો ખરાજ દુર્મધ આવે છે કે આખમાં પાણી આવી જાય છે. આ કારખાનામાં કામ કરવાથી અનેક ક્ષયરોગી સારા થયા છે. ડોક્ટરો જણાવે છે કે એ માખો કે

કીચડમાંથી નવી જાતની ચરખી અને ખાતર—એક અંગ્રેજ શોધકે ગટરમાં એકઠા થઇ રહેલા કીચડમાંથી ચરખી જુરી પાકવનો અખતરો શોધી કાઢ્યો છે. સરખાતમાં એક સાંચામાં કીચડને ખૂબ દબાવી તેમાંથી તદન ચાણી કાઢી નાંખવામાં આવે છે અને બાકી રહેલા પદાર્થમાં સસ્તો રસાયન પદાર્થ મેળવવામાં આવ્યા પછી તેને ગરમ વરાળ આપે છે. જે વરાળ નળી વાટે એક વાસણમાં ચાલુ ઠંડુ પાણી રેડવાથી તે પાણું નીકર થઇ જાય છે અને બાકી રહેલો વાસ વગરનો પદાર્થ આટા જેવો થઇ જાય છે, જે ખાતરના ઉપયોગમાં આવે છે. જ્યારે વાસણમાં કરેલી ચરખી એક દનના સાત રૂ થી વેચાય છે. એક દન ચરખી ખનાવવા પાછળ ૪ રૂપિયા ખર્ચ થાય છે.

માથા પર વીજળીક દીવો સુકવાની નાણુકડીઓમાં ફેરવાન—યહ પડવાના દિવસ નગરીક આવતા જાય છે. માથાના અગ્ર લાગુ ઉપર દીપક બળતો રહેવાથી રાત્રીએ ગમે તેવી સાંદા દેખાવની સ્ત્રી સુંદર લાગશે! આ દીવાની બેટરી એટલી નાની છે કે તે સહેલાઈથી અંગ યોગમાં બરાબ રહેશે! આ દીવો ફરતી ફરતી વખત સાથેજ આવશે અને કોઇ બદલાશે! મુખપુ દીપ્ત દીપ્તને જેવા લાગે તે ચાંપ દાખતાં હોતી પશુ નંખાશે! વળી માથાનાં ગમે તે ભાગ પર તે રાખી શકશે. શા માટે પુરોએ જ્યુ એ દીપક-મુકુટ કાંઈ નહીં તે અધારી રાત્રીએ રસ્તે જતાં પ્રકાશ અર્થે ધારણ ન કરવો!

વીજળીનો શરીરના ગાત્રો વૃદ્ધિગત કરવામાં ઉપયોગ—બીના ઉપસા રાક્ષસ શૃંગાર કરતાં વધારે સંગીન ઉપયોગમાં વીજળીની શોધ કામે આણી ચકાઈ છે. સ્વોડનના પાં દનગર સ્ટેકહોમ નગરની યાગ્યાઓમાં તે સંબંધી અખતરો ક્યાં દતા. શાગાના અમુક ઓડાંની ભીત તથા ઇંખની આસપાસ વીજળીક તારો બાંધી લગ્નને તેમાંથી વીજળીક બંધ પસાર કરવામાં આવતું. આથી વિચાર્યોને વીજળીક બલને સંસર્ગ થતો આ વીજળી વાળા ઓડાંમાં પ૦ ઓકરા રાખ્યા હતા, જ્યારે બીજા વીજળીના તાર વગરના ઓડાંમાં તેટલીજ ઉંમર, ૬૬ અને છુદ્ધિના બીજા પ૦ ઓકરાઓ રાખ્યા હતા. જાસને અંતે તપાસ કરતાં, વીજળી વાળા ઓડાંમાં ઓકરા સરેરાસ બે ધંચ જ્યારે બીજા ઓડાંના ફક્ત ૧૧ ધંચ વધ્યા હતા. તેજ પ્રમાણે વીજળી વાળા ઓડાંમાંના ઓકરાઓનું વજન પણ વધુ વધુ હતું. વીજળીપ્રવિષ્ટ વિચાર્યોઓએ અભ્યાસમાં તીવ્રતા પણ વિશેષ ખતારી હતી. તેમને સરેરાસ દર દેકા તથા બીજાને ૭૫ દેકાજ માફ મળી હતી. વળી વીજળીક ઓકરાઓ વધુ ઝડપથી કામ કરતા અને ઓછા યાંકતા. વીજળીથી શરીર તથા મન પર સારી અસર થતું આ દરતાં વધારે પ્રવક્ષ પ્રમાણ અસંભ છે.

છલખેના એક પીરમીડનો ખર્ચ હુવે શું લાગે!—એક નવરાએ હીસાબ કાઢ્યો છે કે હાલ તે બાંધવા જાયો તે ત્રીસ કરોડ રૂપિયા જોઈએ! હાલના સર્વે વત્રો તથા શોધો કામે લગાડો અને તે ઉપરાંત ૪૦,૦૦૦ માણસો કામે લગાડો તે પણ તે બાંધતાં બે વર્ષ જોઈએ! પણ પત્થરનાં એ ટુંગર હાલના વર્ષ પર બંધાયા ત્યારે ૬૬ વત્રો નંદોતાં તેથી ત્રીસ વર્ષ સુધી તે બાંધતા એક લાખ આઠમી લાગતાંટ લાગ્યા હતા. આ માત્ર બીઓસ પીરમીડની ગણતરી છે. તેણે ૧૨૫૫ એકર જોટસો વિસ્તાર રાખ્યો છે, અને તે ૭૪૬ ફીટ ઉંચો છે.

રામાયણનું રહસ્ય.

મૂલ કર્તા:—પ્રેસિડેન્ટ રામદેવ, બી. એ., દરિદાર ગુરુકુલના પ્રેસિડેન્ટ.

ભાષાંતર કર્તા:—રા. મંગલતાલ માણેકલાલ ઝવેરી-સુબંધ.

પ્રેસિડેન્ટ રામદેવકૃત હીંદીમાં પ્રગટ થયેલાં “ભારત વર્ષિકા-પ્રાચીન ઇતિહાસ” (૧૯૦૫) એટલી અસાધારણ વિદ્વતા અને ભાષણશક્તિવાળું તથા કમખર્ચ પુસ્તક છે કે તેની ૧લી આવૃત્તિ ત્રણજા માસમાં ખપી ગઈ હતી. તે પુસ્તકના ઉત્તર ભાગમાં રામાયણના કાલમાં આર્યોની નીતિ, રાન, આદિ કેવાં ઉચ્ચ પ્રકારનાં હતાં તેનું મૂલ વાંચિકકૃત રામાયણના રસીકનાં પ્રમાણે સાહિત એવું તો સુંદર ચિત્ર દોરવામાં આવ્યું છે કે તે અદ્વિતીયજ ગણાશે. રામાયણના ઇતિહાસ ભાગનો સંપૂર્ણ સાર આપવા ઉપરાંત રામાયણના નામકો તથા પ્રમુખ અનેક સદગુણો ઉપરાંત વિદ્વાન કર્તાએ એવા સંપૂર્ણ પ્રમાણ પાડ્યો છે કે જેવા બીજા કોઈ કર્તાએ, અંગ્રેજ કે કોઈ બીજા ભાષામાં પડ્યો હોવાનું હમારા જાણવામાં નથી. ભેટનું પુસ્તક આપવું તો પ્રમાણમાં નિરૂપણથી અથવા કેવલ કાલક્રેષ્ટ પુસ્તકને બદલે કોઈ જાણના ઉપયોગનું, સંગીન રાનનું, ચિત્તની શાંતિ અને ઉન્નતિ કરનારું પુસ્તક (પછી જાણે તે કદમાં જરા નાનું કેમ ન હોય) આપવું એવા હમારા વિચાર હોવાથી હમે ગઈ તા. ૧ લી જુલાઈએ રા. પંડા હમારા નવાં (બીજાં) વર્ષનાં આદકોને ઉક્ત પુસ્તકનું ભાષાંતર આપવા નિશ્ચય કરીધો છે.

આ પુસ્તક સુપરરોપક ૧૬ પૃષ્ઠ, આ પત્રના ૪૬થી આશરે બે તૃતીયાંશ ભેટલા આશરે ૧૧૫ પાનાનું થયું છે. કાગળ સુંદર ૬૦ સત્તી એક વાપરવામાં આવ્યા છે. અને પુસ્તક પાંચ સાઈ છે. આપું ઉપયુક્ત તથા સુંદર પુસ્તક ભેટ તરીકે આપવામાં આવનાર હોવાથી, અને પત્ર છે તેથી પાંચ વિશેષ એક નવા વાંચી યનાઈ હોવાથી હમને આશા છે કે હમારા હેતુના હિતિથી બહુ મોટી સંખ્યામાં આદક થઈને હમારા શ્રમ તથા ખર્ચ સરક કરશે.

આ પુસ્તકની ભાષા શુદ્ધ અને સરલ છે. તંત્રીએ ભાષાંતરમાં તથા છાપવામાં કોઈ પણ ન્યૂનતા ન રહે તેની અંગત દેખરેખ રાખી છે. ભાષાંતરકરે મૂલ કરતાં ગુજરાતી વાંચકોની સગવડ સાઈ માત્ર પ્રકરણ વિશેષ પાઠમાં છે તથા વિષયનો ક્રમ બદલ્યો છે અને જટિલ આદિ વિષે અંચકતાં જાન હોવાથી તે ન્યૂનતા લાગતી, અન્ય વિદ્વાનોનાં સંશ્લેષનને આધારે ભેટલા ભાગ ઉમેર્યો છે, જેથી પુસ્તક મૂલથી પણ ભેટલા અંશમાં વધારે સાઈ થયું છે.

જેઓ પાઠ્યથી આદક થવા ઇચ્છશે તેમને ભેટનું પુસ્તક મંગવાને સંભવ નથી. કારણ કે અંધની આંખી નહીં હોવાથી નથી. પાઠ્યથી નિરાશ ન થવું પડે તે માટે વિનંતિ છે કે પ્રથમથીજ આદક થઈને લવાજમ ભરી ભેટ-પુસ્તક મંગાવી લેવું. પાઠ્યથી આદક થનારાઓ આગલા વર્ષે મંગાવે છે તેમને પણ તેમ ન કરવા પ્રથમથીજ આદક થવા ભલામણ છે, કારણકે આગલા વર્ષે પાઠ્યથી રહે, અથવા ન પણ રહે. મોતીલલ ત્રી. હતાલ.

પડતર ભાવે વેચવા ખાસ તૈયાર કરાવેલાં પુસ્તકો.

તૈયાર છે!	બનેલા ભાષાતરકર્તા:—	તૈયાર છે!
અર્વાચીન શાસ્ત્રો	મીં મગનલાલ સ્વનંદુ વિદ્યાર્થી.	રૂપેન્સર તત્ત્વદર્શન.
અને	બી. એ. બી. એસ. સી. વડોદરા.	માર્ગોપદેશિક.
શાસ્ત્રીય વિચાર.	પ્રગટ કર્તા:—	નામ નેધિયો કર્તાપાસે.
	શેઠ રણુદેવદાસ લલાન-મુખર્ધ.	

પુસ્તકોની ભાષા, સાદી, સરળ અને સુલ્લ સમજવામાં આવી છે. વિદ્વાનોમાં ઉત્તમ અભિપ્રાયને પાત્ર થયાં છે. દરેકની કિંમત માત્ર આઠ આના. વીં ૫૦ પૈં જુદું.

મળવાનાં કેશણાં:—

- ૧ પુસ્તકાધ્યાસ-આર્યસમાજ.
નં. ૪ મુખર્ધ.
- ૩ કર્તા પાસેથી-હીંમડાપોળ
સવપુરા-વડોદરા.

- ૨ પુસ્તકાધ્યાસ-આર્યસમાજ.
ખાડીખા-નાગરની વાડી-અમદાવાદ.
- ૪ મોહનલાલ મનમુખરામ છુકસેલર.
લહેરીપુરા-વડોદરા.

ધી જોખે મરચંટ બેંક લિમિટેડ.

હેડ ક્વાર્ટર્સ: મોતીલાલ મેનરાનસ, એપોસ્ટો સ્ટ્રીટ મુખર્ધ.
સાખાઓ.

મંભાદેવી, (મુખર્ધ) અને અમદાવાદ.

લરાયલી થાપણ રૂ. ૧૦૦૦૦૦૦૦.

આણુ ખાતુ ર. ૫૦૦ થી ઉપાડવામાં આવે છે. અને રૂપીયા પાંચસોથી એક લાખ સુધી રાખની ખાતી ઉપર દર સેંકડે દર વરસે ટકા ત્રણ પ્રમાણે વ્યાજ આપવામાં આવે છે. એક લાખથી વધુ રકમનું વ્યાજ રૂપરૂમાં નહીં ચક્ર શકશે. જે ખાતાનું વ્યાજ રૂપીયા પાંચસો આણુ નહીં મહોનામાં થતું હોય તેને આપવામાં આવશે નહીં.

સેવિંગ બેંકની માફક જ ટર્મલ વ્યાજ મળશે. અરજ કરવાથી ધારા ધોરણ મળી શકશે. બાંધી મુદતની ડીપોઝીટો—નાર મસ માટેની રકમો પાંચ ટકા સેવિંગ લેવામાં આવે છે અને બીજી મુદત માટેના વ્યાજના ભાવે જેકમાં તપાસ કરવાથી માત્રમ પડશે.

લોન, એવરડ્રાફ્ટસ અને કેશ હેડીસ આ બેંક પસંદ કરેલી જમીનગીરી ઉપર ગોઠવણ કરેલી સરતોએ તાણું ધારે છે. આ બેંક તેના આદેશના તરફથી શેર તથા જામીનગીરીઓ, સંવામલ સમજા લે છે અને તે ઉપરની વહેંચણી તથા વ્યાજ ઉપરાંત છે. વળી સરકારી કાગળો, તથા સમગી જાતના શેરો સાસ તથા સરળ પડતા ભાવે વેચી તથા ખરીદી આપે છે. તેની સરતો જેકમાં તપાસ કરવાથી મળી શકશે.

જમનારાયણ મંદુમલ દાણી, મેનેજીંગ ડાયરેક્ટર.

હર યો.

(Hair Grow) તેલ—માથામાં તાલ પડી હોય ત્યાં વાળ પાછા ઉગારે છે, મગજને તાલુ અને શાંત કરે છે અને વાળને સુંદર, ચક્રચક્રિત અને રેશમ જેવા મુલાખા બનાવે છે. વક્રીલ, બેરીસ્ટરો અને વિદ્યાર્થીઓ માટે તે ઘણું ઉપયોગી છે. કિંમત શીશી ૧ ના રૂ. ૨ પૌરટેજ બુલ્ડ.

!!! મેનસીસ દ્રોપીંગ !!!

Menses Droppig—સ્રીઓ માટે અનુપમ આશીર્વાદ. અટકાવતું અનિયમિતપણું, અટકાવ આવતી વેળાનો દુઃખાવો અથવા વધારે ઓછું આવવું અથવા બધું થઈ જવું, વગેરે દરેક માટે ચોક્કસ ઇલાજ છે. પરફેક્ટ રાખવી પડશે નહિ. કિંમત શીશી ૧ ના રૂ. ૨ પૌરટેજ બુલ્ડ.

અમારે ત્યાં દરેક રોગની રામબાણુ દવા તૈયાર રહે છે.

ગદારગામના ઓરડરો ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

એન્ટ-હરલ મુળુ કું.
ભુભામસલુદ—મુખ્ય.

} વેદ એન્ડ કંપની.
કે. ૧૨૪, અંદનવાડી, ચીરાબજાર, મુંબઈ.

અઢીસો રૂપીઆમાં અમર નામ.

પુણ્યશીલ દાતાઓ માટે ઉત્તમ તક.

(અત્યાર સુધીમાં ૩૦ દાતાઓએ પૌતાના નામની ઓરડીઓ બધાથી છે.)

નડીઆદ હિંદુ અનાથ આશ્રમમાં અનાથો અને અપંગોની રાખ્યામાં મોટી વધારે થવાથી અનાથોને રહેવા વિગેરે માટે ઘણી ભગવત પઠાવી હોવાથી, આશ્રમના મધ્ય સ્થળમાં વધારાનું મકાન બાંધવાની જરૂર છે. આ નવા મકાનની નીચેની ઓરડીઓમાં અનાથ અપંગો વિગેરેનો ખાસ સમાસ કરવામાં આવશે. મકાનને લગતી દરેક ઓરડી બાંધતાં લગભગ પાંચસો રૂપીઆ ખર્ચ થાય છે, તથાપી કાંઈ દાતા શુદ્ધ અધિકો વખતે રૂ. ૨૫૦૦ આપશે તો તે શુદ્ધ સ્થળની નામની એક ઓરડી બાંધી તેના મુખદાર ઉપર આરતપાઠાણી તખ્તની ચોટી તે સખી દાતાનું નામ અમર કરવામાં આવશે. આ મકાન બાંધતાં ચાર હજાર રૂપીઆ સુધી ખર્ચ થાય તેમ છે પરંતુ કાંઈ ધીમત સખી શુદ્ધ તથા દુબાર રૂપીઆ સામગ્રી લઈ આપે તો એ આશુ મકાન એ દાતાના નામથી બધાને એકે કુટુંબ ગણશે; આ મકાન આશ્રમમાં ઘણા બાળ પંડા સ્થળમાં ઘોડા સમયમાં બધાનાર હોવાથી ઘનશીલ સંભળેના આ ઉત્તમ તકેના લાભ લેવા સુકશે નહીં એવી આશા છે. વધુ વિગત માટે લખો.

અવીતદાન આપનાર સો પાણક પણ નહીં નીકળે ?

હાન વલેસો !! મહુની ખાતર દવા લાવે અને અનાથોના પાણક બને. દર માસે રૂ. ૭૫ આપનાર ધર્માત્માના નામથી બાર વર્ષથી મોટી ઉમરના અનાથને, અને દર માસે રૂ. ૩૮-૦૦ આપનાર ધર્માત્માના નામથી એકી નાની ઉમરના અનાથને પાણી વિલાદાન આપી સનાથ બનાવીશું. આ પુણ્ય સુધીમાંથી અનાથના પ્રાણદાતા એવા માત્ર સો (૧૦૦) પાણક પણ નહીં નીકળે ! જરૂર દયા લાવી લખો : મંત્રી, હિંદુ અનાથાશ્રમ નડીઆદ.

સુરત રાઇસ મીલ કંપની.

(Surat Rice Mills Co. Ltd)

જો તમારે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સાફમાં સાફ
ચોખ્ખો જથ્થાબંધ ચાં છુટક જોઈતો હોય તો
હમને જરૂર પુછાવજો.

૧ સુરત રાઇસ મીલમાં આંખામોર, મુખવેલ, કમોદ, કોલમ વગેરે જાતના ચોખ્ખા
હમેશાં મોટા જથ્થામાં તૈયાર સમ્પાદમાં આવે છે.

૨ સુરત રાઇસ મીલસને ચોખ્ખો, જાતમાંથી અનુભવીઓની સીધી દેખરેખ હેઠળ
તૈયાર કરવામાં આવે છે. નવા થંજ્યા તે તૈયાર થાય છે.

૩ બંદાર ગામના વેપારીઓ માટે આ મીલનો ચોખ્ખો એક આસીવાંદ સમાન છે.
માર્ગ-એકવાર માલ મંગાવાથી ખાતરી થશે.

૪ કોઇપણ ચોખ્ખાની મીલ આ મીલના માણની બરોબરી કરી શકતી નથી.

૫ જાણ-માણની જાતના પ્રમાણમાં ધરો કીફવન હોય છે.

સુરત રાઇસ મીલ કં. લી.—રથનાથપુરા—સુરત.

હુનાંમાં હુનો અને હુતરો લોકોએ અનુભવ લઈ ખાતરી કરેલો તેમજ
પ્રદર્શનમાંથી મોના, ચાંદીના ચાંદ ઈનામ મેળવેલો.

ડા. વામન ગોપળનો આયોજાઇ

સાક્ષીપત્રિકા

આ જગ જગેર સાક્ષીપત્રિકા એવી અનેક દવાઓથી તૈયાર કરેલો છે કે, જે જોઈએ
કાઈપણ કારણથી બગડેલા ફોદીને સુધારી વધારો કરે છે. જ્યાં લોડી છે ત્યાં મનુષ્યનું જીવન
છે, જ્યાં સુધી તે બગડેલું દશે, ત્યાં સુધી અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. આ શિવાય બીજા
મુખ્યત્વે કરીને નીચે દર્શાવેલા રોગોપર આ સાક્ષીપત્રિકા પહોંચ સારા યુગ્મ ધરાવે છે. ઉપદેશ
એટલે જરૂરી સરખો બોલે લખંડર રોગક્રોધ નથી. આ રોગનું જે ને ચરીરમાં રહે તો ચરીરમાં
મગાડી રહે એટલુંજ નહિ પણ તેનાથી ઉત્પન્ન થતી પ્રજ્વળા પણ તેના અંશ આવે, શીવાય
મીઠા અનેક રોગો જેવા કે પક્ષપાત, સર્પીચ, સંધિ ને દાઝાનો દુખાવો, સરીરના તથા દાઢ
સના તળીઆપર કાળા ઘણા પડવા, સ્પર્શજ્વર તથા વાસનાચક્રિતનું કમી થવું, મેદામાં
બરાબર તથા જરૂરના દુખાવો ને લાગ પડવી, જીર્ણ તાવ ને જાગડી આવવા વગેરે સમ્પૂર્ણ
રોગો નાશ પામે છે. જે વગેરે દરો ઉપર આ સાક્ષીપત્રિકા જેવું બીજું એક પણ અભિધ નથી
તે પચાસ લો ધવા અનુભવથી સિદ્ધ કરેલું છે, એક આટલીની ટી. રૂ. ૧૧ પો. ૫ આના
હુડું સારા રેણુ માટે ૪ આટલી વાપરવાં એકદમ લેનારને ટીમન રૂ. ૪૦ પાંદરેજ ૬ આના

આ શિવાય અનેક દવાઓ એમારા કારખાનામાં તૈયાર છે. કેટલાક મંગાવો.
વિશેષ મુશ્કેલી—કાંઈ પણ દરમિયા એકદમ મુશ્કેલી છે. તે ત્યાં ત્યાં તેની
જામ રહે માય છે, પરંતુ નામ પ્રમાણે સાબન નહિ. હવે નાશથી સાબન રહેલો.
માસી—ગીતામણ દેવાવ—ગીતામણ—મુખવેલ

બેકા રેકર્ડ!

૧૦૨ (દસ ઇંચ) ડબલ સાઇઝેડ બેકા રેકર્ડ-ફરેકના રૂ. ૨-૦-૦

Arya Samaj Bhajan-આર્ય સમાજના ભજન

Mangat Ram

મંગતરામ

૧૮૩	૨૧૩૮૨ ધર્મ પંથ ફેલાવો ઘર ઘર દ્વાર	આશાચરી
	૨૧૩૮૫ કેરોરે મીત્રો વેદોક્ત અથાર	પણી
૧૮૩	૨૧૩૮૪ સમજ મના ક્યોં કીરે ભટકતા	ભેરવી
	૨૧૩૮૬ શરણુ તેરી મેં આયા પ્રભુ જળ	"
૧૮૭	૨૧૩૨૦ સમજના ક્યોં કીરે ભટકતા	ભેરવી
	૨૧૩૨૧ શરણુ તેરી મેં આયા પ્રભુ જળ	"

Dhani Ram.

ધનીરામ

૧૮૨	૨૧૪૦૦ જૈ જૈ પીતા પરમાનંદ દાતા	ભજન
	૨૧૪૦૨ ચલ રે મના હરી દર્શન પા	"

તે શીવાય બીજાં ઘણાં ઉત્તમ ગાયનો બરવામાં આવેલાં છે. અરેબીક, બંગાલી, ખરમીઝ, કેરો, ચાઇનીઝ, ઇંગ્લીશ, ગુજરાતી, હિંદુસ્તાની, જપ્ત, કેનેરીઝ, મરાઠી, નેપાલીઝ, ફાર્સી, પંજાબી, પુરુ, સંસ્કૃત, શીખ, સીંધી તામીલ, તેલુગુ, ટર્કીશ, ઉર્દુ વીગેરેના કેટલોગ મંગાવો, જે સુક્ષ્મ મોકલી આપવામાં આવે છે.

નવા ઓડીઅન રેકર્ડ !

૧૦૩ (પાંચા અગીયાર ઇંચ) ડબલ સાઇઝેડ રેકર્ડો-ફરેકના રૂ. ૩-૪-૦
નીચે લખેલી ભાવામાં જણાવે પડ્યા છે. વીગત માટે કેટલોગ મંગાવો.

ગુજરાતી, મરાઠી, પંજાબી, સીંધી, બંગાલી, ખરમીઝ વીગેરે

Arya Samaj Bhajan-

આર્ય સમાજ ભજન

Mangatram

મંગતરામ

૧૧૩૪	૬૫૩૫૪ અરે રાવન તું ધમતી દીખાતા કીસ	મોડ
	૬૫૩૫૫ મરમકેચાય હરેચેકી મહાબલ	દેશ

અંગ્રેજી બેકા, ઓડીઅન, અને બુમ્બે, રેકર્ડો તથા સીને. કેટલોગ મંગાવો.

THE TALKING MACHINE & INDIAN RECORD CO.

Homeji Street, Circle, FORT, BOMBAY.

શાખાઓ-કલકત્તા અને રંગુન

ગઝલે-મસ્તાન.

૩

- વક્ષએ પુર હંગર માંડું પરિશા કીજીએ સરકાર
ખતાંગર માદરી છે તો સિદ્ધા કીજીએ સરકાર —૧
- વહે છે અરક અરમેથી મગર દીવમાં જલન ભાર
મદખ્યત હક ગત છે 'ગર ખંગર લીજીએ સરકાર —૨
- જહાંમાં દદની સાથે દવા પણ આંહી આવી છે
હકીમજી હરક મર્ચીના દવા કંઈ દીજીએ સરકાર —૩
- વક્ષા ખદલે નક્ષા હો તો ન દીવ છઠ્ઠીને રોવાનું
અમો મુકલીસ મીરજીને જરાહે કીજીએ સરકાર —૪
- હંગરની ગરમીએ ગાળ્યાં શિખર મોટાં થયાં પાણી
હવે તો સાહે-ખુખાનો હવાલો દીજીએ સરકાર —૫
- મદખ્યતમાં ન જલુપો મેં ફરક જવવા કે મરવામાં
મજે 'ગર આપને દુરસદ હંગર પર લીજીએ સરકાર —૬
- લારાને જમ જમશેદી સુરાહી પુર પડી મસ્તાન
શીરસો અમ કડંદરનો પીવાડી પીજીએ સરકાર —૭

કાંપટી]

[દી. બી. કંથારીઆ.

ગઝલ.

ધારા વહે અથુ તણી ત્યાં કેણુ એ લોહી શકે ?
ઘડે હૃદય જ્યાં ખેદથી, તો કેણુ એ જોખી શકે ?
લૂહોનાર હસ્તે ના દીશે, એકેય બિન્દુ સ્નેહનું;
રસહીન જન લોહી શકે, શું આંસુમાં મારાં દવે ?
દેનાર સોજતી, અંધજન ! દેખ શકે કહો શું મને ?
મુજ અરમ આરમાને રહે, તે ન્યાળવા નીચે કહે.
ખાલી મથે તે ખાળવા મહારા હૃદયનાં વારીને
* તારો નહિં તે કેમ તરશે, મધ્ય દરિયે કહો મને ?
ના આશ "સ્વજનો લૂછશે." એ હૃદય કેા દિને થતી.
શાના સ્વજન જે ના મિત્રાવે હૃદય આ હૃદયા થકી ?
હું મસ્ત આ સ્થૂત દેહેથી પણ દીવ તો ખાલીજ છે,
ત્યાંની જગાને પૂરનાઈ, કેાઈએ મળવું નથી.
શશિ રાજ જ્યાં વર્ષિ રહે, સાગર ઉરે ભરી સ્નેહને;
તટ તે પડે મન કીડત-ત્યાં હૃદયને આરામ રહે.

અંજનિ ગીત.

સ્વતં ઉર મુકથું રસઝરતું :
 પ્રેમલ ભાવભર્યું સુખમરતું :
 દગાગીત પ્રભુતાભર ગાતું :
 નવજીવન ભક્તિમય એતું :
 ગગને લેખ ગૂઢાર્ય ઉકેતું :
 તારક ચંદ્રશું દેવ નિહાળે :
 સમિરણુશું સન્દેશા મુલે :
 નવજીવન ત્વન્મય રૂઝતું :
 કામિક ભાવ બધા ઉવેખે :
 રચુળ શુંગાર સહુ ત્યાગી રહે :
 ભલ્ય મતિ ધરી “ દિવ્ય ” પ્રમાણે :
 નવ જીવન આત્મિક ઉડું :—
 અંહુલેશ્વર] [પ્રણયી (બી. એ.)

આદેશ સ્મરણ.

પ્રેમાચારને પીડા કરવા
 નથી જન્મમાં આ જગમાં ;
 પ્રેમાચારની પીડા હરવા
 જીવન મજા છે જગમાં
 મન તન ધન સર્વે જાતયે
 પ્રેમ તણી સેવા કરશું.
 પ્રેમ સેવતાં જરૂર હશે તો
 અકાલ મૃત્યુએ સહીશું.

પ્રેમા પ્રેમાને બળે
 દુઃખ મુખ લેને દૂર
 જન્મ સફળતા લેમને
 ને વિશ્વ પ્રેમથી પૂર.

અહાંડ પ્રેમથી પૂર્ણ ને હું પ્રેમા કેમ બનું નહિ ?
 આજ્ઞા પિતાની ‘ પ્રેમા બનવું ’ કેમ હું પાળું નહિ ?
 ને પ્રેમ ખંડ વિના પછી હું ખંડ પ્રેમા શે બનું ?
 હા ! હા ! પિતા ! આ દેશ તારો આજ્ઞા તાને ચલું.

વડોદરા,
 આઠ-ડેસીડેસી.

[ચક્રમ.

તમને તમારો વાળખી હક અસત્યના સાધનથી લૂંટી લેવાનો પ્રયત્ન કરતા હોય તો તેના પ્રતિકાર તરીકે તમે તેની સામે, તમારા પોતાના રક્ષણ સારૂ ખીજાં સાધનનેજ આજાવે અસત્યને સાધન કરો તો તેનું પાપ અવશ્ય બહુ અલ્પ છે; પરંતુ તે સર્વથા ક્ષમ્ય તો નથી. રાજનીતિ આથી આગળ જતી નથી. મનુષ્યોના સ્વાર્થોના હાલમાં પરસ્પર બહુ વિરોધ આવે છે, તેથીજ અસત્યાચરણ થાય છે. તેનું કારણ એ છે કે દરેક મનુષ્ય પોતાનો સ્વાર્થ વાળખી સીમામાં રાખતો નથી તેથીજ પરસ્પર સ્વાર્થ અચક્રાય છે, ધર્ષણ થાય છે, અને અસત્યનો આગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યાં સુધી મનુષ્ય ઓછો સ્વાર્થી નહીં થશે, જ્યાં સુધી તે ખીજાની સ્વતંત્રતા તથા ખીજાના અધિકારોને પોતાની સ્વતંત્રતા તથા અધિકારોથી ઉતરતાં તથા ઓછાં બહાલાં ગણશે, ત્યાં સુધી વિરોધ નહીં થાય અને અસત્યનો નાશ નહીં થાય. જ્યાં એક વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે બે જણુ ઉમેદવાર હોય ત્યાં સુધી લડાઈ થયા વગર રહે નહીં, અને લડાઈ થઈ ત્યાં અસત્યનો પ્રયોગ થયા વગર રહેજ નહીં ! અસત્ય તો હાલના 'સુધરેલા' જમાનાનું સાથી ચક્રચક્રિત શેસ છે. જંગલીઓની હાડી અને સુધરેલાઓનું અસત્ય એ બેમાં બહુ ફેર નથી.

સત્યવાદ સારૂ પ્રથમ સત્ય જ્ઞાન અને તેમાં મુખ્ય કરીને આ તથા બાવી જન્મમાં તેથી મળતાં સુખનું જ્ઞાન ખાસ આવશ્યક છે. સૃષ્ટિ રચનામાં પરસ્પર સ્વાર્થના વિરોધ માટે પ્રભુએ જન્મા રાખીજ નથી. તેનું જ્ઞાન લોકોને પ્રકાશિત થયા શીવાય અસત્ય વર્તનનો નાશ થનારો નથી. જની જે વસ્તુ હોય તેનું તે પર સ્વામાત્ય સંપૂર્ણ રીતે સ્વીકારવાથી તથા તે વસ્તુ પ્રહણ કરવાની કદાપિ ઇચ્છા પણ ન કરવાથી અસત્ય યોગવાનો અવકાશજ રહેતો નથી. કુંઝેમાં રહેતી પ્રાથમિક જાતોમાં એવી ઇચ્છા ન હોવાથી તેઓ કદાપિ અસદ્ગતિ હોતા નથી. ઇંગ્લેન્ડની ઉત્તરે આવેલા આઇસલેન્ડના ટાપુના લોકો દુન્યામાં સાથી વિદ્વાન, જ્ઞાનના પ્રેમી અને સાથી સત્યવર્તી છે તે પણ મા ગ્રુથઃ કસ્યસ્વદિનમ્ એવા ધરોપનિષદના (તથા યજુર્વેદના ૪૦ મા અધ્યાયના) પ્રથમ શ્લોકનું વ્યવહારમાં પાલન કરે છે તેનું પરિણામ છે. પ્રાચીન કાલના આર્યો પણ તેવાજ હતો. શા માટે હાલના તેમના વંશજ આર્યો અને સમસ્ત માનુષી પ્રજા તે પ્રમાણે નહીં થઈ શકે ?

જો દુન્યામાં સત્યનો સંપૂર્ણ પ્રચાર થાય તો સરકારની અને કરની જરૂરજ ન પડે ! અસત્યથી રક્ષણ પામવા સારૂજ મનુષ્ય જાતે સરકાર અથવા રાજ્ય એ નામની સંસ્થા ઉભી કરી છે. પરંતુ, ઘણુંખરું આખી દુનીયામાં, બનાવેલા રાજ્ય એકને ત્યાં આવેલા ચોર પરાણા જેવો નીકળ્યા છે. એક શેઠે દેવાણું કાઢવા પહેલાં, પોતાની દેવતા વફાદાર મહેતાને નામે ચઢાવી દીધી પછી પાછી પોતાને નામે ચઢાવવા મહેતાને શેઠે કહ્યું ત્યારે મહેતાએ ખીજું કાંઈ નહીં કહ્યું પણ નાજ. કહી ! આવી રિયતિ અસત્યવાદી અને અન્યાય પ્રિય મનુષ્ય જાતિની, રાજન-મહારાજ શાહ-શહેનશાહ એ વર્ગ ઉભો કરવા જતાં થઈ છે. તે રાજ્યોજ મહા અસત્યપ્રેમી અને સ્વાર્થી થયા અને સ્વકીર્તિ તથા સ્વલોભ સારૂ એક પ્રજાને બીજી પ્રજા સાથે લડાવી મારી, સીકંદર અને સીઝરથી તે નેપોલીયન પોનાપાર્ટ સુધી થઈ ગયલા મહારાજ્યોએ કરોડો મનુષ્યોના પ્રાણ કેવલ અસત્ય લોભાદિને વરા મધને દીધા છે ! માટે આદર્શ સંસ્થા તો બાણોની શય્યા ઉપર સૂતા સૂતા સ્વર્ણદિવની મરણ્ય માટે રાહ જોતા લિખ્મ પિતામહે કહી હતી તેવીજ જ્ઞેષ્ઠી. તેઓએ કહ્યું હતું કે પૂર્વ કાલમાં અસત્ય નહોતું તેમજ રાજ્યે નહોતો ! એ

સમય આવતાં હજી હજારો વર્ષ બેઠશે, અને વર્તમાન સરકારોની વ્યવસ્થા પૂર્વના રાજા મહારાજાઓ કરતાં એટલી તો વિશેષ સત્યપરાયણ છે, અને વળી સાંપ્રત સરકારો રાજાની અર્થાત્ લડાયક કરતાં એટલી તો યુદ્ધ પ્રતિજ્ઞક તથા વ્યાપારિક છે કે તેની શિયિત્તા ફરી ઇષ્ટ નથીજ. સ્થાપનાની પણ આવરકતાં ન રહે એટલા બધા ધૃતીના મનુષ્ય માત્ર ન્યાય પ્રિય તથા સત્યપ્રિય યાચ એજ કહેવાનો અભિપ્રાય છે. રાજ્ય પ્રગતી એક વ્યક્તિથી બીજાનું તથા એક મહાપ્રજાનું બીજા મહાપ્રજાના સંબંધિત જીવમથી રક્ષણ કરવા સારૂ સ્વપાય છે પરંતુ એકાંકી વ્યક્તિ તેમજ સમષ્ટિ (nation) નો વિચારજ, જીવનમ, અન્યાય, અસત્ય કરવાનો ન હોય પછી રાજ્યનું શું કામ ? યુરોપમાં પ્રગતી લગભગ અર્ધી કમાઈ જેટલો રાજ્યનો ખરચ સીધી તથા આડી રીતે મળીને આવે છે; અર્થાત મહીને સો રૂપીઆ રજનારાના હાથમાં રૂ. ૫૦ જ હાથ રહે છે. જર્મની, ઇંગ્લેન્ડ વગેરે જે દેશો પરરાજ્યનાં અસંદાદ તથા હુમલાનો ઝગો ભય ધરાવે છે અને તે સારૂ ઝગો લરકરી તથા નૌકા ખર્ચ રાખે છે ત્યાંના કમાનાર તો ૪૦ ટકા જેટલીજ આવક ખરી રીતે વાપરતો હશે. હીંદુસ્તાનની પ્રજા તો પ્રમાણમાં સૌથી નસીમવાન છે. આ અર્ધી શક્તિ-અર્ધી કમાણીની ખરબાદી. મનુષ્યમાં સત્યની સ્થાપના ન હોવાથીજ યાચ છે. સત્ય અર્થાત સત્યજ્ઞાન તથા તે જ્ઞાનનું સત્ય પાલન અસત્ય વર્તન કરવાથી અથવા તેમ જોલીને કોઈ અતે લાલ કરું નથી. એ આંકડા પરથી દેખાતું છે. પોલીસ, કોર્ટ, લરકર, નૌકા, ત્રીખેરી, તાળાં, ટ્રેકો, ખારી ખારણાં, અભરાજ એ સઘળાંનો ખર્ચ અસત્યને શર છે! જો ચોર વ્યસની આદિ ન હોય તો જ. પી. જોનો તથા ઇશ્કાવનો પંજુ શું ખપ ! જો અસત્ય નારા પામે તો કાગળ તથા સ્વાદી બનાવનારાં સંકો કારખાનાંઓ નીશાળ તરીકે ખુશીથી કામે લગાડી શકાય ! કુખ્યામાં એક પણ માણસ જુખ્યો ન રહે એટલું અદ્યક ધન ઝડ એકત્રિત યાચ ! દરેક મનુષ્ય કહે છે કે “ બીજા સત્ય જોલે તો હું જોલું ! ” અને બીજા પણ એજ વાંઘી લે છે ! કણી ન્યાતો ઠરાવ કરે છે કે બીજા ન્યાત કન્યા આપવા લેવાનો કન્યા કરે તો આપણે પણ કરવો ! ન કરે ત્યાં સુધી કંઈ નહીં ! આ દન જેવડો ભારે “ તો ” થીજ શુભારંભ થતો નથી. બીજા કરે ત્યાં સુધી વાટ બેવાની તમારી ધીરજ બધારે સારા હેતુઓને બરની (Worthy of a better cause) છે ! જગત પર ચર્મ કે રબર મદાય ત્યાં સુધી વાટ બેવાને બદલે તમે તમરે એકલા કાંટા ન ખુંચે તે સારૂ તમારા પગને જોડો પહેરાવો છો. તેમજ જગત સત્યવાદી કાય કે ન ચાચ તેની દરકાર ક્યાં વગર શા સારૂ તમારા પોતાના સંબંધમાં સત્ય જોલવાની વ્યવસ્થા ન કરી રોજ ?

સત્યવાદીની કેટલી આંટ છે તેના એકજ દ્રષ્ટાંત આપીશું. નામદાર હાંદી સરકાર કોઈ એક દ્રવ્ય વસ્તુ નથી. તે વાઈસરોય તથા તે અમલદારો નથી, તે આલીશન સરકારી બીલીગો નથી. તે બધાનો ખીચોડ પણ નથી. તે લગભગ નિરાકાર છે. છતાં, સારે નરીયે, સઘળા તેની કેરી ઉતમ કલ્પના કરી શકે છે ? કે બીજા સાકાર વ્યક્તિની સ્થાવર મીઠકતની જમીનગીરી ઉપર પણ તમે બ્યારે ૯ ટકે તમારાં નાણાં આપવા ના પાડો છો, ત્યારે અદ્રવ્ય નિરાકાર સરકાર જે જંગમ છે અને પરદેશી છે, જેનો આ દેશમાં જાથુકનો વસવાટ પણ નથી, તેને તમે ત્રણ કે સાતવજુ ટકે વગર જમીને અને વગર જમીનગીરોએ લાખો અને કરોડો રૂપીયા ધારો છો ! એમાં શા ચમકાર છે ? શું ભેદ છે ? તેમાં એજ વિશેષતા છે કે, સરકાર

સત્યવાદી છે, કંદાપિ તમારા રૂપીયા પાછા આપવા વગર નહીં રહે એવો તમને સંપૂર્ણ નિશ્ચય છે ! ઘેરબેઠા તમને અને તમારા અભાવમાં તમારી અનંત પૈસી સુધીના વંશવારસને બાંજર સીકે રૂપીયા પાછા મળશે એ વિશ્વાસજન્ય ચમત્કાર છે.

રાજ્ય, રાજ્ય અથવા સરકારનું પોતાની પ્રજા ઉપર સત્યાસત્યના સંસ્કાર સુદ્ધાં પાડે છે. આપણા સંસ્કૃત સાહિત્યમાં તે સંબંધી અનેક કહેવતો છે. રાજા કાલ્પસ્ય કારણમ્ । જેવો રાજા તેવો કાળ થાય છે. યથારાજા તથાપ્રજા જેવો રાજા તેવી પ્રજા ધૃત્યાદિ. આનું તાત્પર્ય એ છે કે સત્ય-ન્યાયના દ્રષ્ટાંત તરીકે સ્વાભાવિક રીતે પ્રજા રાજા-રાજ્યને જોય છે અને તેનું અનુકરણ કરે છે. કૃષ્ણ ભગવાન ગીતામાં કહે છે કે,

यद्यद्वाचरति भ्रष्टजगः तदेव इतरौ जनः ।

જેમ જેમ ભ્રષ્ટજન વર્તે છે તેમજ બીજા (તેનું ભેદને વર્તે છે). તેમ લોકો સરકારને એજ ભેદને તેનું અનુકરણ કરે છે. બાપારીઓ પોતાની ઓશીસમાં સરકારી ઓશીસના ધારાનું અનુકરણ કરે છે, સાંધારણ સલાઓ પાર્લમેન્ટ તથા સરકારનો ધારાસભાઓના નિયમો ગ્રહણ કરે છે. તેવીજ રીતે બીજા શુણ્ણ પણુ બ્યક્તિઓ સરકાર પાસથી ગ્રહણ કરે છે. તે જેવો હોય છે, થાય છે તેવી પ્રજા હોય છે, થાય છે. જે સરકાર જુલમી હોય તો લોકો પણુ પોતાના આક્રોશ પર જુલમ કરતા થશે અને દયાલુ હશે તો લોકો પણુ દયાલુ થશે. (જુલમ એ પણુ અસત્યનો એક પ્રકાર છે, જુલમ એ અસત્ય વચન નહીં પરંતુ અસત્ય વર્તન છે.) હર્બર્ટ રૂપેન્સર રાજ્યનાં સદસ્ય વર્તનનો તાદરશ પ્રત્યાબાત, પ્રજા ઉપર પડે છે તે નીચલા શબ્દોમાં વર્ણવે છે:—It is the presence or absence of despotic rule which leads to prevalent falsehood or truth.

Principles of Ethics, Vol. I, p. 407.

અર્થાત્, જુલમી રાજ્યની હાજરી અથવા ગેરહાજરી યથાપ્રમાણમાં સત્યવાદ અથવા અસત્ય વાદ ચાલુ થાય છે. યથારાજા તથાપ્રજા એનો આ અંગ્રેજીમાં અનુવાદ માન છે.

વર્તમાન સધળી સુધરેલી સરકારોમાં હવે જુલમ જેવું રહ્યુંજ નથી. તેથી જન્મતમાં પૂર્વની અપેક્ષા સત્યવાદની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તે એનાજ પ્રતાપથી. આ દેશમાં વિક્રમાદિત્ય દેવના સમય પછી નષ્ટ થવા આવેલું સત્ય પાછું સજ્જન થતા આવ્યું છે અને સરકાર જે શિક્ષણ રૂપ અમૃતની વર્ષા કરે છે તેથી તે પાછું સજ્જન અને ટટાર થશે. એવો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે.

શાસ્ત્રો અને દત્તિકાસો, પૂર્વના વિદ્વાનો અને પશ્ચિમના વિદ્વાનો, આર્ય ધર્મ અને પર ધર્મ સધળાના ઉતારા આપણે આ લેખમાં સ્ત્રીકાયાં છે. કેટલાક સંસ્કૃત કવિઓની આલંકારિક તથા મોઢક વાણિની પ્રસાદી પણ અંતમાં લખે અને આ માર્ગ કરતાં બહુ દીર્ઘ અને વિસ્તૃત થઇ ગયેલો લેખ સમાપ્ત કરીશું.

સત્યની પ્રસાદ કરતાં એક કવિ કહે છે કે.

सुनुतं सर्वं शास्त्रार्थनिश्चितज्ञानशोभितम् ।

भूयणं सर्ववचसां लज्जये कुल्लयोपितम् ॥

અર્થ:-સર્વ શાસ્ત્રોના અર્થથી નિમિત્ત થઈને શોભતાં જ્ઞાન વાળું સત્ય સર્વે વાણીઓનાં ભૂણ્ણુરૂપ છે, અને કુલીન જાતોની ધર્મજ્ઞ રૂપ, તેઓની સંખ્યા રૂપ છે.

વળી કહે છે:-

અશ્વમેધસદ્વચ્ચં ચ સત્યં ચ તુલયા ધૃતમ્ !

અશ્વમેધાદિ સત્યમેવ વિશિષ્યતે ॥

અર્થ:-જો તારવાના એક પાસામાં હળર અશ્વમેધ અને બીજા પાસામાં સત્યને મુકવામાં આવે તો હળર અશ્વમેધ કરતાં સત્યનાં પુણ્યફલનું વજન વધી પડશે !

વળી કહ્યું છે કે, આ પૃથ્વીનું ધારણ પાંચ ઓળખી શકાય છે:-ગાય, વિપ્ર, વેદ, સતી સ્ત્રી તથા સત્યવાદી. પાંચમાં, સત્યવાદીને કવિએ મુક્યો છે.

અસદ્વાદીની યોગ્ય નિંદા કરવા સર્વ એક કવિએ પુરાણોનાં પુરાણો પ્રથમ ઉપજાવી માયાં છે. તે કહે છે કે, સત્યવક્તાની એક જાત છે, સર્પની (જે માયાં હોવાથી) જે જાત છે, ત્રિશિરા અને દત્તાત્રેયની ત્રણ જાત છે, ચતુર્ભુજી જાતની ચાર જાત છે, કાંતિકરવામીની છે જાત છે, સપ્તમુખી અગ્નિની સાત જાત છે, દશમુખી રાવણની દસ જાત છે, અને શેષનાભની બે હળર જાત છે. પરંતુ દુર્જન અસત્યવાદીની તો અસંખ્ય જાતો છે !

વિષ્ણુ ભગવાન એ સાક્ષાત્ સૂર્યદેવતા છે.

જ્યાં તે વાયુ દેવતા છે અને શ્વર તે વિષ્ણુદેવતા છે એ હમે ગતિકામાં સિદ્ધ કર્યું છે. હવે વિષ્ણુ તે સૂર્યદેવતા છે એવો પક્ષ, નિષ્પક્ષ વાયકો સમક્ષ સ્થાપવાનો પ્રયત્ન આજે આદરીશું.

ભગવાન વિષ્ણુના પુરાણોમાં આવતા વર્ણનથી વિદ્વાન વાયક વર્ગજ સુપરિચિત છે એમ નથી; પરંતુ આર્ય-હોદ્દ માત્ર તેની કલ્પેલી આકૃતિ ઇલાહિની સારી માંહીતી ધરાવે છે. જ્યાં વર્ણના અ ત્રણ ક્ષીર સમુદ્રની મધ્યમાં ભગવાન શેષનાભ પર વિરાજેલા છે અને દેવી લક્ષ્મી તેની સંવા કરે છે. તથા નાગ પોતાની વિરાજ પટવાળી ફણુ તેના મસ્તક ઉપર નિરંતર જત રૂપે ધારણ કરી રહ્યા છે એવી પૌરાણિક કલ્પના છે. વળી એમનાં વ્યભિચાર, આદિ કર્મો વિષે પણ અનેક આખ્યાયિકાઓ છે. સ્વાભાવિક પ્રશ્ન ઉઠે છે કે શું વિષ્ણુ દેવ જોઇ શકીશકારી મનુષ્ય, માત્ર મદાન મનુષ્ય-પરંતુ અતે તો મનુષ્યવત્તર-છે કે કાંઈ તેથી વિશેષ છે ? સુદ્ધિમાનોને એ લંબાણથી સાબીત કરી આપવાની જરૂર નથી કે, એવો વિષ્ણુ સુદ્ધિથી કલ્પી શકતો નથી, અને તેમની આગળ પાછળનું સાહિત્ય અને સામગ્રી પણ તેટલીજ અકલ્પ્ય છે. ક્ષીરસાગરજ નથી, શેષ નાગ પંચુ નથી, તો ફણુ અને બીજા વસ્તુની તો વાતજ ક્યાં રહી ? જુગોજ કે ખગોલના કોઈ પણ ભાગમાં ક્ષીરસાગરનું નામ નથી. કોઈ પણ જગત્સંવેતા કે ખગોલસંવેતાએ ક્ષીરસાગર ક્યા ખંડની કઈ દિશાએ આપ્યો છે, તેના કોનારા ઉપર ક્યાં ગાય આપ્યા છે તે વિષે કોઈ આસર પણ ઉપચારો નથી, ક્ષીરસાગરમાં

કંદર વૈષ્ણવ કે તેનું કાષ્ઠ વહાણુ જળને સહીસલામત પાણું આવીશાની એક પણ નોંધ હજારો વર્ષોનો અવકાશ હોવા છતાં થઈ નથી. સામીતીની આટલી બધી ગેરહાજરીમાં કોર્ટમાં શ્રદ્ધાળુ જનજ પાંચ રૂપિયાની એક તરફી દીઠી પણ આપવા તમને ના પાડશે ! તો આપણે વિષ્ણુભગવાન તેના દીરસાગર અને શેપનાગની વાતો સિદ્ધ કેમજ માની શકીએ ?

પ્રતિપ્રશ્ન એજ ઉઠે છે કે ત્યારે શું એ સર્વ ગણ છે ? નહીં. વિષ્ણુ શેપનાગ આદિના અર્થમાંજ આપણે બ્રમ કીધો છે. મૂલ વિષ્ણુનો અર્થ કાષ્ઠ દેહધારી મનુષ્ય કે દેવને નહોતો; પરંતુ ભગવાન સૂર્યનારાયણનો હતો. અને જે જે વિષ્ણુની આખ્યાયિકાઓ તેને મહાપુરુષ કે દેહધારી દેવ તરીકે કહીને સ્થવામાં આવી છે, તેનું સૂક્ષ્મ પૃથક્કરણ કરતાં પણ એ આખ્યાયિકાનો નાયક સાક્ષાત્ સૂર્ય દેવતાજ હોવાનું સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. તેના કહેવાતા વ્યભિચારો પણ સૂર્ય જેટલે અંશે ' વ્યભિચાર ' કરી શકે તેટલાજ અંશમાં છે. ટુંકમાં સૂર્યને માણસ કહીને, સૂર્યનાં કુદરતી સાહસો તથા સ્વાભાવિક પરાક્રમોનું માનવી સાહસો અને પરાક્રમોની પરિભાષામાં કલ્પનાકુસરપૌરાણિકાએ એક પ્રકારનો. ભાષાનુવાદ માત્ર કીધો છે. તેથી લોકો તે અક્ષરશઃ સત્ય માનવાની ભૂલ કરી ગયા છે. તે ભૂલ માટે પુરાણ સાહિત્યના વિદ્વાન લેખકોનો એટલા અંશમાંજ દોષ છે કે પોતાની એ પ્રકારની તર્કશક્તિના પ્રયોગનું પરિણામ અર્થપરિણિત આર્થપ્રજ્ઞમાં ઉદ્ભૂત આવશે એમ જે તેઓએ પોતાની શુદ્ધિથી ધારણું નેહતું હતું તે ધારી લેવાની તેઓએ દરકાર કીધી નહીં. તેમના વંશજો પણ એ ભૂલના ચક્રમાં પડ્યા. પાછલા કાલના પૌરાણિકો પણ અજાણજો અને રૂપકે તેના મૂલ અર્થમાં ન સમજતાં દેખીતાં હતાં તેવાજ સમજ પડ્યા તો સામાન્ય પ્રજાને શો દોષ કાઢવા બેસવો ?

વિષ્ણુ ભગવાનનાં મૂલ તેજસ્વી સ્વરૂપ ઉપર મને તેટલાં રૂપકોનાં ઢાંકણો આવવા છતાં, ચતુર પરીક્ષક તેની મૂલ કાલિતું, તેના ઉપરનાં અંતરાયોને છિન્ન કરીને, પ્રગટ થતાં તેનાં દીરણો નેહને અનુમાન કરી શકે એમ છે. પુરાણો તથા મહાભારત જે. પણ એક પ્રાચીન મહાં પુરાણુંજ છે, અને જેને ૧૮ પુરાણોનાં સંગોતસર્પિંડ આદિ પૂર્વજનો ઉપમા આપવી અયથાર્થ નથી, તેમાં જે કે વારંવાર વિષ્ણુને વર્તમાન અર્થમાં કલ્પ્યો છે તેપણુ અનેકવાર ભગવાન સૂર્ય તરીકેજ યોગખ્યાઓ છે ! સૂર્યમાં અનેક નામો છે તેમાં વિષ્ણુ એ તેનું ' એક માનીતું ' નામ છે. સાક્ષિ સ્વયં વિષ્ણુપુરાણી છે, અને વિષ્ણુપુરાણ ૧૮ પુરાણોમાં ક્રૌઠી પ્રાચીન છે, એ સર્વ માન્ય પક્ષ છે. તેમાં લખ્યું છે:—

તત્ર વિષ્ણુશ્ચ શક્તશ્ચ જન્મતે પુનરેવ ચ ।

અર્ચમા ચૈવ ધાતા ચ ત્વષ્ટા પૃષ્ઠા તૈયેવ ચ ॥

વિવસ્વાન્ સપિતા ચૈવ મિત્રોવરુણ યવ ચ ।

અંશો ભગશ્ચાદિતિજા અદિત્યા દ્વાદશા સ્મૃતાઃ ॥

વિષ્ણુપુરાણ, અધ્યાય ૧૫, સ્લોક ૧૩૧-૨

અર્થ:—વિષ્ણુ, શક્ત, અર્ચમા, ધાતા, ત્વષ્ટા, પૃષ્ઠા, વિવસ્વાન્, મિત્ર, વરુણ, યવ, તથા (૧૨) ભગ અદિતિથી ઉત્પન્ન કહેતાં અદિત્યનાં બાર નામો કહેવાય છે.

મહાભારતમાં પણ વિષ્ણુનો અર્થ સૂર્ય કીધો છે, અને લગભગ ઉપરોક્ત શ્લોકનાજ શબ્દો તેમાં વાપર્યા છે (જૂનો, આદિપર્વ, અધ્યાય ૨૩, શ્લોક ૬૫-૬૬) :

જે વિષ્ણુનો અર્થ સૂર્ય ન હોતો તો આકાશનું એક નામ વિષ્ણુપદ હોતું જ અસંભવિત હતું. પદનો અર્થ સ્થાન છે અને આકાશમાંજ સૂર્ય (વિષ્ણુ) નું સ્થાન હોવાથી આકાશને વિષ્ણુપદ કહ્યું છે. આપ્ટેના સંસ્કૃત-અંગ્રેજી કોષમાં પણ વિષ્ણુપદનો અર્થ આકાશનું કર્યો છે.

વેદના શબ્દોના સત્યાર્થ કરનાર મહર્ષિ મારકાન્દેય પણ વિષ્ણુનો અર્થ સૂર્ય જ કરે છે.

ત્વષ્ટા ! સપિતા ! મગઃ । સૂર્યઃ । પૂષાઃ વિણ્ણુઃ । વૈશ્વાનરઃ । વરુણઃ ।

નિઘન્ટુ, અ. ૫; ખંડ ૬ :

વેદમાંથી એકજ પ્રમાણ આપેલી વિષ્ણુનો અર્થ સૂર્ય થાય છે તે સ્પષ્ટ સિદ્ધ થશે, યથા,

इयवती धेनुमती हि भूतं सूर्यवासिनी मनुष्यो दक्षास्या ।

व्यस्कन्ता रोदसी विष्णवेते दाचर्य पृथिवी भमितो मयूखैः ॥

અર્થઃ—(વિણ્ણો) હે વિષ્ણુ કહેતાં સૂર્ય ! (રૂતે રોદશી આ (હુ લોક અને જૂનીક) ને તમે (વ્યસ્કન્તાઃ) પકડી રાખ્યા છે અને તમારા (મયૂખૈઃ) કીરણો વડે પૃથિવિને (ભમિત) ચારે તરફ (દાચાર્યઃ) ધારણ કરી રહ્યા છો.

આ સૂર્યની સ્તુતિ છે, એ આ મંત્રમાં વાપરેલા મયૂક્ષ શબ્દથીજ સિદ્ધ થાય છે, કારણ કે સૂર્ય શીવાય બીજા કોનાં કીરણ હોઈ શકે ?

પરંતુ એમ કહેવામાં આવી શકશે કે “ વિષ્ણુનો અર્થ સૂર્ય થઈ શકતોજ નથી એમ કાંઈ હમે કહેતાજ નથી. સંસ્કૃત ભાષામાં લગભગ દરેક શબ્દોના અનેક અર્થ થાય છે. હમારો પક્ષ તો એટલોજ છે કે વિષ્ણુનો અર્થ સાંપ્રત વિષ્ણુ પણ થાય છે, અને તે અર્થમાં પણ વેદ, પુરાણ આદિ ગ્રંથોમાં તેનો પ્રયોગ થયો છે. ” નિસ્સંદેહ વેદમાં જગત્તા પાલનકર્તા અર્થાત પરમાત્માના અર્થમાં પણ વિષ્ણુ શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે. એટલુંજ નહીં પણ અનેક મંત્રોમાં તેમાં આવતા વિષ્ણુ શબ્દના સૂર્ય તેમજ પરમાત્માના એક અર્થ વાસ્તવિક રીતે યથશકે એમ છે. પરંતુ વેદમાં શેષશાલી કામકોષાદિ વગર વિષ્ણુની કથાનો તો અભાવજ છે.

અને મહાભારત તથા પુરાણોની વિષ્ણુનાં વરક્રમો તથા વર્તન સંબંધી આખ્યાયિકાઓ તો સૂર્ય અર્થના વેદમંત્રોના સૂર્યના દર્શાવેલા ગુણક્રમો ઉપરથીજ તથા સૂર્યનાં પ્રત્યક્ષ અવલોકન પરથીજ કરવામાં આવી છે. તે કારણથી આપણે કેટલીક વૈષ્ણવ કથાઓનીજ સમાસો બનાવીશું, જેથી વાંચકની ખાતરી થશે કે તેના લેખકનો મૂલ ઉદ્દેશ લૌકિક સ્તુતિજ ઉદ્દેશીને હતો. એક પછી એક વિષ્ણુની કદષેલી વિરોધનાઓનું આપણે નિરૂપણ કરીશું.

વિષ્ણુનું સ્થાન સાગર.

‘કથમા વિષ્ણુ’ નિગમ સમાન સાગર માન્ય છે, તિલ્લુ કારણ તું ! કામ. તારી આત્મા

મર્મમાં ચતુર (Witty and humorous) સંસ્કૃત કવિએ એવું કહ્યું છે કે, અસારસંસાર સાગરેસારં શ્વસુરગ્રહે અર્થાત્ “ આ અસાર સંસારમાં સાર માત્ર સસારને ઘેર ધામા નાંખવામાં છે ! ” અને તેના પુરાવામાં તે કવિ કહે છે કે. એમ હોવાથીજ વિષ્ણુ પોતાની પત્ની લક્ષ્મીના ઉત્પાદક સાગરમાં નિવાસ કરે છે, અને શંકર પોતાની પત્ની પાર્વતીના ઉત્પાદક પિતા પર્વત હીમાલયમાં નિવાસ કરે છે ! પરંતુ આ એક સુંદર, સાંભળીવા-સંભળાવવા લાયક ગમ્મનુ માત્ર છે. આપણે તો કલ્પના અને હાસ્યરસના સિદ્ધિતિને અનુકુળ નહીં કિન્તુ પ્રતિહાસ તથા ભાષાના અર્થને અનુકુળ અનુમાનો કરવાનાં છે. વિષ્ણુનું સ્થાન સમુદ્ર હોવાનું ખરું કારણુ તો એજ છે કે, મૂલ વૈદિક ભાષામાં સમુદ્રનો અર્થ આકાશ થાય છે. નિષ્કંદ (૧-૩) માં ૨૫૯ લખ્યું છે કે, અગ્નિરમ્, વિયત્, બોમ, : અન્તરિક્ષમ્, આકાશમ્, આપાઃ સગરઃ સમુદ્રઃ મધ્યરામિતિ પોદશાન્તરિક્ષનામાનિ અર્થાત્ ઉપરના તથા બીજા મળીને સાત અન્તરિક્ષ કહેતાં આકાશનાં નામે છે. આ ઉપર નિરૂપતાં (૨-૧૦) ભગવાન વારુકાચાર્ય નિરૂપ કરતાં કહે છે કે તત્ર સમુદ્ર इत्येत् पार्थिवेन समुद्रेण सन्दिह्यते અર્થાત્ આકાશને સમુદ્ર કહેવાથી જળના પાર્થિવ સમુદ્રની પણ શંકા થાય છે. તેનું સમાધાન કરવા એ વેદ સાક્ષર મહર્ષિ સમુદ્ર શબ્દની વ્યુત્પત્તિ દોષે છે કે સમુદ્રવાન્તિ અસ્માત્ આપ્. જેમાંથી આપ કહેતાં જળ દ્રશીભૂત અર્થાત્ પડે દષ્ટે તે સમુદ્ર. અને આકાશમાંથીજ જળ પડે છે એ પ્રત્યક્ષ છે. તેથી સમુદ્ર એ આકાશનું બીજું નામ હરે છે. સમુદ્ર શબ્દની અનેક બીજી વ્યુત્પત્તિઓથી તેના બીજા અર્થ તથા બીજા ગુણો અપિ વૈષ્ણવરણે દર્શાયા છે. જે સાથે આપણને સંબંધ ન હોવાથી તે જવા દઈશું. સમુદ્રનો જેમ આકાશ અર્થ થાય છે તેમ સાગરનો પણ થાય છે. મઝ્ઝેવના ૧૦ મા મંડલમાં ૧૪૪-૪ મંત્રનો પ્રારંભ આ શબ્દોથી થાય છેઃ-एक सुपर्णः स समुद्रमाविवेश અને તેના અર્થ પારાશ્રિષ્ટ ગણાતા વિદ્વાન વેદ ભાષ્યકાર ભગવાન સાયણાચાર્યે “ સુંદર વાયુ આકાશ (સાગર શબ્દનો અર્થ) માં વ્યાપ્ત રહે. છે. ઇ. કયો છે ! અચર્પવેદમાં (૪-૧)માં પણ કહ્યું છે કે,

सहस्रधृतो वृषभो यः समुद्रादुदाचरत

અર્થાત્-હજાર સીંગડા (કીરણો) વાળો (કહેતાં સૂર્ય) સમુદ્ર કહેતાં આકાશમાંથી ઉદય થયો.

તાર્કિક કે, વિષ્ણુને દેહધારી કહાયો ત્યારે તેને આકાશમાં સૂર્ય પેટું અધર રાખવો અશક્ય હતો. તેથી સૂર્યાર્થ પણ બેઠુંએ તો કાપમ રહી રાકે તે સાર આકાશ તેમજ જલ ઉભયના અર્થ વાળા એક સમુદ્ર વા સાગરમાં તેની ગાદી કરી. પરમાત્માનું નિવાસસ્થાન કેવલ મુમુદ્ર હોય એ તો તેને અન્યાય કરનારું છે. તે તો સર્વત્ર વ્યાપક છે. હોય તો તે આકાશમાં વેશેષ વ્યાપક છે કારણુ કે આકાશ અનાકાશથી અતિશય મોટાડું છે. વિશ્વના અદલમાં જુ પ્રથમ આકાશનીજ ઉત્પત્તિ તત્ત્વાદ્યા પત્તસ્નાદાત્મન જાજ્ઞાશ સંસૂતઃ અર્થાત્ પ્રથમ પરમાત્માએ આકાશની ઉત્પત્તિ કીધી. પંચગ્યુતમાં સાથી સૂક્ષ્મ હોવાથી તેમજ સાથી વ્યાપક હોવાથી પરમાત્માની વ્યાપકતાની વિશેષતા હોય તો તે આકાશમાંજ છે.

વિષ્ણુ અને નારાયણ.

વિષ્ણુ નર કહેતાં જલમાં શયન કરે છે તેથી તેને નારાયણ કહેવાતું મનાય છે, અને મનુસ્મૃતિના પ્રથમાધ્યાયને ૧૦ મો શ્લોક તેના ટેકામાં આપાય છે:—

આપો નારા इति प्रोक्ता आपो चै नरसुनवः ।

ता वदस्यायनं पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥

આમાં “ આપ ” નો અર્થ જલ નથી, કિન્તુ આકાશ છે (જુલો નિષંકુ). સત્ય અર્થ આ પ્રમાણે છે:— (આપ:) આકાશ (નારા + इति०) તથા સમસ્ત વિશ્વના નેતા હોવાથી પરબ્રહ્મનું નામ નર છે. આકાશ તેના પુત્રવત્ હોવાથી (સગર=આકાશ ઉપરથી આકાશમાં રહેતા મેઘથી ઉત્પન્ન. સાગર=જલ સમુદ્રના આર્માં કહેવાય છે તેમ) તેથી તે નાર કહેવાય છે. (નરસ્ય અપત્યં નાર આકાશ:) અને આકાશ તે પરમાત્માનું અયન અર્થાત્ નિવાસસ્થાન પણ છે તેથી તે (પરમાત્મા) નારાયણ કહેવાય છે. નારાયણનો સત્યાર્થ= આકાશ (નાર) જેવું નિવાસ સ્થાન (અયન) છે તે અર્થાત્ પરમાત્મા.

વિષ્ણુ અને શેષનાગ.

એવી વાયકા છે કે, વિષ્ણુને શેષનાગ ધારણ કરે છે. જે અટલેથીજ પતાયો તો હમને પણ કશુંજ છે. વિષ્ણુ કહેતાં સૂર્યના આધારે ૩૫ તે શેષ કહેતાં પરમાત્મા છે ! જેમ પૃથ્વીના આધાર સૂર્ય છે તેમ સૂર્યના આધારે કોણ ? સૂર્યના આકર્ષણથી પૃથ્વી અંધર અતંરિક્ષમાં ટકી રહી છે. સદૃશ પ્રજા ગાય છે કે વિશ્વ રચનામાં સૂર્યને કંઈ શક્તિ ધારણ કરી રહી છે ? (આ વિશ્વ અનેક સૂર્યો તથા તે દરેકની આસપાસની પૃથ્વીરૂપ ગોળકાથી બન્યું છે). સૂર્યના સાથી મહાન ગોળકાથી આકર્ષણ શક્તિની તો સમાપ્તિ થઈ જાય છે. ત્યારે આશું વિશ્વ, સમસ્ત સૂર્યો કેમ ગળડી જતા નથી ? તેના ઉત્તર રૂપે કહે છે કે, સમગ્રી શક્તિઆ શેષ કરતાં, (બાદ કરતાં) અતે જે શક્તિ રહે છે—પરમાત્મા—તેજ તેને ધારણ કરે છે. પૃથ્વર સાથી મહાન હોવાથી બધું તેમાંથી બાદ થતાં, તેનાથી આશું હોવાથી, તેમાંથી બધું તેમાં લય થતાં તે શેષ રહે છે. શેષ રહેવાનો પરમાત્માનો ગુણ છે તેથી તેનું નામ શેષ છે. અને વિશ્વ મહીના, સૂર્યના સમસ્ત સદસો ગોળકોની ધારણા તે કરી રહ્યો છે. આ મહા સિદ્ધાંત ખગોલ વિદ્યાનું પુણ્યવિશમ ચિન્હ છે, અને આર્થ મહાજનની શીઃસુશીનું એક સુગંધી પુષ્પ છે. તે ન સમજવાથી, ન સમજવવાથી આપણે શેષ ભગવાનને સાપનું ચુંચણું માનીને તેને સ્યામ સુંદર વિષ્ણુ ભગવાનનો ખેસવાનો ગાદીનકીયો કે ખુરશી ટેબલ બનાવ્યાં છે ! મહાત્મા વિષ્ણુ જેવાને બીજા દ્રોહ સાપથી વધારે સલામત પોત્તી ખેસવાની ચીજ જ ન મળી કે તેણે ન ઉત્પન્ન કરી શક્યા એવું અનુચિત અને તેને અન્યાય કર્તા અતુમાન કોઈ પણ શ્રદ્ધાળુ સ્થાનવાન વિષ્ણુ ભક્ત સ્વીકારી શકે એમ માની શકાતું નથી અને જ્યારે આલંકારિક અર્થ ગાય છે ત્યારે આદરશઃ અર્થ માનવાની જરૂર પણ શું ? જે અક્ષરાર્થ જ સત્ય માનો તો પછી શેષનાગને સુવા ખેસવાને શું બનાવશો ? જે વિષ્ણુ પણ અંધર રહી શકતા નથી તો એ પેરે આવતું પ્રાણી, હુલા પણ અસમર્થ પ્રાણી અંધર શું રહી શકતું હતું ? તેના આધારે ૩૫ નીજ વસ્તુ અને તેના આધારે ૩૫ વળી ચોથી, એમ આધારોની અસંખ્ય પરપરા

કલ્પવી પડશે અને હાસ્યજનક સ્વીકારે તમરે કરતા જવા પડશે. શેષ વિષય ધારણ કરે છે એનો અર્થ બીજો એ પણ થઈ શકે છે કે, સૂચને, શેષ કહેતાં અનંત આકાશ ધારણ કરે છે. શેષનો અર્થ અનંત (આકાશ) થાય છે એ કાંઈ હમારી કલ્પના નથી ઇસ્વીસન પાંચમી સદીમાં થઈ ગયેલા કાશકાર અમરસિંહ જ કહે છે કે રોપોડનતો વાસુકિસ્તુ સર્પરાજોડય ગોનસે. આથી સિદ્ધ છે કે શેષનો અર્થ સર્પ પણ થાય છે તે ઉપરાંત અનંત કહેતાં આકાશ પણ થાય છે.

વિષયનું બીજું નામું હરિ કેમ ? તેઓ યતુર્જન શા કારણથી ? તેઓ સ્થામ વર્ણના કેમ કહેવાય છે ? તે કૃષ્ણના અવતાર કેમ ? તેની પત્ની લક્ષ્મી શા સાર ? તેની સર્વોત્તમ પૂજા કમલથી કેમ, થાય છે ? એ નિર્દોષને વ્યભિચારી કેમ કલ્પવામાં આવ્યો ? તેનું વાહન ગરૂડ પક્ષી સાથી કલ્પ્યું ? ઇત્યાદિ ઘણી બાબતો બેગ બાબતોનો નિર્ણય આગામી અકામાં કરીશું. (અપૂર્ણ)

યુરોપની એક રાણીની કર્ણારસિક કહાણી.

(એક સત્ત્વ ઐતિહાસિક વાર્તા.)

લંડનના મ્યુઝીયમ પુસ્તકાલયમાં નૂતનાં પ્રેમ પ્રેરમાં બે પુસ્તકો જોવામાં આવે છે. તે દુનિયાનાં સૌથી વિનોદી પુસ્તકો તરીકે યોગ્ય છે. જે પ્રેરમાં તે લખવામાં આવ્યાં છે તે ધણો સમય થવાથી પીળાં પડી ગયાં છે. અને ઘણે હાથે મુસાફરી કરી હોય તેમ ઘણા ડાઘા પડ્યા છે. જે રાહીથી તે લખવામાં આવ્યાં છે તે તદન દીક્ષી પડી ગઈ છે. શબ્દો ઝાંખા પીળા રંગના લાગે છે. જો કે તેના લેખકો આ દુનિયામાંથી હંમેશાને માટે ચાલી ગયા છે છતાં તેની ઝમકદાર બાબતો બસો વર્ષ પહેલાંના માણસોની સ્થિતિનો કાંક ખ્યાલ આપવાને પુરતી છે. તેનું દરેક પૃષ્ઠ ચારા અને નિરાશ, ભક્તિ અને દ્રેષ, ક્રાંતિ અને સંજલિતું યથોચિત વર્ણન કરે છે. તે ઉપરાંત તે રસમય વાર્તાઓથી ભરપૂર છે, જેમાંની એક વાર્તા સાથે આપણે સંબંધ છે. આ વાર્તામાં બે વ્યક્તિઓનો મ્યાર એક બીજાને એકબેકના યુવામ બનાવી દે છે અને તેનો અંત આ બે વ્યક્તિઓમાંથી એકના ઇંદગીના જોખમે અને એકનો તાજના લોભે આવે છે.

આપણી વાર્તાની નાલિકા સોફિયા ડોરોથીયા ઇસ્વીસન ૧૬૬૬ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં સેનેના કિલ્લામાં જન્મી હતી. તેનાં માતાપિતા, સેલેનો ડ્યુક બ્યેર્ન વિલિયમ અને ઈલીનેર ફ્રેન્ચ માક્વીસની ખુબસુરત પુત્રી હતાં. જોકે આ બાળકને રાહી મહેલમાં ઉછેરવામાં આવ્યું તેપણુ ડ્યુકનાં નજીકનાં સગાંવડાવાં તેના તરફ દ્રેષની લાગણીથી જોતાં હતાં. આ સર્વમાં સૌથી વધારે નિંદા કરનારી ઇચ્છાંદના જેમ્સ પહેલાની પૌત્રી હતી, જે આ બાળકની કાઠી હતી. તે આ બાળક તરફ દ્રેષ ખુદ્દિથી જોતી હતી. તેને જોતાં જ તે મનમાં મનમાં બગતી જતી હતી. આથી રીતે ન્યારે આ બાળક તરફ સર્વ કંઠંગી રીતિ વર્તતાં હતાં ત્યારે તેનાં માતાપિતા તેના તરફ અતિશય મ્યારની લાગણીથી જોતાં હતાં. તેઓ તેને પોતાનું સર્વસ્વ સમજતાં હતાં.

રાહબંદી મ્યાર અને મોજરોબનના ઉછેરે ઉછરી. દીનપર દીન તેની ખુબસુરતીનો બહાર વધવા લાગ્યો. પિતાના મહેલમાં સુખી ઇંદગી ગાળી સ્વતંત્ર બનવા લાગી. અને તેના સાથીઓમાં સૌથી પહેલે

નંબરે ગણવા લાગી. તેની વાસ્તવ્યત્વ અતીતીય હતી. તેના આ વખતના સાથીમાંનો એક કાઉન્ટ ફીક્ષ નામક હતો, જેની છંદગીનાં ઉપક્રમાં વર્ષો આપણી નાધિકા સાથે ગાઢ સંબંધ ધરાવે છે. ન્યારે સોફ્યા દરો વર્ષની યદુ ત્યારે તેના પિતાએ જર્મન શહેનશાહની મંદુરી મેળગી તેની માતાને વેદી પાસે લઈ જઈ ઘણા બપોરોથી તેનું પાણી ચઢાવું કર્યું, જેથી કરી હવે સોફ્યાની માતા કાયદેસર તેની ધણીઆણી બની (યુરોપમાં લગ્ન પાછળથી થઈ શકે છે !) અને સોફ્યા ગાંડીવારસ ગણવા લાગી. શાહબંદી આવી રીતે પોતાના દિવસો વધારે ઠાઠ માઠ અને સુખમાં ગાળવા લાગી. રૂબે બંડાર અને હકદાર વારસ સોફ્યા, થોડા સમયમાં જીવાન સુનું રૂપ ધરવા લાગી. ન્યારે એસ સોફ્યાને સર્વ વાતની ખબર પડી ત્યારે તે દ્વેષથી બળવા લાગી અને તેને પોતાની બત્રીજી તરીકે ગણવા કરતાં પોતાની પુત્રવધુ તરીકે ગણવા ઇચ્છ્યું. કદાચિત આમ યાય તો બંને કુટુંબને ધણેજ ક્ષયદો હતો એટલુંજ નહીં પણ આ લગ્નગાંડથી સેડે અને હેનોવરના વંશને એક બીજાની સાથે એકત્રતાની ગાંડથી બંધાય બધ એમ હતું.

મરજી વિરૂદ્ધ સુદરીનો કહેલો વિવાહ-હસ્તમેળાપ થતાં બેલાન !

પોતાનું ધણું કરનાર એસ સોફ્યા કોઈ પણ કાર્ય કરવાનું પોતાના હાથમાં લેતી તો તે કાર્ય સર્વ વાતે સિદ્ધ થઈ હતું. પોતાના કાર્યની લાલસામાં તેણે સર્વ પ્રતિબંધ દાખી દીધા, સર્વ વિરોધોને અંત આણે અને શાહબંદી સોફ્યાને પોતાના બલિધની કાંઈ પણ ખબર પડે તે પહેલાં તેના વિવાહ નક્કી કરવામાં આવ્યો.

શાહબંદી સોફ્યા એક અત્યુત્તમ સુદરી હતી; તેની આમશીનો રંગ સાફ સફેદ હતો. તેના વાળ લગભગ ઠાળા હતા, તેની આંખો અણીઆળી હતી, તેનું શારીરિક બંધારણ સુડાળ હતું. તેનું મુખ ચંદ્ર સમાન હતું, તેની ગરદન તદન નાનુક હતી અને તેનાં નાનાં હાથ અને પગ તેની ખુબ સુરતીમાં વધારો કરતાં હતાં. તે ગાયન કળામાં પ્રવીણ હતી, તેના સ્વર ઘણેજ મધુર હતો. આવી રીતે આ યુવાન રાજપુત્રી ઘણેજ ખુબસુરત, સડળ શુશ્રુષાળ અને બલિધમાં એક મહાન નગરની ધણીઆણી હતી. બીજી બાજુએ જે યુવકની સાથે તેનાં છંદગીબરનાં બેલાં બાંધવામાં આવ્યાં હતાં તે મુર્ખ, બોજામાં મંદ, ખરાબ ચાલનો અને સર્વ વાતે શાહબંદીથી વિરૂદ્ધ મૂલતિનો હતો.

ન્યારે સોફ્યાને તેના વિવાહની ખબર પડી ત્યારે તે દિલગીરીના અંબારમાં બેસી યદુ ગદ અને પોતાની ધારેલી સુરહમાંથી પાછી પડવા મટે રોક કરવા લાગી, અને જે સમયે તેના પિતાએ એસ સોફ્યા તરફથી આવેલી બક્ષીસ, નવીન લુહસની હીરાજડીત છબી આપી ત્યારે તેણે તે સુરસાના આવેશમાં જમીન પર ફેંકી દીધી જેથી તેના હકડેહકડા થઈ ગયા.

આખરે માતાની આજીજ અને માટમેમને વરા થઈ તેણે નવીનને પરણવાની હાં પાડી; પરંતુ તેનું પરિણામ જેમ આપણામાં દિલ્લેકોમાં લાકડોમાંકું નેડી દેવાથી જેનું પરિણામ આવે છે તેથીએ ખરાબ આવ્યું. લગ્નનો દિવસ નક્કી કરવામાં આવ્યો. સર્વજન આનંદ આનંદ થઈ ગયા. દેવળોમાં ધંડાનાદ થવા લાગ્યો, સર્વ જગ્યાએ શુભ ચિન્હો દેખાવા લાગ્યાં, ધન્યો ફરકવા માંડી, નંતબતનાં વાલો વાગવા લાગ્યાં અને સરિયામ રસ્તેથી વરવધુની સ્વરી લોકોના હર્ષનાદ વચ્ચે દેવજ તરફ વળી. હસ્તમેળાપનો સમય આવ્યો અને જેવો શાહબંદીને હસ્ત તેના મનથી વિરૂદ્ધ ધણીને સોંપવામાં આવ્યો કે તરતજ તે બેલાન હાલતમાં તેની માતાના સાંભળે પડી. આવી રીતે આપણી ગુલસતી કહેવત “ચેરીમાં દાંત કચડવા” જેનું સુખ, વળી તેને ન્યારેની ધણી સાથે વેદી આગળ હજી કરવામાં આવી ત્યારે પણ તે ગમગીન હૃદયે મહાં પરાણે વલેલી થી.

પોતાના ધણીની બેચદબી અને ખરાબ વર્તણૂક હપસંત બીજી કોઈ પણ બીજી તેનું મન ખાદું થઈ હોય તો તે હેનોવર દરબારની સખ્તાઈ હતી. હેનોવર દરબારમાં બારે ઠાઠ હતો. તે ન્યારે બંદા

નીકળતી ત્યારે સોનેથી મહેલા રથમાં સેા બસેા માણસોના રસાતા સાથે નીકળતી હતી; પરંતુ તેને આ સર્વ શુદ્ધ અને યંદીખાના જેવું લાગતું હતું. તે જ્યારે બહાર નીકળે ત્યારે તેની પાછળ દાસદાસીઓનું દેણું હબરાય તે તેની મરજી વિરુદ્ધ હતું. આવા પ્રસંગે તેને પોતાનો માણસુદય વદાલેા સેવેલો કિલેા યાદ આવતો હતો કે જ્યાં તેણે નિરંકુશપણે પોતાના બાળસ્નેહીઓ સાથે બાળવેશમાં અત્યાર સુધીનો સમય વ્યતીત કર્યો હતો. તેને માતપિતા ધણીજ ચાદ આવતાં હતાં. તેનો એક પણ દિવસ આંખમાં અંધુ વિના ખાલી જાય તે અસંભવિત હતું. તેને પોતાના દિલનો ઉઝરો ખાલી કરવાનું સ્થાન માત્ર એક દાસી હતી જેને પોતાના પિતાને ત્યાંથી પોતાની સાથે હેનોવર લઈ ગઈ હતી તે તેના જાની મિત્રની ગરજ સારતી હતી. તે બન્નેએ સુખમાં પણ દિવસો સાથે ગુજાર્યાં હતા અને દુઃખમાં પણ સાથે દિવસો ગુજારવાને શક્તિયક્ષાં હોય તેવા આભાસ અતો હતો. તે કોઈને દેખીને બુશી થતી હોય તો તે તેની દાસી-અરે બાળસ્નેહી હતી.

વખતના વહેવા સાથે શાહબદીનું દુઃખ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યું; તેના ધણીની બિધમાનીયને તેના દદ-યમાં ધાતકીપણુને અને જગલીપણુને સ્થાન આપ્યું. તેણે પોતાની સ્ત્રીનેજ ઊંડી દઈ સતોષ માન્યા નહોતો, પણ મેડમ બુરા તરફ રાખીની દાબરીમાં ખ્યાર દર્શાવતો હતો. જ્યારે તે ઇંગ્લેંડનો રાજા થયો ત્યારે તેણે મેડમ બુરાને કેન્ડલની રચેસ બનાવી. અને જ્યારે તેની ધણીઆણી સોફ્યા ડોરિથીઆએ તેની આવી નીચ વર્તણુક અને નીમકદરમી મટ કપકો આપ્યો ત્યારે તેના યસ્સાનો પાર રહ્યો નહીં. સોફ્યા બે બાળકની માતા થઈ તો પણ તેનું પચ્ચરત દદય પીગળ્યું નહીં. તેણે નાદાનીમાંથી હાથ કાઢ્યો નહીં.

શાહબદીના મચર સ્વભાવે શાહબદીની આવી વર્તણુક અને લુલ્લમ સામે અંડ ઉડાવવા પ્રયત્ન કર્યો હોય તો તે ઘોડુંજ આશ્ચર્યજનક હતું. તેણે પોતાના ધણીના ખ્યાર અને દયાને મટ તરફથીવાં આર્થી, પરંતુ જેની પાસેથી આશા રાખી હતી તેની પાસેથી ન મળવાથી જેમ પાણી પાણીનો રસ્તો કરી લે છે તદુપસાર તેણે છુપી રીતે ખ્યાર મેળવ્યો-પણ તે છુપાયેલું નીકળ્યો.

સોફ્યાને પદવયા ૭ વર્ષ થયાં તેવામાં કાઉંટ શીલીપ જે તેનો બાળપણનો સાથી હતો તે હેનોવર ખાતે આવ્યો. તેની ઉમર ૨૮ વર્ષની હતી. તે યુવાનીના પુરંચમાં હતો. તેનું રચરપ કામદેવને લાલવે તેવું હતું. તેણે એક ગાડાદુર લઈવહયા તરીકે લગભગ સમસ્ત યુરપમાં માનવતી પદવી મેળવી હતી. તે બાલવામાં બહુ ચાલાક, ચાલંદી અને મજાતાવડા સ્વભાવનો હતો. આ સર્વ શુભોને અંગે તે હેનોવરમાં માનીતો થઈ પડ્યો; તદઉપરાંત ઇયુક અનેરે તેને પોતાનો માનીતો સરદાર બનાવી પોતાની સાથે ફેરવવા માંડ્યો. જેથી કરી તેને અંતઃપુરમાં જવાની છુટ મળી. ત્યાં તેની બાળસ્નેહી સોફ્યા તેના તરફ જેટલા માનની નજરથી જોતી હતી તેટલા માનથી બીજું કોઈ જોતું નહીં. સોફ્યા સાથે તે ધણીજ છુટથી બેઠો હતો. કોઈ કોઈ વખત તો તે પોતાની બડાદુરીની અને તેના મારે આવેલી દુન્દાએણું વર્ણન કરતો હતો, જે સાંભળવા સોફ્યા હર્ષવેદી બનતી હતી.

આ બન્ને બાળસ્નેહી જે રિચિતમાં હાથ પોતાના દિવસો ગાળતા હતા તે તેઓને મન સુખદ હતો, પણ તેઓનાં પાસેથી બંનેડા હજાર કે જેનો વિચાર ખાત દુઃખક હતો. એકમેકના વધુ મેળાપ અને સહવાસથી ફીલીપને બાળપણનો સ્નેહ વધારે દૃઢ થતો ગયો અને તે એકદમ શીખરે પહોંચી ગયો. હવે બન્નેને એક-મેકથી વીખુરા પડતું મરજી તુલ્ય સાકવા લાગ્યું. અને જ્યારે ફીલીપને તુલે લોકો સાથે યુધ્ધ કરવા જવાનું ફરમાન કાઢવામાં આવ્યું ત્યારે બન્નેના હૃદયમાં વજ્રસમ આઘાત થયો. હુકમને માન આપી ફીલીપને રણસંગ્રામે જવું પડ્યું. પણ સોફ્યાનું હૃદય ચીરાવા લાગ્યું, તેની જવાની લીનપરીલ વધવા લાગી, તેનું થક છવ વિનાનું બાસવા લાગ્યું અને આશા ફીલીપની પાછળ ધુમતો હોય તેમ લાગતું હતું. આ સમયપીળ બન્ને વચ્ચે પચ્ચરવાદાનું પચ્ચરુ મંડળું, જેનો અંત ફીલીપના મરણ સાથે આવ્યો. તેમના વચ્ચે આસિતા પચ્ચરવાદાનું મંડળું આસિતનથી આપણને ખબર પડે છે આ સમયપીળ સંક્રાંતિ પાસે જેમા મગામો હતો.

શાહનદીના પત્રો ફીલીપના પત્રોથી વધારે પ્રેમસંથી ભરપૂર હતાં. તે પોતાના એક પત્રમાં લખે છે “ વ્હાલા ! તમારી ગેરહાજરીનું દુઃખ સહન કરી શકતી નથી. રડી રડીને દિવસો ગાણું છું. હું તમારી ખાતરી કરી આપવા હત્તક છું કે દુનિયામાં હું તમને જે સારા પ્યારથી ચાહું છું તે પ્યાર બીજા કોઈ પણ બેરીના હૃદયમાં સ્થાનિત નથી. ખરેખર પ્યારા ! મારા પ્યારનો છેડા મારી છાંદગીના છેડા સાથે બેંડાયેલા છે. ”

ન્યૂયારે ફીલીપને ટુકડાં લોકો સાથે લડવા જવાનો દુકમ થાય છે ત્યારે તે સોફિયાની રમ લેવા આવે છે. તે વખતે સોફિયા કહે છે “ તમારો વિશેષ મને ધણેજ દુઃખકારક છે. પણ લડાઈમાં જવાને માટે હું તમને કોઈ પણ પ્રકારે આનાકાની કરતી નથી. માત્ર કહેવાનું એટલું જ કે જો તમે અને ચાહતા હો તો તમારી જાતનું રક્ષણ કરજો. તમને કાંઈ પણ ઇજ થશે તો માફ મરજી નીપજશે. પણ લડાઈમાં મેંશા જો જીને આવશે તો હું તમારું સુખ જોઈશ નહીં. અને ન્યૂયારે અને ખગર મજરો કે તમે ખગડાદુરીથી લડી આવો છો ત્યારે તમને મજાવાળી મને કેટલો આનંદ થશે તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે, પણ પ્યારા, યાદ રાખજો કે આપણે પ્યાર બીજાના જાણવામાં આવે નહીં. ”

ફીલીપ પોતાના એક પત્રમાં લખે છે “ હવે સુધી તને મારા પ્યાર માટે શંકા થાય છે ? હું તને કહી પણ તરછેડીશ નહીં. જ્યાં સુધી મારી નસોમાં લોહી ફરે છે ત્યાં સુધી તારા તરફ જોઈમાન રહેશ નહીં. જ્યાં સુધી આસેનધૈર્ય સાથે છે ત્યાં સુધી મારું હૃદય તારું જ છે. તારા ખવિત દેહના સ્પર્શ માટે કદાચિત આ દુનિયાને તજી પડશે તે તે પણ કરીશ. હું દરેક ચીજ કે જે મને તારાથી વિરુદ્ધ થાય છે તેને ધિક્કારું છું. પરમાત્મા પાસે મારી કાંઈ પણ અરજ હોય તો તે મરજી પર્થત આપણુ બન્નેને સાથે રાખવાની છે. વ્હાલી ! તારા પ્યાર માટે કદાચિત ન જાનવા જેવું કાર્ય મારે હાથે થવાનું હશે તો પણ તે કરીશ અને તારો પ્યાર હૃદયમાં માટે જાળવી રાખીશ. ”

સોફિયા અને ફીલીપ વચ્ચેનો પ્યાર પ્યાન જેવો તે સ્પષ્ટ હતું. વાંચક શું ! ત્હારા મનમાં શંકા થશે કે તેઓનો આલેખો બધો પ્યાર બીજા કોઈના જાણવામાં ન આવ્યો ? અને કદાચિત જાણવામાં આવ્યો તો જ્યોત્સ્ના ક્યાં પગલાં લીધાં ?

એસ સોફિયા જે ડેરિથીયાની સાસુ થતી હતી તેની નનર આ કમનસીબ બેઠાં તરફ પડી હતી અને તેણે પોતાના કુખા જાસુસો તેઓની કૃતિનું દીગદર્શન કરવા સુધ્યા હતા. તેઓ સર્વ વાતો એસ સોફિયાને કહેતા હતા. ન્યારે સોફિયાને આ ચળવળનું કાંઈક જાન થયું ત્યારે તેણે પોતાના પ્યારને અરજ કરી કે હું હવે મારી પુક મુજા દે. તેના જવાબમાં ફીલીપે કયું “ ત્હારા દીદારનાં દર્શન છોડી દેવાનો પ્રસંગ આવે તો માની લેજે કે આ દુનિયાની ચીજો ઉપર મોઢ ઉત્પન્ન થાય છે તે હાથમાંથી જવાથી દુનિયા પરનો મોઢ પણ ઉતરી જાય છે. ” એવા ચાર પાંચ દિવસથી મારી કેવી સ્થિતિ થઈ છે તેનું વર્ણન કરી તને દુઃખી કરવા જુરતી નથી. માફ અચાનક મૃત્યુ થાય તો હું નિરપાય છું. ત્હારા વિના મારા સર્વ મુખો અગ્નિ દેવના ભોગ થઈ પાયાં છે. નિદા દેવીએ મહારી તિરસ્કાર કર્યો છે, બોજન ઉપર રૂચી થતી નથી, અને દીકરીની તારા ગાઢ આવાજમાં ફસાઈ ગયો છું. સમય અને ગેરહાજરીથી તારા મનસ્વી અંકુરો જળગ્યાં થઈ મારા પ્રત્યેનો પ્યાર નષ્ટ થઈ જાય તે સંજવિત છે પણ મારા માટે તેમ થાય તે બુદ્ધ બરેહું છે. કદાચ મારું મરજી જોઈ, અગ્નિથી કે કોઈ પણ પ્રકારના બેદથી નીપજવવામાં આવે. તો પણ મરજીની છેલ્લી પળ સુધી તારા નામની જાળમાં દુર કરીશ નહીં.

પ્રેમપુરમાં પ્રેમનો અનુભવ લેતાં બેઠાં મેજાપ ઘણી વખત થઈ ગયો અને દરેક મેજાપ વખતે કુખા જાસુસો પોતાનું કાર્ય કરવા સુકતા નહેતા, જેથી તેમની દરેક પળ જોખમ અને ધાસ્તી બરેહી હતી. સોફિયા એક વખત ખાતરી મેજાપની. ગોઠવણ કરી જોખમ લખે છે “ હું તમારી વાટ દરા વાગ્યા સુધી જોઈશ, તમે આપણી ખાતરી નિશાની. જોઈશ છું એટલે તે માટે આ વખતે લખતી નથી. છપ્પ બારણું તમારા માટે ખુલ્લું છે. પણ પ્રથમ નિશાની આપવાને સુકતા નહીં. તે નિશાની તમારે પોતેજ આપવી જોઈ.

સમયે હું જાણીશ તમારી સાદ જોતી બેસી રહીશ તમને જોવાને હું ધણીજ ઉત્સુક છું. મારે નક્કી કરેલો સમય સુખતા ના. તમે મારી બક્ષિતો ફાળવો જોઈએ કે હું તમારા તરફ કેટલા બહુ પ્રેમથી જોઈશું. તમને મારી ચાલ ચલાવું માટે કદાચિત રાખ ગયો હશે તે જ્યારે હું તમને મળીશ ત્યારે તમને તેને માટે પસ્તાવો થશે. આ આનંદ મેળાપ કેવા પ્રકારનો હતો તે ફીલીપના એક પત્રથી માલમ પડશે. તે લખે છે " સુખી પછો મહારા દૈવ્યમાંથી જન્મી નથી, તે વખતે સુખ, વાર્તાલાપ અને દર્શ અત્યંતિય હતા. આપણો વિદ્યોગ દુઃખતા કેવા હમણ સાથે થયો તે તું સારી રીતે જાણે છે. પરમાત્મા ! તે સમય ક્યારે આપશે ? ત્યારે સુખનું પાન કરતો કરતો હું મરી જઈ તો ખરેખર સ્વર્ગનો ઉદાર મળાઉં. "

જેમ સુખ પછી દુઃખ નક્કી છે તેમ આ સુખી પણ પાપી જોડાતા સુખની પછો ગણવા લાગી હતી. તેમને સખાવવાની સર્વ પ્રયત્ન જોઈ પશ્ચાદ્ અર્થ હતી. તેઓના દુઃખનો હેતુવાર દરબારમાં ધણીજ હતા. પણ તેઓના પ્રેમ આગળ દુઃખનો કાલાદાવા દમ બિનાતા તેમને લાગતા હતા. આ પ્રયત્નથી પોષક કાઉન્ટેસ પ્લેટન હતી. તે પોતાનું વેર લેવાને કરી નામજની માફક તૈયાર હતી. એક સત્રીએ ફીલીપ પોતાને ત્યાં નાચ કરવાનું કરાવ્યું. તેમાં સોફિયાને પણ આમંત્રણ કર્યું. નાચ ખતમ થયા બાદ સોફિયા ફીલીપ સાથે ખાતમાં ફરવા ગઈ. તેઓ પ્રેમમાં એટલાંતો સુખવાન બન્યાં હતાં કે તેમની ખાજી કોણ આવતું હતું તેની દરકાર વિના પ્રેમના હમણ કાઢવા લાગ્યાં. તેવામાં તેમની સન્મુખ બે બ્યક્તિઓ ખડી થઈ. આ બે બ્યક્તિઓ, તે સૌનો પતિ રાજા જ્યોર્જ અને કાઉન્ટ પ્લેટન, હતા !

જ્યોર્જને આ જોવાનું થયું શરસો હતુલ થયો. તેને ફીલીપની વર્તણૂક મારે પહેલેથીજ રાખ હતો પણ હવે તે રાખનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો મળ્યો ફીલીપ આ લોકોને જોવાનું શ્રમ થઈ ગયો.

" મરેલો કે છવતો એને પકડવો. "

આનું પરિણામ ધણીજ માફક આવ્યું. આખરે ધણી ધણીઓની વચ્ચે બોલાચાલી થઈ અને એક એકના ઉપર નજર દુમકા થયા. આટલું બધું થયું તોપણ પ્રેમમાં પ્રેમીઓએ પોતાનું દૈવ મૂક્યું નહીં. જુલાઈ માસની એક સત્રીએ ફીલીપને એક પત્ર મળ્યો તેમાં સોફિયાએ પોતાને મળવાની અરજ કરી હતી. તદ્દનુસાર ફીલીપ તાજે થયો. ફરવા વેરામાં પોતાનું મક્કા છેડી રાજામહેલ તરફ ગયો. જ્યાં સાદાનહીની ફાસીએ તેને મહેલમાં આવકાર આપ્યો. કાઉન્ટેસ પ્લેટને તેને રાજામહેલમાં દાખલ થતો જોયો. તરતજ તેણે પોતાના ચાર ખંચ મણીસોને મહેલની આસપાસ મૂક્યા અને ફીલીપને સાદાનહી પાસેથી નીકળતાં : પહોંચાવો દુકમ કર્યો. વધુમાં તેઓને કહ્યું કે તેને મરેલો કે છવતો પકડવો તે પાલુ વધી નથી થોડાજ સમયમાં ફીલીપ પોતાની પ્રાણી પ્યારીને લેડી બહાર નીકળવા લાગ્યો. ધીમા પમડે તેણે આવવા માંડ્યું. જ્યારે તે દરવાજા આગળ પહોંચ્યો ત્યારે તેને દરવાજા બંધ લાગ્યા. તરતજ તે પાછો ફર્યો. પણ ફરવા જતુસો તેના પર તુટી પડ્યા અને તેઓના હસ્તમાં ઉંદરની માફક સપાટાઈ ગયો. પણ તેણે પોતાની બહાદુરી આગળ તેઓને મજાવા ધારી પોતાનું બળ અજમાવવા માંડ્યું. આખરે તેનું મજલ નીપળ્યું. તેના છેડા સંદોઃ " સાદાનહીનું રક્ષણ કરો. " હતી.

કાઉન્ટેસ પ્લેટને તેના મરણના સમાચાર મળ્યા કે તરતજ તે તેની પાસે આવી. હતુ તેના શરીરમાં છપ હતો તેણે કાઉન્ટેસને ઓળખી અને તેને રાખ દીધો. કાઉન્ટેસે તેના સુખપર પોતાનો પત્ર મૂક્યો અને કદ બાણીનો પ્રહાર કર્યો. ફીલીપે મજલ પર્થવ સાદાનહીનું સ્મરણ કર્યો કર્યું. આ મહાદાને ફરવા રીતે એક બખોલમાં નાંખી દેવામાં આવ્યું અને તેનાપર ચુનાનો દમ કરવામાં આવ્યો.

સાદાનહીને પોતાના ખ્યારાના દેહાંતના સમાચાર ધણી સમય પછી મળ્યા. તે સમાચાર તેના ધણીએ શરસાના આવેશમાં કહ્યા. તેનો આ સમયનો દેખાવ ખરેખર કરણાનુક અને ચિતાકંપક હતો. તેને પોતાના રાંદો સાંભરી આવ્યા અને પોતાનો અંત આણવાને પ્રયત્ન કર્યો પણ તે સર્વ મિથ્યા થયું. કારણ તેના ઉપર ધણી જાણુસો રાખવામાં આવ્યા હતા. સાદાનહીના સુખનો અંત આવ્યો.

સોફાચી બાજી રહેલી છાંદબીને અંત કેવી રીતે આપ્યો તે હવે આપણે જોઈશું. શીલીપત્ર મરણ બાદ સોફાચીના મહેલને કેડખાનાના રૂખમાં ફેરવી નાંખવામાં આવ્યો. તેને કોઈની સાથે બોલવા કેવામાં આવતી નહીં. ત્યાર બાદ તેને આલ્ટેન નામક એક મામડામાં કેદી તરીકે રાખવામાં આવી. અને ત્યાર પછી ન્યોર્મિસ્ટ્રા છેડા કરવાની પરવાનગી મેળવી હેનેલર કુટુંબમાંથી તેનું નામ દબિરાને મળે કહી નાંખ્યું. રક્ષીના બાપે પણ તેનો પક્ષ લીધો નહીં. તેણે ૩૨ વર્ષ કેડખાનામાં ગાળ્યાં અને ત્યાંજ તેનું મૃત્યુ થયું. તેના મૃત્યુ બાદ ન્યોર્મિસ્ટ્રાને ઈશ્વરની ગાદી મળી (તે ઈશ્વરના રાજા ૧ હા બેન્ક તરીકે નામાંકિત છે) અને તે ફરીથી ધરણ્યો. આવી રીતે દુઃખી રાત્રીનો અંત આવ્યો.

પરીખ.

લ્યુથર બર્મેકે વનસ્પતિ રાજ્યમાં કરેલું રાજ્ય.

(લેખક—૨. મગનલાલ માણેકલાલ ઝવેરી-મુંબઈ.)

‘ દિવિનીકે ’ લીધેલા અનેક કીમતી બોગોમાં આપણા મીઠા લ્યુથર બર્મેકેનો પણ સમાવેશ થાય છે. અમેરિકાન નદી કિનારે આખી પૃથ્વીમાં ફરિવિધા સંબંધી બાજબીમાં એક સત્તા સમાન ગણાતા એ પુરુષથી એ વિદ્યા સાથે સંબંધ ધરાવતો કોઈકલ અજાણ દરો. ‘ દિવિનીકે ’ ના બીજા બોનો વિશે બીજા પત્રોમાં અનેક લખાણો થઈ ગયેલાં હોવાથી આજે આપણે મીઠા લ્યુથર બર્મેકે-કે જેમને વિશે કંઈ બહાર આવ્યું નથી-વિશે કંઈક જાણવા પ્રયત્ન કરીએ એવી આપણને પણ કંઈક નવું જાણવાનું મળે.

મેની અને વનસ્પતિની બાજબીમાં એમણે જે જે ફેરફારો કર્યા છે તે આપણે જાણેલ માની શકત ! એમના ફેરફારો એવા અદ્ભુત છે કે તે સંતોષની દાંતમાં આંગળી ધાલવી પડે છે. કદાચ જે આપ-ણામાંના અમીર કોઈ થઈ ગમેલા વિરોધી બંધી વાતો દોન તો આપણે જાણેલ તેને ખરી તરીકે લેખન. મુસલમાનો કહે છે કે-લુકમાન દક્ષીન જે વનસ્પતિ પાસે જઈને કંઈ રહેતો તે વનસ્પતિ પોતેલ પોતાનામાં રહેલા સર્વે શુભો કહી દેતો ! આ કમળ લ્યુથર બર્મેકે વિશે તો ખરું પડે છે. આ દૃઢ બધાની નિરૂપિત બલિયી પ્રસન્ન થઈ વનસ્પતિની કુદરતી દેવીએ પોતાનાં સર્વે સ્વરૂપો તેની આગળ ધુણી કરી દીધાં હતાં. જે કોઈ પણ અભવણ અને નાનામાં નાના રોષા કે ઝાડનાં બી પણ એમને બનાવવામાં આવતાં તો એ બી જોઈનેજ બર્મેકે તેની સાધારણ સર્વે વાતો કહી દેતા ! જેનું બારીક અવલોકન કરવા છતાં પણ બે-

કાંઈને ખર્ચેલ નહેતો કે એ બાબતોમાં પણ મનુષ્ય યથેચ્છ પરિવર્તન કરી શકે છે ! પરંતુ બર્બેકે મનાતું ઇશ્વરનું કામ પોતાનાં મનુષ્ય જીવનમાં કરી બતાવે બીજાઓને તેમાં પ્રેર્યા છે !

વીરા વર્ષની ઉમર યતાં પહેલાં તો એમણે બઢાટમાં એવા ફેરફાર કરી નાંખ્યા કે રંગ, કદ, અને સ્વાદમાં બીજા એવા કોઈ ભતના બઢાટ ન હોવાથી તેને “ બર્બેકના બઢાટ ” કહેવામાં આવે છે. આખાં યુનાઈટેડસ્ટેટ્સમાં એ બઢાટ ખવાય છે.

લોકો જેને હવાઈ કિટી જેવી અસહ્ય વાતો કહે છે તેવા વિચારો તેને નિરંતર આવ્યા કરતા અને જે વિચારો તેને આવતા તેને અમલમાં મૂકવાની તે દરેક કોશિશ કરતો. તેની મંચલુ સમયની ૧૪૫૫ વર્ષની ઉમરમાં છેલ્લાં ૪૫ વર્ષથી તે વનસ્પતિને સુધારવાના કામમાં મગી રહ્યો હતો. છેક બાલપણથી તેનું મન વનસ્પતિમાં લાગી રહ્યું હતું અને તે પાસણમાં હતો ત્યારથી તેની અસાધારણ ભુક્ષિ “ યુનનાં લક્ષણ પાસણમાંથી નીકળાય ” એ કહેલી અનુસાર મત્સ્ય યવા માંડી હતી. પાસણમાં સૂત્રાની અવસ્થા વખતે ત્યારે તેને એક કુલ આપવામાં આવ્યું ત્યારે બાલકોની હાથેની રૂઢિ મુજબ એક મછી એક પાંખ-ડાંચો તોડી ન નાંખતાં તેણે ઉપડી ગયેલી એક પાંખડી સંધવાનો મથલ કર્યો હતો કે જે મથલ બાલકો માટે અસાધારણ છે. આ મુજબ વિનાશક સ્વભાવને બદલે તેનો સ્વભાવ સંયોગક હતો ! નાનપણમાં તેના રમકડાં પણ નાના નાના હોદ્દા હતા !

એક જ નતનાં અનેક બી નહતાં નહતાં ખાતરવાળી જમીનમાં તે વાવી દેતા અને તેના શેષા યતાં તેને બારીકાણથી ખૂબ તપાસતા. જેમાં સાધારણ કરતાં જતા પણ વિરોધતા નજીક આવતી તેને રાખી બાકીનાં તે ઉપડી નાખતા પછી બાકી રહેલાની તે ખૂબ સેવા કરતા, અનેક પ્રકારનાં ખાતર અને અનેક ડીઝીની ગરમીથી તેને અત્યાર્થા જેવા અને તેના ફેરફાર પર બહુ જ ધ્યાન આપતા. એ પદ્ધતિનું અનુ-કરણ આખી ઇંગ્લીસુધી કર્યું ચાલુ રાખી એમણે જે હાલથી વધુ નતનાં ફલકુલ અને શાક શેષી કાઢ્યાં છે ! આટલેથી જ સતોષ ન પામતાં એમની ઇચ્છા એવી હતી કે દુનિયાના અનેક ખાલ ફલકુલ શાકમાં જુદી જુદી નતનો સ્વાદ ઉત્પન્ન કરવો. આપણા કવિઓને વારંવાર આ મુજબનો અર્થકાર મૂકવો બહુ ગમે છે કે “ એક ફૂલને કહેવું કે તારી સુગંધ છેડી દે અને એક માણસને કહેવું કે તું અનુક કામ કરવાનું છેડી દઈ બીજું કર—એ એક બરાબર છે. ” જિયારા કવિઓને ભવિષ્યમાં પડનારી આ અલંકાર બદલવાની ફરજથી જ નહોતે તેમણે બર્બેકને શ્રાપ ન આપ્યો હોય તેમ જિયારા બર્બેક સાહેબ પોતાની ઇચ્છા પાર પાડ્યા વગર સમુદ્રના ઉત્ક્રાંત અને અવિધાસનીય વર્તનનો એવંચ દર્શાવ્યો છે !

એમને એવી આશા હતી કે યોગ્ય વખતમાં વગર મુશ્કેલીએ અનેક માણ વધુ બઢાટ વગેરે અગાઉ નેટલાંજ બીથી ઉત્પન્ન કરી શકશે. ઘડિના એક એક કણસલામાં જે માત્ર ચાર ચાર ગણાંજ વધી પડે કિંવા બઢાટનાં એક એક મૂળમાં માત્ર એક એક જ બઢાટ વધુ જીવવા માટે તો દુનિયાની પેદાશમાં કેટલો ગયો વધારો થઈ ગયો ? જમીનની મરદીને એ બહુ શ્યામપૂર્વક લેઈ તેમાંથી નુકસાનકારક તત્ત્વો દૂર કરતા ગરમી અને પાણી કેટલું લેઈ તે પણ એ બહુ બારીક રીતે તપાસ રાખતા.

કેટલીક નતનાં ફલ માત્ર આફ્રિકામાં જ યતાં. તેજ નતનાં પણ કંઈક આશર પ્રકારમાં ફેરફાર વાળાં ફલ અમેરિકામાં પણ યતાં. આ બેજનાં બેઝાં મેળવી તેમણે નવીન પ્રકારનાં અનેક સુંદર સુંદર ફલ ઉત્પન્ન કર્યાં ! એ તો હવે સત્તેજ ખબર છે કે વડા જીવનમાં પણ પુષ્પ—કેસરી માફક નમ્રતા હોય છે. આથી બર્બેક સાહેબ બેઝાં મેળવવામાં એક કાઢનાં નર-કેસરને બીજાં કાઢનાં માદા કેસરમાં, ફરી બ-તીઓ, બેઠનાં વાળનાં બસા, હવા, નાનાં જીવંત જેવાં કે આખી, મધમાખી જે એક કાઢનો રસ ચુસી બીજાને પીઈ શકે—આદિ દ્વારા એકત્ર કરી અનેક પ્રકાર કરતા.

તેમની કૃતિના શેષાક નમુના આપણે જોઈએ—નામમુદ્રી નતનો એક શેષો અમેરિકામાં યાય છે જેનાં પંદરાં કાંડા કાંડી નાખવાથી ટોશિના ખાતરનાં કામમાં આવે છે. બર્બેક સાહેબ વગર કિંવા... તે શેષા ઉત્પન્ન કરી ટોશીપર મહદુપકાર કર્યો છે !

અમેરિકામાં કાંઠાવાળી વનસ્પતિનું એક જંગલી ઝાડ થાય છે તેનાં પાંચ કુલ પાતરાં જનવંદના પાવાનાં કામમાં આવે છે. જનવંદને સાર એ ઉત્તમ ખેતર છે પરંતુ એના કાંઠા કાઢવા બહુ કઠિન છે. એટલુંજ નહીં પણ એ કુલને તેમણે અત્રાસથી પણ વધુ સ્વાદિષ્ટ કરી દીધું છે !

એનાથી કેટલો લાભ દેરાને થશે એ કંઈપણ મુશ્કેલ છે. આ ઝાડમાં એ ગુણ છે કે એ ખરાબ જમીનમાં પણ થાય છે. બર્બેક સાહેબ થોડાજ વખતમાં અમેરિકાનાં જંગલો આ નવા અને અત્યંત ઉપયોગી ઝાડથી ભરી નાંખત.

અફ્રીણના કુલના કેસરને એક બીજા કુલનાં કેસર સાથે મેળવી એમણે ૧૮ ઇયના વ્યાસનું એક ઘણુંજ ખૂબ સુરત લાલ કુલ પેદા કર્યું છે ! એને જોઈને તબીબત ખુશ થઈ જાય છે. એનાંજ એકજ કુલથી બાગની રોબા અત્યંત વધી પડે છે. એજ પ્રકારે અનેક કુલોની લંબાઈ ખેળાઈ એમણે ચાર ચાર પાંચ પાંચ ગણી વધારી દીધી છે ! એટલુંજ નહીં પણ સુગંધહીન કુલમાં સુગંધ પણ પેદા કરી છે ! જંગલી ઝાડોમાંથી કેટલાંકને એમણે સ્વાદિષ્ટ કરી દીધાં છે. અખરોટની જે જાત એમણે એવી કાઢી છે કે જેનું લાકડું બહુજ કીમતી છે. એક પ્રકારના સફરજનને અર્ધું ખીણું અને અર્ધું લાલ કર્યું છે ! દેશના સ્તા નામનું એક કુલ અમેરિકામાં થાય છે; તેને ઘણુંજ મોટું બનાવી દીધું છે; જે બહુજ મુંદર દેખાય છે.

હાથીઆ થોરાની એક જાતને અંગ્રેજોમાં 'કેટર' કહે છે. તે દેશના પાવાના કામમાં કાંઠા કાઢી નાંખ્યા બાદ આવે છે. એમણે તેને એવું ઉપયોગી બનાવ્યું કે માણસ પણ તે ખાય છે. એ ઝાડ વગર પ્રાણીએ જંગલમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને એક એકરમાં ૫-૧૦ હજાર મણુ મુખી એના પાંક થાય છે. સૌથી વધારે જુખી તો એ છે કે દોરને આ ઊંડાના ખેતર આપતાં દરા માસ મુખી તેઓ તદ્દન પાણી વગર રહી શકે છે ! આ ઊંડાનાં પાંદડાંમાંથી નિકળતું પાણી દોરને ખેતર ઉપરાંત જોઈતાં પ્રાણીની મરત પણ સાદે છે ! હિંદના પૈસાદાર અને બેંકુ વર્ગ અથવા સરકાર એ દેશની વાવણી હિંદમાં કરાવે તો કેડું સારું ? દુપાળ જેવા રંગાયમાં બિચારાં હજારો દોર એને લીધે મરતાં બધે !

કૃષ્ણ કુલમાં પરિવર્તન કરવાનો બર્બેકનો વિધિ.

હવે આપણે એ જોઈએ કે કાંઠા વગરના ઊંડ તેણે કેવી રીતે ઉત્પન્ન કર્યાં એનો ખુલાસો તેમણે એના આપો છે કે બીજાં પ્રાણીઓથી પોતાનું રક્ષણ કરવા માટે કેટલાંક જોડા પોતાનાં શરીરપર કાંઠા ઉગારે છે ! આપણે જાણીએ છીએ કે નાના બાવળને દોરો કરી ન ખાય તે સાથે પણ કાંઠા ઊગેલા હોય છે; પણ તેજ બાવળ દોરો કરી શકે નહિ એટલા હોવા થયા પછી કાંઠા વગરના થઈ જાય છે ! વૈજ્ઞાનિકોએ એ તો સાબિત કરી આપ્યું છે કે વૃક્ષમાં પણ જીવન છે. વૈજ્ઞાનિક શ્રીફસરો હવે તો એટલે મુખી પણ જાણાવે છે કે લોખંડને પણ પરોવેલા થાય છે. મી. બર્બેક કહેતા કે તમે જો તમારી વાંટીમાં થોરને લાગીને ધેર તથા પ્રેમથી તેની ખાત્રી કરી આપો કે મારે ત્યાં તમને કાઠ પણ મારી લેશે પણ હાલ કરી શકો નહીં તો પછી તમારા બાગમાં વાવેલા એ ઘણા થોરમાં એકાદેક થોર પોતાની ઉપરના થોડાક કાંઠા બોધા કરશે. એ એકને રાખીને બીજા વધારે કાંઠાવાળા ઊંડ તમે ઉખાડી નાંખી રાખેલા ઊંડને તમે સંભાળથી ઉછેરો તો તેના વિસ્તારમાંથી ઘણાજ થોડા કાંઠાવાળો એકાદક ઊંડ જરૂર નીકળી આવશે. આ મુજબ જોઈ કાંઠાવાળા ઊંડનો વંશ વધારવાથી જમને જેમ દુર્ગંધા સંગથી દુર રહેવું સારું છે તેમ બાગનાં ઊંડ ઉખાડી નાંખવાથી પરિણામે એક એવા ઊંડ થશે કે જેની ઉપર એક પણ કાંઠો નહીં હોય !

પોતાની ઉપર કાંઠા ઉગાડવામાં જાડને પણ બહુ મદદનત પડે છે. તેથી જ જાડને અપ્રયત્ન આપવામાં આવે તો તે તેજા થમ લેવાનું બેઠી કે છે, અને આપણી હમ્મણ મુજબ નકરણે વર્તે છે. આ પ્રમાણે પસંદગી અને કેળવણીથી ગુલાબ, બ્લેક બેરી, રાસ્ય બેરી, ખાંડ, ગુજબેરીના કાંઠા પણ કાઢી નાંખી શકાય છે. હિંદના જમીનવાળાઓ ખેડુતો આ બાબતનો જો અખતરો કરે તો તેમણે જાડી મદદન કે ખર્ચ પણ થયેલો નથી અને પરિણામ બહુ ફાયદાકારક આવશે.

પસપસની નતના એક ઘોડની સંજિમા એક ખૂલ્લા બીજકમાંથી એક વર્ષ છે તેવો. ઘોડ તેણે ઘોડાઓ ન્યારે બીજ ખુલ્લા બીજકમાંથી બે વર્ષ છે તેવો. ઘોડ ઘોડાઓ હતો. બીજ ખુલ્લા બીજકમાંથી ઘોડાં કુલ ચાર એકા અને ચોથાના બીજકમાંથી સાત કુલનો ઘોડ ઘોડાઓ હતો.

પીળાં કુલવાળાં પસપસની નતનાં ઘોડને ઘણે વર્ષે શુદ્ધ રાત્ર રંગના ઘોડ કરવામાં તે વિચ્છી નિવડ્યો હતો.

દબરો વર્ષોથી નહાં-નહાં લક્ષણવાળો એક આરદ્રેલીયાનો ઘોડ અને બીજો સાઈબીરીયાનો એક બે નહાં નહાં લક્ષણવાળો ઘોડને સંયોગ કરવાની અનુકૂળતા કરી આપી હતી. પણ આનું સંતોષકારક પરિણામ લાવવા તે બિચારો વધુ વખત આ દુનિયામાં રહેતો નથી.

એક વખત પાંસડ દબર ઘોડમાંથી માત્ર એક જ ઘોડ બળેકને પસંદ પડવાથી બાકીના બધા ઘોડો નાંખી બાંધો નાંખ્યા હતા ! ને ઘોડમાં બીજ ઘણા ઘોડ હત્યા કરવાનું બળ હોય અને ને સૌથી વધુ સુંદર અને અનેક પ્રકારના રોગ સાથે ઘરે ઝીંઝી રાત્રો હોય તેજ ઘોડને બળેક પસંદ કરતા.

વનરૂપિતિમાં લામ કરીને નવી લાત ઉત્પન્ન કરવાની યુક્તિ.

તેમનું કથન હતું કે સો ડિંબા દબર પેટીએ પણ ઘોડની નતિમાં ને ફેરફાર ન થઈ શકે તે નહાં નહાં ઘોડનો સંયોગ કરવાથી પાંચ છ પેટીએ (ઘોડવાની) કરી શકાય.

આણુ (જુખાર)ના ઘોડનો એપીકાટ નામના ઘોડ સાથે સંયોગ કરીને તેણે જમકાટ નામનાં એક નવી નતનાં કુલ આપનાર ઘોડ ઉત્પન્ન કર્યા છે. એટલું જ નહીં પણ આણુ જુખારના ઘોડને, એટલાં બધાં ફળ આપનાર તેણે ક્યું કે એક જાડ ઉપરથી એક વખત બાવીસ દબર કાચાં ફળ તોડી નાંખવાં પડ્યાં હતાં ! આટલાં ફળ તોડી નાખવા છતાં પણ એ જાડ ઉપર એટલાં બધાં ફળ થયાં હતાં કે તેટલો પાક બીજ કોઈ આણુના જાડપર થયેલો હતો મુખી જલ્લવામાં આવ્યો નથી. વળી તેણે કુલવા જેવાં મુખાળાં અને જલમુખના જેવાં સ્વાદવાળાં આણુ પેદા કર્યાં છે ! એક વખતે “ એન્ડ્રોપિલોસ્ટાલ સોસાયટી ” ના ૪૨ સભાસદો તેના ફળ બાજ લેવા ગયા હતા. બળેકે તે દરેકને એક એક મુઠા બરી આણુ આપ્યાં; પણ એક જાણુને મળેલાં આણુ બીજને મળેલાં આણુથી તદન જાડજ નતનાં હતાં !

બટાટા અને ટપાટાનો સંયોગ કરીને તેણે “ પોમટો ” નામનું એક નવું ફળ અથવા શાક ઉત્પન્ન કર્યું છે. અમેરિકાનો તે તે જલુ પ્રિય થઈ પડ્યું છે.

રૂબાઈ નામના શાકમાં પણ આ સંયોગની પદ્ધતિથી બળેકે આશ્ચર્યકાર ફેરફાર કર્યો છે. રૂબાઈ-નીંચાના જંગલી રૂબાઈના અને આરદ્રેલીયાના રૂબાઈનો સંયોગ કરીને “ ક્રીમસ વિન્ટર રૂબાઈ ” નામનું એક નવું ઘણું સ્વાદિષ્ટ અને શુભકારી શાક તેણે ઉત્પન્ન કર્યું છે. શિયાળામાં ન્યારે અમેરિકામાં બધી નતનાં ફળોની અછત હોય છે, તે વખતે આ શાકનો પાક થવાની રત્ન હોય છે ને તેથી તેના સારા પૈસા ઉપજે છે. આ તેજ કમજાત રૂબાઈ છે કે જેણે એવસ્સાધક અધિકારી સોળા વર્ષના મેબરો, તથા અન્ય દેસ બાંધેલા દબરો રૂબાઈ ઉત્પન્ન કરી દીધા છે ! !

જપાનીઝ અને અમેરિકન મોતસાન સંયોગથી ‘ સાસ્યા ’ નામના મોતસાનો ઘોડ તેણે પેદા કર્યો છે. તેનાં કુલનો વ્યાસ છ થી સાત આંગળ હોય છે. આ કુલને ખાણીમાં રાખવાથી તે એક મદિયા રૂબાઈ તાજ ને તાજ રહે છે.

ચેરટાટમાં, જાડને દસ પંદર વર્ષે ફળ આવે છે. એમણે તે અગ્રાદ માસમાં ઘોડાવાં હતાં. આખરે ત્યાં શાયલ કે જેને ૭૫-૮૦ વર્ષે ફળ આવે છે એમ સાધારણ કહેવત છે, તે બે બળેકે સાદોની જલ્લમાં દોત અને શુદ્ધ અમેરિકાઈમાં તે બે આણુ ફળ દોત તે બળેકે સહેજે તેને જલુલ દોડા કરામાં ઉત્પન્ન લાવેલું ક્યું દોત !

એકલા જાડના પેઠે મોટા જાડોમાં પણ તેણે અદ્ભુત સુધારા કર્યા છે. ત્રીસ વર્ષથી જોતાં વેદનક્રમમાંનાં જાડ પંદર ફીટ જેવાં અને તેનાં યંદ છ ઇંચ જેવાં હોય છે. બન્નેકે જગડેકું એ જાડ ચૈત્ર વર્ષનું થતાં ૬૦ ફીટ જેવું અને જોડથી બે ફીટ બડા ચડવાળું થયું છે. આમ હંતાવળે વધેલા જાડનું લાકડું ઘણું નરમ હશે એમ ઘણાં જાણુ ધારતા હતા પણ તપાસ કરતાં જાણુ કે તે ઘણું વધારે કઠણ અને ઘણું જોળા માંઝાવણું તથા સફાઈદાર હતું.

આવા આવા અનેક જાખવા આપી રાખ્યા. દેશને કરેલો રૂપિયાનો એણે ફાયદો કરી આપ્યો છે. નિર્ધનતાનું દુઃખ એણે વેઠ્યું છે, તેમજ મિત્રો અને સંબંધીઓથી લલવાથી પણ તે બધી રાક્યો નથી ! તે ધુતારો છે, કમ છે, એવા એવા અનેક મોટા આશોપો તેને સહન કરવા પડ્યા છે. કુટુંબને માટે કાઢી રાખવામાં આવેલા આહાર ઉપર દિવસોના દિવસ તેને ગુનારવા પડ્યા છે ! જે બજારથી તેણે અમેરિકાની વાર્ષિક સાડા છ મૉડ રૂપિયાની આવક વધારી છે તેના બદલામાં તેને માત્ર રૂ. ૪૦૦૦ મળ્યા હતા ! રોધ કરવામાં તેને મદદ મળે એટલા સારૂ પ્રખ્યાત અખતરપતિ કોને છતાં દેશીયુદ્ધ તરફથી તેને દર વર્ષે ત્રીસ હજાર રૂપિયાં દરા વર્ષ સુધી મળવાનાં હતાં.

આ ઉપરાંત આપણે જોઈએ કે તે ત્રણ પ્રકારે વનરપતિની નવી ભંતો ઉત્પન્ન કરતા. (૧) ઘણાં જોડાં માંથી સૌથી ઉત્તમ ગુંદી કાઢીને, (૨) તેને ઉછેરવાની સર્વોત્તમ અનુકૂળતા કરી આપીને (૩) અને જુદી જુદી ભંતનાં જોડોના પરસ્પર સંયોગ કરીને.

આ વર્ણસંકર વનરપતિ ઉત્પન્ન કરનાર મી. બર્નેકનું માનવું હતું કે જેમ વનરપતિમાં ફેરફાર થઈ શકે છે તેમ માણસોમાં પણ થઈ શકે; કારણ કે માણસો એ હાલતાં આશનાં વૃક્ષો છે. પરંતુ તે વિચારને અમલમાં મેલતાં પહેલાંજ તે બિચારા રામચરણ થયા છે. એ ફેરફાર કેવી રીતે કરેલા તે સંબંધી તે બિચારા ચલાવતા હતા. તેને કદાચ એમાં ફોનડ મળત એમ આપણે એને વિશે આશુ જાણી વજર રાકે કહી શકીશું. દુનિયાને તે કંઈ વિચિત્ર અને ન માની રાખાય તેડુંજ કરી બતાવવા પછી માત્ર એવ મેલવોજ ઇશરના હાંથમાં રહેત-ખાઈ તો બધું માણસોજ કરી લેત ! ઉપરાંત કહેવાડી કેલ્કી બધી મહેનત બધી ભંત ? જેમ એ બે એક સદી પૂર્વે જન્મ્યા હોત તો દેવ તરીકે પૂજાત એમ આપણે માનીએ છીએ તેમજ એક રીતે બુદ્ધીક પણ તેહલીજ રહે-છે કે રજોને એને કોઈ રાખ્યે જન્મી મંત્રો ધારી-ખાસ કરી યુરોપમાં તો બનતું આવ્યું છે તેમ-ગુણોએ ચઢાવી દીધા હોત ! ! સાધુઓને જગસમાધિન-મૃત્યુ બાદ-કરાવવામાં આવે છે તે એને કુદરતીજ મળી ગઈ ! દુન્યાને આ રતની ખરેજ મોટી ખોટ મળે છે.

સ્વ. ન્યાયભૂતિ મહાદેવ ગોવિંદ રાનડેનું જીવન ચરિત્ર.

(એમનાં ધર્મપત્ની મીસીસ રમાબાઈ રાનડે કૃત મરાઠી જીવન ચરિત્ર ઉપરથી, સાર તથા અવલોકન રૂપે લખનાર રા. મગનલાલ મા. ઝવેરી)

(૩)

રમાબાઈનાં વિજ્ઞાણ શિક્ષણનો પ્રારંભ.

તેમ રાત્રે એક રહેલ પેનની ખરીદી તેમને સાર કરવામાં આવી હતી ! રહેલ આવતાંજ “ શ્રી ગણેશાયનમઃ ” નો સાત અક્ષરી પાઠ લખી આપ્યો. બીજો દિનથી દરરોજ રાત્રે બે કલાક જાતેજ રમાબાઈને શિક્ષણ આપવા. સાર મુકરર કરવામાં આંખા અને પંદર દિવસમાં

આરાપડી—મૂળાક્ષરાદિ શીખવી પહેલી ચોપડીનો પહેલો પાક વંચાવ્યો ત્યારે તેમને સાંતિ થઈ. રમાબાઈનાં કુટુંબમાં એક સ્ત્રી લખતાં વાંચતાં શીખી હતી તેને કુટુંબે વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયું. આથી ઘેર બધાંને એવોજ મત થઈ ગયો હતો કે લખવા વાંચવાથી વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થાય છે ! આથી રમાબાઈને એક અક્ષર આવડતો નહોતો.

બાદ ક્રમવાર અભ્યાસશક્તિ કરવામાં આવી. સાથે સાથે વ્યાકરણ, ગણિત, ઇતિહાસ, અને જાગૃત્તી લખવું વગેરે સર્વ ચાલુ હતું. આપણા દાલના કહેવાતા મહાન પુરોહિત મારક અન્ય પર પ્રાયશ્ચિક શિક્ષણનો આધાર માધવરાવે રાખ્યો નહોતો, કારણ કે તેમના દેશને રમાબાઈ તરફથી પણ કંઈક સેવા જનવાય એવી તેમની કૃત્યા હતી. પ્રાયશ્ચિક અભ્યાસ થયા બાદ શ્રીમેલ ટ્રેનીંગ કોલેજમાંની એક બાઈને દિવસ સાર રાખી. તેની કાંઈ બ્લોક ન હોવાથી તે આવે કે પા અર્ધો કલાક તો પુસ્તક અને રહેલ શેષવામાંજ લખાડવામાં આવતો ! ઉલટું તે માસ્તરણીને તેની નિયામની સર્વે હકીકત રમાબાઈ પૂછતાં અને એમ વાતોમાંજ એક કલાક તો વહી જતો કે બાઈસાહેબ પોતાને રસ્તે લાગતાં ! કદાચિત તે કોઈ વખતે કહેતી કે “ પહેલાં વંચે પછી વાતચિત કરીશું ” તો એક બે પાનાં વાંચ્યાં ન વાંચ્યાંમાંજ કલાક પૂરો થતો અને બાઈ પ્રમાણે બાઈ સાહેબ ચાલ્યાં જતાં. બીજા દિને માસ્તરણી આવે ત્યાં સુધી રહેલ પેનની મુલાકાત મુલતવી રાખવામાં આવતી ! આ મુજબ જ માસ ગયા અને માધવરાવે પરીક્ષા લીધી ત્યારે જેટલું પોતે શીખવેલું તેટલુંજ આવડતું જોઈ માસ્તરણીને કહ્યું : “ મેં તમારે બેરોમ્સે એને છોડી હતી; પણ લેવી જોઈએ તેટલો મહેનત તમે લીધેલી લાખતી નથી. આટલું કહેતાંજ તે બાઈસાહેબ ફરડી ઉઠ્યાં ને કહ્યું ‘ છોકરી બહુ રમતીવાળ છે. ઘણી મહેનત લીધી છતાં કંઈ શીખતીજ નથી. રમવામાંજ ચિત્ત હોય છે. ગામડાંની છોકરીયો તે વળી શીખતી હશે ? તમે પોતે શીખવી જુઓ એટલે ખચર પડશે. એને જો શક્ત લખતાં વાંચતાં પણ આવડશે તો હું ‘ માઈ ’ નામ બદલી નાંખીશ ! હું કાલથી આવનાર નથી. આવી છોકરીને શીખવીને કાંઈ થયો પ્રાપ્ત થનાર નથી. ”

આમ કહી તે ચાલી ગઈ; અને માધવરાવે ત્યાર બાદ એક બીજા બાઈ શ્રીમેલ ટ્રેનીંગ કોલેજની રાખી. આ બાઈ પુખ્ત, સુશીલ અને સાંત હોવાથી તેણે વરસ દોઢ વરસમાં મરાઠી પાંચમી ચોપડી સુધીનું શિક્ષણ સારી રીતે આપ્યું.

વિષ્ણુરાયની પડિતનો પુનર્વિવાહ.

ઇ. સ. ૧૮૭૫ માં વિષ્ણુરાયની પડિતનો પુનર્વિવાહ થયો, અને તે મહાબલેશ્વર જવા સાથે પુને ગયેલાં હતાં. કુદરતની રીતે રાનડેડું-અપોરે કેટલાં જવાની ગરબડ રહેતી હોવાને લીધે તેમને રાત્રે જમવા નોતર્ધા અને ઘરમાં તે પ્રમાણેની વરદી પોતાની બેનને આપી. આ વાત તેમનાં પિતાના જાણવામાં આવી તે વખતે કાંઈ પણ ન બોલતાં સાંજે પાંચ વાગે દરિને જતી વખતે મહાદેવરાવની માને પોતાની પાસે બોલાવી કહ્યું કે “ આજ તમારે પીરસવું નહિ. તે છોકરીજ (મીસીસ રાનડે) પીરસશે; તમે જમી લેજો, કારણ કે મને આવતાં વાર થશે. ” એમનાં ઘરમાં ઘરની ઓથોજ પીરસવા ઉઠતી. ગેવિંદરાવ જે બહાર ગયા તે રાત્રે ૧૧ વાગેજ આવી ઉભા ! પેરોણ સર્વે જમી પોતપોતાને રસ્તે લાગી ગયા હતાં. ગેવિંદરાવે

તુરંત એક માણસને બોલાવી કહ્યું કે “અમને કાલેતું કાલે કરવીર જવાનું હોવાથી સવારે જલદી ઉઠી ગાડીઓ ઠરાવી લાવજો.” એમ કહી કંઈ પણ ન ખાતાં તે સૂરને ચાલ્યાગયા.

આ સર્વ વાત માધવરાવના જાણવામાં આવતાં, આવી કુત્સાક બાજતપરથી આ પરિશ્રામ આવશે એમ પહેલાંથી તેમને ન લાગવાથી બહુ પસ્તાવો થયો.

બીજે દિને ઉઠતાંવાર ગોવિંદરાવ આસરી પર બેઠા હતા ત્યાં જઈ એક ચાંભસે લાગી ઉભા રહ્યા. બનતાં મુધી બાપ દીકરાની વચ્ચે સંબંધ બેઠાચાલીને એટલો આઠો હતો-કહેરો કે આમચાલે એટલી બધી હતી-કે બનતાં મુધી દરેક વાત ત્રીજા પુરૂષથી, મધ્યસ્થથી જ થતી! આથી બેઠે જણ્યુ-એકે માધવરાવને ગોવિંદરાવે જોયા ખરા તોપણ-માનજ સાધી રહ્યા! શુભરે એક કલાકેક આ મુજબની તપશ્ચર્યા થયા બાદ ગોવિંદરાવે ઉંચું જોઈ બેઠો જવા કહ્યું. પોતાને દીકરો હોવા છતાં ગોવિંદરાવ હમેશાં પાંચ અક્ષરનાં નામથીજ-માધવરાવ કહીનેજ-બોલાવતા. માધવરાવને છતાંયે ઉભા રહેલાજ જોઈ પાછું થોડાક વખત બાદ બેસવા બધારે કહ્યું ત્યારે માધવરાવે કહ્યું કે “મેં કરવીર જવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો છે એમ જ્યારે આપ કહેશે ત્યારેજ હું બેસીશ. આપ સર્વજને કરવીર જનાર હો તો મારૂં એવું શું છે? હું-એ આપનો સાથેજ આવું છું. કાલની વાતથી આપને આટલો બધો શરસો આવશે એમ મેં ધીકું નહોતું. જો મને એમ ખચર હોત તો હું એ અરમઠમાં પડતજ નહીં.” વગેરે પુરૂષ સંબંધથી સમજાવત કરી. ગોવિંદરાવે આ વણીલાતને કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહીં! કાઠે પણ તે દિને ઊંઘાડી હતી અને નવ વાગી ગયા હતા છતાં પ્રાતર્વિધિ પણ આટાપાથો નહોતો; એટલામાં તો માણસે આવી કહ્યું કે “તમારા કલા મુજબ ગાડીઓ ઠરાવી છે, હમણાં આવશે.”

આ સાંભળી પોતાનાં બોલવાની કાંઈજ અસર થતી નથી એમ જોઈ તે માણસ તરફ જોઈ માધવરાવે કહ્યું. “આખરે જવાનેજ ઠરાવ થયોને! મને અહીં મેલી સર્વે જશે! મારો મા મુઠ તેજ દીનથી હું અતાય થયો છું.” આટલું બોલી એકદમ માધવરાવ મેડે ચાલ્યા ગયા.

થોડા વખત પછી પાછા આવી તે માણસને બોલાવીને ગોવિંદરાવને એમ કહેવા કહ્યું કે “જે તમે તમારો નિશ્ચય પાછો ફેરવશો નહિ તો હું પણ રાજીનામું લખી નાખું છું.”

આથી ગોવિંદરાવની ચાંતિ થઈ અને માધવરાવ નિત્ય નિયમ મુજબ સંધ્યાદિ કરી, પરવારી, કાઠેમાં ગયા.

ગોવિંદરાવ.

ગોવિંદરાવને જો કે રૂ. ૨૫૦૫ પચાસ મળતો હતો પરંતુ તેમનો હાથ ખર્ચાણુ બહુ હોવાને લીધે હમેશાં તેમને કંઈ રહેતું. કુટુંબના સર્વ માણસોની દરેક નાતી મોટી કિંમતો એમનેજ કરી આપવી પડતી. ઉપરાંત કોઈ ભાર્ગવંધ જે સહેજ માંગવા આવતું તો પોતાની પાસે પૈસા ન હોય તો કંઈ કાઠી તેને આવતા! માધવરાવે કેટલીક વાર કેટલાકનું કંઈ દેખ્યું છતાં ગોવિંદરાવ પાછું કરી આવતા! આથી માધવરાવે પરચુરણ બહુ દેવું આપી દઈ માત્ર એક સગા-કે જેની પાસેથી ગોવિંદરાવ વારંવાર રૂપિયા ઉપાડતા-નું રૂ. ૨૦૦૦ ૫૦૦ કંઈ જાણી જોઈ રાખા મેલ્યું કે જેથી ગોવિંદરાવ તેની પાસે જઈ વધુ નાણાં માગી શકે નહીં-માંગતાં સંભાળ; તેનું પરિણામ પણ દીકજ આમ-ગોવિંદરાવે બીજું વડે દેવું કર્યું નહિ.

ગોવિંદરાવ મધુમેદની બીભારીથી પીડાતા હતા તેમાંજ ત્યાં ૩ ફેબ્રુઆરી ૧૮૭૭ ને દિને તે દેવલોક થયા. એમનો સ્વભાવ દહીં હતો અને ધરમાં જ્યાં એમનાથી બહીતાં, એ મરી ગયા તે દિને માધવરાવ પુને રજા લેવા આવેલા તે ગાડીમાં બેસી, રજા લીધા બાદ, પાછા જતા હતા; પણ મરણુનો તાર આપવાથી જવું માંડી વાળ્યું. માધવરાવે ગોવિંદરાવના મરણ પછી તુર- તજ પેલું કંઈ ફેડવી દીધું. બાદ માધવરાવે એવો ક્રમ રાખ્યો કે સાંજના જમવા પૂર્વે દરરોજ પોતાની (સાવકી) મા પાસે જઈ બેસવું અને સર્વેની પૂજપરજ કરી તેમને જરા દિલાસો દેવો.

છંદ્રેશ શીખવાની હોંશ.

મીસીસ રાનાડે અને તેમના બેઉ દીવરજની ઉમરમાં એક જે વર્ષનાજ ફરક હોવાથી એમનામાં બહુ રનેદ હતો અને ધરમાં કાંઈ ગમે તે બોલે છતાં એ જુથ-ત્રિપુટી-તુટવું નહો- તું ! આ વખતે મીસીસ રાનડે-કે જેને હવે આપણે રમાબાઈના નામથીજ સંબોધીશું-નો અભ્યાસ મરાઠી પાંચ ચોપડી મુધીનો થયેલો હતો અને તે વાંચતાં, દિસાખ કરતાં, અને એવું પરચુરણ થોડુંકે શીખતાં હતાં. બેઉ દીવર હાઈસ્કુલમાં છંદ્રેશ શીખતા જતા હોવાથી એક દિને રમાબાઈને પણ છંદ્રેશ શીખવાની હોંશ થઈ આવી અને તેમણે તે વિશે માધવરાવને પણ વાત કરી. આ સાંભળી માધવરાવને કાંઈક આશ્ચર્ય થયું અને તેમણે કહ્યું કે “ ખરેખરજ હું તને છંદ્રેશ શીખવવાની ઇચ્છા રાખું છું પરંતુ તારું મરાઠી શિક્ષણ પૂરું થયા વિના છંદ્રે- શ શીખવાશે નહિ. ” એમ ખાત્રી થવાથી-મરાઠી શિક્ષણ જલદી જલદી કરવા માંડ્યું.

એનરરી સી સહાસદાનો મહાન ઉદ્યોગ !

રમાબાઈને સાસરે સ્ત્રીયોને પુર્યો-વરતાં ધરનાં-શીખવતાં હોવાથી એમની નણુંદ- માધવરાવની બહેન-અને મા (સાવકી) ને ગોવિંદરાવે પોતે લખતાં વાંચતાં તેમજ જરૂરી દિસાખાદી કરી લેતાં શીખવું હતું. આમ જાતિ અનુસર છતાં જ્યારે માધવરાવ રમાબાઈને શીખવતા ત્યારે આ બેઉ તેમજ તેમનાં ધરમાં બીજાં આઠ નવ બેરો-નિરાશ્રિત સગાં- વદાલાં દુરનાં હતાં તે પણ બહુ બળી મરતાં અને દુઃખ કરતાં. તેમાં બિપર કહેણાં જે શિવાય બીજાં જ્યાં નિરક્ષર હતાં. જ્યાં ઉમરે રમાબાઈ કરતાં મોટાં હતાં તેથી તેમના એક જુદોજ ‘ સંધ ’ બની ગયો હતો. રોજ રાત્રે મેડે જતાં રમાબાઈને વાંચવાની શરૂઆત થતી. દક્ષિણ ગ્રામક કમીટીનાં સર્વે મરાઠી પુસ્તકો વગેરે જે કાંઈ આવતું તે આ વખતે રમાબાઈજ વાંચી માધવરાવને સંભળાવતાં. પણ જો તેમાં કોઈ પલ-પલ, આર્ષા, શ્લોક ” આગ્ર, કડવી, વગેરે હોતું તો જરા રાગથી અને કુદરતી રીતેજ જરા મોટેથી તેમને ગાણું પડતું; કારણકે જો તેમ ન કરતાં તો માધવરાવને તે ગમતું નહોતું, અને ગુસ્સે થતા આ રીતે ધીમેથી વાંચે તો માધવરાવ ગુસ્સે થતા અને મોટેથી વાંચે તો ઉપર કહેલાં મંડળનાં સહાસદોમાંથી કોઈને કોઈ દાદર આગળ ઉભેલું હોતુંજ ! બીજા દિને એ ‘ એનરરી સહાસદો ’ રમાબાઈને, રાત્રે વાંચેલા પદ, ચાલ, અથવા કડવીમાંથી જે એક જે લીટી મોટે ખાસ રાખી હોય તે આગળ કરી મરકરી દરવા સારજ, ગાંધ સંભળાવનાં અને પછી ખુબ ઢેકડી કરતાં ! પણ રમાબાઈ જયું સહન કરતાં. કોઈને કાંઈ ઉતર દેતાં નહિ. વળી કેટલાંકે તો કેટલીક વખત મોટાકાને તથા દિનેથીનો રોજ ધાલી રમાબાઈને આવી કહેતાં “ આ લખવા વાંચવા સાર તમને કેટલું બધું આ

વડિલ સ્ત્રીઓનું બોલવું સાંભળી લેવું પડે છે ! અમને પણ બહુ ખોટું લાગે છે 'પણ કરવું' શું ! અરે ! પુરુષની ઇચ્છા હોય તો પણ કોઈક વખતજ વાંચીએ; પણ આમાં ધરના વડીલ માણસોનું અપમાન થતું નથી શું ? પુરુષોને આ વાત શું સમજાય ? આપણને બધાં સમમ સ્ત્રીઓમાંજ ગાળવાનો હોય છે. પુરુષોનો સંબંધ કેટલો વખત હોય છે ? (તે) એક વખત નહીં ને દસ વખત કહેશે પરંતુ આપણે તે સાંભળીએજ નહીં કે થયું-કંટાળીને પોતેજ કહેવું છોડી દેશે ! શું આપણા હાથમાં કંઈ સત્તા નથી ? " વગેરે ' વગેરે. શબ્દોથી અવગણ બોલ કરતાં હતાં પણ રમાબાઈ કોઈને ઉત્તરજ દેતાં નહિ: ચોતરફ વડીલ સ્ત્રીઓનો આ કેટલો મહાન ઉદ્બોધ !

રમાબાઈનો અગ્રેજ અભ્યાસ.

થોડા મહિના પછી મરાઠી અભ્યાસ પૂરો થતાં માધવરાવે પોતે ઇંગ્રેજ શીખવાની શરૂઆત કરી. આથી પહેલાંની માફક રાત્રે અને સવારના પહોરમાં જેમ મરાઠી અભ્યાસ થતો તેટલો સમય પૂરતો ન થતાં બપોરે પણ એકઠેક કલાક ગાળવો પડતો. નીચે સંવત્રના ન હોવાથી તે ઉપરજ બેસતાં, આથી વડીલ સ્ત્રીઓ બહુ ગુસ્સે થતી અને તેમનો શ્વ તલ-પાપડ થઈ જતો ! તેમની કૃપા દ્રષ્ટિ (?) એટલી બધી વધી કે એક દિવસ તો તેમણે સાફ કહી દીધું કે " તું ' મેડે બ્રેકએ તે કર પણ અમારી અમર્યાદા કરેલી બીજકુલ ચાલશે નહીં."

રમાબાઈની એટીસ.

આમ બોલવાને એક કારણ તેમને મળ્યું હતું ' અરે. એક દિવસે રમાબાઈ બ્રાહ્મ 'કાઠતાં હતાં તેમાં એક ઇંગ્રેજ વર્તમાન પત્રનો ટુકડો પણ ઝડપતો હતો. ઉત્સાહો વિદ્યાર્થીને પાશીરામાં પહેલી પુણી જેટલો અભ્યાસ ન થયો હોય તોયે ઘણીકષાર થાય છે તેમ રમાબાઈએ-હજી તો જો કે પ્રથમ પુસ્તકનો આરંભજ કર્યો હતો-તે દરેક ઉપાડી લીધો અને કાઢ્યાનું ત્યાંથીજ રહેવા દઇ તે ઉભાં ઉભાં ત્યાંજ-અક્ષર ઉઠેલ્યા માંડ્યાં ! એટલામાં એક વડીલ સ્ત્રીની નજર પડવાથી તેણે ઇશારત કરી કે બે તથા ' વૉલન્ટીયર ' તુરત ઉભા થઇ રમાબાઈ પાસે ગયા. અને તેમાંથી મુખ્ય માધવરાવનાં બહેને રમાબાઈને કહ્યું કે " તમારી ' હાપીસ ' મેડે છે; ત્યાં તમે વાંચો કે નાચો. અમારું અપમાન કર્યું તો ખરતાર ! અરે અમારી પહેલી ભાબી નહોતી શું ! તેને ભાઈએ લખતાં વાંચતાં બહુ શીખવ્યું હતું. તે અમારી બરાબરીની હતી; છતાંયે અમારી સાથે તે અક્ષર એક વાંચતી નહીં. ભાઈએ તેને અગ્રેજ શીખવવા સાફ ઘણીયે તરફડ કરી પણ તેણે તો લક્ષજ આપ્યું નહોં !-તે એમનીજ સ્ત્રી હતી (અને તમેયો છો) તેને દસ વાત કહો તો તે અમારી એક પણ સાંભળેજ. (તમારા જેવું) પણ આખું નફટપણું તેનામાં નહોતું ! " વગેરે.

રમાબાઈના ચિતાનો ઉપદેશ.

આ પ્રમાણે પદે પદે આમ મેંભૂં મારવાનું કારખાનું ચાલતું ! આથી તે ' ઇંગ્રેજ દયાંથી વળી શીખવાનું મન થયું ' કરી રડવા જેવાં થઈ જતાં અને કોઈક વખત એક બાજુ બેઠાં રડતાં સુહાં, પણ આ વાત કોઈ દિવસ તેમણે માર્ધિરાવને કહી નહીં; કારણ કે રમાબાઈના પિતાએ સાસરે મોકલતી વખતે કહ્યું હતું કે " જો દેવે તું સાસરે જાય છે. બહોળું કૃત્ય

• હોવાથી દશ પ્રકારના સ્વભાવનાં દશ માણસ ત્યાં હશે. તું મારી પુત્રી હોવાથી આપણાં કુળને છાજે તેમ વર્તજો. ગમે તેટલું દુઃખ થાય તે સહેજે પણ નોકરને સુદ્ધા ઉચે સ્વરે કાંઈ કહીશ નહીં-સામા જવાબ આપીશ નહીં. એ એક અને બીજું તારાં મનને અસલ લાગે છતાં તું પોતે કાંઈની ચાહી પતિ પાસે કરીશ નહીં. ચાહી ખાવાથી કુટુંબનોજ નહીં પણ રાત્ર્યનો મુદ્દાં નાશ થાય છે. તેથી હું કહું છું તે બે ત્રોત પાળજો એટલે તને દુઃખ ધરે નહીં. તું ભાગ્યવાન છે. સાદુનશીલતા એ તારો ગુણ થયો કે તારી ખરી કીમત અંકારો; અને અમારા કુલમાં જન્મ લીધો તેવું સાર્થક ધરે. આ મારો ઉપદેશ ધ્યાનમાં રાખી આથી ઉલટું વર્તન તું કરે છે એમ જો મને જણાયે તો હું ફરી કહી તને પીપર સારીશ નહીં. ”

દિવસ અને રાત્રીનાં દુઃખ મુખ.

ગોવિંદરાવની માફકજ રમાબાઈના પિતા પણ બહુ ૬૬ નિશ્ચયી હતા. આથી રમાબાઈ ઉપલાં બેઉ વ્રત-પાલવાને પોતાનું જનનું કરતાં. છતાં રમાબાઈના ચહેરાપરથી અથવા બીજી રીતે-જો કે રમાબાઈને વારંવાર ‘ તું શ્રદ્ધાથી વખને આમ કેમ દેખાતી હતી ? તારું મોં આમ રમત કેમ દેખાતું હતું ? કાંઈ તને કંઈ જાણ્યું કે ? ’ વગેરે પૂછતા પણ તેનો ‘ તે ’ કંઈ નહીં; અમથું ’ વગેરે ઉત્તર જવાબો આપવા છતાં-માધવરાવ જાણી જતા. દરેક માણસને પોતાનાં અંતરનો ઉલારો કાઢવા એક માણસ જોઈએ છે પણ રમાબાઈને તેવું કાંઈ ન હોવાથી બહુ મુશ્કેલી. આખો દિવસ આ પ્રમાણે દુઃખમાં જતો પણ તેને શરૂઆતમાંજ નિસારી દેવાનો સમય રાત્રે મેડે ગયા પછી આવતો. ખરા મુખ સમઘાનનો વખત આવી ચાલી મુગંધી કરવાથી ઓછો ઘણ, તેમનો પોતાનોજ મુખનો સમય તેમ કરવાથી ઓછો ધરો, એમ રમાબાઈ સારી પેઢે સમજતાં, પરંતુ ધરતી ઓપોનો સ્વભાવ માધવરાવથી અપરિચિત, નહોતો તેથી તેજ કારણ માની લઇ તેઓ તેવું સમાધાન કરતા. પ્રેમપૂર્થ આ મુજબ રમાબાઈનું ‘ અધું ’ દુઃખ ટાળી દેતાં અને તે આનંદ સરાવ મુખી ટકતો નીચે ઉતરતી વખતે પાછો પેટનાં પ્રાર્થા પડતો, ત્યારે માધવરાવ કહેતા કે “ શેરુ’કે સદન કરતાં શીખવું. ઉતર દેવો નહીં રોટસે બસ; હું તો તને કાંઈ જાણતો નથીને ? મારે બીજું કાંઈ જોયે તો રડવું નહીં. ”

નારીક ચપડી બદલી.

રમાબાઈને આ મુજબ શીખવું બહુ મોંઘું પડી ગયું, પણ તેમજો કમ છોડ્યો નહીં. આ બધામાં તેમના બે દીપર અને માધવરાવજી ધીરજ દેતા. રમાબાઈ ઉપરથી ગમે તેટલાં પ્રસન્નચિત રહેતાં પરંતુ ખરા પ્રેમનાં માણસોને પરસ્પરનું મન જોટલું જબડી અને બરોબર પારખનાં આવે છે, તેટલું બીજાંથી પારખી શકતું નથી. તેથી તે જાણી જતા અને ધીર દેતા. આમ બે વધુ વખત આગત તો કાણ જાણે શુભે યાત્ર; પરંતુ કમધર્મ સંજોગે રાતરેતી બાજી પૂતેથી નારીક ધડ. ખાસ કરીને તેમજો કાંઈ બીજાં બેરોને સાથે લીધાં નહિં; આથી ત્યાં અભ્યાસક્રમ જરૂર આગ્રહ લાગ્યો અને તેઓ આનંદથી રહેવાં લાગ્યાં.

બદલીનું કારણ.

આ બદલીનું કારણ એવું હતું કે ૧૮૭૪-૭૫ની સરકારી મતદારણ ચલકવાડનું ખા. વધું હતું. એક લાખ રૂપિયાની મદદ પૂર્વ આપવા નેવર છે. એવી માન્યતા એક તરફ ૧૮૭૫-૭૬ આ

કર્ચો હતો, તેથી સરકારનો જરા પૂના પર શક હતો. સર રીચર્ડ ટેપલ આ વખતે મુંબઈના મંત્રી નરે હતો. આવી ચળવળ-તાર કરવાની-ના મૂળમાં કોણ હતું તે જાણવા અધિકારી વર્ગે બહુ પ્રયત્ન આરંભ્યા, અને કેટલાક વિવક્ષિત પુરૂષોને પૂનાથી દુર કરવાની મકસદે ખાંસ મુંબઈ ખસાડી સાર એવો કાયદો ઘડ્યો કે ત્રણ કે પાંચ વર્ષથી વધુ કાંઈ પણ સંબંધિત એકને એક સ્થળે રહેવું નહીં. આજ કાયદાને લીધે માધવરાવની બદલી થઈ હતી.

પૂનામાં સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીનું આગમન.

આ અરસામાં રવાળી દયાનંદ લાહોરથી પુને આવતાં ધુવંવાર પોમાં વેણખાંચીની સામે શો-ડેનાં દીવાનખાનામાં તેમનાં દરરોજ વ્યાખ્યાન થતાં. માધવરાવના સાંજના એ ત્રણ કલાક એ વ્યાખ્યાને સાંભળવામાં અને તે સંબંધી વ્યવસ્થા કરવામાં જતા, વ્યાખ્યાનો પુરાં થતાં દયાનંદ સ્વસ્થાને જવા નીકળે ત્યાર પહેલાં તેમનાં સન્માનર્થે એક મોટું સરપસ કાઢવું એવો એક દિવસ વિચાર રાનડેને ત્યાં ભેગા થઈ બધાએ કર્યો હતો અને એ એ ત્રણ દિવસ આગળથી પ્રસિદ્ધ થઈ થઈ ગયું હતું. તે સાંભળનાર વિરૂદ્ધ પક્ષમાં બહુજ ચળવળ ચાલી. આ વખતે વિરૂદ્ધ પક્ષમાં રામદીક્ષિત આપ્ટે એ બધા શાસ્ત્રીઓમાં મુખ્ય હતા. તેમની સાથે બીજા અનેક કે જેમને ધર્મ શું તેવું યાન તે શું પણ વિચારે કાંઈ દિવસ આપ્યો નહીં હોય તેવા અનેક હતા. (આ ચળવળે અમે રમાખાઈના પોતાનાંજ વાપર્યો છીએ) એ સર્વેએ મળી દયાનંદ અને તેના પક્ષની માનદાનિ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને આખરે એક જણે શકુની મામા જેવી એક મુકિત શોધી કાઢી જે સર્વાનુમતે પાસ થઈ.

બીજે દિને સવારે ૭ વાગ્યા પૂર્વેજે જોડ અને પાંચ પચ્ચીશ ગામનાં માણસો સાથે, ઉત્તમ રીતે શરુગરેલા ગધેડાની સ્વારી 'કાગલોદ' પાસેથી શહેરમાં સંચાર કરવા નીકળી ! જ્યાં ત્યાં હસાહસ ચાલી, સાડા ૭ સાત વાગે એ વાતની માધવરાવને ખબર પડી, વિરૂદ્ધ પક્ષમાં વધુ ચળવળ છે તેથી દયાનંદને કાંઈ તુકસાન ન થાય તે સારે ગંગારામ-ભાઈ મદસડેએ એક પોલીસ પાર્ટી ગોલાવવાનો પ્રસ્તાવ કર્યો. આથી સર્વ સંમતિથી માધવરાવે પોલીસ સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટને એક પત્ર લખ્યો. બોટ બાણુ ગધેડાની સ્વારી ને સવારના ૭થી નીકળી હતી તે સાંજના ૭ વાગે મલીયે મલી અને રસ્તે રસ્તે ફરી વળી ! રસ્તે સાથેના લોક 'શી રામાનંદ સ્વામીડી જય' પોકારતા.

માર સાગ્રમાર વાગે નિત્ય મુજબ દયાનંદ સ્વામીનાં વ્યાખ્યાન સાંભળવા લોક ભેડ થવા માંડ્યું. સ્વામીજી એક રસાળ અને ચંચીર વક્તા હતા. તેમની ભાષણ પદ્ધતિ બહુ માર્મિક અને આત્મકારિક હતી, તેથી તેમના વ્યાખ્યાનમાં લોક તણીન થઈ જતા. સ્વામીજી અલંકારિક રીતે પોતાને સંતિથી સાંમગ્રી લેવા સાર સમાજનને આત્માર માનસ લાગ્યા અને પોતાનું છેવટનું વ્યાખ્યાન આપતા લાગ્યા. તે થવા બાદ બધા નીચે ઉતર્યા રસ્તામાં દાંથી, પાસખી આદિની વ્યવસ્થા પ્રથમથીજ કરવામાં આવી હતી. તે પાસખામાં વેદ મૂર્તિ દાંધોપ દયાનંદ સ્વામીને બેસાડ્યા કે ઘરનાજ વિરૂદ્ધ પક્ષે અંદર ઘુમી પદાનદા બંધના માંડ્યું અને ઘેરિયા કર્યો. ઠેકઠાણે આ પક્ષનાં માણસો ઉભાં હતાં અને પોતાના પંક્તનાં માણસોને ગરમ મગવાવા

ઉત્સાહ આપતા હતા. તે દિવસે વરસાદ બહુ પડેલો હોવાથી રસ્તામાં કીચડ થયો હતો પણ કોઈ વાતથી ન અટકતાં જ્યારે આ સરખસ આગળ ચાલેલા માંડ્યું ત્યારે વિરહ પક્ષ નિરાશાથી ખીજવાઇ ગયો. આથી ઠેકઠેકાણે ઢિલા રહેતા વિરહ પક્ષીઓએ જેના હાથમાં જે આબુ તે સરખસનાં માથુસો પ્રત્યે ફેંકવા માંડ્યું અને જેના હાથમાં કાંઈ નહોતું તેમણે નીચા વળી કાઢવનાં જોળા ફેંકવા માંડ્યાં ! આમ થતાં જતાં સરખસમાંથી કોઈએ પાછું વળી જોયું સરખુએ નહીં ! પોલીસ પાર્ટીને એવો હુકમ પ્રથમથીજ કરી રાખ્યો હતો કે સૂચના મળ્યા શિવાય કાંઈ પણ તેણે કરવું નહીં—માત્ર સરખસની શોધા સારજ રહેવું; પરંતુ આગળ જતાં વિરહ પક્ષે પથ્થર અને લાકડીયોના વરસાદ વરસાવ્યો. આથી બીચારા પાંચ પચીસ ગરીમ માણસ જન્મી ગયા. આથી પોલીસ વચમાં પડી અને સરખસ આગળ ચાલ્યું. ઘેર આવતાં કપડાં કાઢતી વખતે માથવરાવને બધાએ પૂછ્યું કે ‘પોલીસ સાથે હોવા છતાં તમારાં કપડાં કાઢવાનાં કેમ થયાં ?’ ત્યારે તેમને હશીને ઉત્તર દીધો કે ‘કેમ વાર ? જ્યારે હું બધાંની સાથે હતો તો મને કેમ કાઢવનો માર ન પડે ? પક્ષાભિમાનીઓનાં કામ એવાંજ હોય છે, બીજા પક્ષનાં માથુસો નાનાં હોય કે મોટાં તેની પરવા તેમને શા સાર હોય ? આવે સમયે માનપમાનનો વિચાર અમારા મનમાં શા સાર આવવો જોઈએ ? એ બધું એમજ માલવાનું.’ (અપૂર્ણ)

૨૧૦ કલાપિ વિષે કંઈક.

(૧)

“હું માનવી, હું વિદ્યના, હું બ્રહ્મના, જ્ઞાની નહિ” !!

— કલાપી

(લેખક, શ. પ્રણયી, બી. એ. અંકેશ્વર)

માનવીજ ! જરૂર માનવીને લગતી જે જે પૂર્ણપૂર્ણતા સંભવે તે સધળીજ એનામાં ! કલાપિ તે ફિરરતો નથી; નથી તે દેવ; નથી તે ઋષિ; નથી વિદ્ય; નથી બ્રહ્મ; નથી જ્ઞાની; પરંતુ જરૂર તે માનવીજ ! અને માનવી તરિક્ત જે રહેની જોળખાણ કરાવવામાં આવે તો તેના પ્રત્યેક જીવનાંશ જનસમાજને વધુ ને વધુ પ્રિયતર થઈ પડે ! એનું વાંચન, એનું મનન, એનું નિદિધાસન, એનું વર્તન, એના વિચાર અને આચાર, એની ભાવનાઓ અને તે ઉપલબ્ધ કરવાના એના પ્રયાસો, ‘માનવીને’ જ યોગ્ય છે. એના જેવાં બીજાં ધણાં માનવીઓ થઈ ગયેલાં છે—યશો, અને તેમણે પણ આવીજ રીતની જીવનીય મિડાશ ઝીંટી છે—કડવારા અનુભવી છે; પરંતુ જતાં કલાપિમાં આપણને એક વધુ મધુતર વસ્તુ મળી આવે છે. જે સદ્-ગુણો માનવીમાં બહુ જાણે યોગદાનમાંજ નજરે પડી આવે છે તેવા કેટલાક મહાન સદ્ગુણોની અપૂર્ણ ગુંથણી એના આખા જીવનમાં ગુંથાયલી માલુમ પડી આવે છે અને તેઓજ એની મહત્તા વધારે છે; એટલુંજ નહીં પણ એની માનવી જાતને દીપાવી રહે છે.

પ્રામાણિકતા, નિરભિમાનીપણું અને હાસ્યમનસાઈ, એ આમાંનાં મુખ્ય છે. આ સદ્ ગુણોને લીધેજ એના વિચારોમાં સુકોમળતા, મધુરતા, ધીરતા અને ધીમાશ નજરે પડે છે. એના હૃદયને આપણી સમક્ષ વારંવાર મોકલું મૂકવામાં આવે છે-તેનું પેલું કારણ તપાસતા બેસીએ તો એજ ! એના હૃદયના પૂર સાથે આપણાં પેલું હૃદય પૂરે એ ઘસડી જાય છે. તેનું કારણ પણ એજ, અને એના હૃદય-દોરપર જે જે નટવર નર્તી રહેતા માણસ પડે છે તેમનાં પ્રત્યેકના અનંત હાવભાવ અને ચેષ્ટાઓ જે સર્વ આપણને તેમાંજ સર્વાંશે મગ્ન કરી દે છે, તે સર્વ પણ એજ કારણને લીધે ! એના હૃદયભાવ વિલોકના આપણને જરિયે ઉંઠા ઉતરવું પડતું જ નથી ! એનું હૃદય લીસું, સરળ અને સખાટ છે-પારદર્શક છે. અને જે જે ચિત્રો એણે આપણી સમક્ષ રજી કર્યાં છે-અને પોતાને લગતાં આત્મલક્ષી (Subjective) તેમજ પરલક્ષી (Objective)-તે સર્વમાં કંઈ છુપાવવા જેવું તો છેજ નહિ. પ્રત્યેક લીટીમાં સમર્થ માનવી કવિઓની માફક એની મૂર્તિ તરે છે. એનોજ પ્રતિમા પ્રકાશે છે. એનું વાંચન પણ એનાજ હૃદયને અનુકૂળ, એનું મનન પણ તેવુંજ અને એનું સકળ આચરણ પણ તેનેજ અવલંબીને કરવામાં આવતું ન હોય ! એમ સ્વાભાવિક જણાય છે ! આ એની સહૃદયતા અને સુદુઃખારતા વિચારતાં, એનું પ્રામાણિકપણું અને નિરભિમાનીપણું લક્ષમાં લેતાં, અને એ સાથે એનીજ દષ્ટિથી એની સર્વ ઉર્મિઓમાં નાચતી જલદેવીશી કવિતા દેવીનાં દર્શન લેતાં કોને આનંદ યથા વિના રહે ?

‘ મીઠી એ ઉરઉર્મિમાં પ્રેમનું પ્રેય રાજતાં ’

‘ પ્રેમ અને પ્રેયશુ. ’ ‘ Law and graces ’ એની ઉર ઉર્મિઓનાં ગૂઢન છે. પ્રેમ અને પ્રેયશુનું સુકાન ઝીલી એ સહૃદયી નાવિક હવસાગરમાં જીવન પ્રયાણ આદરવા ચક્રિતમાન થયેલો છે. અને એજ એનાં જીવનનાં ભાવિ નિશાન છે. અદ્યતન આ ભાવનાઓને એના મનનપૂર્વક અભ્યાસથી વધુ ને વધુ પોષણ મળેલું છે. અને તેથીજ ‘ નજીરી એ કથાઓની સૌંદર્યમૃત રસતી; આતું કારણ તપાસીયું તો માણસ પડી કે એણે જે જે કંઈ લખ્યું છે, ગાયું છે, બોલ્યું છે તે સર્વમાં કુદરતીઓજ વિદ્યમાન છે. Art and Nature નો માત્ર વાળ જેટલોજ ફેર તેનામાં દષ્ટિગોચર થાય છે.

Art= Nature and art=man added to nature.

આ બંને કલા અને કુદરતનાં સત્યો અને મને તો સરખાં અને સરળ છે, માટેજ “ કલા એની ધીરી ધીમા કુદરતી એજ પારતી.”

લિન્ન લિન્ન કવિઓનાં લિન્ન લિન્ન કાવ્યે નિશાનોમાં-શ્વશ્ર્ મિંદુઓમાં કલાપિતું લક્ષરધાન તો માત્ર કુદરત અને કલાનું અપૂર્વ અને અનિર્વાહક સામ્ય જતાવવાનું જ છે. પિંડ પ્રકાશીતી એની અજન્મ હૃદયનાલુકત કવિનાઓ પણ આનેજ અવલંબીને રચાયેલી નજરે પડે છે. કુદરતમાં એ કલા ભુવે છે અને કલામાં કુદરતના ભાવ ભળી રહે છે, એના લક્ષમાં એણે સચોટ કૃતદ મેળવી છે, એમ કહીશું તોયજી અશરી ! એ જાતેજ લખે છે કે પ્રેમ અને પર્યેયક પ્રસ્તુતી ગૂઢને અનિપ્રિય છે. પ્રેમ વાંચવો એ આનંદને આંસુ લાવે છે. ” પ્રેમ

માટે સંસ્કૃત શીખવા નિશ્ચય કર્યો છે. સંસ્કૃત પ્રેમ માટે " આ સંસ્કૃત પ્રેમ વાંચનને લીધેજ એનામાં પ્રેમસત્ત્વ દર્શન આપણને વારંવાર થયાં કરે છે. સ્વાભાવિક રીતે એવો પ્રશ્ન ઊભો છે કે એનામાં શ્રેયસ્ Truth કરતાં પ્રેમ વિશેષ છે. Graces shine more brilliantly than the ultimate Truth. અને તેનો ઉત્તર માત્ર એટલોજ આપણે ઉચિત લાગે છે કે તે દિલસુદ્ધ કરતાં કવિ વિશેષ છે. એ લખે છે કે શિલોસોદી મ્હને ગંભીર મુખ આપે છે, પરંતુ સંસ્કૃત શિલોસોદી વાંચી અને રહમતી થકું તેટલું તે ભાષામાં મ્હને તાન મળી શકે કે નહિ તે શંકા ભરેલું છે. અલગત શ્રેયસ કવિતાનું અને નથી એમ નથી, પણ શ્રેયસ કરતાં તે ન્હાનુંજ: અને આને લીધે વારંવાર આર્થ હૃદયને વિચિત્ર લાગતાં કેટલાંક સત્યો કવિહૃદયમાંથી વારંવાર નીકળી આવે છે અને ઉડી Revolutionizing ભાવનાઓની પ્રેરણા કરે છે. કલાપિનામાં પણ અમંગ છે. એનાં કેટલાંક ચિત્રો વાંચતાં પિયારતાં પ્રતિકુલ થઈ પડે છે. એનાં કેટલાંક સૂત્ર જેવાં (maxims) વાંચ્યો પણ આથીજ સામાન્ય: વિશેષ નિરંકુશ અને મનમોહકલાં, સ્વતંત્ર અને સ્વચ્છંદી તેમજ વ્યક્તિભાવની લાગણી વાળાં જણાય છે. એ લખે છે કે ' પ્રીતિમાં નીતિ સમાધિ જાય છે ' ' હૃદયના મુદ્રમ સંબંધની સાથે સરીરનો સ્થૂળ સંબંધ પણ પુરંપમય અને છે. ' ' એક વતિપત્ની મત અને પુત્રદારનાં એનાં કાગ્યો પણ આવા જ લાગે છે. કારણ માત્ર એટલુજ કે ઉપર કશું તેમ એની કલા અને કુદરતનું સરખાપણું જે જે સત્યાસત્યો એનાં કાગ્યોમાં-એની કલામાં-નરે છે તે તે સર્વ કુદરતનું સામ્ય ખકું કરે છે ! કુદરતની સાથે તેમને વધુ ને વધુ સંબંધ છે, એમ પ્રવશ જાહેર કરે છે. અને એ જાહેર કરતાં એનું હૃદય જરિયે ઘાદ શોકાલિતાં દુઃખોમાં એલાં ખાતું માલુમ પડતું નથી એ જે સિદ્ધાન્તો દર્શાવે છે તે કોઈ સામે ઉત્તર આપવાની ખાતર નહિ, કોઈ સામે વિરૂધ્ધતા દાખવવા નહિ, પરંતુ કુદરતી સત્યનુંજ પીયાર અને પીમાશયા અવલોકન કરતા-કરાવતા ખાતરજ. આ એની Sincerity છે. ભક્તમનસાધ છે ! અને આ ભક્તમનસાધને લીધેજ એનાં આત્મસત્ત્વી કાગ્યોના સ્વચ્છ આપણને સરિશેષ આકર્ષક થઈ પડે છે અને એ સત્યાસત્યોનાં પ્રતિપાદન કોઈને કદી ખારાં લાગતાં હોય તો તેને પ્રમાણભૂત પંક્તીઓ એનું આગક જેવું બોલું બહુ હૃદય હવે છે કે:—

નથી નથી મુજ તરવો વિષયી મેગ સેના,

હૃદય મમ ધણું અન્ય કે વિષ માટે;

જનન સદ મજે છે ચમને દાઝાં આ,

જન્મ જનતણી મધી માત્ર આ સ્થૂળ સાથે !

અમુક સોસાઈટી અથવા સમાજને તેના ઉપરોક્ત વિષ સાથે સરખાવે અને પંખી પ્રે: ત્યેક લીટીનો અર્થ તેના ખતમાનો નાદ સમજીને કરો એટલે તમે ત્યાં તે શું કહેવા પારે છે તે સમજી શકો. ' Freemason only of Love ' ને સમાજમાં પ્રચલિત હોય તેવી કોઈક સમાજનો એ સમસ્ય તમને મીંચુમ પડશે ! અને તે વિનાની અન્ય સમાજ સાથે માત્ર એનાં ચર્મ અને દાઝાઈ મગી આવતાં દેખાશે ! એ સ્થૂળ સમાજ સાથે એનાં સ્થૂળનું જ હૃદય થયેલું છે. એનું હૃદય તે પેરી ઉપરોક્ત ભાવનાવાળી સમાજ સાથે મનેલું છે, અને તેથી આ વિષ સાથે આજુબી જાદોની સમજ સાથે અને તેમાં પ્રચલતી કેટલીક રીતિઓ

સાથે એનાં તરવા જરીયે મેળ લેતાં નથી અને નજ લે. હૃદયે જે કંઈ એક માર્ગ સ્વીકાર્યો અને તેમાં જો તેને કાળુ તો તો પછી તેજ માર્ગ તેને સીધો અને સરળ યથ પડે છે, તેજ અનુકૂળ લાગે છે અને તેજ શ્રેયસ્કર યથ પડે છે ! કલાપીનામાં પણ કંઈક અલુપ્ત આ રીતનું નજરે પડે છે ! આર્યભાવી રનેહ લગ્નના વિવેચકોને કલિકાલના દેહ લગ્નના પ્રસારો જોઈને દરજ્જે અને જોઈને અંશે વિરક્તતા દર્શાવી રહે તેટલાજ પ્રમાણમાં કલાપીની Freemas onry of Love ની સામે આર્યભાવી રનેહલગ્નની દલીલો ચાલી શકે ! તો પણ એ આર્યભાવનાનું એણે સમજણું નિર્મૂલન-કચ્છેદ તો કીધાજ નથી. 'સારસી' અને 'મિલ્લમંગળ' ના કાવ્યોમાં એનું હૃદય એજ આર્યભાવી ભાવનાઓને મોઝ રહે છે, અને 'સુમન વિધવ' માં 'એ બાલભાવમય સુમન હુંચ યાચું' એમ આર્યભાવી કપોળપરનું સુમન યાચવા એનું હૃદય તલપે છે. બીજું, સ્વીડનગોર્મના સિદ્ધાન્તોમાં પણ એની આર્યભાવતાઓ ઉછળતી ઉભરાતી દીસે છે, અને એ કહે છે કે એક પરિણીત સ્ત્રી સાથે પણ જો માત્ર સુખ સંબંધ છોડી દઈ સ્વદેશ સંબંધજ આચરવામાં આવે તો વધુ શ્રેયસ્કર યથ પડે ! આ બનવું સ્વાભાવિક છે. મતિભેદ છે ત્યાં સુધી મતભેદ રહેવાનો અને કોણ સાચું અને કોણ જૂઠું એને નિર્ણય આપવા વિષયમાં ન યોજતાં માત્ર એ વિષય શા છે એજ દર્શાવવા વધારે ઉપયોગી અને યોગ્ય જણાય છે, આથીજ ઉપરોક્ત સર્વ વિવેચન આદ્યું છે.

‘કવિ એવો ભોળો કુદરત તણો બાંધવ હતો’

‘પાસે જેવી ચરતી હતી આ ગાય તેવોજ હું છું.’

‘મરીમ ગાય નેવો’ ભોળો લલો કલાપિ પોતાનું જીવન આપણી સમક્ષ ગાય જેવુંજ લસતું મૂકે છે. એનાં કાવ્યોમાં કલ્પનાનું જોર નથી. પરંતુ લાગણીઓનું સંવિશેષ સાચર્ય અને દર્દ વારંવાર પ્રગટિગોચર થાય છે. એ લાગણીઓના બીન પર એની કુમળી અંશુલીઓ જે જે સુખમળ અને કંટક સુર છેડે છે તે તે સર્વ મનહર અને આનંદપ્રદ યથ પડે છે !
Our Sweetest songs are those that fell off saddest thought.

જે સ્થિતિમાં એના જન્મ થયેલો છે, જે જે વસ્તુઓ એને વિધિસાધ્ય યથ પડી છે તેમાં ‘પોપની માફક એ ‘Whatever is right એવો શુદ્ધ આડંબર એ ધારણ કરતો નથી પરંતુ તેને બદલે કંઈ નવતર સર્જિત થતો થકી તે સર્જિતના ‘નિર્મળ વિશ્વાસ વૈભવ’ માણવા તેનું ચિત્ત બહુજ તલપી રહેલું લાગે છે.

એના જીવનના જન્મમોહું દર્દ ગ્રાતાં એ જરિયે આયકો આતોજ નથી ? અને જે એને કહેવાનું છે તે સરસ રીતે કહીજ દે છે. એટલું તો ખરુંજ છે કે કેટલીક વખતે એ લાગણીઓથી ઘેરાઇ ગયેલો લસડામ ગયેલો-માણસ પડી આવે છે ! પરંતુ લાગણીઓ કયાં માનવીને લસડી લાઇ જતી નથી ! માનવીનું માનવીપણુંજ લાગણીઓથી લસગવવા સાફ સરખપણું લાગે છે ! અને તેમ ન હોય તો ખરું લખે છે તેમ He may either be a saint or a devil ! કલાપિનામાં તો એની પ્રતિભા ચકિતજ એની લાગણીઓને અંગે દાખી નીકળે છે. His feelings are his very genius we admire ! એમ કહો એ તો તે જરિયે અરથાને નથી ! એ કહે છે ‘કશો કાપ નથી. કશો સંકોચ નથી; આ ચળો

શું સૂચવે છે ! આ શબ્દો વડનાર કક્ષાપી હાથમાં—આપણી નજીક નથી એ ખરું છે, -તોપણ જેમ મહાન માનવીઓના મહાન શબ્દો અને તેનાં કંઈપ્રિય ધોરણો દલુએ આપણા કંઈમાં અને તે દ્વારે હૃદયના પર અથડાઈ અને આજ્ઞાપ આજ્ઞાપી રહે છે, તેમજ કક્ષાપીના ઉપ-રોક્ત શબ્દો વિશે જાણવાનું છે. એવું સર્વ સત્યજ કંઈ છે. એવું કંઈજ હુપાવું નથી. માત્ર 'તમે જ્ઞાતાં જ્ઞાતાં ! સમજ મમં છવ્જ નવ શક્યાં' ! એટલીજ માત્ર આપણી ખામી અને કમરું એ બોણું હૃદય બેળા હાથમાં ડાલી શકે છે ! એના આ પ્રમાણિકપણને લીધે—એની એ ભક્તમનસાધને લીધે, એ વધુને વધુ આદર અને પ્રશંસાને પાત્ર છે. દીકરા-રાની દીકા પણ એને મિત્રાસને એ બેળાપણને લીધેજ ખમતી પડે છે. પ્રભા ! એના સત્તાતન આત્માને ભવિષ્યમાં ઝાંખ ન લાગે ! એના વિશ્વથી આત્માને જે કમોટીપર મહાન પડ્યું, અને જે જે આત્મવિમુક્તમાં મળવું પડ્યું, તેના બોધ જનહૃદયમાં ઉતારે ! અને એવું માનવી તરિકનું જીવન સર્વવાતે પ્રતીજીત થઈ રહે ! (અખર્જ)

સત્યજીત.

એક સ્વકલ્પિત નવન કથા.

(સખનાર-પ્રવાસી.)

પ્રકરણ ૭-ચંદુ.

બીજે દીવસે સવારના પહોરમાં કીશોરના કાનમાં નીચતા શબ્દો સંભળાયા:-

" રાજપુત ! આજુ પરજગ તમારી અત્યંત આનુરતાપૂર્વક રાહા બેઠ રહ્યું છે અને તેથી મને આશ્ચર્ય થાય છે કે એવું તે અહીં શું છે કે જેથી આ વનનો વાસ આપને પ્રિય થઈ પડ્યો છે ? "

" કંઈક ! જો દેવ મને આ વનનો વાસ પ્રિય ગણ્યા પ્રજા પાડે તો પછી મારું શું ગણું ? પણ ભાઈ ! તું અહીં ક્યાંથી આવી પહોંચ્યો ? " કીશોરે પૂછ્યું.

" બાપુ ! કુસુમ જીવનમાંથી નિવોહીનજીએ મને જે સંદેશો આપ્યા હતા તે લઈ હું ફરિશ્ત વિશા તરફ આપ્યો જતો હતો; પણ એટલામાં કેટલાક લૂટારૂઓએ મારાપર ધરતી આવી મારું સર્વસ્વ જુદી લીધું અને મને માર મારી અધમૂઓ કરી નાંખ્યા. કેટલાક વખત પછી મને જાન આપ્યું ત્યારે મને માલમ પડ્યું કે મને જે કાગળ આપવામાં આવ્યો હતો તે પણ તેઓ લઈ ગયા હતા. હું આથી નિરાશ થઈ ગયો અને પ્રધાનજીને સમાચાર આપવા પાછો જયો. રસ્તામાં મને ખજર પડી કે લૂટારૂઓએ કુસુમ-જીવનનો નાશ કર્યો છે; અહીં હું પાછો ફર્યો અને કેટલાક મિત્રોની સલાહથી મેં પરજગ જવા નાંખી કહ્યું. ત્યાં

જતાં મદને જણાવું કે પ્રધાનશ્રી વિગેરે ધણાખંડા કુસુમપુર વારીઓ કુસુમપુરમાંથી બચી આવ્યા હતા. તેઓ મહારાપર કરડી નજરે જોવા લાગ્યા અને મદને કડવાં વચનો સંભળાવવા લાગ્યા. આથી મેં પરજળનો ત્યાગ કર્યો અને આસપાસના જંગલોમાં ફરવા લાગ્યો. આમને આમ ફરતાં આજે હું આપના ચરણ સમીપ આવી પડ્યો. આમ મહારે રક્ષણ કરો. હું આપને શરણે છું. કુસુમપુરના લોકો તો એમજ સમજે છે કે મહારે ક્ષીણજ તેઓએ કુસુમપુર યોધા છે, પણ આપ જુઓ છો કે મહારો એમાં કાંઈ વાંક નથી.” કપૂંકે કરગરતા સ્વરે ખુલાસો કીધો.

“કપૂંક ! તારો વાંક હોય કે ન હોય તે હું કહી શકતો નથી પણ તું મહારે શરણે આવ્યો છે તેથી હું મહારી ફરજ રહમજી તને રક્ષણ આપીશ. શું તું મહારી સાથે પરજળ આવવા તૈયાર છે?”

“હાજી, આપની જાયા નીચે આપ જ્યાં કહો ત્યાં આવવા તૈયાર છું.” કપૂંકે આનંદથી ઉત્તરતા મને કહ્યું.

“આજેજ ત્યારે આપને પરજળ-તરફ પ્રયાણ કરીશું.”

“જેવી આજ્ઞા.”

પ્રકરણ ૮.

અતિથિનો સત્કાર.

પાંચ દિવસ સુધી સત્યજીતને ભેષણમાં જ રાખવામાં આવ્યો. ફરોજ એ વાર એક નિદુ આવતો અને કોઈ પણ જાતની વાત કર્યા વગર જમવાની યાજી મૂકી ચાલ્યો જતો. જ્યાં દીવસથી સત્યજીતને ભેષણ જહાર લઇ જવામાં આવતો. સત્યજીત ખીણની આસપાસ ફરતો અને કેટલીક વાર ખીણની ટોચ પર બેસી રહેતો.

આ અરસામાં ખીણના નિદુઓ વારંવાર સત્યજીતને બેઠાં આનંદ પામતા, પણ એની સાથે વાત કરવા કોઇની હાંમત આવતી નહોતી.

નિદુઓની જાત ભૂટાઓની હતી. અગરની પણ એક લૂસો હતો. પોતાના બળ તથા લાગવગથી એ ખીણનો સરદાર ચઢ પડ્યો હતો. અગરની એક સરદાર તરીકે માન મેળવે એ નિદુઓ ખામી શકતા નહિ. ગમે એટલો અગરની બળવાન હોવા છતાં પણ એ નિદુજ હોવાથી એના સાથીઓ એની અદેખાઈ કરતા. એની સરદારી છીનવી લેવા બધા નિદુઓ વારંવાર વિચાર કરતા હતા અને એને માટે કોઇ તક શોધતા હતા.

જ્યારે નિદુઓએ સત્યજીતને જોયો ત્યારે તેઓને પોતાના ધારેલા કામને માટે એક યોગ્ય મનુષ્ય મળ્યો હોય એમ ખુશ થયા. આજ હેતુ પાર પાડવાની મનમથથી સત્યજીતને જહાર જવા આવવા દેવાની છુટ આપવા તેઓએ ‘અગરનીને’ ફરજ પાડી હતી. સત્યજીતના રાજવંશી દેખાવથી અને રાજવંશી રીતભાતોથી એ નિદુઓમાં

ધણો પ્રિય થઇ પડ્યો અને એની સાથે અમકરીની સરદારી લોકોમાં વધારે ને વધારે અપ્રિય થવા લાગી.

એક દિવસ નિહુઓ અમકરીના એક મિત્ર સુદેનજાને પોતાનો મુખી બતાવી અમકરીને ત્યાં ગયા અને નીચે પ્રમાણે વાત કરવા લાગ્યા.

સુદેનજા—સરદાર! આ નિહુઓની એવી મરજી છે કે તમારે તમારી સરદારી સત્યજીતને આ ખીણના રાજા બતાવી એના હાથ નીચે કરવી.

અમકરી—શામાટે આપણે આપણા દેહીને સ્વતંત્ર સત્તા આપવી ?

સુદેનજા—એ લોકોનું એવું કહેવું છે કે આપણે ગમે એટલા પણ હુડારોએ છીએ. સરદાર—નાયક—રાજા થવું એ તો ક્ષત્રીયનેજ શોભે છે. રાજ કરવાના ગુણો સાધારણ રીતે ક્ષત્રીયમાંજ હોય છે અને સત્યજીત જે સાંસજગવા પ્રમાણે એક રાજપુત છે તેથી તે આપણા રાજકર્તા થવાને માટે સંપૂર્ણ લાયક છે.

અમકરી—પણ મ્હારે મ્હારી સ્વતંત્રતા શું કામ છોડવી જોઈએ. આટલે લગી મહેનત કરી તે શું આવા પરિણામ માટે ?

સુદેનજા—તેઓનું કહેવું એવું છે કે આપે અમારા નાયક થઇને શું બધું કયું ? આટલી આટલી લૂટો કરવા છતાં પણ હજી અમારે અમારો નિર્વાહ ચલાવવાને માટે લૂંટ પરજ આધાર રાખવાનો રહ્યા. એના કરતાં તો નીમાના સાથીઓ નસીબવાન કે તેઓ અત્યારે કે સુમપુરમાં મોજ કરે છે.

અમકરી—આપણા જન્મનો હેતુજ લૂંટવાને માટે છે. ની-માં જન્મથી લૂટારો નહોતો તેથીજ એ આવો ચીકાસદાર થઈ છોડી કુસુમપુરની ધુંસરી માથે બેઠો છે.

સુદેનજા—આ નિહુઓનું એવું કહેવું છે કે પારકા મહેનતના કાળ મોજવવામાં આપણે મોહું પાપ કરીએ છીએ.

અમકરી—આપણે ક્યાં વગર મહેનતે લૂંટ કરીએ છીએ ? ગમે વર્ષે આપણે લૂંટ કરી હતી તેમાં આપણને કેટલી મુશીબતો પડી એ શું તમે બુઝી ગયા ? ભોળીયાઓ ! જુઓ આપણે મહેનત કરીનેજ આપણું ગુજરાન ચલાવીએ છીએ અને અમાં પાપ જેવું કંઈ નથી.

સુદેનજા—એ તો બધું અમે સમજ્યા. અમને તો લાગે છે કે તમે આ બધું જોસો છો તે આપણી પદ્ધિ જાય તેટલાજ માટે છે.

અમકરી—નારે, મ્હારી પદ્ધતિને માટે મ્હારે કંઈ દરકાર નથી. હું તો તમે તમની પોતાની મેળવેલી સ્વતંત્રતા ઓછ ન બેસે તેને માટે ચિંતાતુર છું. તમને ખબર છે કે જે પ્રજાને રાજા હોય છે તેને શું શું દરકરો વેડવી મટે છે ?

સુદેનજા—દરકત ત્યાં બરકત. અમારે તમારી કંઈ વાન સાંભળવી નથી. અમારે તો આ ખીણ સત્યજીતનેજ સોંપવી છે.

અમકરી—સુદેનજા ! તું મિત્ર થઇને મ્હારી સત્તા છીનવી લેવા ચલ કરે એ તને શોભતું નથી. આજે તો મ્હારી વતી ત્હારેજ આ નિહુઓને સમજાવવા જોઈએ.

સુદેનજા—પ્રિય અમકરી ! હું કશું કહું છું કે હું તમારો રનેદી મિત્ર છું; પણ

મિત્રતા મિત્રતાને દેઠાણે છે. મદારી સલાહ તો તમને એજ છે કે દવે. નવીન-ખીણુ. સત્ય-
છત્તને-સોંપી દેવામાં માલ છે.

અખકરી—હીક ત્યારે. આજે જાઓ. હું વિચાર કરીને થોડા વખતમાં જવાન-
દશરા, એટલા વખતમાં તમે પણ વિચાર કરજો. આજે તમારાં મગજ દેઠાણે હોય એમ
લાગતું નથી.

નિહુઓ સુદેનલા સાથે બહાર ગયા અને સત્યછત્તને પોતાનો રાગ, કરવાનો દંડ
નિશ્ચય કરી છૂટા પડ્યા.

આમને આમ એ મહીના થઇ ગયા અને કંઈ પણ નિષ્ફળ થયો નહિ. નિહુઓની
ધીરજ રહી નહિ. તેઓ સુદેનલાને મળ્યા અને દમ ભીડાવ્યો કે જો અખકરી એક મહીનાની
મુદતમાં નહીં જવાન ન આપે તો પહેલી તકે એનું માથું એના ધડથી જુદું કરવામાં આવશે.

અખકરીને સુદેનલા તરફથી આ ખતર મળી. નિહુઓનો આ પ્રકારનો નિશ્ચય જોઇ
એ ગભરાયો અને ધરમાં એવો પરાણો તે ક્યાંથી આવ્યો કે જોને આપું ધર સોંપી દેવાનો
વખત આવ્યો, એ વિચારથી પરતાવા લાગ્યો. જ્યારે કોઇ રસ્તો પણ અખકરીને ન જાણ્યો
ત્યારે એણે સુદેનલા મારફતે નિહુઓને કહાવ્યું કે અખકરી માણ મહિનાના છેલ્લા દિવસે
પોતાનો નિષ્કર્ષ જાહેર કરશે.

અખકરી નાનપણથીજ લડવાનો ધંધો કરતો હોવાથી એની હુકિ ધણી તીવ્ર થઇ હતી.
કોઇ પણ યુક્તિથી જ્યારે એ નિહુઓને સમજાવી શક્યો નહિ ત્યારે એણે સત્યછત્તને પોતાના
જ પક્ષનો કરી લેવા વિચાર કર્યો અને એ વિચાર સિદ્ધ કરવા એણે પોતાની પુત્રી તરફ
નજર ફેરવી.

અખકરીને એક આપના નામની પુત્રી હતી. એનું વય લગભગ સોજેક વરસનું
હતું અને નિહુઓના રીવાજ મુજબ વાંચતા લખતાં શીખેલી ન હોવાથી હાલ જે ભણવાનો
અર્થ થાય છે તે પ્રમાણે તો એ અભણ હતી. વાંચતાં નહોતું આવડતું તે છતાં વડીલો
કનેથી અનેક યોધજનક વાર્તાઓ સાંભળી આપના ઝડી થઇ હતી. કંઈ કામ ન હોય
તેવા પ્રસંગોમાં આપનાની મા અખકરીના જીવનના જનાવો પોતાની પુત્રીને કહી સંભ-
ળાવતી અને આપના તેમાંથી પોતાને માટે સાર ગ્રહણ કરી લેતી. દુનિયામાં પુરવો કેવા
પ્રકારના હોય છે ? તેઓ તરફ સ્ત્રીઓએ કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ ? તેઓના મુખ દુઃખમાં
સ્ત્રીઓએ પોતાના સ્વાભાવિક ગુણોનો કેવો ઉપયોગ કરવો જોઈએ ? એ વિષે આપનાની
મા પોતાની વ્હાલી પુત્રીના સર્વોત્તમ દિન માટે એને રસ પડે એવી શૈલીથી અને કહી
સંભળાવતી. આ રીતે શ્રવણ-શાસ્ત્રથી આપના ઘણું શીખી હતી. સ્ત્રી સખ્ત લખતાં નહોતું
આવડતું તે છતાં સ્ત્રીના યથાર્થ ધર્મો આપના આથી જાણીતી થઇ હતી.

મા જુ પાના પાંદે શીખવાથી કે ગદિમ ઘોડાઓનું વર્ણન વાંચવાથી, માનપાનનાં નામે
જળવાથી કે તહેવતોના દલાવ્યો વદિ રાખવાથી, દશમાં પંદર ઉમેરવાથી કેટલા થાય તે ગણ
મેજવવાથી કે ગણકાર ભાષકારની રીતે ભણવાથી, વાગેનાં નામે જળવાથી કે મહીનાનાં
નામે મોંઢે ક્યાંથી, જોરગત્રેજનાં પરાક્રમે વાંચવાથી કે શીખોની યુદ્ધકળા જળવાથી, પ્રયાગ કર્ષ
દિશમાં આવ્યું છે તે ભણવાથી કે પેટીસ સાને માટે પ્રખ્યાત છે તે વાંચવાથી, રાત્રિની ગતિ

કેવી રીતની છે તેનો વિચાર કરવાથી કે કાળા અને સરેલ સૂર્યો શી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તેનું જ્ઞાન મેળવવાથી સ્ત્રીઓને પોતાનું કર્તવ્ય શું છે તેનું જ્ઞાન થતું નથી અને તેથીજ ઉપક્રા માર્ગેએ આપના પિયરી આવી નહોતી તે છતાં કુમારિકા સ્ત્રીઓને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય સર્વ ગુણોના આદર્શ રૂપ થઈ રહી હતી.

આ રીતે કાલકાળની ખાલુમાં ધીરે ધીરે કુદરતના નિયમે હોરકણી ઉછેરાતી હતી. અગાનના પદમાં વીરલાલકી હોવાથી એ કાદની દ્રષ્ટિમાં આવી નહોતી.

પોતાનો હેતુ પાર પાડવા આ કણીને સત્યજીત રૂપ કુંદનમાં જડાવવા અખકરીએ નિશ્ચય કર્યો. પોતાના પુત્ર કુંજલની સંભવિ લઈ તરત આપનાને સાથે લઈને કાચ-ભુવન જવા અખકરી તૈયાર થયો.

વિતકોમાં હુબતા અને તકોમાં ઉપર આવતા અખકરી અને આપના કાચ-ભુવન આગળ આવી પહોંચ્યા. ધીરે રહીને નીચેનું બારણું ખસેડીને અને આપનાને બોલાવવામાં આવે ત્યારે અંદર આવવાનું કહીને અખકરી ભોંયરામાં ઉતર્યો.

“ કેમ સત્યજીત ! તખીત તો સારી છે ને ? ” સુતેલા સત્યજીતને અખકરીએ કહ્યું.

“ હાજી, આપનું કેમ આવતું થયું ? ”

“ તે હમણું જાણારો ” એમ કહી અખકરીએ સામેનું આરસાવાળું બારણું કુંચી વડે ઉઘાડી નાંખ્યું. આ બારણામાંથી અંદરનું અલૌકિક તેજ આખા ભોંયરામાં પથરાઈ ગયું. અંદરનો એરો એકલા ખીસારી કાચનો બનાવેલો હતો. આરે તરફ લીલા કાચની વેલ મરી લીધી હતી. છત પણ કાચનીજ હતી અને એના પર સુકાળી રંગનાં કાચનાં પુલો જડી દીધાં હતાં. જમીન પર અખમલની માદીઓ બેસાડી દીધી હતી. આરે ખુલ્લામાં કાચની બનાવેલી પુનળીઓ ઉભી કરી હતી અને તેઓના હાથમાં લીલા મણીના હારો રાખવામાં આવ્યા હતા.

અખકરી અંદર ગયો અને એક દેરી બેઠી અને તેથી સામેની ત્રણ બારીઓ ઉપર બેઠાઈ ગઈ. બારીમાંથી જતાં જડાર કાચનાં પગથીઓ વાળું એક મોળ તળાવ બાંધેલું માલમ પડતું હતું. આરે બાલુએ રંગબેરંગી કાચના કુંડ જોડવામાં આવ્યા હતા અને તેમાં અનેક જાતના પુલના હોડવાઓ દેરોલા જણાતા હતા.

અખકરી સત્યજીતને અંદર લઈ આવ્યો અને ઉપર વળુંવેલો આરો કુંચી રીતે બાંધવામાં આવ્યો હતો, એના કાળા વિષે કેવી તકરાર થઈ તે સધતું એને કહી સંભળાવ્યું. ત્યાર પછી તેઓ તે આરડામાં નીચે માદીવાળી જગ્યા પર બેઠા અને નીચે પ્રમાણે વાત કરવા લાગ્યા:—

અખકરી—સત્યજીત ભાઈ ! આપ કાલુ છે તે અમે બસંજર જાણતા નહોતા અને તેથીજ અમે તમારી સાથે અયોગ્ય રીતે વર્ત્યા છીએ. હવે ગઈ ગુજરી વાત બૂધી જશે. ત્યારે અમે પુખ્ત વિચાર કર્યો ત્યારે તમને અહીં પુરી રાખવામાં અમે અમારી દલગીઈ ખતાવી છે. આ કલંક કેહાડી નાંખવાને ખાતર અમે તમને આ આખી જગ્યા ખેંદી આપવા નિશ્ચય કર્યો છે. આ જગ્યાનો અમારામાંથી કોઈએ અત્યાર સુધી જોવા સિવાય કંઈ

ઉપયોગ કર્યો નથી તે છતાં સર્વ નિદુષ્ટો આપને અહીં રહેતાં જોતાં ખુશ છે. હું ધારું છું કે અહીં સર્વે વાતની આપને સગવડ પડશે.

સત્યજીત—હાથ અને તેને માટે આપનો હું ઉપકાર માનું છું.

અખકરી—આજથી જ્યાં તમારે જવું હતું ત્યાં તમારી સ્વેચ્છાનુસાર જવા દેવામાં આવશે. ખીલું મ્હારી પુત્રી આપના કરીને છે તેજ તમને હવેથી ખાવાનું પહેંચાડશે અને દીવસના આપની મરજી હશે તો સાથે રહેશે. આપ જ્યારે ફરવા નીકળશો ત્યારે એ અહીંના પ્રતિષ્ઠિત પુરુષો સાથે આપની ઐશ્વર્ય કસવશે અને જે જોવા લાયક જગ્યાઓ હશે તે તમને ખતાવશે. જે તમારે મ્હારી પુત્રી સંબંધી યાદ રાખવાનું છે તે એ છે કે એવું અપમાન થાય એવું તમારે કદી કર્યું કરવું નહિ; એ નીતિનું પ્રતિબિંબ છે અને તેથી એના રહેજ પશુ લગ એ ખમી શકશે નહિ. જોજો, ફરીથી કહું છું. એ મ્હારું વ્હાણમાં વ્હાણું નાંગ છે અને એને હું તમારી સ્નાતકમાં મૂકું છું. એવું પાણી જરા પશુ ન ઉતરે તેની સંભાળ રાખવા ખાસ આગ્રહ કરું છું. આપના મ્હારા ઘરનું રતન છે અને મ્હારી ખીલું અમૃત્યુ ખૂણ છે માટે વિશેષ ન કહેતાં વિના સંકોચે આપની સ્નાતકમાં એને બોલાવું છું.

એમ કહીને અખકરીએ આપનાને ઉપરથી બોલાવી અને આપના ઉત્સુકતાથી અંદર આવી જાને સત્યજીતને રહેજ નવનનો ભાવ દર્શાવી નીચે બેઠી.

અખકરી—આપના! સત્યજીત નામના જે પુરુષ આપણી ખીલુમાં કેટલેક વખત થયાં આવ્યા છે તે જ આ છે. તેઓ હાલ અહીંજ રહેવાના છે. હું આ ખીલુથી જાણીતી છે તેથી ત્હારે એના સાથી તરીકે બદાર ફરવા જવું. એ ત્હારા મનને કદી દુઃખવશે નહિ. એમના સંગથી તને કોઈ પશુ ખતનું દુઃખ પશે એમ ત્હારે ધારવું નહિ. એમના જેવા પુરુષ આપણી ખીલુમાં મજરા મુરકેલ છે.

આપના—હીક, જેવી આપની મરજી.

અખકરી—(સત્યજીત તરફ જોતાં) રાત્રીના વખતે એની સાથે એક સ્ત્રી-વેશક આવશે અને આપને જમાડી આપના. એની સાથે અમારે ઘેર આવશે. અમારી ખીલુમાં લય જેવું કશું જ નથી માટે એની સંભાળ વિરે તમારે કાળજી કરવી નહિ. હવે અમે જઈએ છીએ. ભાઈ ! જે કશું તે બૂઝશે નહિ.

સત્યજીત—આપની બહુ કૃપા યદ્ય. આપનાં કહેણં વચનો હું ખૂબીય નહિ.

અખકરી આપના સાથે ઘેર ગયો અને આપના સંખ્યા પૂગ કરવા પોતાના એક દામાં ગયો.

(અપૂર્ણ.)

ઉત્તમ અગ્રેજી માસિકના ઉત્તમ લેખોનો સાર.

પોતાની શક્તિની બરબાદી કરતા હિંદુઓએ વિષય ઉપર પ્રો. લાલા હરદયાલ એમ. એ. નો મોર્ન ટ્રીબ્યુ (જુલાઈ-કલકત્તા) માં લેખમાં દર્શાવેલા વિચારો તેનાં સાચા મનદી પરંતુ તે અગ્રિય અને વિચિત્ર વિચારો દર્શાવવાની તેની નિરક્ષતા માટેનાં ધાંચવાએથી યથુ પડે છે. તેઓ કહે છે કે, દુનિયાની ખરી હોલન તેનું 'સોનું' રૂપું નથી પરંતુ તે મધ્યે વસતા ઓપરેશનની બુદ્ધિ અને સાહિત્ય છે ! કુદરતી સાધનોથી બરપૂર પરદેશમાં વસવા છતાં જામીઓ બૂમો મરવાનું અને રોકેટનેડ અને કેનેડાની વિદુષી પ્રત્યે, તે દેશોની બુદ્ધિ 'ખાડો તથા અધુરુપ ભોંય છતાં આનંદમાં ચમન કરે છે તેનું કારણ પહેલાની નિષ્ફળિ અને બીજાની સદ્બુદ્ધિ છે. બુદ્ધિ-ચારિત્ર્યની સંપત્તિમાં હાઈ કાંઈ નાદાર નથી; પરંતુ તે તેનો અનુપયોગ કે દુરુપયોગ કરે છે. જે બુદ્ધિ છે તે હાઈથી યાનો (૧) તેનું વેચાણ કરવામાં (૨) શ્રીમંતુની છાંટવામાં અથવા (૩) અમત્ર દડાવવામાં વેરી નાંખે છે. કેવલ સ્વાર્થ સિદ્ધિ સારે બુદ્ધિ વાપરનારો તે બુદ્ધિશાળી વેશભો રૂપ છે ! પ્રતીનકળના પાંડિતો તેવા નહોતા; પણ દાતના વિદ્વાનો મેટિ બાપે તેવા છે. માત્ર પૈસા કમાવામાં તે વાપરે છે. જે બાકી સાકી બુદ્ધિ રહે છે તે ફક્ત નિર્લક્ષ તરવવામાં પુરી કરે છે ! હાંદુસ્તાનમાં મૂર્ખતા ત્રણે રૂપાણને ધારો સંબંધ છે ! તરવવાદેશ બુદ્ધિના શત્રુ રૂપે કામ કરે છે ! ખરા વિચારનાં સંગીન બાંધ કામને બદલે 'મેરદીકીરસ'થી માત્ર રા-બોના મીનારઓ ઉભા થયા છે. જલ વિધાના આનંદ વિષેનાં તમારાં શાસ્ત્રોમાં અસંખ્ય અભ્યાસાય પર તમે મરી રહ્યા છે, અને મેક્સમુલર તથા શોપનહેરે તેની કેરેલી સ્તુતિઓ તમે રાકો છે ! ત્યારે, તમારી પીડ પાછળ, દુન્યા, વિજ્ઞાન (સાયન્સ) ની નવી શોધોમાં, આર્થિક મુશ્કારોમાં અને રાજદ્વારી ઉન્નતિમાં આગળ પધી બધ છે ! સમાધિના અવાર્જનીય આનંદ વિષે તમે તમારા લોકોને બાપણ આપો છો ત્યારે બૂખમતની અને મરતીની બીજ સમાધિ તમારા ઉપર લાગુ થાય છે ! જલવિધાનાં તથા વ્યાકરણનાં શુક જ્ઞાનથી કદી "દી ઉપરવાનો" નથી, એનો અનવાસ એ બુદ્ધિ અને સમયની બરબાદી છે એમ જાણીને, પ્રેરેસર કહે છે કે, જલવિજ્ઞાન રાજદ પ્રેમીઓને આર્પણ કરે અને તમે અર્થશાસ્ત્ર, સાયન્સ તથા રાજકીય વ્યવસ્થા પર લગ્ન આપો ! હાંદીઓ જે ત્રીજી રીતે પોતાની શક્તિ બરબાદ કરે છે તે નવલ કથા અને કવિતામાં પોતાની તર્ક શક્તિ પહેરવાની કે છે તે દુરા છે. એ સાહિત્ય ઉમદા છે, પરંતુ ધણુ વર્ષ તે સાથે એટલું પુરું છે ! દાલ વધારે જરૂરી ચીજોની આપણને અપેક્ષા છે. જ્ઞાન પછીજ એવા આનંદના આપણે દક્ષાર થઈએ. પોતાની રાષ્ટ્રિય હોલનનું બીજું સાધન જે ચારિત્ર્ય તેની પણ બરબાદી હાંદીઓ કરે છે. એકાંતમાં વિચારમત્ર થયું એ અનેક એક હાઈ પુરોનો માનવિતો માર્ગ છે. તેઓ સ્વાર્થ અને લોભથી નોખા પડે છે, પરંતુ કલ્પનાની ઉન્નત બીજમાં પડે છે ! જો કે સદસો હાંદીઓ સ્વાર્થ અને દુન્યાદારીના મોહથી નિરક્ષ છે, પરંતુ જાણને લાખ સાથે એનું કશું તેઓ કરતા નથી. પોતાના બંધુઓ સાથે દિવસનો તાપ સહેવાને બદલે, તેઓ ચિત્ર વિચિત્ર વેશાસનો માંડીને આત્મ પ્રકાશ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે. તેઓએ નિરસદદ નૈતિક ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરી છે; પરંતુ અફરોશ, તે નકારના પદ્ધતિ છે. તેથી તેમના બંધુએને શો લાજ ? તેમની દુકાનો માત્ર જુલો તો માત્ર વેદાંતસૂત્રો, ઉપનિષદો અને મહુર ધનિકારક ચોરમ્ ! ! ચોરમ્ તો ઇતિહાસ અને વિજ્ઞાનની સમગ્ર દુરલ (તેમને મત) બનતે છે. એ રાજદ હાંદીની અતિથર્કિતકાના વાતાવરણમાં બુદ્ધિની સંતિ-નારાનું ચિન્હ થઈ પડ્યું છે ! સંતને કાંઈ વિચાર ન મૂકેલો હોય તો તે ચોરમ્ નો આશ્રય લેશે ! તેમનો આ-રાયન આત્મજ્ઞાન છે, સંસારની ઉન્નતિ નથી. જમન જલ્દાનમાં જાય તેની તે મહાજુભાષિને લેરા ચિંતાને લેખ નથી ! અને સમગ્રિયું તે કહેવું જ શું ? એ મૂર્ખો આજવાની શક્તિને રૂપાણની નીચાની માનવામાં આવે છે ! જો લાગણી મજબુત હોય અને બુદ્ધિ મદ હોય તો મૂર્ખો તો સદલ છે. તેથીજ નવા કથ

યતાં શ્રીઓને મૂર્ખા આવે છે ! પણ હૈંદમાં તો સમાધિ થાયતું આઠમું પગથીયું છે ને પર પરદેસીય સદી શકે છે ! દૃનિમ ઉપચારથી મગજની અસાધારણ સ્થિતિ-દશા કરી નાંખવી તેને જ્ઞાનની પરમાથ્ય માનવી એ મૂર્ખતા તો હૈંદુ શીશુકેા મટેલ 'નીર્જ' રાખી હતી ! આશ્ચર્ય નથી કે પુસ્તકો અને પ્રયોગ શાળાઓનો તિરકાર કરવામાં આવે છે; કારણ કે આંતરે આંતરે જોજાન થવામાં કાંઈ તે ચીજોની જરૂર પડતી નથી. આર્થ પ્રત્નની નૈતિક સમૃદ્ધિની જાગૃતીનું એક બીજું સાધન રામકૃષ્ણાદિકની ભક્તિ છે. ગાય-નવાદન આદિથી એમની ભક્તિનો પુષ્કળ પાત્રો ભક્તો પોતાને ચઢાવે છે. તેથી આરિય અવસ્થ ઉન્નત થાય છે, ભક્તના હૃદયમાં કાંઈક એવા તાર જરૂર હોવા જોઈએ કે જેનો સ્પર્શ થતાં આડું ઝુંદર ધાર્મિક ગાયન ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ આથી ખરું નૈતિકબળ તો નાશજ થાય છે. એક ચૈતન્ય, હજાર અંદ્રક, નખજા મનના ભક્તોને જન્મ આપે છે, કે જેઓ વ્યવહાર મટે સર્વથા નિર્ધરક છે. તેમની સાદી બુદ્ધિ ઘોષાઈ જાય છે, અને તેમની પૂજા કાંઈ તેમને સાસ શહેરી ઘટતી નથી ! બસ તેઓ તો પોતાના હૃદય પ્રેમખાંચ લય થઈ જાય છે અને તેનેજ સર્વસ્વ જોય છે ! ફરકે દુઃખી બાલક કૃષ્ણ છે અને દુઃખી બંધુ રામ છે, એ મહાન સત્ય અનુભવાને બરોડે તે ભક્તપૂજની કાષ્ઠનિક 'મૂર્તિ' પ્રતિ દેરાઈ જાય છે, તેમના પ્રેમ પાકોમાં વાટી જાય છે. દુઃખી મનુષ્યની ભક્તિ તેમના પર પરમાર્થ દ્વારા કરતા થાય તેઓ શેઠના નથી. પ્રજાવાનીઓનાં થોમનાં આંડણુ જેવાંજ આ ભક્તિ માર્ગ છે !

વલેમ પણ હૈંદની નૈતિક શક્તિનો બહુ નાશ કરે છે. બદશિકાગ્રમ અને અમરનાથની કહાવાય અને બચાવક પત્ર વાંચા કરનારા ચાચાજી બધા અને ત્રણેયનો કેવો તિરકાર કરે છે. તે બંધ્ય છે ? બદશિકાગ્રમનાં દર્શન તથા ગંગાસ્નાન મટે જીવ જોખમમાં નાખનાર અન્ય ઉમદા ગ્રામ મટે જીવ જોખ-મમાં કેમ ન નાખી શકે ? હૈંદમાં ભક્તિ, ધર્મ અને યોગ પ્રગતું નૈતિક બળ લાખરિદિન માંડીમાં ખપા-વી નાંખે છે, તેથી એ બળ સાયન્સ અને સામાજિક ઉત્થાતિ મટે રહેતું નથી. આમજ ચાચાનાં નાની નાની સાંસારિક બીજોઆ દુર કરવા, નવા દુઃખાતનું દુઃખ દુર કરવા ને શક્તિ મુધારકો તથા દેશદિતેરીઓ ખર્ચે તે પણ શ્રે. હરકયાજી નાપસંદ કરે છે. તેઓ કહે છે કે મૂકનો દોષ દુર કરવા વગર મામસો બહુ મુશ્કેલી નહીં નવી થીયરીઓ અને નવા બધારણના અસર વિચારો કાપત કરનારોની જરૂર છે ! સાંપ્રત પુરોષ દરિદ્રતા, દુષ્ટતા, દુઃખ, દોષ આદિ મારી હડાવ્યા છે તે માર્ગનાએથી નહીં પરંતુ, સાધન, સાદર, સોશીયલિસ્ટ, પાર્લામેન્ટો અને સમાજનાં બંધારણ તથા હકો વિરેનાં ચોક્કસાદિનાં નવીન વિચાર દર્શક પુસ્તક હતાં. તે પુસ્તકોના રચનાશાના તથા સોધના કરનારાજ આરિય હૈંદના તથા પુરોષના સેંઈ જેવીજ આદિ મહાત્માઓનાં આદિચથી ઉતરતાં હતાં, પણ જગતને તો તેમનાથી લાભ થયો છે. હૈંદના મુખ્યોએ પણ તેજ દિશામાં પ્રયાણ કરતું જોઈએ છે. ધર્મ, સમાધિ, યોગ, ઓરેમ્ આદિની લાગા હરદયાલે કરેલી ટિકા યોગ્ય નથી. ને હાનિ થઈ છે તે, અલુકિ તથા અનિશ્ચયતાથી થઈ છે, તેનાં અસ્તિત્વ માનથી નહીં. તે શ્રે. બુદ્ધી ગયલા લાગે છે. બુદ્ધિથી યોગ જકિ આદિ જ્ઞાં પાડવાથી અને સધળો સમય તે પાછજ શુભા-વવાથીજ શોકજ્વલક પરિણામ આવ્યું છે. મધ્યમસર રહેવાથીજ આ દેરાની ઉન્નતિ છે, અને પુરોષની ઉન્નતિના સૂર્યમાં પપ્પ ને એનાર્કાગ્રા, નિટીલીગ્રમ આદિ અનેક કાળાં ધોખાંઓ દેખાય છે તેનું કારણ તેઓએ ભક્તિ અને ધર્મનો કરેલો અતિ તિરકાર છે.

પહેલાં હિંદી વિજ્ઞાનકાર—શ્રી. વી. સેશીનું સચિત ચરિત્ર મૉડર્ન રીવ્યુના પ્રવામાં મી. ઝુંદર રાજ (લંડન) આપે છે. મૈત્રુચી ચરકાર વરફી એ પુત્રાત્ને ઇંગ્લંડ એ વિદ્યા શીખવા માંડવામાં આવ્યો છે. તેઓ નેતાં નહેરુ બાંધકામ ખાતમાં મદદનીશ ઇન્જનેર હતા. પોતે બી. એ. એલ. એમ. આર્ટ. ઇ. ઇ. ની પદવીઓ મારણ કરે છે. નેમજે જાન વિજ્ઞાનું ત્રણ વર્ષ સુધી વ્યાવહારિક જાન જ્ઞાનની પાસેની મુકેદ્દસની " એરો" રાજા માં શિક્ષણ લઈને ઉચ્ચ સર્વોચ્ચ સદિન મેળવ્યું છે, અને પોતેજ " બાઈબેલ " જવતું જગા. જાણ્યું હતું, અને તેની ઝુંદરજા જોખને, તે એક પ્રખ્યાત બોરૂલીવન

વિમાનીએ ખરીદી લીધું છે. તેઓ બીજા બનાવે છે. તેમણે અંગ્રીયરીખને અભ્યાસ કરી કોલેજમાં કીર્તિ દતો. તેમને બાલકાવસ્થાથી જ વિમાન પ્રતિ પ્રેમ હતો, અને ધારી રાકાય તેમ તેઓ ધણા નિદર રૂ બાવના છે. એ વિદ્યાને તેમણે જીવન અર્પણ કર્યું છે. ધન્ય છે આવા સાદસિક વિદ્યાર્થી, હિંદી યુવાનોને

પૃથ્વીનો સૌથી આચીન રાજવંશ:—તે હૃદયપુર (રાજપુતાના) ના સૂર્યવંશી મહારાજા મેવાડના સૂર્ય, હીંદુપતિ, મહારાજા શ્રી કૃતેહસિદ્ધજી ગઢાદર જી. સી. આઈ. નો છે એનો પદ્મ. રાજપુત હેરજી (લંડન-જી) માસિકમાં કુમારી ચંદ્રદેવજી સિસોદિયા, એ વંશ સંબંધી રાદ કરેલાં એ લેખમાં લે છે. લેખક કહે છે કે, તેઓનો વંશ મનુ અને હંદયાદુષી પ્રારંભિત થયુ આજે મુને અનુમત ૩૮,૬૩,૦૧૩ વર્ષ થયાં છે ! આર્યભટ્ટનો પ્રાદુર્ભાવ તેમાંથી થયો છે. પૂર્વે સૂર્યવંશી રાજાઓની પાસ નજરી અચોપા દની અને દંવ તે હૃદયપુર છે. આ લેખમાં આખા જતાં જણવા જેવી બીના પ્રગટ થઈ એવી આશા છે.

મી. રેડેનું સ્વજીવન ચરિત્ર—મગર કરવાનું વચન તેણે રજાપેલાં રીંબુ એફ રીંબુજ ના મેના અંકમાં આપ્યું હતું. જનના અંકમાં તે છે, પરંતુ તે તરફ પ્રયત્ન મારે લખાવ્યો હતો સા માત્ર છે. સ્વીડનના મખ્યાત રસાયણી અને હજારે આકર્ષક બી. નોએલ જેણે હાઇનામાઈટ, પુમાડા વગરને ફાગોથો વગેરેની શોધોના પેટન્ટોથી તથા બાકુના કેસીન તેવના કુચરિયાં બિનરો અથાગીને કોરોલિન શેલન મેજની હતી તેણે તે શોધતા મોટા ભાગનું દબાઈ પાર્ટના વાર્ષિક પાંચ દિનનાં આપવા માં 'દરદ કીયું' હતું. એક દનામ જ્વાળામાં પ્રાનુભાવની શુદ્ધ કરનાર તથા લાઈટ અને લક્ષરને અભાવ કરવા માં સૌથી વધુ પ્રયત્ન કરનાર સૌથી વાચ્ય સભા તેમજ મનુષ્યને દર વરસે આપવામાં આવે છે. દરદીએ ૧૯૦૧ માં મી. રેડેને તે દનામ મારે ચોમ હમેશ્વાર ખળીને વિધિબધુમાવ તથા જાદુશાંતિ માં તેણે જીવનમાં શું કામ કીધાં હતાં તેનું વર્ણન પોતાના વિચારો કીધી મોક્ષવા વિનંતિ કીધી હતી. આ લેખ એ અંકમાં સવિસ્તર પ્રગટ થયો છે. જે કે દેખીતી રીતે તેમાં પ્રશંસા છે, પરંતુ તેને અંવરક આત્મ નિવેદનથી વિરોધ સુજ મનુષ્ય સમજરો નહીં. તે કામમાં પોતાને મયેરી નિષ્ફળતા થયું સંપૂર્ણ રીતે થી. રેડે સ્વીકારી છે. તે દનામ તે વરસે કે ત્યાર પછી મી. રેડેને મળ્યું નથી. મળ્યું બાદ જમન સ્વીકારે છે ! નોએલ પ્રાઈઝ કમીટીએ તેને અન્યાય કીધો છે, અને રૂબરૂ દાવજ ખખર આપી હતી કે, એ દનામ મરજી બાદ થયું તેને. (તેના વારસોને) આપડું જેવી સૂચના એક લેખકે એક અંગ્રેજી માસિકમાં કરી છે પરંતુ ચીનમાં જેમ મરજી બાદ હજારો અપાય છે તેમ મરજી બાદ દનામ આપી રાકાય એ બધું સામંદ છે

પાર્સીઓમાં સદરાકતીની ફીડગુફીની સમજ, તેમના વિદ્વાન રામસ-જી-જીના એરકા જીવજી છે. મોદી, સપ્ટેમ્બરના (૧) પીએસીડીસ્ટ (અઘાર) માં આપે છે. કર્તીને પાર્સીઓ નવજે કહે છે. તે રાજ સંસ્કૃત નવ (નડ) અને અવસ્તા જાણના યુ તથા સંસ્કૃતના હું (માર્થના કરવી) એ ધાતુથી વ્યુત્પન્ન છે. ત્યારે નવજોનો અર્થ એ કે તે સંસ્કાર કરનાર, તે પછી માર્થના કરવા તથા થર્મનું થયાપાલન કરવા ઉત્તરજાતા છે. તે મરેનું ૧૫ વંદીવાદ (૧૫-૪૫) પ્રમાણે સામાન્ય રીતે ૭ વર્ષ તથા અપવાદ તરીકે ૧૫ ની અવધિ છે. ધર્મની કેટલીક માર્થનાઓ બાળકે કરવા બાદ સદેશ પહેલાં વવામાં આવે છે. તે પછી કર્તી. આ પછી બાળકે મનસા મવજતીને હમ્યાર કરવાનો છે, જે આપણા મનસા-વાચાને મળ્યું આવે છે. તેનું તાર્કિક એ છે કે મન, વાણી અને કર્મ એક બીજાને અનુકૂળ રાખવાં તેથી જ મુખે છે. પોનેજ પોતાના મોક્ષ સાધન છે. સદેશ સદેશ દોવાનો મર્મ એ છે કે, મેવના એ પવિત્રતા અને નિર્દોષતાનું સુચક છે. સદેશ એજ કદમને બનેલો દોષ છે, ૧ પીડ પર ને ૧ છાંતી પર બાળુએ રીતજી દોષ છે. આનું રહસ્ય છે. એ બાજુ છે તે બુન જીવિયાનાં સુચક છે. છાંતી પરનો બાજ હમેશાં યાદ આપે છે કે બુન કાલની સરવાળોને, પિતૃઓ અદિને માન આપી, તેને અનુકૂલ રીતે વર્તમાનમાં વર્તો ! પીડપરનો સદશનો બાજ એવું રમજી ક્યવવાને હેન દોવાનું મી. મોદી તરફથી કહેવામાં

આવે છે કે, તે આપણી ભાવિ પ્રજા તરફની આપણી ફરજની આપણને યાદ આપે છે. સંદર્ભમાં ગ્રંથોની જગ્યા નીચે એક નાની ગાંઠા જેવી કાથળી રાખી હોય છે. તે ગીરહ-બાન અથવા ધાર્મિક પરિભ્રમણમાં, શ્રીસ્ત્રી-એ-કર્મ (રાજ્યાર્થ-નીતિની કાથળી) કહેવાય છે. મજાસની નીતિમાન રહેવાની ફરજનો તે નિરંતર મુખ્ય રીતે ઉપદેશ કરે છે. 'સુદ્રહ' એ શુદ્ધ રાજ્ય છે અને તેનો રાજ્યાર્થ 'નીતિનો માર્ગ' એવો થાય છે. કુરતી રાજ્યનો અર્થ હદ થાય છે. એટલે કે રાજ્યના હદમાં રહીને વર્તવાનું તે શિક્ષણ આપે છે. કુરતી હમેશાં મેદાના ઉભી બનાવાય છે. તેનું પ્રયોજન મેદુ હમેશાં નિર્દોષતાનું ચિન્હ હોવાનું છે. કુસ્તીના દોરા ૭૨ હોવાનું કારણ એ ધર્મનાં એક મુખ્ય માર્ગના પુસ્તકનાં ૭૨ પ્રકાર હોવાનું છે. ૭૨ દોરામાંના ૧૨ દોરા સાથે વણી છ મોટી દોરીઓ હોવાનું કારણ જરથોસ્ત્રાની છ ધાર્મિક ફરજો હોવાનું બતાવવાનું છે. આ અને ઉપરોક્ત બીજા અનેક બાબતો દિવની જગ્યા અને પાર્શ્વની દલીલો પ્રયોજન એકત્ર હોવાનું સૂચવે છે; પરંતુ સદસ જેવું કંઈ આપણમાં નથી.

માખીની અપ્રમેય વંશવૃદ્ધિ અને નાંશ—કરવાની આવશ્યકતા પર “પ્રીયસ્-સ મેગેઝીન” ના જુલાઈના અંકમાં તાંત્રી એક સમગ્ર લેખ લખે છે ! તેનું બાલ્ય તે પાંચમી સદીમાં છે પણ જલ્પતરથી તોના છે ! જન્મથી આડમે દેહોથી તે, માતાનું એ પ્રકરણમાં અનુકરણ કરે છે. કોઈ માખી વાંકળી તો છે નહીં ! અરે, પહેલીજ મુલાવડે, અપરણીકાળીજ મુલાવડે સામર્થ ૧૦૦, કે ૧૫૦૦ થઈ શકે છે ! માખીનો કર્મકાંડ આપણા મનુષ્યોના જેવોજ છે, તેની પણ પુરુષાર્થત્રયી છે. માખી બસ ખાય છે, ફરે છે અને વિશય છે. આ પ્રમાણે ૫-૬ વાર તે ઈંડાં મુકે છે. ઉંડાળો આવતાં તો તે મહામહામતામહી બની મુકી હોય છે. માનવ જાતિમાં તો મનુ જ આદિ પિતા છે, પરંતુ માખી જાતમાં તો લગભગ દરેક માખી મનુષ્ય છે, કારણ કે ૫-૬ પેઢીઓ મખીને દરેકના વંશજોની સંખ્યા, જે નાશ ન થાય તો-વીસથી ત્રીસ લાખ જેટલી હોય છે ! હવે એનાં શરીર પરના બિરતું બારત સાંભળો ! મહામદર્શક વડે એજા માખીનાં દીકરા પર ૩૩ લાખ સુધી જંતુઓ મોટા સાતમ પડ્યા છે ! ૪૧૪ માખીઓનાં શરીરપર જંતુઓ કેટલાં છે તેની સંદેશસ દર માખી દીક ૧૦,૨૨,૫૦૦ જંતુઓની યાંત્રી છે. આ જુદાં માખીઓ પોતાનાં પગ તથા વાજ પર રાખે છે. એ જંતુઓથી રોગની ઉત્પત્તિ થવાની માન્યતા હોવાથી અને જે પર માખીગ્રાહ જરે તે પર હરી જતી વખત ઘોડા લાખ જંતુઓ સોમાદ, રમણ તરીકે પેત્તી જતી હોવાથી, માખીનો સદંતર નાશ કરવાની લેખક તથા અન્ય રોકડરો તેમજ બીજા “બેન્ડામેરો” હીમાયત કરે છે. તેમના મત પ્રમાણે સિ હ-વાયથી નથી બીજાનું એટલું અદ્યારથી સુંદર” પણ પરિણામે અપસરપ માખીથી બીજાનું છે :

શરીરની ગટરોમાંથી નીકળતી ખરાબ દુધાને સુપારવાનો નવો ઉપાય—તે ‘ઓઝોન’ નામક સૂક્ષ્મ ઓક્સીજન પ્રાણવાયુ છે. આપણા શરીરના અનેક ભાગોમાંથી નિરંતર દુર્ગંધ નીકળે છે. અને ખરાબ દુધા પેદા થાય છે, તે કાઢી નાંખવા માત્ર ઉપાય બીજો બસ નથી. તે સાથે પરમાં ‘ઓઝોન’ વાયુ પેદા કરવા બેઠ્યો. તે એક નાના સાદા યંત્રથી ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. વીજળીકે દોરા કરવા માટેના યંત્રના તારને આ યંત્ર સાથે લગાડતાં ‘ઓઝોન’ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી આરોગ્યસત્તાની દુધા તે વીજળીકે પ્રવાહ પાંચી નાંખે છે, અને ઘરમાં હોય તેથી-દોડું સૂક્ષ્મ ઓક્સીજન પેદા થાય છે એની ખાસ વાત હોય છે, જે ધોવડી સહુ જેવી કંઈક હોય છે. ૧૦,૦૦૦ ક્યુબીક (ધન) ફીટ જેટલી ઓઝોન દુધા ૧ કલાકમાં બને છે અને તેનો અર્થ, જે પૈસાનાજ આવે છે, એટલાં યંત્રથી તેથી જમણી દુધા બને છે. આ ‘ઓઝોન’ ની દુધા સામાન્ય રીતે ઓક્સીજનથી દોડી પાળગી, સુધા હોવાથી, તેનો આગ્ર લેતાં વધારે કઠિનું પડે છે તેથી એની મેજે પ્રાણવાયુ થાય છે, જેથી ફેફસાં આરોગ્ય લાખ થાય છે. આના ખાસ અખતરા ચીકોગોની નેરાનજ બેંકના કાર્ડનો ઉપર કરવામાં આવ્યા દુધા તેમને જે જુદા જુદા ઓર્ગમાં જોડાડ્યા એક ઓર્ગમાં ‘ઓઝોન’ દુધા જે મોટીના સુધી ઉત્પન્ન થાય અને બીજામાં નહીં. ઓઝોનવાળા ઓર્ગના કાર્ડના શરીર તથા છ-

તેનો પટ બે- માસને અંતે વધ્યો હતો ન્યારે બીજા ઓર્ડમાં બેઠેલા કાઉન્સેલના સંબંધમાં તેવો કરો ફરકાર થયો નહોતો. લંડનની એંદર અનેક સ્થળે નિમિત્તની હેઠળ દેવે આવે છે. ત્યાં કુદરતી રીતે હવાની આવન બહુ બંધ હોવાથી હવા બહુ ખરડેલી રહે છે. તેથી થોડા વખતમાં તે દેવેનો સડક. ઉપર દર કડાકે દર કડાકે દીક ૬૦૦ થનફીટ નેટલો “ એરોન ” ઉત્પન્ન કરવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવતાર છે. યુરોપમાં તાંત્રકલા, ફેરેસાં, બેંક વગેરે સ્થળે ન્યાં માલસેની બીટી-અતિશય હોય છે ત્યાં દરેક સ્થળે ‘ એરોન ’ ની હવા ઉત્પન્ન કરવાની વ્યવસ્થા છે. હાંદુસ્તાન તો નવી ચોંચાના જ્ઞાનથી પણ શૂન્ય છે તેા તેનો લાભ લેતું કયાંથીજ હોય ?

હાંદુસ્તાન સાથે સીચોન જોડી દેતું જોઇએ—એમ કંગડાના રાનપ્રસથ વિદ્વાન ૧૮૪૧ બાપુ સારંગચરણ મિત્ર ડૉન મેગેઝીન (જુલાઈ-કલકત્તા) માં કહે છે. અને અરબી એટલે આપણી સાથે છે તે કરતાં તો સ્વધર્મો અને પારસેનાં સિંદલદ્વિપ પર તો આપણો વધારેજ દક છે ! તે બેટ સંસ્થાન ખાતાંની હસ્તક હાલ છે, તે દીંદી પ્રધાનને સીધું ચલું જોઇએ. એ પશ્ચિમ ટેકામાં બાપુ સારંગચરણ કહે છે કે, બંગાળના સિંદલવંશના રાજાઓ એ દ્વિપના પૂર્વકાલમાં સ્વામી હતા તેથીજ તેનું નામ સિંદલ પડ્યું. (શીલકાતું અપ્રજ્ઞ રૂપ સીચોન છે) પૂર્વકાલમાં ઉત્તર હાંદ સાથે સિંદલદ્વિપને એકલો ગાઠ સંબંધ હતો કે તે દેશોના વતનીઓનાં પરસ્પર લગ્ન પણ થતાં, અને રાવજીતું રાજ્ય દેખીતી રીતે આર્ય રાજ્યથી જુદું નહોતું. બૌદ્ધ ધર્મ ને વૈદિક ધર્મનેજ મળતો છે અને હાંદુઓનોજ આગેલો છે તેજ સીચોનમાં આવે છે. વસ્તી પણ સૌથી મેટી બાબે મૂળ હાંદુની છે. બૌદ્ધોની દ્રષ્ટિથી પણ તે હાંદથી જુદું નથી. દાસ લોકાસીઓ રાષ્ટ્રિયતાથી લાગણીથી જરૂ થતા નવ છે તેનો ઉપાય તે દેશને આર્યાવર્તના એક પ્રાંત તરીકે વાઈસરોયના હાથ નીચે મુકવાનો છે, કે જેથી તેઓ હાંદુઓ સાથે એક થઈ શકે. બહામણ પાર્સીમેટ મંદિર વિચારણીય છે.

કેટલીક અદ્ભુત અને વિચિત્ર કથાઓ.

એક નવો વિચિત્ર પંથ-વખૈત તાર્ક એક નવો સંપ્રદાય નીકળ્યા છે. તેનો સિંધાંત એવો છે કે પશ્ચિમી આશિય બીજા કાઇ દેહધારી ઇશ્વરની બક્ષિ કરતી જોઇએ નહીં ! અને મનુષ્યોએ પણ પશ્ચી પેઠે આચરણ કરતું જોઇએ, અર્થાત્ અધિક શ્રમથીજ સંમદ ન કરવો, પરિવારમાં પ્રેમ ન રાખવો, ફરતા રહેતું ઇશ્વરદે. આ મતનું નામ “ ચાંચ બગવાન ” છે. આ પંથના સ્થાપકને કઈ દિવાના રાજામાં મોકલવો એજ સચાલ છે.

ચીનાઇ ભાષા સૌથી અધરી છે !—તે સખીત કરતું સહેજું છે. એકજ હાખલો આપીતું, તે બાપમાં “ હું ” સખ ના ૧૪૫ રીતે જુદાં જુદાં ઉચ્ચારણ થાય છે અને દરેક જુદા ઉચ્ચારણ દીક તેનો જુદો અર્થ થાય છે. એમની ઉન્નતિની સમાપ્તિ આવી શુક સુસમતામાંજ આવી ન્ય છે !

હમવામાંથી ખસવું—ચોડા સમય પર કોલોચોમાં એક લગ્નક્રિયા થઇ હતી. જેમાં વર વધુ બંનેએ એક એકની ખુશીથી મહત્તીમાં પોનાતો પહેરવેશ બહેલો હતો. મહેર બેરીનાં કપડાં પહેરી દતાં ન્યારે બેરીએ મહત્તીમાં કપડાં પહેરી દતાં અને લગ્ન ક્રિયા બે મનુષ્યો સમજા કરવામાં આવી હતી. આ લગ્ન કાયદેસર ગણાય કે નહીં તે સચાલ ઉડ્યો છે !

બેરોને વેકસમાં શું ખડલો મળતો હતો ?—ઈંગ્લેન્ડના નવા “ ઇન્સ્યુરન્સ એક્ટ ” પ્રમાણે

વૈદોને તેઓની મહેનતના બદલામાં શું આપવું તે માટે ધણીજ ચર્ચા થઇ છે. વેદસંસ્કારે હંમેશાથી સ્વતંત્ર હતું ત્યારે તેના રાજ્યો વૈદોને તેઓની મહેનતનો બદલો કેવી રીતે આપતા હતા તે બાબત બેઠું છે. વેદસંસ્કાર રાજ્યોના દરબારમાં વૈદ અથવા રાસ વૈદ ખાનગી અમલદારોમાંનો એક ગણતો હતો. તેની ફી બહુજ વિચાર કરી નક્કી કરવામાં આવી હતી. ન્યારે કાંઈ પણ જાતનો જાખમ પડે અને તે ધારતી બરેલો ન હોય તો વૈદને તે સાંજે કરવા બદલ જાખમ પડતી વખતે પહેરેલાં લોહીનાં ખરડાવલાં કપડાં આપવાનો ચાલ હતો. અને કદાચ જાખમ ધારતી બરેલો હોય તો તેને તે સાંજે કરવા બદલ પહેરેલાં કપડાં અને ૧૮૦ પૈની આપવાનો ચાલ હતો.

નાદારોને બેઠો પગાર :—અત્યાર સુધીમાં થયેલા મુતદાનમાં સૌથી અદ્ભુત મુતદાન સેંટ પીટર્સબર્ગની એક વિધવાએ પોતાના વસિયતનામામાં કર્યું છે. તેની પુત્ર અડી લાખ પાઉંડ છે. તે વસિયતનામામાં દર્શાવે છે કે તેની સુઝીની અડધી રકમ નાદારોને રહેવા માટે સેન્ટેરીયમ બંધાવવામાં તથા તેમનું પૈયસ કરવામાં ખર્ચવી અને બાકીની અડધી રકમ તેઓની પુત્રીઓના વાર્ષિક વેતન અર્થે અલગ રાખવી. નાદારોપર આટલી બધી ફીદાવીરી કેમ ?

બાદી થવાનું કારણ—બોટરાર વિરુદ્ધ એવી ફરયાદ હવે થઇ છે કે તે લોકોને નાદા અને આગમુ બનાવે છે. આ ૧૮૫૭ દરમ્યાં અને ડાઉટરો પાસેથી બહુજ સંખ્યામાં આવે છે. બરેલર એક અંગ્રેજ ન્યારે અમુક વિષયપર રોષભર્યો કરતો હતો ત્યારે તેને એક દરમ્યાને કદચ્છેલા વાર્તા કહેતી સંખ્યા. તે તદ્દન નારાજ પાસ થઈ ગઈ હતી કારણ તેના એક માલિકને તે સતીય આપી રાકી નહોતી. આખરે તે બાહ વાત કરતાં કરતાં રડી પડી અને બોલી “ હવે તેને સતીય આપેલા તદ્દન અસાધ્ય છે. કાન્સુ કે બેરીઓ દિવસે દિવસે નાદા થાય છે. તો પણ તેઓ પાતળા દેખાય એવાં કપડાં સીવવાને દબાને કરે છે, તે કેમ બને ? બેરીઓની વધતી જતી નાદાઈનું કારણ મારાં ધારવા પ્રમાણે એન ટોડ ” એમ એ કે તેઓ માલિકનામાં વેસે છે. ”

ખીન્સ બીરમાર્ક અને ધરધણી—જર્મનીનો ચેન્સેલર, ખીન્સ બીરમાર્ક તેના મક્કમ વિચારને માટે પ્રખ્યાત હતો. આ રાજ્યોત્તર પુણના આ શુભધી ચોરદીઆ, ડેનમાર્ક, ફાન્સ અને જર્મન પાર્લામેન્ટ અજ્ઞાન નહોતી. તે જે મક્કમમાં રહેતો હતો તેના મલિકના લાગુવામાં આ શુભ નીચેની વાર્તા ઉપરથી આપ્યો. એક દિવસે બીરમાર્ક ધરધણીને તેના ચોરડામાં એક ધંટી બેસાડી આપવા કહ્યું કે જેથી પોતાના નોકરને બોલાવવા ધંડા પાડવા ન પડે ધરધણીએ જવાબ આપ્યો કે તે આવો નકામો ખર્ચ કરવાને બંધાયેલો નથી. થોડા દિવસ પછી બીરમાર્કના ચોરડામાંથી પોસ્ટોલનો અવાજ આવવાથી પોસ્ટ રીઓ ચમકી ડડાલ ધરધણીને ધારતી લાગવાથી તે બેરમાર્કે જાણથી અવાજ સંભળાવે હતો તે બાબત હોય. બીરમાર્કે કહ્યું “ તેણે બારણું ખોલ્યું. બીરમાર્કને કહે પટે છાપું વાંચતા જોઈ તે આદર્શમાં અગમ થઈ ગયા. ધરધણી કહ્યું “ તેણે સિવાય રાત્ર મુદાથી પુણ્ય ” મારે તમારે માટે શું કરવું ? ” ધરધણીએ અવસાના ચહેરે બાજવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને બોલ્યા “ રાન્સ-શું થયું ? ”, તેણે જવાબ આપ્યો “ મોં નહીં એ ના હું મારા નોકરને બોલાવતો હતો. ” ધરધણી આજુ કાજુ રાખી ગયા અને સાંજે ત્યારે તે મર્યાદા ત્યારે એક ધંટી જરીદી લાગ્યા અને ચુપચાપ બીરમાર્કના ચોરડામાં બેસી રીની !

ખીમતી મોલની નવી અમેરીકન ફેરાર્ન—૧૯૨૧ની આફ્રિકાના બરત કામનાં મોલ પહેલાની પદ્ધતિ ન્યુયોર્કમાં ચલતી છે. આનાં મોલની એક બેઠીની કોમન રજ શોર્સિંગ એટલે ૧૮ રૂપિયા છે. આનું નામ તે ફેરાર્ન ! !

જમીનની અંદર પેકરીને છાવતી નજ દીવસ દાટી રાખવાનો હિંદુ સાધુનો અમ-રીકામાં અદ્ભુત પ્રયોગ—નવ દિવસ સુધી એક કુમારિકને થોડા વખત પહેલાં જમીનમાં પાંચ કે :

નીચે દાટવામાં આવી હતી. ઓહીઓ (અમેરિકા) નદીનાં પાસે સેન્ટ પોલ ઓફ આરકે ૭૦૦૦ મનુષ્યો તે ઇતલી કુમારિકાને દાટવામાં આવી તે જોવા એકઠા થયા હતા. આ કુમારિકાએ આવું બચકર જોખમ ખેડ્યું હતું તેવું કારણ માત્ર તેની માતાએ પૈસાની જરૂર હોવાનું હતું. કુમારિકાને કોઈ પણ નવતરું તુકરાન નહીં પહોંચે એવું વચન પણ મળ્યું હતું. નવ દિવસ બાદ જ્યારે તે કુમારિકાને બહાર કાઢવામાં આવી ત્યારે માત્ર સહેજસાજ નળખાઈનાં ચિન્હો તેના મુખ ઉપર માત્રમ પડતાં હતાં; પણ જ્યારે વેદોએ તેને તપાસી ત્યારે તેઓ એકે અવાજે બોલી કહયા કે તે તંદુરસ્ત છે. જ્યારે કુમારિકાને પુછવામાં આવ્યું કે તેના આંટલા બધા દિવસો કેવી રીતે પસાર થયા ત્યારે તે બોલી “ હું માની શકતી નથી કે મને બધું એક અડવાડીયું થયું છે. મને માત્ર એક જ સ્વપ્ન આવ્યું હતું જેથી મને લાગતું હતું કે હું નીચે અને નીચે ઉતરતી જઈ છું. ફરીથી હું આવી કરોડી પર ચડવા ઇચ્છતી નથી. તેના વિચાર મને કંપારી ઉપજાવે છે. ” હોંઠના સ્પર્શથી અમેરીકામાંનું કેમ દીપી નીકળતા હશે વાર ? આ ચમત્કાર ખરો હોય તો તેમાં હશેજાની કાંઈક ખુબી હશે ખરી.

એક રશીયન ઢાણુ ઓરી કરનાર-જ્યારે ઑસ્ટ્રિયાની હદ ઓળંગતો હતો ત્યારે એક રશીયન પહેરેઆરે તેના ઉપર ગોળીબરાર કર્યો તેથી તે મરી ગયો અને જમીનપર પડ્યો. તેનું માથું રશીયાની હદમાં પડ્યું, તેના પગ ઑસ્ટ્રિયાની હદમાં પડયા, અને શરીરનો બાકીનો ભાગ બેલ્જની વચ્ચેની (તટસ્થ તુરક) જમીન પર પડ્યો. આમ થવાથી હવે કોઈ પણ રાજવાળા તેને ખસેડી શકતા નથી ! હવે તેનું શું થાય છે તે જોવાનું છે !

મુસાફરી કરતી પોન્ડ ઓફીસો—કેનેડામાં મુસાફરી કરતી અજનાવશ તરીકે નવી કાટેરી પોન્ડ ઓફીસોએ ધણીજ કુતેહ મેળવી છે. તેઓ એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ નવ છે. દીકરા વેથે ર. મનીઓર્ડ અને પોન્ડ ઓર્ડર પણ તેઓ આવે છે. આમ કરવાથી પોન્ડ ઓફીસને ધણીજ ફાયદો થયેલો. માત્રમ પડ્યો છે. હોંટસ્તાનમાં પણ તેમ વધુ જોઈએ.

સેર્વીસ બેંકના ધાંભલાઓ !—ધોડા સમયથી વાંચનારા મહોલ્લાઓમાં સેર્વીસ બેંકનો પ્રચાર વધી પડ્યો છે. આ સેર્વીસ બેંક એવા પ્રકારની છે કે કદાચ રતે આવતા માણુઓના મનમાં પોતાના પૈસા સેર્વીસ બેંકમાં મુકવાનો વિચાર થાય કે તરતજ તે મહોલ્લાઓમાં ગોડેસા સ્થળે જવા યત્રો પૈકી એકમાં તેની નજરમાં આવે તેટલી રકમ નાંખે કે તરતજ તેને નાંખેલી રકમની પહોંચ મળે આ પહોંચથી જ્યારે તેને જરૂર પડે ત્યારે સરકાર પાસેથી પૈસા લઈ શકે છે. આવી નવતરા યત્રો પરીક્ષાનાં હોં. પણ લાવવાનો વિચાર આવે છે. આ યત્રોનો જેમ જેમ પ્રચાર વધતો જશે તેમ તેમ વેંકોની માથાહટી વતી રહેશે !

ઉઠાંટીયો (Whooping-Cough)—આપણા દેશની માફક યુરપ જેવા મુઠ્ઠેસા રોગોમાં પણ ઉઠાંટીયાને માટે ધણી વહેમો આવે છે. નોરધમ્પન રાજ્યમાં એવી માન્યતા પ્રચલિત છે કે જે ઉઠાંટી ઉઠાંટીયા થયો હોય તેની બેલ્જીના વાગ કાપી લઈ માંસની સાથે મેળવી કોઈ પણ બનવરને ખવડાવવાથી આજકાલે ઉઠાંટીયા તે બનવરને થાય છે અને આજકાલે આ રોગ વિશા ક્ષત્તિ ખરી બન્યું છે ! કેળવણીથી વધે એવી માન્યતા છે કે પચરંગી પોટાની નીચેથી ત્રણ વખત લઈ જવામાં આવેલું માખણ જો ઉઠાંટીયાવાળા બાળકને ચટાટવામાં આવે તો બાળક આ રોગથી મુક્ત થાય છે ! લેન્કશાયના રહેવાસીઓ દાનુ પણ કહે છે કે જો બાળકને રીંછ પર બેસાડવામાં આવે તો તેને કોઈ પણ દિવસ ઉઠાંટીયા લાગુ નહીં પડે !

જનમથી આંધળા બેન્યુએરો !—આંધળા મનુષ્યોએ વિશ્વવિદ્યાલયની ઉપધ્યક્ષો મેળવી હોય એવા ધણી દાખલાઓ મેડિચિટનમાં બન્યા છે. દાસમાં ન્યુયોર્કના કોલંબીઆ વિશ્વવિદ્યાલયમાં ત્રણ આંધળાઓ બેન્યુએરો થયા છે. તેઓએ કોલેજનો અરથાસ ચાર વરસમાં પૂરો કર્યો છે. સવાલ પૂરો તેમને પાંચી સંજ્ઞાવવામાં આવ્યા હતા અને તેના જવાબ તેઓએ ટાઈપ કર્યા હતા. આ સિવાય તેઓને કોઈ ખબર નહોતી બીજી કંઈ આપવામાં આવી નહોતી.

વાંદરાના મરણ માટે હડતાલ !—માત્ર તાલુકાના નાયક ગામની પાંચસોળમાં એક વાંદરાનું બચ્ચું પામેલું હતું તે બચ્ચાને ત્યાંના મોચીની છોકરી તેને લેર લઈ ગઈ હતી ને બચ્ચાને છૂટું ધરમાં મૂકેલું હતું. તેવામાં એક કુતરાએ આવી બચ્ચાને મારી નાંખેલું જેથી તે ગામના લોકોએ હડતાલ પાડેલી અને ગુન્હેગારી બદલ મોચી પાસેથી રૂ. ૨૦ નો દંડ લીધેલો. હવે નાયક ગામના વતનીઓને પૂછીએ છીએ કે એક વાંદરાના મરણ માટે આટલો રોક તો તમારા ગામમાં, અરે ! તમારા દેશમાં દરરોજ હવેનો ગાય ભેંસો, બળદ આદિ ઉપયોગી પશુઓનો વધ થાય છે તો તેને મારી તમે શું કર્યું છે, શું કરો છો અને શું કરશો ? ગામના એક વાંદરા મારે હડતાલ તો ગામના એક મનુષ્ય ખાળા કેટલા દિવસની હડતાલ પામે છે ?

સાયન્સ વિજ્ઞાન આદિ વિદ્યાઓ સંબંધી નવીન શોધો તથા વિચારો.

ચાડીખાઉ યંત્રની શોધ અને સાક્ષી !—જો એવી છુપી વાત છુપી રીતે ભરાઈને સાંભળનારા ' ડીક્ટોમાફ ' નામનાં નાનકડાં યંત્રની શોધથી ફોજદારી ગુન્હા પકડવાનું અને ગુન્હેગારને તે યંત્રની સાક્ષીથી યોગ્ય સાક્ષન કરવાનું પોલીસ તથા મેજિસ્ટ્રેટને છેલ્લા ૭ માસમાં રમત યથા પડ્યું છે એમ ' પોપ્યુલર મેલેક્ટ્રીસીટી ' નામક માસિકમાં એક સંખ્યામાં મી. ફ્રેડ્રિક નામક લેખક કહે છે. તે યંત્રના શોધક મી. ટર્નર છે. આ યંત્ર એટલું નાનું છે કે ધડીયાલની પણ અંદર ભરાઈ રહે છે. જેથી છુપી વાત કરનારને તે યંત્ર ત્યાં છે એમ સ્વયં પણ શંકા ન આવે શકે. તેની વિશેષતાનો સમાર્પિત આલેખીજ આવતી નથી. મી. ટર્નરે મી. ફ્રેડ્રિકને કહ્યું કે તમે આઈડના બીજે નાંધી સૌથી ધીમે સાદે બોલો, મી. ફ્રેડ્રિક એટલે ધીમેથી બે અક્ષર બોલ્યો કે મા. ટર્નર પણ તે સાંભળી ચક્રો નહીં ? ટેમલની ' બખોલમાં સંતોડેલું ' તે યંત્ર બાદ, બહાર કાઢતાં તેની ચુડીમાંથી ૨૫૫ બોલેલો અવાજ નીકળ્યો. બોલવાથી હવામાં થતાં આલોહનો યંત્ર, પર અસર કરતાં હતાં. યંત્ર એટલું નાણુક છે, અને અવાજ નોંધવામાં એવું અપત્ર છે કે, સાસ લેતાં તે પરન કપડાં સાથે અથડાતાં બે કે તેનો અવાજ આવપણું સંભળાતો નહોતો પરંતુ યંત્રમાં તો તેનો ખડખડ અવાજ, મૂળથી સોગણો વધીને, નોંધાય છે. આ જડ કાનરૂપ યંત્ર વજનમાં માત્ર બી રતલ છે, અને તે ૩ ઇંચ લાંબું અને ૧ ઇંચ જાડું છે. આ યંત્ર વિશે શોધક લેખકને એક વિચિત્ર બતાવ કહ્યું હતું. પેન્સિલવાનીયામાં બે આદમીઓને ચક્ર પરથી કેદ કરવામાં આવ્યા હતા. તેઓએ; ૨૫૫ને વાત પ્રેરે એ લખથી પાંચ દહાડા મુઠ્ઠા વાત કરી નહીં. આખરે તો જાન વનનું તપ અસલ લાગ્યું. ડીક્ટોમાફ દરમિયાન સૈવામાં તૈવાર હાજર રહ્યું. હજુ દહાડે તેઓએ પોતાના ગુન્હાના સંબંધમાં બહુજ ધીમેથી જરા વાત કાઢી અને યંત્રમાં તે નોંધાતાં ખુટતો પૂરાનો મગા મગો અને સામીતી મળેથી તેમને સજા થઇ. અમુક વાન અમુક દીધી હતી તે સિદ્ધ કરવા અમેરીકાની ઈર્ટોમાં આ યંત્રની જુગાની લેવામાં આવે છે. જીવતા સાક્ષીથી પણ એ યંત્ર સારું કેમકે તેની ઉત્પત્તિ તપાસ પણ લેવાનો અવકાશ નવા ! લાંચ લેવાની માંખણીના સંબંધમાં થયેલી વાતગીતો ફેડીને તો આ યંત્રે ગજગજ દીધી છે. ક્રીડસ્તાનના મી. આઈ. ડી. ખાતાંને

પણ એવા થોડાં દંખર પંત્રો મંગાવીને તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ ! એ પંત્રોથી એકદર ખરચનો ઉગારો થશે; કારણ કે પછી " સફેદ કપડાવાળા " " ડીકટીવો " ના ધણાં મોટા ભાગને વિસર્જન થઈ શકશે.

સીનેમેટોગ્રાફની સાક્ષી—ડીકટોગ્રાફની સાક્ષીની વાત સાંભળી હવે સીનેમેટોગ્રાફની સાક્ષીની વાત સાંભળો ! જોસ એન્જેલીસની રમતમામાં ખરા થયેલા બાંડો તે વખતે ઉતારેલી શીટ્સમાંથી તે બાંડો દેખાવ જુરી સન્મુખ રજુ થવાનો હતો જેથી જે બજવાખોરોને પકડવામાં આવ્યા છે તેઓના કૃત્યોનો ખરાબર ખ્યાલ ડાઠને આવશે. આ બનાવ રમૂતિ શાસ્ત્રમાં સર્વથી પ્રથમ લેખાશે. જ્યારે બજવો પુરજોશમાં હતો ત્યારે હાથની ચીજોની જાની પાડનાર કંપનીએ પોતાનું કાર્ય સરૂ કર્યું હતું. તેથી તેની શીટ્સો ગુન્હેગારોના વર્તનની સાક્ષી પુરે છે.

ખંડેરાં અને મુગાંને માટે પણ ટેલીફોન-યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં આવેલા મેન્યુફેક્ચરરના લીન નામક શહેરના રહેવાસી મી. વીલીયમ ઇ. શૉ અને તેની બેરીએ હાલમાં ખંડેરાં અને મુગાંને માટે ટેલીફોનના શોધ કરી છે. તેઓ બંને અધિર છે. અને થોડાંજ સમય પહેલાં તેઓએ પોતાના શોધકા પંત્રનું પેટન્ટ મેળવ્યું છે. આ પત્રમાં વિજ્ઞાનીક કળો હોય છે, જે કળોના દેખાવમાં રાન્ડડ ટાઇપસ્ટ્રીટની કળોના દેખાવથી થોડાંજ દેર હોય છે. આની સાથે એક પાટીનું હોય છે જેના ઉપર ૩૨ પ્રકારના જાતીઓ રાખવામાં આવી છે. જેમાંની ૨૪ જાતીઓની સાથે મુગાંદારો જોડેલા છે અને બાકીની ૧૨ જાતીની સાથે સંખ્યા મુજબ શબ્દો જોડેલા છે. જ્યારે કોઈ અપંગ માણસ આ પંત્રની મદદથી વાત કરવા ઇચ્છે છે ત્યારે તે પ્રથમ એક કળ દેખાવી જાતી સળખાવે છે અને જ્યારે સામેથી નિશાની મળે છે ત્યારે તે અવારનવાર કળો દાખી સામા માણસ સાથે વાતો કરે છે !

માણસ કે વીજળી !—પેરીસની એક નવી હોટેલમાં વિજ્ઞાનીક બજથી સર્વ કાર્ય કરવાના પ્રયોગો અજમાવી જોવામાં આવતાર છે, જે સગલમ જોડેલાની મંદજ સારશે. જમવાના ઓરડામાં એક વિશાળ વિજ્ઞાનીક કરામત વાળું ટેબલ જોડાવાનાં આવ્યું છે, જેના ઉપર નીચેથી સર્વ ચીજો પોતાની મેળેજ આવે છે. રકાતીઓ ટેબલ પર એક બાજુથી બીજી બાજુએ ફરે છે અને જોઈએ જોઈએ હોય તેની પાસે જઈને થોભી જાય છે. અને જ્યારે તેની જરૂર રહેતી નથી ત્યારે પોતાની મેળેજ ત્યાંથી ચાલી જાય છે. રાંધણીમાં એક પંત્ર રાખવામાં આવ્યું છે જેની મદદથી નીચેથી ટેબલ જેઠ રાકાય છે. મેટા અચાજવાળા ટેલીફોનની મદદથી વરથી આપી શકાય છે. ટેલોફોન અને આ પંત્રને જાતીઓના મુખર સાથે જોડવામાં આવ્યાં છે. આ નુતન હોટેલ આવી જાતના બીજા ધણા પ્રયોગો અજમાવી જોવાર છે.

સાકર આદિમાંથી હીરા !—સને ૧૯૦૭ માં ગ્રેફસર જોરડાસે પ્રતિપાદન કર્યું હતું કે Corundum ધરન્ડમ જે એક ખનીજ પદાર્થ છે તે મજજુવાઇમાં માત્ર હીરાથીજ ઉતરે છે. તેની એક ફેટેની કીમત માત્ર બે યીરોંગ છે. તેને માલોક અને શનિના રૂપમાં ફેરવા શકાય છે. તેમ કરવાથી એક ફેટેના ત્રોસ પોંડ ઉપજે છે. ગ્રેફસર અને મેડમ કીની રેડીયમ શોધનું પરિણામ તેની આ સાબેતી હતી. થોડા સમયપર ગ્રેફસર જોરડાસે એક ઝવેરી પાસેથી

પોતા ફેરટ કારન્ડમ ખરીદ્યું. અને તેના પર રેડીયમનો પ્રયોગ કર્યો. તેનું પરિણામ એ-આખરે આ ખનિજનો અસંત રંગ બદલાયો. જેનો અસંત રંગ પીળો હતો તેના રંગ લાલ થયો અને માલુમના જેવો દેખાવા લાગ્યો. જેનો રંગ લાલ હતો તેનો આસમાની રંગ થઈ ગયો જેનો આછો વાદળી રંગ હતો તેનો પ્રકાશિત વાદળી થઈ ગયો. અને જેનો રંગ ભુરો હતો તેનો રંગ પોખરાળ જેવો થઈ ગયો. ત્યારબાદ તે જેની પાસેથી કારન્ડમ લાગ્યો હતો તેની પાસે આ ભર્ષ ખનિજ લઈ ગયો અને તેની કીમત પુઝી, ઝવેરીએ પુસ્તી તંપાસ કર્યા બાદ કહ્યું "આ ઝવેરાત કીમતી છે. પણ જ્યારે પ્રોફેસરે પોતાનો પ્રયોગ સમજાવ્યો ત્યારે વેપારી આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયો. પ્રખ્યાત અંગ્રેજી રસાયણી સર વિલિયમ રામસેય પણ જાહેર કરે છે "ભવિષ્યમાં સાકરમાંથી હીરા બનશે ! તે કહે છે કે " સાકર સર્વથા કાર્બન છે. જ્યારે તેને ગરમ કરવામાં આવે છે ત્યારે તે શુદ્ધ કાર્બન થઈ જાય છે. હીરા પણ 'કાર્બન' છે. તે આવા કાર્બન પદાર્થમાંથી હીરા બનાવવાના રસ્તાઓ શોધી કઢાય તે અશક્ય નથી."

જૂદી જૂદી પ્રજાના મનુષ્યના મગજનું સરાસરી વજન-નીચે પ્રમાણે છે.

રેકૉર્ડીંગ.	પ૦	આઉંસ	જૅપાનીઝ	૪૭.૧	આઉંસ
જર્મન.	૪૯.૬	"	ઇટાલીઅન.	૪૬.૯	"
ઇંગ્લીશ.	૪૯.૫	"	હીંદુ	૪૫.૧	"
ફ્રેન્ચ	૪૭.૮	"	શીક્ષી	૪૪.૮	"
બ્રિટીશ.	૪૭.૫	"	અર્મન	૪૪.૬	"
આઈર્લેન્ડ	૪૭.૨	"	એથિક્સ	૪૩.૯	"

શરીરના કદના પ્રમાણમાં એથિક્સોના મગજનું વજન રેકૉર્ડસમેનના મગજ કરતાં ઓછું થાય.

જિજ્ઞાસી કેવી રીતે પડતાં ફરી લાય છે ?—સર્વ સાધારણ કહેવત છે કે કદાચ જિવન એ તેવી રીતે કંચેથી નીચે ફેંકવામાં આવે તો જનુ તે તેના પગ કપડા નીચે પડે છે. કદાચ જેનું લાગશે કે કદાચ આ કહેવત બ્રાંટિ જનક કેમ ન હોય ? મુખ્ય સિંધાતો કે જે આ કહેવતની સમાયદા છે તે એવાં તો હવેયોગી છે કે આ સવાલ થોડા વરસો પહેલાં સોસની સાયંદીક સે દીની એક બાકમાં ચર્ચવામાં આવ્યો હતો. આ વિષે લખનાં ચીકો. વિશ્વવિદ્યાલયના મી. મોરન "પોપ્યુલર મશાન્સ" નામક માસિકમાં કહે છે કે:—"ગતિ શાસ્ત્રના આધારે જિજ્ઞાસીને ખબર નીચે ફેંકવામાં આવે તોપણ તે તેના પગ કપડા નીચે પડે છે તે અસત્ય નથી, કદાચ વિમા મુસાફરી કરનારને કંચેથી પડતી વખતે માલમ પડે કે તેના નીચે પડવાથી તેનું માથું જર્મીન થાય. ઈશો તો તે પુસ્તી સંબાળથી, જે તેને આવડતું હોય તો, પોતાનું શરીર ફેરવી શકે છે અને આમ-વાથી તેના મસ્તકને બદલે તેના પગ જર્મીન પર પડે છે. એ કે આથી તેને લાભ હાંફ નથી. તે તો મનોજ ! માત્ર તેનો સાથ (વિદ્યાનવિનો) છે !

સત્યના આહુતીને આ નવા વર્ષની સુંદર ભેટ.

આ માસ પછી બેટબુક આપવાનું અંધ કરવામાં આવશે!

રામાયણનું રહસ્ય.

મૂળ કર્તા:—ગ્રાફિસર રામદેવ બી. એ, દરિયાર શુક્રમનના ગ્રેફિસર.

ભાષાંતર કર્તા:—રા. મગનલાલ માલોક્લાલ ઝવેરી-સુખર્ષી.

ગ્રેફિસર રામદેવકૃત હીંદીમાં પ્રગટ થયેલા “ ભારત વર્ષિકા પ્રત્યેક કવિતાસ ” (૧ લો ભાગ) એટલી અસાધારણ વિદ્વાત અને ભાષાશાસ્ત્રીયચાતુર્ય તથા કૃત્રિમશ્વર પુસ્તક છે કે તેની ૧-લી આવૃત્તિ પ્રજા માસમાં ખરી ગઈ હતી. તે પુસ્તકના ઉત્તર ભાગમાં રામાયણના કાવ્યમાં આપેલી નીતિ, જ્ઞાન, આદિ કેવાં ઉચ્ચ પ્રકારનાં હતાં તેનું મૂળ વાદિમકૃત રામાયણના સ્તોત્રોનાં પ્રમાણે સ્પષ્ટિત એવું તો સુંદર ચિત્ર દેરવામાં આવ્યું છે કે તે અદિતીવજ ગણાશે. રામાયણના કવિદાસ જ્ઞાનને સંપૂર્ણ સાર આપના ઉપરાંત રામાયણના નામને તથા પ્રાણને અનેક સદ્ગુણો ઉપરાંત વિદ્વાન કર્તાએ એવા સંપૂર્ણ પ્રકાર પાડ્યો છે કે જેવા બીજા કોઈ કર્તાએ, અગ્રેષ્ઠ કે કોઈ બીજા ભાષામાં પડ્યો હોવાનું હમાસ ગણવામાં નથી. બેરનું પુસ્તક આપણું તો પ્રમાણમાં નિરૂપણો અથવા કેવલ કાલજોષ પુસ્તકને જાણે કોઈ ગણના ઉપયોગનું, સંગીત જ્ઞાનનું, ચિત્રની શાંતિ અને ઉન્નતિ, કરનાર પુસ્તક (પછી ભલે તે કદમાં જરા નાનું કેમ ના હોય) આપણું એવા હમારો વિચાર હોવાથી હમને ગદ્ય તા. ૧ લી જુલાઈએ શરૂ થતાં હમારા નવા (બીજા) વર્ષના આહુતીને ઉક્ત પુસ્તકનું ભાષાંતર આપના નિયમ કીધો છે.

આ પુસ્તક સુપરોપક ૧૬ પેજ, આ પત્રના કદથી આશરે બે તૃતીયાંશ જેટલા આશરે ૧૧૫ પાનાનું થયું છે. કાગળ સુંદર ૬૦ રતની ગ્રેજ, વાપરવામાં આપ્યા છે, અને પુઠું પણ સાદું છે. આણું ઉપયુક્ત તથા સુંદર પુસ્તક બેટ તરીકે આપવામાં આવતર હોવાથી, અને પંચ છે તેથી પણ વિશેષ ગ્રેજ નવા વર્ષથી થનાર હોવાથી હમને આશા છે કે હમારા હેતુનાં દિલેલીઓ પણી ગ્રેજી સંખ્યામાં માફક થઈને હમારો થમ તથા ખરચે સદૃશ કરશે.

આ પુસ્તકની ભાષા શુદ્ધ અને સરસ છે. તંત્રીએ ભાષાંતરમાં તથા અંધવામાં કોઈ પણ ન્યૂનતા ન રહે તેની અંગત દેખરેખ રાખી છે. ભાષાંતરકરે મૂળ કર્તા શુક્રમનની વાંચકોની સમજ સારે માત્ર પ્રકરણ વિશેષ પાડ્યાં છે તથા નિર્ણયોના કમ અદરો છે અને જટિલ આદિ વિવે પ્રકારનાં મોન હોવાથી તે ન્યૂનતા લાગવાથી, અન્ય વિદ્વાનોનાં સંશોધનને આધારે તેટલો ભાગ ઉમેર્યો છે, જેથી પુસ્તક મુદ્દથી પણ એટલા અંશેમાં વધારે સારું થયું છે.

જેઓ આ માસ પછી માફક થઈ ઇચ્છે તેમને એટલું પુસ્તક મળશે નહીં. પાછળથી નિરાશ ન થવું પડે તે માટે વિનંતિ છે કે હવે તરતજ માફક થઈને લાગ્યમ ભરી બેટ-પુસ્તક મંગાવી લેવું. પાછળથી માફક થનારાઓ આગતા અંગ્રા મંગાવે છે તેમને પણ તેમ ન કરવું પડે તે સારૂ પ્રયત્નોજ માફક થયા લાંબામય છે. શરણ કે આગમ અંગ્રા પાછળથી રહે અથવા ન પણ રહે.

મોલીલાલ ત્રી. જલાલ.

જા. ૧૨, શાંતિવાસી શીરગમ-સુખર્ષી.

તંત્રી અને અ. મામ

અખૂર

કૌવલ આપનારી.

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

કિંમત-ગોળી ૩૨ ની કબી ૧ નો રૂપિયો ૧.

તદન વનસ્પતીની જ. જનાવટ હોવાથી કાંઈ પણ જાતની ખરેખર
ખાળવી પડતી નથી.

કુટેવથી આવેલી કમતાકાંતને ઘણી સુધારણી થોડા જ દિવસોમાં
સદંતર નાશુદ્ધ કરે છે.

અખૂર કૌવલ આપવાનું અખૂર સાધન છે. ફરત સાફ લાવે છે.
પાચનશક્તિને સુધારે છે અને સ્મરણશક્તિને વધારે છે.

ત્રીશ વર્ષો થયાં વધારે વધારે મળતી ફોલ્ડ અને લાખો સદિ-
શાંતિ એની કીર્તિના મજબૂત સ્તંભો છે.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર-કાઠિયાવાડ.

લાખો જીવાનોની બરબાદ થતી જીવંતી સુધારી

સુખી કરનાર.

કામશાસ્ત્ર.

જીવાનીમાં થતી લયકર ભૂલોનાં માઠાં પરિણામો આખેડુ
ચિતાર આપી આરોગ્ય અને ઉત્પત્તિનો ખરો રસ્તો બતાવનાર આ
પુસ્તકની જૂદી જૂદી દશ લાખોમાં મળી આજ સુધી લગભગ
સાત લાખ નકલો વહેંચવામાં આવી છે.

જો તે તમારા વાંચવામાં ન આવેલ હોય તો નીચે જણાવેલ
સરનામે આજેજ પત્ર લખી તે મંગાવી લ્યો. જેમ તેની કિંમત
લેવામાં નથી આવતી તેમ તેનું પોસ્ટેજ પણ લેવામાં નથી આવતું.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર-કાઠિયાવાડ.

ચાહ અને કાફી વેચનારાઓ અને પીનારાઓ।

જરા લક્ષ્ય દર્શવાંચો તો ખર

ચાહ અને કાફીના વ્યાપારીઓને તેમજ શોખીન પીનારાઓને વિદિત કરવામાં આવે છે કે અમારે ત્યાં જાતજાતની ચાહે છુટક તેમજ જથ્થાબંધ પેટીઓ વ્યાજખી ભાવે મળે છે. હોટેલને માટે પણ ખુશાહવાર અને લહેજતદાર ચાહે મોકલી આપવામાં આવશે. માટે ન્યાય પારની શક્તિ ઇચ્છનારાઓએ તેમજ ચાહે કાફીના શોખીન પીનારાઓએ એક વખત માથે મગાવી જરૂર ખાત્રી કરવી. માસ વી. પી. થી મોકલી આપવામાં આવશે.

લજો. જમનાદાસ નારણદાસ ચાહેવાળાને

૩૪૩ અબદુલ રહેમાન સીટ-મુંબઈ.

ઓરમ્

આર્ય સુધારક.

ફક્ત ધાર્મિક અને સાંસારિક વિષયો ઉપરજ નીતિ, ન્યાય અને સ્વતંત્રતાપૂર્વક ઉદ્ધાપક કરી, વૈદિક ધર્મના પ્રચાર કરનાર, રાત્ર્યદારી ચર્ચાથી તદ્દન અલગ રહેનાર અને સાવનરીતી વેપારી વૈજ્ઞાનિક તેમજ આત્મોન્નતિ સંબંધી ઉપયોગી લેખોથી ભરપૂર, રોયલ પાંચ ફોર્મોડ અંગ્રેજી, ગુજરાતી પંખતીક પત્ર, અગ્રણી દિવાળીથી શરૂ થશે. ગુજરાત, કાઠિયાવાડ અને કચ્છની ખબરો આ પત્રમાં ખાસ આપવામાં આવશે.

પાર્ષિક લગભગ પોસ્ટેજ સહિત રૂ. ૨-૮-૦. દ્વિતી બાહેરના રૂ. ૨-૮-૦.

અગાઉથી નામ નોંધાવનારને ખાસ આભાર માનવામાં આવશે.

મકનલાલ એન્ડ કનૈયાલાલ.

વ્યવસ્થાપક-આર્ય સુધારક.

મુંબઈ (જી. આઇ. પી. રેલ્વે) મુંબઈ.

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સચ્ચાસચ યચસી પસ્પૃધાતે ।
તયોર્યત્સત્યં યતરદ્વર્જાયસ્તદિત્સોમોઽયતિ હન્યસત્ ॥

ઋગ્વેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) રાત્રી (જનાય) જનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જાણવા નેગ છે કે, (સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચસી) વચનો (પસ્પૃધાતે) પરસ્પર એક બીજાને દબાવવાની સ્પર્ધા કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (દત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે, (યતરત્) એ બેમાં જે (જર્જાયઃ) ઝાલુ અકુટિલ છે (વદ્+ન્યત્) તેનું (સોમઃ) પરમાત્મા (ભવતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્ય છે તેનું હનન કરે છે.

પુસ્તક ૨ છું

અગસ્ટ ૨૫, સન ૧૯૧૨.

અંક ૪ થો

આંખલડી, હો ! મદ ભરીયાં !

—રાસ—

લોલ વિલોલ કરાણ કૃપાસર નિર્મળ દાસ દસનીમાં,
મધુમધુરાં કિલકિલ કલરવતાં આનંદો . ઝરમરીયાં,

આંખલડી, હો ! મદ ભરીયાં !

રંગરંગીન અલૅકિક શોભિત સુંદર રદાંજ સખનીયાં,
અંદ્ર મુખાસર અજ્ઞ મનોહર રતિ વરસંત ઓઠડીયાં,

આંખલડી, હો ! મદ ભરીયાં !

રેલ સરેલ પુનીત ગીત કરી ઊરઃ જોગજ ભરીયાં
મદ ઉન્નત ગીત લદરી ભૂરે આપત મુખ મુલરીયાં,

આંખલડી, હો ! મદ ભરીયાં !

સેજ નિજાણું મુનીનકેરી નિરે લતાલસિત ગુલનીયાં;
ધેન ભરી પ્રીત પ્રિયુષ ભરી મદ યેલન યેલન રદીયાં,

આંખલડી, હો ! મદ ભરીયાં !

કુસુમ શુંયું, રસ વહાય શુંયું મદી, ભવ અટનિ પાવનીયાં;
 પ્રાણ પડેપું ઉસટ ધરી દિલ, શુંયણ શુંયું સુંદરીયાં;
 આંખલડી, હો ! મદ ભરીયાં !

અંકસેધર તા. ૧૫
 સપ્ટેમ્બર

પ્રભાચી (ખી. એ.).

માર પર માર.

(ગજલ લેસ્વી.)

- માર માર *મારને માર મારાત્મકે મારજ થા ગમાર,
 કર દાર તેને, બાકી સોને દયામત ધારાથી દાર૦—ટક૦
- દુઃશાસનોને મનુષ આ દુરમન-ભમન દુઃશામ્પે છે,
 રાવણ, સુયોધન, કીચક, દુશાસન રમરે *રમરનાજ માર૦ —મર૦ ૧
- વળી આ મહા બાણાવળીના વડા, વડીઆ વીરલા,
 તેની કુસુમ બાણાવળીમાં બળીઆ *બળીઆ અપાર૦ —મર૦ ૨
- કંઠ શૈર સમ સામશૈર લઈ દર્પે મુજવતા શૈરે વાંધ,
 પણ સવાસર *કંદર્પે *દરથી થયા શૈરી-શૈર શિકાર૦ —મર૦ ૩
- જેના *અમર્યની આગ આગળ અરિ બળે દાર બળે,
 તે પાણી પાણી કામની તલવાર-પાણી ભેદ તલ-વાર૦ —મર૦ ૪
- જખમે ખમે જંગ રંગે બંદુક તોપના અંગ અંગમાં,
 જખ મારતા યદ, અનંગની પીચકારી રંગે દંડાગાર૦ —મર૦ ૫
- નિજ હસ્તથી હરી હસ્તિ-મારને હાર છે હરિકેસરી,
 તેનાય મદની, *મદનની હસતી સતી રતિ છે ઉતાર૦ —મર૦ ૬
- જે નાગ વકત્રની વકદંખાઈ દંડથી નગ ફાડનાર,
 એ *પંચશર-શર વિષ, ઉરમ-ઉર-રમ-રમતને બેદનાર૦ —મર૦ ૭
- જેનાં જીવન-વન જીવણ રણ બ્યાં ૧૦ જીવન-જીવણ કણાય સુક્યાં,
 એવા મુનિમીનનેય એ મીનિતુ* બગલો પકડનાર૦ —મર૦ ૮
- અમૃત ફળ્યાં અમરો તરવરતણો (એ) એરે એરે ભુરે,
 એ મનસ્વી-મન- મહાજીવનો મકર મકરદંબજ મથનાર૦ —મર૦ ૯
- તેના હુકમની હાક હાકમ કમ ન કૃમિ મૃગ પક્ષી પર,
 જળ-રથળ-અર, લતાદુમ ફળ કુસુમ સહે *કુસુમેયુ-પ્રકાર૦ —મર૦ ૧૦
- એા ફકડા ! લસકર વડા ! સત્રાટ ! ગણા ! સાધુગા !
 ત્યારે ૧૨ અનન્યજ અજીત તું ત્યારે *અનન્યજ-જીતનાર૦ —મર૦ ૧૧

ભૂનાગદ

શંકર

પ્રતિબિંબ સમજવન.

(ત્રોટક.)

ઝરતી હતી ચાંદનો રમ્ય નમે
શશિ પૂનમનો નમમાંહિ દિપે,
અતિ શાંત હતી મિઠ્ઠી રજની,
મૃદુ ગાન કરી સરિતા વહેતી —(૧)
મનહારક રાત્રિ વિશે ફરતો
નદીના જઈ સેતુ પરેજ ઉમે,
મનમાંહિ વિચારજ્યાં લ્યાં ઉપજ્યો,
અતિ લગ્ય ! વિચારજ્યાં લગ્ય ! હતો—(૨)
બૂની સ્તબ્ધ ઉમે સહ્યુ સુખ્ય થઈ
સરિતાં નિરખાં મમ દ્રષ્ટિ ગઈ,

મુંબઈ તા. ૧-૬-૧૨

પ્રતિભા મમ લ્યાં અતિચાર દિસે
ઉપજ્યો અતિ આનંદ ઉર વિશે —(૩)
નિરખત ઉમે જરી વાર તહીં
મૃદુ ચાંત અનિત તણી લહરી
પ્રતિબિંબ કરી કહીં કુપ્ત થઈ
બની સુખ્ય ગયો જડવલ થઈ —(૪)
જરી ચેત તું માનવિ ચેત જરી,
સહ્યુ ભંચર આ દુનિયાની ગતિ,
પ્રતિબિંબ સમાન વિનાય થશે,
વિશુની ગતિ તું નવ ન્યાળી શકે ! —(૫)

હીરાલાલ મગનલાલ હાથારામ દેશાઈ.

વચ્ચો રસ્તો.

દિલગીરી નહિ જણાય
અંતરો નહિ વણાય
કપટ છુટશે.....અપટ જો જશે
સુતતા પ્રતિ વહે
દીપી પ્રગલ્ભ રો. દિલગીરી
સહજ તો પછી થયું
ન મૈત્રીમાં મદિ જયું
હવ્ય ઓગળે.....હવ્યને નદા.
એટલું પહું ગણું
ન રનેહ સાધીશું. દિલગીરી
સિદ્ધિ એક સાધવી
સાધનો જુદાં જુદાં
સત્ય સદૃશ્યે.....હવ્ય વિમલે
પેટલાઈ

અકટ થઈ જશે
ન ઉર દુશરો દિલગીરી
મન મુખે વસે પછી
ચૂર્ત વર્તને યશે
વિરોધ દેખશું.....વિરોધ દિશાશું.
બેઠ મન તણો રહે
સદી બૂઝાવીશું. દિલગીરી
હવ્યના વિશુધ્ધ છે
વિશુધ્ધ સંજો સારશે
વિશુધ્ધ અર્પણ.....વિશુધ્ધ પ્રત્યક્ષ.
અકલેશ વિષ્ણુમાં રહી
શુભી બધાં થયું.....દિલગીરી

અકલેશ

હવે પ્રાચીન ઐતહાસિક રહે છે કે ગરુડ (સુપરજી) અમૃત લેવા ગયો તેનો શું અર્થ !

— ११ — स्तो. १३ मे.

અમૃતનો અર્થ જલ છે !

અમૃત સંબંધી લાંબી આખ્યાયિકાઓ પુરાણોમાં આવે છે. પરંતુ તેનો મૂલ અર્થ તો માત્ર જલ છે. જલ વિનાજ મનુષ્ય મરે છે અને જલથીજ જીવે છે, તેથી તેજ અમૃત છે. દુષ્કાલ જલનીજ અનાવૃષ્ટિથી યાય છે. અને ત્યારેજ લાખો પ્રાણો જાય છે. અપવાસ કરનારા પણ જલ તો પીયે છે, ઉશ્કું વિશેષ પીએ છે. બીજું કોઈ અમૃતવિશેષ નથી. દેવ દાનવાએ અમૃત સાર કરેલા મંથનનું રહસ્ય શું છે તે વિષે આ પત્રિકાના પ્રથમ વર્ષના પ્રથમ લેખમાં (પૃ. ૧૬) વિવેચન કરતી વખતે હમે અમૃતનો અર્થ જલ છે તે સિંધ કરવા કેટલાક પ્રમાણો આપ્યા હતાં. તે ફરીથી ન લખતાં માત્ર બેજ નવાં પ્રમાણો ઉમેરીશું. અગ્નિમાં આ મંત્ર છે:—

યત્રા સુપર્ણા અમૃતસ્ય ભાગમનિમેષં વિદયામિસ્વરન્તિ ।

અર્થ:—(યત્રા) સૂર્યમંડળમાં સ્થિતિ એવાં (સુપર્ણાઃ) કિરણ (અનિમેષમ્ સર્વદા (વિદયા) પોતાના કર્મથી યુક્ત રહો ! (અમૃતસ્ય ભાગમ્) જંઝના ભાગને લઇ (અમિસ્વરન્તિ) તે સર્વને તપાવે છે. અર્થાત્, જ્યારે કિરણથી બધું પાણી સુસી લે છે ત્યાં બધાજ તાપથી કકડીને દુઃખી થાય છે.

આ વેદાર્થ હમણે મનોધડિત નથી—હમે તેવું સાદસ કરતાજ નથી. બગવાન પારકે આર્થ જેવા પ્રાચીન મહર્ષિએ પોતે નિરૂક્ત ગ્રંથમાં ઉક્ત મંત્રની ઉપર પ્રમાણે બાખ્યા કરે છે. તેમણેજ સુપર્ણનો અર્થ કિરણ કયો છે. અને સંલખિત છે કે કવિની કલ્પનાથી જ નિમિત્ત આજ વેદમંત્ર હોય. તેમાંજ સુપર્ણ તથા અમૃત એ બે અનેકાર્થી શબ્દો સામા આવે છે. પારકાઆર્થ “ સુપર્ણ ” નો અર્થ શાદિત્યરક્ષ્યાઃ અને અમૃતસ્ય ભાગમુદ્ઘક્ષ કહીને અમૃતનો અર્થ ઉદક કહેતાં જળ એમ કરે છે.

વિષ્ણુનું નામ હરિ કેમ !

હરિ શબ્દનાં એક બે નહીં પરંતુ ૧૪ નામ આપ્ટેના કોશમાં છે. તેનો એક આ ઈદ્ર છે અને બીજો અર્થ ઇદ્રના ઘોડો પણ છે ! પરંતુ મુખ્ય કરીને વિષ્ણુ દેવતાના અર્થ માં તેનો હવે પ્રયોગ થાય છે. હરિદ્વારમાં જતા વિષ્ણુવો તે નગરને હરિદ્વાર કહે છે, ત્યારેજ તેને શિશુનું ઓળખાવવા નગર હરદ્વાર કહે છે ! હરિના સૌથી પૂર્વેનો અર્થ તો સૂર્ય છે. તે આપ્ટેના કોશમાં સૂર્ય તેમજ સૂર્યનાં કિરણ (એ બે દ્રવ્યગુણ તથા આપ દીકરા જેવા હોવા બહુ બેઠું નથી) એવા હરિના અર્થ આપ્યા છે. હરિ શબ્દ હૂં ધાતુને રૂઝ પ્રત્યય લાગતાં બન્યો છે, અને તેના યૌગિક સામાન્ય અર્થ હરણ કરવું, ખેંચી જવું એવો થાય છે. હર કરનાર, ખેંચી લઇ જનાર વસ્તુ માત્ર તે હરિ છે ! પરંતુ વિશેષ અર્થમાં તે સૂર્ય માટે વાપરી શકાય છે, કારણ કે સૂર્યની આકર્ષકશક્તિ સૌથી વિશેષ છે. વેદમાં સૂર્યનાજ અર્થ હરિ શબ્દ પ્રયુક્ત થયો છે, યથા:—

કૃષ્ણં નિયાનં હરયઃ સુપર્ણા સપો મસાતાં દિવમુત્પતાન્તિ ।

અગ્નિવેદ, ૧, ૧૪, ૪૭ ॥

આ મંત્રનો ભાવાર્થ એજ છે કે, (હરયઃ) કિરણો મહાકર્પક સૂર્યને લઇને ઘુમી-કમાં જાય છે. તાર્પણ્ય કે વિષ્ણુનું એક નામ હરિ હોવાનું કારણ બન્નેનો એકજ અર્થ સૂર્ય થાય છે તેજ છે.

ગરૂડ કહેતાં કિરણ વિષ્ણુનું કહેતાં સૂર્યનું વાહન કેમ ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર હવે લખાવવાની જરૂર નથી. સદૃશો કિરણોની મધ્યમાં સત્તાર પડે સૂર્ય વિરાજમાન છે. કિરણ વિનાનો સૂર્ય નકામો છે. તે વિના તે કરો જઈ પહોંચી શકતો નથી. વાદળના અંતરાયથી ભારે કિરણ પૃથ્વી પર પડતાં અટકી જાય છે ત્યારે સૂર્ય અદ્રશ્ય, નહીં હોવા જેવો થઈ જાય છે. સૂર્ય સ્વયં તો કરો જતો આવતોજ નથી. પૃથ્વી પર તે પોતાના કિરણોનેજ મોકલે છે. તેજ તેનો ફૂત, તેનો પ્રતિનિધિ, તેનું સાધન, તેનું વાહન છે !

ગરૂડનો મોટો ભાઈ અરૂણ કેમ ?

ગરૂડનો મોટો ભાઈ અરૂણ દેવતા કક્ષો છે. અરૂણ વિષે એવી આખ્યાયિકા છે કે, તે પિતા કશ્યપ અને માતા વિનતાને સૌથી જ્યેષ્ઠ પુત્ર હતો. માતા વિનતાએ ગર્ભાવસ્થી થયા પછી તે પુત્રનો જન્મ તે ગર્ભાશયમાં અપરિકલ્પ રિધાતમાં હતો છતાં અકાલ રીતે કરાબો હતો. આથી અરૂણદેવ જન્મ કે પગ વગરના જન્મ્યા ! તેથી તેનું બીજું નામ “ અનુર ” અથવા ‘ વિપાદ ’ (પગ રહિત) છે. માતાના આ અપરાધ માટે પુત્રે તેને શાપ દીધો કે, જા તું સર્પમાતા દંડુની ઘસી યજે ! માતાની અતિ વિનંતિથી પુત્રે કશ્ચા કરી અને ઉમેર્યું કે, ભલે, તારો હવે પછીનો પુત્ર ગરૂડ તને ઘસીવમાંથી મુક્ત કરશે ! આ વાતોનો હેતુ માત્ર પ્રભાતની કુદરતની લીલાને મનુષ્યની કૃતિના શબ્દોમાં રચવાનો છે. અરૂણને સૂર્યનો સારથિ માન્યો છે. તે ખરું છે, કારણ કે જો સૂર્ય મનુષ્ય હતો તો અરૂણ સારથિ હતો. પરંતુ સૂર્યની પ્રખર ઉજ્જ્વલતાથી, સૂર્ય પોતે તથા અરૂણ મનુષ્ય કે ચેતન શરીરધારી હતો તો બન્ને ક્યારના બળી ગયા હોત ! અહીં સૂર્યની ૯૬ કરોડ માઈલને ઠીકે છેડે આપણે એકા છીએ છતાં વૈશાખ અને ત્રયેષ્ઠમાં જાણમાં પણ ધમધમી અને ધમધમી જઈએ છીએ. ટેકરીનાં નગરો તથા સિતલ રચનાં પર બની શકે તે ગરમીના ચાપો ભાગી જાય છે. તો સૂર્યનો સારથી તો ક્યારના સેકાઇને બૂત્તઈ ગયો હોય ! પરંતુ સારે નસીએ સૂર્ય કે તેનો સારથી મનુષ્યો નથી. તેઓ તો દેવ છે, અને દેવ કાંઈ ચેતનજ હોવા જઘણા નથી. તેઓ તો ઇશ્વર નિર્મિત કાર્ય કરેલા સરળયા છે અને કર્યો જાય છે. મનુષ્યોથી પણ વિશેષ કાર્ય અરૂણ સૂર્ય આદિ દેવો કરે છે, મનુષ્ય ન કરી શકે તે તેઓ કરે છે, તેમાંજ અને તેથીજ તેમનું દેવત્વ છે. તેમની ચેતનતાથી કાંઈ દેવત્વ વિશેષ નથી એમ તો જ્ઞાન અને ખરેખર પણ ચેતન છે. તેમાં શું થયું ? અરૂણ દેવને પ્રભાતના અંધિગદાતા દેવ કહેવા છે. પ્રભાતને સૂર્યના સારથીની કવિએ ઉપમા આપી છે. રથમાં અગાડી સારથી અને પછાડી તેમાં બેસનાર હોય છે. સૂર્યને રથમાં બેસનાર કહ્યો તો તે દેખાવા પૂર્વે જ પ્રજાજનીયાં, પ્રભાત થાય છે તે તેની અઃગત દર્શન દેતો હોવાથી તેને સારથી કહ્યો વારતવિજ જ છે. ગ્રાન્થકાલનો સંધ્યા સમય એજ પ્રભાત છે, અને આખા દિવસમાં તે સૌથી રમણીય, અને આદલાદક દારો છે. તેથી તેની સ્તુતિ પ્રશંસા કવિઓએ કરી છે, પ્રભાત પછી કિરણો દેખાવા માંડે છે. અને કિરણ સમૃદ્ધ તેનુંજ નામ ગરૂડ છે એ આપણે જાણ્યું છે. સૂર્ય (વિષ્ણુ) નો સારથી અરૂણ (પ્રભાત)

પહેલાં જન્મ પામી, પછી કિરણ જન્મ પામે છે. તેથીજ અરણ્યને મોટા તથા ગરડને નાનો બાઈ કહ્યા છે? અરણ્યને પણ ન હોવાની ઉપરોક્ત વાર્તા, સારથીઓનાં મુખજ દેખાય છે, રથ પર બેસતાં પગની પાંદડી વાળતાં પણ નજર પડે ત્યારે તે પરથી દેખીતી રીતે ઉપજતી કાઠી છે. ગરડ અરણ્ય તથા દેવ દાનવો પણ પક્ષી સર્વના પિતા તરીકે કથપ નામિ ઠરાવવામાં આવ્યા છે. તેનું સ્વરૂપ પણ ઘણું સુંદર છે, પરંતુ વિષ્ણુના સ્વરૂપના સંબંધમાં તે અપ્રાસંગિક થઈ પડે એમ હોવાથી અને તે વિષે કાંઈ ઉલ્લેખ કરતા નથી. એટલુંજ કહીશું કે કથપ એ પરમાત્માનું નામ છે. પદ્યક રૂપિ કથપપઃ । અને પરમાત્માએજ પ્રભાત (અરણ્ય) ગરડ (કિરણ) તથા જગત્તરી સર્વે અન્ય ઠંડાઓ, તથા દુષ્ટ શિષ્ટ સર્વે પણ પક્ષીઓને ઉત્પન્ન કર્યા છે. પરમાત્માને મનુષ્ય કદાપીને વાર્તામાં રોયકતા માત્ર આણી છે, પણ તેમ અસંભવિત થઈ પડ્યું છે. પરંતુ તે અસંભવિતને સંભવિત મનાવવાનો મક્ક ઉદ્દેશ નહોતો. પ્રાચીન કાલના આર્યો મૂર્ખ નહોતા.

વિષ્ણુ અને સહસ્રરૂપ શેખનાગ.

ગતોંકમાં હમે વિષ્ણુ ભગવાન શેખનાગ પર શયન કરે છે તેના સંબંધમાં કટલોક પ્રસ્તાવ કર્યો હતો. એ આખ્યાયિકાની ઉત્પત્તિનાં એક નહીં પણ અનેક કારણો થયાં છે. વિષ્ણુ શયન કરે છે તે નાગનું વર્ણનજ વિષ્ણુ કોણ છે તે સ્વપ્નમેવ મગ્ન કરે છે. એ નાગના સદસ્રરૂપ માનવામાં આવ્યાં છે, અને તેને મહાસ્વેત પણ કહ્યો છે. સહસ્ર રાજનો અર્થ એક દળાર થાય છે. પરંતુ તેના બીજા અર્થ અસંખ્ય અતિ મોટી સંખ્યા એવો પણ થાય છે, એ સંખ્યાનું અનંત સૂચક વિશેષણ છે. સહસ્ર દિર્ઘ સહસ્ર પુરુષા એ પ્રખ્યાત વેદમંત્રમાં પણ અનંતનાજ અર્થમાં 'સહસ્ર'નો પ્રયોગ થયો છે. સહસ્રરૂપ તે બીજી કાંઈ નહીં પણ અસંખ્ય કિરણોની છે. કિરણ પોતે રૂપ ૩૫ છે. અને સદૈવ નાગ હોવાનું નથી, તેમ દળાર રૂપાવાળા પણ હોતા નથી. સાત રૂપાવાળા પણ માત્ર સાંભળ્યાજ છે. તાત્પર્ય કે એ સહસ્રરૂપા સ્વેત શેખનાગ તે બીજા કાંઈ નહીં પણ કિરણગણજ છે. તે નાગ પર વિષ્ણુ શયન કરે છે. તેના અર્થ એજ છે કે, સૂર્ય કિરણોની મધ્યમાં, જલે કિરણોની બનાવેલી ગાલીની વચમાં પોટેલા છે ! અને કિરણોની રૂપા ચારે દિશામાં ફાટેલી આપણે રોજ જોઈએ છીએ, કિરણનાં સૂર્યની આસપાસ બનેલાં ચક્રની વચમાં આકાશ (સમુદ્ર)માં સૂર્યભગવાન નિરંતર વિભ્રમ કરેલા વિઘ્નમાન છે. સૂર્યની પ્રતિબિંબની લીલાનું આ આલંકારિક વર્ણન કેવું સુંદર છે-હમે હૃદયોએ છીએ કે આર્ય પ્રજા એ સુંદરતાની કદર કરવા પુનઃ સમર્થ થાય ! તેથી સૂર્યની પ્રતિબિંબ પણ વધશે અને પરમાત્મા પર સૂર્યની અનુપમ લીલાનાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ થતાં વિશેષ આસ્થા થશે કારણ કે પરમાત્મા એવા મહાન સૂર્યના પણ કર્તા છે એમ ત્યારે જાત મશે.

(અપૂર્ણ)

એકત્ર કુટુંબ કે વિભક્ત કુટુંબ ?

(૧)

આર્યાવર્તમાં પ્રાચીન કાલથી ચાલતી આવતી સંયુક્ત અથવા એકત્ર કુટુંબની વ્યવસ્થા એ આર્ય સંસ્કારનું એક વિશિષ્ટ લક્ષણ છે, અને એ વ્યવસ્થા એટલી ગુણવાપવી અને વિસ્તાર પામેલી છે કે તેના સંબંધમાં આપણા ન્યાયાલયોમાં માન્ય થયેલા “ હોદ્દા કાયદા ” માં ધણે ઉદાપોદ થયેલા દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. માતૃવશ્યકૃત રમૂતિ ઉપરની વિદાન મિશ્રુક પોતાની ‘મિતાક્ષરા’ નામક ટિકા કે જે ગુજરાત, દક્ષિણ તેમજ કાશી તરફના પ્રાંતોમાં હોદ્દા કાયદાના વારસા હીરસાના પ્રકરણમાં એક મહા પ્રમાણ મનાય છે તેમાં સંયુક્ત વ્યવસ્થા વિશે ધણી ચર્ચા કરેલી છે. હોદ્દા કાયદામાં સંયુક્ત કુટુંબના વારસા દ્વિસ્થાનો કામદો એટલે ગુણવાપર છે કે તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા સારા નાનાભાષ દરિયાસ, કાશીનાથ ખંજક તેમજ તથા સર લાખમ આચાર્ય આદિ દાખીદાના રવ. હોદ્દા જાએ આસ નામના મેળતરી છે. હોદ્દા સિવાયની જાતિના, વહીવટની પરીક્ષાના ઉમેદવારો તે કાયદો ધણી માયાશોક કરનાં પણ સમજ સક્તા નથી એટલે તે ગુણવાકા ભરેલો અને વિરતીયું છે. હોદ્દા કાયદાનો જૂમી રૂપ રમૂતિ શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે સંયુક્ત કુટુંબની મીલકતના વિભાગ સંબંધી પુષ્કળ અને સૂક્ષ્મ વિવેચન હોવા છતાં એ કાંઈક આશ્ચર્યકારક છે કે એ વ્યવસ્થા જન સમાજને એકંદર લાભદાયી છે અથવા નહીં તેના વિચાર મરજો પણ કાયદામાં ક્યો નથી. આવી તેડી બાજતો પર તેઓએ પુષ્કળ વિવેચનો કર્યાં છે, પરંતુ આપણી સમાજને રોજ સુખી કે દુઃખી કરનારી એક વ્યવસ્થા વિશે તેઓ કશો પણ અભિપ્રાય આપી શક્યા નથી, એ શોકપ્રદ છે. સત્ય વાત એ છે કે જે વ્યવસ્થા રમૂતિદારોએ વર્તમાન જોઈ તે ઉત્તમ છે એમ સ્વીકારો લઈને, તેના સંબંધમાં સાસત્ય આવેલા કેટલાક રીવાજો તેઓએ સ્પષ્ટતર કીધા. રાજની સદ્વાચનાથી ધધારકિત તેમાં સુધારો વધારો કીધો, તેમજ ખાસ કરીને મિતાક્ષરાના કર્તાએ સંયુક્ત કુટુંબના સ્ત્રીવર્ગને જે ન્યાય હીરસામાં મળતો નહોતો તે ન્યાય અપાવવા પ્રસાંસનીય પ્રયત્ન પણ કર્યો; પરંતુ એ પ્રકારના કુટુંબના અચુક શાને અન્યાયકર્તા બધારણુજ સમાજની ઉન્નતિમાં બાધાકર્તા તથા એકંદર દાનિકારક છે કે નહીં એ વિચાર તો તેમને ધણું કરીને આવ્યોજ નથી.

કમનસીમે, એ વ્યવસ્થાની દાનિકારકતા સિધ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન અદ્યપિ પર્વત જોઈએ તેવો નવા જમાનાના હોદ્દા વિદ્વાનો તરફથી પણ થયો નથી. સરસ્વતીચંદ્રના ચોથા ભાગમાં સદ્ગત શાકર ગોવર્દનરાગે તેના લઽલાભાલ પણ સુંદર રીતે સરસ્વતીચંદ્રના મિત્ર ચંદ્રકાંત તથા “ ઉદ્ધતસાલ ” વચ્ચેના (પ્રકરણ છ દું) પવવ્યવહારમાં દર્શાવ્યા છે; પરંતુ સંયુક્ત વ્યવસ્થાની દાનિયો તરફ પાસું બંદુ નમો જવું જોઈને, અને રખેને વાંચકો વિભક્ત વ્યવસ્થાના લેખક પક્ષપાતી છે એમ અનુમાન કરે અને તેથી સંયુક્ત વ્યવસ્થાના પ્રેમીઓ તેમનાથી અસંતુષ્ટ થાય એ ભયથી કે બીજા ગમે તે કારણથી એ વિદ્વાન વિચારક તેને અસર અનેક અપવાદોથી તથા શરતોથી અને દાનિ દર્શાવનાર પાત્રને ‘ ઉદ્ધતસાલ ’ એવું

‘ત્રિભુવનીશાયલ’ નામ આપીને દંડકાંતના છેલ્લા પત્રમાં તોડી નાંખી છે. અને તેથી આજ સુધી સુરભરણીય ગોવર્દનરામભાઈ શું કહેવા માંડે છે, અને તેમનો અભિપ્રાય એકંદર કોની તરફ હોય છે, તે વિષે સરવતીચંદ્રની નિબંધમાલા રૂપ નવલકથાના વાંચનારાઓ વચ્ચે મતભેદ છે ! ‘હિંદુત્વાદ’ નો અભિપ્રાય તે કર્તાનાજ અભિપ્રાય હોવા વિષે પણ ઘણાને શક છે. સંયુક્ત કુટુંબની વ્યવસ્થા જનસમાજને અનેક દ્રષ્ટિએ અને અનેક રીતે, એકંદર અન્યાયી, હાનિકારક તથા ખૂનકુદરતી છે એ હમારો નમ્ર પક્ષ છે તે ચર્ચાશકિત સિદ્ધ કરવા હમે આજે પ્રયત્ન કરીશું. સંયુક્ત કુટુંબના ઇતિહાસ વિષે ઘણું લખાયું છે. સર હેનરી મેને “ અર્લીટ્રાઇઝમ ” માં તેમજ મી. જોન ડી. મેને “ હીંદુ લા ” માં એ દ્રષ્ટિથી પુસ્તક વિદ્યતાયુક્ત વિવેચન કર્યું છે; પરંતુ તે સાથે આપણને અને ખાસ નીચળત નથી; કારણ કે તેમણે તો ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિથી તે રીવાજની ઉત્ક્રાંતિનું અવલોકન કર્યું છે. આપણે તો એટલેજ વિચાર અવગણવાનો છે કે, એ વ્યવસ્થા દેશની સામાજિક તથા સામાન્ય ઉન્નતિના ચક્રાવારે ઉત્તેજન આપવા જેવી છે કે તે નિરુત્તેજનને પાત્ર છે ?

સંયુક્ત કુટુંબની વસ્તુસ્થિતિ.

લાભ તથા હાનિનો વિચાર કરવા પૂર્વે સંયુક્ત કુટુંબનો અર્થ સ્પષ્ટ કરવો જોઈએ. ફેમીલી-કુટુંબનો અર્થ શું? પતિ પત્ની અને તેના કુમારા પુત્ર પુત્રીઓ એવા અંગ્રેજી શબ્દ તથા પાશ્ચાત્ય સમ્યક્તા પ્રમાણે અર્થ થાય છે. હીંદુઓમાં તો જે કોઈ પિત્રાધર્યો તથા તેમની સ્ત્રીઓ તથા બહેનો તથા પુત્રીઓ એક છાપરા હોય એક ચૂલે રસોઈ કરી એક સાથે જમતાં તથા રહેતાં હોય તેઓનું એકજ કુટુંબ બને છે. તેમની મીઠકત પણ અવિભક્ત હોય છે. હીંદુઓનું એવું કુટુંબ આ પ્રમાણે લગભગ અનંત છે. તેનો ખરેખર અંત આવે ત્યારેજ આપણે જાણીશું. તેની વૃદ્ધિની સીમા નથી. જેને આદિ છે તેના અંત હોયો જોઈએ એવા દર્શનશાસ્ત્ર તેમજ સમસ્ત તર્ક શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતને સંયુક્ત કુટુંબની પરિપાટી લગભગ પ્રત્યક્ષ અમાન્ય ઠારાવે છે ! અંગ્રેજોનું કુટુંબ પત્ની રજસ્વલા યતી બંધ પડતાં અને તેથી ગર્ભવતી યતી બંધ પડી કે સમાપ્ત થાય છે. પરંતુ હીંદુ કુટુંબનો આકાર તો પાશ્ચાત્યના કુટુંબના આકારથી ભુદાન પ્રકારનો છે. પાશ્ચાત્ય કુટુંબ પાશ્ચાત્ય વ્યાખ્યા અનુસાર એક સીધી લીટી જેવું છે, કે જેનો અમુક હદ સુધી તે દોરતાં અંત આવે છે. પરંતુ હીંદુ કુટુંબ તો એક ગોળ ખાનાંઆથી બનેલી એક ગોળાકૃતિ જેવું છે. તે ગોળ કુટુંબમાં નવું બાલક જન્મતાં અનંત પર્વત વૃદ્ધિગતજ યતું બળ છે. તેનો વ્યાસ કે પરિધ કોઈ માપી શકાતું નથી. અંત દ્રષ્ટિમર્્યાદાની હમેશાં બહાર રહે છે. વ્યાકરણની પરિકાપાનો પ્રયોગ કરીએ તો કહી શકાયે કે, હીંદુઓના સંયુક્ત કુટુંબ રૂપ વાક્યમાં છેડે પૂર્ણવિશમ જેવું કશું હોતું નથી. હીંદુ સંયુક્ત કુટુંબ આગાદ એક વડનાં ગાડ જેવું છે. તેમાં નવી ડાળીઓ અધોમુખે લટકી જમીનમાં દટાઇ પડી એક ઉપરવતત્ર અથવા અર્ધ સ્વતંત્ર વૃક્ષ રૂપે પાછી પ્રગટી નીકળે છે તેમ હીંદુ કુટુંબમાં થાય છે. ફેર એટલેજ છે કે હીંદુ કુટુંબમાં માત્ર પુત્રો નહીં ઉપકુટુંબોનાં સ્થાપક બને છે જ્યારે પુત્રીઓ પારકે ઘેર જાય છે, ત્યારે પદ વૃક્ષમાં એવો બેઠો થતો નથી. સો આદમીનું પણ બને કુટુંબ હોય અને તેમાં ઘણાની ઉંમર, ભણે પચાસની પેલી પર

હોય અને બાકી તેમના વાગ ધોળા થઇ ગયા હોય પરંતુ તેઓ વ્યાવહારિક રીતે એ કુટુંબમાં તો સગીર વયના છે. તેમને એક નિયમ તરીકે મન સેવામાં આવતો નથી. જે સૌથી જૂદ તથા વરિષ્ઠ હોય છે તેનેજ ન્યાય જાનમાં મત ને એકરો હોય છે, ભેદ ડાહ્ય તરીકે જવાનું હોય છે ત્યારે ખાંત્રી બીજાની કસાય છે. પણ ન્યાયજાનમાં તથા ધરમાં તો તેઓ મીઠા જેવાજ હોય છે. તેમને મત ધર બદલના વ્યવહારમાં સેવામાં આવતો હોય તોપણ તે માત્ર એક મુશ્કેલી રૂપેજ હોય છે. તેમને પોતાના મત પ્રમાણે વર્તવાનો કે બીજાને વર્તવા કહેવાનો કશો હક નથી. જો તેમના મતને કચાવે માન મળે છે કે તેનું વર્તન પડે છે તો તેનો તે આપવાનો હક "હોવાથી નહીં પણ તેના મતમાં કાંઈક વિશેષતા હોવાથીજ તેમ બને છે. સંયુક્ત કુટુંબ ખરું પૂછો તો એક મહા કુટુંબ છે, જેમાં અનેક સંપૂર્ણ કુટુંબો, ઉપકુટુંબો તથા અર્ધ કુટુંબો તથા રંગાવધી બહેન બોલાઈઓ, મૃત કાકા-બાવીજના અનાથ પુત્ર આદિ, ધણી છુટા પડેલા દાય પગ જેવા, છુટક હટક અવધોનો સમાવેશ થાય છે.

સંયુક્ત કુટુંબની વ્યાખ્યા અને વર્ણન કરતાં, ૨૫૯ કહેવાની જરૂર છે કે, કેવડ માતા યા કેવડ પિતા જે (અગ્રેષ્ઠ અર્થના) કુટુંબ (પતિ પત્ની તથા તેની સંતતિ) માં હોય તો તેથી તે કુટુંબ સંયુક્ત થતું નથી. તે જૂદ એક કુટુંબ રહેતું નથી પરંતુ વસ્તુતઃ અને વ્યાવહારિક રીતે તે એકજ કુટુંબ રહે છે. તે બધું તો સવાયું અથવા હોતું કુટુંબ થાય છે. અને વ્યાવહારમાં પણ જેમ સવા દોઢ એકવચન ગણાય છે તેમ તેનું કુટુંબ હમે વિભક્ત કુટુંબજ ગણાઈ જાય છે. આ રૂપરૂપીકરણ કરવાનો હેતુ એટલોજ છે કે જે પુત્ર પોતાના માતા અથવા પિતાની પોતાના કુટુંબસદિન હોય તો પણ તેને હમે વિભક્ત કુટુંબજ ગણીએ છીએ. જો તેને તમે સંયુક્ત કુટુંબ કહો તો હમે તેટલે અંશે સંયુક્ત કુટુંબની તારણમાં જીએ.

વિભક્ત કુટુંબના વાદીઓની સૌથી મજબુત દલીલ શી છે ?

સંયુક્ત કુટુંબના વાદીઓની સૌથી મજબુત દલીલ આ પ્રમાણે છે. " શું ધરડા માં બાપોને કાઢી મુકવા ? શું તેઓએ કાઢી મુકવા સારું આપણને આટલું બધું કષ્ટ વેડોને ઉછેર્યા ? શું જૂદ માતા પિતાની યુવાન પુત્રોએ સેવા કરવી એ પરમ ધર્મ નથી-અરે ! ધર્મનો સાર જ તે નથી ? જૂદ માતા પિતાની આગળ પુત્ર પાલન કરવું, તેમની આંખને પોતાની દાઝીથી દમેશાં ધરવી, તેમની દરેક સગવડ સાચવવી, તેમનો સત્કાર કરવો એ પુત્ર માનનો પરમધર્મ છે. જો તમે સ્વાર્થ બની આજકાલની આવેલી ચત્તીના કહેવાથી તેમ નથી જૂદા પડે તો તેવી સેવા અસંકપ છે, અને તેમ જુદા રહેનારા જેવા પિતૃજાતી અને કુતુંબ પુત્ર કાષ્ઠજ નહીં. "

આ વચનો સાચે હમે સમગ્ર શબ્દશઃ મળતા થઈએ છીએ ! પિતા માતાની સેવા કરવા કરતાં પવિત્રતર કાંઈ કર્તવ્ય છે એમ હમે માનતાજ નથી. એ તો સત્ય, અલિન આદર્શ પશુ છે, જે પુત્ર વયાસકિં પિતાની સેવા ન કરે તેના જેવો કુઝ, પાપી અને અન્યાયીક મનુષ્ય કાષ્ઠજ નથી. આટલું આનંદથી સ્વીકારવા પડી હમારે સરોક કહેવું પડે છે કે, વિભક્ત કુટુંબની વ્યવસ્થાના દીમાપતીઓનું દ્રષ્ટિબિંદુજ, સંયુક્ત વાદીઓ ભ્રષ્ટ થકા નથી. કદાચ, વિભક્તવાદીઓએ પોતે પોતાનું દ્રષ્ટિબિંદુજ વિચારપૂર્વક નિશ્ચિત કીધું નહીં. કદાચ

માતા પિતાની પાછળ ખરેખર યાય, અને પત્નીને તથા પોતાના સંતાનો વધારે સુખ તથા હરે કરાવવાની સ્વાર્થી દાનતથીજ વિભક્ત કુટુંબના વાદી બને છે ! ઉદ્દું, હમારું દ્રષ્ટિબિંદુ તે સ્વાર્થીઓથી વિરુદ્ધ છે. હમારા નમ્ર મન પ્રમાણે વિભક્ત કૌટુંબિક વ્યવસ્થા એટલાજ સારૂ આદર્શ ગણાવી નોંધ્યે કે પુત્રનો નહીં પણ માતા પિતાનો સ્વાર્થીલાભ વધારે આરી રીતે વિભક્ત વ્યવસ્થાથીજ સામાન્ય રીતે સાચવી શકાય છે. વિભક્ત કુટુંબના વિરોધીઓ જે દ્રષ્ટિબિંદુથી વિભક્ત કુટુંબની નિંદા કરે છે તે દ્રષ્ટિબિંદુ તેઓ ખરાં સંત્ય બિંદુથી, સામેની આસીમાં ઉંધું જોઇને તેજ-સુલટું ધારીને કરે છે. સ્ત્રીનો જમણો સટકો દર્પણમાં ઉઠવો અર્થાત્ દામો દેખાય છે, તે પરથી દર્પણમાં જમણો સટકો ખોસનારીનો દામો સટકો જોઇને, તે સ્ત્રી ખરાબ દેખાય છે એમ કહેનાર જેવા ભ્રમમાં પડેલા છે તેવોજ સંયુક્ત વ્યવસ્થાનો પ્રેમી, વિભક્ત વ્યવસ્થાની નિંદા કરતાં ભ્રમ ખાય છે. પુત્રને પિતાની સેવા વધુ ન કરવી પડે એટલા સારૂ નહિ પરંતુ, ઉદ્દું પિતાને પુત્રોની સેવા વધુ ન કરવી પડે એટલા સારૂ, હમે વિભક્ત કુટુંબની તરફદારી કરીએ છીએ. જુના હીંદુ કાયદા પ્રમાણે સગીર વય (જે અપ્રાપ્તવય કહેવાય છે) ૧૬ વર્ષ છે. હાલના સગીરનું હીંદુ કાયદા પ્રમાણે તે ૧૮ વર્ષ છે. અંગ્રેજી પ્રાગ ૨૧ વર્ષ (સ્ત્રી ૧૮ વર્ષ) સગીર થતી મટે છે. પરંતુ ખરૂં જોતાં સગીરની વય (પુરૂષ માટે) ૨૫ સુધી હોવી જોઇએ, કારણ કે પ્રાચીન વ્યવસ્થા પ્રમાણે ૨૫ વર્ષ પર્વત પુત્રે અભ્યાસ કરવાનો છે અને અભ્યાસ કરતાં સુધી તે સગીર કાચી સમજના ગણાવેા જોઇએ એ દેખીતું છે. તે વય પૂરી થતાં, પુત્રને માતા પિતા આ પ્રમાણે કહે છે (કહેવું જોઇએ) :—

“ હમે આ પચ્ચૈસ વર્ષ પર્વત તને ઉઠેરી, બાણી મોટાં કર્યો. હવે તું તારી મેળે તારૂં સંભાળી સેવા યોગ્ય થયો છે. હવે હમારો ભાર તારે ઓછો કરવો જોઇએ. હવે તું સ્વતંત્ર રીતે પુરૂષાર્થ કરવા યોગ્ય થયો છે. યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા હમે તને ધ્યારાકિત સહાયતા આપી છે. સ્વતંત્રતાનાં સુખ આપવાની ઇચ્છા હવે આજથી હમે તને આપીએ છીએ. તું જગતમાં ચક્રાય ત્યાં આનંદથી વિચર, અનેક ઉત્તમ સાદસ અને પુરૂષાર્થ કર, ઇચ્છા પ્રમાણે પ્રેમલગ્ન કરીને સુખી થા. હમારાં સંયુક્ત આશીર્વાદ તું જ્યાં દેશી અને જશે ત્યાં તારી આગળ અને પાછળ છેજ. અત્યાર સુધી તન, મન અને ધનનો સમજો ભોગ હમે તને સંપૂર્ણ મનુષ્ય બનાવવા, સંસારની સફર કરવા યોગ્ય વઢાણ રૂપ કરવા તને તૈયાર કરવામાં આગ્રે છે. તારા શિશુવ ધીન બાલકો પણ છે. હમારે બીજાં પણ કર્તવ્યો છે, જે પૂર્ણ કરવા હમારે એ તન, મન ધનની જરૂર છે. માટે હમારા શુભાશીર્વાદથી તું હમારાથી સ્વતંત્ર થા કે જોથી, હમારો ભાર ઓછો થાય તેમજ તારી પરતંત્રતા પણ ઓછી થાય; અને ધીન સગીર તથા અન્ય પાત્રોની સેવા હમે વધારે સારી રીતે કરી શકીએ. ”

આર્યાવર્તમાં દેવી અને દશેરા નિમિત્તે થતો રક્તસ્રાવ.

(લખનાર, રા. મ. મા. ઝવેરી, મુંબઈ)

અસહના વખતમાં પાડા આદિ પશુઓનો વધ થતો અને હાલુએ અંબાજી જેવા સ્થલે, કે જે " અદિ"શા પરમો ધર્મ " માનવાયાળા ક્રિંદુઓનું પવિત્ર દેવસ્થાન માણાય છે ત્યાં, તેમજ કેટલાંક દેશો રાજ્યોમાં થોડા કે વધુ પદ્ધતિમાં નંદરે પડે છે. પ્રથમ તો મનુષ્ય વધ કરવામાં આવતો. પશુ જાનાને બદલાતાં તે અપત્તિ બિચારાં સુધાં જનવરો પર આવી પડી. કેટલેક નિમિત્તે મનુષ્યવધ કરવો જરૂરી ગણાતો અને તેમ કરવામાં આવતું. એક દબાર વર્ષ અગાઉ થઈ ગયેલા ગુજરાત પાટણના પ્રખ્યાત રાજ મિહિરાજ જયસિંહે સહસ્રલિંગ તથાવ બંધાવતાં એક દેવોનો ભોગ આપ્યો હતો. અગાઉના વખતમાં રણધુદ્રની રાજ્યાત પહેલાં એક માણસનો ભોગ આપવામાં આવતો, એવી કથાઓ આપણે સાંભળી છે. એમાં એમ તે કારણ હો પણ એટલું તો ખરું કે દેવો દુર્બલવાતક. કાંઈ રાજ યા શ્રીમંત માણસનો એવ પ્રસંગ ભોગ આપાયો સાંભળાયો નથી !

થોડાજ દિવસની વાત છે કે મધ્ય પ્રદેશમાં લોકોનાં ઊકરાં શુભ થવાની ખબરે સાંભળવામાં આવી હતી. ખબર કાઢતાં એવી અફવા સંભળાઈ કે કોઈ સ્થલે પૂજ બંધતો હોવાથી ૧૦૦ ઊકરાંનો ભોગ 'દેવી' ને આપવાની જરૂર છે ! વળી, અમદાવાદ જિલ્લાના હાલપુર ભોપલ નામના ગામમાં લગભગ ત્રણ દબાર વર્ષની કાળાંઓની વસ્તી છે. તેમનામાં એવો રીવાજ છે કે ઘેર પુત્ર પ્રસવે કે એક પાડોનો વધ કરવો. તેને બંધ કરાવવા, અગાઉ લણી મહેનત થયેલી પણ તે ફરીશૂંત થઈ નહોતી. પછી થોડાક વખત, સાદ તે બંધ પડેલો પણ પાછો આઢુ થયેલો તેને સાદ દમણ પાછી મહેનત ચવાથી બંધ થવાની વાત સંભળાય છે ખરી. પણ તે કેટલો વખત સુધી બંધ રહેશે તે એક સવાલજ છે; કારણ કે રાજસત્તા વધ કરનારા આ સંબંધી, ધાર્મિક કૃતમાનું જાણું જતાવતા હોવાથી, કાંઈ કરી રાકતી નથી. આમર્ષ એજ થાય છે કે, મનુષ્ય પ્રતિજ્ઞ નહીં કિન્તુ પશુ પ્રતિ પશુ, ચેતન પ્રાણિ માત્ર પર, મિત્રની કશ્વદાદિથી જેવા મૃદુ સૌથી પ્રખ્યાતિને પામેથી આર્યભતિ આવા દેખીતા દુષ્ટ રીવાજને કેમ અનુમોદન આપતી હશે, અને કુચ્છ રીતે સદન કરી રહી હશે ? તેના ઉત્તર એજ કહી રાકાય કે, વામમાર્ગિઓનું બધ આમણ કાલમાં વિશેષ વ્યાપેલું ત્યારે તેઓ સંક્રાંતિને હાથે નષ્ટ થતાં પણ હાંદુ ધર્મમાં મોસમાદાલ્યની પ્રસાદી અર્ચણ કરતા મથકા; તેમની ઉત્તરિના દિનામાં તેઓને દેશને નિમિત્તે અને બદાને પણ પશુઓનું માંસ ખાવા તે 'દેવી'એને, તે પશુઓનો ભોગ આપવાનો સિદ્ધાંત રૂઝેલો, અને આર્થ હદય એવા પ્રકારની દુષ્ટતાની વિરુદ્ધ હોવાથી, તેઓએ તેમના ધર્મપુસ્તકોમાં દેવીભોગ વિધાયક પ્રકરણો પ્રક્ષિપ્ત કરીને મસિદાલના સિદ્ધાંતમાં કેટલેક અંશે હાંદુઓને વટકાવ્યા ! મદલગારવ, તથા અનેક પુરાણોમાં દેવીને પશુ આદિનો ભોગ આપવલું લખ્યું છે; પરંતુ તે પ્રક્ષિપ્ત છે, પાછળથી વામમાર્ગિઓએ પુસ્તાકમાં છે એમજ માનવું પડેલો, કારણ કે દેવીને દુષ્ટ માનનારા તો વામમાર્ગિજ હતા, અને તેઓએ હાંદુઓની ધર્મધર્મ પરની અત્યંત પ્રીતિ તથા અહીંના દુષ્ટપથેય કરીને તે અથોમાં પોતાની વાતો ભેળવી દધને, આર્યજનોને હઠ્યા પાંદા બંધાવ્યા હતા; જો આથી એ બંધકાના કાલમાં જ્ઞાની અને વિવેકશક્તિવાળા હોતે તો એમ સુદેશાઈથી ફસતે નહીં; પરંતુ આજથી દબાર હોટ દબાર વર્ષથી સમ્ય સમ્યનો હતો. પ્રકાસ કીલ્લુ થઈ ગયા હોતો. તેવી સંધાનો લાભ લઇને વામમાર્ગિઓએ વૈદિક ધર્મલુપાશીઓનાં પુસ્તકો અપવિત્ર કર્યા છે.

પ્રાચીનકાલમાં દેવીએ નહોતી—મીસર દરાથી આયાત.

પ્રાચીન આર્યો એકજ અલિંગી પરમાત્માને પૂજતા અને ભાજતા. તેમનો શ્રદ્ધ, નિરાકાર જ નહીં પણ નાન્યતર ભતિનો છે. એવી જ્ઞાની, સદૃષદર્શી પ્રાચીન આર્યજનોને પરમાત્માથી સ્વતંત્ર એવી નારીભતિની દેવીની કલ્પના તો વામમાર્ગિઓએજ કરાવી. દેવીપૂજની વેચ્યલો તો હમેશાં વિરુદ્ધજ છે એ

રામી પૂજન.

મહાભારતમાંથી પણ એક પ્રસંગ લેવામાં આવ્યો છે; અર્જુનને અજ્ઞાતવાસાંતે રામીરૂપે પરશુ રાણેલાં ચેતાનાં રાજ્યે મોટી ન્ય મેળવ્યો અને પાંડવો છતાં થવા તે મુજબ રામી પૂજન કરી રામી પાંડવો પરપર દેવા લેવાથી સર્વેનાં કાર્યોમાં યશ પ્રાપ્તિ થાય છે એમ માનવામાં આવે છે અને અપરાધતા, ક્રિયા શક્તિ, હિમા, ન્યા, વિજય, આદિ દેવભિલાષી, ગંગોળીનાં વિજેત્રી તેમજ રામીરૂપી પૂજ કરવામાં આવે છે. મૂઢ બતાવતો નાટક કરવાથી મૂઢ જેવો વિજય મળશે એ વિચાર બુદ્ધિપૂર્વક નથી. વિચારશીલ હોઈ બહુએ લો વિષે વિચાર કરવો યટે છે.

તેજ મુજબ રાવપત્ની શકિતએ નવ રાવ નિદ્રા લઈ દરામી રાત્રે મહિસાસુરને માર્યો એની પુરાણોક્ત કથા પરથી એક ચોથો પુનઃવિધિ ઉપસ્થિત કરવામાં આવ્યો છે. તે મુજબ પાણીના પદાપર દેવાની મૂર્તિ સ્થાપન કરી તેની સામે ભૂમિપર પંચ ધાન્ય વાવી, એક અખંડ દીવો બળતો રાખી. નવ દિવસ પર્વત નિત્ય કુહની એકેક માળ કિંવા પદેલે દિને એક, બીજે દિને એ, એમ-એમ ચંદ્રાયણ મતમાં એકેક એકા મતમાં ચંદ્રતા કાળીયા અન્નના ખાવામાં આવે છે તેમ દેવી ઉપર રાગે છે. એ મંવશર્તોમાં વળી એક લક્ષિતા પંચમીની પૂજ રાખવામાં આવી છે.

દરોરાની નિધિએ પૂરથી પર જેણે ફેલાવેલા ધર્મની સૌથી મોટી ભેન સંપન્ના છે એવા બુદ્ધ દેવનો જન્મ થયો હતો. રાવણ સાથે યુદ્ધ કરવા રામ કિષ્કિંધાથી નીકળ્યા હતા અને યશ પ્રાપ્તિ કરી હતી. એજ દિને પાંડવોએ રૌદ્ર નગરમાં રામી ઉપરથી રાજ યજ્ઞમાં લઈ ન્ય મેળવ્યો હતો. એ દિને મરતાં પરથી ચોસ પછી હડી ન્ય તો મોઢાં ગુજન માને છે, રાત્રેયો દરણારો બરીને સામંત પરાંવત વગેરેના સાકાર કરે છે અને હાથી શોહણ પૂજન થાય છે. તેમજ સોનાનાં પાત્રાં પરપર લેયે છે. નવા ધાન્યનું પૂજન કરે છે. આ ચોનાં ઐતિહાસિક વિષયો એ એક નિધિએ અકસ્માતથી યવાથી એ દિન ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી અવશ્ય સમજ બીધ છે. પરંતુ તે પૂર્વમાં વર્ણન કરેલાં કોણ આદિ કરતાં વધારે સારી બીજી રીતે ઉત્તરવશે ભેધમે પ્રતીન આવ્યો વિનયવાન હોવાનાં કારણોનું અવસાન કરવાનો તે ખરા દિવસ-મૂહૂર્ત છે. દરોરાની નિધિ કહતાની મોસમમાં પણ એક ઉત્તમ રાંઠણાંની મરજ સાર છે.

દરોરાની લગભગ વરસાદ સમાપ્ત થઈ ન્ય છે. આસો માસમાં ખેતરમાં અવાજ પાકી કાપણી થાય છે. તેથી તે દિને 'ધાન્યોત્પત્તિ યજ્ઞ' કરી પ્રતિવર્ષે આનંદથી હાથરસ્તુતિ કરવામાં આવે તો પણ તે ખરા દરોરા ઉત્તરવશે કહેવાય; કલણકે નવીન અન્ન આજ દિવસેમાં વતપન થાય છે. જેમ મુજબ પદાર્થોથી વાતાવરણ શુદ્ધ થાય છે તેમજ માંસ, રૂધિર, આદિ દુર્ગંધી બીજેથી તે ખરાય થાય છે અને તેને લીધે અનેક પ્રકારના રોગો પ્રવર્તે છે. આવો ધાન્યોત્પત્તિ યજ્ઞ કિંવા મુજબ અને મુજબી વૃત્તદિને સારો યજ્ઞ મનુષ્યને દરેક રીતે ફાવેલો કરનાર છે અને તેમાંજ જનસમાજનું કલ્યાણ હોવાથી. જે વ ખુશ થાય છે. બાકી બિચારાં ગરીબ પ્રાણી, કંગાલ મનુષ્યો કિંવા અજ્ઞાન બાલકોનો વધ કરવાથી કાઈ પણ ખુશ થાય અને રીડીને બકલની મનોકામના પૂર્ણ કરે એ વાત માનવાને કોઈપણ બુદ્ધિવાન માણસ તેવડે મરો એ માની શકાય નથી.

આર્યમાને અભિમાની યવા ચોમ્ય દરોરાનું મહાપર્વ ચોમ્ય રીતે ઉત્તરવાને બદલે હાલ શ કરવામાં આવે છે તેનો વિચાર કરતાં ત્રાસ થાય છે, અને આપણી ઉન્નતિ થવાની આશા નવરાજ તથા દરોરામાં તો બંધન પડી ન્ય છે.

દક્ષિણમાં સો વર્ષ ઉપર દેવીભોજનું આહુતું માહાત્મ્ય-કહાડે જાતિની ભયંકરતા.

૧. કલકત્તાની મોટી માતા આગળ તેમજ બીજે દેવીઓ આગળ પણ અનેક ભોજો અપાય છે. ઉમેજ રાત્રીમાં બીડીરા સરકારના રહસ્ય પ્રયત્નથી અને દેરા રાત્રીમાં કેટલાક હયાણ અને સમજી રાત્રીમાં

આજ્ઞાથી આ રીવાજ એકે ધીમે ધીમે દૂર થયા છે ખરો પરંતુ મુખ્યત્વે દક્ષિણમાં ખાંડ, શંગ, અને કન્દારિ, એ ત્રણ ભૂત દેવીબકત છે તેમાંથી છેલ્લી અપ્રત્યક્ષ રીતે-વિવાહ પ્રયોગોથી-મનુષ્યનો બલિ આપનાર દેવોથી ત્યાં કાઢીને ધણી ભણ્યે તેટલો કૃતીશૂર થતો નથી. કેટલાક દક્ષિણના લોકો તો વરસાદ સારો આવે અને પાક સારો થાય તે સાર વેતાળની સાધના કરવા અનેક બિન્ન બિન્ન નિમિત્તથી નાનાં મોટાં મનુષ્યનો બલિ આપી તેમનાં માથાં ખેતરમાં લઈ નાંખે પૂરતા ! કેટલાક લોક તો બલિ ભે મનુષ્ય મળે નહીં તો કુત્રાં ભેવાને પણ વિષ આપી, મારી નાંખી તેનો બલિ આપતાં ! આવાં કેટલાંક મારજૂસરનાં મરાઠી બોલતી પ્રભામાં સાધારણ રીતે એક કહેવત ચર્ચે પડે છે કે 'કસાઈનો વિશ્વાસ કરાય પણ કન્દારિનો વિશ્વાસ ન કરાય !' ઘણેકે સ્થળે જુલું ખાંચરે શુભતણે પણ આવો ઉત્સવ મચાતો હતો !

કન્દારી.

આ કન્દારીના સંબંધમાં મી. વીલકોર્ડે કે'પ્રોવેક્ટ'કંદે છે કે તેઓ શુમારે ૧૨૦૦ વર્ષ ૬૫૨ ચીનથી આવેલા દેવા ભેદ્યે અને તેથી તેઓ આટલા દુર છે ! કારણ કે ચીનમાં મનુષ્યવધ સામે આપણાં ભેટલી લોક લાગણી કે ધૂણ નથી. દાસમાં આ લોકને બાણસુ તરીકે લેખવામાં આવે છે.

રત્નાગિરી ગેઝેટીયરમાં લખવામાં આવ્યું છે કે આ લોકો દેવીને પોતાના નમાઈ, પરીણા વિવાહ પાસાં માણસનો ભોગ આવશ્યક વખતમાં વંચારણિ સાથે આપતા હતા !

In former days they occasionally poisoned their sons-in-law, visitors and strangers as sacrifices to their Goddess in the hope of securing offspring: *Vanshavridhi*.—Ratnagiri Gazetteer.

એક વખતે આવું એક કર્ણીજી કામ ચક્રાક નવાથી આખી કન્દારી જાતિને પુત્રામાંથી પેલા સરકારે મારી મેલી હતી. તે સંબંધમાં મી. મીલકોર્ડે કંદે છે કે—

“ એક માણસે પોતાનાં બરણાં સામે કુવા પાસે એક માણસને બેસાડે ભેગા તેથી તેને વિચાર આવ્યો કે દરોરાપર દેવી બવાનીના ભોગના કામમાં આ માણસ કીક કામ આવશે. તેથી તેણે તે માણસને પોતાને ઘેર લઈ નાંખે રાખ્યો. થોડા દિન પછી તે ન્યારે પોતાને ઘેર જવા નીકળ્યો ત્યારે પેલા માણસે તેનાં પોતાની ઘોડી ભેડે લામ કરી તેને અટકાવ્યો, કારણ કે હજી દરોરાને થોડા દિન બાકી હતા. દરોરાને દિને તેને બધાને કંઈક પીવાનું આપ્યું. જેમાં એક પ્યાલામાં ઝેર-પેલા માણસ-પોતાના નમાઈ-ને સાર. મેળવી રાખ્યું હતું. પણ પેલી ઇશરિને પોતાના વર પર અત્યંત પ્રેમ દેવાથી તેણે પોતાના વરને આપવાનો ખાલો બદલી નાંખ્યો. જે તેના બાઈના બાગમાં જવાથી તે મરણી રાજી થયાં ! આ વાત પોતાના નજીવામાં આવવાથી તેણે તે દુષ્ટ દેવીબકતને કંઈ કર્યો અને આખી કન્દારી ભલેને પૂત્રામાંથી મારી મેલી.”

આ પ્રમાણે એ લોકો પોતાની ઇશરિનું બલિય સજ્જ કરીને પણ ભોગ આપતા !

કેટલાક રજવાડાઓમાં થતા પશુવધનો ચિતાર.

અંગ્રેજ સરકારના પ્રચલથી ન્યારે મનુષ્યવધ તો બંધ થયા ત્યારે હવે બિચારાં પાડાં, મેદાં બામાં, કૂકડાં, વગેરે પર કહેર થવા માંડ્યા છે. કેટલાક રજવાડાઓમાં હજી થોડાનાતગેલાઓમાં, દાણીખાનામાં, મારીખાનામાં ઇત્યાદિ ૧૮ ખાના જેમાં લાઘવજી હજારો બકરાં બાંધી ગઈને ઉડાવવામાં આવે છે ! પ્રથમ રાત્રે એ અમુક, બાદ રાત્રીએ અમુક, પ્રધાન, સરદાર વગેરેએ અમુક એ પ્રમાણે એકજ વખતે અને એકજ સ્થળે હજારો દીનવાણી માણી મારવામાં આવે છે ! કેટલેકે સ્થળે બિચારાં બકરાંને દાણી સાંકે પડે બાંધી પછી તે દાણી સાંકે જીવ દોડાવવામાં આવે છે. જેથી તે બિચારાં અદૃશ્ય પડકારનેજ માણુ છોડે

છે ! આ વિધિ સવારે અઠાપાયા બાદ, બપોરે રાત્રીની સ્વારી નીકળે છે અને ગામને પાંદરે ને પાંદરે ભાંગે ધોલા હોય છે તેમાં ગળા પર પ્રથમ રાત્ર તરવાર ચાલી એક બેઠકે માથું જુલું પાડી 'લોહી કાઢે છે અને તે રક્તનું તિલક પોતાને કપાળે કરે છે ! પછી અનેક સસધારીયા તેની ઉપર પોતાનાં રાસની અનમાયસ કરે છે અને તે પ્રાણીને ઝાડની માફક કાપી નાંખે છે !

સદ્ગ્રામે એ સમય ચાલ્યો ગયો છે. આર્યો ધણુ સુધરી ગયા છે. તે પશુ હજી ધર્મને નામે મહા અત્યાચાર દરોરાના દિનોમાં થાય છે. ને દિનેએ દુનિયાએ પોતાના ધર્મ પ્રમાણે અનાથોનું રક્ષણ વિરોધ કરતું નેહએ તે દિને તેઓ ઉલ્લા અનાથ પ્રાણીઓનું ઉલ્લું નિકાલ કાઢે છે એ કાઢ પશુ રીતે કમ્ય નથી. પ્રભુમતને વરા થઈને ધણુ રજવાડાઓમાં પાડાનો વધ બંધ થયો છે. પશુ તે સંદેશ સર્વત્ર બંધ થવાની તર છે. મંદિરોમાં પશુ બ્રાહ્મણો કે નેએમાંના ધણુ હજી વામનાના કુસંસ્કરથી મુક્ત થયા નથી તેઓએ પશુ દેવીનો પશુભોગ આપતાં હવે શીઘ્ર આટલું નેહએ. હોંદુ નતિએ તેમને અટકાવવા નેહએ. દરોરાનું પર્વ નજીક આવી લાવવાથી આ ચેતવણી આપવી પ્રાસંગિક છે.

સ્વ. 'કલાપિ' વિષે કાંઈક.

(લખનાર, રા. 'પ્રજ્ઞાપી' બી. એન્-અકેસર.)

(૨)

'કલાપી'ની લક્ષમનસાધ (Sincerity) તરવાર આપણે અનુભવીએ છીએ. દુષ્ટાન્ત તરિકા અને કંઈ ઉલ્લેખ આદરેલા ઉચિત લાગે છે. સ્વીકૃતિઓના ધર્મ-વિચારો પર બ્યારે તે ટીકા કરે છે ત્યારે તે નીચેના અર્થે રૂપ કથન કરે છે. 'હું આ સ્વીકૃતિઓ પર ટીકા કરું છું' એમ નથી. પરંતુ હું તેની ટીકા કરું છું એટલે હું તેની પૂજા માત્ર કરું છું. હું આ ટીકા કરું છું તે સ્વીકૃતિઓની ભૂલચૂક બતાવવા ખાતર નહિ પરંતુ મ્હારા વિચારો અને ક્રિયે સ્થળે હલા છે તેનુંજ માત્ર દર્શન કરાવવા આ અલ્પ પ્રયાસ છે. 'જે નવું નવું એ જૂવે છે, નવું નવું અનુભવે છે, અને શીખે છે. તે તે સર્વતું એને માથે ઝાણુ છે એમ તે માને છે. આ ધર્મવિચાર સંબંધી વિચાર કરતાં તે જણાવે છે કે 'મહાત્મા યપિ એમર્સન' પાસેથી એ વાંચનની નવી ન્યાયધીસ શુદ્ધિ શીખ્યો છે. અને તે માટે તે તેનો આભારી છે. કવિતા વિષે પણ એના વિચારો 'લલા' છે. અને જેટલા લલા છે તેટલાજ ઉત્તમ છે. 'કાવ્ય એ શું' તે વિષેના લાંબા ઝગડામાં ન ઉતરતાં એ ભોળો કલાપી માત્ર આદરજન જણાવે છે:-

"જેમાં કંઈ નવું છે તે કવિ: જ્યાં કંઈ નવું છે તે કાવ્ય."

'કારમીરના પ્રવાસ'માં સ્થળ સ્થળનાં વર્ણન તો મધુર છેજ પરંતુ એ કારમીર હોડતી વખતે-એ સ્વર્ગના સુદૃઢ સ્વપ્નામાંથી સ્થૂઢ જગૃતિમાં આવતી વખતે-એ બાળ કવિહૃદયના ભજનાર ચોળા સમજ નથી ! એના હૃદય મિનના પ્રયેક તાર એ શબ્દોમાં ઝચ્ચઝચી ઉઠ્યા છે. તેમાં પ્રયેકમાં એની કામળતા. મધુરતા, સાધુના અને લક્ષમનસાધ નજરે તરી આવે છે. એ ગદ્યમાં લખેલા ફકરો ઉડી 'દેવાની કવિતા'જ માત્ર છે. છેલ્લે "શઉં તો પણ શું ?" એ વાક્ય તો હૃદય કરે છે !

પિંડ બહાડની લાવનાં આલેખતાં પણ આજ ભલ્લમનસાઇ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે.

રે માનવીનું પણ એજ તત્વ:

હું તું મરી એકજ રકત માલે :

તો કાં ન અપું મુજ સીધું તુને ?

અપું કદી તો નહીં થાય શાને ?

હુંથી બને જે કદી કાંઈ તહારે,

તો માનજે ના નહીંમાં તને તું.

જીવનની જેટલી એણે મિહારા જોઈ છે તેના કરતાં ધણી ધણી કડવારા એની અતુલ્ય કસોટી પર ચડેલી માલુમ પડી આવે છે, અને તેથી એનાં ધણાં ધણાં કાબોમાં વારંવાર જનહુદયની કડવારા અને કૃત્તનતાનાં ચિત્રો એ આપ્યે જાય છે. તો પણ એનું હૃદય તો આખરે શાન્ત અને ગંભીરજ રહે છે. એનું હૃદય તો અંત સુધી ભોળું અને ભણ્ણ રહે છે !

‘ મુજ હૃદય મહોં છે દૂર કે મર્મ સ્થાન :

‘ મુખ દુઃખ વિષુ’ તે તો છેક વૈરાગ્યવાન :

મૃત્યુ-વિષે લખતાં પણ આજ ભલ્લમનસાઇ નગરે પડે છે. જે કે તેમાં ગંભીર ફિલસૂફી અર્થાત્મકી છે પરંતુ તેનું હૃદય તો તે સૂચે કવિતામાં ઉતારતાં ફિલસૂફી કરતાં હંડી હૃદયની સહૃદયતાને વિશેષ અવસંખ્ય હોય એમ સહસા જણાઈ આવે છે.

ન પીવાયું; ખોયું, પણ નવ ગયું પૃથ્વી પરથી,

રહ્યાં તરવો મીઠાં ઉદ્ધિ કડવામાં બળી જઈ;

મર્યું ખોવાયું વા ઢળી ગયું કહો કે હડી ગયું;

ભાળ્યો ભૂતે ભૂતો લય નથી મર્યું એ કણતરં.

મનુષ્યને ઉચ્ચ ચઢાવવાના પ્રયત્નમાં પણ એ એટલીજ ઉંચી બલી રીત વાપરે છે. એકે કઠોર શબ્દ વાપર્યાં વિનાની એની શાન્ત શિક્ષા આપણને વિરોધ રચિતર અને અસર-કારક લાગી રહે છે !

ભોળા તહારી ! ધડમથકમાં શાન્ત થા શાન્ત થા કે,

ચિત્તિની તું ઉપર ચઢી જા. ત્યાગની દ્રષ્ટિ આંહી.

સમયે કદાચ કલાપિ આપણને નિરાશાવાદી લાગે છે. પરંતુ વસ્તુતઃ એ ગંભીર Optimist છે. શેલીને માટે-જે શબ્દો એ પોતે જણાવે છે તેજ શબ્દો એને પોતાનેજ લાગુ પાડી ચકાવ. ‘ શેલીનું હૃદય જોજે ! તે કદી તિરસ્કારમય દેખાશે, પણ આ બધા બહારના દેખાવ છે, હંડી હંડી તો આરાજ-અતિ ઉજ્જવલ આરાજ-તેના કાબોમાં ચમકી રહી છે; અને જે તિરસ્કાર દેખાય છે તે માત્ર “ માથુસ ભાઈ છે અને તે કુર છે કે દુઃખી છે ” આ વિચારથી હિપ્ત થયેલી માત્ર અનુકમ્પાજ છે; અથવા પ્રણય કાષ છે. શેલી જેવો મનુષ્ય જાતિને મિહારે કેમ ?

હવે એનાં જીવની છેલ્લી પાંખ તપાસીએ: જેવી રીતે શેલી, કીટસ અને બાયરન એ ઇંગ્લાંડની કવિત્રિપુત્રીને મૃત્યુના ભણ્ણકાર-Premonitions of death-ધણી નહાની

વયથી સંભળાયલા જણાય છે તેવીજ રીતે કલાપીમાં પણ છે. ત્રેવીશ વર્ષનો એનો જન્મ દિવસ ઉજવતાં એ જણાવે છે કે:—

ત્રેવીશ વર્ષ મહાં રવખં અનેક વીત્યાં.

વીતી અનેક દુઃખનીય પરંપરાં હા !

શું તેટલોજ ઇતિહાસ હસે હમારા

c

શું હંદાણુ કાળની મળી બસ તેટલોજ ?

આમ જણાવી સાથે સાથે આશાના પણ અગ્રાસ બોલે છે. આત્માનું સંતાતનત અને પુનર્જન્મનો સિદ્ધાન્ત સ્થાપિત કરી નવજીવનની ઉજ્જવળતાનું પ્રતિપાદન કરે છે છતાં જે હર્ષે તો હેલું છે જ !

કે હું અનંત યુગનો તરનાર ચોળી

જનાર જે હજી અનંત યુગો તરીને

તે આમ આજ દુઃખને દિનને ગણતો

અહીં પડે અરર ! એતનંદીન છેક !

મરણ સમયના, એટલે કે તેના ઉદ્ધાર એક એ વર્ષ વિશે, જણાવતાં એનું શબ્દ હ્રય કહે છે કે:—

પુટી ગયેલ ધટતી ધટમાળ જેવાં

ઝઠારાં ફ્યાં વરસ, જીવન બામ સૂચે !

એ ચાર જન્મ દિવસો વહો કાળ જરી

ને મૃત્યુની જસદ પાંખ સમીપ ચારી !

ખરેખર ! તે લખે છે તેમ ' ૨ ! મહેરબાન નહી મૃત્યુ લલાટ બેઠું ! ' એ કથન એની પોતાની બાળતમાં તો સત્યજ લાગે છે ! એ ' ભલે કલાપી ' બેઠોજ ગયો ! જીવનની એની કળી હજી પૂરી ખોલવા તો પામી નથી ત્યાં તો મૃત્યુએ પોતાની ' જસદ પાંખ ' ત્યાં ધરી એને સીમળાવી દીધી ! લગભગ એક આશ્રમની અવરમામાંજ ચારે આશ્રમ પૂરા થઇ ગયા ! તોપણ કહેવા દો કે કલાપી ગયો નથી ! :—

Bards of passion and of mirth

Ye have left your souls on earth:

એ નાથે એ હયાતજ છે, અને હયાતજ રહેવાનો ! એનો આત્મા આજ, ધણી જીવનનો આત્મા થઇ પડ્યો છે ! અને ભવિષ્યમાં પણ થઇ પડશે !

પ્રેમની કડવાશ એણે અત્યંત સહી ! પરંતુ તેમણે એ આધારે તો ભલેજ ભલે જણાય છે " અરે ૨ ! ઇસ્ક કરવાથી અમારે હાય શું આનુ ! "

માની હતી પ્રીતિ વિશાળ કાયા !

તહીંય આવી લઘુતા કરેલ શી ?

ઇંધાદિ, ઈંધાદિ સતરો એની કરણ રચીતિનું કરણ વર્ણન કરે છે !

પ્રભુ પ્રતિનો-સનમ બ્રહ્મ પ્રતિનો-એ આપની યાદિ પ્રતિનો-એનો ભાવ અતુલ છે, અનુભવ છે.

પેદા થયો છું દુઃખવા ઘુને સનમ !

ઉમ્મર, ગુમરી, દુઃખતા ઘુને સનમ !

વળી:-

મહેં પુતળી કેં છે ધડી દિલમાં દુખરો હોંશથી.

એ પુતળી જેને ગણી તેનો બન્યો દુઃખાવરો !

અનાલાપી ગાન પણ એવુંજ મનોહારી અને અસૌકિક છે !

એનું હૃદય એટલું તો ભોળું ભલું છે કે કુદરતના કોઇ પણ પ્રાણી, વાયક તેમજ અવાયક-પ્રતિ એના દિલમાં જરિયે તિરકારની લાગણી ઉત્પન્ન થતી નથી. 'કૃતધ્નતા' નામક કાવ્યનો હભરો પ્રયમથી ઉકળી પછી શ્રુત્ય કામ રૂપ બની શામી જાય છે અને દયા ભાવની વૃત્તિ તેને બદલે જાગે છે ! 'મહેને જોધને નહાસી જતાં પંખાઓને અને તેનાં જેવાં ખીખાં' કાવ્યોના એના હૃદયના ભોળી ભોળપ નજરે પડે છે.

વિશ્વમાં વારંવાર એ અસૌકિક સુંદરતાનોજ અનુભવ લે છે. તે ગાય છે કે 'વિશ્વ આશ્રમ સંતડું'.

સૌંદર્યો પામતાં પહેલાં સૌંદર્ય બનવું પડે !

સૌંદર્યો વેકરી દેતાં નાના સુંદરતા મળે !

રહેવા દે ! રહેવા દે ! આ સંહાર યુવાન ઘું !

બધે છે આદ્રતા છાપ તો તેમાં ભળવું ભલું !

એવી અનુભવ સુંદરતાથી ભરેલા વિશ્વની કોઇ પણ વસ્તુનો વિનાશકારણ ધ્વંસ થતાં એનું કશું હાલ દયાની લાગણીથી ઉપરની પંક્તિઓ પુકારી ઉઠ્યું છે !

રમા શોભનાના પ્રેમ વિગ્રહમાં પણ કલાપીએ ઉઠી ભલમનસાકળ દાખવી છે ! એ એનાં કેટલાંક એજ ભાવ ભણ્યતાં કાવ્યો બોલે છે. એના પત્રો પણ એવુંજ કાંઈ શુંજે છે ! એક ગૃહસ્થ તરિકે, એક રાજા તરિકે, અને છેલ્લે એક મહાનુ વિચારક તરિકે એ સર્વ વિષયની તુલના કરે છે ! અને એ આખા 'તોલન કાર્ય'માં એની અપૂર્વ ભલમનસાકળ સાક્ષાત્કાર થાય છે.

બસ ! આપણે કલાપીની માનવી તરિકેની સમાસોચના એનાજ શબ્દોદ્ધાર કરી અને

એ માનનાર તરિકેની પૂર્ણ પૂર્ણતા તપાસી. પ્રભુ, પરમાત્મા વિષય સર્વ માનવી સંપૂર્ણ છે. પ્રભુજી એટલેજ અત્યંત અને અપૂર્ણતા: 'The best for man is no farther off'; એમના સમગ્ર જીવનનો તાર્વિક સાર માત્ર એટલોજ કે એઓનો જીવન વિગ્રહ સમગ્ર હતો અને તેમાં તેઓ શ્રેષ્ઠ પામવાને અત્યંત પ્રયાસ કરી રહ્યા હતા. કોઇ પણ કાર્યના પરિણામ પરથી તેની કસોટી થવી જરૂરની નથી. એ કાર્ય જનનતાં ખરચાયેલી સર્વ મહેનતની પણ કિંમત ખરી રીતે થવી જોઈએ પછી પરિણામ સારું હો વા નરસું હો !

પેતે માનેલા સિદ્ધાન્તોનું જીવનક્રમમાં ચોક્કસ દર્શન કરાવવાની તેમની મહદ્વિશ્વાસમાં તેઓ શ્રેષ્ઠમંદ ન નીવડ્યા એ ભાવિ અને અદ્યત્થાધિન હતું ! પરંતુ તેનો પ્રયાસ તો અકલ્પ્ય હતો એમ તો સર્વ કોઇ એકે અવાજે કહ્યા વિના ભાગ્યેજ રહેતે ! !

તેનાં કેટલાક maxims ઉપયોગી હોઈ અને હાખવવા મત્ન આદર્યો છે:—

“ આ પ્રજ્ઞાંડુ સરોર ઘડ્યું છે, પણ હૃદય કોઈ અન્ય પ્રજ્ઞાંડને યોગ્ય ઘડાયું છે! ”

“ આજે એક સારા કાયદો છે તે કાલે જગતને ખગાડનારા નીવડે છે. ”

“ કોઈને પણ કુદરતને નારાજ કર્યા સિવાય વિરરકારી શકાય નહિ. ”

“ દુનિયાની લુચ્ચાઈ સમજનાર દેવ નથી, પણ લુચ્ચાની લુચ્ચાઈમાં પણ લલઈ ”

“ જોઈ જે છેતરાય છે તે દેવ છે. ”

“ હાલ વેપારી હોવો જોઈએ કે અન્ય કાંઈ, તે રાજ જન્મે છે, અને રાજ થવાને યોગ્ય હોય તે અન્ય કોઈ હોય છે. એવું મૂકને લાગે છે. ”

પોતાના રાજ્યને માટે અને પોતાના રાજ્યપણાને માટે તે જાણીએ છે કે:—

‘ જેનું મન કાર્યમાં નથી-જે કાર્ય જોઈ શકતો નથી-જે કાર્ય જોવા ઇચ્છતો નથી-એવા અન્ય રીતે ગમે તેટલા સારા રાજ કરતાં સરકારી રાજ્ય આવે તે નહાનીજ હાનિ (Lesser evil). ’

છેલ્લે એના સમગ્ર જીવનની ઝાંખી આ નીચેના મ્લોકો દ્વારા જણાવીએ. ખીએ,

મીઠી એ ઉર ઉર્મિમાં ગ્રેમ ગ્રેયસ્ રાજતાં:

અને પ્રત્યેક લોટીમાં કવિ સ્વર્ગ વિરાજતાં:

કલા એની ધીરી ધીમી કુદતીઆજ ધારતી.

નજીવી એ ક્યા એની સૌંદર્યમિત રેલતી:

સો શું પુરા-પુરાલીની સ્લાણી સ્લાતાં સીખ્યો જ પે!

પ્રજામદ વિષુ આનદે સુંદર ને મહાનને.

વાંચનો મનનો ઉંડાં વાતાં વિનોદમાં શુરા:

શાનગોષ્ઠિ વિષે ઉંડો પુસ્તકો શું જીઓ પુરા.

ઉર આત્મા ઉરરાહી સન્મિતો રનેદ બાધતા.

એ સર્વે કવિતા એની જીલી સંતોષ માણતા.

ગણો ને ત્હાય નિરપલી નિર્દોષી ને મનોહર

નજીવી જીંદગી-એલો એલો એ તો પ્રમોદદ:

રેરે! એવેજ વીધિએ અટકાવી ધીર જ્યોત એ

ખીલતી પાંખડી મીઠી કરમાવી મૃત્યુ ગોદમાં.

મુક્તિદેશના સ્થાપક અને ચાલક જનરલ વીલીયમ બુથનું જીવનચરિત્ર.

(જનરલ બુથનાં જીવન ચરિત્ર દૈનિક વર્તમાન પત્રમાં તેના ગયા ઓગસ્ટમાં થયેલા મરણ પ્રસંગે પ્રગટ થયાં હતાં. પરંતુ તે જોઈએ તેટલાં પૂર્ણ ન હતાં અને તેની મહત્તા યોગ્ય રીતે દર્શાવનારાં નહોતાં. ગુજરાતી બંધુઓને અનેક સાધનો પરથી તેના કહેલા, તે મહાપુરુષનું આ ખાસ જીવન ચરિત્ર તેમને એ મહાપુરુષની મહત્તાનો યોગ્ય ખ્યાલ આપશે એવી આશા છે-તેની.)

The Nation has lost a great organizer, and the poor a whole-hearted and sincere friend, who devoted his life to helping them in a practical way. Only in the future shall we realize the good wrought by him for his fellow-creatures.

દેશે એક મહાન બંધારણ કરનારને દેશે, અને ગરીબ લોકોએ સંપૂર્ણ હૃદયથી કામ કરનારો એક ભક્તિવાન મિત્ર કે જેણે વ્યાવહારિક રીતે તેમને મદદ કરવામાં પોતાનું જીવન અર્પણ કર્યું હતું તેને ખોસે છે. પોતાના બંધુઓને મદદ તેણે જે બહુ ક્ષેત્રોમાં તેની યોગ્ય કદર ભવિષ્યમાં જ આપણે કરી શકીશું.

શ્રીમાન મહારાજ પદ્મજીભાઈ ભંડારકર.

જનરલ બુથનો જન્મ સને ૧૮૨૯ના એપ્રિલ માસમાં નોર્ટ્થહામમાં થયો હતો. મનુષ્યો જે જગપ્રસિદ્ધ થયા છે તેઓની જાંઘની શરૂઆત વિલિયમ બુથની જાંઘની શરૂઆત જેટલી અપ્રસિદ્ધ હોય એવા ધણા થોડાજ દાખલા બન્યા હશે. તે એક નાના વેપારીનો પુત્ર હતો. તેની જાંઘની શરૂઆત ગરીબાઈ અને તંગ દાઝનમાં થઈ હતી. થોડી બધી વિદ્યા સંપાદન કર્યા બાદ તે એક વેપારીને ત્યાં મદદનીશ તરીકે કામ કરવા લાગ્યો. આથી તે માંડ જાતનું પુરું કરતો. માત્ર પંદર વર્ષની વયથી જ તેણે લક્ષ ધાર્મિક બાબત તરફ દોરાવું હતું. 'વેસલીઅન મેથોડિસ્ટ' પંથના પ્રેચરસ્ટોની મદદથી તે સ્થાનિક દેવલમાં ઉપદેશક થયો હતો. સને ૧૮૪૯માં વીસ વર્ષની ઉંમરે વિલિયમ બુથ લંડન ગયો. અને ત્યાં તે પોતાના માનસિક તરંગોને અનુસરી જાહેરમાં વ્યાખ્યાનો આપવાની ખાહેશથી વેસલીઅન મતવાળાઓથી જુદો પડી " મેથોડિસ્ટ ન્યુ કનેક્શન " નામના ઉપપંથમાં જોડાયો. આ સંસ્થામાં તેને ઉપદેશકની પદવી મેળી હતી. પરંતુ આ પદવી તેની પોતાની ધારેલી પદવી નહીં હોવાથી સને ૧૮૬૧માં આ સંસ્થાથી પણ તે જુદો પડ્યો. સને ૧૮૫૫માં તે મીસ ક્યેરાલ્ડન મમ્ફર્ડ નામક કુખ્યાં સાથે લગ્નગાંધી જોડાયો. જુદો પડ્યો તે સમયે, તેને ચાર સંતાન થયાં હતાં હવે તેણે અને તેની બેરીએ જાહેરમાં વ્યાખ્યાનો આપવા શરૂ કર્યાં. વ્યાખ્યાનોની પ્રથમ શરૂઆત તેણે કોર્ન-વાલમાં કરી. ત્યારબાદ તેણે કારડીફ અને વોલસોલમાં વ્યાખ્યાનો આપ્યાં.

વાલસોલમાં તેણે જે ગુ-હેગરો પોતાના ગુ-દાને માટે પસ્તાવો કરતા હોય તેમને માટે અને બીજાઓને સુધારવા માટે ધાર્મિક ગાવનવાદન કરવા સાર એક મંડળી સ્થાપી. આ બીજા તેની ધર્મપ્રચારની જીતની સાક્ષી પુરે છે. ત્યાંથી તે સને ૧૮૬૪ માં ફરીથી લંડન ગયો. ત્યાં તેણે મોટા મોટા મહોલ્લાઓમાં, સભા સ્થાનોમાં, તંજુઓમાં, ખુલી જગ્યાઓમાં, નાટક શાળાઓમાં

અને ખાનગી મકાનોમાં સલામી બરી પોતાના વિચારો પ્રદર્શિત કરવા માંડ્યા. આ સર્વ મેળા-વડાઓમાં અસંખ્ય ઓતાઓ આવતા હતા. વળી જેઓ પોતાની છંદગી દરમીયાન કાંઈ પણ સલામતમાં ગયા નહોતા તેવા મનુષ્યો પણ હુથના વચનામૃતનું પાન કરવા આવતા હતા. હુથ બાલપણથીજ એક અસરકારક વક્તા હતો, અને “ રંગભૂમીનો સ્વામી ” હતો. તેની હાલેહનું આદિ કારણ તેની ઉંચી વક્તૃત્વ શક્તિજ હતું.

સને ૧૮૬૫ માં તેણે “ ક્રિશ્ચિયન મિશન ” નામક સંસ્થા ઉભી કરી હતી. તેને તેના સર્વ કાર્યમાં તેની પત્ની ધણીજ મદદગાર થઈ પડી હતી. તે ધણીજ ચાલાક અને ખાહોશ હતી. અને તેનીજ મદદથી આ સંસ્થા કેળવણીના વર્ગમાં માન પામી.

મુક્તિદેશ (સેલ્વેશન આર્મી) નામ કેમ પડ્યું ?

થોડાં વર્ષો બાદ જ્યારે વિશિષ્ઠ હુથ પોતાના લખવાના ટેપલ આગળ બેસી આ સંસ્થાનો વાર્ષિક રીપોર્ટ તૈયાર કરતો હતો ત્યારે તેણે એકાએક પોતાના પુત્ર શ્રેમવેલ જે દાસ તેનો જગ્યાએ નીમવામાં આવ્યો છે, અને જે પ્રથમથી પિતાનો મદદનીશ હતો, તેને પુછ્યું કે “ ક્રિશ્ચિયન મિશન એટલે શું ? ” આ સવાલનો પ્રત્યુત્તર શ્રેમવેલે એકાદ પણ - પછી આપેલ કે “ વોલંટીયર આર્મી (સ્વયંસેવક સેના). ” આ સંસ્થાના નામકે આ બોલાવણા શબ્દો પોતાના પુત્રના હસ્તથી લખાતા જોયા. તરતજ તેણે પોતાની કલમ હાથમાં લીધી અને “ વોલંટીયર ” શબ્દ છોડી તેને બદલે “ સેલ્વેશન ” નામક શબ્દ ઉમેર્યો. આજ સમયથી (સેલ્વેશન આર્મી) મુક્તિદેશજની સ્થાપના થઈ એમ કહીએ તો ચાલે, જો કે તેની સત્તાવાર રીતે સ્થાપના તો છેક સને ૧૮૭૮ થી થઈ હતી. પરંતુ તેનો બરાબર કાર્યવાહો સને ૧૮૮૦ ના જુન માસથી શરૂ થઈ હતી. આ સંસ્થાનું બંધારણ લશ્કરી હૃદય પર રચવામાં આવ્યું છે. ઓફિસોનાં નામો પણ લશ્કરી છે. સાથી વડો ‘ જનરલ ’ કહેવાય, સ્થાનિક શ્રેમને પલટન કહેવાય છે, અને તેના ઉપદેશકને લશ્કરી ઉપાધિ આપવામાં આવે છે. તે સર્વનો ઉપરી જનરલ હુથ થયો.

જેમ દરેક નૂતન સંસ્થાને શરૂઆતમાં અડચણો પડે છે તેમ આ સંસ્થાને પણ ધણી અનિવાર્ય અડચણો નહીં. પણ જનરલ હુથની જીવંતોડ મહેનતે અને ખતીલા સ્વભાવે આ સર્વ અડચણોને નષ્ટ કરી પોતાની રચાયેલી સંસ્થાને ઉન્નતિના શીખરે પહોંચાડવા પ્રયત્નો આદરવા માંડ્યા. એકલા ઇંગ્લંડમાં સને ૧૮૭૮ માં આ સંસ્થાની જુદે જુદે રચેલ ૭૫ ‘ પલટણો ’ અને ૧૨૦ અમલદારો હતા. અને તેજ વર્ષમાં તેમને જાહેર પ્રગતિ તરફથી ૧૬૨૫ પાઉન્ડની મદદ મળી હતી. ત્યાર બાદ દિન પ્રતિદિન આ સંસ્થાના અમલદારો અને પલટણોની સંખ્યામાં ઝડપથી વધારો થતો જાય છે. દર વર્ષે સેંકડો મનુષ્યો આ સંસ્થામાં જોડાય છે. તેની અંદર આમંબોગ આપી જોડાયલા મનુષ્યોની કુલ સંખ્યા કેટલી છે તે અત્યાર સુધી ચોક્કસ રીતે ખદાર પાડવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ તે હજારો અને લાખોની છે. આ સંસ્થાના સિદ્ધિતા ઇંગ્લંડના સરકારી દેવજોના મુખ્ય સિદ્ધિતોને મળતા છે. તે પાપનું અસ્તિત્વ કણક કરે છે અને મોક્ષને અર્થે આત્મબલિદાન આપવું તે સર્વોત્તમ દુરુજ છે એમ કહે છે, એજ તેની ઇંગ્લંડ પ્રચલિત ધર્મસિદ્ધાંતની વિલક્ષણતા છે. ‘ સેલ્વેશન આર્મી ’ નવો ખીરની ગત નથી.

તેની કામ કરવાની પદ્ધતિ તથા તેનાં વ્યાવહારિક લક્ષ્યચિંતુઓમાં તેની અન્ય પધોથી વિલક્ષણતા છે.

મુક્તિદેશજ (૧) જાહેર મેળાવાડા અને સરઘસોથી, (૨) જાહેર અને ખાનગી મકાનો તેમજ ફેરબાનાની મુલાકાતોથી, (૩) નાટકશાળા, કારખાનાં અને લોહાપયોગી મકાનોમાં સમિલનથી, (૪) ધરગથ્ય ગાયન વાદન અને દરેક દેશની પ્રચલિત ભાષાના ઉપયોગથી અને તેના રીતિરીવાજનાં અનુકરણથી, અને (૫) પોતાની સંસ્થામાં દાખલ થયેલા સર્વને ખાનગીમાં તેમ જાહેરમાં ઇમુણીસ્તમાં સંપૂર્ણ વિધાસ મુકવાના ઉપદેશોથી અન્ય મનુષ્યોના મન ઉપર સચોટ અસર કરે છે. જનરલ થ્યુને બ્રિટિશ લોકરત્ન જોવાજ સામાન્ય મુક્તિદેશજના પણ કાવદા કાનુનો ઘડ્યા છે. તેની ધણી ખરી મોટી સત્તાઓ મુક્તિદેશજના લાપક મોટા અમલદારોના હસ્તમાં સોંપી છે. તેઓ મુક્તિદેશજની દરેક દેશની વડી યોદ્ધાસૈન્ય કાર્ય ચલાવે છે. મુક્તિદેશજના દરેક દેશને અંગે ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે અને દરેક દેશના ભાગના ઉપરીને કમિશનર કહેવાય છે. દાખલા તરીકે, દ્વિદ ખાતેની તમામ મુક્તિદેશજના વડે તે દાલ સીમલામાં રહેતો કમીશનર થયુ-ટકર છે. કમીશનરનું મુખ્ય રહેઠાણ તેને સીપત્રમાં આવેલા દેશની રાજધાની છે. આ સર્વ દેશોના પાછા વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે, અને તેના પણ પેટા ભાગ પાડવામાં આવેલા છે. આ દરેક ભાગમાં મુક્તિદેશજની એક એક ટુકડી રાખવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત આ ટુકડીના ઉપરી તરીકે 'કપ્ટન' અને 'લેફ્ટનન્ટ' નીમવામાં આવ્યા છે. આ સંસ્થામાં સૈનિકો અને સલાસદોની પછી કોઇ પણ પ્રકારના ભેદ સિવાય એટલે કે જે પણ યોગ્ય જનશ્રુત્ય તેને આપવામાં આવે છે. જે કે ઇન્ડિયામાં આવેલી મુક્તિદેશજની સર્વ માલ મિશ્કત અત્યાર સુધી જનરલ થ્યુના એકલાના નામપર હતી તો પણ તેના ઉપયોગ મુક્તિદેશજના લાભાર્થે જ થતો હતો. અત્યાર સુધી જનરલ થ્યુ આ સર્વ મિશ્કતનો વહીવટ એક ટૂરટી તરીકે કરતો અને ટૂરટીડીમાં તેનેજ સર્વ સત્તા હતી.

પૃથ્વીમાં મુક્તિદેશજ.

સને ૧૮૮૦ માં મુક્તિદેશજનો પ્રચાર ઇંગ્લંડની બહાર રાફ થયો. તે યુનાઇટેડક્રોસમાં પ્રથમ સરકારવામાં આવ્યો; અને સને ૧૮૮૧ માં સમરલ યુરપ, ઓસ્ટ્રેલીયા, હિંદુસ્તાન અને સિંહલદ્વીપમાં પણ મુક્તિદેશજનો પગ પેસારો થયો. જનરલ થ્યુ પોતે વકતા હતો એટલું જ નહીં પણ તેવોજ અઠંગ મુસાફર હતો. તેણે પોતાની સંસ્થાનું કાર્ય હાર પાડવા માટે અમેરિકામાં પાંચવાર, ઓસ્ટ્રેલીયા અને સાઉથ આફ્રિકામાં ત્રણવાર, ભારતવર્ષમાં બે વાર અને જાપાનમાં એકવાર મુસાફરી કરી હતી.

લોકલાગણીમાં પરિવર્તન—આસહાને બદલે કુલ !

જનરલ થ્યુની વિશેષતા એજ હતી કે તે માત્ર યોજનાચર નહોતો. યોજના બીજાઓ અમલમાં મૂકે તે સારૂ તે પ્રગટ નહોતો કરતો; પરંતુ બીજાઓ તે યોજના પસંદ કરીને, પોતાને તે યોજના અમલમાં મુકવામાં સહાયતા માત્ર કરે તે સારૂ તે યોજના

ધડતો ! ઇંગ્લેન્ડના મંદા અને ગીચ લક્ષ્માં રહેતા મહા દરિદ્રોના લક્ષ્યાંતી જનરલ ક્યુરે લીધેલી મુશ્કાલો તથા ચત્રાવેલી ખારીક તથાસને ખંસિલુએ પ્રગટ કરેલાં પોતાનાં પુસ્તકો જનરલ ક્યુરની પરમાર્થ વૃત્તિ જાણે તેપને અવાજે જગતને પ્રસિધ્ધ કરી. જેને અત્યાર સુધી તેની મહત્તા સમજવા અસમર્થ થૂંખો તરંગી અને ઘેસો કહેતા, તેઓએ તેનામાં આ અંધારિદિધી કાંઠ નવેજ્ય ચમત્કારિક ગુણ જોગો ગરીબી અને અનાયતા દાખવાની તેની યોગજનાની ઉત્તમતા જોખને, શ્રીમંત તથા સર્વેએ, તે યોગજના અમરમાં મુકવા જનરલ ક્યુરને હવેથી ધન આપવા માંડી સવગતા કરી આપી. વિચિત્ર ઘરકરી પેશાકમાં જનરલ ક્યુર અત્તાને ઉપદેશ આપવા જતાં અત્યાર સુધી તેને અધ્યદ્વાલુ ઝનુનીઓ સડેલાં બેઠાં અને પુટેલી ખાટલીના ખાર ખારતા, તેઓ હવે તેને પુણે વધાવવાની હરીશ્શ કરવા લાગ્યા ! તે જોવો વક્તા 'હતો તેવોજ તે વ્યાવહારિક કામ કરતાર પણ દતો તે હવે 'તેણે ખતાવી આપ્યું. યોગજના પ્રમાણે સંસ્થાઓ સ્થાપી હજારો અનાયોને તેણે સનાય કીધા, હજારો દુષ્ટોને તેણે 'ઉપદેશાદિ સદા-યતાથી શિષ્ટ કીધા, હજારો ગંદાઓને તેણે સુવક્તા શીખવી અને તેથી પણ મોટું પરાક્રમ તેણે એ કીધું કે દેશોદાર માટે જેમ તેણે આત્મત્યાગ કર્યો, દતો તેમ બીજા હજારોને પણ તેણે તેમ કરવા પ્રેરિત કર્યા. તેના હેતુ ખીસ્તી ધર્મના ખીસ્તી દેશોમાં પ્રચાર કરવાનો નહોતો. પાદેશોમાં તે દેસાવવાનો હતો. તે ધર્મ દેશ દેશોતરોમાં હોરપીટલ આદિ સંસ્થાઓ દ્વારા દેસાવવા તેણે અનેક આત્મત્યાગીઓ ઉત્પન્ન કર્યા, એ જનરલ ક્યુરમાં પ્રેરણા શક્તિનો અગ્નિ ડેટો પ્રજ્વલિત હશે તેના કાંઈક લાસ આપણને કરાવે છે. વિવેકાનંદ સાધુ ધધને તો ૧૦-૧૨ શિક્ષિત નવ જુવાનોને સસાર ત્યાગ કરાવ્યો અને સન્ધારીનાં ગૌરિક વસ્ત્ર ધારણ કરાવ્યાં. પરંતુ જનરલ ક્યુરે તો સંકેશ અને સદસ્ય સુશિક્ષિત ખાનદાન વર્ગના જુવાનોને માતાપિતા અને માનુ દેશનો ત્યાગ કરવા ઉત્સાહવાન કર્યા. મદ્રાસમાં તે એનુંજ નામ કે જે બીજાને ખીણ પેટ જગત કથાણુર્થ ગમે તેમ વાળે ! જનરલ ક્યુર એ વ્યાખ્યાનુસાર ખચિત તેવો હતો. જનરલ ક્યુર જેમ જેમ નવી સંસ્થાઓ સ્થાપતો ગયો અને જેમ જેમ પ્રચારનો પરિધિ વધારતો ગયો તેમ તેમ દારપ અને વિરોધ ઓછો થતો ગયો અને ધનની મદદ વધારે સંગ્રહિત મળવા લાગી. મુક્તિદેશજનો સ્થાપના વખતે તેણે પોતાને 'જનરલ, 'બીજાઓને કમીશનર, તેની ધાર્મિક સંસ્થાને " મુક્તિદેશજ " આદિ લોકરી પદવીઓ પોતાને દાયેજ આપી તેનું ઉપદારપ કરવા, એ અનુચિત દાવાઓ દેવક ધૂટતા છે એમ સૂચવવા, શરૂઆતમાં ઇંગ્લેન્ડનાં વર્તમાનપત્રો જનરલ ક્યુરને " જનરલ " ક્યુર એમ લખતા. અર્થાત્ જનરલ, આર્મી, આર્મી શબ્દો ઇંગ્લેન્ડે કોમાંમાં તેનું દારપ કરવા લખતા; પરંતુ જ્યારે તેનું કે જનરલ ક્યુરને જનરલ તરીકે કોમ રાજ્યે ન નીમવા છતાં, તે ખરે હજારો બદાદુર અને ઉત્સાહી ધર્મધાર સૈનિકોનો મેનાપતિ છે, ત્યારે તેમની ઉપદારપની વૃત્તિ ઓગળવા લાગી. તેઓ પોતાની મહત્તા પુરતી નિર્દયક નિંદા કરતા હતા એમ વર્તમાનપત્રો શરમાવા લાગ્યા અને, ધારે ધીમે ઇંગ્લેન્ડે કોમાંમાં જનરલ સન્દ પૂરવાનું છોડી દીધું. હવે તો માત્ર લંડન 'ટાઇમ્સ' જ જે કાર્નના પણ ગમે તેવા વાજગી દાવા ન સ્વીકારવા માટે સૈધી નામગીન છે તે શીરાવ કોઈ પણ પત્ર તેમ વર્તે નથી.

સને ૧૮૬૦માં ૬૧ વર્ષની વયે તેની પત્ની મરણ પામી. તે પોતાની પત્નીને

ધણાજી આદતો હતો. તેણે એક સમયે કહ્યું હતું કે “ મારી પત્ની સ્વર્ગમાં છે; પણ મારા માટે અત્રે સ્થાન નથી. માત્ર એકજ સ્થાન છે કે જ્યાં મારાં સર્વ સ્ત્રીકાં છે. ” આ સ્થાન તે એજ કે જ્યાં જ્યારે તે પહોંચ્યો હતો ત્યારે તેની બેરી સાથે રહ્યો હતો. તેની પત્નીના મરણ બાદ તે ત્યાં લાગ્યેજ ગયો હતો. ધુરોપની સ્ત્રીઓ પોતાના પતિને સંધી ખવડાવવા માત્ર ઉપરાંત પતિને કેટલી વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડે છે તેનું ઉપદેશાદિથી મીસીસ જુથે પોતાના પતિને આપેલી સલાહતા, એક દૃષ્ટાન્ત છે.

જનરલના હાથે લાખો પાઉંડનો વહીવટ થયો હતો. પણ તેની પોતાની પાસે તેને વાર-સામાં મળેલી સુડી કરતાં કાંઈ વધારે નહોતું. તેનું સમગ્ર જીવન કાર્પેસથલુતામાંજ વ્યતીત થયું છે. તે સવારના છ થી તે રાત્રીના બાર સુધી કામ કરતો હતો. તે ધણાજ સાદો ખોરાક લેતો હતો તેમજ કપડાં પણ સાદાં પહેરતો હતો.

ગરીબોની હાલત સુધારવાનો પ્રયત્ન.

સને ૧૮૬૦ માં જનરલ જુથે “ ઇન ડોર્સ્ટ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, એન્ડ ધી વે આઉટ ” નામક પુસ્તક બહાર પાડી દુનિયાનું લક્ષ પોતાની તરફ ખેંચ્યું. તે આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ. આ પુસ્તકમાં તેણે લંડન આદિ સ્થળે ગરીબાઈ તથા ગંદાપણું કેટલું છે તેનું ચિત્તાકર્ષક વર્ણન જાતિ અવસાનન પરથી કર્યું છે. તેમાં તેણે એના નિવારણ અર્થે દસ ઉપાયો મુક્તિદેજીદ્વારા કરવાના બતાવ્યા છે:—(૧) નાગરિક શાખા (૨) ખેડૂત શાખા (૩) ખજારીઓને મદદ કરનારી શાખા (૪) કૌટુંબિક નિર્દયતા બંધ કરવા માટેનું મુક્તિદેજીનું મંડળ (૫) પતિત સ્ત્રીઓ માટે વિગ્રમ સ્થાન (૬) ડાહ્યાઓને ઉપદેશથી સુધારવાની વ્યવસ્થા (૭) કેદીઓને ઉપદેશાદિથી સુધારવાનાં વ્યવસ્થા (૮) ગરીબોની બેંક (૯) ગરીબોના વકીલ (૧૦) દરિયા કંઠે કુળતાઓને બચાવવાનાં સાધનો. આ પુસ્તક બહાર પાડ્યા પછી મુક્તિદેજીને ધણાજ પેસાં મળ્યા લાગ્યો. અને જનરલ જુથની ધારેલી મુરાર બર આવવાનાં ચિન્હો પ્રત્યક્ષ થયાં. તેને ઉપહાસ આદિની જે અડચણો કરવામાં આવતી હતી તે સર્વેનો અંત ૧૯ મી સદીના અંત સાથે આવ્યો. અને હવે સર્વ પ્રજા તેના તરફ માનની દૃષ્ટિએ જોય છે. લાગણી તેની તરફથી થવાનું એક કારણ એ છે કે,—મરદુમ સહેનરાલ એડવર્ડ સાતમા ‘ મુક્તિદેજી ’ ને હોતજન આપતા હતા. તેમણે પોતાના રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે જનરલ જુથને ખાસ આમંત્રણ કર્યું હતું. સને ૧૯૦૪માં જ્યારે જનરલ ઇંગ્લાંડમાં મુસાફરી કરવા માંડી ત્યારે અમીરો અને ઉમરાવોએ તેને ધણુંજ માન આપ્યું હતું. તે પછી તો ધુરોપાદિ દેશના રાજાઓ પણ જનરલ જુથને ધણા માનની નજરની જોતા.

મુક્તિદેજીના કામનો વિસ્તાર.

અત્યારે દુનિયાના લગભગ ૫૪ દેશોમાં મુક્તિદેજીની અનેક શાખાઓ અને હોસ્પીટલ, વર્કશોપ આદિ સંસ્થાઓ વિદ્યમાન છે. આ સંસ્થામાં આશરે ૨૦૦૦૦ મનુષ્યો મુક્તિદેજીના હાથ તળે કામ કરે છે. તેની ૯૦૦ સમાજો છે, જેના તરફથી વર્ષમાં ૬૦,૦૦,૦૦૦ મનુષ્યોને

આશ્રય અને ૧,૦૦,૦૦,૦૦૦ મનુષ્યોને ભોજન પુરું પાડવામાં આવે છે. મુક્તિદેશના દરેક અમલદારને એકજ જાતના 'યુનિફોર્મ' સારાં કપડાં પહેરવાં પડે છે. જનરલ બુથ પણ આ કાયદાને માન આપેલો હતો. તે પોતાની મરણની છેલ્લી ઘડી સુધી પોતાના વિચારમાં મગ્ન હતો. ધર્મ વીર જનરલ વિલિયમ બુથ ૮૩ વર્ષની પુખ્ત વયે ગત ઓગસ્ટ માસમાં પરલોક સિધાવ્યો, એ જાણી દરેક સંસાર સુખારકને ખેદ થતા વિના રહેશે નહીં. નામદાર બ્રિટિશ સરકારે અને જર્મન સરકારે પોતાના પ્રતિનિધિઓને જનરલ બુથની લાશને છેલ્લી સલામ કરવા માટે મોકલ્યા હતા.

૩. ૨૧ કરોડનું સમારક.

જનરલ વિલિયમ બુથનો હોદ્દો તેના પુત્ર એમવેલ બુથને મળ્યો છે. તેણે સવાયે કરોડ રૂપીઆ માટે જાહેર અરજ કરી છે, તેના જાણવવા પ્રમાણે તેને સામાન્ય કામ રૂપીઆ મળ્યા છે. આ સર્વ રૂપીઆ બેગ કરી મરદુમ મદદાયા જનરલ બુથની પાદમીરી કાયમ રાખવા માટે એક "વેનીંગ હોમ" બિલું કરવાનો વિચાર પ્રદર્શિત કર્યો છે. આ સંસ્થામાં મરદુમ બુથની ધારણા મુજબ મુક્તિદેશના અમલદારોને પરીપકાર અને માણસો ખર્ચાસનું ઉચ્ચ પ્રકારનું શિક્ષણ આપવામાં આવનાર છે. આવી ઉપયોગી સંસ્થા બની કરી મરદુમ ધર્મ વીરની પાદમીરી જાણવવા માટે જે અરજ મુજબમાં આવી છે તેના સમગ્ર દુનિયાના રહેવાસીઓ-એ જોયો મુક્તિદેશના કાર્યને વખાણે છે-તરફથી ઉચ્ચ જવાબ મળશે. એવી જનરલ એમવેલ બુથે આશા રાખે છે. આપણા નાગરિક મી. રતન તાતાએ પણ આ હંડમાં ૬ હજાર પાઉંડ આપ્યા છે એમ રપુર તરફી ખબર આપે છે. જનરલ બુથે કરોડો રૂપીયાનું ધન મુક્તિદેશના કામ માટે એકજ રીતું હતું પરંતુ તેમાંથી તેણે પોતાના પોતાના બચે એક પાંચ પણ લીધી નહોતી. તેના એક પ્રસંગક તરફથી તેને ૪-૫ હજાર પાઉંડ ખાનગી મળ્યા હતા તેથી તે પોતાનો નિર્વાહ ધણીજ સાદી રીતે ચલાવતો. તેની બીજી પુછ તો પાંચ હજાર રૂપીયાની પણ નીકળી નહોતી. જનરલ બુથને મુક્તિદેશના વડા તરીકે સંપૂર્ણ સત્તા હતી; પરંતુ તેણે તેના જરા પણ દુરુપયોગ ન કરતાં, ધર્મ પ્રત્યે યાવજીવન પરીપકારનાં મહાન કાર્ય કર્યો હતો. તેણે સ્થાપેલી આવી મોટી પરમાર્થી સંસ્થા દુનિયામાં એકજ છે, અને આખી દુનિયામાં, ઉત્તરથી દક્ષિણ દુર સુધી તેની સાખાઓ છે. એવી એક મહાન સંસ્થાના સ્થાપક અને ચાલકના દેહાંતથી જગતને નિરસદેહ મોટી હાનિ થઈ છે. અને તેમના જોવાના સમારક માટે જગતે ૩. ૨૧ કરોડ આપવા એ મોટી વાત નથી.

જનરલ બુથની ધન એકત્ર કરવાની મુક્તિઓ.

જનરલ બુથ પોતે જલ્દી સાદી જીંદગી ગુમાવતો-હતાં તે દ્રવ્યનાં મૂલ્યથી અજાણ નહોતો. પરીપકારાર્થે તે અનિવર્ય છે એમ તે જાણતો તેથી તે એકત્ર કરવા, આકર્ષવા તે ચિત્રચિત્ર મુક્તિ પ્રમુક્તિઓનો યોગપ્રયોગ કરતો. તેના સમારક તરીકે તેના પુત્રે શિક્ષક ગ્રંથની સંપાદના કરવા ૩. ૨૧ કરોડની રકમનું ઉપચાર્ય કરવા અપીલ કરી છે. પરંતુ તેની કબર ઉપરનાં સમારકને કેવું કપ આપવું તે વિષેના તેના મત સ્વનંદન હતા. તેણે એવી કન્યા દર્શાવી હતી કે, મારી કબર ઉપર મુકવાના પાથરને દાનપાત્રની પેટીનું રૂપ આપવું, કે જોયી તેની કબરનાં દર્શ-

નાર્યે આપનારા તેના ભાવિકા આંસુ ઢગલી વખતે, થોડા પૈસા પણ પેલી પેડીમાં પણ હંદય પીગ-
જેલી રિધતિમાં નાંખે ! એક વખત આફ્રીકા જતાં, તેની સ્ટીમરમાં જુગાર રમતો
હતો. એક દહાડો એક અડંગે જુગારી રજા પાઉંડ જાયો. જનરલે તેને લાંબું ભાપણ કરવાનો
લાભ બોલ્યો નહીં, પણ એટલુંજ કહ્યું કે “ તમે આ દ્રવ્યનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ એજ કરી
શકો કે મને મુક્તિદેશના કામ સાડ તે આપી દો. ” જુગારી આ ઠંડી સૂચનાથી ચકિત
ચંદ ગયો અને, હા બોલી દેતાં, જતેલા રજા પાઉંડની મુઠી જનરલના હાથમાંજ ઉંધી વળી ગઈ !

“ જનરલ ” ની વસ્તુત્વશક્તિના નમૂનાઓ.

જનરલ જીયની વસ્તુત્વશક્તિ અદ્ભુત પ્રકારની હતી. પ્રસંગોપાત્ત વિવેચનથી ગમે તેવા
પાપાણુ હૃદયને તે પીગળાવી નાંખતો, અને વિરોધીને શાંત કરી દેતો. એક લોર્ડ અન્નેપવાદી
તરફથી જનરલને એક વખત પા. ૧૦૦ દાનમાં મળ્યા હતા. એવા કહેવાતા બ્રષ્ટકમાતું મદુ ધન
ન સ્વીકારવા એક જનૂની ખ્રીસ્તીએ જનરલને સિખામણ આપી. જનરલે જવાબ આપ્યો “ અરે,
મારો શોક એટલોજ છે કે પા. ૧૦૦૦ કેમ ન મોડલ્યા ? અને એ પૈસા ગંદા છે તો બન્ને.
આપણે તેને સાચાર વિધવાઓ અને અનાથોનાં અશ્રુથી ઘાંધી નાંખીશું અને માનુષતાની વેદીને
તે ચઢાવીશું ! ” તેના ૨૦ વર્ષ ઉપર કરેલાં એક ભાષણમાંથી આ બીજો ઉનારો છે :—એક
વૈદ્યે મને ડાહ્યા નાના ગામમાં જઈને તબીબતના સુધારા અર્થે સિંકાર સાડ ગોળીબાર કર્યા કે-
રવાં તપા માછલી પકડવાની કસરત કરવાની સલાહ આપી હતી. પરમાત્માએ મને પોતાનું એક
નાનું ગામડું—આ પૃથ્વી આપી છે. દરેક ઠેકણે મેં ખૂન માછલીઓ પકડી છે. અને ઘણા
ખરા તો મગરમંડો પકડ્યા છે. ગોળીથી નિશાન તાકવાના સંબંધમાં તો એટલુંજ કહેવાનું
કે હું સેતાનને નિશાન કરીને ગોળીબાર કર્યેજ નહિ છું. પણ હજી તેના માથામાં ગોળી
લાગી નથી. પણ હું ધારું છું કે તેની પુછડીમાં મેં તેને અનેકવાર ધાંચેલ કીધી છે. ”

અંશવલોકન.

દરેક મનુષ્ય જાતે વૈદ્ય અથવા વ્યવહારોચિત ઇવન રસાયણ વિદ્યા :—મનુષ્ય-શરીર
સક્રિય (Organic) અને અક્રિય (Inorganic) એમ બે પ્રકારના પદાર્થોનું બનેલું છે. આખા
શરીરમાં અક્રિય પદાર્થોનો ભાગ ૧ જેટલો છે ત્યારે બાકીનો બધો સક્રિય પદાર્થોનો છે. અક્રિય પદાર્થોનો
૨૦

થોમાં સુતો, લોહ, મેગ્નેશિયમ, પોટાશિયમ, સોડિયમ, વગેરે ૧૨ દારોનો સમાવેશ થાય છે. સક્રિય અને પા-
જીના કરતાં આ બાર દારોનું પ્રમાણ જો કે એણું છે. તો પણ જો આ બાર દારો આપણા શરીરમાં
આપણા રૂધિરમાંનું દોષ તો સક્રિય પદાર્થો અને પાણી એ બે વસ્તુઓ છે, કારણ કે સક્રિય પદાર્થોને
શરીરના વિવિધ અવયવોને રચવાના કામમાં લેનાર આ બાર દારોજ છે એના એક ‘ ધીયરી ’ છે.

કામ કરવાથી આપણા શરીરને દબેશમાં ધસાડે લાગે છે; આથી જ અણુઓના આપણા અવયવો
બનેલા છે તે અણુઓ ટૂંકું યદ્ય નય છે અને બદલ નીકળી નય છે. આ ટૂંકું યદ્ય ગણેલા અણુઓને

કેકાણે નવાં અણુઓ રચવાની જરૂર છે, અને આ નવાં અણુઓને સક્રિય પદાર્થોમાંથી અર્થાત્ જે એવા આપણે લઈએ છીએ તેમાંથી રચવાનું કામ આ બાર ફારો કરે છે. આ બાર ફારો આપણા શરીરમાં થાય પ્રમાણમાં હોય ત્યાં સુધી આપણા શરીરમાં રોગ લપ્ત થતો નથી, કારણ કે તે નવાં અણુઓ રચવાનું કામ બરાબર કર્યું જાય છે. જ્યન રસાયન વિદ્યા આ ફારોમાંથી જેનું પ્રમાણ એણું થઈ ગયું હોય છે તેને બરાબર કરે છે, અર્થાત્ આ વિદ્યાની બાર ઔષધીઓ દરેક ફારને તેની ખોટ પૂરી પાડી આપે છે, અને તેથી રોગ મટી છે. એકને બદલે બીજા ઔષધી (ફાર) લેવાઈ ગઈ હોય તો દરકત થતી નથી કારણ કે તે જાતના ફારનું પ્રમાણ આપણા શરીરમાં પૂરું હોવાથી વધારાના ફાર બહાર નીકળી પડે છે. ઔષધિનું પ્રમાણ પણ બહુનું થયું હોય છે, અને તે મીઠું હોવાથી નાનાં મોટાં સર્વે ખુશીથી ખાય છે. આ ખુશીમાં કયા રોગ પર કયા નબળાની ઔષધી લેવી તે, તેમજ જુદા જુદા રોગો કયા લક્ષણ ઉપરથી પારખવા તે, જતાવવામાં આવ્યું છે.

આની રોધ કરનાર જર્મનીના પ્રસિદ્ધ ડાક્ટર સુસ્કર છે. ૧૮૭૩ માં તેણે આ રોધ કર્યા પછી તે હાલરોના આશીર્વાદ પ્રાપ્ત કરી રાખી છે, અને વિવાયંતના પ્રખ્યાત ડાક્ટરો પણ એનો છુટથી કપયોગ કરે છે.

‘ એલોપથી ’ ની દવાઓ આ દવાઓ જેટલી સૂક્ષ્મતાને નહિ પામેલી હોવાથી તે કંમે કંમે લોહીમાં મળે છે ન્યારે આ દવાઓ બહુ સૂક્ષ્મ હોવાથી લોહીમાં તરત બળી જાય છે.

શરીરનો એ તો સ્વભાવ છે કે તે વિભત્તીય દ્રવ્યને બહાર કાઢી નાંખે છે. આથી ‘ એલોપથી ’ નાં ઔષધો પણ વિભત્તીય હોવાથી જેમ એક કાંટાને બહાર કાઢી નાંખવાનો કદરત પ્રયત્ન કરે છે તેમ શરીરને તેને બહાર કાઢી નાંખવાનો પ્રયત્ન કરવો પડે છે. શરીરમાં આ પદાર્થો ન હોવાથી તે વિભત્તીય છે એ તો નિર્વિવાદ છે. બાયોકેમીસ્ટ્રીના ફારો (ઔષધો) તો શરીરમાં હોવાથી સ્ખલતીય છે અને સ્ખલતીય પદાર્થો સ્ખલતીય પદાર્થોમાં સત્વર બળી જાય એ તદ્દન કુદરતી છે. રિફરેન્સ અવરોધન કરતાં આ બારે ફારો તેમાં જણાઈ આવે છે.

‘ એલોપથી ’ (ડાક્ટરો કે વૈદ્યોનાં જે ઔષધો આપણે હાલમાં લઈએ છીએ તે) ના સંબંધમાં વિરોધ એ પણ વિદ્વાનોનું કહેવું છે કે તેની ચિકિત્સા બરાબર નથી. દાખલા તરીકે એક માણસને જ્વર આવતાં ડાક્ટરે તેને ક્વીનાઇન આપે છે. તેને જ્વર મટી જાય છે તો બીજાને જ્વર આવતાં પાછું તેને પણ ક્વીનાઇન આપવામાં આવે છે. આજ મુજબ બીજાં દરદોમાં પણ કરવામાં આવતું હોવાથી, અને એકથી જેને લાભ થયો હોય તે દવા આપવાથી બીજાને પ્રસંગે હાનિ થવાનો પણ સંભવ હોવાથી ડાક્ટરો જિગ્યાસ દરદીના જોખમે અને હીસાબે જુદી જુદી દવાનો અનુયય તેના નિર્બળ થયેલાં શરીર પર કરે છે. લાભને બદલે ઘણીક વેળા હાનિ થાય છે. જ્યન રસાયણ ઔષધો લેવાથી હાનિ બીજાકુલ થતી નથી, કારણ કે તે આપણા આહારના પદાર્થોમાંથીજ બનેલી છે. આ દવાઓ નાનાં બચ્ચાંઓ તેમજ ગર્ભવતી સ્ત્રીઓ સુક્રાંને વગર હરકતે આપી શકાય છે, તેમજ તેના મલમ આદિ કરી લગાડવાના પણ કામમાં તે આવે છે. લેખક સૌથી સરસ રસો આવ્યમત વિધિથી (Sipping) દવા લેવાનો બતાવે છે. આ બાર ફારોનો નામ નીચે મુજબ છે:—

કૅલ્શીયમ ફોસ્ફેટ.

” સલ્ફેટ.

” ફોસ્ફેટ.

ફેરમ ફોસ્ફેટ.

પોટાશિયમ ફોસ્ફેટ.

” ફોસ્ફેટ.

(Calc. phos.)—

(“ sulph.)—

(“ fl.)—

(Ferrem phos)—

(Kali mur.)—

(“ phos.)—

નં. ૧.

” ૨.

” ૩.

” ૪.

” ૫.

” ૬.

" સફેદ.	(" sulph.)—	" ૭.
મગ્નેશિયમ ક્ષોરાઈડ.	(Mag. phos.)—	" ૮.
સોડિયમ ક્ષોરાઈડ.	(Nat. mar.)—	" ૯.
" ફોસ્ફેટ.	(" phos.)—	" ૧૦.
" સફેદ.	(" sulph.)—	" ૧૧.
સિલિકા અથવા સિલિસિઆ } (Silica) or (Silicea) }—		" ૧૨.

આપણે તેમજ આ પુસ્તક ને. પી. પડિલ અને કંપની, ટાંવર સામે, વગેરે, પી પ્રાપ્ત છે. હોંડો પાંતોના પુસ્તકની કોમલ ઇ આના પગ ચોખ્ખા છે. છપાઈ તેમજ કાગળ સારા છે. દરેક જાણે આ પુસ્તક રાખેલાં એમ બેલાખજુ કરીશું.

સ્વર્ગની સુંદરીઓ:—૧. રા. અમૃતલાલ સુંદરજી પટ્ટીવાર તારૂંથી દોઢ રૂપિયાની કોમલતું, સુંદર છપાઈ, બંધાઈ, અને કલગતું જગપ પાતળું આ પુસ્તક અવગોનાથે પ્રાપ્ત થયું છે. આ પુસ્તક માટે એમે રા. રા. અમૃતલાલને ધન્યવાદ આપીએ છીએ. એમની દુર્ભેગની સારી અને સમજ બાપા કે ને સીએ અને બાળકો પણ સમજી શકે તેવાજ તેમજ આ પુસ્તક લખી વખતે ઉપયોગ કર્યો છે. રા. રા. અમૃતલાલ પોતાનાં વાંચકોની ઇન્નતિ સ્વર્ગની નિમ્નસ્ત્રીએ મેટ્રી ધીમે ધીમે તે વાંચકોને ઉપર ચઢવાની ઇચ્છા રાખી કરવા ધારે છે તેની સાથેજ જરા બાપા પણ ધીમે ધીમે વધારે પૈદ લખવા જાય તો વાંચકોને ગમન અને જ્ઞાન સાથે બાપાનું વધુ જ્ઞાન પણ પ્રાપ્ત થાય. એમણે ખરેખર ધીમે ધીમેજ પોતાના વાંચકોને ઉપર ચઢાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે એ એમનાં સ્વર્ગસ્તંભો આ આકાશ પુસ્તકપરથી ચિહ્ન થાય છે. આ પુસ્તકમાં એમણે સાધારણ વૈદ્ય કૃત્યઓ દાખવ કરી સાધારણ રોગો મટાડવાની ઔષધીઓ બતાવી છે. જપ-સાંન શુદ્ધિ, પુનર્જન, અરુણે સર્જી સદાભૂતિ; વગેરે બાજતો સમવલતુક દોષાથી જરૂરીએ એમ સિદ્ધ કરી આપ્યું છે. ને સીએ પુનર્જન ન કરવાની ઇચ્છા રાખી દોષ તેમને ફેરારે સાથે ' દયાની દેવીએ ' બનાવવી એમ કર્તા લખે છે ને ચોખ્ખા છે. કર્તાની ધીમે ધીમે પોતાના વાંચકોની ઇન્નતિ કરવાની ઇચ્છા પ્રસાંસનીય છે, ઉપર તેમને તેમનાં કાર્યમાં ફોદ આપી સ્વર્ગની ઉછી નીચડાની એઓ જલદી પકડ કરશે એની આશા રાખીશું.

સ્વર્ગનાં રત્નો:—ઉપવાલ કર્તાની આ કૃતિ છે. બાપા રીખવા સાથે જેમ સાર પુસ્તકો રીખવાં પડે છે તેમ રા. રા. અમૃતલાલે સ્વર્ગ પદોચ્ચ આર સાર નીચડાનીએ રચવા ચોખ્ખા કરી છે તેમાં આ કોંથી નિમ્નસ્ત્રી છે. સાતે પુસ્તકોમાં મળી રૂપે ૧૦૦૦) જરૂર માર્ગના દાખવા આપવાની કર્તાની ઇચ્છા છે. સુંદર દાખવા સાથે સ્વેલી બાપામાં બોધ આપવાની કર્તાની ઇચ્છા ફરીમૂન. પણ છે એમાં અંખને બીજકુલ સહ નથી. એમના સાથે દુધોતોમાં એકનો સાર એઓ નીચે આપીએ છીએ:—

એક વખતે બીજલે રાખ અડખરને કહ્યું કે " રાજા ! જ્યારે પણ મારો કંઈ વાંક થાય ત્યારે ટેડ પાસે મારો ન્યાય કરાવી શિક્ષા કરજે. કારણ કે તેઓ મારી વિશ્વ દોષાથી મને સખ્ત શિક્ષા કરશે અને હું જ બલિયમાં તેના તેજ શુદ્ધો ફરીથી કર્તા અડખરા "

એક વખતે બીજલે શુનાદમાં જ વર્તે તેના ન્યાય તેની ઇચ્છાનુસાર ટેડ લોકોને કરવાનું રોપિવામાં આજ્યુ. ટેડ લોકોએ સખા બરી નેજે બીજલને સખ્ત શિક્ષા કરવા ઈચ્છા બતાવી: કોઈએ કહ્યું કે ૫૦ કેરી હંડ કરો. કોઈએ કહ્યું ૧૦૦ કેરી કરો એમ કોઈ લુહા-લુહા મન આપવા માંડવા આખરે સર્વાનુમતે સોપી બારેમાં બારે હંડ નવ વીસ કેરી (૧૮૫) ૨ ૪૫-નો હંડ કરવામાં આવ્યો. એ સાંમળી બાદશાહે બીજલને ખુદિમાં વખજુ કરી કહ્યું કે આજે જો તારો ન્યાય કેહ રોડ શાદુકાના દાખમાં કરવાનો દોન તો જરૂર તને દબરો મહોરનો હંડ આપવો પડત પણ બિચારા ગરીબ લોકો તે શેલું મન કરીને પણ કેરદું કરે ? તારા ઉપર ખૂબ ખીલ કરી ત્યારે આજો ૧૮૦ કેરીને હંડ કર્યો. ૩૫૦

આદર્શ સુધારક દયાનંદ-અંશકર્તા શ્રીયુગ દેવેન્દ્રનાથ મુખોપાધ્યાય; મૂલ બંગાલી ઉપરથી ગુજરાતીમાં અનુવાદક, રા. રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી, એમ. એ. એલ. એલ. બી. પ્રકાશક, રા. સુરજ વલ્લભાસ; પૃ. ૮૦ મૂલ્ય આઠ આના.

આ પુસ્તકના લેખક બાપુ દેવેન્દ્રનાથ એક અખ્યાત બંગાલી લેખક છે, અને એમણે વિવિધ પ્રતિપાદન એવી સરસ રીતે કર્યું છે કે ગુજરાતી ભાષામાં તો તેના જેવા યોગ્ય નમૂના મળી શકશે. વિદ્વાન ભાષાંતરકારે પણ પોતાનું કામ એવી સારી રીતે કર્યું છે કે, ભાષાંતરનો ભાસ પણ માઢમ પડતો નથી. કાંઈ નહીં તો પ્રતિપાદન શૈલી તથા સુંદર ભાષા માટેજ આ પુસ્તક વાંચી લેવા લાયક છે. સ્વામી દયાનંદ સર-સ્વતીનું આર્યાવર્તના મહા પુરોમાં કીયું ચોમ્બ સ્થાન છે તે આ ગ્રંથમાં અપૂર્વ તકીયી નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યું છે. પ્રકાશકનો હેતુ આવા પુસ્તકનો પ્રચાર કરવાનો હોવાથી તેમણે એ ગ્રંથ ખરીદવા લોકો લગત્યાય તે સારૂ મૂલ કીમત ધરાવી છે અને ભેદ પુરતક પણ આપવાની જહેરખખર આપી છે. આદર્ષ પેપર ઉપર સ્વામી દયાનંદનો ફોટો પણ ગ્રંથમાં આવ્યો છે. પુસ્તક માટે વાપરેલા જંથા કાગળ તથા નરુ પુઠું ભેતાં પુસ્તકની કીમત ભારે નથી અને તેનો જોડોજો ફેલાવો થાય એમ ઇચ્છીએ છીએ. 'વસંત' જેવા માસિકમાં પણ આ પુસ્તકની પ્રકાશ કરવામાં આવી છે.

સ્ત્રી વિષયક પ્રકરણ.

સ્ત્રી કર્નલો—પણ પુરોપમાં હયાતી ધરાવે છે એ વાત તો જુદામુદના લેડીઝ રેફ્રમ પત્રથી ધણાખરને પહેલીજ વાર ખબર પડી હશે અને હાલ તેમની સંખ્યા ૧-૨ ની નહીં પણ ૫૦ છે. રશીયાના ખારની સાથો મોટી પુત્રી ગ્રેડ ડ્યેસ ઓલગા તેમ તેની ૧૫ વર્ષની ન્હાની જોન, બન્ને રશીયાની ૧૪ મી લેન્સર્સ રેજિમેન્ટની કર્નલો છે ! આપણાં પૂજ્ય સ્વ. મહારાણી વીક્ટોરીયા પણ નવી પ્રતીક્ષિત ડ્યુચ રેજિમેન્ટનાં કર્નલ હતાં, જે કે કદાપિ તે પદનું 'યુનીફોર્મ' પણ ધારણ કરવાનો તેમને પ્રસંગ નહોતો આવ્યો. હાલના જર્મન મહારાણ વીલ્હમ માટે હસવામાં કહેવાય છે કે “ તેને કાંઈ બીજું કામ નથી હોતું તો તે સ્ત્રીઓને કર્નલ તરીકે નીમ્યા કરે છે. જર્મનની યુવરાણી ૨ જ સાઇવેશીયન ડ્યુચ રેજિમેન્ટની કર્નલ છે અને તે તો પોતાના લશ્કરની આગેવાની પણ ચંચીર રીતે લે છે. અનેક જર્મન શાહગઢીઓ તથા પુત્રવધુઓ ક્વાલ્ડ વખતે, પોતાની રેજિમેન્ટના કર્નલના પોશાક પહેરીને ક્વાલ્ડમાં ભાગ લે છે. આપણાં વર્તમાન મહારાણી મેરી સાહેબ પણ ૫ મી રશીયન લેન્સર્સનાં કર્નલ છે અને ગ્રીસનાં રાણી ઓલગા તો દુન્યામાં એકલી સ્ત્રી નોકા સેનાધિપતિ હોવાનું માન ધરાવે છે. એક-દર આ રાજપુત્રીઓ બેશક નામનીજ કર્નલ છે, પરંતુ કાગળ ઉપર લખેલી તેમને સત્તા છે, તેથી ધારે તો દુરપયોગ વખતે કરી શકે. કુલ સ્ત્રી કર્નલોના હાથ નીચે ૬૦,૦૦૦ નું લશ્કર છે, અને જે તેઓ એકત્ર યમને પુરપરાજ સામે બંડ હોવાયે તો થોડાક કલાક તો પુરવંદ્રને રાજ-બ્રષ્ટ કરી શકે !

શ્રી-લેન્ડમાં સ્ત્રીને મત આપવા તથા પાર્લામેન્ટમાં બેસવાના મળેલા હકથી તેમની સ્થિતિમાં થયેલો ફેરફાર—ધણે જણાવે છે. “ નાઇનટીન સેન્યુરી

એક આશ્ચર્ય નામક માસિકમાં લેખક મીસ ગેલર્સ કહે છે કે, રશીયાના એ અર્ધસ્વતંત્ર પ્રાંતની શાળાઓમાં સ્ત્રી પુરુષને એકજ વર્ગમાં કેળવણી આપવામાં આવે છે. રીન્લેડની પાર્લામેન્ટના સભાસદ થવાના ઉમેદવારોને મત આપનારાઓમાં સ્ત્રી સંખ્યા પુરુષથી પણ વધારે છે ! મત આપનારના નામના રજીસ્ટરમાં કુલ ૧૩૩ લાખ નામો છે તેમાં ૭ લાખ ઉપર સ્ત્રીનાં નામો છે. ૧૯૦૬ થી તે દેશમાં ૨૧ વર્ષથી ઉપરના મનુષ્ય માત્રને મત આપવાનો હક મળ્યો છે. તે પછીની પહેલી પાર્લામેન્ટમાં ૧૯ સ્ત્રી સભાસદ ચુટી કરાઇ હતી તેમાં સૌથી હોદ્દીવાર તો સભાસદ થવા પૂર્વે ચાકરડી હતી ! બધું વારસામાં મળે છે પણ ભૂદિ માટે બાપનો એ-હશાન ભાગ્યેજ હોય છે. તેનો બા દાખલો છે. આ નવીન દેશી સ્ત્રીઓની માનસિક રિયતિમાં અગત્ય ફેર પડી ગયો છે. તેમનામાં આત્મમાનની લાગણી ચૂરી છે. નોકરડીઓ હવે પોતે પોતાને કાંઈક સમજે છે. ઘણું સારા વસ્ત્રોનું જાહેર ભાષણ હોય તો તે વખતે નોકરડીઓ જરૂર તે સાંભળવા જવાની—એમ એ તો શોધણીઓએ હાથે જમી લેતું અથવા જમવાનો તે દહાડે વખત ફેરવે ! આથી દાહ તો એક દાનિ પણ થઈ છે અને તે એક સ્ત્રીઓ બાથ રાજદ્વારી ખડકામાં પડવાથી ઘર સંસાર પરથી તેમનું મન કાંઈક ઉઠી ગયું છે. એ રાજસભાની એક સ્ત્રી સભાસદ મીના સીનાલપી સૌથી ચતુર છે. તે પૂર્વે કારખાનામાં કામદાર અને પછી 'હાઉસ' હતી. હવે તે 'ગુમન વર્કર' નામક પત્રની તંવિષ્ઠી છે, અને એક ઉત્તમ વક્તા તરીકે પ્રખ્યાત છે.

એક શાહનગરી દારી—શાહનગરી મેસવા, જે રશીયાના સૌથી મોટા જગીરદારોમાંના એક કુટુંબની છે, તેણે પોતાની મેળે કમાઇ પોતાનું ભરણું પોષણ કરવાનું મન લીધું છે. તેણે તેના માત પિતાનું ઘર છોડી દીધું છે. અને તે એક ચાકરડીનું કામ કરે છે. તે પહેલી વખત એક હોટલમાં રાંધનારી તરીકે રહી. તે વખતે તેને હંમેશા સવારમાં ચાર વાગે ઉઠી રસોઈવાની સેંકડો કોડી વાસણ સાફ કરવા પડતાં ત્યાર બાદ તે દારી બની; પણ આ કામ રાજીજ ભગીચ હોવાથી તે મોંઠી પડી. મંદવાડમાંથી સાજી થઈ બાદ તે એક મોટી દુકાનમાં "સેલ્સવુમન" તરીકે રહી. આ નોકરીમાં તેને જે અનુભવ મળ્યો તેથી તે સતોષ પામી નહીં. તેથી તેણે બીજી એક નોકરી શોધી કાઢી. અને દારીનું કામ કરવાનું પસંદ કર્યું. હવે શાહનગરી તેની આ નોકરીથી ધણીજ સતોષ પામી છે. અને કહે છે કે મહેલમાં બિના કામ મેળે શોખમાં રહેવા કરતાં દારીની હંદગીથી તે ધણીજ સુખી છે. તેનો વિચાર એવો છે કે હંદગીભર પોતાની કમાઇ પર નિર્વાહ ચલાવવો અને આવી ઉત્સાહિત હંદગીમાં મરવું તે વધારે પસંદ કરે છે. હાઉસમાં આવા વિચિત્ર પણ સ્વતંત્ર મીઠાજની સ્ત્રીઓ ક્યારે પેતા યવનો સંભવ છે ?

હમેશાનું પંચાંગ.

૨	૩	૪	૫	૬	૭	૧	૧૬૦૧ થી ૧૭૦૦ અને દરેક ચોથા સેકા માટે.
૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૭૦૧ થી ૧૮૦૦ અને દરેક ચોથા સેકા માટે.
૦૧	૦૨	૦૩	...	૦૪	૦૫	૦૬	જાન્યુઆરી, અકટોબર
૦૭	...	૦૮	૦૯	૧૦	૧૧	...	ફેબ્રુઆરી
૧૨	૧૩	૧૪	૧૫	...	૧૬	૧૭	માર્ચ
૧૮	૧૯	...	૨૦	૨૧	૨૨	૨૩	ફેબ્રુઆરી, માર્ચ, નવેમ્બર
...	૨૪	૨૫	૨૬	૨૭	...	૨૮	જુન
૨૯	૩૦	૩૧	...	૩૨	૩૩	૩૪	સપ્ટેમ્બર, ડિસેમ્બર
૩૫	...	૩૬	૩૭	૩૮	૩૯	...	એપ્રિલ, જુલાઈ
૪૦	૪૧	૪૨	૪૩	...	૪૪	૪૫	
૪૬	૪૭	...	૪૮	૪૯	૫૦	૫૧	
...	૫૨	૫૩	૫૪	૫૫	...	૫૬	
૫૭	૫૮	૫૯	...	૬૦	૬૧	૬૨	૧
૬૩	...	૬૪	૬૫	૬૬	૬૭	...	૨
૬૮	૬૯	૭૦	...	૭૧	૭૨	૭૩	૩
૭૪	૭૫	...	૭૬	૭૭	૭૮	૭૯	૪
...	૮૦	૮૧	૮૨	...	૮૩	૮૪	૫
૮૫	૮૬	૮૭	...	૮૮	૮૯	૯૦	૬
૯૧	...	૯૨	૯૩	૯૪	૯૫	...	૭
૯૬	૯૭	૯૮	૯૯	૧૦૦	
૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૮૦૧ થી ૧૯૦૦ અને દરેક ચોથા સેકા માટે
૧૨	૧૩	૧૪	૧૫	૧૬	૧૭	૧૮	૧૯૦૦ થી ૨૦૦૦ અને દરેક ચોથા સેકા માટે

સમજૂતી.—ઉપરની બે લીટીઓ અને નીચેની બે લીટીઓમાં અનુક્રમ આંકડાઓ આપેલા છે. અને તે આંકડાઓ સામે જે સેકાઓમાં તે ગણવાના છે તે સેકા આપવામાં આવ્યા છે.

આપેલા વર્ષ (સન) નો અનુક્રમ આંકડો ખોળી કાઢવો અને પછી તેજ આંકડો આપેલા મહીનાની લીટીમાંથી ખોળી લેવો અને તેજ કાઢવામાં નીચે અકાશવાણા દિવસો અને ઠાળી ૦૦-૦૦ એ તેની લગતી તારીખ માલમ પડશે.

“ લીપ છયર ” (જે વર્ષમાં ફેબ્રુવારીના ૨૯ દિવસ ગણાય છે તે વર્ષ) પહેલાં ફરી જાણ્યા અને છે. આ વર્ષના જાન્યુઆરી અને ફેબ્રુવારી માસ માટે ફોર્મ નમુના ઉપર અનુક્રમ આંકડો લેવો.

દાખલો:—જ. સ. ૧૮૪૦ ના અક્ટોબરની બીજી તારીખે કયો વાર હતો ? ૧૮૪૦ નો અનુક્રમ આંકડો ૫ છે. હવે અક્ટોબર માસની લીટીમાં ૫ ખોળી કાઢો અને તેની નીચેની લાંબામાં ૨ થી તારીખે શક્યતઃ માલમ પડશે.

૪૦૦ વડે ન ભાગતાં પુરા સેકાને “ લીપ છયર્સ ” ગણવામાં આવતાં નથી. “ લીપ છયર ” સેકા માટે ફેબ્રુવારી પછીના માસ માટે અનુક્રમ આંકડા તરીકે ૧ લેવો જેમકે ૧૬૦૦, ૨૦૦૦ વગેરે.

અનુક્રમ આંકડાઓ કયે દિવસે કોઈ પણ વર્ષના જાનેવારીની પહેલી તારીખ આજરો તે પણ ખતાવે છે. જેમકે ૧૯૦૫ નો અનુક્રમ આંકડો ૧ છે એટલે આજવારીઆનો પહેલો દિવસ સંવત્સર ૧૯૦૨ જાનેવારીની ૧ લી તારીખે સંવત્સર આજરો.

અધિક માસ લાગુવાની રીત—૩૨ માસ, ૧૬ દિવસ અને ૪ ઘડીએ અધિક માસ આવે છે. કયે વર્ષે કયો માસ અધિક આવરો એ જાણવું સહેલ છે. તેની રીત નીચે મુજબ છે. જે શાસિવાહન શક હોય તેમાંથી પ્રથમ ૯૨૫ જોઈ કરવા. બાદ જે રોજ રહે તેને-૧૯ એ. ભાગવા. જે રોજ ૩ રહે તો તે વર્ષે ચૈત્ર, ૪૧ રહે તો વૈશાખ, ૯ રહે તો જ્યેષ્ઠ, ૧૬ રહે તો આષાઢ, ૫ રહે તો શ્રાવણ, ૧૩ રહે તો ભાદ્રપદ અને ૨ બાકી રહે તો આસાદ માસ, અધિક જાણવા.

ચર્ચા પત્ર.

“ રામાયણત્વં રહસ્ય ” વિષે અનુવાદકનો ખુલાસો.

સત્યના તંત્રી મહારાજ જોગ—

કેપાશરીને મારો આ પત્ર પ્રકટ કરશે. ‘ સત્ય ’ ગાસિકે પોતાના પહેલા વર્ષના ઉપહાર તરીકે જે આ નાણું પુસ્તક પ્રકટ કર્યું છે તે સર્વત્ર પ્રસારાપાત્ર થયું છે એ જોઈ સતોષ થાય છે. ગયા અંકની અંદર આપણા મુંબઈની સ્માલકોજ કોર્ટના વાળ તથા શુભદાની ભાષાના એક કુશલ લેખક અને સાહ્યક રા. રા. કૃષ્ણશાસ્ત્રી મોહનશાસ્ત્રી જરેરી તરફથી થયેલું એ પુસ્તકનું અવલોકન બહાર પડ્યું છે.

જેમના લેખની અંદર કે. તો જાણ બંકીમચંદ્રના કૃષ્ણચરિત્રનો. જે દાખલો આપ્યો છે તેના શુભદાનીમાં ભાષાંતર કરવાર એ પોતે જ છે અને ખરેખર તે મંથ જોવા તો મુંદર અને પ્રામાણિક છે કે દરેક ગુર્જર વાંચકે તે વાંચવો ઘટે છે.

તેમના લેખમાં દર્શાવેલી મારા વાળાં પુસ્તકની એક ખામી છે તે અમે કમુશ રાખીએ છીએ. પરંતુ ‘ રામાયણત્વં રહસ્ય ’ એ નામ મૂળ લેખકે આપેલું નથી પરંતુ હમારૂં જ કહેલું છે, તેથી મૂળ લેખકને ત્રુટિ માટે દોષ લાગતો નથી. પ્રો. રામદેવજી પોતાને ભારતવર્ષનો ઇતિહાસ એક પરચુરુ નોટસની માફક જ લખી ગયા હોય છે. તેનાં પ્રકરણો આદિની ચોગ્ય વ્યવસ્થા નથી તેમજ તેમાં કેટલીક ત્રુટિઓ છે જેમાંની ઘણીક તો અમે દૂર કરી છે.

રા. રા. કૃષ્ણશાસ્ત્રી સમલોચનામાં જટણ, વાનર હનુમાન, રાવણ કુંભકર્ણુ-રાક્ષસ, અને ભરતનાં પ્રકરણોને હસ્યમ કર્યો છે. જટણનું પ્રકરણ “ આર્યમણ ” નામનાં દિંદો મસિકના તંત્રી, તથા કીરો-બપુર પાસેના મેળા ગામે વસતા વેદશાસ્ત્ર, પરિત સંતરામ તરફથી દિંદોનાં “ પ્રજા ” માં પ્રકટ થયેલું તે તેમણે મહેરબાની કરી. આમરી પ્રાર્થનાને માન આપી, મેળાથી આપેલું જટણનું નદી પણ વાનરવાળાં પ્રકરણમાં પણ જે સંસ્કૃત કોશના અર્થથી સિદ્ધાંતની સિદ્ધિ કરવામાં આવી છે તેનું માન પણ તેમને જ ઘટે છે. ખરું કહીએ તો એ પ્રકરણને મેટો જામ પણ તેમની જ બહીસ છે. રાવણના પ્રકરણમાં પણ કંઈક તેમની મદદ છે ખરી. પ્રો. રામદેવજી લખાણમાં જટણ વિશે એક રાખ્ત થયું નથી; તે ખુદી પુરવા સાદ મેં કેટલાક પરિતોને વિદ્યાર્થી કરેલી; તેમાં એક પં. સંતરામ પોતે દતા.

આમરી તરફથી કયે કેટલાં પ્રકરણો ઉમેરવામાં આવ્યાં છે તેની વીગત આ પ્રમાણે છે. (૧) રામની વંશાવલી સંસ્કૃત વાંચકો સમગ્રજાણી સંકલના કરવાર્થે ઉમેરી છે. (૨) મહાત્મા ભગવંતું

આજી. પ્રકરણ. (૩) સતી અનુસૂચનો સીતાને જોધ. (૪) નરણુ. (૫) અંતેષિ અને આનંદ. (૬) ઉપસંહાર.

આટલાં આખાં પ્રકરણો ઉપરાંત લખાણાંતર્ગત કેટલો અનેક વાક્યોનો વધારો થયો છે. ગણુનો નથી; પણ જે વાત ખાસ નજીક છે. હથિપાદો સંબંધીનું કેટલુંક લખાણ કુટુંબમાં (દર પાને) આપેલું છે તે, તેમજ બીજે અનેક સ્થલે પરસ્પર કુટુંબો, અને ૨૬ મે પાને પ્રદક્ષિણા વાળી કુટુંબ, ૫૭ મા પાનાથી સાર થતી અગત્ય સુનિર્ણય સમુદ્રપ્રાસનવાળી કુટુંબ પણ મારી પોતાની જ ઉમેરવી છે.

બલિષ્ઠતા અમારા કોઈ પણ બાષ્પાંતર સંબંધી એટલું નજીકથી દેવું અને અસ્થાને નહીં જાય કે હું કોઈ પણ બાષ્પાંતર સંબંધી કરતો નથી. વાક્ય રચનામાં તો મારે હંમેશા ફેરફાર કરવાનું પડે છે. એટલું જ નહીં પણ ધાર્મિક વખતે થોડા સંકેતના સાર હુંકો સુંદર વાક્યો તેમજ આ બાબતની કહેવતો ઉમેરવી પડે છે.

પંચવટીનું યુદ્ધ લખતાં મારાથી વચગાંજ અગત્યનો ઉલ્લેખ આવતાં લખાણ ગણું કે-સમુદ્ર પ્રાસન કરવા સાર પંકાવેલા-નૃસીંહી વાંચતાં સંકેત થઈ કે એવું ખરું સ્વસ્થ થઈ છે એમ જો કોઈ પૂછશે તો ! તેથી એવું ઉમેરવું બારે પાસવાની જીકથી તે કાઢી નાંખવાનો સંકેત કર્યો ! પણ તે મળી આવે તો તો એવું સ્વસ્થ થોડી કાઢવું એવી ધારણાથી લેઈ કરવા માંડી અને સાધારણ રીતે આપણને એક વિષયનું સાહિત્ય તે વિષય લખતી વખતે પોતાની મેજેલ મળી આવવાનો કુદરતી નિયમજ હોવાથી એક પુસ્તકમાંથી તેનો કંઈક ઉલ્લેખ મળી આવે. બસ મારી શોધ પૂરી થઈ અને મારે તે વાક્ય કાઢી નાંખવાનો પ્રસંગ આવ્યો નહીં ! (સમસ્તલના લખાણમાં તો એ વાક્યજ નથી કે જેથી તેનો ખુલાસો કરવો પડે). એજ અગત્ય અને હોવાનું જાણી ૫૮ મા પાનાની કુટુંબ.

આસા છે કે આટલો ખુલાસો પુરતો થઈ પડશે.

ગીરગામ મુબઈ
તા. ૧૭-૮-૧૯૧૨.

}

બરીપ,
મગનલાલ માલોક્લાલ ઝવેરી.
('સામાજ્યનું ૨૬૨૫' ના અનુવાદક).

વિદ્યા, વિજ્ઞાન, વિદ્યુત તથા વૈદ્યક સંબંધી નૂતન ખબરો અને વિચારો.

મરઘીના બચ્ચાંને માટે વિજ્ઞાનીના જોરાક !-મુખ્યત્વે કરીને મરઘીના બચ્ચાંને જીવંતમાંથી બહાર કાઢવાને માટે વીજળીનો (જોરાક તરીકે) ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. સવારે અને સાંજે આસારે બંને કલાકે થોડી મિનિટ સુધી મરઘીના બચ્ચાંઓની આસપાસ રહેલી ચીજોને વિજળીક પ્રવાહ આપવામાં આવે છે. બચ્ચાંઓ કે જોરોના ઉપર આ પ્રયોગ કરવામાં આવે છે તે તેઓના અસલ વર્તન ઉપરાંત સાધારણ જોરાકના ૨ ભાગ જેટલાં વર્તનમાં રહે છે. મરઘીના બચ્ચાંઓ જોરોના જોરાકને વિજળી આપવામાં આવે છે તેઓ પણ વિજળી સિવાયના બીજા જોરાકવાળા બચ્ચાંઓથી વર્તનમાં મેંડે ચાળીસ ટકા જેટલાં વધે છે. આથી નજીક બચ્ચાંઓ મજબૂત થાય છે અને તેઓના મરણનું પ્રમાણ ઘટે છે. જો આ પ્રયોગ મનુષ્ય જાતિને લાગુ પડે તો તેઓની આજીવિકાના ખર્ચમાં ઘટાડો થાય ખરો ! (વીજળીના જોરાક સંબંધી વિશેષ વિવેચન આ અંકના ૧૮૨ મા પાના પર છે.)

મગરમચ્છનું મૂલ્ય-તેનાં એક ટન હાડકાંની કીમત ૨૫૦ પાઉંડ થાય છે. આ સમય એવો હતો કે જ્યારે તેને માત્ર તેની ચરબી અને હાડકાને માટે પકડવામાં આવતું હતું અને તેના શરીરનો બાકીનો ભાગ નાંખી દેવામાં આવતો હતો. વળી તે સમયે તેને નાના ભાલાથી મારી પકડવામાં આવતું હતું. આ જુના સમયના ભાલાઓને હાલની ગોળી વાળી બંદુકોને બદલે તિરંગાંજલિ મળી છે. વળી આ સર્વ કામ હાલના સમયમાં મોટી ઓટમાંથીજ થાય છે. વળી ચાલુ જમાનાનાં કારખાનાંઓ મગરમચ્છના શરીરના દરેક ભાગનો ઉપયોગ કરે છે. અને તેથીજ કરીને કોઇ પણ પ્રકારનું મગરમચ્છ પકડવાને માટે મહેનતના બદલામાં કાંઈ મળે છે. કેટલાક નાની જાતના મગરમચ્છ જેને કાળી માછલીઓ કહેવામાં આવે છે તેની કીમત ચોખામાં ચોટી થોડા પાઉંડ પણ હોય છે. વધારે કીમતી જાતના મગરમચ્છની કીમત ચોખામાં ચોટી ૧૦૦૦ પાઉંડ હોય છે.

મગરમચ્છના સાધારણ જાતના તેલના એક ટનની કીમત ૧૮ પાઉંડ છે. અને સર્વોત્તમ તેલની કીમત તેથી બમણી હોય છે. આથી આપણે સહેલાઈથી જોઈશું કે મગરમચ્છ કેટલું કીમતી પ્રાણી છે. તેના શરીરની દરેક બીજીનો ઉપયોગ થાય છે. વળી એવી અશ્વ આસે છે કે તેના શરીરમાંથી અત્તર જેવો પદાર્થ પણ નીકળી શકે તેમ છે! અને તેની એક આઉંસની કીમત ૩૦ શીલીંગથી ૪ પાઉંડ સુધી વાંઢી શકાય તેમ છે.

ઝાલતી દીવાલ અને હાલતો મીનારો:-પંજાબના ગુરદાસપુર ગામમાં એક ઉંચી પાકી દીવાલ છે તેમજ તે મજબુત પણ છે; પરંતુ ખુબી એ છે જે કોઈ તે પર ચઢી તેને હલાવે તો તે પુષ્કળ હાલતી, એટલા ખાતી દેખાય છે! એની એ ખૂબીનું કારણ જણાતું નથી. મેજર કોરીગન નામના એક અંગ્રેજે તેનું ચિત્ર તથા વર્ણન એક ઇંગ્લેન્ડ માસિકમાં મોકલ્યું છે. આચાર્યની વાત છે કે ખુદ ગુરદાસપુરના લોકોને પણ એનાં કારણની ખબર નથી!

અમદાવાદમાં તો આવા બે ઝાલતા મીનારાઓ છે, જે આશરે ૨૦૦-૩૦૦ વર્ષ ઉપર બંધાયા હતા. તે મીનારાઆશરે ૧૫૦ ફીટ ઉંચા છે, અને એક બીજાની પાસે ઉભા છે તેની. કરામત એવી છે કે એક મીનારા ઉપર ચઢી તેને હલાવતાં બીજો પણ હાલે છે. એક મીનારાનો કેટલોક ઉપરનો ભાગ તુટી ગયો છે, જે, ૧૦૦ વર્ષ પર ચલણા ધરતીકંપને જવાબદારી છે. આજે મીનારો હલાવે હાલે છે તે સિદ્ધ કરવા પાલામાં પાણી રાખીને તે દાયમાં આપવામાં આવે છે. મીનારાનો ભાગ પકડી તે હચમચાવતાં દાયમાંના ખાણમાંનું પાણી પણ પુષ્કળ હાલે છે, અને ઢોળાય છે. આ જતાં મજબુતીમાં મજા નથી; એવી તેની કરામત છે. પ્રાચીનવસ્તુ શાસ્ત્રના રસિક લોર્ડ કર્ઝને આ મીનારા પર ચઢી તેનાં ઝાલનનો અનુભવ લીધો હતો.

અપવિત્ર રેશમ:—એક જર્મન વૈજ્ઞાનિકે ઘણાં વર્ષની કાશીકથી ઘોડાના માંસમાંથી રેશમ તૈયાર કર્યું છે; તે સાડાં સફાઈદાર અને મજબુત છે. તે, પાણી, થંડી દવા, કે બીજા કોઈ રીતે બગડ્યું નથી. એનાથી ઝીણાં વસ્ત્ર વણાતાં નથી પણ જ્યાં વસ્ત્ર બહુ મજબુત અને સુંદર થાય છે.

સાધારણ માણસોની નાડીના એક મીનીટના ઠેકા:—ની સંખ્યા નીચે પ્રમાણે તારત્રી છે.

પુરત જન્મેલું બાળક	૧૪૦-૧૫૦	સાનથી થોડ વરસ મુધી	૬૦-૭૫
એક વરસની અંદરનું	૧૩૦-૧૧૫	થોડથી એકવીસના	૮૫-૭૫
બે વરસની અંદરનું	૧૧૫-૧૧૦	એકવીસથી પાંસડ મુધી	૭૫-૬૫
ત્રણ વરસની અંદરનું	૧૦૦-૬૦	અને ઘડપણે	૮૫-૭૦

શરીરના મુખ્ય ભાગનું વજન:—નીચે પ્રમાણે છે.

પુરૂષનાં ભેગાંનું સરેરાસ વજન	૫૬ ઓંસ (૧૪૭ તોલા)
સ્ત્રીનાં " " "	૪૪ ઓંસ (૧૧૦ તોલા)
કહેળાંનું વજન " " "	૪૫-૬૦ ઓંસ (ઓંસ=૨૫ તોલા)
ગુરદાંનું વજન " " "	૪૪-૪૫ ઓંસ.
આંતરડાંનું વજન " " "	૪૦-ઓંસ મુધી.
હૉગરીનું વજન " " "	૪-૫ ઓંસ.
મરદનું હૃદય " " "	૧૦-૧૨ ઓંસ.
સ્ત્રીઓનું હૃદય " " "	૮-૧૦ ઓંસ.

આંશુની પરીક્ષા:—એ તો સર્વે જાણે છે કે આપણા શરીરમાં પુષ્કળ દાર છે. એક વખતે એક વૈજ્ઞાનિકે પોતાની આંખમાંથી શેકને લીધે પહેલાં આંશુનું નિરીક્ષણ કર્યું. તેણે તે આંશુ એક કાચ પર પાડ્યું. થોડાક વખત પછી તે સૂકાઈ ગયું. બાદ તેનું નિરીક્ષણ કરતાં તેમાં દાર વાળાં ધાખાં ધાખાં જણાયાં. બાદ તેણે જુદી જુદી લાગણી વખતે પહેલાં આંશુથી એજ રીતે પરીક્ષા કરી જેના પરિણામમાં તેને જણાયું કે દરેક લાગણીનાં પડતાં જુદી જુદી જાતનાં આંશુમાં જુદી જુદી જાતના દારાકર જણાય છે. આ રીતે આપણે પોતે પણ ઉપક્રા શોધકની માફજ સફળદર્શક યંત્રમાંથી નિરીક્ષણ કરી શકીએ.

વનસ્પતિથી કપડાંની બનાવટ:—અમેરિકામાં કપડું બનાવવા સારું એક રોપો વાવવામાં આવ્યો છે, જેને હિંદુસ્તાનમાં રામજાણુ અથવા દાધી ચંધાદ કહે છે. એ રોપાનાં પાંતરાંને પાણીમાં સડાવી ખૂબ ટૂટેલા બાદ તેમાંથી દોરો ઘડવામાં આવે છે જે રેની સાથે મેળવી વણવાથી કપડું નરમ અને મજબૂત થાય છે. પશ્ચિમ હિંદુસ્તાન, ગુજરાત, અને ઝાંસીમાં એનાં દોરડાં બનાવવામાં આવે છે જે કાચા અને સજ્જાદિનાં દોરડાં કરતાં બહુ મજબૂત હોય છે. એવું જણાય છે કે એક રોપો ઝાંજામાં ઝાંજો દર રતલ દોરો આપી શકશે અને એ દિસાએ એક એકર જમીનમાંથી ૮૦૦ ટા દોરો થઇ શકશે. ભારતવાસીઓ પણ કેસીસ કરે તો એનાં લાભ લઇ શકશે.

પૌષ્ટિક તત્વોની તુલના—૧ રતલ માખણ; ૬ રતલ પટેલ; ૫ રતલ ગોમાંસ અથવા ૧૨ રતલ દુધ એ સર્વેનાં પૌષ્ટિક તત્વો સૂચનાં છે.

વીજળીની શોધથી એક તરફ છુટાછેડાની ને બીજી તરફ સ્વચંદ્રની પીડા પતી જશે !—એમ વિદ્યુતના વર્તણૂકોના નિયંત્રણા ઘોડાઓ દોડે છે ! તેઓ તરફથી કહેવામાં આવે છે કે, સ્ત્રી પુરૂષોના એકબીજાથી વિપરીત સ્વભાવ-લવિષ્યના વીજળીક યંત્રથી પરસ્પાદ આવશે. સ્ત્રી પુરૂષથી વિરુદ્ધ છે, અને બે સિધ્ધિઓ તે ' પોઝીટીવ ' તથા ' નેગેટીવ '

સ્થિતિ છે. ' પોઝીટીવ ' સ્વભાવવાળા જુવાન પુરૂષે ' નેગેટીવ ' સ્વભાવની સ્ત્રી સાથે તથા ' નેગેટીવ ' સ્વભાવવાળા પુરૂષે ' પોઝીટીવ ' સ્વભાવની સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવાથી તેમની કુદરતી રાક્ષ આવે એવો નિયમ છે. વીજળીમાં એજ બે પ્રકાર છે, અને પુરૂષનો તે બેમાંનો કયો સ્વભાવ છે, તે વીજળીક પંચથી જાણી શકતાં, યોગ્ય સ્વભાવનીજ સ્ત્રી સહજ પ્રાપ્ત થઈ શકશે ! આથી સંવનન (wooing) લગભગ ફાસતુ પુરોષમાં થઈ પડશે, સ્વપંચર માટે લગભગ અવકાશ નહીં રહે, અને છૂટા છેડાને માટે તો સ્થાનજ નહીં રહે ! કારણ કે છુટાછેડા તો પરસ્પર બંધ ન બેસના સ્વભાવ (જેને છુટાછેડાના કોષ્ટકમાં incompatibility of temperament કહે છે) ને લીધે, નેગેટીવ સ્વભાવવાળો તેજ સ્વભાવની અથવા પોઝીટીવ સ્વભાવવાળો તેજ સ્વભાવની સ્ત્રી સાથે પરણવાથીજ, સ્વભાવનું કન્ફેક્ટું ઉત્પન્ન થાય છે અને તેઓ એક બીજાને પ્રસન્ન કરવાને બદલે ખિન્ન કરે છે. હવે સાસુઓને ઉમેશ્વર જમાઈનું તલીયું કેમ છે તે તપાસવાનું નહીં રહે પરંતુ તે " વીજળીક રીતે યોગ્ય છે કે નહીં " તેજ પ્રધાનપણે તપાસવાનું રહેશે !

વીજળીનું લોગન—વીજળીથી લગ્નજ નહીં પણ લોગન આપવાને પણ આપણા જરાક લાઠંભદ જેવા લાગતા પાશ્ચાત્ય સાયેન્ટીસ્ટોની આશા છે. ગયા ઓગસ્ટના ' સત્ય ' ના અંકમાં ' રોકફોર્મ ' માં જે વિદ્યાર્થીઓના આરગમાં વીજળીક પ્રવાહ દાખલ કર્યો તેઓ પ્રવાહ વિનાના આરગના વિદ્યાર્થીઓથી વધારે પુષ્ટ થયા તેનો વિગત આપી હતી. ઉપર અરથી સંબંધી વિગત આપી છે. વીજળીક પ્રેફિસરો હવે વધારે કહે કે એવો પણ વખત આવશે કે પુષ્ટિ સાર જોરાક સુશક્ત્ર નહીં આપવો પડે. માણસોને જુખ લાગે ત્યારે બસ વીજળીક પંચના પ્રવાહના આચ્છા (Shocks) આપવા । આથી તેનું પેટ ભરાઈ જશે ! ! બસ અચરનચર માણસે વીજળીક પ્રવાહથી જોડેલી ખુશી પર બેસવું અને બાદ પ્રવાહ છોડવો, કે થયું—આ મતસજનું બાપણુ જર્મનીના એક વિદ્વાન પ્રેફિસરે " સોસાઇટી ફોર ધા એડવેન્સમેન્ટ ઓફ સાયન્સ " નામક સભાએ ભરેલી કૅબિનેટ સન્મુખ આપ્યું હતું. મહી પાણું ભેંસશે કે નહીં તે સ્પષ્ટ નથી, પણ પાણીની બહુ પંચાત નથી. ખચ્ચાત બે, અન્નની પંચાત, જે દુન્યાની મોટામાં મોટી ઉપાધિ છે, જે અનેક બીજી ઉપાધિઓ અને સઘળી લગાઇનું જડમૂળ છે, તેના અંત વીજળીક આચ્છા મહત્ત્વ કરવાથી આવે તો ખ્રીસ્તીઓ પોતાનું હૈયન, મુસલમાનો બેહેરત, જૈનો શિલા, વેશ્યુવો ગોસાક અને શેવો કેશાસ એ સઘળું લગભગ જૂઠી જશે । વીજળીના પ્રવાહથી અન્નાદિ વધારે જાદી પરિપક્વ થાય છે તે કરતાં પણ આ શોધ અતિવિશેષ ઉપયોગી છે. લાવ એજ છે કે પછી લોકોમાં આગસ માતું માશે નહીં, કારણ કે અન્ન ખાવાથી તેમને ઝાડે ફરવા જવાની ખપ તરદી નહીં પડે ! આ શોધપર તો એક નવલ કથા લખાય એમ છે. ! બીખારીઓ ટળી જશે, એજ એક લાલ જેવો તેવો નથી. પરંતુ પ્રજામાં બીજા કુર્ચુઓ વધી પડશે; કારણ કે હાથ તો પેટના જુખ્યા પેટની પીડામાંથી પરવારે તો બીજા કુર્ચુઓ પ્રતિ લક્ષ આપી શકે ન ?

વિદ્યુદ્વિદ્યાથી વનસ્પતિને મળતી પુષ્ટિ—એક જર્મન વિદ્વાન શાસ્ત્રી પ્રોગ્રામિ ક્સેન્સની નજીક કીશોના વિજ્ઞમાં અખંડચથી દેખાડી આપ્યું છે કે ખાતરની અંદર વિજળીના પ્રવાહ દાખલ કરવાથી અનાજનો પાક મણે વધારે સારો ઉતરે છે. તેણે સિદ્ધ કરી બનાયું છે કે વિજળીના પ્રવાહથી જવનાં પાકમાં શેંકડે ૩૨ ટકા, ઓટના પાકમાં ૪૩ ટકા, બટાટાના પાકમાં ૨૪ ટકા અને રટોગેરી પુષ્પના પાકમાં શેંકડે ૫૦ ટકા જેટલો વધારો થાય છે, જેમ

આ આંકડાઓ પાકનો વધારો બતાવે છે તેમ જાતમાં સુધારો પણ થાય છે. વિજ્ઞાનિક પ્રવાહની મદદે તૈયાર થયેલાં કંદમૂળમાં ૨.૨ થી ૨.૭ ટકા જેટલું ગળપણ વધારે હોય છે. આવીજ રીતે તંબાકુના પાકમાં ધણોજ વધારો થાય છે. તે ઉપરાંત તેના જીવાના ફળુગા પુટવામાં ૨૬ ટકા જેટલી ઝડપ માલમ પડી છે. તેનાં મૂળ ધણોજ મજબુત હોય છે અને તેનાં પાંદડાં ધણોજ કાળાં માલમ પડ્યાં છે. આવી રીતે વિજ્ઞાનિક જળનો પણ ઉપયોગ થાય છે ! અવિધ્યની વિજ્ઞાનશાસ્ત્રની અધિષ્ઠાત્રી દેવી વિજ્ઞાની ઘણે કે શું !

ખીસામાં રખાય એવાં ટેલીફોનની મદદથી બહેરાં મનુષ્યો ગમે ત્યાંથી બેઠા સાંભળી શકે છે !—સેંકડે પાંચ ટકા જે સો લાખોજા વત્તા પ્રમાણમાં બહેરાં છે. તે દુઃખ દૂર કરવાને અને બહેરાઓ સારા મનુષ્યની માફક કેવી રીતે સાંભળી શકે તેના ઉપાયોની શોધ અત્યાર આગમ્ય ધણા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ અને વૈદ્યો કરતા આવ્યા છે. અમે પણ ગત માસમાં મી. અને ખીસીસ વીલીયમની બહેરાં અને સુગાને માટે ટેલીફોનથી વાતચિત કરવાની શોધની સમજ આપી હતી. પણ હવે માત્ર બહેરાંઓ એક નાણુક યંત્રની મદદથી કેવી રીતે બેઠાં બેઠાં શુદ્ધ સાંભળી શકે છે તેની સમજ આપીએ છીએ. બહેરાંઓને માટે ખીસામાં રાખવાની ટેલીફોનની પ્રથમ શોધ દસ વર્ષ આગમ્ય થઇ હતી. અને તે યંત્રને “ રોટલ ઇલેક્ટ્રોફોન ” નામ આપવામાં આવ્યું હતું. દિન પ્રતિદિન તેમાં સુધારો વધારો ચલો ગયો અને તેના પ્રતાપે હાલના યંત્રથી માત્ર બહેરાંઓ સાંભળી શકે છે એટલુંજ નહીં પણ તે યંત્રના હંમેશના વપરાશથી બહેરાંઓનું બહેરાપણું નષ્ટ થઇ જાય છે. આ યંત્ર, એક નાની “ બેટરી, ” એક લીલા તાર, અને એક રકબીના આકારના ચક્કરનું બનેલું છે. “ બેટરી ” ને ખીસામાં સહેલાઈથી રાખી શકાય છે. અને ચક્કરને કેસ અથવા કોટ ઉપર ભરાવી શકાય છે. આ બંનેની સાથે તારનો સંબંધ રાખવામાં આવ્યો છે. અને આ તારનો સંબંધ એક અવાજ જવાની નળી સાથે રાખવામાં આવ્યો છે, જે સહેલાઈથી હાથમાં સંતાડી શકાય છે. ત્યારે કોઈ પણ સાંભળવાનું હોય છે ત્યારે આ નળીને કાન આગળ ધરવાથી દરેક અવાજ શુદ્ધ રીતે સાંભળાય છે. કારણ કે સામા મનુષ્યના બોલેલા શબ્દનો અવાજ કોટ ઉપર ભરવેલા ચક્કર ઉપર પડે છે અને તેની સાથે જોડેલા તાર દ્વારા નળીમાં થઈ કાનમાં અવાજ પ્રવેશ કરે છે. આવી રીતે સાંભળતા મનુષ્યની માફક બહેરાંઓ શુદ્ધ સાંભળી શકે છે. આ યંત્ર જુદી જુદી ક્રિયા-શક્તિ વાળાં બંનાવવામાં આવે છે ! અત્યાર સુધીની બનાવટોમાં બોલનારની પાસે બહેરાંઓ જવું પડતું, અને બોલનારે જુગલામાં બોલવું પડતું. પરંતુ આ શોધથી બાપણું કર્તાવું રંજભૂમી પર થતું બાપણું પણ બહેરાં દૂરથી ગેલરીમાંથી સાંભળી શકશે !

છબી પાડવાના યંત્રની કોર્ટમાં જુભાની !—છબી પાડવાની કળા કેવી ફેરફાર મંદ નીવડી : છે તેના દાખલો “ ધી એન્થ્રોપર ફોટોગ્રાફર ” પત્ર નીચે પ્રમાણે આપે છે:—થોડા સમય પર લોહીથી ખરડાયેલા એક રમાત કોર્ટમાં રજુ થયો હતો. પુરાવા માટેનું મનુષ્યે તે રમાત એવી રીતે ઘોઈ નાંખ્યો હતો કે તેના ઉપર કોઈ પણ જાતના ઝાલા દેખાતા નહોતા. તેના ઉપર ધણી જાતના રસાયણીક પ્રયોગો કરવા છતાં લોહીનું પ્રયશ્નરણ થઇ ચક્રુ નહોતું અને તેમાં લોહી છે એમ જણાયું નહીં, પણ આખરે ઘેરા શુરા રંગનું ગળણું વચ્ચે રાખી તે રમાતની અડધાં મોટી છબી પાડવાથી માંદું

પડ્યું કે તે રૂમાલને કાઢી કાઢી જગ્યાએ લોહીના ડાબ પડ્યા હતા. ત્યાર બાદ તે "તે જગ્યાએ" રસાયણિક પ્રયોગો કરવાથી માલુમ પડ્યું કે ખરેખર તેજ લાગ લોહીથી ખરડાઈલો હતા. આવી રીતે છત્રી પાડવાથી એટલું તો સિદ્ધ થઈ ચુક્યું છે કે લાલ ડાબાઓ જે બરાબર સાફ કર્યા બાદ એકલી આંખે પારખવા મુશ્કેલ થઈ પડે છે તે છત્રી પાડવાના યંત્રથી ધણીજ સહેલાઈથી પારખી શકાય છે. આવી રીતે છત્રી પાડવાના યંત્રથી બનાવટી દસ્તાકાર પણ આજ રીતે પકડાય છે. સુલ કરતાં સોગણી મોટી તેની enlarged છત્રી પાડવામાં આવે છે. દેવ બનાવટ કરનાર ગમે તેવી આબાદ નક્કલ કરનાર હોય પણ તે મુક્ક સર્દો બહુજ ધીમે ધીમે ચીતરે છે, તેથી સહીમાં સૂક્ષ્મ ધુમ્મરી આવી હોય છે, જે અસલ લખનારની સહીમાં હોતી નથી. આ ધુમ્મરીઓ બહુ મોટી છત્રી પાડવાથીજ રમટ જણાઈ આવે છે. enlarged ફોટોગ્રાફી આ પ્રમાણે એક જાતનાં સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રનું કામ કાઢમાં કરે છે.

જેડકાં બાળકોને સુખદુઃખનો અનુભવ એક સાથેજ થાય છે—જેડકાં બાળકોને એક સાથે અને એકજ સમયે દુઃખ પડે તે કદાચિત્ અસંભવિત લાગશે. પરંતુ નીચેનાં દાખે લાગણીથી આ શંકાનું સમાધાન જરૂરજ થશે—હાલમાં એટ્સીના અનાથશાળા અમદાવાદ તરફથી ખબર આપવામાં આવી છે કે હાલમાં એક ૧૬ વર્ષની કુમારિકા ન્યારથી તેની સાથે જ જન્મેલી બહેન અઢી વર્ષની ઉંમરે મરણ પામી હતી તે લાચથી બહેરી અને મુગી થયેલી છે. વૈજ્ઞાનિક શોષ-પ્રોજેક્ટી પરીક્ષા આવાં ૩૫ જેડકાંના અનુભવનો ઇતિહાસ ખાસ ભેગો કરવાથી માલુમ પડ્યું છે કે તેમાંથી આજમાં આજ સાત જેડકાંઓ તેઓનાં નેડકાંનાં જોવાજ રોગથી, પીડાતાં, તેમને રોગ જુદા રહેવા છતાં, દુર દેશોમાં હોવા છતાં સાથેજ લાગુ પડતા ને સાથેજ સારા થતાં વળી બીજા એક વધુ અન્યથા જેવો દાખસો બે કુમારિકાઓના છે. તેઓ બંને જેડમાં જન્મી હતી. તેમની ઉંમર વીસ વર્ષની છે. હાલમાં તેઓ એક એવી જાતનાં રોગથી પીડાય છે કે તે બંનેથી દાદર ઉતરી શકતો નથી. વળી બે બાળકો કે જેઓ કાંતના રોગથી પીડાતા હતા તેમના દાંત ન્યારે કાદવામાં આળ્યા ત્યારે માલુમ પડ્યું કે તે દાંત એકજ સરખા અને એકજ રચનાના હતા. વળી કાંતનાં પણ કાંસના એક જેડકાં લાકડાંઓનાં દાખલો આવે છે. તેમાંના એક પેરિસમાં અને બીજા વીયેનામાં રહેતો હતો. આ બંને લાકડાંઓને એકજ સમયે એકજ જાતનું દરદ લાગુ પડ્યું હતું. તેઓ એકજ જાતનાં દરદથી એકજ સમયથી પીડાતા હતા તે તેમને પત્રવ્યવહારથી માલુમ પડ્યું હતું.

ગોળી લાગવાનું જ્ઞાન થવા પહેલાં શું મૃત્યુ થઈ શકે છે?—હા ! કારણ કે નવી દબની બંદુકની ગોળીને હૃદય અથવા બીજા ગંભીર રચનામાં પેસતાં આવે તે સેકંડનાં તેર હનરમાં લાગ જેટલો વખત લાગે છે. દેવે ગોળી લાગતાં જ્ઞાનતંત્રીઓ દ્વારા મગજને તાર પહેંચે ત્યારેજ ગોળી લાગી એમ ખબર પડે. હૃદયથી જ્ઞાનતંત્રીઓને સંદેશો લઈ જતાં સેકંડનાં બે બધા છટ્ટો લાગ જોઈએ છીએ—ક્યાં છટ્ટો અને ક્યાં તેર હનરમાં ? આ કારણથી ગોળી લાગતાં સાથે માણસ મરી જાય અથવા જોલાન થઈ જાય અને તેથી તેને ગોળી લાગી છે એવું પાંચેજ મનુષ્યને ખબર પડ્યું ન પડ્યા પામે એ સંભવિત છે.

ઉદરોં મારવાની નિર્ધિક્તા—એ પાથી સિદ્ધ થાય છે કે તેની પ્રજનન ચક્રિતની કુદરૂપતા એટલી તીવ્ર છે કે, તેજ ઝડપથી નાશ ન કરે ત્યાં સુધી તે કુદરૂપી રીતે વધવાજ

જંઘાં સંકરો. એવી ગણતરી કરવામાં આવી છે કે, તો કેટલાને પુરતું ખાવાનું મળે, નારા ન થાય અને વૃદ્ધિ થવામાં બાધ ન આવે તો એકજ લાઘ્યાળી નોકામાંથી ત્રણ વર્ષમાં બે કરોડ કરતાં વધુ ઉદરો થશે ! પોતાનાં વાહનને ગણપતિએ કાંઈ વૃદ્ધિનુંજ વરદાન તો નથી આપ્યું ? મુખપંતી મ્યુનીસીપાલિટીએ આ પછી નકામા તેમને મારવા પાછળ પૈસા ખર્ચ્યાં કરતાં અ-કલ્પું નેમ્મો.

બોલતાં એમને એમ આવડી શકે ખરું ?—તે વિશે કેટલાક વખત ઉપર કા-ન્સેના પંડિતોએ પ્રયોગ કર્યો હતો. તેઓએ બે નાનાં જાળકાને એક બહેરાં અને મુંગા એવા એક જુગલ નોકાંને હસ્તક ઉછેરવા આપ્યાં હતાં અને એવી ફરમાસ કરી હતી કે કોઇ પણ મનુષ્ય-ના સંસર્ગમાં બાલકોને આવવા ન દેવાં. ૧૦ વર્ષ બાદ તે જાળકાને તપાસવામાં આવ્યાં. તેઓ છતી જીલ કાને બોલી શકતા નહોતા. તેમને દત્તક લેનાર બહેરાં મુંગાં ધણીધણીપણી મરઘી ઉછેરવાના ધણી કરતા હતા તેથી તે બે જાળકા ૧૦ વર્ષમાં શીખીને એટલુંજ શીખ્યા હતા કે મરઘા તથા મરઘીના દરેક અંગજ આગાદ કરતા હતા. આ બીના ધણી અર્થસૂચક છે. સામાન્ય જ્ઞાન, તે આપવા વિના પ્રાપ્ત થતું નથી, અને મનુષ્યની આદિમાં બોલવા વગેરે જ્ઞાનનો દાતા કોઇ હોવાજ નેમ્મો. તત્કર્થ કે પરમાત્મા તરફથી સૃષ્ટિના આરંભમાં મનુષ્યને પુરતું જ્ઞાન આપવાની કાંઈ પંથુ વ્યવસ્થા ચપક્કી હોવીજ નેમ્મો. નહિ તો આજ કુદી શબ્દ—“વાજનાં જ્ઞાનની ગેરહાજરીમાં આપણે બધા મુંગાજ હતા.

એરના ઉપાય—કદાચ કોઇ મનુષ્યના ખાવામાં, જાણે અથવા અંજણે, એર આવે તો તેની અસર માત્ર એક અડધીકે (Pint) ભરીને મીઠું તેલ પાવાથી નષ્ટ થઇ જાય છે. કદાચ એર ખાનાર મનુષ્યનો બધો મજાનુ હોય તો તેને તેના પ્રમાણમાં વધારે તેજ પીવડાવવાથી તેની અસર જતી રહે છે.

જાનવરોનું સરાસરી આયુષ્ય—નીચે પ્રમાણે છે:—

નામ	વર્ષ	નામ	વર્ષ
મચરમચ	૧૦૦૦	કુકર	૨૦
હાથી	૪૦૦	ધોડા	ધણી વખત ૬૦
બીલાડી	૧૫	”	સરેરાશ ૨૦
ખીસકોલી	૭-૮	હિંટ	૧૦૦
સસકુ	૭	દરણુ	અનિશ્ચિત
રીંછ	૨૦	“ ધગલ ” પક્ષી	કેટલીક વાર ૧૦૦
વર	૨૦	જંગલી દાગડો	ધણી વખત ૧૦૦
શિયાળ	૧૪ થી ૧૬	સાજહંસ	૨૦૦
સિંહ	આશરે ૭૦	કાચબો	૧૦૦

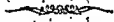
સસ્ત્રપ્રયોગના દિગ્વિજય ! ૧. નેહન હોપરીન્સ હોસ્પિટલમાં યોગ્ય દિવસોની વાત ઉપર ૩ દરદીઓને દાખલ કરવામાં આવ્યા હતા, જેઓ ઘુંટણના ‘ ટ્યુબરક્યુલોસીસ ’ (ક્ષય) થી પીડાતા હતા. સસ્ત્રક્રિયાથી ટ્યુબરક્યુલોસીસના સાંધાઓને કાપી કાઢી નાખવામાં આવ્યા અને તેને કેકાણે તુરતમાં અકસ્માતથી મરણ પામેલા નિરોગી માણસના સાંધાને કાપી લાવીને

યુરોપમાં મહાપુરુષોના હસ્તાક્ષરનું મુલ્ય-મૂલ્ય હતું અંકાય છે. તેમના હાથના એક કામળા પણ ૧ થી સેંકડો પાઉંડ તેનો સંગ્રહ કરવામાં રસિક, તેના રસિક તથા શ્રીમંત મંત્રણો આપે છે. ચાહુ જ્ઞાનાનો પ્રતિષ્ઠિત મનુષ્યના હસ્તાક્ષરની કિંમત સાધારણ રીતે અડધી મિની અંકાય જે કદાચ તેના હસ્તાક્ષર કોઈ ઉપયોગી પત્ર હપર હોય છે તે તેની કિંમત ૩૦ શીલીંગથી ૫ પાઉંડ નું અંકાય છે. હાખલા તરીકે પ્રસિદ્ધ નવલકથાકાર મીસ મેરી કોરેડીના હસ્તાક્ષરની કિંમત ૩૫૦ શીલીંગ છે. અમેરીકન મજકા માર્ક ટ્વેઇનના હસ્તાક્ષરની કિંમત ૩ પાઉંડ ૫ શીલીંગ છે અને મરુમ ન્યુ વર્લ્ડની હસ્ત લિખિત કવિતાની કિંમત ૫ મિની છે. વળી તે ઉપરાંત કાર્લ માર્ક્સના હસ્ત લિખિત પુસ્તકની કિંમત ૪૫ પાઉંડ અંકાય છે. આ દેશમાં મહાપુરુષના પૂજને માત્ર ગુરુપ્રતિની અધિકમૂલ્ય રૂપ લીધું છે. યુરોપમાં મહાપુરુષ પ્રતિની બક્ષિયે તેની યોગે સમારક રૂપે સંગ્રહી રાખવાનું રૂપ લીધું છે. પ્રીન્સ ખીસમાર્કના હાલમ, બીરમાર્કના વાળ સંપત્તિ અને તે વચીને તે સાચો રૂપીયા કમાઈ મોડો ! કોને ખબર કોના હરો ?

શું સાચું ? ફ્રાંસી કે બદસુરત બેરી ?—અ કોઈ મનુષ્ય સફાલે જતા મહાસેનક સર વેલ્ડ, સફાલતા જીના મકાદમાં લય છે તે તેના વાંચવાના આરંભની બાજુના આરંભમાં એક છબી જુએ છે, જે છબી ઇંગ્લેન્ડના પ્રધાન મંત્રીમાંથી હાલમાં ચલનાયું આપનાર લોર્ડ મલ્ટર એક એશીએનના કિસ્વાના મહિના હૈયુથિક ઇતિહાસ પર અન્યથા જેનું અંકાયનું પાઉંડ છે. આ છબીના ચીતરનાર કંપેટી નામ છબીના મૂળ રૂપ વેલ્ડર સફાલે એક મિત્ર હતો. વીલીયમ સફાલ કે જેનાં વંશમાં વેલ્ડર સફાલે જન્મ થયો હતો તેને એશીએનના લોર્ડ સર ગીડીઅન મેરીની મિલકત પચાસી પડવાની દુર્બલિય યદ હતી. સર ગીડીઅન હાલના લોર્ડ એશીએનના પૂર્વજ હતો. અચૂક સચિએથી વીલીયમ સફાલે તેની ધારણામાં પગલ પડ્યા. અને તેથી કલકું તે શુદ્ધ ગીડીઅનના હાથમાં સપડાયો. તેને કેટલી તરીકે ટવીડ નદીના કીનારે અવેશ એશીએનના કિસ્વામાં લાવવામાં આવ્યો આ સમયે લેડી ગીડીઅન મેરી કિસ્વાના ઝરખામાં બેઠી હતી તેણે પોતાના ધણીને આ સુંદર જવાબને કેદ કરી લાવતાં જોયો. તેણે તેમ કરવાના કારણની તપાસ કરી ત્યારે તેણે પતિએ જવાબ આપ્યો કે તેને ફ્રાંસીને લાકડે ચડાવવાને કેદ કરી લાવવામાં આવ્યો હતો. લેડી વીલીઅન મેરીએ જવાબ આપ્યો “ ના, ના, તે બનેલ કેમ ? શું આ બુલસુરત જવાબને ફ્રાંસી દેશે ? અને મારી જાણે કુમારિકાઓ ધણી વિના રખડો ? વહાતા ! આપણે તેને આપણી પુત્રી મેમને પસંજીને મળે આવડ કરીશું ” તેણે તેની બેરીની શીખાણનું માન્ય કરી અને વીલીયમ સફાલેને કહ્યું “ જો તારે તારે જાન જવાવવો હોય તો મારી પુત્રી જેનું નામ “ મેમ ” છે તેનું હાથવદન ધારણ કરી અડધુ કે અપર ફ્રાંસીને લાકડે ચડવા તૈયાર થા ! ” અને આ બાબતપર વિચાર કરવાને તેણે ત્રણ દિવસની સુદત આપી મીસ મેમ મેરી ધણીને કદશી હતી. તેને વીલીયમ સફાલે જેવો રૂપાળો પુત્ર તેનું પાણિમદણ કરે તે અશક્યવત્ હતું. પ્રથમ તો તેણે મીસ મેમ મેરીને પસંજીને આપણી ના માફી. પરંતુ ત્યારે તેના ગળામાં દોરડું નાંખવામાં આવ્યું ત્યારે તેણે પોતાને જાન જવાવવાની ખાતર તેને પસંજી પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી. એવું કહેવાય છે કે તેને જુદા પડવાથી ધણીનું મુખ યથું સ્વસ્થવતી દુઃખી કરી રાકે છે, તો બદસુરત મુખી કેમ ન કરી રાકે ? આ બીના એશીએનના સેક્રેટરી વર્થ પર્ના લોર્ડ લોકોની આપણી પર પણ સારો પ્રભાવ પાડે છે.

એક બૂલ-આરપાડના સર્કલ ઇન્સ્પેક્ટર સ. રા. ક્રીમેશ્વર અમૃતલાલ ભટ્ટે ગયા ડી. સેનર ખાસમાં પુનર્જન કર્યું હતું એવી જો ખબર પ્રગટ કરવામાં આવી હતી તે બૂલ હતી એમ હમને જણાવવામાં આવે છે.

ઉત્તમ અંગ્રેજી માસિકોમાંના ઉત્તમ લેખોના સાર.

છેલ્લા દિલ્હી દરબાર વિષે સ્ત્રીની દ્રષ્ટિથી વિચાર—એ વિષય ઉપર પર લખતાં એ યાદગાર ઐતિહાસિક દરબારમાં પોતે શું જોયું તથા સાંભળ્યું તે ઇંડીયન રીવ્યુ (મદ્રાસ-આંગર) માં પતિતોની શુદ્ધિ કરવા માટે પ્રખ્યાત યવજ્ઞ પંચગમી, લાહોરના વડીલ પંડિત રામભજ દત્ત, બી. એ. નાં બંગાલી પત્ની શ્રીમતી સરસા દેવી ચૌધરાણી બી. એ. લખે છે. તે વિદુષી કહે છે કે દિલ્હીમાં સ્ત્રીઓ યોગ્ય પડે રહે છે, તેથી ઉઘાડે મોંએ ફરતી નથી. પરંતુ દરબારને ટાંકે ધર્મથી પણ વિશેષ માન્ય થઈ પડેલો એ રીઝા કાચુ જાણે - કયાં ભાગી ગયો ! દરબારને અંગે રાજા મહારાજાઓના ઉગ્રી નીકળેલા મહાકથો જેવા તંબુઓ, તેની રોસની, નવાં રસ્તા અને નવી નવી સુંદર રચનાઓનો અનુપમ દ્રશ્ય જોવાને પુરુષો સાથે દિલ્હીની સ્ત્રી માત્ર પણ તુટી પડી, અને દરબારના દિનની અનેક દલાઝા આગમયથી તેઓ દરબાર ભૂમી તથા કેપ વિભાગ તરફ પાવલ કે ગાડીમાં આમ તેમ ખુડી મેંચે, વગર પહેરખડતી ! જે નહીં તો પદો વગર ગાજુ ન ખસે તેને માણસો સુધી દગરો પરપુરોની મેલીમાં ખુલ્લે મેંચે જતી મેં જોઈ ! સંસાર સુધારકના ભાષણો વિના આવો અદ્ભુત બાધ-હારિક સુધારો જોત જોતામાં થઈ ગયો. અને એ સુધારો દિલ્હી દરબાર પ્રસંગે થયેલા સાર્વજનિક નિષ્ક્રમણનો સાબ લખને અનેક કુશલતાઓએ હમેશાને માટે માણ કરી દીધો છે. લેખમાં છીજ નવી બાબત એ છે કે, સરવસમાં ભોપાળનાં બેગમ સાહેબની ખાતુમાં, રેસીડેટ બેઠા શ્રીમતીએ પદો ધારણ કર્યા હતા અને પૂર્વ તેમજ પશ્ચિમમાં હમેશાં 'રા' જાને નમન કરતી જતી હતી. પરંતુ રેસીડેટને ખાતુ સાથે ખાતુમાં બેઠેલો જોઈ સ્ત્રીઓ અકિત થઈ ગઈ ! એક તરફ પરદો અને બીજી તરફ પરપુરણ એ શું કોતક ! એવા ઉદ્ધારનીકળ્યાં. કોઈ સ્ત્રી કહેતી હતી કે શું સરકારે યોગ્ય વિના ગાડીમાં બેસવા કહ્યું હશે તો તે પણ બેગમ સાહેબા કશુક કરતે ખરાં ?

આજના નેપાળ સંખ્યાથી અનેક જાણવાજોગ બાબતો—હીંદુસ્તાન રીવ્યુ (અહ્મદાબાદ-સપ્ટેમ્બર) માં મી. હુમીદત હોલ્ટ લખે છે. તે કહે છે કે નેપાળની પાશ્વિયેટને અનેક સત્તાઓ છે પરંતુ રાજ્યનો ખરા ચાલક તો મીકોડોના ડે વિશ્વાસુ સન્નાહકારો (પ્રીન્સ ઇરાનાં કોરીયામાં ચંપકાં ખુન પછી ૪ ના ૩ થયા) જેઓ વલ્લ રાજદ્વારીઓનાં નામો બોળખાય છે તેઓ છે. તે ઉપરાંત સત્તાનો ઉપયોગ કરનારા ૧૦ પ્રધાનો છે. રાજસભા ઇન્ડિયન પ્રદેશો પેઠે આમની, તંબા ખાસ કે ઉમરાવાની સભા એ એ લાગતી અનેકી છે. ઉમરાવાની સભા ૧૬ શાહજાદાઓ, ૨૯ માર્કીવીસ, ૧૭ કાર્ડિટ, ૭૦ વાઈકાર્ડિટ, ૫૬ બેરન અને દેશની ઉત્તમ સેવા કરનારા મહાન યોધા વગેરે ૧૨૨ મોટા માણસો જેને રાજ તીમે છે; એટલાની ખતી છે. પ્રજાએ સુટેલી આમની સંખ્યામાં ૩૭૮ સભાસભો છે. તેની સત્તા દુન્યાની બીજી રાજસભાઓથી બહુ આછી છે, જો કે હાલ હવે તેમાંએ ૩ ' પાર્ટીઓ ' છે. પરંતુ રાજના સન્નાહકારો તથા પ્રધાનો પ્રજાની ઉન્નતિ અર્થે એટલી સારા પ્રયાસ કરે છે કે એકદર

દેશને લાભજ છે. જાપાનની સરકારે વ્યવહારમાં “ સૌથીયેશીઝમ ” સૌથી વિશેષ સ્વીકાર્યું છે, કારણ કે, તારવાળા તથા તાર વગરના સંદેશા, તંબાકુ, મીઠું, કપૂર, આદિ અનેકના વેપાર (રેલવે, પોસ્ટ ઓફીસ વગેરે ખાતા ઉપરાંત) પોતેજ કરે છે, એટલે ખાનગી આસામીઓના નોકરાઓ લોકોને યવું પડ્યું નથી. અને ‘ સ્ટેટ સૌથીયેશીઝમ ’ નો અર્થ હેતુ છે કે સરકારે જ પ્રગતિ પોષણ કરવું, સર્વેએ સરકારના સેવક થવું, ખાનગી શેડીવાઓની મુંસરીમાંથી પ્રગતિને મુક્ત કરવા. જાપાનમાં ફળવણી અમેરીકન પ્રદ્ધતિએ છે. બે ત્રીસકા ઉપર ભણવાં થોડાં વખતો ઓકરાઓના ૨૮ ટકા જેટલાજ ભાગ શાળામાં જતો. ૧૮૯૩ માં ૫૯ ટકા થયા અને ૬૨ ૧૦૦ એ ૯૮; અર્થાત લગભગ અર્ધજ ભણે છે. ત્યાં દર કલાકે ઓકરા ઓકરીને શેડી મીનીટ શાળામાંથી રમ્મ મળે છે કે જેથી તેઓ સહેજ કસરત કરી આવે. સેકંડરી (માધ્યમિક) શાળાઓમાં વિદ્યાર્થી માત્ર લશ્કરી યુનિફોર્મ પહેરે છે એવો રાજ્ય કાયદો છે. ઉચ્ચતર વિદ્યાઓના, ખાસ કરીને શસ્ત્રપ્રયોગ વિલાસમાં, તો પરિચયથી એને થોડુંજ શીખવતું છે. જે, આપરેશન માટે અમેરીકન ડોક્ટર એક દળર ડાહ્યા ઓકરાવે તે, માટે જાપાનની વામન પ્રગતિ ડોક્ટર માત્ર ૨૦ ડાહ્યા (૩. ૧૦) થી સંતુષ્ટ થાય છે ! લેખક પોતાના અનુભવની એક વાત આ સંબંધે કહે છે. મારા ગળામાં માછલી ખાતાં માછલીનું દાડું ચોંટી ગયું. જાપાનીઝ ડોક્ટરે મને એકજ તડકે આખો બાફેલો ખટોટો ખાવાનું ‘ પ્રી-સ્કીપ્શન ’ આપ્યું. સારું તો થયું પણ ખીલ ડા. ૧૦ નું મોકલ્યું ! વળી જાપાનીઝ ધર્તિકંપની વિદ્યામાં તો સૌથી પ્રવીણ છે-કારણ કે જાપાનમાં દરરોજ સરેરાસ ૩૦૦ ધર્તિકંપો થાય છે. જાપાનનું લશ્કર પણ મોટું છે. જે ૧૯૨૦માં લડાઈ શરૂ તો ભૂતમાં તે ૧૪૦૦ લાખ માણસ ઉતારી શકે એટલા મોટા પાયા ઉપર તે તાલીમ તરખીયત આપે છે. સારાં સુંદર મિત્રો પાડવામાં પણ જાપાનીઝો અદિતીય છે. જમી તેવો કંઘાલ જાપાનીઝ પણ પોતાનાં મુંપડની આગળ નાની સરખી પણ સુંદર વાડી જરૂર કરશે, પછી ભલે તે જગ ચોરસ પુટ કેમ ન હોય ! તેમનું લશ્કરી ગીત ઘણુંજ અસરકારક તથા પ્રાચીન છે. તેની વિશ્વશ્રુતા એ છે કે તેમાં અન્ય દેશના લશ્કરી ગીતો પેઠે દુરમનોનો નારા કરવાની પ્રાર્થના કરવામાં આવી નથી; પરંતુ માત્ર રાજ્યવંશ દશ દળર વાર દશ દળર વર્ષ અખંડિત રહે, અને જ્યાં સુધી કાંકરાઓ નેડાઇને ખડો થાય અને ખડોના પર લીલ ઉગે તે પર્વત રાજ્ય તપે એવીજ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

મધ્યપાનથી મગજની કેટલી ખરાબી થાય છે !—તે ખીસ એચ. એમ. હાઉસીન ! હોફસ્ટાન રીબ્યુ (અલ્લાબાદ-સપ્ટેમ્બર) માં આંકડાઓથી સિદ્ધ કરે છે. તે કહે છે-૬ એ ખરાબીની અજમાયશ લેતાં અમુક મનુષ્યોને દારૂ પાછ પછી અમુક શબ્દો ગોખવા, સરવાળો કરવા, અમુક નીચાન-ચતાં તેના જવાબ આપવા કહેવાની અને એવી ખીલ સાદી બેઝની કસરત તેઓ ખાસે કરાવવામાં આવી હતી. પરિણામ એવું માત્રમ પડ્યું હતું કે જે ૦૧ કે ૦૧ ઓફ જેટલાજ દારૂ પીતાં તે ત્યાર પછી તરત તે નીચા ન ચતાં જવાબ ઉલટો જરા જલદી આપતા પણ દારૂની અસર જરા વધનાં, તેઓ ઉલટા વધારે મહે પડતા અને એ અસર ૪-૫ કલાક ચાલતી. દારૂ પીધા પછી, પીનાર વધારે જલદી ચાંચતા ખરા, પણ જૂઠા વધારે કરતા ! ગોખવા ખાખતના અખતશમાં એમ માત્રમ પડ્યું કે દારૂ વિના ૧૦૦ ઓફડા જે ૪૦ વાર ગોખથી યદ રાખી શકાતો તે દારૂ ખવા પછી ૬૦ ઓફડા ૬૦ વખત ગોખે પણ મોક મોક કરી

શક્તિ ૧ ડો. મેકડુગલ અનેક પ્રયોગ પછી એવા અનુમાન પર આવ્યો છે કે ૩ થી ૧ જોડા સ્ત્રીઓ પીધાથી, તે પીધા વગર થાય તે કરતાં થુડા વધુ બહુ તેજ મેળવથી થાય છે. વીમાં ૬ પંખીઓ પશુ દારૂથીઓથી હરે છે. તેમનો હિસાબ એવો છે કે ૫૫ વર્ગની આયુ પર્ષતે દારૂ ન પીનારાઓમાં મરણ પ્રમાણુ તે પીનારાથી ઓછામાં ઓછું ૪૫ ટકા ઓછું આવે છે, અને દર્મશાં બહુ ઓછું તો હોય છે. દરની આ ખરાબી છતાં દિલ્હીમાં ૧૯૧૦ નાં સંવતમાં તેની આવક માત્ર સરકારને રૂ. ૧૦ કરોડ થઈ હતી ! તેટલામાં તો ૧૦ પુનીવ-સીટીઓ સ્થાપાય !

આ તે વર્તમાનપત્ર કે 'મોટું' રાજ્ય ?-ગોડન રીંગ્સ (કલકત્તા-સપ્ટેમ્બર) માં મી. હીઓપોલ્ડ ફેરરાર, ફિલિયુ અમેરીકાના રાષ્ટ્રી ગોટા, દાક્ષિણીય મરણ પામેલા ડો. જેસ પેન્ડની માલીફીનો ખુબોસ આવરસ ખાતે 'પ્રગટ થતાં 'લ પ્રેન્સ' (ધી પ્રેસ) નામક વર્તમાન પત્ર સંબંધી મણી નવાઈ જેવી વીગતો આપે છે. અહીંના આધિના ગામમાં એરંડાંનાં પ્રધાન યનારા પત્રો માટે એ ખીના ખાસ લક્ષ્ય છે. થોડા દુનરની ગાદીથી હલકાર્ જનારાઓએ જાણુ જોઈએ કે એ રાજદાની ગાદી ૧૧ લાખ છે અને તેને વાર્ષિક ઓખો નફો રૂા પાઉંડ થાય છે ! તે ૫૦ શક્તિ કદના પાનાનું રાજ પ્રગટ થાય છે. અને આ નફો નફાના હેતુથી પત્ર ન ચલાવવા છતાં થાય છે ! મી. ફેરરારે સિદ્ધાંત દતો કે "વર્તમાન પત્રની ઓશીસ પ્રજાની સામાજિક, માનસિક અને રાજદારી જીવનનું મધ્યબિંદુ હોયું" જોઈએ." તેજ સિદ્ધાંત પ્રમાણે આ પત્ર આવે છે. ૧૮૯૧ માં તે પત્ર પાતાનું આરમ્ભવાણુ પોણો કરોડ રૂપીયાની કીમતે મુકાન બંધાયું છે. તેના શિખર ઉપર કાંસાના, શક્તિ કદના પુતળાના હાથમાં 'મોટું' રંગીન શનસ આપું છે, જેનાં કીરણોથી રાત્રીએ સોથી છેલ્લા બનાવોનું સૂચન નગરની પ્રજાને થાય છે. એ કીરણો નગરમાં સર્વત્ર દેખાય છે; છેલ્લી બાર લગઈ વખતે પીળાં કીરણોના અર્થ અંગ્રેજીની તથા લીલાં-કીરણોના અર્થ બોરોની જીત થઈ એવો યરો, એમ પ્રજાને વિહિત કરવામાં આવ્યું હતું. પ્રજાને સભા બરવા માટેનાં ઓરડો ૨૫૦૦ આઘી માથ એવડો છે અને તેની જગ નરદમ કાચની છે. આ પત્રની ઓશીસ કરતાં 'પ્રજાનો મહેલ' વિશેષ છે. તેના એક હોલમાં ગરીબોને મફત કાયદા સંબંધી તથા દવાદાર સંબંધી સલાહ આપવામાં આવે છે. તે સાર જ ડોક્ટરો રા-કેલા છે. રાત્રી સંમસ્ત બેતીની તથા ઔદ્યોગિક પેદાશનું પ્રદર્શન વળી એક ખીજા-ઘોર-ગામો બન્યું છે. ત્રીજામાં વળી રાસાયણિક પ્રયોગશાલા છે, જેમાં આવીને જને જોઈએ તે તે પેદાશનું રાસાયણિક પૃથક્કરણ કરવી લઈ શકે છે. ખીજા માળ ઉપર, સીગર-રેટ પીવા તથા બીલીયર્ડ રમવાનાં ટેબલો છે, અને વળી કાચ, રોગનિવારકચિકિત્સા, એન્ટીબીયીક વગેરેનાં પુસ્તકોની પ્રજાલાયાર્થ "રેફરન્સ" મટે લાઇબ્રેરી છે. વળી એક વર્ગમાં રાજ મફત રપેનાં જાણા શીખવાય છે. ત્રીજે માળે વિદ્યા તથા વિદ્યાનવા વિષયો ઉપર વિદ્યાનો પાસે બા-પણો અપાવવામાં આવે છે, તેમજ ગાયનવાદનનાં પશુ સ્વાદ પ્રજાને મફત ચખાડવામાં આવે છે. ઓડીટોરીયલ સ્ટાફના લેખકોની સંખ્યા ૩૩૦ ની છે ન તેમને લગત કીમતે ત્યાં જોખન પુર પાડવામાં આવે છે. રાત્રે ૧ વાગે જે પશુ કામદાર કાચપર હોય તેને ચાદ કાપી મફત આપવામાં આવે છે. અને આ સમજું છતાં, એકી જુગીથી બચરવા કરવામાં આવી છે કે, અર્થ બહુ વધારે આવતો નથી. ગાા કરોડ રૂપીયાની મૂળ મૂડીમાં વધારણું પડ્યું નથી. એનાં સાદસનો

બેકા રેકર્ડ!

૧૦" (દસ ઇંચ) ડબલ સાઇઝ બેકા રેકર્ડ-દરેકના રૂ. ૨-૦-૦

Arya Samaj Bhajan-આર્ય સમાજના ભજન

Mangat Ram

મંગતરામ

૧૮૩	{	૨૧૩૮૨ ધર્મ પંથ ફેલાવો ઘર ઘર દ્વાર	આશાવરી
		૨૧૩૮૫ કરારે મીત્રો વેદોક્તા પ્રચાર	પદ્મણી
૧૮૩	{	૨૧૩૮૪ સમજ મના કયોં શ્રીદે ભટકતા	...	લેખી
		૨૧૩૮૬ શરણુ તેરી મેં આયા પ્રભુ જળ	...	"
૧૮૭	{	૨૧૩૨૦ સમજના કયોં શ્રીદે ભટકતા	...	લેખી
		૨૧૩૨૧ શરણુ તેરી મેં આયા પ્રભુ જળ	...	"

Dhani Ram.

ધનીરામ

૧૮૨	{	૨૧૪૦૦ જે જે પીતા પરમાનંદ દાતા	ભજન
		૨૧૪૦૨ ચલ દે મના હરી દર્શન પા	...	"

તે શીવાય બીજાં ઘણાં ઉત્તમ ગાયનો ભરવામાં આવેલાં છે, અરેબીક, જાગલી ભરમીઝ, કેરો, ચામ્પનીઝ, ઇંગ્લીશ, ગુજરાતી, હિંદુસ્તાની, જત, કેનેરીઝ, મરાઠી, નેપાલીઝ, ફાર્સી, પંજાબી, પુસ્તુ, સંસ્કૃત, શીખ, સીંધી તામીઝ, તેલુગુ, ટર્કીશ, ઉર્દુ વીગેરેના કેટલોગ મંગાવો, જે મુફત મોકલી આપવામાં આવે છે.

નવા ઓડીયન રેકર્ડ !

{ ૧૦" (પોપ્પા અગીયાર ઇંચ) ડબલ સાઇઝ રેકર્ડ-દરેકના રૂ. ૩-૪-૦
નીચે લખેલી ભાષામાં બહાર પડ્યા છે. વીગત માટે કેટલોગ મંગાવો.

ગુજરાતી, મરાઠી, પંજાબી, સીંધી, જંગલી, ભરમીઝ વીગેરે

Arya Samaj Bhajan—

આર્ય સમાજ ભજન

Mangatram

મંગતરામ.

૧૧૩૪	{	૬૫૩૫૪ અદે રાવન તુ ધમની દીખાતા કીમ	...	માંડ.
		૬૫૩૫૫ ધરમકેસાય હરએકકી મહિમ	...	દેશ.

અંગ્રેજી બેકા, ઓડીયન, અને બુમ્બો, રેકર્ડો તથા સીનો. કેટલોગ મંગાવો.

THE TALKING MACHINE & INDIAN RECORD CO.

Hornby Street, Circle, FORT, BOMBAY.

શાખાઓ-કલકત્તા અને રંગૂન

સુરત રાઇસ મીલ કંપની.

(Surat Rice Mills Co. Ltd)

જો તમારે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સાફમાં સાફ
ચોખ્ખો જથ્થાબંધ ચા છુટક બેઠતો હોય તો
હુમને જરૂર પુછાવજો.

૧ સુરત રાઇસ મીલમાં આંખાભાર, સુખવેલ, કમોદ, કોલમ વગેરે જાતના ચોખ્ખા હુમેશાં મોટા જથ્થામાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે.

૨ સુરત રાઇસ મીલસને ચોખ્ખા, લાતમાંથી અતુલવીઆની સીધો દેખરેખ હેઠળ તૈયાર કરવામાં આવે છે. નવા મંત્રથી તે તૈયાર થાય છે.

૩ બહાર ગામના વેપારીઓ માટે આ મીલને ચોખ્ખા એક આશીર્વાદ સમાન છે. માત્ર એકવાર માલ મંગાવાથી ખાતરી થશે.

૪ કોઇપણ ચોખ્ખાની મીલ આ મીલના માલની બરેખરી કરી રાખતી નથી.

૫ ભાવ, માલની જાતના પ્રમાણમાં ધંજો કીકામત હોય છે.

સુરત રાઇસ મીલ્સ કં. લી.—રવનાથપુરા—સુરત.

જુનામાં જુનો અને હુબરો લેહોએ અતુલવ લઈ ખાતરી કરેલો તેમજ પ્રદર્શનમાંથી સોના, ચાંદીના ચાંદ ધનામ મેળવેલો.

ડા. વામન ગોપળનો આયોગાધ્યક્ષ

સાસાંપરિલા

આ જગ જાહેર સાસાંપરિલા એવી અનેક દાંડાઓ તૈયાર કરેલો છે કે, જે સૌપ્રથમ કોઇપણ કારણથી બગડેલા લેહોને સુધારી બંધરો કરે છે. ત્યાં લેહો છે ત્યાં મનુષ્યનું હૃદય છે. જ્યાં સુધી તે બગડેલું દરો, ત્યાં સુધી અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. આ શિવાય બીજા મુખ્યત્વે કરીને નીચે દર્શાવેલા રોગોપર આ સાસાંપરિલા ધણેજ સારો મુખ્ય ધરાવે છે. ઉપદેશ એટલે ગરમી સરખો બીજો બધુંકર રોગકોષ નથી. આ રોગનું જે જે શરીરમાં રહે તો શરીરમાં બગડેલો રહે એટલુંજ નહિ પણ તેનાથી ઉત્પન્ન થતી પ્રજામાં પણ તેનો બચાવ આવે. શિવાય બીજા અનેક રોગો જેવા કે પક્ષાણત, સંધીવા, સાંધાને હાડકાનો દુખાવો, શરીરના તથા હાથ પગના તળીઆપર કાળા ડાઘા પડવા, રેપરિટાન તથા વાસનાશકિતનું કમી થવું, મોઢામાં અવાજ તથા જડખાનો દુખાવો ને લાજ પડવી, છુલ્લું તાવ ને ઝાંઝીલી આવવા વગેરે સઘળાં દરદો નાશ પામે છે. એ વગેરે દરદો ઉપર આ સાસાંપરિલા જેવું બીજું એક પથ આપ્યો નથી તે પચાસ વર્ષ થયા અતુલવથી સિદ્ધ કરેલું છે. એક બાટલીની દી. રૂ. ૧૧ પેન-૫ આના બુદ્ધિ. સારાં શુભ માટે ૪ બાટલી વાપરવી. એકદમ લેનારને દી.મત રૂ. ૪૦ પોસ્ટેજ ૬ આના.

આ શિવાય અનેક દવાઓ અમારા કારખાનામાં તૈયાર છે. કેટલોક મંગાવો.

વિશેષ સુચના—કોઈ પણ દવાઓ એકદમ શુભમરી દરે છે તો ત્યાં ત્યાં તેની નકલ શર થાય છે, પરંતુ નામ પ્રમાણે સાધન નહિ. સર્વે નકલથી સાવચેત રહેજો.

માલેક—જાતમરાવ કેરાવ—દોરદાર—મુખબ.

અખૂટ

કૌવત આપનારી.

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

કિંમત-ગોળી ૩૨ ની ૪૫ની ૧ ના રૂપિયા ૧.

તદન વનસ્પતીની જ બનાવટ હોવાથી મોઢ પછુ જાતની પરજ
પાળવી પડતી નથી.

કુટેવથી આવેલી કમતાકાતને ઘણી સપ્રાધી થોડા જ દિવસોમાં
સંકેતર નાશુદ કરે છે.

અખૂટ કૌવત આપવાનું અંપૂર્વ સાધન છે, દરેક સાફ લાવે છે.
પ્રાચીનશક્તિને મુધારે છે અને સ્મરણશક્તિને વધારે છે.

મોશ વધો થયા વધારે વધારે મળતી ફોલ્ડ અને લાખો સડિ
ફોલ્ડો એની કીર્તિના મંજખૂત સ્તંભો છે.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર-કાકિયાવાડ.

લાખો જીવાનોની બરબાદ થતી જીંદગીને મુધારી

સુખી કરનાર.

કામશાસ્ત્ર.

જીવાનીમાં થતી લયકર ભૂલોનાં માઠાં પરિણામનો આજેકુળ
ચિતાર આપી આરોગ્ય અને ઉત્પત્તિનો ખર્ચ રસ્તો બતાવનાર આ
પુસ્તકની જૂદી જૂદી દશ લાખોઓમાં મળી આજ સુધી લગભગ
સાત લાખ નકલો વહેંચવામાં આવી છે.

જો તે તમારા વાંચનામાં ન આવેલ હોય તો નીચે જણાવેલ
સરનામે આજેકુળ પત્ર લખી તે મંગાવી લ્યો. જેમ તેની કિંમત
લેવામાં નથી આવતી તેમ તેનું પોસ્ટેજ પણ લેવામાં નથી આવતું.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર-કાકિયાવાડ.

“ બાદશાહી ચાકુતી ” માં દેગો.

નકલીઆની દવાનું નામ “ બાદશાહી ચાકુતી ” ન હોવા છતાં “ બાદશાહી ચાકુતી ” ના બનાવનાર પોતાને કહેતાવનારના દગાથી દુર રહો.

મદદી માટે ડૉક્ટર ચાંદલીઆકૃત વખણાતી

“ બાદશાહી ચાકુતી ”.

આ શબ્દ સરકારમાં નબર ૨૨૦૬ી રજીસ્ટર થયેલો હોવા ઉપરાંત તેના બનાવનારા પ્રખ્યાત ડૉક્ટર એ જે ચાંદલીઆજ છે તેમ જ શિવાય “ બાદશાહી ચાકુતી ” શબ્દ ખીમ કોઈને પણ વાપ નાનો દફ નથી તેથી તે જાણના. બાદશાહી ચાકુતી ” શબ્દ વ્યક્તિની રીતે ધરોપણ તરીકે વાપ ને તેના પાછળ નકલીઓ પોતાની દવાનું નામ છોડી દેને પોતાની દવા ‘ બાદશાહી ચાકુતી ’ તરીકે વેચી દેગો કરનાર પોને નકલીઓ કહે છે કે એમ તેમનું જાહેર પ્રગત બહુજ સારી રીતે જોઈ રહે એમ છે.

આ “ બાદશાહી ચાકુતી ” થી દરેક જાતની નબળાઈ, ધાતુવિનાર દુર થઈ નામરદાઈના સદતર નાશ થાય છે જન્યુકને માટે લુગાનીનો ખરો લુગેઆ આપના આજ “ બાદશાહી ચાકુતી ” દરેક જગોએ એક અવાજે વખણાય છે કી ડગી ૧ ના ૩ ૧૦ વધુ માટે લુગની પુરેપુરી હકીકત લખો અથવા મળે.

ચાંદલીઆ કું.

}

કાલબાદેવીરાં,

મુબઈ

સ્વદેશી ભારત સ્ટોવ્સ

ચુલા

તથા સ્ટોવ ઉપર લાઈટ કરવાના ભારત પેટન્ટ

સ્ટોવ લાઈટ ખરનરો તેમજ વિસાધતી દરેક જાતના

ચુલાઓ તેમજ દરેક જાતના ચુલાઓને લગતો છુટો

સામાન છુટક તથા જવાબદાર દિક્ષયત ભાવે મળે છે

તેમજ ચુલાઓનું રિપેર કામ માફ અને દિક્ષયત ભાવે કરી આપવામાં આવશે કેટલોગ મફત

ભારત સ્ટોવ લીમીટેડ.

ત્રાપ્રાએટર બી એમ મટીવાળા

ગીરગામ મોહન બિલડીંગ.

મુંબઈ.

પડતર ભાવે વેચવા ખાસ તૈયાર કરાવેલાં પુસ્તકો.

તૈયાર છે ! અર્વાચીન શાસ્ત્રો અને શાસ્ત્રીય વિચાર.	ખંનેતા ભાષાંતરકર્તા:— મીં મગનલાલ સ્તનજી વિદ્યાથી બી. એ. બી. એસ. સી. વડોદરા. પ્રગટ કર્તા:— શેઠ રણછોડદાસ ભવાન-મુંબઈ.	તૈયાર છે ! સ્પેન્સર તત્ત્વદ માર્ગોપદેશિક. નામ નોંધાવો કર્તાપાસે.
--	--	---

પુસ્તકોની ભાષા, સાદી, સરળ અને શુદ્ધ રાખવામાં આવી છે. વિદ્વાનોમાં ઉત્તમ અભિ-
પ્રાયને પાત્ર થયાં છે. દરેકની કિંમત માત્ર આઠ આના, વીં પીં છુદ્ડ.

મળવાનાં ટેકાણાં:—

૧ પુસ્તકાધ્યક્ષ આર્યસમાજ.

નં. ૪ મુંબઈ.

૩ કર્તા પાસેથી-લીંમડાપોળ

રાવપુરા-વડોદરા.

૨ પુસ્તકાધ્યક્ષ-આર્યસમાજ.

ખાડીયા-નાગરની વાડી-અમદાવાદ.

૪ મોહનલાલ મનસુખરામ બુકસેલર.

લહેરીપુરા-વડોદરા.

ધી બ્રામ્હે મર્યન્દસ બેન્ક લી.

હક ઝાપ્રીસ ઝેપોલો સ્ટ્રોટ.

બ્રાન્ચીઝ મમાદેવી (મુંબઈ) અને અમદાવાદ

ભરાયેલી થાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦૦

ડીપોઝીટ બાર મહીને ૫ ટકા

સેવીંગ્સ બેન્ક ૪ ટકા

ચાલુ ખાતાં રોજની

ખાકી ઉપર ૩ ટકા ખ(મુંબઈ લે.)

હુંકી મુદતની ડીપોઝીટ, તથા ધીરવા તથા બીજાં બેંકોમાં ખીઝનેસ
માટેની ખબર બેંકમાં તપાસ કરવાધી મળશે.

જયનારાયણ હિંદુમત્ દાની.

મિતલગ ૬૫૨૬૪૨.

લોકપ્રિય થયેલાં ઉત્તમ પુસ્તકો.

શ્રી ઉપયોગી નવું પુસ્તક.

સ્વર્ગની સુંદરીઓ.

આ શ્રી ઉપયોગી પુસ્તક લોકમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે. અનુકરણ કરવાનું મન મધ્ય જન્ય તેવાં પાત્રોના વર્ણન સાથે ઉત્તમ વિચારોથી ભરપૂર દર્શાવેલાં આ પુસ્તકમાં આપેલાં છે. મીસેરોઝ, સવિતામાધ, ધીરજ પટેલ, સુરજા, શિરોદીની ગજકમારી, મધુરી મેયા, મનોહરી ખેડે, મં-લુપારેડી, મધોગઝારી, ઉત્તમ પટેલ, સવિતાપટેલ વગેરેનાં વર્ણનો વાચનાં વાચતાં મન એક તાર થઈ જાય છે અને તેની સમીક્ષા અસર થાય છે. બાળા સાદી અને ખુબી છે. પૃષ્ઠ ૧૦૦, આર. ઝોનેરી નામ સાથે પાકુ પુકું કિં. રૂ. ૧૧ પૈ. છુદ્.

શ્રીઓનું સ્વર્ગ:-આ પુસ્તક ૫૪ ઉપવા પુસ્તક જેવું ખાસ ઉપયોગી છે. પૃષ્ઠ ૪૪૦ કિં. રૂ. ૧૧ પૈ. છુદ્.

વૈક અમૃતલાલ મુદરજી પરીવાર, કાવ્યાદેવી શેઠ, દામોદરશ્રીમ, મુખ્ય નં. ૨.

ભક્તિ-જ્ઞાનના દાખલાઓનું નવું પુસ્તક.

સ્વર્ગનાં રતનો.

ભક્તિ-જ્ઞાન-પ્રભુ પ્રેમના ૧૦૧ દાખલાનું આ પુસ્તક દાવમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે. તેમાંના દાખલા ઉત્તમ સિદ્ધાંતો રહેલી રીતે અને અતરમાં જટ દળે ઉતરી જાય તેવી રીતે વિરતાર પૂર્વક લંગાણ ખુલાખા સાથે આપેલા છે. તપ, તામ, જ્ઞાન, ભક્તિ, પ્રભુપ્રેમ, સત્સંગ, તીર્થ-જન, નિષમ, નામસ્મરણ, પાર્થના, ધર્મ, શાંતિ શોધ માયા અતાન, મોદ, દુઃખ, ગેન, વખત, વાયત, શુર, મદારાઓ, અને આત્મા તથા પરમાત્મા વિશેના દાખલાઓ છે. પૃષ્ઠ ૩૮૦, નવું મેનેરી નામ. પાકું પુકું, કિ. રૂ. ૧ પૈ. છુદ્.

સ્વર્ગનું વિમાન:-રહેવા રહેવા ૩૨૫ દાખલા હેમજોડાણે ભજનપદો ૫ ૩૮૦ કિ. રૂ. ૧ પૈ. છુદ્. આ સારમાં સ્વર્ગ, સાચું સ્વર્ગ અને સ્વર્ગની મીઠી વિગેરે પુસ્તકો ૫૪ ખાસ વાંચના જેવા છે કિં. દેકની રૂ. ૧૧ પૈ. છુદ્.

સીતેર પાનાના પુસ્તક ઉપર બસો પાનાનું પુસ્તક ભેટ.

આદર્શ સુધારક દયાનન્દ.

મુળ ળંગાળીમાં લખનાર શ્રીયુત જાણુ દેવેન્દ્રનાથ મુકુરજી મુખોપાધ્યાય.

સરળ અને મનોહર ગુજરાતી ભાષામાં ભાષાંતરકર્તા,

રૂ. રૂ. દૃષ્ટાંતસ મોહનલાલ ઝવેરી એમ. એ. એલ. એલ. બી.-જન.

પ્રથમાવૃત્તિમાં જેનો ૨૦૦૦) જેટલી નકલો મુદ્રિત થઈ છે તેમાંથી હવે થોડીજ નકલો રીપ્રિન્ટમાં મળી છે. જે પુસ્તકની મુળ સમાચાર, સામ વર્તમાન, શરત, મોકલાર, ગુજરાત ભાગ, ગુજરાત હર્ષણ, કાલિદાસ ટાઇમ્સ, વખત, સુધિધર્માસ, આદિ દૈનિક, સાપ્તાહિક, અને માસિક, સર્વ પ્રકારે મુક્તક જે પ્રવલસા કરી છે અને જે સીતેર નવી ઉના કાગળપર શુદ્ધ લખાય તથા પાટી જાલ-ડીમથી વિશેષ સુદર અને સર્વને મંમક કરવા શોખ બન્યું છે વધુ નવજ એ છે કે, કેવળી મજબૂતી ભગપૂ આશરે ૨૦૦૭ પાનાનું દા-ધર સંગીત રતન પ્રકાશ (હાંદી) નામનું પુસ્તક માત્ર પેન્ટેન જમ આદર્શ સુધારક દયાનન્દના પુસ્તકના અંગિકારને ગદમાં આપી દેશમાં આવે છે જેટલે પુસ્તક ન ભાગનારને આદર્શ સુધારક દયાનન્દ ૪ અને મળશે મૂળ કીમત ૫ આના હતી.

પુસ્તક મળવાનાં ઠંઠાણું -

૧-મુકુરજી વલ્લભલાલ એન્ડ કું. વજની મુખ્ય; ૨-કવીરાજ હોરાલાલ રૂપરેવ, અમીયાર થાંભર-શેઠ-મુખ્ય. ૩-પેઈ-રૂ રામજી મુલુ, કલકત્તા-જ્ઞાનની વાલી-મુખ્ય. ૪-ધર્મ વિજય પ્રેસ પાલધુની-મુખ્ય.

RAMJI BHAGWAN & BROS

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS.

Bag to call the attention of the public to their large, varied and choicest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns, Carved and Plain. Silverware, Presentation articles of every description, and an unique selection of Indian and English mounted Jewellery.

209 Shaik Meemon Street, Bombay, Telephone No. 674.

રામજી ભગવાન ઝોન્ડ બ્રધર્સ.

સોના, ચાંદી તથા અગ્રેસતના ચાલુ વખાનાને ખરના સુંદર

દાગીના તથા લેટ દેવા લાયકની મનહર વસ્તુઓ

ખનાવનાર તથા વેચનાર.

૨૦૯, શેખમેમણસીટ મુખર્ષ.

ટેલીફોન નંબર ૬૭૪.

રહેવામાં પિતાની સેવા કરવાનું સાથે રહેતા હોવાનો, દાવો કરાવો એ ચોર કાટવાનને દંડ કરે તેનાં જેવુંજ હમને તો લાગે છે. માંદગી વખતે માંધામાં માંધી હોસ્પીટલમાં જવું તથા સારામાં સારા ડોક્ટરો તથા નર્સો રાખવી તેના અર્થ પશ્ચ હમેશા પુત્રોને સાથે રાખવાથી થતાં અર્થ કરતાં બહુજ ઓછો થશે. સામાન્ય રીતે પિતાને તેમની માંધી સેવાની, પુત્રો ધારે છે એટલી બધી જરૂર નથી. કદાચ પુત્ર સેવા કરતો પશ્ચ હશે તો પશ્ચ પિતા પુત્રની તેથી દસ ગણી સેવા સાથે રહેવા દરમીયાન કરે છે. પુત્ર કાંઈ પરણ્યા પછી તરત રળતો થતો નથી. ધણું ખરું તો પિતાના દેહાંત પછી બહુ મોટી ઉમરેજ તે ઉત્તમ રીતે નિર્વાહ કરવાની સ્થિતિમાં આવે છે. ધણા તો પિતાનો વારસો મળવા પછીજ, પિતાનો નિર્વાહ કરવાની સ્થિતિમાં આવે છે.

કુદરતની વ્યવસ્થા.

પુત્રને પિતાની સેવા કરવાનો પ્રસંગ કુદરતી રીતે હોતોજ નથી. તે સાથે તે જન્મેલાજ નથી. કુદરતમાં નેશો તો સિદ્ધિ થશે કે, પિતાજ હમેશાં પોતાની સંતતિને પોષવા તા હોય છે. તમે પશુ રાખ્યપર દ્રષ્ટિ કરો ! તેમનાં કુદરતી છવનમાં તમને માત્રમ પડશે કે બચ્ચાઓ મોટાં થતાં, તેમને તેની માતા લાગ કરી દે છે. તેમની સેવાની માનાને અપેક્ષા નથી. માતાને એટલુંજ ભ્રષ્ટ્ર્યે છાએ કે મોટા થયા પછી મારી ફરજ ઓછી કરો. હમેશાં (અથવા લગભગ હમેશાં) પિતા પોતાની એકલાની સંભાળ લેવા તો સમર્થજ હોય છે. પુત્રને તે ભાર રૂપ યંદ પડે તો તે (અપવાદો બાદ કરતાં) તેની મૂર્ખતાથીજ થાય છે. પિતાની ગમે તેવી મૂર્ખતા હોય તેથી પુત્ર તેના નિર્વાહ ન કરવો એવો અર્થ નથી. કુદરતે હમેશાં પિતાને પુત્ર સાથે જન્માબદાર ફેરવ્યો છે. અને સંયુક્ત વ્યવસ્થાના વાદીઓ પુત્રને પિતા સાથે જન્માબદાર બનાવે છે, તે જોટલું સસ હકીકત તેટલુંજ કુદરતથી વેગળું છે. એ તો પુત્રોનો પિતાને કુકે મારીને કરવાનો ઉંદરસહી ખેડ છે ! કુદરતમાં માતા પિતાજ સંતતિ સાર આહમબોજ આપે છે. એટલુંજ નહીં પણ કુદરતે એવી સુંદર વ્યવસ્થા કરી છે કે, માતાપિતા સાથે પુત્રને જનતાં મુધી આહમબોજ આપવો પડેજ નહીં ! સંયુક્ત વાદીઓ તો ક્યારે ખરા હરે કે, પુત્ર પિતાથી શૂદ્ર હોય, પિતાથી વધારે શ્રીમંત હોય, પોતા ભણેલો ગણેલો હોઈ માતા પિતાને ભણાવવાના અને ઉછેરવાના હોય, પોતાની દોષતના પિતાને વારસ કરવાના હોય, અને પોતા પછી માતાપિતા મરવાના હોય ! કાગળ કે એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થયા વિના પિતા માતાની સસ અને સંગીન સેવાનો સંભવજ ઉદય થતો નથી. પિતા તે પાત્રક છે અને સંતાને તે પાત્ર્ય છે. પિતાની શૂદ્રાવસ્થામાં તથા પુત્રની યુવાવસ્થામાં એ પાત્ર્ય પાત્રકનો સંબંધ શિયત્ર માત્ર યદ જાય છે. પરંતુ તે કાંઈ ઉચ્ચાઈ જતો નથી, કે પુત્ર પિતા સાથે રહેવા માંગે. સંયુક્ત વ્યવસ્થામાં હમેશા મુધી પુત્ર સાથે રહે છે તેમાં કાંઈ પુત્ર પિતા પર ઉપકાર કરતો નથી. ઉચ્ચ સામાન્ય રીતે પિતા પુત્ર પર ઉપકાર કરે છે. તેથી વિલક્ષ વ્યવસ્થાથી પિતા પ્રતિ નિર્દયતા કરવા વગેરેના મુકયામાં આવતા દોષો કેવલ મિથ્યા હરે છે.

એક આદર્શ સંસારસમાજ (સાસાદી) માં કુટુંબ વ્યવસ્થા આ પ્રમાણે હોવી જોઈએ. પુત્ર ભણી રહે તથા ઉમરે પુરો અને બાદ તેનાં લગ્ન થતાં તેને પિતાએ લુદો રાખવો.

જે વહાણ તે લક્ષ પછી ભંડે વર્ષ ૭ મહિના નવોદાને સંસારનો અનુભવ મળે તે સાર તેજ સાથે રહે પરંતુ જે કન્યા માત્રને યોગ્ય કેળવણી આપવામાં આવતી હોય, સુવાન સ્ત્રી પુરુષે અનુકર્યે જોઈતામાં જોઈતી ૧૬ તથા ૨૫ વર્ષની વય સુધી અભ્યર્થનું પાલન કરી (કે જેમણું હોયું) આદર્શ સંસ્થામાં માત્રી હોયું જોઈએ.) સ્વયંવરથી અથવા પરસ્પરની પસંદગી તથા સ્વમતિથી લગ્ન કરવામાં આવતાં હોય તો એવા અનુભવની ખાસ જરૂર નથી. જેને માથે સાફ સસરાલકે વડિયો નથી તેજોને કાંઈ ખાસ ખોટ લાગતી નથી. પિતાએ જુદા પડતા પુત્રને નિર્વાહ અર્થે પેતાની પુંજમાંથી અમુક હીસ્સો ધંધા કરવા આપવો અથવા મુંડી ન હોય ને નોકરીએ લગાડવો હોય તો બનતી લાગવજ લગાડવી. ન્યારે પણ પુત્રને જરૂર પડે ત્યારે પિતાએ તેની તન, મન, ધનની મદદ કરવી; અને તે પિતા પર ખીલકુલ બંધનકારી ન હોયું જોઈએ. પરંતુ ન્યાં સુધી પત્નીનું ભરણપોષણ કરવાનું સામર્થ્ય ન હોય ત્યાં સુધી પુત્રે લગ્ન કરી જુદા પડ્યું જોઈતું જ નથી. જુદા પડ્યું તથા સ્વ નિર્વાહ કરવો એ લગ્નની શરત કાઢવી જોઈએ. નહીં તો લગ્નની કીમત અને શૌરવ શું ? તેજ પ્રમાણે પિતાની અકસ્માત નજીવી સ્થિતિ આવે તો તેના કુટુંબને બહુ પડેલા પુત્રે પણ યથાશક્તિ તન, મન ધનથી સહાય કરવી, એકંદરે ઉભયે પરસ્પર નિરંતર સર્વ પ્રકારની સ્નેહભાવથી સહાય કરવી. તેજોએ બં નતાં સુધી તથા બેસતાં ઉઠતાં હમેશાં મળતાં રહેયું, વારંવાર સાથે બોજન પણ કરવું; પરસ્પર વિચાર સંવાદ કરવો પરંતુ એક નિયમ તરીકે તો બન્નેના શુદ્ધમંડપ સ્વતંત્ર હોય જોઈએ. તેજો ભસે એકજ શેરીમાં રહે, એકજ શહેરમાં રહે. બટકે, હર્મિટ રૂપેન્સર એક સ્થળે સૂચના કરે છે તેમ પુત્રે પિતાની શુદ્ધવસ્થામાં તેની બને તેટલી નજદીકમાં રહેયું જોઈએ, કે જેથી એક બીજાને શીઘ્ર મદદ થઈ શકે. પરંતુ હીસાબ ચોખ્ખો જુદો રહેવો જોઈએ તથા બોજન શયન સ્વતંત્ર રહેવાં જોઈએ. જે હીસાબ જુદો હોય તોજ એક બીજાને માટે ઉપકારની લાગણી રહેશે અને બનતાં સુધી નિરર્થક ઉપકાર ન લેવાની બન્ને સ્વાભાવિક રીતે સંભાળ લેશે. ઉપકાર ન લેવો, એ મનુષ્ય માત્રનો સ્વભાવ છે. લેકો લુચ્ચાઈ કરીને પણ પૈસા મેળવશે પરંતુ કોઈના ઉપકાર તળે આવીને પૈસા લેવો પસંદ નહીં કરે. પ્રામાણિક થઈ કરતાં પણ અનાભારી થયું તેજો એવ ગણે છે. આ મનુષ્યસ્વભાવનો લાલ સંયુક્ત વ્યવસ્થામાં લાઈ શકાતો નથી. ઉપકાર તળે ન આવવાની જિત્તિના કેવા સંગીન લાભો છે તે શીઘ્ર જતવાર ચર્ણવવાને વિષયાંતર કરવાની અહીં જરૂર નથી. એ નૈસર્ગિક જિત્તિથી માણસને પ્રશ્ન મતો સ્વાશ્રયી (Self-helping) થયું પડે છે; જેથી તેનામાં અનેક અન્ય સદ્ગુણો જેવા કે દીર્ઘદ્રષ્ટિ, સાવચેતી, કરકસર, હીમ્મત, મહેનતુપણું ઇ. આવે છે. વેળી ઉપકાર ન લેનાર સ્વાશ્રયમાં એ વિશેષ ગુણ હોય છે કે બીજા ઉપર ઉપકાર કરી, બીજા સાથે સખ થઈ તેમને વશ કરી લાઈને પોતાનું કામ સિદ્ધ કરવાની કળાનો તે માહીતગાર બને છે. સ્વાશ્રયીને મિત્રતા કરતાં વાર લાગતી નથી અને મિત્રની મદદ તથા વગસગથી જે લાલ થાય છે તેવો ગંમે તેની ખટપટ, સાહસિકતા વગેરેથી થતો નથી. વિલક્ષ વ્યવસ્થા તો સ્વાશ્રયી થવાની એકલી કુંચી છે; અને સ્વાશ્રયી મનુષ્ય અનેક સદ્ગુણોના ભંડાર છે.

સંયુક્ત વ્યવસ્થામાં પિતા, તેના આતા, તેમના સહજા પુત્રો વગેરેની કમાઈ એકજ ગણામાં પડે છે. કાંઈ વધારે કમાય તેથી કાંઈ તેને વધારે ફલ મળતું નથી, તેમ જોઈતું કાપમ

તેથી કાંઈ તેને હાનિ નથી. એવો તેનો ન્યાય છે. એક પુત્ર 'હાઈકોર્ટ'નો જજ હોય અને બીજો તેજ હાઈકોર્ટમાં સીપાઈ હોય તોપણ ધરમાં નો તેમની સરખો પડતો છે. તેઓ કાંઈ એક બીજાથી વિશેષ ભોગવતા નથી. ન કમાનારને પણ કાંઈ હાનિ આવતી નથી. બીજા પેઠે તેનું મૂલ્ય પોપણ ઘાયલ છે. આપણા પ્રાંતમાં હવે સંયુક્ત વ્યવસ્થા લગભગ પ્રતિ ભાંગી છે. તેથી તેની હાનિઓ જેવામાં આવતી નથી. પરંતુ મદ્રાસ વગેરે દક્ષિણમાં જ્યાં હજી તે ધણે અંશે પ્રવર્તમાન છે ત્યાં પ્રત્યક્ષ હાનિઓ જેવામાં આવે છે. એક પણ પુત્ર જજ હોય કમાતો રહ્યો કે પિતા શેડીયો થઈ જાય છે. નોકરી ધંધો ગમે તેનું બહાનું કહાડી છેડી દે છે અને ભલો પુત્ર કમાઈ પિતાના હાથમાં મુકે છે. તે મરજીમાં આવે તેમ, નકામા ખર્ચોમાં ખર્ચાઈ કરી નાંખે છે. જે પણ પોતાની વધુ હોશીયારી, વધુ મહેનતપણાંથી વધુ કમાય તેને તેની વિરોધતાના કિંચિત્ પણ લાજ સંયુક્ત વ્યવસ્થામાં મળી શકતો નથી, કારણ કે સોશીયેટીયટની પેઠે બધાને વર્તવાનું હોય છે. એટલુંજ નહીં પણ તેને વાંસ બનાવી બીજા ભાઈઓ વગેરે તેના પર વેંચા થઈ જાય છે. તેને અટકવના તકાવો બનાવી દે છે. તે કમાય છે, અને બીજા વાપરે છે. તેના પસીનાથી બીજાનું રક્ત બને છે. જ્યાં આ વિચિત્ર 'ડીવીઝન ઓફ લેબર' હોય ત્યાં તમે શી આશા રાખો છો? જ્યારે વગર મહેનતે પણ સર્વો ભગ મળે ત્યારે પછી નાદક મહેનત કરવી, પરદેશ વેદવો એ પંચાત શીલે કરવી? માણસમાં પુરુષાર્થ કરતાં આકસ્મિકની જૂથિ વધારે પ્રબળ હોય છે તેથી હમેશાં ભાઈઓ કે પુત્રી કે પિતા મહેનતુ પુત્ર કે પિતા ઉપર ભાર રૂપ થઈ પડે છે. ઘણું ખર્ચ સંપૂર્ણ યથાશક્તિ કમાય છે, એમ કહાય કહેવામાં આવશે. પરંતુ હવે સંયુક્ત વ્યવસ્થા વ્યાપારિક રીતે આ પ્રાંતમાં રહી છે ક્યાં? કમાવા માંડનારા છેકરાઓ વારંવાર પિતા છૂવતાં પણ જુદા રહે છે અને ભાઈઓ તો ઘણું ખર્ચ જુલાજ રહે છે. જેઓ સાથે રહે છે તેઓ પણ માત્ર ખાવા પીવા રહેવામાંજ સાથે રહે છે. તેઓનો હીસાબ જુદોજ રહે છે, અને દરેક ભાઈ માત્ર ઘર ખર્ચમાં અમુક ભાગ આપે છે. તેમની પુંછ ખાનગી હોય છે, તેમના અનેક ખર્ચ સ્વતંત્ર હોય છે. તેમનું સંયુક્ત કુટુંબ નથી પણ માત્ર એક કલગ છે! દરેક પોત પોતાના ફાળોનો અર્થ આપે છે. અને તેમાં મુખ્ય હેતુ ખર્ચ બચાવવાનો તથા બીજો જાણ્ય હેતુ સાથે રહેવાથી જગતમાં દેખાતી શોભા એ જે શીતલ બીજા હોતા નથી. એકત્ર પુંછ એ તો સંયુક્ત કુટુંબની વિશેષતા, તેની ખરી કસોટી છે. તે તો હવે રહીજ નથી. તેથી હાલમાં દેખાતાં સંયુક્ત કુટુંબો માત્ર આત્મા વિનાનાં શરીર જેવાં છે. તે માત્ર પિત્રાધ્યાની વીંછી ખાતાં જેવાં જેમાં સ્ત્રીઓ વગર પગારની રાંધનારીનો પાટલો અને, જણનારીનો ખાટલો, ભોગવે છે.

હમે એકદમ સ્વીકારીશું કે, જે સંયુક્ત વ્યવસ્થાથી કમાનાર વ્યક્તિઓની કમાઈ ઓછું કમાનારામાં વહેંચાઈ જવા સિવાય બીજી કાંઈ હાનિ ન હતો તો તેટલાજ કારણ સારૂ વિભક્ત થવાનું વાજબી હતે નહીં. તે તો હમણી એક સાથી હલકી દલીલ પણ અતિ એક દલીલ છે. વધારે કમાનારાને યેના અન્યાય તથા આજસુને મળતું વિતેજન એ તો તેની નાના માં નાની હાનિ છે. વધારે ગંભીર હાનિઓ હવે પછી દર્શાવીશું.

(અપૂર્ણ...)

શ્રી ધરમપુર રાજ્ય, અને તેનો ઇતિહાસ.

(લેખક:—ડાક્ટરશ્રી જસરાજસિંહજી સિસોદીયા-તાંત્રી "ધિ-રાજ હૈરદેડ"-લ'ડન.)

ધરમપુર રાજ્યનો ઇતિહાસ એક વાર્તાની માફક વંચાય છે. કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતમાં આવેલાં સઘળાં રાજપુત રાજ્યોમાં ધરમપુર રાજ્યની તવારિખ એટલી તો રસિક છે કે તે આ દુનિયાઇ ચડતી પડતીના નાટક માંહેનાં એક ચાનાકદાર પ્રવેશ સમાન આપણી સામે જમી રહે છે. જો કે આ રાજ્યની સઘળી બીના તેની રાજ્યાવતથી મળી રાકતી નથી તોપણ જે પણ હાલ જાણ છે અને જેને આધારે આ વિખ્યાત રાજ્યની તવારિખ જળવાઈ રહી છે તે ઉપરથી આપણને અને બીજાં રાજ્યોના મુખીઓને જાહેરી ન વીસરી જવાય એવો એક ઉત્તમ ધંધો મળે છે.

સને ૧૭૮૧ ના પ્રભ અને રાજ વચ્ચેના કલહથી અને સને ૧૮૧૦ ના મહારાણા શ્રી નારણ દેવંદરા રાજ્ય અમલથી જે પાઠ આપણને અને બીજા દેશી રાજ્યપતિઓને શીખવાને છે તેનો પાઠ બીજા ઇતિહાસો માન્યજ પુરો પાડી રાકે એમ કહેવું જરા પણ અતિરાયોક્તિવાળું નથી. મહાન સીસોદીયા વંશના પુત્રો જ્યાં પણ ગયા છે ત્યાં તેઓએ પોતાનાં શરાવત અને રૂઢાણથી જગતના ઇતિહાસમાં વખાણવા અને મનમ કરવા થોડા પ્રકરણો ઉમેર્યાં છે અને તેમાંનું એક પ્રકરણ તે આજ તેજરિષ વંશના ધરમપુરના હિન્દુ રાજ્યપતિઓની તવારીખ છે કે જે ખરેખર એક સર્વોત્તમ ઉદાહરણ છે. કહેણી ખોટી નથી કે:—

“રાણાકુળ વીર-સદા રણધીર !”

આ કહેણીનો એક એક રાજ સીસોદીયા કુળના આ રાણાએલિ ધરમપુરની માદી ઉપરથી ખરે ખરી બતાવ્યો છે; તે કેવી રીતે તે હવે આપણે જોઈએ:—

૧૭૮૫ ની રાજ અને પ્રભ વચ્ચેની જાનજડમાં પ્રભએ લગારેલી આમથી રાજપદે લખતા સપ્તશ દસ્તાવેજો નારા પાઠ્યા છે; અને તેથી તે વર્ષથી આગળનાં રાજ્યની તવારિખ મેળવથી મુશ્કેલ થઈ પડે છે, છતાં અમુલ્ય ફકલતી “આઈને-અહમરી” અને “ઘીરાતે-આહમરી” તથા “ફોરિસાત” અને બારેદાની ખાસેથી તેમજ બીજા સામાન્ય આસપાસની ખબરો ઉપરથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે આ રાજ્ય ધણું નાનું અને પ્રતાપી હોયું જોઈએ.

બારેદાની કચ્છો આ રાજ્યની સ્થાપનાનું વર્ષ નહીં કરવામાં થયેલું ફરજીએ પોરે, મતો દોરવનારી ધધ પડે છે—કેમકે તેઓની વાતો ઉપરથી તો ધરમપુરની માદી માત્ર ૭૦૦ વર્ષ ઉપરની જણાય છે. ઇતિહાસના અભ્યાસકો એ વાત ખોટી છે એમ સારી પેઠે જણતા હોવાથી એ બાબતના વિચારમાં અમે ઉતરતા નથી.

ધરમપુરના રાણાએ ચિતોડગઢના મહારાણાથી ઉતરી આવેલા છે અને તેથી ચિતોડગઢના મહારાણાએ જે ઇલાકા ધરાવતા હતા તેના હકદાર ધરમપુરના રાણાએ પણ ચાલે છે. આ બીતાનો એ હવા પહેલો તો “મહારાણા” નો અને બીજો “સીસોદીયા” કે જે વંશના ચિતોડગઢના રાજ્યકર્તાઓ હતા તેનો આ બે પદોએ ધરમપુરના રાજ્ય પતિઓએ ૭૦૦ વર્ષની વાત ઉપર, એટલે કે ઇસવી સન ૧૨૦૧ માં ધારણ કરી હતી; અને તેથી બારેદાની ગઢચ્છો, આ રાજ્યની રૂઢા-પનાઈ તારીખ સાથે રાજ્યપતિઓએ ધારણ કરેલી ઉપરથી એ પદોઓની તારીખ બેજોરી નાંખે છે અને પરિણામે એ રાજ્યની સ્થાપનાના સંજ્ઞામાં આવી ગંભીર ભૂલ કરે છે.

આ પ્રતાપી રાજ્યની સ્થાપના અઠવાડહીન ખિલજીએ ચિતોડનાં સુર્યુ તે પછીથી પચેસી તવારિખમાં નોંધાઈ છે, એટલે કે ધરમપુરના રાજ્યકર્તાઓએ હવેલા જે ખીતાબો ધારણ કર્યા તેની પછી ૧૦૦ વર્ષ અગાઉ-આગરે ઈ. સ. ૬૦૦ માં આ રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું.

જે સમયે અઠવાડહીન ખિલજીએ ચિતોડનાં સુર્યુ, સંપત્તિ અને વૈભવનાં તેજસ્વી જાણેલાં અંતર્ગત આ મહા પ્રતાપી રાજ્ય સ્થળને પાયામાલ કરવા તરફ પોતાનું જોર અજમાવ્યું તે સમયે ચિતોડના મહારાણ્યોના વંશને અને બાબાતો જુદી જુદી દિશાએ વિખરાઈ ગયા; અને પોતાને પસંદ પડેલી જગ્યાએ નવી રાજધાનીઓ સ્થાપી. આ નાનાં નવાં સ્થપાયેલાં રાજ્યોમાં ડેંગરપુર, ભાસવાડાં, દેવલાં અને પ્રતાપગઢ હતાં. ધરમપુરનું રાજ્ય પણ એમાંનુંજ એક. આ પ્રમાણે આ રાજ્યનો પાયો નખાયા કે જે રાજ્ય પાછળથી ચિતોડગઢના સીસોદિયા વંશના રાજ્યકુળની એક ડાળના રાજ્યવ્યવસ્થા દેવજી મોદી નામના મેળવી હતી. આ હવેથી દેખીતી રીતે ધરમપુરના રાણ્યો ચિતોડગઢના રાજ્યકુલ માફક સૂર્યવંશી છે અને પોતાની ઉત્પત્તિ ભગવાન શ્રીરામચંદ્રજીથી જણે છે.

અકબર બાદશાહ સાથે સંધિ.

ધરમપુરના પહેલા રાજ્યપતિ રાણા રામરાજ હતા અને તેથી આ રાજ્ય પહેલાં જે રાણાઓનાં મહાન નામ હવેથી રામનગર અથવા રામનગર ખાંડ તરીકે ઓળખાતું હતું અને હજી પણ ઓળખાયું છે. રામરાજ્યના પ્રતાપી અમલ પછી રાણા સોમરાજ બાદશે આબ્યા અને તેઓની પછી પુરુષધરેશાહ, ધરમરાજ પહેલા, ગોપુરાજ, જગતરાજ, નારણરાજ પહેલા, અને ધરમરાજ બીજા એ સુખ્ય રાણ્યો રાજ્ય કરી ગયા. ધરમરાજ બીજા પછીના રાણા જગદેવના અમલમાં ધરમપુર અથવા રામનગર આખા શુન્દરાતમાં પ્રખ્યાતિ પામ્યું અને મેળવ દરબાર તરફથી મોટું માન મેળવવાને બાબરાણી થયું.

મહાન અકબર આ જગા દિલ્લીમાં રાજ્ય કરતો હતો અને તે શાહનશાહનો પ્રતાપ આખા શુન્દરાતમાં પસંદો હતો. આ સમયે આ મહાન મેળવ શાહેનશાહનો માનીતો તંત્રી અને બદાહર લડવૈયા રાજા દોડરમલ શુન્દરાત તામે કરવા કુચ કરતો રામનગર પાસે ઈ. સ. ૧૫૭૬ માં આવી ચડ્યો.

રામનગરનાં રાણા જગદેવે અકબરના અદલ રાજ્યની અને તેની દરબારના મહાન પુરોહિતો વાતો સાંભળી હતી. અકબરની બદાહરીથી આ લડાયક રાણા હવે મોટી અસર થઈ હતી અને જેમ એક હીરાની કોમલ ઝવેરી ભણે તેમ તેના લડાયક જોભી રાણા કદર કરતા હતા. અને તેથી રાણા જગદેવે અકબરના આ મહાન પ્રતિનિધિને જાતે મળવા ગયા અને તેઓ બંને બરચ રાહેર પાસે મળ્યા.

આ મુલાકાતને લાખ લાખ રાણા જગદેવે રૂ. ૧૨,૦૦૦ તથા ૪ સુંદર ઘોડા અકબરશાહ મદદ રાજા દોડરમલને નજર કર્યા કે જેથી રાજા મલ્લ પણ અતિશય ખુશી. યદ્ય ગયો અને પોતાના રાહેનશાહનાં નામથી રાણાશ્રીને “ એક હબરી ” નો માનવંદ મેળવ ખીતાબ અર્પણ કર્યો.

રાણાશ્રીએ પોતાની તરફથી ૧,૦૦૦ સુંદી કદિલા ઘોડેસવાર લશ્કર સાથે શુન્દરાતના નવા સુબાને મદદ કરવાની કબુલાત આપી. આવી અસરપરસ્તની આપલેથી ખુશું જાણાય છે કે રાણા જગદેવ ન્યાય, પ્રતાપ અને લડાયક જુસ્સાને વખાણનારા હતા. એ જુલુ તેમના વંશજોમાં હજીજે જળવણ રહેલો છે. મેળવ સમ્રાટ અકબરે કરા પછી તફાવત વિના લાયકને લાયક માન આપવા સહ તત્પર રહેતો અને તેથીજ તેનો રાજ્ય અમલ વિખ્યાત હતો—તેથીજ એક મોટી સવતનની વ્યવસ્થા કરવાને સક્તિવાન બન્યો હતો. આ મહિનું રસિક બ્યાન અકબરના મોઝા કવિ અશુલ ફઝલની “ આઈને-અકબરી ” માં જળવણ રહેલું છે.

આ પ્રતાપી જગદેવ રાણા પછી રાણ્યો લક્ષ્મણદેવ, સોમદેવ બીજા, અને રામદેવ પહેલા પોતાના પુર્વજો રાજ્યગ્રાહીએ આબ્યા અને હદાયણથી રાજ્ય ચલાવ્યાં. રામનગરને આખા સુર્યુ. આ

પછીના રાણા શાહેવના રાજ્યમાં એ રાજ્યની કીર્તિ પાછી વધી કેમકે મોગલ શહેનશાહો તરફથી માન પામ્યા પછી મરાઠાઓ તરફથી એ રાજ્યની પિઠાઈ થઈ.

ધર્મપુરના રાજા તરફથી શિવાજી મહારાજને મળેલી મહદ.

હિંદની ધરની કૃતવનરો પેલા મહા પ્રતાપી મરાઠા પેલા શિવાજી સુરત લૂંટવા (સને ૧૬૬૪) માં નીકળ્યા તે વેળાએ રામનગરના રાણા શાહેવે તેને બહુ મહદ કરી હતી. એ શિવાજી આ રાજ્યને લૂંટવા માગત તો આસાનીથી લૂંટી શકત, પણ ખુદ પોતે રાજપુત હોઈ સીસોદિયા કુળથી હતરી આવવાલું માન ધરાવતો હોવાથી પોતાના કુળના આ વંશને નષ્ટ કરવાનું તેણે વ્યાજબી ધણી નહીં; અને પરિણામે આ તેની ભલમનસાઈના બદલામાં રાજકીય બાબતોમાં પ્રવીણ રાણા શાહેવે પોતાથી બનતી સવળી મહદ કરી.

શિવાજી આ ઉપકાર બહુ બધા નહીં. તે પોતાનો સાહસ પુરો કરી સને ૧૬૭૨માં રામનગરના રાણાને ખાસ સુલાકાત આપવા આવ્યો, અને રાણાશ્રીનાં બહુ વખાણ કર્યાં. આ સુલાકાતમાં એ કે શિવાજીની એક મતલબ હતી, અને તે સ્વાર્થી મતલબ પાર પાડવા તે પોતાના બળનો ઘણો સહેલાઈથી ઉપયોગ પણ કરી શકત, પણ શિવાજી ગમે એવા હતા છતાં બહાદુર અને પોતા ઉપર મર્યાદા આજાર કરી પણ બહુલી નમના ન હતો. તેથીજ, પોતાની મતલબ સાધવા તેમજ રાણા શાહેવની પત્નીનું મદદે પોતાનો સંતોષ જલ્દે કરવા પોતે જલ્દે રામનગર આવ્યો અને રાણાશ્રીને જલ્દે મળી તેમનો ઉપકાર માન્ય કરાવવા નેપોલીઅનને શિવાજી આ પ્રકારે ઘણો મળેલો અને છે એ ઇતિહાસના અધ્યાય સીમા જણે છે. શિવાજીનો સ્વાર્થ નીચે મુજબ હતો:—

શિવાજી શાહેવ રાણાને રામનગરના કિલ્લામાં મળ્યો આ કિલ્લો એક મોટી ટાંચી ઉપર આવ્યો હતો અને તેની આંધણી તથા મજબૂતાઈની શિવાજીને બરાબર ખબર હતી. તે વળી એ પણ જાણતો હતો કે આ કિલ્લાનો કબજો એ ધનાઢય સુરત શહેરના ખાનવાની જણે આપી હતી અને તેથી આ કિલ્લો પોતાને સ્વાધીન લેવાની તેણે રાણાશ્રીને મરજી પડતી. આ મરજી સામે તેઓશ્રીએ કશો વાધો લીધો નહીં. જેથી શિવાજી વધુ ખુશ થયો, તેણે રામનગરનું રક્ષણ કરવાની કમ્પાક આપી. મજબૂર કિલ્લા ઉપર પોતાની સત્તા સ્થાપી પોતાને સુવક વિદાય થયો. શિવાજીની આ સુલાકાત રામનગર રાજ્ય માટે એક મોટી કૃતેદ હતી; કેમકે આ સુલાકાતથી રાજ્યની પ્રતિષ્ઠા ધણી વધી ગઈ.

સને ૧૭૨૭ના વર્ષમાં મરાઠાઓએ પોતાની હુકમત રામનગરના રાણા ઉપર વધારી કે જે વખતે રાણા ધરમદેવ ત્રીજી રાજ્યકર્તા હતા. શાહેવ રાણાના અમલમાં અપાયેલું પવન મરાઠાઓએ બરાબર પાળ્યું નહીં હોય એમ આ ઉપરથી જણાય છે; કેમકે શાહેવના મરણ બાદ રામદેવ બીજાના અમલની આખેરી દરમ્યાન મરાઠાઓએ પોતાનું જલ્દે રામનગર ઉપર વધારવા માંડ્યું, અને રાણા ધરમદેવ ત્રીજાના રાજ્યની સારવ્યાતમાં રામનગર પ્રાંતને લગતાં ૭૨ ગામડાઓ કબજે કર્યાં. મરાઠાઓની આવી બાજીબીજ રામનગર રાજ્ય સાથે થયેલે (સને ૧૮૦૩ માં) સંબંધમાં આપ્યા કે જેની તવરિખ આપણે તેની યોગ્ય જગ્યાએ જોઈશું.

રામનગર નામ બદલાઈ ધરમપુર થયું.

રાણા ધરમદેવના અમલમાં મરાઠાઓની અજબ સિવાય બીજું કશું નોંધાયેલું નથી. પણ એ રાણાને હાલના ધરમપુર શહેરની સ્થાપના કરવાનું મન મળે છે અને તેથી, સને ૧૭૨૭ પછી રામનગર રાજ્યનું નામ ધરમદેવના નામ ઉપરથી ધરમપુર પડ્યું હતું.

આ રાણા પછી નારણદેવ બીજા તખ્તે આવ્યા. એમના રાજ્યમાં મરાઠાઓએ પાછો દખાવ દીધો બહેપુરની લડાઈ (સને ૧૭૩૮-૧૭૪૦) બાદ મોગલશાહે ગુજરાતના સમગ્ર રાજ્યો આગે-પેાચાઈ.

નાળખંધી અને પેરાકસ લેવાની રાજઆત કરી પણ રાણા શ્રી નારણદેવની મહમતાથી તેઓ પાસે કરી પણ હકસાધ લેવાઈ નહીં, અને આથી, આ રાણાના પ્રતાપથી, રાજ્યનો ગર્વબંધ થતો જયો ગયો.

• રાણા સામે દુષ્પ સંતપ્ત મનુજુ' બંદ.

એમના પછી એમના પુત્ર સોમદેવ ત્રીજા ગાદીએ આવ્યા. આજ તે યાદગાર રાજ્ય અમલ હતો કે જે પર હથેરનો બહુ કોપ આ રાજ્ય ઉપર હતો હતો, છં સં ૧૭૮૫ ની રાજઆતમાં વર્ષાની અછતથી દુકાળે પોતાનું મોં ત્યાં દેખાડ્યું. ખેડુતોના પડો નાશ પામ્યા. રાજ્યનો કર વધતો ગયો. વ્યાપાર મંદો થતો ગયો. અને છેવટે, આવા ચાકુ રહેલા મામલાથી લોકો કંટાળી ગયા. તેઓએ પોતાના દુષ્પમાં પીડાતા એવાજ વિચાર કર્યા કે આમાં સધલો રાણાનો કમુર હતો. તેઓ પોતાની મુખ મુખ શુભવી બેડા અને નેમ હમેશા બને છે તેમ બે ચાર કેળી મુખિઓની હસ્તેશ્વરી, સંતાપથી ઘેલી બનેલી પ્રમોએ રાણા સામે યુધ્ધ મચાવ્યું. પોતાના આંધળા જનનમાં પોતાના રાજ્યપતી અને તેના કુળના રાણાઓએ તેઓ ઉપર કરેલો ઉપકાર, અને દેશને સુધારવાને કરેલો શ્રમ, એ સધળો વિચાર કરવાને તેઓને કુરસાદ ન હતી; બુધ્ધિ રહી નહોતી. તેઓની આગેવાની લેનારઓની પુઠે ગાદીયા પ્રવાહની માફક તેઓ ધસ્યા ગયા. તેઓ મહારાણાના ક્રીસ્ટા ઉપર ચડી ગયા અને હુંદકાટ ચલાવી, તે બધું કિંજીને આગ લગાડી, રાજ્યમાં હાહાકાર મચાવી મૂક્યો. કિંજીમાંથી આગના બમુકા નીકળવા માંડ્યા. રાણાનાં માણસો પ્રમના ગાંડા મુરસા આંગળી લાચાર બની ગયાં. લોકો-આજકો અને સૌઓ ગજરાટમાં ગાંડાની માફક આમ તેમ દોડવા લાગ્યાં અને રાજ્યમાં અંદર અંદર ખટખટ ભગી. કિલ્લો બળી ગયો; રાજ્ય મટેલ લૂંટાયો; બનરો તારાજ થયો; પરિણામ માફુ' આવ્યું. આ ગરબમાં રાજ્યને લગતાં સધળાં પત્રો નષ્ટ થયાં. કીમતી દસ્તાવિજો અને અમૂલ્ય પૂજાવાળો, નાશ પામ્યાં. આવી રીતે, આ કમનસીબ વર્ષ (૧૭૮૫) અમંગળ સાબીત થયું. રાણા ધણા દુઃખી થયા અને પ્રજા તરફથી થયેા ગેરહનસાઈ ખમી મારી લામ્યા.

મરાઠાઓના દાવાઓને લીધે અંગ્રેજોનું થયલું આગમન.

આ દુઃખદાયક રાજ્ય અમલ પછી આ રાણાના પુત્ર રૂપદેવજીએ આ રાજ્યની તવારિખમાં એક નવું જ પ્રકરણ ઉમેર્યું. આ વખતથી હંગેજ ઉભવગ આ રાજ્યમાં દાખલ થઈ. મરાઠાઓના પેશ્વાઓએ આ રાજ્ય ઉપર એક નવો દાવો કર્યો. આ દાવાને તેઓ એટલી તો મજબુતાઈથી વગળી રહ્યા કે રાણા રૂપદેવજીને હંગેજની મદદ-સલાહ લેવાની અગત્ય ભલાઈ. હંગેજોને પણ તે વખતે પોતાની કાર્યસિદ્ધિ કરવા આવાજ સંજોગોની જરૂર હતી. તેમને તો પોતાના પગ આ દેરામાં મજબુત કરવાના હતા એટલે આ રૂપદેવજીએ આપેલી તમો તેઓએ પૂરતો લાભ લીધો. તેઓએ રાણાશ્રીને બહુ ખુશીથી સત્તાદ અને મદદ આપી અને પેશ્વાઈ દબાણ પોતા ઉપર લઈ લીધું.

તા. ૩૧ મી ડીસેમ્બર ૧૮૦૨ માં સહી થયેલાં વસાઈના બળપત્ર (the Treaty of Bassein) પ્રમણે પેશ્વાના દાવો હંગેજોએ માને લીધો અને તેઓના આ પગલાંથી રાણાશ્રી મોટી આપ દાખાંથી છૂટ્યા. પોતાના પિતાશ્રીના વખતથી જે આપદાઓ હતી તેમાં આ પેશ્વાઓએ પોતાનો દાવો રજુ કરી વધારો કર્યો. પણ હંગેજોની સમ્મતિની મદદથી તે આપદા ટળી ગઈ અને રાણાશ્રીને નિરાતે દમ લેવાનો વખત મળ્યો. આવી રીતે આ રાજ્ય સાથે હંગેજોનું માલું પાણું.

રાજા ૩ વિજય દેવજીની મોજ ચોખંધી થઈ ગયેલી અવ્યવસ્થા.

આ પછી સને ૧૮૩૧ માં રાણા વિજયદેવજી તખ્તે આવ્યા. આ મોહતા રંગીલા રાણુને મોજ મનહ કે રાજ રાજ શિવાય બીજું કશું કરવું જમતું નહોતું. કર્મની શી ખલિદારી ? કોઈ વિદ્વાન, બરોમા, અને રાજ્ય કાર્યમાં પ્રવીણ, ત્યારે કોઈ દરકાર વિનાનો, કોઈ સુસ્ત, કોઈ કમજોર તો કોઈ મદાખસિત, કોઈ જલોતી તે કોઈ આજસું, કોઈ સીધો તો કોઈ આટો અને એ સધળા એકજ વિખ્યાત વંશના પૌત્રો ! બિન્ન બિન્ન પ્રકૃતિવાળા આ સધળાઓની વાતો મનુષ્ય સ્વભાવના અચ્ચાસીઓને એક અમુક ભંડાર પૂરો પાડે છે.

આ રાણા વિનયદેવે પોતાની મોજ મનમાં રાજ્ય કાર્ય નિસારી બેઠા અને આ અનુપમ પ્રસંગનો લાભ લેનારા જેમ હમેશાં તૈયાર હોય છે તેમ—ધણી નીકળી આવ્યા. રાજ્ય કર્મમાં જતું ગયું. કર ચંદેતો ગયો; રાણા ખુદ પોતાના આરણ મકરાણી અમીનદારોના કરએમાં દબાવ્યા ગયા. વાત વધી મઠ અને રાણા સાહેબને જરા ફીકર પડવા માંડી. આ આંત કે જે રાણાની ગાંડી મજાઓ અને લખણ ખચ્ચો ડું પરિણામ હતું તેમાંથી કેમ ફરજ એ રસ્તો રોધવામાં રાણા રોકાયા, પણ કોઈયે માર્ગ રાણાશ્રીને નહોતો નહોતો.

દરરોજના લખણ ખચ્ચો, આરણ અમીનદારોમાં બે દીલી, અને મનમાં અસંતોષ બહુ વધી પડ્યાં. આવી હાલતમાં રાણા સાહેબની દ્રષ્ટિ ઇંગ્લેન્ડ સરકાર તરફ ફરતી મઠ. મુંબાઈની સરકારને આ બચ્ચો માર્ગે સુધારવાની દરખાસ્ત મહારાણાશ્રીએ કરી અને આ બીજી મગેશી સુંદર તકનો તેવાજ સુંદર લાભ લેવાને મુંબાઈની સરકાર તૈયાર થઈ મકરાણી અમીનદારોનું કરજ સુધવવાનું, રાજ્યને કેરળના ખેડામાંથી બહાર કાઢવાનું, રાજ્યની આવક એકઠી કરવાનું, દુકંમાં આખા રાજ્યને, પણ આખા હાલતમાં લાવવાનું બીજું મુંબાઈ સરકારે જરૂરું. ખરેખર, મહારાણાશ્રીને આથી સહત મળી તેઓને માગેથી રાજ્યની જાળવ, કરળના ટોપસ, અને અમીનદારોની સલાવણી, દુર થઈ અને તેઓ મોડળા થઈ ગયા. આનાં રાજ્યની લગભગ મુંબાઈની સરકારે પોતાના હાથમાં લીધી અને રાણા વિનય દેવજીને એક સારું લવાજમ આપવા કરાવ્યું. આવી રાંત છંદગી આ લવાજમ ઉપર રાણાશ્રી મુક્ત અને વરોદરાના મહેલોમાં મનમાં શાંતરવા મળી અને પાછા કરળમાં ફાળવા લાગ્યા. જેમ જેમ વખત વહેતો ગયો તેમ તેમ તેમની મનહ અને કર્મ પણ વધતું ગયું અને જ્યારે તેઓ પરલોક વાસી થયા ત્યારે રાજ્યમાં સમગ્ર અંધારાથી યઈ રહી.

એમના પુત્ર રામદેવે જીત જે વર્ષ આ બારત ભૂમિની તવારિખમાં લોહીના પેશ લાલ રંગથી લપાઈ રહ્યું છે તે ૧૮૫૭ ના સાલમાં ગાદીએ આવ્યા આહ ! તે કમબખ્ત વર્ષ કિયા કયા હોનના અંતરમાં જવાળા ઉત્પન્ન કરતું નથી ? એની યાદ કયા કયા હોનનાં અણુઓ અણુથી ભરી નોખતી નથી ? પણ જવા હો, તે વાતને જવાબો—તેની દુઃખ દાવડ પાડને.

રાણા રામદેવે પોતાના પિતાએ આણેલી હાલતને સુધારી રાક્યા નહીં, અને માત્ર ત્રણ વર્ષ રાજ્ય સોગવો સ્વર્ગવાસી થયા. આ પછી સને ૧૮૬૦ માં એમના પુત્ર નારાયણદેવજીની આણ કરી.

આ રાણાશ્રી અતિ સમજા અને વિદ્વાન થઈ ગયા. એમણે રાજ્યનો કારિબાર બુદ્ધિમતાથી ચલાવ્યો અને એમના રાજ્યમાં રહેતા ઇંગ્લેન્ડ પોલીટિકલ એન્ટ રાજ્ય ચલાવવાની. રાણાશ્રીની કળાથી, પુરા થઈ ગયા. સાવધ, બુદ્ધિમાન, ચપલ અને રહાણુવાળા આ રાજ્યપતિએ પોતાનાં રાજ્યને પાંચ સમૂહ કરવામાં અને બચોલે કારભાર પાછો સમો કરવામાં પોતાનાં તન અને મનથી મહેનત કરી. હતી. એ સર્વોત્તમ રાણા હતા એમ કહેવું જરા પણ અતિરાયોજિવાળું નથી એમની ક્ષીટિરા રાજ્ય તરફની વફાદારી જન બહેર છે. એમની કીર્તિ ચોમિર પ્રસરી રહી હતી. ધરમપુર રાજ્યને કરળના જોળમાંથી ઘોડાખનાર અને તેમ કરી મનની આશીષ લેનાર આ રાણાશ્રીનું નામ અમર રહી ગયું છે.

એને પાંચ પુત્રો હતા, અને ઘણી પુત્રીઓ હતી. એમના પહેલા પુત્ર કુમારશ્રી ધરમદેવે રાણાશ્રીના વખતમાં મૃત્યુ પામવાથી શ્રી મોહનદેવજી (હાલના રાણા) યુવરાજ, કંવર તરીકે જાહેર થયા. ત્રીજા પુત્ર હરીદેવજી બે બાળકો મેલી ગયા છે, જેમાં કુમારશ્રી અંદ્રેવજી હયાત છે અને કુચરીશ્રી મુર્ચ કંવરવા—જેઓ પાકીટાણાના રાજ્યકુળમાં પરણ્યા હતાં તેઓ બે બાળકો મેલી મેરણ પામ્યાં છે.

કુમારશ્રી અંદ્રેવજીની છંદગી ઘણી વેળા નેપથ્યમાં હતી. કેમકે પોતાના પિતાશ્રીને ગાની ઉંમરમાં એક દેવાથી એમની સંબાળ એમનાં માતૃશ્રીને લેવી પડી હતી. અને જેમ દેશી રાજ્યોમાં હમેશાં બને છે તેમ રાજ્ય અમલદારોની અદેખાઈના એ લોભ થઈ પડ્યા હતા. ધન્ય છે એમના બિહાર માતૃશ્રી ને કે જેમને અતિશય કોળજ અને સંભળથી પોતાના પુત્રને કળથી આજે એક રાજ્યનું રત્ન બનાવ્યું છે.

રાણાશ્રી નારાયણદેવજીનાં ચોથા પુત્ર બળદેવજીને એક પુત્રી મહાવિજય કુંવરજી કરીને હતી કે જેઓ હાલ રાજકોટમાં પોતાના મામાશ્રી લાખાજીના સાથે છે. પાંચમા પુત્ર પ્રભાતદેવજી હજી હયાત છે. આ કુમારશ્રી અતિ સૈનિક છે. આખાં રાજકોટમાં એઓએ એક છે કે જેઓમાં રંગીલા સ્વભાવના પડછાયો પડેલાં માણસ પડે છે. રંગરાજ અને ગાંધીજીનાં વખત બહુ સારી રીતે ગુજરે છે; પણ એ સંઘર્ષ છતાં પોતાનાં બાઈશ્રી મોહનદેવજી તરફનાં એમનો આદર અને રાજ્ય તરફની એમની કળણ કંઈ બોળી નથી. એ કુમારશ્રી બહુ ભોળા સ્વભાવના હોવાથી પ્રજાના અતિ માનીતા છે.

ગોંડલના મહારાણી શ્રીમતી નંદકુંવરજી આદિ ધર્મપુરની રાજપુત્રીઓ.

મહારાણા નારાયણદેવજીની સપ્તમી પુત્રીએ કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતના રાજ્યકુળ સાથે વસવેલી છે. ગોંડલનાં વિદુષી અને પ્રખ્યાત મહારાણીશ્રી બાઈજીના બાઈશ્રી નંદકુંવરજી નારાયણદેવજીનાં એક પુત્રી થાય છે. એઓ બાઈશ્રીનું નામ સાદિત્ય સાથે અખંડ રીતે બેસાયું છે. એઓએ પોતાના વિદ્વાન પતિ સાથે એક ઉત્તમ રાજ્યકર્તા દાખલ જે ઉદાહરણ ગુજરાતને આપ્યું છે તે કંઈપી ભૂલાઈ જનાર નથી.

શિરોહીનાં મહારાણી, વાંસદાનાં મહારાણી, અને રાજપીપળાનાં મહારાણી એ રાણા નારાયણદેવજીની છત્રી પુત્રીઓ થાય ને એ સપ્તમી મહારાણીશ્રીએ પોતાના પતિના રાજ્યમાં શૃંગાર સમાન યર્ષ પડી છે. એ સપ્તમાં એમના પુત્ર પ્રતાપી પિતાની બધી રેલા ઉતરી છે. અને તેથી એમના પુત્રો પણ તેવાજ કમંચાન અને પાકમી નિપજે તો તેમાં કશી નવાઈ નથી.

રાણાશ્રી મોહનદેવજી.

હાલના રાણાશ્રી મોહનદેવજીએ રાજકુમાર કોટીમાં અભ્યાસ કર્યો છે. એ બહુ આંગળ વધેલા અને હસાયલા રાજ્યપતિ તરીકે જાણીતા મયેદા છે. એ ગાંધીએ આવ્યા બાદ રાજ્યની આવક પાંચ લાખ રૂપરથી વધી સાત લાખ રૂપર ગઈ છે. બ્રિટીશ રાજ્ય તરફ એમનો અખંડ ભક્તિભાવ છે ને તેથી એમને છેલ્લા દિવસી દરબાર વેળાએ ખાસ આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું હતું. એ બ્રિટીશોના મોટા મિત્ર છે કેમકે એઓશ્રી જાણે છે કે બ્રિટીશ રાજ્યથી દેશને બહુ ફાયદા થયા છે અને હજી થવા થશે. એઓ રાજ્ય યશાવવામાં બ્રિટીશોને પણે ચાલે છે અને તેથીજ ધરમપુર રાજ્ય વધુ અને વધુ આગાદ થતું જાય છે.

એઓશ્રીને બે પુત્રો છે; જેમાં વડા શ્રીવિજયદેવજી પછરી કુંવર છે અને શ્રી વરસાહદેવજી નાનાં કુંવર. શ્રી વિજયદેવજી પોતાના પ્રતાપી પિતાનો દાખલો લે એવાં સપ્તમાં ચિન્હ અચારથીજ દેખાય છે. “પુત્રનાં લક્ષણ પાળેજીમાંથીજ જાણાય.” એ કહેવત એઓ શ્રીએ ખરી કરી આપી છે. હાલના રાણાશ્રીમાં મહા પ્રતાપી રાણા નારાયણદેવજીના શૈલી ઉતરેલા છે એ એમના રાજ્ય અમલથી સિદ્ધ થયું છે અને હજી પણ સિદ્ધ થશે. એ વિદ્વાન અને પ્રતાપી છે, આત્મકાલ એમના જેવાજ બુદ્ધિરાણી રાજ્યપતિઓની આપણા દેશને જરૂર છે. જુગ જુગ જીવે રાણાશ્રી ! !

શ્રી ધરમપુરની તત્વારિષ અને બંધ થાય છે, તેઓ જાણતા ઇતિહાસમાં એક નવોજ સંકેત હોવાદે એમાં નવાઈ શું ? જનિય નર્તવલ મર્દ કામ નથી. પણ આટલું તો હું કહી રાખીશ કે ચિતોડના રાણાઓથી ઉતરી આવેલા ધરમપુરનાં રાણાઓ પોતાનાં રાજ્યની તત્વારિષને અને તદનજ બંધ કરી દે એમ લાગતું નથી. કાલ પોતાનું કાર્ય કર્યો જાય છે, અને બંધાને ઇશ્વર સંતુષ્ટિજ આપે છે. તથાસ્તુ.

સંસ્કૃત ભાષાનો સાયકાળ

અર્થાત

વર્તમાન સ્થિતિ.*

સૂર્ય, નિત્યપ્રતિ પ્રાતઃકાલ ચતાંગ પૂર્વ દિશામાં પ્રકાશ કરતો આપણને દેખાય છે. રાત્રિ, કેટલાક કલાક સુધી બ્રહ્મણ્ડભરપી છત્રની ઓથે રહી, રાત્રિના અંતમાં પોતાના સંદેશો કરોની સદાયથી, તે હિવાચલના ઉન્નત શિખરપર ચઢીને સિન્દૂર ઉગ્રાડી-ઉગ્રાડી ખેલતો આપણું દષ્ટિ સન્મુખ આવી ઉપસ્થિત થાય છે! આપણે નિત્યપ્રતિ સૂર્યની એ રમત જોઈએ છીએ. જોતાં જોતાં આપણને એવો અભ્યાસ થઈ જાય છે કે રાત્રિને સમયે પણ જ્યારે સૂર્ય આપણી દ્રષ્ટિની બહાર હોય છે, તે વેળા એમ નથી વિચાર આવતો કે સૂર્ય નથી-તે વખતે પણ આપણને પ્રાતઃકાલે ઉગનાર સૂર્યનું ધ્યાન હોય છે- આપણે તેને અન્તર દષ્ટિથી દેખીએ છીએ, અને કદી પણ એવું માનવાને તૈયાર નહીં થઈએ કે સૂર્ય હવે નહિ. આવે-અથવા આ સમયે તે નાશ પામ્યો છે. આપણે અન્ય નહિ તો, પણ તારાઓના તેજમાં પણ એને જ દેખીએ છીએ.

પરંતુ કલ્પના કરી લો કે એક એવો મનુષ્ય છે કે જેણે માત્ર પહેલી જ રાત જોઈ છે, તે જ્યારે સૂર્યને અસ્ત-બુખતો દેખે છે, તો તે જાણે છે કે સૂર્ય ડૂબી ગયો, હવે તે કદી આપણી સન્મુખ આવશે નહિ. રાત્રે પણ તે સૂર્યના સદ્ભાવની કલ્પના કરી શકતો નથી-તેમજ એને બીજા પ્રભાત કાલનું અનુમાન નથી. તે સમજે છે કે હવે સૂર્યનો પુનઃ ઉદય થશે નહિ, ને તે સદાને માટે પશ્ચિમ દિશાના ખાડામાં ઉઘી મુજે પડી ગયો, હવે તે ઉઠશે નહિ. તે તારાઓને સૂર્ય રચાનીવ સમજે છે- સૂર્યના આગ્રિત નહિ.

એક દિન એવો હતો, કે જ્યારે દેવતાણી ભારતવર્ષમાં સૂર્યથી અધિક, ચાતુરથી કિરણોને ફેલાવી, લોકોને પ્રજીત કરી રહી હતી. તે દિવસ ભારત માટે પવિત્ર હતો; તે દિને ભારતવર્ષ મુખ્ય રાત્રનો બહાર હતો. એ દિવસે દેવતાઓમાં દાર્શનિક, ઐતિહાસિક, તથા ધાર્મિક અને એટલા બધા લખવામાં આવતા હતા, કે આજે એકઠો વર્ષોથી પુસ્તકોનો નાશ હોવા છતાં પણ સંસ્કૃતની સદસ્ય: પુસ્તકો વિદ્યમાન છે. પરંતુ દિવસ પછી સાયકાલ જરૂર આવે છે. સંસ્કૃત ભાષાનો પણ નિષાત થયો-સાયકાલ થયો-સન્ધ્યાએ પોતાનો પ્રભાવ જમાવ્યો અને અતે રાત્રિ પણ ચઢી આવી. સંસ્કૃત ભાષાનો સૂર્ય કોઈ અન્યપ્રદર્શી પ્રકાશ કરવા માથે ગયો; પ્રાકૃત ભાષા રૂપી તારકા ચમકવા લાગ્યા, જેમાંના અધિકતમ એજ સૂર્યનો પ્રકાશ મેળવવા હતા. પુદ્ગલ પ્રાકૃત ભાષા (પાલી) નો પુત્ર હતો, પ્રાકૃત ઉપરજ એવી પૂર્ણ કૃપા રહી. તેના અનુયાયી મો પણ તારાઓના સેવક હતા, તેઓ સૂર્યને જાણતા નહોતા. પ્રાચ: તે સમયના લોક સમજતા હતા કે હવે સૂર્યનો પુનરુદય થશે નહિ-તેમજ તેમને માટે એ પ્રથમ રાત્રિ હતી.

* આ લેખ મૂળ, દોહીમાં દર્શિત ગ્રન્થના પ્રથમ મેન્સુચેડ, આતક ઉદ્દે લખ્યો હતો. તેનું આ આખાંતર દેવભાણી ગ્રન્થના અધ્યાયક ૨૬ પાકે કયું છે.

પરન્તુ એ તેમની અશુદ્ધિ હતી. કોઇ પણ જોતી શક્તિ, કે જેણે સંસારમાં એક વાર પ્રકાશ કર્યો છે; તે સદાને માટે નષ્ટ થઇ શકતી નથી. ઉક્ત રાત્રિની ૭ સાત શતાબ્દિ વીતી ગઇ, અને પ્રાકૃત રૂપી અન્ધકાર મિશ્રિત, સંસ્કૃત સૂર્યનો પ્રકાશ પાછો આપણી સામે ઉપસ્થિત થયો—રાત્રિ પથાત્ ઉપા કાલનો પ્રારંભ છે—પ્રકાશ ઉદય થાય છે, પરન્તુ અન્ધકાર તેનો પાછો છોડતો નથી. શુદ્ધ કવિએ નાટક લખ્યું; તેણે સંસ્કૃત રૂપી સૂર્યને ગાડીમાં બેસાડીને ફરીથી લાવવાને ધાણું, પરન્તુ તે ગાડી માટીની હતી (મૃચ્છકટકમ્). તે સૂર્યને પોતાની ઉચ્ચતા સુધી તો શું, પણ પૂરી રીતે ઉદય પણ ન કરાવી શક્યો. કેમકે એના નાટકમાં પ્રાકૃત અધિક તથા સંસ્કૃત અલ્પ છે.

આખરે પ્રભાત થયું, અને પૂર્વાદ્યુની રમ્મ જ્યોતિ ઉદિત થઇ. એ પૂર્વાદ્યુની તે જ્યોતિ હતી, કે જે રમણીય, મનોહર ને ચિત્તમોહક હતી. એ કાલિદાસના કાવ્યોની જ્યોતિ હતી. પૂર્વાદ્યુ પછી રાત્રે રાત્રે: મધ્યાન્હ થયો, સંસ્કૃત સાહિત્યનાં કિરણો દરેક દિશાએ, દરેક વિદ્યાની શાખામાં ફેલાવા લાગ્યાં; કોઇ વિદ્યાનો ભાગ એવો ન રહી ગયો કે જેના પર તે વેળા ગ્રન્થ ન લખાયો હોય. પરંતુ રાત્રે રાત્રે: મધ્યાન્હ જ્યોતિ અસલ્પ થવા લાગી; તેની પ્રચંડતા-કઠોરતા વધવા લાગી. માઘ તથા બાહ્ય કવિ ઠઠાર તથા અસલ્પ જ્યોતિ વાળા છે.

.. મધ્યાહ્ન પથાત્ સાયંકાલ થયો—સાહિત્ય સૂર્યનો વારતાવિક પ્રકાશ આપેલો થવા લાગ્યો. લેખકોની વાસ્તવિક " શક્તિ " નષ્ટ થવા લાગી, અને સાથેજ ગરમી ધટવા લાગી, વાસ્તવિક સુદરતા તથા પ્રાણુદતા જતી રહી અને કેવળ આડગ્ગર રહી ગયો; શ્રીહર્ષ અને મુરારિ કવિ એ સમયના આદર્શ છે.

.. શ્રી હર્ષ અને મુરારિની સાથેજ સૂર્યના પ્રકાશની સમાપ્તિ થઇ; સધ્યાકાલ થયો, રાત્રિએ આકાશમાં અન્ધકાર ફેલાવ્યો; સૂર્યનું રથાન જે ભારતવર્ષ, તે જ્યોતિહીન થઇ ગયો; પરાધીન તાએ આવીને રાતના ચમકતા તારાઓ ઉપર પણ વાટળ કરી દીધાં; અને શું સંસ્કૃતરૂપી સૂર્ય અને શું તેનાથી જ્યોતિ પ્રાપ્ત કરનાર તારાઓ, એ સધગા આ સંસારને એકલો છોડી ગયો થઇ ગયા.

અકબરના સમયમાં પુનરુદ્ધાર.

તે સમયે લોકો સમજ્યા કે વળી અત્યંત પ્રસય થઇ ગયો; હવે પુનઃ પ્રકાશ થશે નહિ. પરન્તુ એ નિરાશા પણ નિરાશ થઇ, અને વળી એક નીતિત મહાન વ્યક્તિએ ભારત વર્ષમાં પ્રભાતની બાંગ સંભળાવી. તેણે કેવળ સાહિત્ય સૂર્યનાજ ઉદિત થવાનો ઉપન્યાસ કર્યો એટલુંજ નહીં પરન્તુ સર્વ પ્રકારની રોશનીઓના આંકાર જેનાથીજ થાય છે તેનો પણ ઉપન્યાસ કર્યો તે વ્યક્તિનું નામ " અકબર " હતું. તે કેવળ પ્રાભાતિક પ્રભાતી છતાં દેખાડનારો હતો. સંસ્કૃત સાહિત્ય પુનઃ પરિપુષ્ટ થવા લાગ્યું. પરન્તુ તે સમયે પ્રભાત થવા છતાં શ્વેત, આકાશમાંથી પરાધીનતાનાં વાદળ ગયાં નહોતાં, એથી સુષની રોશની પૂર્ણ રીતે ન ચમકતાં કેવળ અન્ધકારનો અંશતઃ નાશ કરી શકી. જગન્નાથ અધ્યયદીક્ષિત આદિ એજ સમયની જ્યોતિના ખડો છે.

.. તે સમયથી અંધપથેત રાત કહેવી કે દિન તે સમજાતું નથી. એ વાતનો નિશ્ચય લવિ-ખ્યતના હાથમાં છે. પરંતુ એ તો નિઃસંદેહ છે કે એ સમય દિન અથવા રાતની વચ્ચેનો તો

હોઈ શકે નહિ-એ બંને સંધ્યાઓમાંથી કોઈ એક છે, અને આપણે, જે સૂર્યના દિવ્ય તથા અસ્તને જે ત્રણનાર જોઈ શક્યા હોય તેથી કહી શકતા નથી કે એ સંધ્યા સર્વદા રહેશે. આપણે અધિકાધિક એમ કહી શકીએ કે જે એ પ્રભાતની સંધ્યા છે તો એ અવસ્ય દિન-દિવસમાં પરિણત થશે, અને જે એ સાંધ્યાકાળની સંધ્યા છે, તો નિરસન્દેહ એ એવી રાત્રિ માટે સ્થાન આપશે કે જે સૂર્યોદયથી અનુગત થઈને ફરી આકાશમંડળને પ્રકાશિત કરશે.

હવે આ લેખના ઉદ્દેશ્ય એ સંધ્યાના સ્વરૂપનું વર્ણન કરવાનો છે. વર્તમાન સમયમાં સંસ્કૃત ભાષાના સાહિત્યની શું દશા છે; એનો ઝોક કઈ તરફ છે; તેમાં કઈ કઈ નબળાઈઓ છે એ સર્વે વિષયો પર સર્વે સ્વયંબુદ્ધયનુસાર પોતાની જાણ મુજબ વિચાર કરવો એ કર્તવ્ય છે.

સૌથી પ્રથમ સંસ્કૃત સાહિત્યની વર્તમાન દશા પર વિચાર પ્રારંભ કરીએ. તે ઉપર વિચાર કરવા માટે સૌથી પ્રથમ તેના બે ભાગ કરવાની જરૂર છે. ૧-જેમાં નવીન સાહિત્યની ઉત્પત્તિ ઉપર વિવેચના કરવી પડશે; અને ૨-જેમાં પ્રાચીન સાહિત્યના ઉદ્ભવનો ઉલ્લેખ થશે.

સાંપ્રત સાહિત્યની ઉત્પત્તિ.

નવીન સાહિત્યની ઉત્પત્તિના પ્રસંગમાં સૌપ્રથમ એ વળી જે ખંડ કરવા મોજ્ય છે. એક ખંડ સ્થિર સાહિત્ય; અને બીજા ખંડમાં સામાયિક સાહિત્ય. પ્રથમ વર્તમાન સમયના સ્થિર સંસ્કૃત સાહિત્યની ઉત્પત્તિ તરફ દૃષ્ટિ નાંખીએ તો પ્રતીત થશે કે તે કોઈ પણ રીતે સતોષકારક નથી. આ સમયે, સંસ્કૃત સાહિત્યની ઉત્પત્તિ તરફ દૃષ્ટિ નાંખીએ તો પ્રતીત થશે કે તે કોઈ પણ રીતે સતોષકારક નથી. આ સમયે, સંસ્કૃત ભાષાના સ્થિર સાહિત્યના લેખકો ઘણા જ ઘોઝ-ઝાઝા ભારતવર્ષમાં એક, જે વા ત્રણ-ચાર એટલા જ છે, એથી અધિક નથી. બ્યારે વર્ષાન્તે આપણે મવર્નમેન્ટનો વાર્ષિક રિપોર્ટ હાથમાં લઈએ જોએ તો આપણને તેમાંથી શું મળે છે? જે અથવા ત્રણ સારી સંસ્કૃતની જુદા, બીજું કંઈ નહિ. પુરાણા સમયના પ્રાદાના અન્ધોને જે બૂઝી જઈએ તો પણ સતોષ તો નથી જ થતો. બીજું નહિ તો મને તેવાં આદાં ને સરસ લેખોથી ભરેલાં પુસ્તકો જ સંસ્કૃતમાં નિકળ્યા કરે-પણ અદ્દો એ પણ નસીજમાં નથી. પાછલાં બેચાર વર્ષોમાં સંસ્કૃતમાં સ્થિર સાહિત્યનાં બેચાર જ પુસ્તકો નિકળ્યાં હશે, જેમાંથી એક “રઘુવંશ વિમર્શ” છે. કહેણું પડે છે કે એનાથી સંસ્કૃત સાહિત્યનાગરમાં કંઈ પણ રહેતું નથી. શ્રી. શ્યામી હરપ્રસાદજીની “વર્તમાન યુત્તિ” (દરેક દર્શન પર જુદી જુદી કરેલી) રીતિઓ પણ નિરસદેહ સંસ્કૃત સાહિત્યશ્રુષ્ટિમાં નહીતું કાઢે કરશે. એ રીતે જે એક કાવ્યો-ની, પંક્તિ અથવા યાત્રી રાશિજોડેક ફૂલ રીકાઓ પણ જે સંસ્કૃત સાહિત્યના સ્થિર કોશમાં કોઈ રીતે ગણી લઈએ તો પાછલાં બે વર્ષોની અન્ય સંખ્યા પાંચ અથવા ૭ સુધી જઈ પહોંચે છે. પ્રાયઃ એ પાંચ છમાંથી પણ જે ત્રણ અથવા એક છે કે જેને સન્તાન યાદ કરશે નહિ. તથાપિ એ સંખ્યા શું વિસ્તારમાં છે! કઈ પણ નહિ. એ અંશમાં સંસ્કૃત ભાષાએ ગત વીથ ત્રીસ વર્ષથી અવનતિ કરી છે, ઉન્નતિ નહિ. સંસ્કૃત ભાષાના અનેક સારા સારા લેખકોએ વરસોમાં સ્વયંસે યથા મથા જેના અમારથી સંસ્કૃત ભાષાએ નિસન્દેહ પોતાના ઉજ્જવળ મંદિરો ગુમાવ્યા છે, કેટલાક સંસ્કૃત લેખકોએ

એવું સાહિત્ય ઉત્પન્ન કયું છે કે જેને સમય પોતાની ધીમી ગતિમાં રૂપી શકતો નથી. કેટલાક ગ્રંથો એવા છે કે સમયના દર વર્ષના વેગમાંજ અંટકી પડશે. તે ગ્રંથો નાની નાની કવિતાઓ, લઘુ લાઘવી. પદ્યનિઓ તથા નાના નાના મન વિષયક ગ્રંથોઓનાં પુસ્તકો છે. એ કારણથીજ એને સ્થિર સાહિત્યમાં ગણવા નથી. એવી નાની સરખી કવિતાઓ કે જે વર્તમાન સમયમાં પણ આદરથી વંચાતી નથી, તો તે ભવિષ્યમાં સ્થિર રહેશે, એ આશા દરવી થયા છે. હવે એજ ક્રમપૂર્વક વર્તમાન સંસ્કૃત કવિઓને સંભોધાવન કરીએ. આ સમયમાં સાધારણ તથા સર્વત્ર કવિઓ મળવા દુર્લભ છે અને સંસ્કૃત તો એક સુપ્ત—સુષુપ્ત ભાષા છે તો એમાં કવિઓ ન હોય એ સદુજ છે. એમ તો વર્તમાન સમયના જાનસં લોકો પોતાની કવિતાના રૂપથી કામિદાસાદિ મદા કવિઓની કવિતાઓને પણ સાંદર્ધ દીન તથા લાવાણુપ-દીન સમજે છે; પરન્તુ વસ્તુતઃ વર્તમાનમાં સંસ્કૃતમાં કોઇ કવિ નથી, બંગદેશમાં એક સંસ્કૃત કવિ હતા, તેમનો ગત.વર્ષ દેહાન્ત થયો. કાશીના પશ્ચિમ ગંગાધર શાસ્ત્રી સાહિત્યમાં અતિનિપુણ છે, એમને કવિતાના અભ્યાસ પણ બહુ છે. પરન્તુ કવિતા કરવાની સ્વાભાવિક શક્તિનો દુર્ભિદ્ધ તેમની શ્લોકરચનામાં સાદ માત્રમ પડે છે.

વર્તમાન સમયમાં અન્ય જે કવિગમનો છે, તેઓ પ્રાયઃ ચોર કવિ છે. વા "કવિ" શબ્દનો પ્રયોગ તેમના વિષયમાં અયોગ્ય છે; નિઃસદેહ તેઓ કવિતાની જાણ માત્રના સેવક છે. જેથી તેમને જાણના ભ્રમમાં છોડી દેવા યોગ્ય છે. એ રીતે જે કંઈ જાણવા મુગ્ધ યોગક સંસ્કૃત સાહિત્યના સ્થિર ભંડારના નવીન યોગના વિષયમાં કયું તે ઉપરથી સ્પષ્ટ છે કે એ શક્તિની રાશિ એટલી પણ નથી કે તે કાલ યોગથી દળાતાં ભયગતાં પ્રત્નીન સાહિત્યના ભાર-નેજ પૂર્વવત રાખી શકે, એમાં શક્તિ તો ખીછ તરફ રહી.

હવે આપણે અસ્થિર સાહિત્ય પ્રતિ વળીએ. સંસ્કૃત ભાષામાં કેવળ બે પ્રકારનાંજ સા-મયિક પત્ર નિકળે છે; માસિક ને સાપ્તાહિક. હવે માસિકપત્રોની સંખ્યા કેટલી છે તે કહેવું કઠિન છે, કેમકે જે પત્રોનું નામ આપણે આજે પ્રસિદ્ધ યતાં પત્રોમાં ગણીએ, તે પ્રાયઃ કાલે પ્રાતઃકાલે કમલની અંદર બેઠેલા ભરમરી સાથેજ કાનરૂપી દન્તી (હસિત) ના પગ નીચે પીસાઇ જાય. અથવા જે પત્રને આજે આપણે " બંધ યયું " કહીએ છીએ, તે કાલે તેનાજ સંપાદકને કાઇકંઈ સો રૂપિયાની મુદ્દા મળી જાય કે હવિત થાય. અને તેજ પત્ર પાણું એકાદ વર્ષ પછી મરવા માટે વળી શ્વાસ લેવા લાગે,—કારણ એ કે સંસ્કૃત ભાષાના પત્રોની દશાજ એવી છે. " સૂક્તિસુષુપ્ત " પત્રિકા કાશીથી નીકળી, તે જે વર્ષ ચાલીને બંધ પડી. કાશીમાં " મિ-ત્રગોષ્ઠી " ની સ્થાપના થઇ, તે જે વર્ષ ચાલી. ત્રીજે વર્ષ કમલેર યજ્ઞ; ચોથે વર્ષ એના પગ ભયગતા લાગ્યા, ને પાંચમે વર્ષ અધઃ પતન યયું, ને છઠ્ઠે વર્ષ એના પર માટી અને ધૂળના એટલા ઘેરા ચટ્ટી ગયા કે હવે એનું ચિર્ન પણ દ્રષ્ટિગોચર થતું નથી. જ્યપુરથી " સંસ્કૃત રત્નાકર " નામે પત્ર જન્મ લીધો, તે એવાર મુકામે ને એવાર પુનઃ પાણીથી પૂરિત થયો; હવે વળી સૂકા પડેલા છે; કાણુ જાણે તેના દાદાચાંકે આવી પહોંચ્યા કે નહિ? " વિદ્યોદયા " તો એટલી છુટી થઇ ગઇ કે તેના મરવા ઉપર એ ભ્રમ રહે છે કે મરી નથી; અને જીવવા પર એ ભ્રમ છે કે તે હવિત થી. કેવલ બે પત્રિકાઓ હાલ ચાલતી કહી શકાય, જે બેમાંથી પણ વાર્તાવિક-આકર્ષણ એકનુંજ છે. બીજીની ચાલમાં સદેહ એ છે કે તે રતનનંદ ચાલે છે કે

દેહની સહાયથી. પ્રથમ પત્રિકા “ સહૃદયા ” છે. તે હાલ સાત વર્ષની છે. કિન્તુ એ પત્રિકા એ નામને યોગ્ય છે. “ રઘુવંશ વિમર્શ ” ના કર્તા પंडित कृष्णभाय्या એમ. એ. એના સંપાદક છે. એ પત્રિકા નિયમિત હોય વાંચવા યોગ્ય છે. બીજી પત્રિકા “ સંસ્કૃત ચન્દ્રિકા ” છે. તે પંદર વર્ષની વૃદ્ધ છે, એ કેટલીક વાર પડી પડીને ઉભી થઈ છે, ને કેટલીએ વાર ઉઠી ઉઠીને પડી ચુકી છે—તો પણ એ આલીંગન નહય છે. જો કે પત્રિકા બહુ પુરાણી છે, તથાપિ કોણ જાણે સંસ્કૃત લેખકોના અભાવના કારણે, યા પત્રિકાના સંપાદક પં. રોશિ. ખડેકરના માની સ્વભાવના કારણથી યા કોઈ અન્ય લેખનાના કારણે એ પત્રિકાનાં પ્રત્યેક પૃષ્ઠ સંપાદક મહારાજના લેખોથીજ ભરેલાં હોય છે. તે લેખ સર્વ વિષયોના સંબંધમાં હોય છે. જ્યોતિષિક, ઐતિહાસિક, ધાર્મિક, કોઈ પણ પ્રકારના એવો કોઈ લેખ નથી જે સંપાદકશ્રીની લેખનીયો ન નિઃજાતો હોય. એજ કારણથી પ્રાયઃ પત્રિકા મનોરંજકતાથી સર્વથા શૂન્ય જણાય છે. તથાપિ સંપાદક મહોદયનો આદર્શો વૃદ્ધ તથા એકરસ ઉત્સાહ પ્રસંસનીય છે, અને વિશેષતઃપા એવી ક્રિયતિમાં કે જ્યારે પોતે એક બીજી સાપ્તાહિક પત્રિકા પણ સંપાદન કરે છે. વર્તમાનમાં સંસ્કૃતમાં એક માત્ર “ સુનૃત વાદિની ” નામે સાપ્તાહિક છે, જે ઊંડા સંપાદકનું છે. એથી એમ નિઃસંદેહ માનવું પડે છે કે રશિયનકરજી દૂત લેખક છે; અને પોતે સનાતન મત કે જેના પોતે મહાભારી પક્ષપાતી છે, તેને માટે પ્રાણ આપવાને પણ તૈયાર છે. એ સૂનૃત વાદિની ૩ વર્ષની વૃદ્ધા છે. વખતે વામકો ૩ વર્ષની સાથે “ વૃદ્ધા ” શબ્દ વાંચીને કહેશે કે એ વાક્ય ઉપદેશ છે—કેમકે શું ત્રણ વર્ષમાં પણ કોઈ પત્ર વૃદ્ધ થયું છે ? ઉત્તર એ છે કે જે આપ સંસ્કૃત પત્રોના જીવનની સરાસરી કાદશો તો ૧૪ માસથી અધિક નહિ થયો. એવી અવસ્થામાં એક પત્ર ૩૬ માસ પછી પણ આગળ આવે તો તેને વૃદ્ધ ન કહે તો શું કહે ? અને નવીન સાહિત્યની વિસ્તારિત પ્રસંગ સમાપ્ત કરીને પ્રાચીન સાહિત્યના ઉદ્ધાર તરફ વળીએ.

(અપૂર્ણ.)

નિંદ્રા કેટલી જોઈએ ?

આ વિષય બહુ વારંવાર ચર્ચાઈ ગયો છે અને ચર્ચાંતો રહ્યો છે પરંતુ જ્યાં સુધી મનુષ્યને નિંદ્રા દર રાજ આવતી રહે છે ત્યાં સુધી તેની ચર્ચાં તાજીજ રહેવાની. માથુંસે ફટલા કલાક ઉંઘવું જોઈએ ? એ પ્રશ્ન બહુ વારંવાર પૂછનામાં આવે છે. ધણીકે તે પોતાના સંબંધી સાંકડા વ્યક્તિગત અનુભવને સર્વ સાધારણને અનુકૂલ માની લઈને, પોતે જેટલા કલાક ઉંઘતા હોય તેનો શેકડો આંકડો જવાબમાં પકડાવે છે. પરંતુ તત્ત્વવેદના હર્બર્ટ સ્પેન્સર કહે છે તેમ Required amount of sleep depends on the constitution અર્થાત્ “ ઉંઘ કેટલી જોઈએ તેનો આધાર મનુષ્યની પોતાની પ્રકૃતિ ઉપર રહે છે. ” (‘ પ્રિન્સીપલ્સ ઓફ એથીક્સ ’ નીતિનાં તત્ત્વો—પૃ. ૪૯૫).

મનુષ્યનાં મુખને સાર શરીરના ચર્યાચરો નિંદ્રા કરી છે. ઉંઘી ઉઠેલા મનુષ્ય જન્મ ઉંઘની ઘેનમાંથી નિવૃત્ત થતાં તેની મુખમુદ્રા પર આવી લાગતા તાજા ઉદ્ગાસ ઉપરથી

જ્યુદ્ધ આવે છે. શરીરનાં રક્ષણ સારૂ પણ તે અનિવાર્ય છે. વૈદ્યકે સિદ્ધાંત એવો છે કે, શરીરના થાકી ગયેલા તંતુઓને આરામ મળે તે દરમીયાન નવી શક્તિ તેમાં આવે છે. જમને શારીરિક શ્રમ વિશેષ પડતો હોય તેમને એ કારણસર અધિક નિંદ્રાની જરૂર છે. જ્યોત્સને મગજનું કામ હોય, ખુરશી પર બેસા કામ કરવાનું હોય તેમને ઓછી ઉંઘ જોષ્ઠ્ય. અને તે સિદ્ધાંત પ્રમાણે અમેરીકાના પ્રખ્યાત વિદ્યાશાસ્ત્રી એડીસનનો એવો મત છે કે હાથપગને બદલે શુદ્ધિનો ઉપયોગ કરનારા શિક્ષિત વર્ગ માટે સાડા ચાર કલાકની ઉંઘ બસ છે. તે વ્યવસ્થા છતાં અસાધારણ તંદુરસ્ત છે, અને પોતે પણ આથી વધુ વાર ઉંઘતો નથી.

શુદ્ધિના મહાસાગર રૂપ નેપોલીયન બોનાપાર્ટે પણ લગભગ એટલીજ, ૪ કલાક નિયમિત ઉંઘતો. કેટલાક વાર તો ૨ કલાકેજ ચલાવતો. પણ જંગી લડાઈ ચાલતી હોય તે દરમીયાન પણ એ ઇન્દ્રિય નિશ્ચિંતતાથી આગળ પાછળ તોંપોના ધંધાકા થવા છતાં, તેની મધ્યમાં ચાર કલાકની ઉંઘ તાણી કાઢતો !

જન્યૂતા અંગ્રેજ લેખક કોકરનું એ કથન છે કે. It is impossible to be a great man without being a good sleeper અર્થાત્ મહાન ઉંઘનાર થવા વગર મહા પુરુષ થવું અશક્ય છે ! અને તે સર્વથા અસત્ય નથી. જે અંપીને ઉંઘી શકતો નથી તેના તાબામાં અને કાણમાં તેનાં ચાનતંતુઓ નથી, અને તે ખીળા ઉપર શું કાણ મેળવી શકે ? સારી નિંદ્રા લઈ શકનારાજ મહાપુરુષ થયા છે. પ્રખ્યાત યુવાની દિગ્વિજય કર્તા એલેક્ઝાન્ડર (સીકંદર) ને વિષે પોન્ટેન કહે છે કે, ઇરાનના શાહ દશમસને સીકંદરે હરાવ્યા પછી તરત તે એટલી નીરાવે ઉઘ્યા કે, તેના તંત્રી પાર્મીસે તેને અનેક વાર નામ લઈને શુભો પાડી શોધાડ કરી મેલ્યો ત્યારેજ જહાંપનાહ ઉઘ્યા.

સારી ઉંઘ હોવી જોષ્ઠ્ય એટલુંજ નહીં પણ પોતાની સગવડે ઉંઘ આવવી-જવી જોષ્ઠ્યે ! નેપોલીયન એમજ કરતો. કામ પતતાં તુર્તજ ઉંઘી જતો. ઇંગ્લેન્ડનો પ્રખ્યાત મહાપ્રધાન લોર્ડ પાર્મસ્ટન પણ ઓશીસનું કામ કરીને ઉંઘી જતો (જુવો ૨૪. એસ. ડો. રમાઈસકૃત 'Life & Labour' - 'જીવન અને મહેનત,' ૪. ૨૬૫) રાતે કામ કરતી પાર્લામેન્ટના અસહી પ્રખ્યાત સભાસદો પીટ, લોર્ડથુમ, લોર્ડ મેથે આદિ પણ જરા જરા પુર્સદ રાતે ઉંઘી લેતા. નિંદ્રા એ જોષ્ઠ્યુરી શાંદુકાર છે. પાછળે પાછા લીધા વિના ધનેતરનો પણ તે પસો છેડતી નથી. પરંતુ પૂરી વસ્તુલાતની ચરતે ગમે તેવો નાનો હકતો કણુક કરે છે ! ગમે તે વખતે થોડું થોડું ઉંઘી લ્યો તો પણ તે તમને સુકત કરશે. અર્થાત્ જો કે ઉંઘનો જથ્થો એકદમ ઓછો કરવો તમારા હાથમાં બહુ નથી, પરંતુ અમુક વખતે ઉંઘવું તથા કટકે કટકે, સવડે ઉંઘવું એ તમારા હાથમાં છે. ખલાસીઓ અને લસકરના સીપાઈઓ રાત દહાડે 'ડ્યુટી' પર હોય છે. તેઓ પાંચ પાંચ મીનીટ વચમાં પુર્સદ મળતાં ઉંઘી લે છે ! ઉભા ઉભા થોડાં જોડાં ખાઈ લે છે ! ઉંઘ પણ એક ખાવાની યીજ હોય તેમ તેઓ કટકે કટકે તે ગ્રહણ કરે છે. મીઠાકુલ ઉંઘ વગર એ ત્રણથી વધારે દીવસ રહેવું અશક્ય છે. ત્રીસ દિને બલાતકારથી તમે કેમને નહીં ઉંઘવા દો તો તેના ડોળા ચક્રા અને તે ઉંઘના બરધી લપડીયાં ખાતોજ હશે. લુખા ગુપ્ત રાક્ય અને પ્રમાણમાં સહેલું છે, પણ ઉંઘ્યા વિના રહેવું અશક્ય છે. બૂખ્યા રહેવાનો પ્રયાસ કરનારા

આને જરા જગતા રહેવાનો ઢોંગ કરવા કહેશે તો તેઓ નાજ પાડશે. જ્યારે દુશ્મને ઘેરા ઘાલેલા કીજાને ઘેરાથી છોડાવવાં અમુક લશ્કરને દહાડાઓ સુધી 'ફાઈર્સ માર્ચ' થી ઝડપવધ કુચ કરવાની હોય છે, ત્યારે તેઓ ચાલે છે ખરા. પણ કહે છે કે તેઓ કલાકો સુધી ઉંઘમાં ચાલે છે ! ક્યાં, શેના પર પગ ચુકે છે તેવું તેમને લાગે હોતું નથી. જો એક મીનીટ પણ તમે તેમને થોભવા કહો તો તો લેટીજ પડે ને સંપૂર્ણ ઉંઘીજ જાય !

* ઉંઘની અનિવાર્યતાના સૌથી કઠણરસિક દ્રષ્ટાંત તો ચીનથી આવે છે. એ દેશમાં રાજદ્રોહ આદિ સૌથી ભયંકર અપરાધો સાથે માત્ર મોતની સજા નથી. તો તો આનંદ હતો. તેમને તરફવાર મહા વ્યથાકારી સાધનોથી રીખાવી રીખાવીને પ્રાણ લેવામાં આવે છે. સૌથી ભયંકર રીત એ છે કે, દેહાંત દંડ પામનારને કેદખાનામાં ઉંઘવાજ ન દેવો. ઉંઘાડળો થતા સાથે વાંસથી તેને પાછો તટાર કરવો ! અતે તે બીચારો બેઠાકળો યથ જાય છે, અને ઉંઘ ન આવવા દેવાથી સાત દીવસમાં પ્રાણ ત્યાગ કરે છે !

ઉંઘ કેટલા કલાક સરેરાસ લેવી તે વિષે નિશ્ચિત સિદ્ધાંત કે એક મત નથી. અને મત આપવોજ અનુચિત છે. તે છતાં જે અંગ્રેજ આદિ લેખકોએ મત આપ્યા છે તે તપાસવામાં હાનિ નથી. જેરેમી ટેલરે ૩ કલાક બસ ધાર્યા હતાં, જેરકરટરે ચાર કલાક પુરતા ધાર્યા હતા, વેલેસલી ૭ અને હોર્ડે ક્રાક સાત પુરતા ધારતા હતા. પણ અંધકાર સર વોલ્ટર સ્કોટ તો નીરતે રોજ આઠ કલાક ઉંઘતો. જેને તાજ યવા જેટલી જરૂરી લાગે તેટલી ઉંઘ કાઢવી, એજ નિયમ છે. પરંતુ ૮ ચી વધુ કલાક ઉંઘવું તો ઉંઘજૂરીપંથુજ છે અને ખીજાં કામને હાનિ કરતાં છે. આઠ કલાક કામના, ૮ અમના અને ૮ ઉંઘના એવા રહે કલાકના ત્રણ વિભાગ કુદરતી છે. પણ જેને આઠ કલાકની જરૂર ન હોય તે ભલે જંગીને ખચતા કલાક વાપરે.

ગમે તેવી ગાઢ ઉંઘમાં પણ માણસનું મગજ તદ્દન શાંત નથી એમ વિદ્વાનો કહે છે. તે કાંઈ ને કાંઈ પેતા પર આગલા કલાકોમાં પડેલી ઊંઘો 'વાગેજીનું' જ હોય છે ! માન ઉંઘમાં મગજ જગૃતાવરણ કરતાં ધીમું ચાલે છે એજ લાગ છે. એક વાર જગ્યા પછી તો તજાઈમાં નજ રહેવું જોઈએ. આગોટવું એ નહેરોતું લશ્ચ છે. જેમ 'એકારમ' વગેરે કૃત્રિમ ઉપાયથી જાગવું એ બહાતકારથી જાગવા બરાબર છે, (નિશ્ચયથી તથા અભ્યાસથી એની મેલે અમુક વખતે ઊંડી શકાય છે) તેમ આંખ ઉઘડ્યા પછી, આગોટવા લાગવા જેટલી ઉંઘ આજી થઈ જવા પછી, શય્યાનો ત્યાગ ન કરવો એ પણ બહાતકારથી ઉંઘવા જેવું છે. નેપોલીયનને હરાવનાર પ્રખ્યાત ડ્યુક આર્ક વેલીંગ્ટન પેતાની પીઠ માંડ માંડ શકે એવી બે જ પુટ પહોળી તજાઈમાં હેવટ સુધી સુતો હતો ! તેને એકે પૂછ્યું કે મહારાજ ! તમારી તજાઈમાં આગોટવાનો તો અવકાશજ નથી ! ડ્યુકે જવાબ આપ્યો, કે "આગોટવા કે ઉઘવાને વખત થયો. તેથી તજાઈમાં શયન ૩ કે ૪ પડું બગાડ્યું નથી !"

સત્યજીત.

(લખનાર-અપાસી)

પ્રકરણ ૯

ભરતીના વધતો જતો જીવ્યાળ

લોહ ચુંબકથી લોહ આકર્ષાય એમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ નથી. એ આકર્ષણ માટે જે કંઈ કરવાનું રહે છે તે એ છે કે લોહચુંબક સમીપ લોહને લાવવું બેઠકે. જ્યાં આ ક્રિયા કરવામાં આવે છે કે કુદરત પોતાની મેળેજ કામ કરવા માંડે છે.

અખકરી આપનાને સત્યજીત આગળ લઈ ગયો અને એની ઓળખાણ કરાવી મનુષ્યે મનુષ્યનું કામ કોણ અને કુંદરતે તે કામને પછી ખીસવવા માંડ્યું. આપનાના પવિત્ર મનમાં સત્યજીતની આકૃતિ પડી ગઈ અને તે આકૃતિને આપના પોતાની ગણી પુજવા લાગી. આ આકૃતિની રૂપરૂ સેવા કરવા સંધ્યા વીતી ગઈ હોવાથી આપનાનું અંતર મન આપનાને સ્થપના કરવા લાગ્યું.

આથી આપના પોતાના ઓરડામાં તૈયારી કરવા ગઈ. ત્યાં વસ્ત્રો રૂપી ચત્રો ધારણ કરી ભોજન સાળામાં જઈ એક યાજ્ઞ તૈયાર કરાવી, અને પોતાની દાસી અંગીરાના હાથમાં તે યાજ્ઞ આપી એને સાથે લઈ કાચ-ભુવન જવા ચાલી નીકળી.

ચોડાં સમયમાં તેઓ કાચ ભુવન નજીક આવી પહોંચ્યાં. અંગીરાએ પાટીયું ખસેડ્યું અને આપનાએ અંદર પ્રવેશ કર્યો. વચ્ચા ઓરડામાં આપનાની રાહ જોતો કે ગમે તે વિચાર કરતો સત્યજીત પલંગ પર પડ્યો હતો. બહાર તો તમામ અંધાર પ્રસરી રહ્યું હતું પણ ભુવનમાં તો પ્રકાશના બળથી દીવસજી જણાતો હતો. આપનાએ ટેબલ પર યાજ્ઞ મુકાવી અને અંગીરાને ઇસારતથી બહાર બેસવા કહ્યું. યાજ્ઞના અવાજથી વિચાર નિદ્રામાંથી સત્યજીત જાગી ઊઠ્યો અને અખકરીની પુત્રીને આવેલી જોઈ.

ભીંત સ્વેત, ઝાજ સ્વેત, ટેબલ સ્વેત અને આપનાનું વસ્ત્ર સ્વેત બધુંજ સ્વેત હોવાથી સત્યજીતનું મન પણ સ્વેતપણાને પામવા લાગ્યું. આ સ્વેત સાગરમાં આપનાનું મુખ શ્રી લક્ષ્મીના જેવું દેખાતું હતું અને એની નિર્મળ દષ્ટિ શોભનાના છેલ્લા દર્શનનું કંઈક વિરમ યુ કરાવવા સમર્થ થઈ.

“તમ્હારા પિતાએ તમને નકામી મહેનત આપી.” આપણા નાવકના ઓઠમાં ગતિ આ.

“ક્યાં અન્ય પુરૂષને માટે મહેનત કરવાની છે, આપ અમારા અતિથિ હોવાથી દે. II માફક આપની સેવા અમારે કરવી બેઠકે.” કુમુદની ખાંખડીઓ ખીલી.

“ એ સર્વ તમારા લોકોની સંબંધનંતર ખતાવે છે; પણ તમારે રાત દીવસ ફેરા ખાવા પડે એ મને જરા પસંદ નથી ” એમ કહીને સત્યજીત પલંગપરથી ઉતર્યો અને એક ખુરસી પર બેઠો.

“ મારા પિતાશ્રીની એવીજ મરજી છે કે મહારાજ આ કામ કરવું અને તેમ કરતાં મને જરા પણ કંટાળો આવતો નથી તેમજ શ્રમ લાગતો નથી માટે આપે ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. આપ હવે જમી લ્યો. ”

“ તમે જમ્યાં છો કે નહિ ? ”

“ તમેજ જમી લ્યોની એટલે અંમને સંદેહની તૂટી છે. ”

“ ભલે તમારી મરજી ” એમ કહેતાં કહેતાં સત્યજીતે જમવા માંડ્યું.

આ વખતે સુદરી સત્યજીત તરફ અનિમિષ આંખ વડે જોવા કરતી હતી. એનું વદન સત્યજીતને નિહાળવામાં રતબ્ધ રહી ગયું હતું. હૃદયનાં ભાવો એના મુખપર બદલાતાં રંગાપરથી રૂપરૂત્ત જોનારને દેખાતા હતા.

સત્યજીત જમી રહ્યો અને આપનાની એકાગ્રતાનો અંત આંખો. સત્યજીતની રજા લેખ આપના ખંજીરાને યાજ લેવાનું કહી ઉપર ગઇ અને ઇશ્વર દુનીયામાં શું બનાવે છે અને શું નથી બનાવતો તેના વિચાર કરતી ઘેર જઇ પહોંચી.

ખીજે દીવસે દસ વાગતે અંજીરાને સાથે લઇ આપના સત્યજીતને જમાડવા ગઇ. સત્યજીતે જમીને બહાર ખીણમાં ફરવાની ઇચ્છા દર્શાવી અને પોતાના પ્રિયતમનીજ ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવાના નીશ્ચયવાળી આપનાએ અનુમતિ આપી.

સત્યજીત, આપના અને અંજીરા ત્રણે જણ કાચ લુબનમાંથી બહાર નીકળ્યાં. વાતાવનિ નોહ કરતાં તેઓ સુરેન્દ્રાને ઘેર જઇ પહોંચ્યાં. સુરેન્દ્રાને ત્યાં સમજા લૂટનો સામાન્ય સામાન રાખવામાં આવતો અને તેથી અનેક ચીજો ત્યાં લગભગ પ્રદર્શન જેવું થઇ ગયું હતું. સુરેન્દ્રા સાથે સત્યજીતને યોગ્ય આવકાર આપ્યો અને એક નિહુને સર્વ ચીજો ખતાવવા હુકમ કર્યો.

આ પ્રદર્શનમાં અનેક રાજ્યો કે જેઓ તે વખતે તો પચત્વને પામી ગયા હતા તેઓની જમીનો જોવામાં આવતી હતી. જૂદી જુદી જાતની તરવારો તોરણ નિહુઓને કેવા પ્રકારના દેખાવો શોખ હતો તેવું જ્ઞાન ઠગવતું હતું. દરવાજા આગળ અનેક તરેહના સીકાઓ પડેલા હતા. એક જગ્યાએ સોનાનું બનાવેલું સિંહાસન મૂકેલું હતું અને તેની કારીગરી વિચિત્ર કારની હતી. ચારે તરફ અનેક જાનના પક્ષીઓ કોતરેલા હતા અને જોડકા પગે સિંહના પગે જોવા બતાવેલા હતા. સિંહાસનની ઉપરની સપાટીપર અમરખના પડેા મદી દીધા હતા અને તેની પીઠપર દુર્યોધન બીમ સાથે યુદ્ધ કરતો ચીતરેલો હતો. સત્યજીતે આ સિંહાસનનો સિંહાસ નિહુને પૂછ્યો અને નિહુએ હુકમાં નીચે પ્રમાણે કહી સંભળાવ્યો:—

“ હે રાજા ! અહીંથી દસ ગાઉ દુર એક નગર છે. એક વખત અબજરી તે નગર જોવા આ હતા. એનામાં એણે ત્યાંના રાજાની એકની એક છોકરીને ગાડીમાં બેસીને જતી જોઇ. તે છોકરીનું રૂપ મોહક હોવાથી અમને વશ રાખનાર અમારા સરદાર તેનાથી વશ થઇ ગયા. તે કુમારીના નામ શીરી હતું અને તે રાજાની પુત્રી હોવાથી અબજરી સાથે ખુશીથી

પરણે એમ નહોતું. આથી અમકરી અહીં આવ્યા અને અમને સવગાને રાજ સમગ્રી ત્યાં લઈ ગયા. અમે રાજને પુત્રીને માટે માંગણી માંગવી પણ જે માંગણને અમે માંગણી કરવા માંગ કર્યો તે પાછો આવ્યો નહિ. અમે વિચાર કીધો કે એમ કંઈ સીધી આંગળીએ ધી નીકળે નહિ. આથી અમે નગરપર એકદમ હુમલો કીધો. ત્યાંના લોકરને દરબી રાજને કેદ કર્યો અને રીરીને કાળમાં લીધી. બીજે દિવસે રીરી આગળ અમે રાજને લઈ આવ્યા અને જો રીરી અમારા સરદાર અમકરી સાથે ન પરણે તો રાજને એના દેખાંજ ગારી નાંખવા જણાવું. રીરીએ પહેલાં તો અમારી માંગણી સ્વીકારી નહિ; પણ ત્યારે અમે રાજની મારી નાંખવા તૈયારી કરવા લાગ્યા અને ત્યારે રાજને બીજી દુનીયામાં જવાને એક પળ બાકી રહી ત્યારે રીરીએ ચીસ પાડી અને ગેરે સાદે બોલી કે "વાતકી કામ કરતાં તમે અટકા અને મારાં વચનો સાંભળો, મારા પિતાની છંદગો ગળ્ય એ મને રીક લાગતું નથી. હજુ સુધી મારાં કાંઈ કેદારો લામ થયાં નથી અને તેથી હું તમારા સરદાર અમકરી સાથે પરણવા પુરી છું. મારે સાથે તમે મારા પિતાજીને આંગળી લગાડશો નહિ."

પછી તે રીરી રાજ તરફ જોઈને બોલવા લાગી કે "બાપુ ! મારે સારી જગ્યાએ સંબંધ થાય તો સાથે આપે આવશું કદ વેશું છે તેથી હું તમારો ઉપકાર માનું છું. કાલના બજે મારે સંબંધ આવી જગ્યાએ જવાય છે. તેથી તમારે રોક કરવો નહિ."

આ વખતે આપનાની આંખોમાંથી અશ્રુનાં ઝરણો વહેવા લાગ્યાં. પોતાની માને દવા જનક વૃત્તાં સાંભળી તે બાળા ધેડ રાખી રાકી નહિ. અંગીરાએ આપનાનાં અશ્રુઓ પોતાના પાંચવ વડે લૂંટી નાંખ્યાં અને સત્યજીવ આપનાને આશ્વાસન આપવા લાગ્યો અને આટલાજ બાવ આપનાની દીલગીરી દુર કરવા પૂરતો હતો. નિદુ પોતાની મૂખાંધતું આવું પરીણામ આવેલું જોઈ પરતાવા લાગ્યો અને અગાડી વાંત કહેવાનું માંકુદ રાખ્યું; પણ સત્યજીવે સિદ્ધાસન સંબંધી કંઈ વાંત ન કહેવામાં આવી તેથી એ વાત પૂરી કરવાનું જણાવવાથી નિદુએ વાત અગાડી કરવી શરૂ કરી—

"ત્યાર પછી થોડા વખતમાં અમકરી અને રીરીના સજ કરવામાં આવ્યાં. આ વખતે તે રાજએ આ સિદ્ધાસન અમકરીને પહેરામણી તરીકે આપ્યું. આ સિદ્ધાસનને અમે મીર-ખાસનને નામે ઓળખાએ છીએ. રીરીના અને મીર ખાસનને લઈને અમે પાછાં ખીજમાં આવ્યા. તેઓ બંદુ બહા દત્તા અને દમેશાં આવ્યા. જોડેને યિસણ આપવામાંજ વખત ગાળતા દત્તા. એક પુત્ર અને એક પુત્રી મળી તેઓ આજ એ વરસ થયા સ્વધામ પધાર્યા છે"

આ પ્રમાણે વાતચિત કરવામાં થોડો સમય ગાળી તેઓ ઉપર અગાડી પર ગયા. બપોરનો વખત હતો તેથી તડકા સખત હતો. સત્યજીવ ખીજનો દેખાવ જોવામાં રોકાવતો હતો અને નિદુ અનેક બાબતો કરી જતો હતો એટલામાં આવ્યા અગાડીમાં બેશુદ્ધ કચ્છ નોચે પડી અંગીરાએ પાણીને માટે લુખ પાડી અને નિદુ પાણી લાવવા રોક્યો.

"બપોર સુધી બૂખ્યા રહે તો આવુંજ થાય તો" અંગીરાએ આપનાની સરવાર કરતાં કહ્યું.

"હું હજુ સુધી બૂખ્યા જૂખી છે!" સત્યજીવે પૂછ્યું.

“હા, હા. આપનાંએ આપના જન્મ પછીજ જન્મવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. આપે જન્મ પછી બહાર જવાની ઇચ્છા દર્શાવી તેથી એ બહેન તમારી સાથે બહાર બહાર ચાલી જાયો.”

એટલામાં નિહુ પાણી લાવ્યો અને સત્યજીતે આપના પર તે છાંટ્યું. આપનાએ આંખો ઊઘાડી અને સત્યજીતને બેઠું સ્વસ્થ બની. સત્યજીતના ચહેરા પર કંઈ ચુરસાની છાયા ફરી વળી હતી પણ તે છાયા આપનાના આંખના કીરણથી અદૃશ્ય થઈ ગઈ. આપના પછી સુદેનલાને ત્યાંજ જમી અને સાંજના સત્યજીત પણ સુદેનલા સાથે જાયો.

આ રીતે દીવસે દીવસે જેમ ચંદ્રકળા વધે તેમ પ્રેમ ઉદયિમાં આવેલો ભરતીનો લુવાગ વધ્યો જતો હતો અને તેના બેશમાં સત્યજીત અને આપનાનાં વહાણો અગાડી એકલા, મારું કાપ્યા જતા હતા. સત્યજીત અને આપનાની દૃષ્ટિ એકજ દિશા તરફ હતી પણ બંધારે સત્યજીત એવે કાચમાંથી જગતને જોતો હતો ત્યારે આપના ગુલાબી કાચમાંથી જગતનું નિરીક્ષણ કરતો હતો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

અભિષેક.

જેત જેતામાં ત્રીસ દીવસ પસાર થઈ ગયા. પોતાના પુત્રને ગાદી અપાવવા પૂરવી પણ ઉત્સુક હોય તેમ જાણે એણે ત્રીસ દીવસમાં ફરવાનું પંદર દીવસમાં પૂરું કર્યું હોય એમ લાગતું હતું. દીવસોના જવા સાથે અબકરીની ખીણમાં શ્રેષ્ઠ રહેવાની આશા નાશ પામવા લાગી અને નિહુઓની ઇચ્છા સાથે સત્યજીતની પ્રારબ્ધ સત્તા આગળ વધવા લાગી.

અબકરી વિચાર વમળમાં ગુંચવાઈ ગયો. એના એક વખતના તાબેદાર માણસો અને શત્રુ જેવા લાગવા માંડ્યા. વખત એને કનડવા લાગ્યો અને મન એને ડંખવા લાગ્યું.

છેલ્લો દીવસ આવ્યો. એક પછી એક નિહુ અબકરીના ઘર આગળ દેખાવા લાગ્યા. કેટલાક અબકરી ઘરમાં છે કે નહિ તેની ખબર કાઢી ગયા. બપોરે બાર વાગ્યા અને સુદેનલા કેટલાક વૃદ્ધ માણસો સાથે અબકરીને ત્યાં આવ્યો. અબકરીએ સર્વને માન આપ્યું અને નીચેના દીવાનખાનામાં તેઓને બેસાડ્યા. સુદેનલાની મરજીથી બહાર ઉશ્કારેલા નિહુઓને અંદર આવવાની અબકરીએ રજા આપી. થોડા વખતમાં એક મોટી સલા જેવો દેખાવ થઈ રહ્યો. સુદેનલાએ અબકરીને એના વચન પ્રમાણે એના છેવટનો નિર્ણય જણાવવા વિનંતિ કરી અને અબકરીને નીચે સુજળ પોતાનો નિર્ણય જાહેર કર્યો:—

“ભાઈઓ ! તમારા જધાનો વિવાહ બંધારે મારી સત્તા સત્યજીતને આપવાનો છે તો મારે કંઈ હક કરવાની જરૂર નથી. ખીણના માલીક તમે છો. તમારી મરજીથી હું આ સત્તા ભોગવતો હતો અને તમારી મરજીથી એ સત્તા હું છોડું છું. મને સત્તાનો ખોલકુલ લોભ નથી પણ મને આશ્ચર્ય એજ થાય છે કે તમારા જધાનો નિશ્ચય એક અબાણુવા માણસને આવી ભોમવણી સત્તા સોંપવાનો કેમ થયો ? થોડા વખત ચર્ચા સત્યજીત અહીં આવ્યા છે. હજી

મુઘી એનો સ્વભાવ પણ પૂરે પૂરે જાણવાની કાઠને તક મળી નથી. આથી મ્હને તો એમજ લાગે છે કે તમને બંધાને સત્યજીતનું શાંકપણુ લાગ્યું છે; પણ આ જાંબંધી મ્હારે વિસ્તારથી કથન કરવા જરૂર નથી. હું જેલું છું કે આ મ્હારાં વચનો તમને કડવાં લાગે છે. અને તેથીજ આથી તમને ખાતરી પૂર્વક જણાવું છું કે તમારા લોકના વિચારને અનુસરી હું મ્હારા અધિકાર આવતી કાલે આપણી ખીણમાં આવેલા નવીન પુરૂષ સત્યજીતને મોંપીશ.

“ પ્રિય નિહુઓ ! આવતી કાલથી સત્યજીત તમારા નૃપતિ તરીકે આજખાસે. પણ એ દાસ બીનઅનુભવી હોવાથી સર્વ કારભાર મ્હારી દેખરેખ નીચે થશે. ખીણુ આજ વીસ વરસ થયાં મેં તમારા સરદાર તરીકે ઘણી મહેનત કરી છે તેના બડામાં હું કંઈ બડાની આશા રાખું છું. મ્હારી એવી ઇચ્છા છે કે મ્હારા મરણ પછી મ્હારા વારસાનેજ આપણી ખીણનું પ્રધાનપદ મળે. વળી મ્હારે તમને એક ખીજ વંધાઇ આવવાની છે અને તે એ છે કે પરમ દીવસે મ્હારી પુત્રીનું લગ્ન તમારા પરમ પ્રિય સત્યજીત સાથે થશે. આથી ખીણનું માન જળવાશે અને રાજ કુટુંબમાં આપણા લોકને વય રહેશે. અત્યારમુઘી આવના તમારા સંસર્ગમાં રહેણી છે અને તેથી એ તમારા બપાનું દિવજ વિચારશે અને સત્યજીતને તેમ કરવા આમ્રદ કરશે. આજે મેં તમારું ધાયું કયું છે અને મ્હારું ધાયું કરવામાં તમે તત્પરતા દર્શાવશો એવી હું આશા રાખું છું. ”

આટલું બોલી અમકરી પોતાની જગાએ બેસી ગયો. સ્વાર્થ સંધાયેલા જોઈ નિહુઓએ અમકરીના સર્વ વિચારોને અનુમતિ આપી અને નવીન પ્રસંગોને યોગ્ય રચનાઓ કરવા પ્રવૃત્તિ માન થયા.

પોતાનું ધાયું સીધી રીતે પાર ઉતર્યું તેથી અમકરી ખુશ થયો અને આવના જાંબંધી સત્યજીત સાથે વાત કરવા કાચ-ભુવન ગયો.

“ કેમ સત્યજીત ! તમારા પર લાગ્યેલી પ્રસન્ન થઇ ગઇ હોય એમ લાગે કે, ” અમકરીએ સત્યજીતને પૂછ્યું.

“ શું મ્હને એ બહાર રખાવે છે તેથી તમે એમ કહો છો ? ” સત્યજીતે નિરાશાની નિયામાં સવાલ કયો.

“ ક્યને માટે કાંઈ વેપારી પરદેશ રખડે તો એમાં ભાગ્ય-દેવીની અકૃપા ન કહેવાય. ”

“ ત્યારે હું અહીં શું રહ્યો તે કહેશો ? આ નગર કેડ સિવાય હું તો કંઈ જાણતો નથી. ”

“ શું રખ્યા ? શ્રવણ કરો. લગ્નમજા માણ્યો રાત દીવસ મહેનત કરે અને જે પ્રાપ્ત કરી ન શકે તે તમે રહેજ અને આવવાથી મેળવી શક્યા છો. ”

“ શું આ કાચ-ભુવનને તમે દુર્લભ ગણો છો ? ”

“ ના, એ તો તમારા જવાને મુશ્કેલ છે; પણ જુઓ આ તમે અમારી ખીણમાં આવ્યા તો તમને આ ખીણનું રાજપદ મળ્યું અને મ્હારું પુત્રી રત્ન પણ તમને માર્ગમાં પ્રાપ્ત થયું. ”

“ વરે મ્હારી મજાક કરો છો. મ્હારે તમારી પુત્રી સાથે સંબંધ શો ? તમારી ખીણનું રાજ-પદ મેળવવાને માટે મને કેવી રીતે અધિકાર છે ? ”

“ એજ અમારી ખીણની ખુશી છે. અનધિકારીને અધિકાર આપવો, એમાં અમારી ખીણની મજા છે. ”

“ મહારો શ્રવણુ-હિન્દ્રય બરાબર કામ કરે છે કે નહિ તે મને સમજતું નથી. ”

“ હું જે કહું તે ખરું માને. અમે ઠરાવ કર્યો છે કે આવતી કાલે. આપનો રાજ્યાલિષેક થશે અને તે વખતે તમને બધી સત્તા સોંપવામાં આવશે. આવતી કાલથી હું આપના પ્રધાન તરીકે કામ કરીશ. મહારા પછી મહારા વારસો તમને રાજ્યવર્તન સ્થાવવામાં મદદ કરશે. ત્રીજે દીવસે મહારી પુત્રી આપના જેની સાથે આપને કેટલોક વખત થયાં સારા પરિચય થશે છે તેની સાથે આપનાં લગ્ન કરવામાં આવશે. આખી ખીલુની આવી ઇચ્છા છે અને હું ધારું છું કે આપને તેમ કરવામાં કોઈ પણ જાતનો વાંધો નહિ હોય. ”

“ તમે જે કહો છો તે સર્વ સત્ય હોય તો આપની પુત્રી સાથે મહારા સંબંધ સિવાય મહારા તરફથી કોઈ પણ જાતનો વાંધો નથી. ”

“ બહા માણસ ! આવી જાતની સ્ત્રી તમને આખા જગતમાં ફરતાં પણ મળી શકે એમ નથી. એનામાં રૂપ અને શુભ આજ્ઞા નથી. એના સ્વભાવનો અતુલ્ય તો તમને સંપૂર્ણ રીતે થયો છે. તમને કદાચ અમારા ધારેલો સંબંધ અસ્વાભાવિક લાગતો દર્શો પણ તમારે યાદ રાખવું જોઈએ કે કુદરતમાં મનુષ્યની જાતિ એકજ છે. ”

“ કુદરતને મન મનુષ્યની જાતિ એકજ છે પણ મનુષ્યને મન મનુષ્યની જાતિ એક નથી અને તેથી એક સ્વીકારી લીધેલો નિયમ તોડી પાડવાને ખાતરજ મનુષ્યે કુદરતની સાહાય્ય લેવાની જરૂર નથી; પણ અન્યકરી લાઇ ! એ સત્તાજ મહારી બાજતમાં ઉભો થયો નથી. મહારા મનોરાજ્યની મનોરમા ક્યારની નિર્ણયિત થઇ ગઇ છે અને તેથી ખીલું કોઈ એ પદનું આધિકારી થઇ શકે એમ નથી. ”

“ શું આટલી ઉંમરમાં આપનાં લગ્ન થયાં છે ? ”

“ હા ! થયાં જોડું જ છે. ”

“ સત્યજીતજી ! તમારી વાત સત્ય હોય એમ લાગતું નથી. “થયાં જોડું છે ” અને “ થયાં છે ” એમાં કશો ફેર છે. તમે હજુ નાચન છો તેથી તમારે અનુભવી માણસીની સાહાય્ય મુજબ વર્તવું જોઈએ અને એવા મનોરાજ્યના મનોરથો કદવવા મૂકી દેવા જોઈએ. જુઓ, શું કહું છું ? અમારા લોકના કહેવા પ્રમાણે યાજ્ઞવાલ્ક્યજી આપને સુખ થશે. આપના મનનું સમાધાન કરવા આપના આજ્ઞા સાંજે વધારે અહીં ચોલશે અને બાવિ સુખનું મનોરાજ્ય બાંધવા આપને મદદ કરશે. ”

સત્યજીતે કંઈ જવાબ ન આપ્યો. વિચારના પંજામાં સપડાઇ જવાથી એ મૂંઝો રહ્યો અને બહી ગયો કે આવે વખતે મુશ્કેલી રહેવું એ અડધી અનુમતિ આપવા બરાબર છે.

“ વાંચ ત્યારે, આવતી કાલે અમારા મીર-આસનપર બિરાજવા આપ બહેલા પધારજો ” એમ કહી અન્યકરી નવીન પ્રસંગોને અનુકૂળ તૈયારી કરવા પોતાને ઘેર ગયો અને સત્યજીત વિચારનું ઘેરનું ઉકેલવા મદદાર કરવા ગયો.

સાંજના વખતે કાચ-ભુવનમાં નીચે પ્રમાણે વાતો-આચાર સાંજાળ્યા:-

“ ભૂપતિ ! આપ અત્યાર સુધી ક્યાં પધાર્યાં હતા ? આપના વિના આ ભુવન મને વન જોડું લાગતું હતું. ” પ્રેમ-વૃષ્ટિ શરૂ થઇ.

“તમને જે જગ્યા વનરૂપ લાગે છે તે મને પણ વનરૂપ લાગવાથી હું બહાર ગયો હતો. તમને બહુ ખોટી ચુંડું પડ્યું નહિ વાર ? ”

“ સ્ત્રી જાતિને ખોટી ચુંડું એ તેની કસોટી યના જેવું છે અને તેવી કસોટી અમને સદા પ્રિય હોય છે. ”

“ ઠીક-ત્યારે સમય બહુ યથા ગયો છે માટે હવે તમે અહીંજ જાઓ. અહીંથી જઈને જમતાં બહુ મોડું થઈ જશે. ”

આપનાના મનને તો ભાવતું હતું તે વેચે કશું તેના જેવું થયું. સત્યજીતે એક ઉંડા નિઃશ્વાસ મૂક્યો. અમકારી શું કહી ગયો હતો તે પણ એ ભૂલી ગયો હતો. હમણાં એ ઉંડા વિચારમાં પડી ગયો, પણ પાછો સંવધ થયો અને જમવાને માટે ખુરશી પર બેઠો. તેઓ આડી તેડી વાત કરતા જમતા હતા. આપના સંસારનો સાર આખતી હતી અને સત્યજીત આવેલા પ્રસંગને ગમે તે પ્રકારે વિતાવવા માંગતો હતો. કેટલીક વાર તો આપનાની દષ્ટિ સત્યજીત પર ફરી રહેતી અને તે વખતે ખાતાં પણ અટકી જતી. ત્યારે સત્યજીત જમન રૂપેનમાંથી આપનાને જણાડતો, ત્યારેજ એ પાછી ખાવા માંડતી. જને ખાઈ રહ્યાં અને થોડા વખત પછી સત્યજીતે આપનાને ઘેર જવા કહ્યું.

“ આજે બપોરે મ્હારા પીતાજીએ મ્હારા સંબંધી આપની સાથે વાત કરી તેને માટે આપે શું નિર્ણય કર્યો ? ” ધીરજ ન રહેવાથી શોક, બપ અને પ્રેમમાં જોયાં ખાતી આપનાએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ આપના ! નિર્ણય કરવાનું રયાન ન હોય તો શું નિર્ણય કરવો ? તમારા પિતાજીને મેં સર્વ ખુલાસો કર્યો પણ એ ખુલાસો એમના ધ્યાનમાં ન ઉતર્યો તો મ્હારે શું કરવું ? તમારા શુભેચ્છક તરીકે હું તમને સલાહ આપું છું કે તમે કોઈ બીજા સુમાત્રી પ્રતિ દષ્ટિ વાળો. ”

“ પણ સત્યજીતજી ! એક સ્થળે મન મળ્યું તો તે કેવી રીતે છુટું થઈ શકે ? પાણીમાંથી બીનાસ કેવી રીતે છુટી થઈ શકે ? જુઓ, તમે મને પહેલાં કશું હતું કે તમે વિદ્યાભ્યાસ કરીનેજ અહીં આવેલા છો તો પછી તમારા સંબંધ અન્ય સ્થળે યથા ગયો છે એ વાતમાં અમારો વિશ્વાસ કેવી રીતે રહે ? ”

“ મેં જે કશું તે ખરુંજ છે માટે તમે મિથ્યા શંકાને ત્યજો. ”

આપના વધારે બોલી શકી નહિ. વિચારમાં ને વિચારમાં શરીર રૂપ નગરના પાપરૂપ ફરવાળાઓ બંધ થઈ ગયા અને આપના તેમાં પૂરછ ગઈ. સત્યજીતની રિયલિટી દયા જનક થઈ પડી. ક્યો રસ્તો લેવો એ એને મૂક્યો નહિ. આખરે થાકી જઈને અંગીરાને બોલવાની આપનાને પાસેના પથ્થર પર આરાધના કરી પોતે બીજા ચારમાં રંગનો ગાજીનો લાગ પૂરા ગયો.

સ્વ. ન્યાયમૂર્તિ મહાદેવ ગોવિંદ રાનાડેનું જીવન ચરિત્ર.

(જમનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી રમાબાઇકૃત મરાઠી જીવનચરિત્ર પરથી લખનાર
રા. મનસલાલ મા. ઝવેરી.)

(૪)

રમાબાઇની રાંધણકળા.

માધવરાવનો જો તો એક સ્વભાવજ હશે કે મને તેવું માણસ હોય તેને પણ નિર્માત્રી લેવું. રમાબાઇને રાંધતાં બરાબર આવડતું નહોતું; પરંતુ નાણિક ખાતે માધવરાવની બદલી થતાં રમાબાઇ પોતેજ રાંધતાં. માધવરાવ પણ ખારું ખાતું મને તેવું મતું તો પણ કદી ગુસ્સે થતા નહિ અને ચકાવી લેતા. કદાચ કોઇ ચીજ બરાબર થઇ હોય તો સાંજે સદજ વિનોદથી કહેતા કે કેમ... (પાસે જમવા બેસનાર પોતાના બાઇને ઉદ્દેશી) સવારના આટલા બધા પ્રકાર હતા. છતાં તે બરાબર ખાતું નહોતું અને હમણાં એક જ ચીજજ છે છતાં કેમ સંતોષથી ખાય છે ? ” રમાબાઇને આથી જણાતું કે રસોઇ અત્યારે બરાબર થઇ હોયી જોઇએ. માધવરાવે સૂપ શસ્ત્રનું એક પુસ્તક લાવી તેમાંની એક એક જણસ દરરોજ કરવાં કહ્યું કે જેથી દરેક ચીજ કરતાં આવડે.

આ વખતે રમાબાઇનો અભ્યાસક્રમ પાછો ચાલુ થયો હતો. હાવડનું પહેલું પુસ્તક પુરું થઇ ગયેલું શરૂ થયું હતું. સવારના કલાક દોઢકલાક વાંચન થયા બાદ, તથા સંધ્યાકાળે ફરી આખા બાદ જમાવાની એક કલાક પૂર્વે મરાઠી વર્તમાન પત્રોનું વાંચનાદિ થતું. પહેલી વખતનું પીરશી લઇ બેઠે સાથેજ જમવા બેસી જતાં. પછી રાંધનારી પીરશી. આ મુજબ ક્રમ ચાલુ હતો. જમ્યા બાદ પુતાની દક્ષિણ પ્રાંતજ કમીડીનાં આવેલાં પુસ્તકો રમાબાઇ પાસે વંચાવવામાં આવતાં. કેટલીક વખતે સ્વેદિત કદી તેના અર્થ સાથે સમજાવતા અને બીજા દિને પાછા તેજ પૂછતા. બેઠે સવારના ચાર સાગચાર વાગે ઉઠતાં અને આ મુજબ સરસ્વતી પૂજન કરતાં. રમાબાઇ પોતાનું લેસન બરાબર કરતાં કારણ કે તે પાણું સાંજના આવડું પડતું. લેસન બરાબર ન થયું હોય તો માધવરાવ ગુસ્સે થતા. પરંતુ સાધારણ માણસો જેમ ખૂમજરાગ મારી કિંવા અપરાધ ઉચ્ચારી પોતાનો ગુસ્સો પ્રદર્શિત કરે છે તે જાતનો ન હોઇ તેથી ઉલટીજ જાતનો હતો-માધવરાવ મુઠ્ઠા અને ઉઘાસીન થઇ બેસી રહેતા. બહુ તો એકાદેક નિઃશ્વાસ નાખતા. આ સ્થિતિ ધણી વખત રહેતી. -લોખણ અને તરત ગુસ્સે થઇ જતું. માણસ એક વખત જે કાંઇ બોલતું હોય તે બોલી નાંખે છે પછી કાંઇ નહોતું. પણ માધવરાવનો ગુસ્સો બહુ દિવસ રહેતો. આથી રમાબાઇ બહુ બંદીને બનતાં સુધી તેવો પ્રસંગ આવવા દેતાં નહોતું. થોડાક દિવસ પછી દરરોજનો કાચો ખર્ચ માંડવાનું કામ પણ રમાબાઇ-પરજ આવડ્યું.

લોજન ખર્ચનું કોન્ટ્રેક્ટ !

જે માસ ખર્ચ ચલાવ્યા પછી ફક્ત લોજન ખર્ચને સારું થું લાગે છે તેનો આશરો

કાઠી ધીમે રહીને તેટલીજ રૂ. ૧૦૦ ની ૧ રકમ (આઠ માણસોને સાર) કાઠી માધવરાવે જુદી આપી પત્નિને કહ્યું કે “ આ મહિને આટલાજ રૂપિયામાં ભોજન ખર્ચ મસાવ અને તેના બધા દિસાચ બરાબર રાખજો. ” રમાગાઠને આ રકમ બહુ લાગી તેથી તેમણે કહ્યું કે “ આમાંથી બાકી રહેલી રકમ હું તમને પાછી નહીં આપું ” જે વાત માધવરાવે સ્વીકારી. પરંતુ મહિનાની ૨૦-૨૧ તારીખ સુધી આ બધું ઠીક ચાલ્યું. બાદ રમાગાઠને માસિક ત્રીસ પાંત્રીસ રૂપિયા કમાવાવાળા માણસને મહિના આખરે જે અડચણ પડે છે તેના અનુભવ થવા લાગ્યો !

બધા પૈસા રમાગાઠ પાસેજ રહેવા છતાં તે પૂછ્યા વગર એક પાંચ પણ કાઢતા નહીં. ખર્ચ સાર પૈસા ખસાસ થતાં રમાગાઠ બહુ મુઝાવો. માધવરાવે અનેક વખત પૂછ્યું છતાં જવાબ આપી ન શકાયો અને સ્ત્રીઓના સ્વસાવ મુગ્ધ કહી પણ ન શકાયું કે ખર્ચના રૂ. ખુરી ગયા છે. આખરે રડી દેવાયું ! માધવરાવને આ ખજર પડ્યાં તેમણે કહ્યું કે આટલું બધું મુઝાવાની કશી જરૂર નહોતી. વધુ પૈસા કાઠી લેવા હતા. માત્ર કરકસરથી મનુષ્યનું ધીરજ અને એકસપણું વધે છે એજ ચારે તને શીખવવાનું હતું.

માધવરાવ પોતાની પાસે એક પૈ પણ રાખતા નહીં. કુંચી તો એક પણ કહી હાથમાં લેતા નહીં તો જનાકાએ તો ક્યાંથીજ બાધે ? જે કાંઈ પૈસા ભેગતા તે રમાગાઠ પાસેથી માંગી લેતા અને ખર્ચ લખવામાં આવતું. રમાગાઠ પણ પાંચ રૂપિયા વધુ વગર પૂછ્યે પોતાના વપરાશ સાર કાઢતાં નહીં.

બુદ્ધિ નાયક.

દરેક સવારે ચાર સાગ્રમાર વાગે રમાગાઠ એક છુટ્ટા સિપાઇને લઈને ફરવા જતાં. તે સિપાઈ ધીમે ધીમે તુકારામના અસંગો બોલતો. આથી રમાગાઠએ કહ્યું, “ સખારામ, તારા અસંગે લજવાનો નિત્યક્રમ હોય તો તું મોટેથી લાજુતો જા. મને સંભળાય તેવી રીતે બોલીશ તોયે ચાલશે. મને અસંગ પસંદ છે. ”

આ પર તેણે રામરામ કહી કહ્યું, “ ઠીક છે બાઈ સાહેબ. પુષ્કળ લોકોને એમ કરવાથી બેઅસમી લાગે છે અને અમે છુટ્ટા માણસોની બગાડ પસંદ પડતી નથી, તેથી હું ખેંચીતો હતો. ”

આ પ્રમાણે રસ્તામાં બોલતાં ચાલતાં તે બેઉ રોજ જતાં. કહી કહી નાયક તેના અર્થ પણ કહી બતાવતો. પરંતુ જેમ શુદ્ધ ઉચ્ચાર પણ તેનાથી થઈ ચકતો નહોતો તેમ શુદ્ધ અર્થ પણ થઈ શકતો નહોતો. હા, એટલું ખરું કે એ લોક જે બોલતા તેના અર્થ પણ કહી બતાવતા-પછી મૂક અશુદ્ધ હોય તો તેના અર્થ પણ અશુદ્ધ થાય તેમાં નવાઈ શી ? દાખલા તરીકે મરડીમાં દિરખ્યકદપૂવા પોટી પ્રલ્હાદ વાલ્લ જન્મલે. ને બાદ્યે તે દારિણકાસવાચે પોટી પરબાંત વાલ્લ જન્મલે. એમ કહેવા અને તદ્દતજ તેના અર્થ સચીક કરતા કે “ દેવના આપણે દશાવંત અવતાર સાંભળ્યા છે પરંતુ ભકતોને સારૂ દેવોને અનેક અવતાર લેવા પડ્યા છે. એનું પ્રમાણ એજ કે દેવને દરિયું અને કાચળા પેટે જન્મ લઈ ઉતરે ધાસમાં પણ જન્મ લેવા પડ્યો હતો. આ પરથી જુલો કે દેવને ભકતોને સારૂ કેટલા અવતાર લેવા પડ્યા ? ” વગેરે બહુ ભાવથી કહે છે. એનું કારણ એ લોકોની અધેપરંપરા ભકતીજ છે. આ લોક ગંભીર ભક્તિને ચોંટી રહે છે અને એના અર્થ અર્થિ બેસતો નથી એમ વિચાર કરવાની શક્તિ પણ

ધરાવતા નથી તેમજ કાંઈ તેમને એમ કહે તો તેમને તે ગમતું પણ નથી-તેમની લાગણી ધ્રુવાય છે. રમાબાઈના સિપાઈ પણ એમાંનાજ એક હોતો.

પ્રાર્થના સમાજની સ્થાપના-સ્ત્રી કેળવણીનો વિચાર.

૨૧. સા. ગોપાળરાવ હરી દેશમુખ અને બીજા બે ગૃહસ્થોની મદદથી આ વર્ષે પ્રાર્થના સમાજની સ્થાપના કરી. દેશમુખ કુટુંબની છ વહુઓ, અને બે છોકરી-જે કે તેમનું કુટુંબ જૂની રીતભાતનું હતું છતાં તે વખતના પ્રમાણમાં સારું. શિક્ષણ પામેલી હતી. દેશમુખ અને સનડે બેડે સ્ત્રી કેળવણીના અભિમાની હતા તેથી પોતાની સ્ત્રીઓએ વારંવાર છોકરીઓની શાળા તપાસવા જતું, કંઈક ધનામો આપવાં, તેમજ ગામની સ્ત્રીઓને ભેગી કરી તેમને સીતા, સવિત્રી વગેરે સતીઓનાં ચરિત્રો વાંચી બતલવી શિક્ષણ તરફ મન વાળવું એવો મત ધરાવતા હતા અને તે મુજબ પોતપોતાની સ્ત્રીઓને વારંવાર બેડે ઉવરાણી કરતા.

બક્ષિસ સમારંભ.

થયું પણ તેમજ. ચાણાના સેશન્સ જગજ મી. કાગલનું સાહેબ તે વખતે નાશિકમાં સેશન્સ ચલાવવા આવેલા અને તેમનો મુકામ શુમારે બાંક દશ દિવસ હતો. તેમની સાથે તેમની નાની સાળી અને સ્ત્રી પણ હતાં. બેડે જૂવાન હોઈ મળતાવડા સ્વભાવનાં હતાં. હિંદુ સ્ત્રીઓ સાથે ઓળખાણ થાય એવી તેમની ઇચ્છા હોવાથી એ બેડે પોતાની મેલજ રમાબાઈને ત્યાં ગયાં, અને રમાબાઈ પણ વળતી મુલાકાત આપવા ત્રીજે દિને મુકામે ગયાં. દેશમુખની બેડે છોકરીઓ, રમાબાઈ અને મીસીસ કાગલને તથા તેની બહેન બધાં સમવયસ્ક હોવાથી બે મુલાકાતમાંજ તેમનો ગાઢ પરિચય બધાયો. સવાર સાંજ બધાં સાથે ફરવા જતાં. આજ વખતે મી. ગમ્બોલે કે. એ. ઇન્સ્પેક્ટર શાળાની તપાસ કરવા આવેલા. શાળાના આ વખતના હેડમાસ્ટરની સ્ત્રી સૌ. લક્ષ્મીબાઈ વયમાં રમાબાઈથી બહુ મોટી હોવા છતાં બહુજ પ્રેમથી અને છુટથી તેમની સાથે વર્તતી. ઉનનું અને સાદું જીવું શીવણ કામ એમણેજ રમાબાઈને શીખવેલું તેમજ રમાબાઈની એક નણદં પણ હમણા નાશિક તેમને ત્યાં-આવેલી તેથી આ ત્રિપુટી બહુ ગંભીર હતી, અને તેમાં અધુરામાં પૂરું મીસીસ કાગલન અને તેમની બહેનનો ઉમેરો થયો હતો.

એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરે બધી શાળાની તપાસણી કરી લીધા પછી કન્યાશાળાને ઇનામનો મેલાવડો કરવાનો હતો તેમાં મીસીસ કાગલન અને એ એમ ખર્ચ પડવાથી તેમને બાંધે એ ધનામો બહેન આવવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું. આ મેલાવડામાં જેમ સ્ત્રીઓની હાજરી વધુ તેમ શોભા વધુ આવશે એમ લાગવાથી હવે સ્ત્રી સંખ્યાનો વધારો કેમ કરવો તેનો વિચાર ચલાવનાં આવ્યો. આખરે એમ હતું કે જાગીરદાર વગેરે જુની રીતભાત વાળાં ઘરોના ભેરાં કાંઈ માત્ર આમંત્રણ પત્રિકાથી આવે તેમ નથી. તેમને તો ખાસ તેમને ઘેર જઈ તેની લાવવાં જોઈએ. તેમજ કરવામાં આવ્યું અને આખરે મેલાવડામાં ૬૦ સ્ત્રીઓની હાજરી મળી શકઈ. આ એક અસાધારણ મોટો મેલાવડો એટલા સારું કહી શકાય કે આજદિન મુખી નાશિકમાં આવેલ એક સ્ત્રી-પુરોહિતો ભેગો મેલાવડો કહી પણ થયો નહોતો, કે જેમાં સ્ત્રીઓની આટલી સંખ્યા હાજર હોય.

સાહેબનો હાર.

પ્રાયશ્ચિક ક્રિયા યથા બાદ મીસીસ કમલનનો ઉપકાર માનવાનું અને એકડી થયેલી સ્ત્રીઓને ઉત્તેજન તેમજ ઉપદેશ આપનાર થોકુંક લખાણ માધવરાવે કરી આપ્યું હતું. અને તે મીસ દેશમુખે વાંચવાનું હતું. પણ અણીની વખતે તેણે તેમ કરવા ના પાડવાથી રમાબાઈને કંઈ એ વાત આવી. રમાબાઈએ પોતાનું બોમલું પૂરું કર્યું કે તુરંતજ ડેપુટી સાહેબે આવી હાર તોરાની તમક તેમની સામે મેલી.

રમાબાઈએ એકેક હાર મીસીસ કમલન તેમજ તેમની બહેન અને માતાને આપ્યો અને એક બાકી રહ્યો. તે તેમજ આખી તમક ડેપુટી સાહેબ આગળ પાછી આગળ ખસેડી દીધી. આ હાર સાહેબને પાસવાનો છે એમ ડેપુટી સાહેબે ધીમેથી રમાબાઈને સૂચવ્યું. રમાબાઈને ડેપુટી સાહેબ ઉપર ખુબ ગુસ્સો પણ આવ્યો. દેશમુખ આ પાછી ગયા અને ધીમેથી દરી, ઉડી હાર લઈ સાહેબને તે અપેલું કર્યો ને અતરાદિ આપ્યાં. આ મુજબ મેલાવણે વિસર્જન થયો.

રાતના સૂતી વખતે માધવરાવે વિનંદી પુઝ્યું. પડીને પાર તમારી સજા ? પરંતુ સ્ત્રીઓને આટલો બધો પક્ષપાત શા સાર નોંધ્યો ? સજાની ખટખટ બધી પુરોષોએ કરી. સ્ત્રીઓ માત્ર તૈયાર ભાણે આવી ચપાટવા બેસી ગઈ, તેમ છતાં તે જાણે તેં હાર લખ્યા અને માત્ર સાહેબનેજ ત્રિચારાને ન લાગ્યો એનું કારણ શું ! ”

રમાબાઈએ જવાબ આપ્યો “ હું જો દિંદુ ન હોત તો મને કંઈ પણ એનું લાગત નહીં । ડેપુટી સાહેબ દિંદુ અને પુખ્ત હોવા છતાં તેમણે મને હાર સાહેબને પાસવાનું સૂચવ્યું એનાજ મને તો અચંબો થયો અને ગુસ્સો પણ આવ્યો. ”

ધુળીએ બદલી.

તા. ૧૬ મે ૧૮૭૮ની રાત્રે સુમારે બે વાગે સહેરોના શૃંગાર અને પેશવાનાં રમારક શુધવાર જો અને વિશ્રામ બાગનો એમ બેઠે વાગને આગ લાગી. આગ લગાડનાર રાનડે નામના રાખસનો એમનાં કુટુંબ જોડે સંબંધ છે એવા પ્રકારનો એક લેખ મુંબઈનાં ‘ ટાઇમ્સ ’ પત્રે લખવાથી અધિકારીઓનું મન વધુ દુલિન થયું. અને તેથી મે માસની રાત્ર પૂરી થાય ત્યાર પહેલાંજ આગ લાગવાની આટલેક દિવસ પછી “ દેખત દુકમ, રાત્ર પૂરી થવાની વાત ન જોતાં ધુળીએ જઈ ફરતે કલાસ સંબોડિનિટ જાળવનો માગ લેવો ” એવો દુકમ આવ્યો. તે મુજબજ ફરતું પડ્યું. મિત્ર મંડળીએ કહ્યું કે એકાદિક મહિનો રહી કંઈ બદાવું કાઢી બદલી કરવાની અરજી કરજો; પણ માધવરાવે તેમ કરવા ના પાડી અને કહ્યું કે “ વિનંતિ કરવાનો જો મારા પર વખતજ આવશે તો હું રાજીનામુંજ આપી દઈશ. ” મિત્ર મંડળીએ આદ્યેતીથી રહેવા જણાવ્યું.

ટપાલ ફુટતી.

બાદ ધુળીએ જતાં એકાદિક મહિનો યથા બાદ એમની ટપાલ રોજ કરતાં મોડી મળવા લાગી; એટલુંજ નહીં પણ એક વખત પત્ર દેલી ખુબ એકાદેરો મળવા લાગ્યા. એમનો સિપાઇ દરરોજ ટપાલ લેવા પોસ્ટ ઓફીસમાં જતો છતાં જ્યાં કરતાં એમનીજ ટપાલ મોડી કેમ મળે છે તે સમજાવું નહોતું. લશ્કરી વખત સિપાઇને ઠપકા દેવામાં આવતો પણ તે પોતાને નિર્દોષ જણાવતો.

લેદ ખુલ્લો.

બે એક મહિના બાદ તે વખતના ઐસીસ્ટન્ટ કલેક્ટર એક જાનિ ગામી નોડી આવ્યા અને માધવરાવને પૂછ્યું કે “ ફરતી આવ્યું છે કે ? ” માધવરાવે હા પાડવાથી સાહેબે પોતાની જ ગાડીમાં બેસી જવાનું કહ્યું.

બે એક કલાક પછી ઘેર આવી માધવરાવે રમાબાઈને કહ્યું કે “ બીચારા સીપાઈને તું નકામો દમ મારતી હતી. અંદરનું કારણ તો જીવંજ હતું. આજે સાહેબે વાતચિતમાં મને સદ્ગત કહ્યું કે ‘ ગયા થોડાક દિવસથી મારે તમારી સાથે જરા અવિશ્વાસથી કામ લેવું પડ્યું છે તેને સારૂ મને બહુ ખરાબ લાગે છે. ’ ”

દર એક બે દિવસે વાસુદેવ બળવંત ફરકે કિંવા દરી રામોશીની સહીથી, બંડો વિચાર દાલે અમુક દેકાણે છે, અમુક માણસો અને હથીયારો મેળવ્યાં છે, વગેરે મજદુરના પત્રો માત્ર વગર કુટુંબે આવતા, તે આવતાંજ વાંચી કવર સુદાં જેમના તેમ માધવરાવે ફેજદારને મોકલી દેવાનો ક્રમ રાખ્યો હતો. ઉપદ્રા પત્રો બંડખોર લોકનાં નામોથી લખેલા અમુક ખાતામાંથીજ મોકલવામાં આવતા હોવા જોઈએ એવો પક્ષો સંશય હોવાથી તે એમજ મોકલવામાં આવતા. આ બંધાતું કારણ સરકારનો તે વખતે પુનાના લોકોપર થયેલો અવિશ્વાસ હતો અને કારણનાં પણ પુકંજ થતાં

નતામા બીજા પત્રો સાધારણ મજદુરના પણ આવતા પણ તેને વાંચી માધવરાવ કમ-રાની ટોપસીમાં સ્થાન આપતા.

(અપૂર્ણ)

દિવાળી અને તેનો પુણ્ય સંદેશ.

(લખનાર—મગનલાલ માણેકલાલ ત્રવેરી-મુંબઇ.)

સરદાર મહાદેવ પૂરી થઈ છે. શ્રાવણ માસનાં સરવડીયાં અને બાદરવાની ગર્જનાઓ તો ક્યારે નાવે દ્વિપ થઈ ગઈ છે. તેની સાથેજ ઘેર અનાજ કરનાર અને કાળો રંજ ધારણ કરેલાં વા-દળો, પૂતેની અંદા સંભરનારી વિજળી તેમજ તેના અત્યુચર મેખનાદની સાથે વિજસાથ ગવેલાં માણુમ પડે છે. ચાર મહિનાના વરસાદથી ધૂળ ભમી ગયેલી હોવાથી આકાશ પોતાની કુદરતી સદૃશ નીલકાંતિ ધારણ કરી રહ્યું છે. તે વળી રૂના દગલા સમ દેખાતાં સફેદ મોટાકાર ધાળાંઓથી વધારેજ પ્રસૂત દેખાય છે. વરસાદની મોલમમાં ફેલીને ડાલતો રૂપિયાતું નુકસાન કરાવનારી નદીઓ હવે પોતાનું અસહ્ય સ્વરૂપ ધારણ કરી, પોતે હવે બીજાને નુકસાનકારક રહી નહીં તેથી પ્રસન્ન થની હોય તેમ મંદ મંદ ચાલે છે. ખેતરોમાં પણ પણ આ બાદ થવાથી લીજુર દેખાય છે ! આ બાતનું કપાસની રાખાઓ, પોતાના ત્રિકોણાકાર (ટીકાવા) ફેલેથી પૂર ભરાયેલી દિસે છે. તેમાંનાં કેટલાંક ફેલે તે બલ્લે પોતાનું મોં ઉઘાડી સફેદ ફાંત ખતાવી, હસતાં હોય તેવા બાસ કરાવે છે. પ્રેશા હરખસ પોતાનાં પાંદડાં પર આગવરસ ધારણ કરી રહ્યા છે. ફૂંકમાં વનમાં ફળફૂટથી લલચકાં દડા અને વેરાઓ આંખને અને નાકને આનંદ અર્પે છે. તેમની નાનાવિંધ આદિતિ, ભતિ, નામ, રંગ એ બધું વનમાં રહેનાર જિંદગ, ખનજાક કે ઉર્મિજ સજ્જવેતાન જોડખોને કહી શકે ! વનમાં વહેતા ઝરૂં

રીતલ, મધુર ન્હાના ઝરા અને તેને કીનારે ઉઘેલાં વૃક્ષો તેમજ તે વૃક્ષો પર બેઠેલાં-પક્ષીઓ પોતાના મધુર રંગ અને સ્વરથી આપણા નેત્ર તથા કાનને કેવા રીઝવે છે ? એકપક્ષી બીજાં ઝાડપર અને એકપક્ષી બીજાં કુલપર કુદકા મરનાર પતંગીયા, અને લુદી નાનની માળીઓ પણ પોતાની ચિત્ર વિચિત્ર પાંખોથી આંખોને કેટલો બધો આનંદ આપે છે ? વનમાંથી હરણનાં ટોળાં કુદકા માંસાં-પસાર થાય છે. તેમનાપર નવર-પણ હરી રાકતી નથી. વંધાં ઝડપમાં તોળે ચારો ખાણ પુછ બનેલા વૃક્ષમાં એક બીજાં સાથે .. ટક્કર લે છે. કેટલાક ખેતરની વાડ અને વેલાનું પોતાનાં શીંગડાંથી કાચળ કાઢે છે. તેમના રક્ષક-ગોપાલ ઝાડ નીચે કામળા પાણી સીંતિથી તેમની તરફ જોતા પડેલા છે અને તેમાંના કેટલાક તો નિહાદેવીને આધિન પણ થઇ ગયા છે ! મેદાનમાં ચારેલી નાની ટેકરીઓ પણ પોતાનું બીડામણું સ્વરૂપ ત્યજી દઇ સૈન્ય રૂપમાં બતાવે છે. આવું આ સૌંદર્ય ભુવનનું ચિત્ર કેટલું બધું મનોહર છે !

પરંતુ જુઓ આ વનશીનો દત્તા ભગવાન સૂર્ય નાસાયલું પોતાનાં આદર્શનું કોતુક કરતો કરતો અને ડોલતો ડોલતો, પોતાના સામ્રાજ્યનો બીજો ભાગ તથાસવાના ઉદેશથી તે તરફ નીકળી ગયા તેનાથી નિત્ય વેર રાખનારી રાજની પોતાની મનજ ધીમે ધીમે લંબાવતી જાય છે અને જોત જોતામાં તો સર્વત્ર પોતાનું નિષ્કંટક શાસન સ્થાપશે એમ સહજ દિશે છે ! એજે-તો એવોજ વિચાર રાખેલા જાય છે કે સૂર્યે પ્રસારેલા શુભ વર્ણને એકદમજ બહિષ્કાર આપેલા પણ તેઓ તે પ્રપન્ન સર્વાંશિ સિદ્ધ થયેલા જાયતા નથી કારણ કે તેના બહુ દુરના બધુજાય જે તારક તેમજ પોતાના હાથોથી સૂર્યથી તદ્દન વિરૂધ્ધ રાજનીના વર્ણને જરા અડાકી રાખેલા હોય એમ લાગે છે ! જો એજોણે અડાકા ન થયાં હોત તો જુદા, પારિતા-જક, મોગરો, ચણેલી આદિનાં શુભ ફુલોનો રંગ પણ રાજનીબાઈ કાળે ક્યાં વગર રહેત નહીં ! આ સમયે અદ્રમા ધણી ઉત્તર રાત્રે બહાર પડતો હોવાથી અને વળી તેમણે તે વિપન્ન સ્થિતિમાં હોવાથી, તે વન બીને બહુ ઉત્તરવલ રૂપ આપી રાકતો નથી !

આથી રાત્રે પક્ષીમણ પોતપોતાની પાંખોમાં આંચ ખોરી પોત પોતાના માળામાં સ્વરૂપ પડ્યાં છે. દિવસનો જીવન કલાક કેટલાક કલાક વિરામ પામે છે. સરીખ ખેડૂત કૃત પરિશ્રમને આ વરસે સફળતા પ્રાપ્ત કરાવેલી દેખાવાથી અને ગયું વર્ષ જેમ તેમ પણ પસાર કરાવ્યું તેથી દયાળુ પરમેશ્વરનો પાક માની બાલ અપ્યાંસહ બાલકા પર પડેલા છે ! ત્યારે સાહુકાર, ' પાક સારો આવ્યો છે, સોંપાઇ થરો, તેથી બધી બાજી વસુલ થઇ જશે ' એવા સુખાર સ્વપ્નેના આરગદ લેતો પૂલંચ ઉપર પડેલા છે ! આગ-ગાડીથી દુર જે ગામડાં આવેલાં છે ત્યાંના ઉવમી વૈષ્ણ, હવે સરતા ખુલ્લા થયેલા હોવાથી મુસાફરી કરવામાં હરકત પડશે નહિ એવું સમજીને, ઘોડાસામાં ઊઠી પાંખેલાં ગાદલાં ફરીથી સંજન કરી, બાવિ ફેલી આરાથી સ્વરૂપ સ્વેચ્છા છે !

અરે પણ હા, આપણા મુંબઈ નિવાસી જાનોના નરોળમાં આં બધું નિર્મિત ન હોવાથી આવું સંધિસંદર્ભ વર્ણન વાંચી નહીયો જીવ શા સાર બાળવો ? એ આગ્ય સંદર્ભની આપણને શી કહર ? જે ગામ જતું નહીં તેનું વર્ણન સાંભળી શો લાભ ? ચાલો હવે આપણે એ બધું દુકમાં પતાવેને આગળ જાયએ.

આવી રમણીય અને સૌંદર્ય શત્રુમાં તો કવિઓ પુષ્ક થાય છે, અનેક અક્ષરકરો ગોળવે છે. તેમના અક્ષરકારણકાર ચિત્રકારો તેમનાં વર્ણનને સ્વચ્છ રૂપ આપે છે. બાદ તે ચિત્રની બાવના જનસમાજનાં દૃઢ થવાથી તેના પર શ્રદ્ધા વધતી જાય છે અને મૂલ્ય કલ્પના બૂલાતી જવાથી તેના પર પૂજ્ય બાવના ઉત્પન્ન થાય છે, આખરે તે સૂર્યમ રૂપનું કલ્પિત સ્વરૂપ, મૂર્તિમત્ત થવાથી જેમ દિમાલયના ગૌરીરાંકર શિખર પર ગંગા નીની વહનને, ગૌરી ઉડાવી દઈ, માત્ર યજ્ઞ રાખી, યજ્ઞ=મહાદેવનાં સ્વરૂપમાં બાવના ફે-

રત્ની, શંકર (મહાદેવ) શિશુભાગમાં તેનું ધારણ કરીએ કરાવ્યું અને ચિત્રકાર ચીતર્યું તેમ શ્રદ્ધા ધણ અજ્ઞાન ભક્તોએ પૂજ્યભાવ રાખી ખરું રહસ્ય ન સમજતાં તેનું પૂજન ચાહું કર્યું અને અસંભવિત જાતને સંભવિત માની ! નવું ધાન્ય અને ચારો આવવાથી જેમ મનુષ્ય અને પશુ પુષ્ટ થાય છે તેમ કવિઓ આ નવીન ચીજોના નવીન કાઠથી મોડુ પામી, તેના પરના ચોતાના પ્રેમને સંબોધી વ્યક્ત કરે છે ! આ મુજબ મનુષ્ય તેમજ કવિ અને ચિત્રકાર બધાને આ સમય આનંદદાયક બાસતો હોવાથી સર્વત્ર સાંતિદેવીનું રાત્ર્ય પ્રસરેલું દિસે છે.

આવી રમણીય અને સાંત જાતમાં દિવાળીનો તહેવાર નેણે રાખ્યો હશે તે મહાત્માની દુર દ્રષ્ટિનું કરીએ તેટલું કેટલું એણેજ ! ન્યારે બાહ્ય સુધીમાં અને મનુષ્યોત્તર જીવ સુધીમાં પ્રસન્નતા અને સાંતિ પ્રસરી રહેલી દિસે છે, ત્યારે મનુષ્ય ધણ ચોતાનાં ચિત્તમાં પ્રસન્નતા અને સાંતિ ધારણ કરવી, એવા તેમનો ઉદ્દેશ આરાધ્ય હશે એમ સ્પષ્ટ નજાય છે.

સાંતિ રાખવા સાર સ્વચ્છતાની નરૂર છે; તેથી બધે દુરસ્તી કરાવવામાં આવેલી અને નવા રંગ લગાવવામાં આવેલાં નજાય છે. આંગણું પણ લીધી સાફ કરી સુંદર ચિત્ર વિચિત્ર રંગોળીનાં ચિત્રો અને સાધીઆથી સુશોભિત કરેલું દિસે છે ! વળી તેમાં વધુ સુંદરતા લાવવા સાર રંગ પણ પૂરવામાં આવ્યા છે. પણ એ ઉલ્લેખ તો ફક્ત શ્રીઓના-ખરા-સાધીયા તો તેમનાજ અધારા કાળ રૂપ, પ્રકાર-દીર્ઘાંતેની નજી આને વર્ષગાંઠનું હોયતી તેમ બધે તેને મુખારકબારી અપાતી નહરે પડે છે ! બારી, બારણાં, બોરડી, દુકાન દીવાનખાતું બધેજ દીવા ! આથી એમ ઉપદેશ થાય છે કે અજ્ઞાનનો બદ્ધિકાર થઈ દિનપર દિન જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશનો આદર થાય છે; અને ' જાડુ ફરે ત્યાં લરેમી કરે ' કહેવત મુજબ સ્વ-અજ્ઞતા હોય ત્યાંથી દારિદ્ર્ય પસાવન કરી નય છે.

આ તો બાહ્ય શુદ્ધિ યદ્ય હવે આંતર શુદ્ધિ. એમાં આપણે પોતે-આપણું શરીર અને મનની ગણના કરીશું. શરીર સુધી તો સોચાદિથી નિવૃત્ત થઈ સુગંધી દ્રવ્ય, અત્તર, તેલ વગેરેથી સ્નાન કરી લઈએ છીએ. ત્યાર બાદ મનશુદ્ધિ, તે તો સંખ્યા આદિ કર્યા પામી નવા પામું નવું ધાન્ય, સુખડ, લોખાનાદિ સુગંધી દ્રવ્ય વગેરેના શુદ્ધ વેદિક મંત્રોના ઉચ્ચારણ સાથે ચત્ત કરવાથી મળી શકે છે. આ કામ શુદ્ધ કર્મકાંડી આશણે તથા શુદ્ધ વેદ મતને મનનારજ્યો કરતા નજાય છે. વલ્લભાચાર્યન પંચતા દેવગ્રીન-દનાચાર્ય નેવા આચાર્યના ને સુરત શિષ્યો છે તેઓએના કેટલાક પણ આ કાર્યમાં શોમાયલા આને નહરે પડે છે, એ નેઈ આનંદ થાય છે કે બકિતમાર્ગવાળા પણ કર્મ સંખ્યા અગ્નિહોત્રાદિની નરૂર સ્વીકારવા લાગ્યા છે. કર્મકાંડી થવા લાગ્યા છે. કેટલાક (દિવમંદિરે સુદ્ધો) દારૂખાના રૂપી હોમ કરી તે દ્વારા પૈસાનો હોમ કરે છે અને નેણે પોતે તેના સદુપચીત્ત કર્યા હોય નહીં તેમ ખુરા થાય છે !

તહેવારનું નામ પડ્યું કે જીવને ચળવળાટ ચાહ્ય થયોજ નજીવો ! તરત મોમાં પાણી છુટવાનું ! કારણ કે તહેવારનું નામ આપ્યું કે મિથ્યાન તો હોવાનું ! અને તે સાંભળી મોઢાની કાટ સંજકે તો જિય્યામાં નાદાન નિર્દોષ બચ્ચાંઓ તો આનંદ કલેસા મચાવી નાચાનાચ અને કુદાકુદ કરી મૂકે તેમાં નવક ધન શા ? સ્ત્રીઓ એ નિમિત્તે અનેક ખસા ખાસ અને ગલ્યા પદાર્થો સંધવાની, પતિ અને બીજા ખાનારા-ઓએ તે પદાર્થોનાં વખાણ કર્યાં એટલે જિયારતિએ આનંદમાં મસ્ત તેમાં નવાંછએ શા ? હિંદી-હિંદુ સૌનું જીવન તો તેના પતિ અને સંબંધીઓનાં સુખમાંજ રચનાર છે. પણ આ તેમનો બધો આનંદ દિવાળી નિમિત્તે કરવેલાં નવાં કપડાં કે દાગીના પ્રભાવનું ફર તો નહીં હોય ?

આને 'બાઈ બીન' છે. દરેક બહેને પોતાના બાંધને આને જમાવી શુભાશીરા દેવા નોતર્યો હશે. જેને બહેન નહીં દેલ્ય તે, જેમ રક્ષા બંધન સાર જાણતી બહેન કરે છે તેમ, કોઈ જાણતી બહેનને ત્યાં આવેલો દિવસ ઉજવશે. હા, પણ દરોડાને દિને પેલાં (બીજી વાજવાનાં ?) પાત્રને સોલું મ્હી, ફેસ-લાંબી, જેમ સતેલ મનવવામાં આવ્યો હતો તેમ આ વખતે ચાલશે નહીં! દિવાળીમાં તે પાત્રને બદલે ખસા મુવાલુંની ધણે કેકાણે ખરીદી થઇ ગઈ હશે અને કદાચ બાપી રહી હશે તો આને અપાનરી શુભાશીરાના બદલામાં, જમી રહીને બાઈ ને સોના કે રૂપાનાણું ખુશીથી આપશે (જે કે તે આપતું છે તો લગભગ ફરજિયાત જ !) તેમાંથી ધરે ! આ તહેવારોના સ્મરિતાઓને બહેનોની કંઈ ખાસ લાગણી હશે તેથી તેમણે વર્ષમાં બે દિવસ બાંધને બહેનધિન બતાવ્યો છે, ધણક અંદર અંદરના કલ્પનાઓનું કેટલીક વખતે એવે પ્રસંગે સમાધાન પણ થઇ ગયું છે. આપણા કરતાં દક્ષિણમાં આ તહેવારનું વધુ માહાત્મ્ય હોવાથી તેઓમાં ફર ફરથી, બાઈ બહેનને મળવા ગયું છે. બાઈ બહેનના આ વખતના આનંદની કલ્પના તો બાઈ બહેનને જ હોય !

આ રીતે આ તહેવાર કુટુંબના માણસોનો પ્રેમ સંક્રિયત કરે છે એટલું જ નહીં પણ તે કુટુંબની બદલાવોને પણ ખુશ કરે છે. લગ્નપૂર્ણ સમયે ધણકને પાત્ર સોપારીનાં અને ગોળ ધણા લેવાના તેમજ ફોનોગ્રાફોનાં સુઆલ્ય અવ્યનો સાંભળવાનાં નોતર્યાં હશે. વળી આ તહેવાર નાનાં મોટાં બધા હિંદુઓનાં છે એટલું જ નહીં જિન્દુ તે હિંદુમાં રહેતો દરેક કોમ થોડે કે ઘણે અંશે તે પાત્રે છે, તે એક સાર્વજનિક તહેવાર છે !

આને હનુમ આરતી બતાવવા, દાણાવાળો ચોથા નાંખવા, દરક કંઈક નાની ચીજ લેવા કરી આપવા, અને બીજા કેટલાક સંસાર કરવા, આવશે. સવારના પહેરમાંજ [અર્થે હંધમાં] લીધેલો રાખરસ તો સૌથી શરસ ગુન કરારી ગયો છે ! આ તહેવારની ખાસ ખૂબી તો એ છે કે બિચારા સર્વ બંધિત બંધીને મળું 'દિવાળીની બેલણી' માંગવાનો હક છે ! આ રીતે દરેકને પોતપોતાની યોગ્યતા મુજબ 'બોનસ' - 'બેલણી' - 'દિવાળીની પોસ' મળશે અને બધાં ખુશ થઇ સંસાર કરતા વિદાય થશે કોઈ કોઈ તો આવશે 'વર્ષે વધારે લગી' કહી બીજા વર્ષનો હક અતવારથી કાયમ કરી ગયું છે !

બધું વર્ષ દુકાળને લીધે પાક એછો થવાથી નજીક અંશેકે તેની કસર આ વર્ષે વળી રહેલી હોવાથી વેપારીઓ આવતા વર્ષને સાર ખરીદીને અતવારથી આસારો બાંધી રાખે છે ! તે મુજબ ઇશ્વરદત્ત આયુષ્યમાંથી કૂત કર્મની બાપી (karmapaco) કાઢી આવતા વર્ષના ઉલોમની કાર્યપત્રિસાં તથા સવાળી છે. સર્વ સાધારણ દિવાળીનો-મુખ્યમાં વીજળીની તેમજ ગેસની 'લાઈટ' નો-અગ્રજ્ઞાત ખાતેલો મજારા નેઈ જાન, નીતિ, ધર્મ, અને બાર એનો અગ્રજ્ઞાત આજાવારોના, બ્રાહ્મણ, સત્રીય, વૈશ્ય, મુસલમાન, ખાસ્તી, અને નંવડી બીજાદિક કે જેઓ જરૂર, જાડ, વાય, કોઈદાં, વગેરેને દેવ માને છે એવી પ્રાચીન અભ્યર્થ ભલિતા, તેમજ સ્ત્રી અને પુરુષ તેમજ શુદ્ધ અને અત્યંતના સુદાંત, બધાનાં હૃદયમાં આવી કંઈક મસજતા ઉપજાવે છે. આવા સર્વ માણસોને સર્વોચ્ચ સુંદર શિશુન આપવામાં આવે તો કેવું સારું ! કે જેથી તેઓ આપણાં હૃદય મુખમાં બાજ લઈ રોકે અને મનીષતાથી દૂર થાય ! શું એ મનુષ્ય કતવ્ય નથી ! તેમને પણ લાગણી છે એ તો આખી રૂપક થાય છે !

સ્વ. કલ્યાણ વિલાપ કરતાં યથાર્થ જાણે છે કે:—

દુઃખી પુ' કે કુદરત તણા સમ્યક્ બાલ જ્ઞાતી,
દે દે ! સત્તા વખ પર જનો ભોમને ફર આવી !

એકંદરે આ તહેવાર એક વિક્રમ સંવત્સરના અંતમાં અને બીજાના આરંભમાં અનુક્રમે પણ અને બે (બેસતું વર્ષ અને ભાઈબીજા મળી) એક-પાંચ દિવસનો આવે છે. વાન પ્રથમ થતા જુના સંવત્સર પાસેથી પોતાનો ' ચાર્જ ' સંભાળી લઈ નવો સંવત્સર તેને ' સુખે સિધાવો ' કહે છે, બીજો સંવત્સર બંધવામાં નવાને ' સુખે-રાખ્ય કર ' ની શુભાશીર્વાદ છે. જુના સંવત્સરના ફણ પકેને રત્ન આપી, નવા સંવત્સરના શુભ પકેને આપણે હરપંથી વધારી લઈએ. ચિંતાને પાછળ છોડી આરામને આગળ કરીએ છીએ. નવું ધ્યાન સરસે ભાવે આવરો એવી ન્યારે આ તહેવાર ખાત્રીઆપે છે ત્યારે તે પોતે પંજુ બંદૂક છીંચ દેખાય છે અને બીજાના સ્વભાવને પણ રમણીય કરે છે. જેના પ્રભાવથી વૃદ્ધ જુવાન યંત્રો લાગે છે, રમકતુંસ ઉદાર થતો લાગે છે, રડતો હસે છે, અસ્થિ ઉત્સાહવંત થાય છે, કંટક પ્રેમજન્યાય છે, એવો આ તહેવાર અનેક વર્ષો સુધી ભોગવવા મળે એવું કેળુ નહીં છપ્પે ?

પણ આ બધું આપણને શું શીખવે છે ? પ્રેમનો દીવો અંતરમાં બળતો ન હોય તો દીવજીની અમે તેટલી લાઇટ પણ બચાવક, નિરાશાપૂર્ણ બાસરો, અને દુર્લભ મય અને ભારભૂત લાગશે. પ્રેમ પ્રકાશનું ઉગમસ્થાન શુદ્ધ છે. ધરજી ભયા સદ્ગુણોની શાળા છે. એક માણસનો શુદ્ધસંસાર ભવાયી તેના દુર્લભ સુખનો બંધો નિર્લુપ્ય થઈ રાકે છે. નામદાર જરૂરીસ અંદાવરકર કહે છે કે : " એકાદેક દેશમાંનાં ધણાંક કુટુંબોના વિચાર, ભાવના, કૃત્યો, મહત્વાકાંક્ષા વગેરે કેવા પ્રકારના છે તે મને કહો અને તે દેશ કયા દરજ્જાનો છે—એક કે અન્ય તે હું તમને કહીશ. " આથી જણાય છે કે કૌટુંબિક સ્થિતિ પણ બધું સુખ અવલમ્બિત છે.

ધરમાં માતૃપિતા, બાલબચ્ચાં, પતિપત્ની, બાઈ બહેન વગેરેનો સંબંધજ સ્વાભાવિકપણે આધુનિક ક્રમમાં આપણી એક બીજા પ્રત્યે શી શી ફરતે છે તે શીખવે છે. ' આપણી ' કહેવાતી દરેક બીજને આપણે સુખી કરવાનો પ્રયત્ન કરીએ તોજ તેને આ પહેલા પુરવઠા સર્વનામની છટી. વિભક્તિત્વ રૂપ લાગારી શકાય. તેમણે વળી આવા દિવાળીના તહેવારોમાં આપણા-સનેહી સંબંધી આપ-છેડ વગેરે તરફથી ફરતે છે તેવું સુચન થાય છે. જાન અને પ્રેમના ઉત્તમપદ પ્રકાશમાં, આધુનિકમણ કરવાનો દરેક માણસે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કુટુંબજ સદ્ગુણોનું નિવાસ સ્થાન છે અને પ્રેમથી મોટા કોઈ સદ્ગુણ નથી એક વિદ્વાન કહે છે કે " પ્રેમ એ એક નિયામક શક્તિ છે. " બીજો એક વિદ્વાન કહે છે કે, " ચીરાકાદ ટકનારા સર્વપ્રકારના વેભાવોનો આધાર પ્રેમજ છે. પ્રેમ નજરથી કે આપણું જીવિત માટીમુક્ય ધણું સમજાવું ! "

પ્રેમને જુદી જુદી પ્રકૃતિના માણસો જુદી જુદી રીતે જોજાય છે. સ્વાર્થી વિષયસુખ શિવાય જેને બીજું કંઈ દેખાતું નથી એવા એકિંક દ્રષ્ટિના મનુષ્યો તેને પ્રીતિ કહે છે. કવિ તેને પ્રેમ કહે છે. વર્ત-પ્રેમનો ઉગમ ધરનેશ્વરથીજ છે એવું જાણી તે ઉગમના મુજ તરફજ દ્રષ્ટિ રાખી જે પ્રેમસત્વ પામ કરે છે એવા બળવદ્ બક્ત તેજીબક્તિનાં મધુર નામથી સંબોધે છે. એકજ વસ્તુ પણ જુદા જુદા પુરોષો તેને જુદા જુદા નામથી જોજાય છે ? પણ તેમાં કવિ અને સાધુ એ બેજ તેને તત્વતઃ જોજાય છે.

સર્વ સુખમશોખોતુ સર્વઃ સર્વથ નન્દતુ એજ પ્રેમ સદૃશ ! અમારો પ્રેમ, અમારી નાજી દુર્લભ : અમારી સત્યપ્રીતિ, અમારો સ્વાર્થત્યાગ, અમારી કાર્યપ્રવૃત્તિ, કર્તવ્ય-એટલે એક કંટક નહીં પણ એક પ્રકારનું બાકી છે એવું માનવાનો સ્વભાવ-એ બધું શીખવાની નિશાળ ધરજ છે. કુટુંબ પ્રીતિથી સ્વદેશ પ્રીતિ ધરજ છે. અને સ્વદેશપ્રીતિથી ભૂત માત્ર પરતી પ્રીતિ ધરજ છે, અને ત્યાર બાદ એ બધું સમાપ્ત કરી-વ નિર્ણય કરી-તમામ કરી-તોપક તરફ નજર બંધ છે. વાતપ્રસાધપ્રમો મોર્ગ-ધર્મ પ્રેમ-સરૂ છે !

કેટલીક અદ્ભુત અને વિચિત્ર કથાઓ.

પ્રાણીઓની આદત—સાધારણ નિયમ પ્રમાણે માખી બારીના કાચ ઉપર નીચેથી ઉડે ચડે છે. પણ ત્યાંથી નીચે ઉડીને આવે છે. અને ત્યાર બાદ બીજાવાર ઉડે ચડે છે. એક માખી એક બારીના કાચ ઉપર ૩૨ વખત ચડી અને દરેક વખતે તે જે જગ્યાએથી ચડતી હતી ત્યાંજ પાછી ઉડીને આવતી હતી. આ અનુભવ સિદ્ધ છે. મરઘીઓ 'હંમેશ' પોતાના જોરાક પોતાની પાછળ સૂઈ હોય તેવી રીતે શોધે છે. કારણ કે સૂઈના કિરણને અંગે જીણામાં જીણા ફાણાઓ પંજુ તેમને માલમ પડે છે. વળી આંધળી મરઘી જ્યારે જોરાકની શોધમાં નબ છે ત્યારે માત્ર ફાણાજ લીધી ખાધ છે અને છોડાને અડકતીજ નથી. બિલાડી ભાગ્યેજ અગ્નિ તરફ પગ રાખી મુકે છે, જ્યારે કુતરાં તેઓના આગ્રહ પગ અગ્નિ તરફ રાખી મુક જાય છે. ઘેટાંઓને ચરવાને ઢોરામાં સાથી વધારે વખત લાગે છે. તેઓ ૨૪ કલાકમાં ૧૨ કલાક સૂંધી ખાવા દે તો ખાવા કરે છે !

વાળની મજબુતાઇને એક અદ્ભુત દાખલો—ફ્રા સેન્ગર નામની સ્ત્રી દુનિયામાં સર્વથી મજબુત વાળ હોવાનો દાવો કરે છે. હાલમાં તે પોતાના વાળની મદદથી અજબજબ જેવી કસરતથી લોકોને અજબખીમાં ગરકાવ કરી રહી છે. તેના સર્વ પ્રયોગોમાંનો એક સાથી વિચિત્ર એ છે કે તેના ધણી 'જે મધ્યમ કદ અને વજનનો છે' તેને પોતાના વાળની બનાવેલી ઓળીને ઝાડ સાથે બાંધી તેમાં સુવાડી તેની નજરમાં આવે તેવા દૈનિક ખાવા દે છે ! તેથી ફ્રા સેન્ગરને કોઇ પણ પ્રકારનું દુઃખ થતું નથી. સ્ત્રીઓ કે જેઓને માત્ર વાળ પકડવાથી દુઃખ થાય છે તેઓને ફ્રા સેન્ગરના વાળની અને તેની જોપરીની મજબુતાઇ વિષે સહજ જ્ઞાન થશે. વળી એક બીજા પ્રયોગમાં તે પોતાની પુત્રીને એક દૈનિકમાં (ઓળીમાં) નાખી તે ઓળીને પોતાના વાળ સાથે બાંધી ખુબ જોરથી હલાવે છે પણ તેને કોઇ પણ જાતનું નુકસાન થતું નથી. તેણે વાળની આટલી બધી મજબુતાઇ ધણી વર્ષની ચાલુ રેવથી મેળવી છે. ચોટલો ગમે તેટલો તાણવાથી તેને જરા પણ દુખ થતું નથી અને તે પકડીને તેને અધર ઉભી રોજી તોપણ જોપરીને વેદના યતી નથી ! જોપરીની વધારે ખુબી કે વાળની એ એક વિવાદાર્થક વિષય છે. (તારાબાઇ નામની એક ૨૦-૨૫ વર્ષની સ્ત્રીએ આદ્યારિણીના બાવ પંજુ આવાજ મજબુત છે. તેણે મુંઝવણમાં તેના કેટલાક ખેલો કીચા હતા.)

છત્રીની ઉપાધિથી રળ્યા માગતા હો તો બેહુશનેતું અનુકરણ કરો !—એક અનોખો હાલમાં જે એક સંસ્થાની સ્થાપના કરી છે તેનું નામ " અલેક્સા લેન્ડિંગ સોસાયટી " છે. આ સંસ્થાને મુખ્ય હિંદુ લોકોને છત્રીના સાર વહેન કરવાની આપદામાંથી બચાવવાનો છે. આ સંસ્થાના આઠક યનારાએ દર વર્ષે ૪ શીર્ષીંગ આપવી પડે છે. તેને તેના બદલામાં એક એથુમીનીયમની પટ્ટની ટીકીટ મળે છે જેના ઉપર કંપનીનું નામ લખ્યું છે. આ તેઓ છત્રીને બદલે પોતાની પાસે રાખે છે. હવે આ સંસ્થાને ત્યાંના દરેક ક્ષત્રીના નામમાં પોતાની છત્રીઓ મુકી હોય છે. તેથી જ્યારે વરસાદના ચિન્હો જણાય છે ત્યારે

આ કંપનીના માલિકા સૌથી નજીકના રેરોટારામાં પેલી ટીકટ આપી છત્રી લે છે અને જ્યારે સૂર્યના દેખાવ થાય છે ત્યારે છત્રી ખીખી નજીકના રેરોટારામાં પાછી આપી એકદુમનીયમની ટીકટ પાછી લે છે. આથી લોકોને છત્રીઓ ખરીદવાની તેમજ સાથે લઇને ફરવાની ખોડા ટળી નાય છે. મુંબઈ વગેરે નાણુક લોકોથી વસાયલા શહેરોમાં પણ આવી એક કંપની કાઢી શકાય તો તેને પુરતા માલિકા થાય એમ છે. અહીં હોટલો તથા ખીડીવાળાઓ સાથે 'કંટ્રાક્ટ' કરી શકાય, અને તેઓ ફરક લતામાં જોઈએ તેથી વધુ અને ખંડુ સમીપ છે.

વીંદી સંબંધી એક અસહી વિચિત્ર રીવાજ--સીવીલ સેવનયોર્ડ તેના "જવેલરી" નામક પુસ્તકમાં લખે છે કે આદ્ય યોગ "મેન" નામક ટાપુમાં એવો રિવાજ પ્રચલિત હતો કે જ્યારે કોઈ કુમારિકાને કોઈ પુરુષ પુરસે થવાનું કારણ આપતો ત્યારે તેની આચાર્યમાં તપાસ થતી હતી. અને જ્યારે તે મુન્દેશર સામિત થતો ત્યારે તે કુમારિકાને, તરવાર, દોરડું અને વીંદી આપવામાં આવતા હતાં. અને તેની મરજીમાં આવે તો તે તરવારથી તે મનુષ્યનું માથું કાપે. દોરડાથી તેને ફાંસી દે, અને વીંદીથી જો તે પસંદ કરે તો તે મનુષ્ય સાથે લગ્ન કરે. આ સર્વ તેના વિચારને આધિન કરવામાં આવતું હતું. એવું કહેવાય છે કે મોટે ભાગે છેલ્લી 'શિક્ષા' તે મનુષ્યને ખમવી પડતી હતી. આધુનિક ખ્રીસ્તી લગ્ન સમારંભમાં વીંદી ત્રીજી આંગળીએ પહેરવાનો દેશાચાર છે. અને તેના હેતુ ખ્રીસ્તી ત્રીમૂર્તિનું જાન કરાવવાનો છે.

હુનિયાનો સૌથી મહાન છુકસેલર !-- ગાંધ વખત હમે દુન્યાના એક સૌથી મહાન વર્તમાનપત્રની વાત લખી હતી. આજે છુકસેલરનો વારો છે. આસ્ટ્રેલીયાની રાજધાની મેલ્બોર્નમાં આવેલું "ક્રાઉસ છુક આરકેડ" અદ્વિતીય છે. આ ચોપડીની જખરજરત દુકાનનો માલિક અને સ્થાપક મી. ક્રોસ છે. તેની આ સંસ્થાથી લોકો એટલા બધા ખુશ છે કે જ્યારે, સને ૧૮૬૬ માં એવો કાપડો પસાર કરવામાં આવ્યો કે આ "ઓરકેડ" રચનની દુકાનો સાંજના ૭ વાગે બંધ કરવી ત્યારે ૩૦૦૦૦ થી વધુ વધુ મનુષ્યોની સહી સાથે લોકો તરફથી પારલામેન્ટને અરજ કરવામાં આવી કે તે ચોપડીની દુકાન દર વાગતા મુધી ઉઘાડી રહેવા દેવી. આ માગણીનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો. મી. ક્રોસે પોતાની દુકાન સને ૧૮૬૨ માં નાને પાયે સરખાત કરી હતી. અને તેને ઉન્નતિમાં લાવતાં લાવતાં આજે તેની ખાસે વીસ લાખથી વધુ વધુ નવાં તેમજ જૂનાં પુસ્તકો છે. તે ઉપરાંત અગણિત ગાયનોનાં પુસ્તકો, છત્રીઓ, ધરણાં અને ખીજે પરચુરુ સામાન પણ છે. વળી તે પોતાના "છુક આરકેડ" માં દરેક જગેરે અને સાંજે મફત ગાયનના જવસા કરે છે, જે વખતે લોકો દુકાનમાં ફરી શકે છે અને પોતાને મન પસંદ પુસ્તક લઈ મફત વાંચી શકે છે. વળી તેઓને જસવાને મોટે બેઠકો પણ તૈયાર રાખવામાં આવે છે. જો કે મી. ક્રોસની ઉંમર ૮૦ વર્ષની છે, તો પણ તે દિવસમાં ૮ થી ૧૦ કલાક સુધી કામ કરે છે.

આફ્રિકા તેમજ અમેરીકન ખંડોની શોધ પ્રાચીન કાલમાં હીંદુઓએ કરી હતી !

સપ્ટેમ્બર માસના " ઇન્ડિયન રીવ્યુ " માં ન્યુયોર્કની ચેમ્બર ઓફ કોમર્સના પ્રમુખ, ઓ. એલેક્ઝાન્ડર ડેવિસના લેખને અગ્રસ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. તેમાં તે પ્રખ્યાત અમેરીકન પ્રાચીનવસ્તુશાસ્ત્રી એમ. સિલ્વર હેર છે કે કોલમ્બસને અમેરીકાનાં રહેતમાં રવખ આપ્યાં તેની અતિ પૂર્વે, હીંદુઓએ પાતાલ ખંડની શોધ કરી સંસ્થાનો સ્થાપી વસવાટ સહાં કરી દતો ! હવે સમુદાયપ્રતિષ્ઠક પ્રમાણે પુરાણી પ્રાચીનમાંથી શોધી કાઢવાનું અવળું સાદસ થાય છે ! મી. માર હહે છે કે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની આહીઆ સ્ટેટનાં મુખ્ય નગર સીનસીનેરીમાંથી એક પ્રાચીન પથર છેક ૧૮૪૧ ના ખેદી કાટલો તે પરનું કોતર કામ હાલજ તે સમયના પ્રાચીન લોકોનું પંચાંગ હોવાનું ઉકેલાયું છે ! અમેરીકામાં પ્રાચીન કાલમાં જે પથરનાં લખ્ય સ્તુપો તથા ડુંગરો બંધાવવા તે કોણે બાંધ્યા તેની ચાવી આ પંચાંગથી જડી છે. સૂર્યપૂજક મેગિલીયનો ઇ. સ. પૂર્વેની ૧૩ મી સદીમાં અમેરીકા આવ્યા તેની એ કૃતિ છે. તે મેગિલીયનો પછી થાલજો આવ્યા, જેમનાં ચિન્હો મેક્સીકો તથા મધ્ય અમેરીકામાં અનેક છે. મેગિલીયનો વર્ષના ૮ ભાગ કરતાં બધારે ઘાટાજો પૂર્વે, ૩૬-૩૬ દહાડાના ૧૦ ભાગ કરતા * (હવે ૧૨ ભાગ થાય છે અને દર ભાગને માસ કહીએ છીએ). જે પછી કોતરેલા પથરમાં વર્ષ ૧૦ ભાગમાં વિકસત હોય તે હીંદુકૃત ગાનંધુ એવો અમેરીકન પ્રાચીનવસ્તુશાસ્ત્રીએ નિશ્ચય થયો છે. મીસીસિપી નદીની ખીણના ભાગમાં તે એ ડુંગરો કે માધક જેટલા લાંબા તથા ૨૫ ફુટ જેટલા ઉંચે ઢેઢેકાણે છે. એ પ્રાચીન હીંદુઓએ હૈંદુરાસ તથા નીકારાગુપ્તનાં જંગલોમાં મંદિરો પશુ બાંધ્યાં છે, જેનાં અવશેષો હજી છે. ટેનેસી પ્રાંતમાંથી એક શિર સ્થિત મૂર્તિ જડી છે, જેનું ચિત્ર ઇ. રી. માસિકમાં લેખક આપે છે અને તેનો ઘાટ આગાદ શુદ્ધ ભગવાને મળતો આવે છે. તે કાચમાંની પ્રીટ પર કોતરી છે તેથી તે હીંદુકૃતજ હોવાનું અનુમાન થઇ શકે છે. તે મૂર્તિની પાતળી કમ્બર, પલાડી, લાંબા પગ, લાંબાં આંગળાં, વગેરે આગાદ હીંદુકૃતપના છે, અને ઉત્તર અમેરીકાનાની તે તેથી વિપરીત હતી. વળી એ મૂર્તિ સાથે સ્થિતકરું ચિન્હ પણ મળી આવ્યું છે ! મી. વીન્સન્ટ રાધવજી ગાંધીએ તે મૂર્તિ સ્વેતાંજર જેનની હોવાનું અનુમાન ડૉ. વીલ્સન જોગા પોતાના પત્રમાં કાઢ્યું હતું. બૌદ્ધ તથા જૈનમૂર્તિમાં ખાસ બેદ નથી એ પ્રસિદ્ધ છે. મેક્સીકોમાં હજી ' રામસીતા ' એ નામનો ઉત્સવ પગાય છે એમ પ્રો. રામદેવ ભારતવર્ષના પ્રાચીન ઇતિહાસમાં કહે છે તે સાથે ઉપજી વાનની તુલના કરવી ઘટે છે.

પ્રાચીન કાલમાં આફ્રિકાના રહેાડેશીયા સાથે પશ્ચિમ હીંદુસ્તાનને સંબંધ હતો !

આફ્રિકાના કીનારા ઉપર આવેલાં અનેક રથજો પ્રાચીન કાલના આરોએ વસાવ્યાં

* વિષ્ણુ કહેતાં સૂર્યનાં દસ અવતારની કૃત્તવાનું કારણ મી. મારના લેખથી સ્પષ્ટ થાય છે. સૂર્યની દસ જાતુ અર્ધવા તેની ત્રિતાલ વિભાજ તે તેનાં દસ અવતાર પશુ કહેવાય.

હતાં, અને તે સાથે તેમનો સંબંધ તો હતોજ એમ હવે સ્વીકારવામાં આવે છે. જર્નલ ટાઇમ 'રાજસ્થાન' ના ઇતિહાસમાં અનેક આફ્રીકન સ્થળોનાં નામો હીંદુસ્તાનના સ્થળોનાં નામપરથી લીધાં છે એમ કહે છે. ઇજીપ્ત આર્યોનું સંસ્થાન હતું એ વિવાદ યાદી રહ્યો છે અને આ પ્રકરણમાં, "પ્રાચીનકાલમાં આર્યોની સામુદ્રિક ગતિ" એ નામક પ્રોફેસર રાધાકૃષ્ણ મુકરજીના અતિ વિદ્વાતાયુક્ત અગ્રેજી પુસ્તકથી, નવું પૃષ્ઠ ઉમેરાયું છે. એ પુસ્તકનો સ્વીકાર કરતાં પ્રીટોરીયા (ટ્રાન્સવાલની રાજધાની) નાં ડેવોલ્કરટેન પત્રનો તંત્રી મી. એફ. વી. એન્જે. મેન્ચર્થે પ્રોફેસર રાધાકૃષ્ણ ઉપર "સાલિય આફ્રીકન જર્નલ ઓફ સાયન્સ" નો એક અંક પ્રેરકથી આપે છે અને તેમાં દક્ષિણ આફ્રીકાના નવાં સ્થાપેલાં "રહેડેશીયા" પ્રાંતની પ્રાચીન સભ્યતા પરના લેખપર ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. રહેડેશીયા પ્રખ્યાત સ્વ. હરોડપતિ મી. સીમીય રહેડેસે વસાવ્યું અને તે પરથી તે દેશનું નામ પડ્યું છે. તપાસ કરતાં તે તેનાં હાલના નામ નેટલો અર્વાચીન દેશ નથી એમ માત્રમ પડ્યું છે. સોનાની ખાણનો ઉલ્લેખ તે દેશમાં અતિ પ્રાચીન કાલમાં હતો. તે "જર્નલ" માં લેખક કહે છે કે "પ્રાચીન કાલમાં રહેડેશીયાની 'સોનાની ખાણમાંથી જે પદ્ધતિથી સોનું કાઢવામાં આવતું તે પદ્ધતિ બરેલ્પર મદીયુલી જૂની 'સોનાની ખાણમાંથી જે રીતે અસલ સોનું કાઢવામાં આવતું હતું તેને બહુજ મંજૂરી આવે છે. પ્રાચીન રહેડેશીયામાંથી હજારો ભાંસ સોનાની નીકાસ અસમ્પત્તી હોવી જોઈએ". ત્યારે તેની આપાત પણ કરી ચતીજ હોવી જોઈએ અને મો. એન્જેલનબર્ગ પ્રો. મુકરજીના મંચ પરથી એવું અનુમાન કાઢે છે કે તે આપાત હીંદમાંથી ચતી હોવી જોઈએ કારણ કે તેણે પોતાના પુસ્તકમાં કહે છે કે ઇ. સ. પૂર્વેની જહી મદીયી પણ પહેલા પશ્ચિમ-હીંદ, (ગુજરાત) ના વણિકોએ વ્યાપારાર્થે સમુદ્રમાં મુસાફરી કરવી શરૂ કરી હતી, અને એ તરફના (ભરખ વ્યાદિ) વણિકોનો "સોનાના કિનારા" સાથે થયે સંબંધ હતો. તેમજ એ કાલમાં હીંદમાં ચાલુ રીતે પુષ્કળ સોનું આપાત થતું હતું. જર્નલનો લેખક ઉમેરે છે કે, રહેડેશીયામાં હજી હીંદી વનસ્પતિઓનાં અવશેષો પણ છે, અને હીંદુઓ તે આફ્રીકન સ્થળમાં પૂર્વે રહેતા હોવાનાં ચિન્હો પણ છે. આ બાબત પર વિદ્વાનોએ વિશેષ પ્રકાશ પાડવો પડે છે. કયાં-પરમુખોજ નહીં પરંતુ દ્રવ્યાર્થે પર ખડો જતા, શોધતા, વસતા, મહાસાહસિક પુરુષાર્થી પ્રાચીન ગુજરાતી વણિકો અને કયાં આજના ધરકુકડી, ન્યાતજહારમુકુ ગુજરાતીઓ !! પેલાના આ ખર્ચ વંશજ હશે ખરા ?

વૈદ્યક, વિજ્ઞાન, સાયન્સ આદિની નવી શોધો તથા વિચારો.

માણસ "સોજો સાન અને વીસે વાન" કેમ ?—વીસ વર્ષે, વાન કહેતાં શરીરનાં હાડકાં સંપૂર્ણ ખાલી રહે છે એ બાલકાવસ્થામાં મસ્ત ગુજરાતી પ્રજાની કહેતીનો અર્થ છે. પરંતુ ૨૦ પછી પણ બલ્યર્થાવસ્થામાં શરીરનાં હાડકાં પ્રબલ સાય છે એ પ્રસિદ્ધ છે. કુકરજીની નેમ શક્તિ છે. એક દેવ સાથે દીરક કહે છે કે, માણસનાં શરીરનાં અંગ પહેલી પચ્ચીસ પછી ઝાઝા ન વધવાનું કારણ તે અંગોપર વધતું દબાણ છે, જે

અગોપર ઝાઝો ભાર તથા દબાણ આવતાં નથી તે અંગે, જેમકે, માથું, હૃદય, ફેફસાં વગેરે ઉપરના ભાગના અંગો ૩૦ વર્ષ હોય છે તેથી ૪૦ થી વધે વધારે મોટાં અને મજબુત હોય છે. તે વય સુધી તે વર્ષાં કહે છે. ૩૦ વર્ષની વયે જે પટની ટોપી માથે બેસી જાય છે તે ૪૦ વર્ષની વયે જરા ટાંચેશે. માણસ ૨૦-૨૨ વર્ષનો યંત્ર પછી ઉંચો વધતો બંધ પડ્યાનું કારણ હિમા રહેતી વખતે નીચલા ભાગોપર આખા શરીરનું પંડતું વજન તથા દબાણ છે. જો તેમ ન હોય, અર્થાત્ માણસો જો દોરની પેઠે ચાર પગે ચાલે તો તેઓ હાલ કરતાં ૫૦ વધુ વર્ષ સુધી લાંબા ચતા જાય ! કારણ કે જે હાડકાંપર વજનનું દબાણ નથી આવતું તે અંગસાં કનથી ૪૦ વર્ષની વય ચતાં સુધી લાંબાં ચતાં માલમ-પડ્યાં છે.

નિર્જીવ બાબતની શોધપર અદ્ભુત પરિશ્રમ—સ્વામી વિવેકાનંદની નાવેંછંપન શિષ્યા જેણે ભગિની, દેવમાતા એવું આપેનામ ધરણુ કર્યું છે, તે પોતાના એક લેખમાં કહે છે કે જો પૂર્વના વિદ્વાનો આત્મપ્રકાશ (Subjective) અવલોકનમાં પ્રવિષ્ટ હતા તો પશ્ચીમનાં તેમના અધુણે પરપ્રકાશ (Objective) અવલોકનમાં તેજાગ્ર પ્રવિષ્ટ હતા. તો વગેરે ખેતીને નાશકારક પ્રાણિઓના શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયાની લીલાના સંબંધમાંજ વીચિત્રતાની કોરેખના કુદરતના ઇતિહાસ, જે નેચરલ હિસ્ટરી માટે સહકારો એ નામ સ્વીકારે. તો-ના પ્રોફેસર ડૉ. જોન રેન્ડેને નવ વર્ષ સુધી પ્રયોગો કરીને અને તેમનો શ્વાસ માપવાનું એક યંત્ર શોધી કાઢ્યું છે. ધૈર્ય, ખંત અને આશાનું આ શોધ એક સ્મારકરૂપ છે-દેવમાતાના વચનની તે સાક્ષીરૂપ છે. આ યંત્રથી જે પ્રથમ અદ્ભુત શોધ થઈ છે તે એ છે કે, એ પ્રાણિઓ મનુષ્યથી વિરુદ્ધ રીતે શ્વાસ લેવામાં વળે છે. મનુષ્યને શ્વાસ અંદર લેતાં બહુ વિશેષ તરદી પડે છે, જ્યારે બહાર એની મેજે નીકળે છે. તીડોના નાકમાં હવા અંદર એની મેજે જાય છે, પરંતુ તે બહાર ફેંકી દેતા તેમને શ્વાસ શ્રમ લેવો પડે છે. યોગની ભાષામાં કહીએ તો, મનુષ્યોને રચક પ્રાણાયામ કરતાં તથા એ તીર્થંદ્ર પ્રાણિઓને પૂરક પ્રાણાયામ કરતાં શ્રમ કરવો પડે છે. બાબત નિર્જીવ અને જીવંતી છે, પરંતુ કોને ખબર કે તેમાંથી મોટાં પરિણામ ભવિષ્યમાં ન નીકળે. આ યંત્રમાં મુખ્ય ભાગ કાચની નળી છે. શ્વાસ લેતાં નળીમાંની શોષ કાગળપર લીટી ખેંચે છે, અને જેમ શ્વાસ વધારે સારી રીતે, વિના શ્રમે લેવાય છે તેમ લીટી સાફ સીધી પડે છે, અને જેમ મહેનત પડે તેમ તે વાંકીચુકી દોરાય છે.

દુધમાંથી હાથીદાંત—જન્યવખાની શોધ થઈ છે. ગળી, કર્પૂર, અને રગર જેની મોંઘી વેનરપતિની ચીજો રસાયણના મિશ્રણથી જર્મન આદિ રાસાયણિકો બનાવરી બનાવી શક્યા છે. પરંતુ તેઓ વનરપતિ રાજ્યને સર કરીને પ્રાણિ રાજ્યપર હવે હકોતી હાથ આવવા લાગ્યા છે. દુધમાં અમુક રસાયણોની મેળવણી તથા ખીજ પ્રક્રિયા કરવાથી, શુદ્ધ હાથીદાંત જેવીજ કદજામ, રંગ તથા સ્પષ્ટ વાળો પદાર્થ હવે તેઓએ શોધ્યો છે. તે તો કેટલીક રીતે કુદરતથી પણ ચડે છે. ધમ્બરને શરમના માપાં રાજનામું કદગરી કાઢવાનો ગુરૂનો ન ચંદી જાય તો સાદું ! આ દુધીયા હાથીદાંત કુદરતથી એ રીતે ચડે છે કે તેનું પોલીશ કદાપિ અગત્ય નથી. કુદરતી જ્યારે વખત જતાં ખીજું પડી જાય છે ત્યારે આ બનાવરી શ્વેતજ રહે છે. બનાવરી હાથીદાંત, ચુકા ચુકી ઉપરાંત પીઆનેમાંની કુંચીઓ, શીંગડા, શિય વગેરે અનેક ખીજ બનાવરોમાં પણ કામ આવી શકે વગી બનાવરી અત્યંત સરખું છે.

બલુનની હવે કાંઈ શોધ માત્ર નથી, તેના યુરોપમાં વ્યાપાર ચાલે છે!—ખરે જોતાં બલુન એ નામજ હવેનાં “હવાઈ વાહાણો” માટે યોગ્ય નથી. બલુન તો ધંત્રારહિત, માત્ર હાઈડ્રોજન વાયુના ડાથળા રૂપ હતા. તેના સિદ્ધાંત હવાથી હલ્કા થઈ ઉડવાનો હતો. હવેનાં હવાઈ “બાર્કસો” તો ઇંછન પછેરેને લીધે હવાથી ભારે પથ્થુ હોય છે. તે એટલાં તો પૂર્ણ અને સહીસલામત થયાં છે કે તે બનાવનારી પેટીઓ પેરીસ આદિ રથજે અનેક નીકળી છે. નાનાં રાજ્યો મેટાં રાજ્યોની રાજધાનીમાં. બનતાં વિમાનો યુદ્ધજી ભવિ લગાઈના ઉપયોગ સારૂ ખરીદે છે. મગ્ન ફ્રાન્સમાં ગયા વર્ષમાં ૧૬૫૦ વિમાનો બન્યાં હતાં અને તેની કુલ કીમત કેમમાં કેમ પોણા કરોડ રૂપીયા ઉપજી હશે. એક અથવા બે માળવાળાં વિમાનો હવે બજારમાં ૧૫ થી ૨૦ હજાર રૂપીયે મળે છે. આ ધંધામાં હવે બહોળું ક્ષેત્ર છે.

બનવરોની ભાષાઓની શોધ!—પોતે કરેલી હોવાનું પ્રખ્યાત અમેરીકન કુસ્તરસાત્રી મી. વાલ્સ ક્લેમ કહે છે. જે તે ભાષાઓના અભ્યાસ સારૂ તેણે અનેક વર્ષ સીએરા નેવેગના પર્વતોમાં ગાળ્યાં હતાં. હવે તેનું શિષ્ટ સમાજમાં પાણું પરિવર્તન થયું છે. તે કહે છે કે પશુ પક્ષીઓ છુટથી બેળાય છે ત્યારે જરૂર વાતો કરે છે! બ્યારીક અવલોકનથી તેમના અવાજ તથા અક્ષર મળ્યા તેણે શોધી કાઢી છે. તે કહે છે કે પશુ રાજ્યમાં સૌથી ખીલેલી ભાષા કસારીની છે. મી. ક્લેમને આ ભાષાઓના શબ્દોના એક કાપ પણ રચ્યો છે. તે પ્રમાણે વાંદરાની ભાષામાં ૨૭ જુદી જુદી બનતા અવાજો (અક્ષરો) છે જ્યારે બીજા બનવરોમાં તે સંખ્યા ૧૨ થી ૨૫ વચ્ચે છે. આશ્ચર્યની વાત તે એ લાગ્યો છે કે કુતરો પશુઓમાં સૌથી જુદિમાન ગણાવા છતાં તેની ભાષામાં અક્ષરો તો બહુ જોણા ફક્ત ૧૨ છે, પણ કેટલીક બનત વાતચીતમાં ૨૧ અવાજો કરતી હતી. ડૉ. ક્લેમ કહે છે કે કુતરાને વિશેષ અક્ષરોનું જ્ઞાન ન હોવાથી નહીં પણ તે ‘દર્શાવવાના સાધનના અભાવથી તેઓ બીજા અક્ષરો બોલી નહીં’ શકતા હોય. આ અમાનુષી ભાષાના પ્રેક્ષકો એકંદરે ૧૫ પશુ પક્ષીઓની ભાષાનો અભ્યાસ કર્યો છે. યુનીવર્સીટીમાં આ નવો કોર્સ કયારે હાખડ મશે ?

દોરડાં વિનાના ટેલીફોન—હાલમાં એસફર્ડમાં આવેલા મારકોની કંપનીના કારખાનામાં દોરડાં વિનાના ટેલીફોનના પ્રયોગો ચાલુ થયા છે. આના “વગર તારના તાર”ની મદદથી તેમને ૨૦૦ માઇલથી વધુ અંતરે સદેશ પહોંચાડવાનું સહેલું થઈ પડ્યું છે. વખત એવો આવશે કે તારના કારખા ન બરતાં, યુરોપ અને અમેરીકા વાપરેલ ટેલીફોનથી મેંદામેંદ વાતચીત કરશે!

સાહુરાના રણની ગરમી—૫-૭ હજાર ડીગ્રી હશે એમ કેટલાક, તે રણ સુધી સેથી સગીપ હોવાથી, ધારતા હશે. તેની ગરમી ૧૩૩ ડીગ્રીથી વધુ મંપાંઈ નથી. આપણું જોકેઆખા લગભગ ૧૩૦ ડીગ્રી સુધી જાય છે તે બેતાં જલુ હકું નથી.

દીવાસગી દર ક્લાકે કેટલી તૈયાર થાય છે?—ઈંગ્લંડમાં આવેલો ‘જુરેટર ફેક્ટરી’ માં દર ક્લાકે જે કરોડ દીવાસગીઓ તૈયાર થાય છે. તેનીજ સાથે બીજાં યંત્રોની મદદથી દર ખિનિટમાં દીવાસગી બરવાતી ૭૫૦ પેટીઓ તૈયાર થાય છે. આવી ૪૬૫ ન હોય તો દીવાસગી બન્યાને પુરતી પહોંચાડી શકાય નહીં.

કુદવાની શક્તિ સૌથી વધારે ઢોલામાં; માણસ કે ઘોડામાં ?—ઘોડો માણસ કરતાં પલુ વધુ ઉચે કુદી શકે છે. ગયા વર્ષમાં “ ઓક્સીમ્પીઆ ” ની યુરોપના સર્વે દેશો વચ્ચે રમાયેલી શરતમાં આન. મી. સી. સેફ્ટનને ઘોડો ૭ ફુટ. ૫૫ ઇંચ કુદ્યો હતો; જે મી. એમ. સ્વીની જે સમગ્ર દુનિયામાં ‘ એમ્પીયન ’ કુલારો છે તેના કરતાં લગભગ એક ફુટ વધારે છે. મી. એમ. સ્વીની ૬ ફુટ ૫ ૫ ઇંચ જેટલી ઉંચાઈ કુદી શકે છે. પ્રપત્તયો ઘોડા તેમજ મનુષ્યને શું અશક્ય છે ?

બોલતું ધડીઆળ—જર્મનીના પાટનગર બર્લિનની એક મારેટ ઉપર બોલતું ધડીઆળ ગોઠવવામાં આવ્યું છે. સમયાંતરે ટકાસ ન થતાં ધડીઆળ પોતાની મેળે દરેક પા કલાકે મનુષ્યની પેઠે એક, બે, ત્રણ અગ્વાર, બેર એમ ખુલ્લા શબ્દોમાં બોલતો વખત બોલે છે. એ પલુ અગ્વ્ય કરામત છે.

ધાસના ડગસા—અમેરીકન ગરીબ વર્ગ મોંઘી ધોવડમણી ન પરવડવાથી, કાગળના શર્ટ તો કપારતા પહેરે છે. હવે પોર્ટુગલના પાટનગર લિસ્બનમાં ધાસના ડગસા પહેરવાની પ્રથા નીકળી છે. આ ડગસા વખનદાર છે પલુ પોર્ટુગીઝ લોકો પસંદ કરે છે, તે માત્ર ધાસમાંથી બનાવવામાં આવે છે અને તેના ઉપર પડતી ઝાકળ નીચે ખરી પડે છે. આજ કારણથી તે લોકો આવા ડગસા પસંદ કરે છે.

સંધિવાનો ઉપાય તે મધમાખીનો ડંખ છે—એ નવી અમેરીકન શોધ વિષે હમે અગાઉ લખી ગયા છીએ. એ દ્વારા એ ખંડમાં અને જોરામાં ચાલતો એ રોગ સાત્તે કરવા ખાસ હોસ્પીટલો સ્થપાઈ છે. તેમાં મધમાખીઓના પુણ્ડ ઉછેરવામાં આવે છે. તેની એક હોસ્પીટલનું સ્થળ હોસ્પિટલ છે. તેના વડા મી. બોર્લી દેખરેખ નીચે ૩૦ મધપુડાઓ છે. જેની અંદર લગભગ ૧૮૦૦૦૦ થી ૨૦૦૦૦૦ મધમાખીઓ છે. તેણે એક સમયે એક લેખકને કહ્યું હતું કે તેની મધમાખીઓએ સંધિવાના ઘર્ષ પડેલા મોંકડા બોગોને બચાવ્યા છે. મી. બોર્લી પોતે પલુ બે વખત સંધિવાના દર્દી પીડયો હતો.

મધમાખીનો ડંખ વેદનાજનક લાગે છે, તેટલું કારણ માત્ર મધમાખીઓના ડંખથી શરીરમાં પ્રવેશતું “ ફોરમીક એસીડ ” છે ” તે છે પલુ તેજ સંધિવાને નષ્ટપ્રાય કરનાર સાધન છે. જે મનુષ્યના શરીરમાં “ સુરિક એસીડ ” હોય તો મધમાખીનો “ ફોરમીક એસીડ ” તુકશાનકારક નથી.

“ મન મોહિની મેના ! ”

નૂતન વર્ષે નૂતન ચેતન રેઝજે	મનમોહિની મેના.
નૂતન વર્ષે નૂતન જ્યોતિ જગાડજે	મનમોહિની મેના.
અદ્ભૂત ગીતા અંતર સાર પીવાડજે	
મૂર્તી પ્રેમ પ્રસાદી પ્રેરજે	મનમોહિની મેના.
નસપ્રાંતમાં તવ સાથે જામને ઉગાડજે	
સુમગ નમઃગંગામાંડી નવગાવજે	મનમોહિની મેના.

“ આ કાવ્ય મોકું મસવાથીજ આ અંકના પ્રારંભમાં પ્રગટ થઇ શક્યું નહીં. તેથી આ સ્થળે જાણુ ” છે—તંત્રી.

લાલુ-ભર્ગવીની લગ્ન વિધિ અંખાડજે	મનમોહિની મેના.
ત્રેમળ શશિની શાંતિમાં ખેલાવજે,	
તારાના રનેદ-ઝરા ઝીલાવજે	મનમોહિની મેના.
ક્ષેવ તણી નિશ્ચલ ગતિમાં પ્રવેશાવજે,	
આત્મજ્યોતિલા શુભ નિર્મળ અંશમાં,	
નય ઉત્સાહથી સદ્ય-હૃદય રંગાવજે	મનમોહિની મેના.
સામવેદ-ઉદ્ગીય સત્યના તાનમાં,	
કરજે જગત બધું મરતાન હો !	મનમોહિની મેના.
"રસાનાં રસતમઃ પરમઃ" ઓં " નું	
રગ રગમાં નય ચેતન તું ઉતારજે	મનમોહિની મેના.
નૂતન વર્ષે નૂતન ચેતન રેલજે	મનમોહિની મેના.
મુંબઈ, તા. ૨૮-૧૦-૧૯૧૨	J. K. D.

મંથાવલોકન.

શ્રુતિ સંગીતક્રમ—રા. રા. ગિરધરલાલ ગોપિંદજી મહેતા તરફથી વેદોમાંના લગભગ બધા ઉત્તમ મંત્રો, તેનો સાર બતાવતાં અંગ્રેજી વાક્યા અને એક ડઝન ચિત્રો સાથે પ્રકટ થયેલું " આ. " પા. ૬૬-સાઈટ " નું ૮૦ પાનાનું એક પુસ્તક અમને સમાજોચ્ચનાર્થે મળ્યું છે. રા. રા. ગિરધરલાલનો આ પ્રથમ મેધાસ ખરેખર તેમની શૈક્ષણિકધિની ખાતરી આપે છે; પરંતુ અમારે જણાવવું તેછમે કે એ મંત્રોના અર્થો જ્યાં સુધી ન આપવામાં આવ્યા હોય ત્યાં સુધી એ પુસ્તક સાધારણ જનસમાજને મર્થ લાભકારી થઈ પડશે નહીં. અને હવે પછી સહિક નવો મંથ પ્રગટ થનાર છે નાથી આતંદ થાય છે. જે ચિત્રો આ મંથમાં આપવામાં આવ્યાં છે તેને લખાણ સાથે શો સંબંધ છે તે સમજી શકાતું નથી, જો કે ચિત્રો ધણીજ સુંદર છપાયાં છે ખરાં. છતાં તેમાંનાં ઘણાં માનની ચિત્રો હિંદુને બદલે કોઈ યુરોપીયનનાં હોય એમ સ્પષ્ટ બાંધે છે ! ઉત્તમ કાળજી અને સારી છપાઈનાં આ નાનાં પુસ્તકની કીમત રા. રા. ગિરધરલાલની મહેનત વરદ જોતાં, તેમજ નફરના ચતુર્થાંશ કન્યાવિવાલય-ધારકુપર ખાતે જપાનો છે તે જોતાં વધારે નથી. પૂર્ણપરંતુ મી. એ. એચ. સુવંર દેવેલું ચિત્ર ખરેખર એક ઉત્તમ ચિત્રકારની કારીગરીનો સુંદર નમુનો પૂરો પાડે છે.

શ્રીમાન્ શ્રુતિ મહારાજશ્રી મોહનલાલજી જૈન સેનૂસ લાઇબ્રેરી, તથા સંસ્કૃત પાઠશાળાનાં રાને ૧૯૧૦ ના ફેબ્રુઆરીથી રાને ૧૯૧૨ ના જુન-જુલાઈ સુધીનો બે વર્ષનો હિસાબ તથા રીપોર્ટ અમને મોકલવામાં આવ્યાં છે; તે જોતાં જણાય છે કે એક કાર્યને સારૂ ફંડ રૂ. ૭૧,૭૭૧-૧૧-૬૫ છે તેના વ્યાજમાંથી ઉપકારો બેઠ ખાતાં ચલાવવામાં આવે છે. લાઇબ્રેરી વાંચનનો શોખ મૂકત પૂરો પાડે છે અને સુવારના કા થી રાતના હા વાગ્યા સુધી ખુલ્લી રહે છે. સંસ્કૃત પાઠશાળામાં ૩૦ વિદ્યાર્થી છે તેમાં ૧૪ જૈન અને ૧૬ જૈનનાર છે. આથી જણાય છે કે એ વાળનાથી એકલા જૈનોનેજ નહીં પણ સર્વ સાધારણને પણ લાભ મળે છે. રાજાને સમય ૭૫-૧૦ સવારને; ૧-૩ બપોરને; અને ૭-૯ રાતનો છે. લાયબ્રેરીમાં રાઇટ્સ પત્રો ૬, અલ્પવિક ૧૧, અડધાપાનાં બે પત્ર ૧ નીકળતું ૧, ૧૫૫૫૬૬ બે, અને માસિક ૩૦ પત્રો આવે છે. લાઇબ્રેરીનો લાભ ખરીદખર્ચ બધું લે છે, પણ પાઠશાળાનું કામ કંઈક

મંદુ છે ખરું. આ રીપોર્ટમાં અને બીજા રીપોર્ટમાં ચૂમને જે ફેર લાગે છે તે એવું છે કે જ્યાં બીજા રીપોર્ટમાં માત્ર સાઈડ (White-side) ચિત્રવામાં આવેલું હોય છે ત્યારે આમાં ખુલ્લે દિશે બધું ચર્ચાઈ વલ્લવિલું છે.

દરેકે મનુષ્ય જાતે વૈદ્ય અથવા વ્યવહારોચિત જીવન રસાયણિક વિદ્યા—(ભાગ ૨ જો.)—મેસર્સ જે. પી. પંડિતની કું. ટાવર સામે, વડોદરા, તરફથી આ પુસ્તક અમને અવલોકનારો મળ્યું છે. એ પુસ્તકના પહેલા ભાગની સમાલોચના “ સત્ય ” ના ગયા માસના અંકમાં અમે સચિત્તર આપી ગયા છીએ. આ બીજા ભાગમાં જે બાર આપવાનું કર્યું પહેલા ભાગમાં આપવામાં આવ્યું છે તે દરેક ઔષધ બુદ્ધિ બુદ્ધિ ક્રીયા દેવોપર અસરકારક છે તે સમજાવવામાં આવ્યું છે. પુસ્તકના કાગળ તેમજ છપાઈ સારી છે અને કીમત છ આના પચ્ચ, એ પુસ્તકનાં દોઢસો પનાં તરફ નવર નાંખતાં, ચોખ્ખા લાગે છે. જે ભાગ સાથે લેનારને દસ આનામાં આપવામાં આવે છે. પુસ્તકને અંતે કેટલાક અભિપ્રાયો પણ આપવામાં આવ્યા છે, અમે અમારા વાંચકોને આ બાર કુદરતી આપવાની અભિમાન લેવા બતાવ્યું કરીએ છીએ.

ભારતનાં સ્ત્રીરત્નો, ભાગ બીજો—સારતાં સાહિત્ય તરફથી પ્રકટ થતી ‘ ચરિત્રમાલા ’ નો આ મહુકો અમને મોકલવામાં આવ્યો છે જેની અમે ઉપકાર સાથે પહેલું રવીન્દ્રાદીયે છીએ. પ્રકટ કર્યા બિહુ અખંડાનું જેવા ખરા તન મનથી કામ કરનાર, તેમજ લેખક શ. રા. શિવપ્રસાદ દ્વિવંતરામ પંડિતની આ શિવ શુભ પ્રસાદી છે. પાકી બાંધણી, ‘ ફેધરવેટ ’ કાગળ, અને ઉત્તમ છપાઈ—આ આસરે ૭૨૫ પાનાનાં પુસ્તકનું બાહ્યોગ દીપાર છે. કીમત રૂ. ૨૧ પણ અતિ અલ્પ છે.

બાહ્યોગનું આદરું અવલોકન કર્યા પછી વાંચક વર્ગને એમાંનાં જે ચાર ચરિત્રોનો દુક ખપાડ આપીશું તે તેથી તેમને કંઈક જાણવાનું મળશે.

અમને મોકલવામાં આવેલા આ બીજા ભાગની નાવિકાઓની રાફઆત છે. સ. ના સાતમા સૈકાથી થઈ એમણીસમા સૈકામાં તેની સમાપ્તિ થાય છે. ખરી રીતે જોતાં તો અમારું નિયતું લખાણ છે. સ. ની સાતમી આઠમી સદીની સમાજ સિધ્ધિનું કંઈક અવલોકન છે.—

અંધ ઉધારતાં પહેલું ચરિત્ર ગુલરાવના પ્રખ્યાત રાજ જયશિખરીની મુક્તાની રાણી રૂપ મુંદરીનું આપવામાં આવેલું છે. રૂપમુંદરી તે વનરાજ ચાવડાની મા. એ રૂપમુંદરીને તેમજ તેની દાસી-એના, દાહિર રાજની રાણીના, અલ્લા દેવીને, તેમજ કાનપુરની તાજકુંવરનો દાખલો ને લઈયું તો સદર જાણ આપશે કે તે સમયમાં—ઈ. સ. ના સાતમા આઠમાં સૈકા મુધીમાં શ્રીઓ મુધકળાનો નિપૂણ હતી, રાત્રીદરેક દરેક કરતી અને તાજકુંવરની માફક પ્રગ્ને જય પણ માસ કરતી ! તાજકુંવર તો નાનપણમાં પોતાના બાહ સાથે શિકરે જતી હતી ! આથી જાણ છે કે મુસલમાનો દિંદમાં આવ્યા તે સમયે દિંદમાં મુમતાના રીવાજ નહોતો અને ગાયબ સમયમાં જેમ કેટલી જેવી મુસ્લીમ સ્ત્રીયશ્રીઓ મુધમાં હતી તેમ એ સમયની અપૂર્ણતા પણ હતી.

મહાલક્ષ્મીદેવીનાં ચરિત્ર પર નવર નાંખતાં જાણ છે કે પોતાના કુમાર ત્રિપ્થરાજ જયસિંહને પોતે કેળવણી આપી હતી ! એક રામાયણના કાગળી તે આ સમય મુધી જે કે શ્રીઓ-ધર્મી. શિશિત માવમ પડે છે છતાં ખૂબી તો એ છે કે તેમને સાદની કાંઈ સાગાનો કાંઈ સ્થલે કરો ઉલ્લેખ નથી ! આયું રામાયણ અને મહાભારત ઉચ્ચારી. જ્યાં પણ કાંઈ સ્થલે અંધિલી સાગાઓનો ઉલ્લેખ નહોતો નહિ ! પોતાના પતિને બધી બાજોમાં પત્ની મદદ કરતી-તે તો ઘણી રીતે સમીપ થઈ શકે છે. રામાયણના સમયની અનુસૂચનો અને મહાભારતના સમયની દ્રૌપદીને આપણે દાખલો લઈયું તો સદર જાણશે કે સ્ત્રીને તે વખતે ખૂબી ઉન્નત દરજ્જા હતી. મહાભારતમાં એક દેકાણે દ્રૌપદી સંયમગાને ખેડે છે કે હું આવક નવક પર નવર રાઈ છું. એક ધરની આવક નવક પર નવર રાખતી પણ નતરે આપણી સ્ત્રીઓને મુરોજ થઈ પડે છે તો એ સમયની આવકનવક પર નવર રાખવાની વાત તે

આપણને સ્વપ્ન સમાનજ લાગે ! તે સમયે જે શિક્ષણ-સીએને આપવામાં આવતું તે માત્ર પુસ્તક જ્ઞાનનું ન હોતાં વ્યવહાર અને સુગીચતાનું પણ હતું. સીએને જે શિક્ષણ ઉપયોગી હતું તેજ શિક્ષણ તેમને આપવામાં આવતું. ઉચ્ચ કુલની સીએ ઝોલ, વાધ, નૂલ્ય, વગેરે શીખતી, બૃહન્નટાના વેરામાં વિરાટ નગરીમાં રહેલા અમલને ઉત્તરને ગીત આદી લલિત કલા શીખતી હતી એમ મહાભારતના વિરાટપર્વના બીભૃઃઅધ્યાયના ૨૯મા શ્લોકમાં લખ્યું છે.

૦ મધ્યમાં વનરાજ આવશે, જેમ સાલિવાહન કુંભારને ત્યાં ઉઠ્યો હતો તેમ, બીબને ત્યાં ઉઠ્યો હતો. આથી સિધ્ધ થાય છે કે આવી વર્ણો અવ્યવહાર્ય નહોતી-મસંજ પડ્યે રાણીયો પણ તેમને આશ્રય લેતી.

દાહિર રાજતા મૃત્યુ બાદ તેની સૌ પ્રથમ યુદ્ધ સાર તૈયાર થઈ બહાર પડી અને પોતાના આમ-તેમ બરાબ બેઠેલા સૈનિકોને ઉશ્કેરવા લાગી. તેના આ વનરૂત્વનો એટલો બધો પ્રભાવ પડ્યો કે નગરમાં લોકો પણ ધસવાર ઊડી, હથિયાર સજ્જ સૈનિકોની પાસે, યુદ્ધ કરવા જવાને, આવી ઉભા ! આથી જણાય છે કે હાલમાં જર્મનીની માફક તે સમયે દરેક માણસ યુદ્ધકલા જાણતો—Every man was a soldier.

‘જલ્દરમત’—પોતાનાં શીવલના રક્ષણ સાર સીએએ જીવતાં બળી મરવાનું મત—પણ આ રાણીએત્ર પ્રથમ આદ્યું.

શીવજ સાર તો તે વખતે નીચ જાતિની સીએ પણ સુખે પ્રાણનો ભોગ આપતી, એ સિદ્ધ-રાજના જસમા એવારણ નામની મનરૂણ પર મોહી પડવાના અને જસમાના ખંજર લોકી પોતાના પ્રજા, ત્યાગવાના દાખલાથી સ્પષ્ટ થાય છે.

બ્રાહ્મણોની દરા પણ હજી બહુ અવનતિને પ્રાપ્ત થઈ નહોતી, એ રાજા લોખને સુરામાં નાખના બ્રાહ્મણને બેલાવી જ્યારે હાલશે મોરો આપવા માંડી તે વખતે તે દરિદ્રી બ્રાહ્મણે આરેલા જખાખથી સિદ્ધ થાય છે. તે બ્રાહ્મણે કહ્યું “આ મનની મારે કંઈ જરૂર નથી. ધન તો રાજાઓની જ પાસે રોજી. હું એક દીન-દરિદ્ર બ્રાહ્મણ છું. અમારે મરે તો તપ એજ અજૂર ધન છે, અને તે દ્વારાજ અમારું પાલન થાય છે.”

ઈ. સ. ની સાતમી સદીમાં થઈ ગયેલો આ રાજા લોખ તો સ્પષ્ટજ કહેતો કે—

વિપોપિ યો મવેન્મૂર્તઃ સ પુરાદ્વાહિત્તુ મે ।

કુંમકારોઽપિ યો વિદ્વાન્સ તિષ્ઠત્તુ પુરે મમ ॥

લોખ પ્રબંધ વાંચતાં સ્પષ્ટ જણાય છે કે રાજા લોખની પાસે તેના ૫૦૦૦ કવિ ઉપરાંત કે-લીક કવચિત્તિયો પણ હતી !

હરિયાણાંથી પોતાના પુત્રને નાનપણથીજ દ્વાર ધર્મનું રહસ્ય સમજાવતી. રાખેગારની સી રાણકેવીએ પોતાના ૧૧ વર્ષના સિધ્ધરાજના બચથી ત્રાસિત થયેલા પુત્રને નીચેના દોહરાથી તેનું રહસ્ય સમજાવ્યું હતું—

માણેરા તું મ રોધ, મ કર આંખો રાજિયો;

કુળમાં જાગે બેઠ, મરતાં મા ન સંભારિયો !

એકદરે આ બીબે બાપ બહુ મહેનતે તૈયાર કરવામાં આવેલો જણાય છે, બહુ ચરિત્રો આપવાને બદલે દોષકે બોલાં પણ જે વિસ્તારને લાગે છે તે વિસ્તારપૂર્વક આખ્યાં હોત તો પધારે સાર થાત એવું અમારો નમ્ર મત છે.

અગ્રેષ્ઠ માસિકના કેટલાક ઉત્તમ લેખોનો સાર.

નેપાનના નવા મીક્રોટો:—હાર્નો-મીયા-પોશી-હીનાં જીવન વિષે એક ચિનાર્થક વીડીયો સંવિદનો લેખ, સંત નહાલસિંહ, ઇંદીયન રીઝુ (મદ્રાસ-સર્જેનર) માં લખે છે. ભૂતપૂર્વ મહારાજા મુસ્તુહીના આ પુત્રનો જન્મ તા. ૩૨ મી એપ્રિલ ૧૯૭૬ ને દિને થયો હતો. તેને જ જન્મ તેને પિતા તથા તેના ૧૨૦ પૂર્વજ મહારાજાઓથી જુદાજુદા ચારીયામાં અને સંભોગમાં થયા હતા. શા કોરાની વસેનીના એક લાખ બાસક હબર ચારણ : હાલના વિસ્તાર ૬૫૨ ચોરસ કીલોમીટર પાતાના લગભગ કાબોજીને આ રાજપુત્રનો જન્મ થયો ત્યારે નેપાન નવયુગને પ્રાપ્ત થયું હતું. પ્રકાશની નેપાનીય દેવી “ કાલી ” થી તેનો વંશ હતરી આવવાની પ્રાચીન અગ્નિમાની પશુ વહેલી માન્યતા છતાં, અતિમ પૃથ્વીકાર્યમાં તો તે માટીનોજ પદાર્થોએ હોને એવી માન્યતા પણ નવા સુધારાના નવા પ્રકારમાં તેના જન્મ વખતે નેપાનની ભૂમીપર પદેશીવાર પ્રસરવા લાગી હતી ! નેપાનના સરદારો અને ખાનદાનોના પુત્ર તથા પુત્રીઓ માટેની જે ખાસ કોલેજ મરહુમ રાજનીય સૂચનાથી ૧૯૭૭ માં સ્થાપવામાં આવી હતી તેમાંજ આ ગરીબારસ સાદનદાને પણ બહુવા મુકવામાં આવ્યા હતા. દુર્ભાગ સરીને ક્ષીંદ તેને કોલેજ અગળ દોડવી પડી. પરંતુ થી તેનો અભ્યાસ ચાલુ હતો. તેના બે મેઘા બાદબોમાં મરહુમી દેવ રાજનો એકનો એક પુત્ર દોવાથી ૧૯૮૭ માં તે ગરીબારસ તરીકે સનાવર રીતે જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો. નેપાનના ટેલેનશાદને પદેશીની ઉપરાંત, બાર સુધી શીશ્ય-ઉત્તરની પંડિતી શાળાઓને પદ્મવર્ણને સગા છે અને આ પુત્ર ઉત્તરની પંડિતી એક શાળી, માદમ યનાશીદાનોના પુત્ર હતો. પદ્મવર્ણી દાદા તે અપુત્રવર્ણી હતી આ નવા રાજ નેપાનના પ્રજા સત્તાક માન્યતા જેમ પ્રથમ રાજા છે તેમજ પ્રથમજ નેપાનના એકમાત્રીયગધારી રાજા છે. નેપાનના રાજકુટુંબનો એવો સિદ્ધાંત્યાર છે કે, નેપાનના પાંચ સરદાર કુટુંબોનીજ કન્યાઓમાંથી રાજકુટુંબનો વર પેદાશી પત્ની પ્રદણ કરી શકે. ત્યારે રાજકુટુંબની પરાંદશી પ્રી સ કુલે મીયાશાળી એક નાની પુત્રી સાદનદાની સદાકે પર હતરી તે સમયે તે કન્યાનું વય ૧૫ વર્ષનું હતું. તે બાલપણમાં મામડે એક બિહુન કુટુંબમાં ઉછરી તથા બાણી હતી, અને બાદ દેશવિદેશી ઉમરવેલી શાળામાં બહુતરી હતી, વેશચાલ થતાં સાથે તેના તથા તેના કુટુંબ વચ્ચેના સંબંધમાં પરિવર્તન થઈ ગયું ! હવેથી તે જુરી રહેવા લાગી, અને એકાગ્રમણે પણ તેના પોતા એકલા માટે થયું, જે તે એકલી ખાતી. તેના માતા પિતા પણ તેનાથી તેની દબ્ય-તર પ્રતિપાદને માન આપવા તેની પાસે જતા મુલતા ! નેપાનમાં રાજકુટુંબની વ્યક્તિ માટે હોદ્દાને એટલો બધો બધ છે ! રાજ સાક્ષાત્ સૂર્ય પુત્ર મનાય છે ! ૧૯૦૦ની તા. ૧૦ મી એ લગ્ન થયું ત્યારે વિધિમાં મળેલા સુધારો કરવામાં આવ્યો. સનાતન ધર્મના પંચસગી જર્મનાઓ માટે નેપાનમાં અવકાશ નથી. અત્યાર સુધી રાજ તરફથી કન્યા માટે માંગું આવડું જેવું કન્યા પણ મહા માન સમવા-તેથી તે સ્વીકારવાનો પ્રયત્ન ઉપરિચિત થયો નહીં ! તેથી લગ્નવિધિમાં કન્યા દાગળી કિયાત ન થતી ! પરંતુ આ પ્રસંગે નેપાનના સનાતન ધર્મથી વિરૂધ્ધ થઈને રાજપુત્રે સસરાને વિધિપુરસ્કાર કન્યાદાન આપવા વિનંતિ કીધી, જેમ તેણે કીધું. એથી પણ વિરોધ જગળ એ થયો કે નેપાનીય પેશાક ધારણ કરીને લગ્નવિધિ કોલેજા બાદ પતિપત્ની સાથે બેઠાં !—નેપાનમાં એ વર્તન સ્વચ્છંદતાની સીમા : ગુણગતી અને ગિલ્લસતાથી બદ દરજ્જા મહાનું નહોતું. પરંતુ રાજ પ્રજા જુના સરેલા ચિચારોને તિલાંલભિ આપવાની ઉલટમા હતી તેથી તે ઉપરાંત તેથી પણ અત્યાર સુધી વધારે નિન્દનીય અનુચ્છં એટલું કામ રહેએલું કીધું. હંપતી પદ્મવર્ણને રાજનંદેશ જુના ગાદીમાં સ્થાપ થયા ને સાથે બેઠાં ! મહારાજાએ લગ્નની ખુશાલીમાં દેશવેશમાં તેજ દિને સાંજે જે પાઈ આથી તેમાં પણ પતિના દાણ પર નમેલી એવી સ્થિતિમાં પુત્રવર્ણીએ બદ સમા માં દર્શન દીધાં હતાં આ પછી તેઓ સાથેજ દરેકરે તથા રહે જામે છે. તેથી બેકે જહ નેપાનીયો અમસન થયા છે, પરંતુ આ સુદોષીય સિદ્ધાંત્યારની સુવાન પ્રજા પ્રેમી બની છે કાણ કે જોને સમજાવી

અધુરો એ આચાર્ય રહસ્ય છે તે તેઓ ચર્ચા કરી સમજ્યા છે. નવા રાજને રાણીથી ગળુ પુરો પાયા છે, સૌથી મોટા પુત્ર, યુવરાજ હાલ ૧૨ વર્ષનો છે, રાજ તથા ગ્રીએ ૭ વર્ષનો છે. નવીન રાજ પોતાના પિતાથી પણ પ્રાંત રાજ્યના તથા સુધરેલા વિચારના મહા પક્ષપાતી છે. જાપાનીઝ પ્રભાવી એવી માન્યતા હતી કે રાજ આકાશ કિંવા પરમાત્માનો પુત્ર, સૂર્ય સ્વરૂપ હોવાથી તેની સામે દૃષ્ટિ કરવી પણ અશક્ય છે. મહામ રાજ તેના સુધરેલા વિચાર છતાં સામાન્ય પ્રભાને એ કાચથી કવચિત્ત્વ દેરાંન દેતો, અને દૂર એકાકીમાં રહેતો. પરંતુ નવા રાજનો એ સોખ તે સજમાર્ગમાં પ્રવેશ અને એકાકી રૂપાંતર છે ! તે ખાતરી રીતે વ્યાપારનું સાદસ માણ કરતો કહેવાય છે. ૫૦ વર્ષ પૂર્વના વખત સુધી રાજકુટુંબની બદલ અર્ધી કુટુંબી મનુષ્યોને મીઠાડો મહોદયનો દર્શન થતાં હૃદયમાં હતાં એ વાત વિચારતાં હાલનાં પરિવર્તનથી સંસ્કૃતિના દીકરોને તે અતિ આશ્ચર્ય થશે. રાજ તરીકે હાલ નોબીયાને રૂ. ૪૫ લાખનો દર વર્ષે પચાસ મળશે એ યુરોપના બીજા રાજ્યોને મળે છે તેથી બહુ ઓછો છે. મહામ રાજ કરકસરમાં પ્રવીણ હોવાથી રૂ. ૬ કરોડની મીલકત સુધી ગયા છે. આશા છે કે વર્તમાન રાજ તેના સદુપયોગ કરશે !

નામદાર નીજામના નવા પ્રધાન—નવાજ સાહારજીંગ ગ્રીનવુડ વય માત્ર ૨૨નું છે. વંશાવેશ એના કુટુંબને પ્રધાનપદ મળેલું છે. મી. રાજરામ છંડીયત રીઝ્યુમાં કહે છે કે આ નવયુવાન પ્રધાનો પોતાની જાગીરા યુદ્ધોદય કે કોથી જેમાં મોટાં રાજ્યોથી પણ વિસ્તારમાં વિશેષ છે ! તેના વિસ્તાર ૧૪૫૮ સમશીરમાં માઇલ હોય, વાર્ષિક ઉપજ રૂ. ૧૦ લાખ છે. અંગ્રેજીની પ્રખ્યાત પ્રાચીન ગ્રંથોમાં પણ એમની જ માહિતી છે. એઓ ચિત્ર શાલના ખાસ સૌખીન છે. ટીનીસ તથા હોર્ન બહુ સારી રીતે રમે છે, અને દેશપ્રાદના બીજા કોઇ પણ સુવાન ઉમરાવ કરતાં જીવનના ચૂક પ્રશ્નોમાં વધારે જાણીત છે, એમણે ગ્રાજામાં તે “ મીડલ રુલ ” ની પરીક્ષા માનસદિત પસાર કરી મળી અત્યાસ કરી નથી, પરંતુ એ અચેજ તથા સાયન્સનું ખાસ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે. પોતાના પિતા સરસાકારજીંગ ૧ લાખી કોલિને તેઓ ઉત્તમ કરી એટી આંશા છે.

પત્નીવત ધર્મ—એ વિષય ઉપર લખનારી કુમારી વિધાવતી શેડે કાર્તિકી વૈદિક મેગેઝીન (હાદિર) માં લખેલા લેખ, એક આર્થ બાજાની શુદ્ધ અમેજ બાજામાં સ્વતંત્ર વિચાર દર્શાવવાની સમર્થતાને એક અદ્ભુત દાખ છે. તે કહે છે કે દુશીલ: કામદૃષ્ટો ઘા ધનૈર્વા પતિ ધર્મિત: । સ્ત્રિણાંમાર્યસ્વમાવાનાં પરદૈવતં પતિ: ॥ (અર્થાત્ પતિ અને તેના દુરાચરણી, ગમી કે દરિદ્ર હોય તે પણ આર્થ સ્વભાવની પોતાને કહેવડાવનારી એવી સીએ તે તો પતિને પણ પોતાના દેવસ્વરૂપ સમજે) એનાં સાથે પ્રમણો અપાતાં જોઈને મને એમ લાગ્યા વિના ચાલ્યું નહીં કે એ ઉપરોક્તને બદલે દુશીલાઽશિક્ષિતાઽપિ સ્યાન્ સૌંદર્યેણ વિવર્જિતા । નૃણામાર્યસ્વમાવાનાં પત્ની પરમદેવતા ॥ (અર્થાત્ આર્થ સ્વભાવનો પોતાને કહેવડાવનાર પુરૂષે તો સ્ત્રી અને તેની દુરાચારી, અને તેની અમણ તથા કદરૂપી હોય તે પણ તેને પરમદેવી રૂપ ગણવી જોઈએ) એના મુદ્દે ઉપર જો બાર મુદ્દો હતો તે તે કેટલો ઉત્તમ ? ! અને તેના પતિને પરમપૂજ્ય માની યેસવાની ફરજપર અદિમાર મુખથી શું નિર્દોષ મુખાએ, યદિ પતિ દુષ્ટ કે જવડા નિવડે તે હમેશાની દુઃખી નથી થતી ? પતિ પત્ની વચ્ચેના (મધ્યસ્થ, અર્થાત્ અર્ચાત્મા કાલના નવીન શાસ્ત્રમાં કહેવા છે તેવા) શેડ અને લેડીનો નહીં પરંતુ એક મિત્રનો બીજા મિત્ર સાથનાં સબંધ જેવો હોવો જોઈએ ! જાન પ્રસંગે પરસ્પર આત્મા પ્રાચીન સાથે વધતો જાય છે.

ગૃહણામિ તે સૌભગત્વાય હસ્તં મયા પત્યા જરદાદૃષ્ટયા સઃ ।

અરો ધર્યમા સવિતા પુરંધિર્મહાં ત્વાદુર્ગર્હિત્વાય દેવાઃ ॥

દિદૃષ્તં માવિયૌર્ધ વિશ્વમાયુર્વ્યસ્તુતમ્ । ક્રોડન્તૌ પુત્રૈર્નન્દુર્મિર્મોદમાનૌ રુદેગૃહે ॥

તે મત્રો પતિપત્નીની તુલ્યમિત્રતા સુચવતું છે. બગી, યદેતદ્ હૃદયં તવ તદસ્તુ હૃદયં મમ ।

યદિદં હૃદયં મમ તદસ્તુ હૃદયં તવ ॥

(અર્થાત તારું હૃદય તે મારું હૃદય અને મારું હૃદય તે તારું છે) તે પશુ પરસ્પર મિત્રતા, પરસ્પર પ્રેમ અને સરખો વિશ્વાસ તથા સરખો આનંદભર્ય સૂચવે છે. પત્નીની કુશળી હાલની માન્યતામાં તો પતિને સ્ત્રી સેવાઈ ગઈ તેવું જ છે. પતિમત ધર્મની વર્તાઓ અતેરી ઉત્તમ હોય પરંતુ તે અંશજ્ઞ સ્ત્રીઓનાં મહા-દુઃખનાં કારણ રૂપ થઈ પડી છે. લેખક કુદ પતિઓ સાથે કેમ નર્વડું તે સૂચવતી નથી, પરંતુ દેખીતી રીતે તે માત્ર એવા પતિઓને નિરૂપાથી કપોર આપવા તથા જરૂર પડે તો સામદામાંદિ કુકિતઓથી ક્રુધાસ્વાદની તેમની પત્નીઓને સત્તા હોય તેમજ એવા કપોર તથા બચાકારથી પત્નીનૂતનો બેમ થયો નથી એમ મનાવવા મગે છે. કુમારી વિધવાની પુરૂષોને એવંચાં રામ લેશ પતિ થવા આમદ કરે છે ! હાથ તો દરેક લીંદુ મૂર્ખાને સીતા મળી છે તેને બારત સ્ત્રીઓનાં હૃદયમાંથી લેખક કાઢી સમજે છે; હમને તો લાગે છે કે લીંદુ સ્ત્રીઓને જે દુઃખ અતિશય દબેલી રહેવાથી થયું છે તે કરતાં જાતુ તેમના દાબથી કેવળ નિરંકુશ થવાથી પુરૂષોને અતિ વિશેષ હાનિ થઈ છે. સ્ત્રીઓ લીંદુ પુરૂષો પર ચાલિયતી છાપ દાસીત્વના આશ્રમમાંના બદરને લીધે ખાડવા અસમર્થ નીવડી છે એ કરતાં બચકર હાનિ હમે આજેજ કરી શકીએ છીએ.

જીવન રસાયન ડેવો.

આ દવાઓથી કોઈ પણ રાગ મટે છે. તમામ પાવરની દવા છુટક તથા જોઈએ તેટલા જગ્યામાં અમારે-ત્યાંથી મળી-યકે છે. “દરેક મનુષ્ય જાતે પેદા થયેલા અવધુરો ગિત જીવન રસાયન વિદ્યા Every Man His Own Doctor or His Chemistry Made Practical) એ નામનું પુસ્તક આ સંજ્ઞમાં જીવંતવાયગ સર્વ જણાવે છે. પેલા, દાહતરો તથા હમરો મનુષ્ય આજે આ દવા વાપરે છે.

રૂઢાક્ષની સાચી માળાઓ.

મોટા તથા જીજ્ઞા મરી નેટલા દાણ, જોટી રૂરે પસા ખાજ, ડેટલોગ મરેલ,

સુંગ્રામીદાર અગરભત્તિ.

કોઈ દોહ બે કલાક તો કોઈ આઠ કલાક ભજે છે. કોઈ રોડમાં ૧૫૦૦ તો કોઈ માં ૨૫૦૦ નંગ આવે છે. કેટલેજ મરેલ

માંમેક્કિન તથા રેક્ટેસ.

અમેરો પાસેથી તમામ જાતનાં મામેક્કેલ તથા તમામ જાતની રેક્ટેસ વગેરે ભગનો સામન મળી શકે છે, કારણ કે અમને તમામ કંપનીઓએ એજન્ટ નીમ્યા છે.

સમ-એજન્ટોને સારો લાભ મળે છે.

જે. પી. પંડિત એન્ડ કંપની.

૨૧૫૬-૫૦૨૬૩.

આજકાલ માણસો શું શોધે છે?—સત્ય

અમે! અમારા માનવતા ગ્રાહકો ને જણાવવાની રમત લઈએ છીએ જે આમાં ખૂબ અતઃકરણી શુદ્ધ મહેનતથી અતે અમે એક સત્ય વસ્તુ એક મહાત્માની પારિથી મેલવી છે. જેનું નામ "અમૃત-લતા" હેઅર આદ્ય છે કે જેના ઉપયોગથી વાળ કાળા રેશમ જેવા સુંવાસા, અને ચકચકિત થઈ મગજને પુષ્ટી આપી, માથામાંનો ખેડો શોર કરી, પાંજનો મુલને મજબુત બનાવી, ખરી પડતાં અટકાવે છે.

બીજાં ઘણી જાતનાં હેઅર આદ્ય વાપરતાં જોઈએ નારી, પારી ઉત્પન્ન થઈ હોય અને જેઓ તેજનાં નામથી લોકો દુર લાગે છે તેઓને આ મહાત્માની પ્રશાદી ઘણીજ આ નંદ દાયક છે. આતેજનો ખાલી લખા નથી પણ તેનામાં તેનાં નામ પ્રમાણે શુશુ દોવો, સચે તે માથામાં નાંખવાનો તેથી તે એક રાજ્ય છે. માટે સત્યને જાણનાર મારા મુલ્યપુણી તથા બગીનીઓ આ અમૃત સમાન શુશુ ધરાવનાર તેલને એકવાર વાપરો. ખાત્રી કરો! અને ત્યાર બાદ સત્ય શું છે તે આપોઆપ જાણી જનસમાજને માદિતાં આપો એજ અમારા આંદ અને અમારો સરદીશીકટ છે. એક આનાની દીકરી બીડવાથી રોમ્બલ ફી મોહકવામાં આવશે.

આજ ઉત્તમ શુશુ ધરાવતા તે તેલની કીમત ખાટલી ૧ ની કીમત ફક્ત ૨. ૩ રૂ જે ખવામાં આવી છે. તુરંત લખો યા મતે.

માલિક:—શ્રી. બેંગાલ એન્જનીરીંગ કોમ્પાની લિમિટેડની કારખા.

Rajput Herald.

A Monthly Illustrated Magazine devoted to Rajput History, Antiquities and Art.

An organ of the Rajput Rulers and Nobility.

The only Indian Magazine representing Indian interest in the United Kingdom.

Edited by,

THAKUR, SHRI JESSRAJ SINGHJI SEESODIB.

Address—227, STRAND, LONDON, W. C.

Annual Subscription Rs. 15.

For Students Rs. 5-10-0.

(including Postage.)

વેપારી આલમને ખુશ ખુબર.

હવે તેમને જાણીતી છે. તરફથી કટાચો ખાવાનો નથી

અમે જેક જાનના નામો કામ જેકું કે વ્યાજ, પોતા મેગ તથા વરસ આજીરોના નફા કે મનો નિસા. જુદા રકમ 'સર્વ' હું મુ નામી કરી આપોયે છોયે મારે એક વાર પચારી મુનામન લીમે અને મમ પ ની ખ નો કોર કે જેથી આપોઆપ સમજશે

વળી અમે મુ મદ તેમજ દેશવરથી માન મગાવનારને એક તૃતીય લાખ રકમ એડ વાન્સની મોકનવાથી લુજ મીયન લગ માત્ર વી પી. થો મોકલોયે છોયે કે જેથી ને જાનન મા પસુ અમારી રાધે મમ પા. અને પગે ખાતી કો. અને સહમેન જવની જવાબને મારે અડચા આના ની દીખા મીડી

સુરન મના થા લખો

માનેક — ધી બુગાથ એજન્સી

ગીગમ એન્ડ નાશજીમીદાર મુખ, ન ૪

અહીંએ કપીઆમાં અમર નામ.

ખુબશીવ દાતાએ મારે ઉત્તમ ત

(અત્યાર સુધીમા ૧૦ હાતાઓએ પાતાના નામની એડીઓ બધાની છે)

નીચા કિડુ અનાથ આમમમા અનાથા અને અપંગની સખ્યામા મોટો વધારો વવાથી અનાથોને રહેવા વિશે મારે ઘણો અમલ પડતી હોવાથી, આશ્રમના મધ્ય ભાગમા વર્ષશત મકાન નાધવાની જગર ૬ આ નવા મકાનની નીચેના એડીઓમા અનાથ અપંગોવિશેરોના ખાસ સમાસ રામા આગે મનને યગની દેવ એડીબાધના સમતમ પચશે. ફીઆ ખચે થાય છે તથાપી કાઈ દાવા શુદ્ધ એકો વખતે રૂ. ૨૫૦) આપમે તો તે શુદ્ધ રથના નામની અમે એડી આ ની તેના મુખાર ઉપર આરંભવાજુનો તખ્તી એગે તે અખી હાતા નામ અમર મરામા આગે આ મમલ બાધતા આર હાતર કપીઆ સુધી ખચે થાર તેમ છ પરતુ કો. શ્રીમત સ ની પ્રદુર્ય નજુ હાતર રૂપીયદ સામગ દાન આપે તો એ આપુ મકાન એ દાતાના નામથી બધારી અમે મુદાર્થ થ હું આ મમન આશ્રમમાં ધણજ આમળ પડના મધમા ઘોડાજ સમયમા નધવાર હોવાથી તનદીક મનજનો આ ઉત્તમ ત કોના લાભ લેતા મુકશે નહી એવી આશા છે નહી સિત મારે લખો

જીવિતદાન આપનાર એ પાળક પણ નહીં નીકળે ?

હીન વચને. પ્રતુની ખાતર દા. લાત્રી અને અનાથોના પાળક બને. દર મામે ૧ છુ આપનાર ધર્મા નના નામથી જાગ વરધી નાગી ઉમરના અનાથને અને દર નામે ૧ ૩-૮-૦ આપનાર ધર્મા નના નામથી એવી નાતી ઉમરના અનાથને ૫ થી વિવ હા. આપી નનાવ જ નાતીયુ આ ૩૨૨ નુમીપથી અનાથના પ્રજાના ૬૧૨ માન નો (૧૦૦) ૧ લખ પેલુ નહી નીકળે. ૧૯૩૨ દવા છ રી લખો ન ની, હિન્દુ અનાથાશ્રમ નડીયાદ

ગુજરાતી સાહિત્યને શોભાવનારાં

પ્રતિષ્ઠિત પુસ્તકો.

પુસ્તક.	કિંમત.
૧ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા	૪-૦-૦
૨ મુક્તો	૩-૧-૦
૩ પાંડવ અને દૌરવ	૩-૦-૦
૪ રામ અને રાવણ	૧-૦-૦
૫ પાંડવાશ્રમેષ	૨-૦-૦
૬ ગુજરાતી ઐતહાસિક	૧-૮-૦
૭ ચિકિત્સાશાસ્ત્ર	૨-૦-૦
૮ આયુર્વેદના આયુષ્ય	૨-૦-૦
૯ સંશ્લિષ્ટ કાદંબરી	૦-૮-૦
૧૦ આયુર્વેદમાર્ગોપદેશિકા	૦-૮-૦
૧૧ મનોરસવ	૦-૧-૦-૦

પોસ્ટેજ વગેરે તેની કીમત ઉપરાંત સમગ્રજન, વિશેષ પ્રિયતમ, જાણવા પ્રાર્થના કરીએ.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

આયુર્વેદ, મુંબઈ
કાશીનાથેશી રોડ.

જામનગર-કાઠીઆવાડ.

સુખનો, ખરો માર્ગ જાણવા માગો છો?

કામશાસ્ત્ર.

છ'દશીની પાયમાલી કરનાર અસાધ્ય રોગ તમા અસાધ્ય વિચારોના નારાકારક પરિણામો બતાવી ઉઠ્યા પ્રકારની તંદુરસ્તીના ઉપાયો સમજાવનાર ઉપયોગી પુસ્તક જુદી જુદી ભાષાઓમાં મળી સાત ભાષાથી વધારે નકલો વહેંચ્યો આવી છે.

કીમત કે. પોસ્ટેજ કાંઈ પણ લીધા વગરજ મોકલવામાં આવે છે. ન વાંચ્યું હોય તો અવશ્ય મંગાવો.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર-કાઠીઆવાડ.

બેકા રેકર્ડ!

૧૦" (દસ ઇંચ) ડબલ સાઇડેડ બેકા રેકર્ડ-દરેકના રૂા. ૨-૦-૦

Arya Samaj Bhajan-આર્ય સમાજના લજન

Mangat Ram

મંગતરામ

૧૮૩ } ૨૧૩૮૨ ધર્મ પંથ કેલાવો ઘર ઘર દ્વાર આશાવરી
 ૨૧૩૮૫ હરોરે મીત્રો વેઠોકા પ્રચાર પદાદી

૧૮૩ } ૨૧૩૮૪ સમજ મના ક્યોં ફીરે ભટકતા લેરવી
 ૨૧૩૮૬ શરણુ તેરી મેં આપા પ્રભુ જળ "

૧૮૭ } ૨૧૩૨૦ સમજના ક્યોં ફીરે ભટકતા લેરવી
 ૨૧૩૨૧ શરણુ તેરી મેં આપા પ્રભુ જળ "

Dhani Ram.

ધનીરામ

૧૮૨ } ૨૧૪૦૦ ને ને પીતા પરમાનંદ હાતા ભજન
 ૨૧૪૦૨ ચલ રે મના હસી દર્શન પા "

તે શીવાય બીજાં ઘણાં ઉત્તમ ગાયનો ભરવામાં આવેલાં છે. અરેબીક, બંગાલી, બરમીઝ, કેશ, ચાઇનીઝ, ઇંગ્લીશીઅન, ઇન્ડીય, ગુજરાતી, હિંદુસ્તાની, જત, કેનેરીઝ, મરાઠી, નેપાલીસ, ફાર્સી, પંજાબી, પુસ્તુ, સરેક્ટ, શીખ; સીંધી તામીલ, તેલુગુ, ટર્કિશ, ઉર્દુ વીગેરેના કેટલોગ મંગાવો, તે મુફત મોકલી આપવામાં આવે છે.

નવા ઓડીઅન રેકર્ડ !

૧૦" (પાંચ અંગીયાર ઇંચ) ડબલ સાઇડેડ રેકર્ડો-દરેકના રૂા. ૩-૪-૦

નીચે લખેલી ભાષામાં બહાર પડ્યા છે. વીગત માટ કેટલોગ મંગાવો.

ગુજરાતી, મરાઠી, પંજાબી, સીંધી, બંગાલી, બરમીઝ વીગેરે

Arya Samaj Bhajan—

આર્ય સમાજ લજન

Mangatram

મંગતરામ.

૧૧૩૪ } ૬૫૩૫૪ અરે રાવન તું ધમકી દીખાતા દીસ માંડ
 ૬૫૩૫૫ ધરમકેસાય હરએકી મહેબત કેશ

અંગ્રેજી બેકા, ઓડીઅન, અને ન્યુમ્વો, રેકર્ડો તથા સીનેા કેટલોગ મંગાવો.

THE TALKING MACHINE & INDIAN RECORD CO.

Homeji Street, Circle, FORT, BOMBAY.

ચાખાઓ-કલકત્તા અને રંગુન

ગુજરાતી સાહિત્યને શાલીવનારાં

પ્રતિષ્ઠિત પુસ્તકો.

પુસ્તક.	કિંમત.
૧ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા	૪-૦-૦
૨ મુક્તી	૩-૮-૦
૩ પાંડવ અને દ્રૌપદ	૩-૦-૦
૪ રામ અને રાવણ	૧-૦-૦
૫ પાંડવશ્વમેધ	૨-૦-૦
૬ ગુજરાતી મંથકારી	૧-૮-૦
૭ ચિકિત્સાબિધ	૨-૦-૦
૮ આપોનાર્થ ઔષધ	૨-૦-૦
૯ સંક્ષિપ્ત ડાહ્યરી	૦-૮-૦
૧૦ આયુર્વેદમાર્ગોપદેશિકા	૦-૮-૦
૧૧ મનોસર	૧-૦-૦

પૌરુષ વગેરે તેની કીમત ઉપરાંત સમગ્રજન વિશેષ પ્રિયતા જાણવા પ્રાપ્તસંસ્કૃત મંગાવે.

વૈવશાસ્ત્રી મણીશંકર ગોવિંદજી.

સાંચી ઓશીસ, ધુળાઈ
કામખાંદેવી રોડ.

જામનગર-કાલીયાવાડ.

પડતર ભાવે વેચવા ખાસ તૈયાર કરાવેલાં પુસ્તકો

તૈયાર છે!	બનેના જાપાંતરકર્તા:—	તૈયાર છે!
અર્વાચીન શાસ્ત્રો	મીં મગનલાલ સ્તનજી વિદ્યાથી	સ્પેન્સર તત્ત્વદર્શન
અને	બી. એ. બી. એસ સી. વડોદરા.	માર્ગોપદેશિક.
શાસ્ત્રીય વિચાર.	પ્રમટ કર્તા:—	નામ નોંધાવો કર્તાપાસે.
	શેઠ રણછોડદાસ ભવાન-મુંબઈ.	
પુસ્તકોની ભાષા, સારી, સરળ અને શુદ્ધ રાખવામાં આવી છે. વિદ્વાનોમાં ઉત્તમ અભિ- પ્રાયને પાત્ર થયાં છે. દરેકની કિંમત મોત્ર આઠ, આનાં. વીં પીં છુદ્ડ.		
મળવાનાં ટેકાણાં:—		
૧ પુસ્તકાધ્યક્ષ આર્યસમાજ.	૨ પુસ્તકાધ્યક્ષ-આર્યસમાજ.	
નં. ૪ મુંબઈ.	ખાડીયા-નાગરની વાડી-અમદાવાદ.	
૩ કર્તા પાસેથી-લીંમડાપોળ.	૪ મોહનલાલ મનમુખરામ બુકસેલર.	
રાવપુરા-વડોદરા.	લહેરીપુરા-વડોદરા.	

ધી બોમ્બે મર્ચન્ટસ બેન્ક લી.

હેડ ઓફીસ, એવોલો સ્ટ્રીટ.

પ્રાન્ચીઝ-મમાદેવી (મુંબઈ), અમદાવાદ,

તથા ગોંડલ (ગડીયાવાડ)

ભરાયેલાં થાપણ રૂા. ૧,૦૦,૦૦,૦૦

ડીપોઝીટ બાર મહીને ૫ ટકા

સેવીંગ્સ બેંક ૪ ટકા

ચાલુ ખાતાની રેજની

બાકી ઉપર ૩ ટકા (મુંબઈ ખાતે.)

હુકી મુદતની ડીપોઝીટ, તથા ધીરવા તથા બીજાં બેંકોમાં ખીજનેસ
મોદેની બેંકમાં તથાસ કરવાથી મળશે.

જયનારાયણ હિંદુ મંત્ર દાની.

લોકપ્રિય થયેલાં ઉત્તમ પુસ્તકો.

શ્રી ઉપયોગી નવું પુસ્તક.

સ્વર્ગની સુંદરીઓ.

આ શ્રી ઉપયોગી પુસ્તક હાલમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે. અતુરરુપ કરવાનું મન થઇ જાય તેવાં માનેશ્વરી વર્ણન સાથે ઉત્તમ વિચારોથી ભરપૂર દર્શનો આ પુસ્તકમાં આપેલાં છે. મીસરોજી, લખિતાબાઈ, ધીરજી બહેન, સુંદરબા, શિરોહીની સજ્જમારી, મધુરી મૈયા, મનોહરી બહેન, મંજુલાદેવી, મર્પાદગીરી, ઉત્તમ બહેન, સવિતાબહેન વગેરેનાં વર્ણનો વાંચતાં વાંચતાં મન એક તર થઈ જાય છે અને તેની સચોટ અસર થાય છે. ભાષા સાદી અને રહેલી છે. પૃષ્ઠ ૫૦૦, ચાર રોનેની નામ સાથે પાકું પૃષ્ઠ કિં. રૂ. ૧૫ પો. જુદું.

શ્રીઓનું સ્વર્ગ:-આ પુસ્તક પણ ઉપયોગી પુસ્તક જેવું ખાસ ઉપયોગી છે. પૃષ્ઠ ૪૪૦ કિં. રૂ. ૧૫ પો. જુદું.

વેદ અમૃતલાલ મુંદરજી પરીવાર, કાલ્યાણેશી રોડ, દાણાપિંડીગ, મુંબઈ નં. ૨.

સીતેર પાનાના પુસ્તક ઉપર બરો પાનાનું પુસ્તક લેટ.

આદર્શ સુધારક દયાનન્દ.

ગુજ બંગાળીમાં લખનાર શ્રીયુત બાણુ દેવેન્દ્રનાથ સુકુરજી સુખોપાધ્યાય.

સરળ અને મનોહર ગુજરાતી ભાષામાં ભાષાંતરકર્તા,

રા.રાં. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી એમ. એ. એલ. એલ. બી.-૪૪૪.

અષ્ટાદશીમાં લેની ૨૦૦૦) જેટલી નકલો મુદ્રિત થઇ છે તેમાંથી હવે શોડીજ નકલો મીલકમાં રહી છે. જે પુસ્તકની મુંબઈ સમાચાર, સાંજ વર્તમાન, રાસત ગોષ્ઠનાર, ગુજરાત મિત્ર, ગુજરાત દર્પણ, કાલિદાસ ટાઇમ્સ, વસંત, છુદ્ધિપ્રકાશ, આદિ દેનિક, સાપ્તાહિક, અને માસિક, સર્વ પત્રોએ મુક્તકંઠે પ્રચંડ કરી છે અને જે સીતેર રતલી ઉંચક ટાઇપસ્ટર દ્વારા છપાઇ તથા પાકી બાઇન્ડિંગથી વિશેષ સુંદર અને સર્વને સમઢ કરવું યોગ્ય બન્યું છે. વધુ નવાઇ એ છે કે, કલાલી ગઝલોથી ભરપૂર આશરે ૨૦૦) પાનાનું દળ-દાર સંગીત રત્ન પ્રકાશ (હાઈલી) નામનું પુસ્તક માત્ર પોસ્ટેજ લઇ આદર્શ સુધારક દયાનન્દના પુસ્તકના ખરીદારને ભેટમાં આપી દેવામાં આવે છે. જેટલે પુસ્તક ન માગનારને આદર્શ સુધારક દયાનન્દ ૪ આને મળશે. મૂલ કીમત ૫ આના હતી.

પુસ્તક મળવાનાં ટુકડા:-

૧-સરજી વલ્લભદાસ એન્ડ કું. વગાદી મુંબઈ; ૨-કવીરાજ ઇરાલાલ કૃષ્ણદેવ, અગાધર યોગેશ્વર-શેટ્ટે-મુંબઈ. ૩-પેઈન્ટર રામજી મુકુ, કાલ્યાણેશી-આંગરેની વાડી-મુંબઈ. ૪-ધર્મ કિંચત્ર પ્રેસ પાપુની-મુંબઈ.

પડતર ભાવે વેચવા ખાસ તૈયાર કરાયેલાં પુસ્તકો.

તૈયાર છે!	બનેના ભાગાંતરકર્તા:—	તૈયાર છે!
અર્વાચીન શાસ્ત્રો.	મીં મંગનલાલ સ્તનજી વિદ્યાર્થી	સ્પેન્સર તત્વદર્શન.
અને	બી. એ. બી. એસ સી. વડોદરા.	માર્ગોપદેશિક.
શાસ્ત્રીય વિચાર.	પ્રગટ કર્તા:—	નામ નોંધાયેલાં કર્તાપાસે.
	શ્રેષ્ઠ રણજીવડાસ ભવાન-મુંબઈ.	

પુસ્તકોની ભાષા, સાદી, સરળ અને શુદ્ધ રાખવામાં આવી છે. વિદ્વાનોમાં ઉત્તમ અભિ-
પ્રાયને પાત્ર થયા છે. દરેકની કિંમત માત્ર આઠ આનં. વીં પીં છૂં.

મળવાનાં દેશાણી:—

૧ પુસ્તકાધિક્ષ આર્યસમાજ.

૨ પુસ્તકાધિક્ષ આર્યસમાજ.

નં. ૪ મુંબઈ.

ખાડીયા-નાગરની પાડી-અમદાવાદ.

૩ કર્તા પાસેથી-હોંમડાપોળ.

૪ મોહનલાલ મનમુંખરામ છુકસેલર.

શવપુરા-વડોદરા.

લહેરીપુરા-વડોદરા.

ધી ખામ્બે મર્યન્ટસ બેન્ક લી

હડ જાણીસ, એપોલો સ્ટ્રીટ.

ખાન્વીઝ-મમાદેવી (મુંબઈ), અમદાવાદ,

તથા ગોંડલ (કાઠિયાવાડ)

જરાયેલાં ધાપણુ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦

ડીપોઝીટ બાર મહીને ૫ ટકા

સેવીઝ બેંક ૪ ટકા

ચાલુ ખાતાંની રાજની

ખાકી ઉપર ૩ ટકા (મુંબઈ)

ફેકી સુદવની ડીપોઝીટ, તથા ધીરવા તથા બીજાં બેંકીંગ
માટેની બેંક બેંકમાં તપાસ કરવાથી મળશે.

જયનારાયણ હિંદુમત્

લોકપ્રિય થયેલાં ઉત્તમ પુસ્તકો.

શ્રી ઉપયોગી નવું પુસ્તક.

સ્વર્ગની સુંદરીઓ.

લક્ષ્મી-જ્ઞાનના દાખલાઓનું નવું પુસ્તક.

સ્વર્ગનાં રત્નો.

આ શ્રી ઉપયોગી પુસ્તક દાખલામાં પ્રસિદ્ધ થયું છે. અત્યંત સરળ અને સચોટ રીતે આ પુસ્તકમાં આપેલાં છે. શ્રીસેરાજ, હમિતાબાઈ, મીરજી બહેન, સુંદરબા, શિરોદીની સમકુમારી, મધુરી મૈયા, મનોહરી બહેન, મંજુલાદેવી, અર્પણબેરી, ઉત્તમ બહેન, સવિતાબહેન વગેરેનાં વર્ણનો વાંચતાં વાંચતાં મન એક તાર થઈ જાય છે અને તેની સચોટ અસર થાય છે. બાળાં સાદી અને સહેલી છે. પૃષ્ઠ ૧૦૦, આર શેનેરી નામ સાથે પાકું પુસ્તક કિં. રૂ. ૧૧ પૈ. છંદુ.

શ્રીઓનું સ્વર્ગ-આ પુસ્તક પણ ઉપયોગી પુસ્તક જેવું ખાસ ઉપયોગી છે. પૃષ્ઠ ૪૪૦ કિં. રૂ. ૧૧ પૈ. છંદુ.

વૈદ અમૃતલાલ સુંદરજી પરીવાર, કલ્યાણદેવી વાઙ, દાથીબિદગી, મુંબઈ નં. ૨.

સીતર પાનાના પુસ્તક ઉપર બસો પાનાનું પુસ્તક ભેટ.

આદર્શ સુધારક દયાનન્દ.

મુંબઈ બંગાળીમાં લખનાર શ્રીયુત બાળું દેવેન્દ્રનાથ સુકુરજી મુખોપાધ્યાય.

સરળ અને મનોહર ગુજરાતી ભાષામાં ભાષાંતરકર્તા,

શ. રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી એમ. એ. એસ. એલ. બી.-જન.

પ્રથમ પ્રકાશન (જેની ૨૦૦૦) જેટલી નકલો મુદ્રિત થઈ છે તેમાંથી હવે થોડીજ નકલો સીધકમાં રહી છે. જે પુસ્તકની સુંબસ સમાચાર, સર્વ વર્તમાન, સારત મોક્ષતાર, ગુજરાત માન, ગુજરાત દર્શન, કાશિપાઠ ટાઇમ્સ, વસંત, હુદ્ધિપ્રવાસ, આદિ દૈનિક, સાપ્તાહિક, અને માસિક, સર્વ પત્રોએ મુક્તકર પ્રસંગ કરી છે અને જે સીતર રત્નો હોય તેમજ અન્ય સુદ છપાઈ તથા પાછી પાઠ્ય-કીર્તી વિશેષ સુંદર અને સર્વને સંપ્રદ કરવા યોગ્ય બન્યું છે. વધુ નવજ એ છે કે, કલાલી મજલોથી બરપર આશરે ૨૦૦ પાનાનું દળ-ધર સંગીત રત્ન પ્રકાશ (હિંદી) નામનું પુસ્તક માત્ર પોરોજ લઈ આદર્શ સુધારક દયાનન્દના પુસ્તકના પરીક્ષારને ભેટમાં આપી દેવામાં આવે છે. ભેટપર પુસ્તક ન માગનારને આદર્શ સુધારક દયાનન્દ ૪ અને મળશે મૂલ કીમત ૫ આના હતી.

પુસ્તક મળનારો ટેકાશું:-

૧-સુરજી વલ્લભદાસ એન. ડું. વઘાટી મુંબઈ, ૨-કવીરાજ છાંટાલાલ કુંભદેવ, અમ્બાપર યોધેર-શેટ-મુંબઈ. ૩-પેઈટર રામજી મુલ, કલ્યાણદેવી-આંબેરની વાડી-મુંબઈ ૪-ધર્મ વિજય પ્રેસ પાંચકુની-મુંબઈ.

RAMJI BHAGWAN & BROS

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS.

Be to call the attention of the public to their large, varied and choicest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns, Carved and Plain Silverware, Presentation articles of every description, and an unique selection of Indian and English mounted Jewellery.

209 Shakh Armon Street, Bombay, Telephone No. 674.

રામજી ભગવાન એન્ડ બ્રધર્સ.

સોનાં, ચાંદી તથા અંગ્રેજીના ચાલુ જમાનાને ધરના મુંદર
દાગીના તથા લેટ હેવા લાયકની મનકર વસ્તુઓ

ખતાવનાર તથા વેચનાર.

૨૦૯, શેખરેમાજુરી મુખર્ષી

ટેલીફોન નંબર ૬૭૪.

કોઈ મહારાજાના કોઈરાજા પુત્રુ મ્હાન આશ્વર્યામાં આવે છે

વડોદરા સ્ટેટ સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરી ખાતાના આશ્રય હેઠળ ચાલતી-૧ "મિત્ર
મંડળ, ૨-" સાર્વજનિક " તથા ૩-" સર્ક્યુલેટીંગ " લાઇબ્રેરી-
ઓના સેક્રેટરીઓને ખાસ અગત્યનું નિવેદન.

વડોદરા સ્ટેટ સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરીના હુકમ પ્રમાણે.

વડોદરા સ્ટેટમાં આવેલી અનેક ૧-" મિત્ર મંડળ, " ૨-"સાર્વજનિક, તથા ૩- સાયુ-
લેટીંગ એ નામની લાઇબ્રેરીઓ આ માસિકની આદક ગણ જનનુઆરી માસથી થઇ છે, વડો-
દરા સ્ટેટ લાઇબ્રેરી તરફથી એવી આજ્ઞા થઇ છે કે આવતા જનનુઆરીથી જે લાઇબ્રેરીઓ નવા
(૧૯૧૩ ના) વર્ષ માટે આદક તરીકે ચાલુ રહેતા ખુશી હોય તેમણે તે મતસજન પત્ર દ-
મારા ઉપર અથવા વડોદરા સ્ટેટ સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરીને લખવો, હમારા ઉપર લખવો તો આવ-
શ્યક છે. પછી વડોદરા પત્ર લખવાની ખાસ જરૂર નથી. તેવો પત્ર લાઇબ્રેરીના સેક્રેટરી તા-
રફથી આવી જવાથીજ હમને તે લાઇબ્રેરી માંનું ચાર્જિક લગાજમ વડોદરા રાજ્ય તરફથી સંભરી.

આથી જો સમસ્ત ' મિત્ર મંડળ ' આદિ લાઇબ્રેરીઓના સેક્રેટરીઓને વિનંતિ છે કે
તેઓએ સત્વર હમારા ઉપર ઉપરી મતસજન પોસ્ટ માર્ક આવતી તા. ૨૫ મી ડિસેમ્બર સુ-
ધીમાં લખી મોકલવા કૃપા કરવી.

આ પ્રમાણે ફરકને છુટી સૂચના પત્રથી આપવી અસંભવ છે. કારણ કે એ સંખ્યા
મળી જાય છે. માટે આનેજ અંગત મળે તા પત્ર બેરોબર ગણીને, ઉપર સૂચવેલી મતસજન
(કે હમે આવતા ૧૯૧૩ ના વર્ષ માટે પત્ર આદક તરીકે ચાલુ રહીયું) નો પત્ર હમારા પર
લખવો. જો તેઓ તેમ આ માસની અંત પર્ષત પશુ નહીં કરે તો તેઓ આદક તરીકે રહેતા
રાજ નથી એમ અનુમાન કરીને, હમારા લાઇબ્રેરીએ તેમનાં નામ હમારા આદકના રજીસ્ટરમાંથી
આવતા જનવારીથી કમી કરવાં પડશે, જેથી લાઇબ્રેરીથી હમને પત્ર લખવાનું ખુશી ન જવાને વડો-
દરા સ્ટેટના આમોની ' સર્ક્યુલેટીંગ ' આદિ લાઇબ્રેરીઓને ખાસ વિનંતિ છે.

મુખ્ય
નં. ૮૨ કાંઠવાડી-ગીરમામ.

માતીલાલ ત્રિ. કલાલ હાઈકોર્ટ વડોદરા
તાંત્રી અને વ્ય. સાથ.

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સચ્ચાસચ્ચ વચસી પસ્પૃધાતે ।

તયોર્યત્સત્યં યતરદ્વર્જાયસ્તદિત્સામોઽવતિ ॥

ઋગ્વેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) ઝાની (જનાય) જનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) બાણવા ભેગ છે કે, (સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચસી) વચનો (પસ્પૃધાતે) પરપર એક બીજાને દખાવવાની સ્પર્ધા કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (યત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે, (યતરત્) એ બેમાં જે (ઋજીયઃ) ઋણુ અડુલિય છે (યદ્+યત્) તેનુંજ (સોમઃ) પરમાત્મા (અવતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્ય છે તેનું દાન કરે છે.

પુસ્તક ૬ થી

વીરેન્દ્ર, રા. ૧૯૧૨.

અંક ૬ ફો.

વીરેન્દ્ર લંગોટા !

(સિંહગઢ ક્ષેત્ર કરી બેઠા-એ રાહ.)

વીરા ! આવો બાંધીને લંગોટા,
આહો બનવા બે કાષિ મુનિ ગોટા-વીરાં ૦ ૧.
કોની માથે બાધી ચૂકે શેર, ?
કોણુ એવા સિંહણના શેર, ?
અભયર્થની માલે સમશેર,
અભયારી બહાદુરના બેટા- વીરાં ૧
કામી કામિનીયુંતેનું ન કામ,
અહો અભયારી બદનામ,
નિષયળયા સુ દણે વિષ-કામ ?
એવા દૂર નપુંસકો બેટા- વીરાં ૨
રાબ્ય સંસાર બરના ફૂલ,

એ લંગોટ માંડો વચ્ચે,
ભટ્ટહરિ, ગોપીચન્દ્ર, હુધે ફૂલ,
માર્થા મેભવપર કન્ડોટા- વીરાં ૩
શૂરા સંભાટના છાત્રા છાત્રાવે,
જનક, દશરથાદિને નેમાવે,
પરશુરામ, હનુમાન, ભીમ, કદાવે,
જેનાથી ધરાને મુગવે પડા- વીરાં ૪
એને બાધે તે તણુ લોક સાધે,
જરા ન જરે, જરા નજ માટે,
રોગ-મૃત્યુય તેને ન બાધે,
જગતમાં જેના ન જડવા બેટા- વીરાં ૫

૨ સિંહ.

૨ ઘડપણ, ૩ દણિપણ.

જે ન ધારી રહે આ લગોદા,
પશુવત તે ખાશે વિપવ-સોદા,
ગોલા સુલામોથી પશુ છોદા,
પછી છે રાવણ નેપોલ્યને હોતા- વીરાં ૬

જૂનાગઢ, તા ૧૫ નવેમ્બર

જે રમેરનાં કુસમણીય રમરો,
મારના મુગા મારે તે મરશે,
(જ) જીવા કામને કોપીને કમરો,
તે મુકિત-સ્વતન્ત્રતા જોતા- વીરાં ૭

કવિ મહારાણી શર્મા.

માતાની સંવત્સરી.

ખારીસ વર્ષે અઢઃ આજ વીત્યાં, મુખાસે !
ત્હારા ક્ષણિકે જીવનાંત તણી તિથિને;
ખાવીશ વર્ષે મહીં સુખ દુઃખો ધણેરાં
ઝીંઘ્યાં અને જીવન જોન પહેળે એવાં:
મોંથી પ્રસાદી તુજ બાવ તણી ન રવાદી:
આત્મનૂ તુજા જીવવતાં અમીનાં પ્રકાશ્યાં:
ને બાલ-સુખ મુજ અંતર દા ! ઉગ્યોને
ઉંચા તિમિર મય ગવ્હર શું વિરામ્યો:
ને આધમ્યો ન તદપિ મુજ ભાગ્ય બાવુ:
નિરસ્ત એ પ્રયુક્ત જ્યોત વિરામીત કયાં:
આનંદ-ખાસી મુજ દિલ અહો ! સુવન્તુ:
આનંદનાં મહન દર્શન કાં ન થાતાં:
કલોજની તદપિ સપ્રભાસોમ્ય ધીરી:
કોઝીલ કુજ બારતી રતિકેરી ધારે,
વ્હા ! ત્યાં ક્ષણિકે ટકી જીવનુ ત્હાવ માણ્યા:
વ્હા ! ત્યાં ક્ષણિકે ટકી આત્મનૂ બાવ ખુશ્યાં:
ને પિતૃકુજ-અહ-એ મીઠી સંખારી
રનેહાદે સુંદર રસાર્દ અતુલ દીપી
હા-દીપી ને રૂંગી મણ, અઢઃ એ મજાની
જામે સુરસિ ભરીય અનંતતામાં;

X X X X

X X X X

હું કયાં હું ? જુધી ભમું મુજ આત્મભાન:
હું કયાં છું ? અહહ ! સાગર ભવ્ય એતો:
હું કયાં પડું ? ગદન એ તિમિરે ઉંચળે

હાઃ એજ ભાગ્ય નિરમ્યું દરિએ અરેરે !
હુઓ અહો ! મુકુલ યોગિનીઓ !
હુઓ, પરંતુ તહી તુજ કૃપા પ્રકાશી.
ત્હારાં નિશ્વાસ હૃદયથી તહીં નેન બાળ્યાં:
ત્હારી પ્રસન્ન ઉર સુંદરતા પ્રકાશી:
સાહી કુપેલ કર તિમિર સાગરે તોં.
ઉઠેર પ્રેમભર અદશ્ય હોં દીધા ત્યાં:
ઉઠાર એમ તુજ પાવડીએ પડ્યાને
કામી પૂરી હૃદયએજ પ્રસન્ન માતા !
ને આગતો પરમ પુનિત એ પ્રકારો
સુમ્યું પ્રભા પ્રયુક્તની મધુરી મધુરી
ગેળી સુંદારી તુજ આત્મનૂ ઘોલણીને
ઝીલું પ્રસન્ન મણ દેવી ! પ્રકાશું વાંછા
આજે પુત્ર જીવનકુજ પ્રયુક્ત આપે,
આજે રૂઝ કુસમ અંતર મ્હેક મ્હેક
આજે પ્રભાતભર કોમલ દિવ્ય દારે
ગીતા પ્રણીત રસચારીશા ભવ્ય ગુંજે,
એ સૌ અતાપ તુજ દેવી ! ત્હને પ્રણામું:
અચૂતતત્ત્વ ઉદધિ મહીં તું નિદાણું
સુધાભરી રિમતભરી જલ દેવી શી તું
જીવન્તી નર્તીતી રૂઝ ઉરભાવ ધારી:

X X X X

સંવત્સરી મુકુલયોગિની ત્હારી આજે,
આજે પ્રભુમય બનીતી મનુ' મરીને:
અહ્યાંથી પરમ અબાકપા બની તું:

આજે એનન્ય અમરત જ પ્રાપ્ત કીધું:
એ દિન આજ પ્રિય માન ! પ્રેસન્ન આપે:
એ દિન લબ્ય રતિનો અદ્ભુત આપે
એ દિન માત દષ્ટ રહો મીઠી પ્રસાદી
સાન્ન્ય લરી સુસગ આશિષ લબ્ય લાખો:
ને જો સરન્ત વિશુદ્ધતાલો વસન્તી,
સન્દેશ આર અરેતો સુરભિ ભરેતો

વાયુ રસાર્દ અમીષાસીની તૃપ્તિ દેતો
ને ધીર તુજ મધુશાશ્વિ અનેશી આતો:
કુલને કુલદેવોને સત્કારી શુભ પૂજાને !
કુલની રૂઢી વાડીમાં લૂમતી ખુમતી કરો !
કુલને છાજતી રીતે ચાલજો આતમ અર્ચકો!
વિધિની રાંસ્કૃતિ કીલી, તે વાટે બહેન
બંધો !

પ્રણયી

સંસાર સાગર.

(હરિગીત.)

સિંધુ અરે ! ઉજળી રહો અતિ ધીર ગર્જન
નાદથી;
મળી શ્વેત વર્ણી ઉર્મિજા આનંદમાં જાડુ
નાચતી.
પડી એક ઉપર ને વળી મશ્વરી વર્ણી મુગ્ધવતી;
કહિં વિશ્વના અભિલાષીને આનંદમાં રેલાવતી. ૧
જળધિ તથા પટને ચિરી વળી પાછી માંડી
રામી જતી;
રે ! સકળ જનની એજ રીતે સૃષ્ટિમાંદિ છે
ગતિ.
વળી પ્રાગ્ મહોદી દિવ્ય સિંધુની સપાટીપર તરે;

સમીર જે રહે સાનુકુળ તો પાર આવે સિંધુને. ૨
સંસાર સાગર આ દિસે અતિ વિકટ ને વળી
ગૂઢ એ;
વજમી રહે જે સત્યને તે ત્વરિત ભવસિંધુ તરે.
સત્યનો જે પંથ છોડી વિચરશે ઉત્તરે પથે;
ત્વરિત જઈને દુખશે તે સમુદ્રના તલમે નિરે. ૩
નિરખી રહો એ લબ્યતા સિંધુ તથા તટપર ચડી;
પ્રભુમય બને ગન માદર ને તાનમાં ખીંચતું વળી.
જળથી રહે ના કાઢયે સીધા અગિય સૃષ્ટિ તથા;
ગાઓ અનેરા ગીન તો વિશુ તથાં સદૃ જન
મળી, ૪

૪. જ્ઞાણ.

મુખ્ય. હીરાસાલ મગનસાલ કેશાઈ

સૌંદર્ય.

પસંતિલક્ષાદૃત.

(૧)

શાન્તિ પ્રસારક મનોહર હિમ રરિમ,
હીરા સમી તરલે તારક દિવ્ય લલમી;
બ્યોતિ રૂપે ગગનની શુભ કીર ગંભી,

સુખ અરન્ત રમતી શુચી પ્રેમી ચંદા.
ભાનુ પ્રચંદ વળી નિલ વિશાળ વ્યોમ,
ઉત્સાહ નિર્ભર સમુદ્ર તરંગ લોલ;

મોગી તથા મન સમા દંડ પર્વતો આ;
મંબીર મન્દ ઝરણાં કંઈ ગીત ગાતાં.
પ્રેમી સહિત પરમાર્થની મૂર્તિ શી ?
મંદ સ્વરે મંદુરને ગુડ ગાતી બેઠતી;
મંદુ લાતા તરવરે મંદથી ઝુકેલી;
પ્રેમી તથા-હૃદયે શાં કુસમે મુગંધી;
આનંદારૂપ વળી કોયલ આમ ગણે;
શ્રી સામવેદ સરખી વિભુ મંત્ર બાળે.
સૌદર્થ સ્વર્ગ સમ એ રસના કુવતાર;

આનંદની મંદુર દા ! રસ રસ ધારા.
અનુક્રુપ,
ખરી સૌદર્થની રેખા, રસોત્પાદક શાંતિદા;
સામતાનંદનું મૂળ, વિભુની વિભુતિ પરા-
મતોત્તમ વધે નિત્યે, નાશ થાય કદાપિ ના;
દૈત્યના મૂળને કાપે, આનંદ દુર કરે સદા.
પ્રભુના મુખની રેખા, પ્રભુ સામર્થ્ય દર્શિકા;
પ્રભુના પ્રેમની રેખા, પ્રભુ માર્ગ પ્રકાશિકા.
મુખ્ય જ્યેષ્ઠાલ જોકલકાસ દલાલ.

વિષ્ણુ ભગવાન એ સાંક્ષ્યાત્ સૂર્ય દેવતા છે.

(૨)

કાળે કરીનેજ પ્રત્યક્ સૂર્યથી જૂદા એવા અપ્રત્યક્ વિષ્ણુ દેવતાની કલ્પનાની પદ્ધતિના કરવામાં આવી છે. મૂળ તે માત્ર એકજ દેવતાનાં જે નામ હતાં તેના એક સર્વોત્તમ પુરાવો એ છે કે, બન્નેનું ત્રીજું નામ ' નારાયણ ' તે એકજ છે, અને આ કામાંતરે પણ પ્રચલિત છે. વિષ્ણુનેજ નારાયણ કહીએ છીએ અને સૂર્યને તો સૂર્ય. નારાયણ કહીનેજ સામાન્ય રીતે જોવાવામાં આવે છે. સૂર્ય પ્રત્યક્ હોવાથીજ તેનું નામ સત્ય નારાયણ છે. તાર્કિક કે બીજા દેવતા બધે અસત્ય હો પરંતુ સૂર્યનારાયણ દેવતાનું સત્ય તો પ્રત્યક્ષ છે.

વિષ્ણુનું નામ હરિ કેમ ?

વિષ્ણુનું એક નામ હરિ છે. હું-હનુ થી હરિ શબ્દની ઉત્પત્તિ છે. હું, માતૃના અર્થ આકર્ષણ-એવું એવો થાય છે. હરિનો અર્થ તે પ્રમાણે પોતા તરફ જે બીજાના સૂર્ય થાય છે. વળી તેનો બીજો અર્થ પોતા તરફ સર્વને પ્રકાશથી જે બીજાના સૂર્યના કિરણોનો થાય છે. સામાન્ય સંસ્કૃત કોશીમાં પણ હરિના અનેક અર્થોમાં સૂર્ય તથા સૂર્યકિરણના અર્થ આપ્યા છે. વેદમાં પણ હરિનો અર્થ સૂર્ય વા કિરણ ક્યોં છે. યથા કૃષ્ણ નિવાનં હરયઃ સુપર્ણો બપો ઘસાના વિચમુત્પત્તિનાં યગવેદ ૨-૧૮. ૧-૬૪-૪૭. અર્થાત્ સુંદર કિરણો સર્વને અથાવનાર સૂર્યને લઈને ઘુમીકમાં જાય છે. આ અસ્ત ચતા સૂર્યનું વર્ણન છે.

વિષ્ણુ શ્વેત કે કાળા ?

વિષ્ણુજ સૂર્ય છે એ વાત માનવામાં સૌથી ઓટી દરકત એ આવે છે કે સૂર્ય તો પ્રત્યક્ષ સફેદ છે અને વિષ્ણુને તો સ્વામ-કાળા કહ્યા છે ! પરંતુ એ માન્યતા વાસ્તવિક નથી તેને શ્વેત પણ કહ્યા છે ! જુવો, પણ પુરાણ જેવા પ્રમાણમાં અવગણ્ય પ્રથમાં પણ કહ્યું છે કે

શુક્લાંચરધરં વિષ્ણુ શશિર્ણ ચતુર્ભુજં ।

પ્રસન્નવદનં ધ્યાયેત્ સર્વવિમોષણાતયે ॥

અર્થાત્ શુક્લ કહેતાં મ્હેત વસ્ત્રધારી, શશિ કહેતાં ચંદ્રમા સરખા પશુના ચતુર્ભુજ એવા વિષ્ણુનું સર્વ વિધનાની ઉપશાંતિ અર્થે પ્રસન્નવદનથી ધ્યાન કરવું । પરંતુ બહુધા તેને કૃષ્ણ અર્થાત્ સ્વામ પશુ કહેા છે. અને કૃષ્ણ શબ્દનો સ્વામ અર્થ કરવાથીજ સદેહ સૂર્ય કાળા થઇ ગયા છે ! વસ્તુતઃ કૃષ્ણ શબ્દનો પ્રાચીન વેદોક્ત અર્થ વધારે સાર્થક તથા અર્થપૂર્ણ છે. ઉપરજ કૃષ્ણં નિયાનમ્ આદિ વેદમંત્ર આપેા છે તેમાંજ જુલો કે “ કૃષ્ણ ” શબ્દનો શો અર્થ કાઢેા છે. કૃષ્ણ શબ્દ કૃષ્ણ ધાતુથી વ્યુત્પન્ન થયેા છે, અને એ ધાતુનો અર્થ પોતા તરફ ખેંચવું, કર્ષણ-આકર્ષણ કરવું એવો થાય છે. ‘ આકર્ષણ ’ શબ્દ પણ ‘આ’ પ્રત્યય ‘કર્ષણ’ ને લગાડવાથી થયેા છે. આપણા જગતમાં સૌથી મોટી આકર્ષકશક્તિ તે સૂર્ય છે, સૂર્યથી આ પૃથ્વી પણ આકર્ષિત છે. તેથી તેને ‘ આકર્ષણવતી ’ એ અર્થમાં ઝગવેદમાં ‘ કૃષ્ણાઃ કદી છે. સૂર્યનું ‘રપ’ કૃષ્ણ માનવાનું પ્રયોજન તેની આકર્ષકશક્તિનું છે. સૂર્યનો પ્રકાશ મ્હેત તેથી વિચિત્ર અર્થોપત્તિના જગમાં કૃષ્ણનો અર્થ કેવલ કાળો કરી બેસવાથી આપણાં અર્વાચીન શાસ્ત્રોમાં એક ગંભીર ચુક થઇ ગઇ છે. મહીધર યજુર્વેદના ભાષ્યમાં એક વેદમંત્ર (૩૩-૩૮) નો અર્થ કરતાં સૂર્યની એ રપ ગણાવે છે. એક મ્હેત તથા બીજું કૃષ્ણ, અને તે પરથી સૂર્ય કહેતાં બંદા ‘સંશુ-ષ્ણ’, નિશુષ્ણ ઉભય છે એવી પ્રયુક્તિ કરે છે. તે પરથી સાર એ મલ્ય કરવાનો છે કે, સૂર્યને પણ દાહદોહના જમાના મુઘી કૃષ્ણ શબ્દથી સંબોધવામાં આવતો અને તે શબ્દ કેવલ રંગવાચક કરવાનો. સદેહસ તો કેવલ અર્વાચીન તથા જૂલ ભયેજ ગણવેા જિહ્વે. જ્યારથી આ રંગ-બાજુ ઉડવા માંડી ત્યારથીજ સૂર્ય તથા વિષ્ણુની એકતા નષ્ટ થઇને, એક કાળા તથા બીજા જોરા એવી સિન્નતાની માનવતાને ઉત્તેજન મળ્યું હોવું જોઇએ એ રપટ છે.

એકવાર વિષ્ણુને સ્વામ માન્યા પછી તેના અવતારો પણ સ્વામ માનવામાં આવે એમાં આશ્ચર્ય નથી. વામન, પરશુરામ, કૃષ્ણ દ્રૌપદ્યન બ્યાસ, વસુદેવનંદન શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન, રામચંદ્ર આદિને સ્વામ કહ્યા છે. પરંતુ એમ હોવું કેટલું અસંભવિત છે તેના વિચાર કરવા કૃપા કરો. વસુદેવ ગૌરવર્ણી હતા તો તેના પુત્ર કૃષ્ણ કાળા કેમ. અને દશરથ ગૌરવર્ણી તો રામચંદ્ર સ્વામ કેવી રીતે ? આર્થ જાતિ પ્રથમથીજ ગૌરવર્ણી છે. અને તેમાંજે આદ્યજો તથા દક્ષિણો કે જેઓમાંજ અવતાર થયલા માન્યા છે તેઓ તો શુદ્ધ આર્ય હોવાથી સૌથી ગૌરવર્ણી છે. દશ પશુ શુદ્ધ આદ્યજ તથા દક્ષિણ તાતિઓ સૌથી ગૌરવર્ણી છે. મદ્રસ તરફ સમસ્ત પ્રજા કાળી છે છતાં આદ્યજો વારંવાર બગલાતી પાંખ જેવા ગૌરવર્ણી હોય છે. અને અતિ સ્વામ આદ્યજ એ સદેહ પાધરીઓ વાળા કાળી પ્રજાના દેશમાં પણ આ બ્રહ્મ સમયમાં પણ વિરલ છે. અને તેમાં એ અવતારો વિશેષ કરીને રાજ્યંશી હોવાથી ત્યાં તો સદેહ પણ સ્વામતા માટે અવકાશ નહોતો. ગૌરતામિય આર્યોના શ્રેષ્ઠજનોમાં સ્વામતાનો સંભવજ નથી. સ્વામતા માત્ર કૃષ્ણના કરેલા રંગવાચક અર્થથી કદપી લીધેલી છે. ને દેવકી પુત્ર કૃષ્ણ ભગવાન સ્વામ હોય તો તેમને સ્વામસુદર નામ મટેવું નથી, કારણ કે ત્યાંની સ્વામતાને સુદરતાવું લક્ષણ ખતાવવાની આર્થ જનોની શક્તિ નહોતી. કાળા અને કદરૂપા ભગવંત પ્રધાનવાચી શબ્દ તરીકે અસંભવી વપ-

ઈતિહાસ તથા શાસ્ત્રીનાં પાનાંમાં, પરિવર્તન કરનારા તો, પરશુરામ, રામચંદ્ર, કૃષ્ણચંદ્ર તથા શુક્ર હતા. તેઓ ન હતા તો, આ દેશનો ઇતિહાસ અને ધર્મશાસ્ત્રો છુંદાંજ હતા. અને આપણે આપણા જ્ઞાનથી નહીં કિંતુ જે પ્રાચીન પુરુષોએ તેમને સૂચી સાથે સરખાવ્યા તેમનાં દુષ્ટિમિદુષ્ટ વિચારવાનું છે. તેમને મહાપુરુષોનાં અસ્તિત્વ તથા ચારિત્ર્ય વિષે આપણાથી વિશેષ જ્ઞાન હતું તેથી મહાપુરુષોમાં કયા વિશેષ મહાન એ વિશેષ આપણા અંગત મત હવે નંકામાં છે; કારણ કે ન હોય એવો સુઘોષે આપનારા તે આપી સુઘા છે. હવે સુઘરાતનો દરેક ગામમાં સંસ્કાર સંગ્રહ એકેએક અવતાર પૂજ્ય છે, પરંતુ તે ગામની અંદરજ. આપાંવર્તે તેમને નથીજ માન્યા, માન્યા છે તે તે ઉપરાક્તનેજ. અને ઉપરનાં કારણોસર હમારો નમ્ર મત એવો છે કે તેઓ પશુ સૂચી રસ્ય હતા એજ અર્થમાં તેમને મૂલમાં વિધ્યુતા અવતાર કહ્યા હોવા જોઈએ.

આર્યન પ્રધરહૂડ કોન્ફરન્સ.

અને

અપાંકિતક પ્રીતિભોજન!

આર્યન પ્રધરહૂડ કોન્ફરન્સના યતની જે પૂર્ણાહુતિ ગ્રામ તા. ૧૨મી અને મંગળવાર રાત્રીએ કાશી ખાગમાં અપાંકિતક પ્રીતિભોજનથી યજ્ઞ હતો, તેની જ્ઞાતામાં કોણે ભાગ લીધો છે? મુશ્કેલી કે સંસ્કૃતિ એ જનિષ્ઠનો એક મહાન પ્રશ્ન થઈ પડ્યો છે. એથી ખૂબ દાંડો એટલું તે નિશ્ચિત છે-પરંતુ અગ્નિ દગડા જનાર પોતે વધારે દાંડે કે સામો ધણી તે હજી ભવિષ્યતઃ ગર્ભમાં છે! વર્તમાનમાં તો એટલુંજ કહી શકાય કે, અદ્ય સંખ્યાવાળા સામાજિક સુધારકોએ અંધોપિપૂર્વે સમસ્ત હિંદુ સમાજ વિરૂધ્ધ જે નિષ્ક્રિય બંડ ઉડાવવાનો સંકલ્પ પશુ નહોતો કર્યો તે બંડ તેણે જીડાવીને, સત્તાવાર રીતે જાહેર પેશ કર્યું છે. નાના પેશુ યુવાન સુધારક એ પુષ્કળ પેશુ રૂધ્ધ સંસ્કૃતક ગણને “થાલે” કરી લેશે “તું” એવેજ આપણું છે! અને ગણિત રીતે કરી ખતાવીને કહ્યું છે કે, તમારાથી કયું ચનારે નથી-તમે કરો તે પેશ નહીં કરવા બંધાજ છે. તમે ગમે તે કરો તો પેશ હમને તેની વણ પેશ પરવા નથી-હમને તમારો હવે દરકાર નથી! સંશય એટલોજ કે ગણિતે આ માયા વિનાના યજ્ઞ લાગતા સુધારકોથી તોળા છે, કે સુધારકો જાતિઓથી તોળા છે! ખૂબ એક ખીતથી તોળા હોવાનું કહે છે. સુધારકોએ અપાંકિતક ભોજન કરીને, અને તેની વળી છાપાઓમાં મુદત જાહેર ખાતા આપીને, પૂછી આમળીને ગણિતરૂપ સિંહરાજને જગાડ્યા છે. સિંહરાજ વધારે છે, સમસ્ત સંખ્યાસાંકમાં સુધારક અવસ્થામાં છે. તેનામાં માત્ર સિંહ છે. જોના નાક સાદથી દસ સદી સુધી ભક્તભક્ત ભક્તતા તેની હવે “જાલકો” આ પ્રમાણે દારૂપૂર્વક એકા કરવા તૃપ્ત થયા છે એ પેશ નવા યુગનું જેવું તેવું અપૂર્વ દ્રશ્ય નથી.

ગાંધીજી સિંહરાજ હવે પૂર્વે જેવો બીજુલ રહ્યો નથી. તે એટલો જીજ્ઞાસુ, દંતવીર અને ભૂલો ભંગોડો તથા ધવાપલો થઈ ગયો છે કે, તે બીયારાને હવે ધાસ ખાવાનો વખત આવી શક્યો છે. સુધારકો ગાંધીજીને મદદ નિર્દય. ધન્યાદિ વિશેષજ્ઞાની ઉપાધિઓ આપે છે. પરંતુ એ ઉપમાઓ વર્તમાન નહીં કિંતુ ભૂતકાલની ગાંધીજીને વિશેષ લાગુ પડે છે. હમને તો સુધારકો ગાંધીજી કરતાં એક રીતે વિશેષ નિર્દય દેખાય છે । તેઓ ગાંધીજીની પીઠ અને પૂઠે શિકારી કુતરા પેટ પડ્યા છે । અને સુધતા સુધતા તેઓ જે સુધમાં એ નામશેષ આધારીશીથી પીડિત અને બ્યાકુલ સિંહ સંતાપને પડ્યો છે ત્યાં તેઓ આવી લાગીને, તેને ભસી ભસીને ચીઠ્ઠીને બહાર પડીને, કુધ્ધને શાસ્ત્રાર્થ કરવા ચેલેજ કરે છે । ૧૯મી સદીના મોગજ બાદશાહે જેવી થઈ પડેલી ગાંધીજી હવે માત્ર બહારથીજ પોતાનાં ચક્રવર્તીપણાંની સ્વીકાર માંગે છે. તે કહે છે કે નિલાયત શું, તમારે ગમે દીબકદું જાણ્યો પણ માત્ર પ્રાપ્તિનો ટોંગ કરો. ગમે તેની સાથે હરોરો, -વિદરો-ગમે તેની સાથે ગમે તે જમો-પીઓ-કરો. ગાંધી કરી રોક-ટોક કરતો નથી. માત્ર જે પથ અથોગ્ય અથવા નિયમ વિરુદ્ધ વર્તન કરો તે કૃપા કરીને, મક્કમના પડા પછવાડે ઢોકો, તે ઢોક હમારા નરહાર નીચે ન ધરો. એટલીજ તેની પાચના છે. અત્યંત પ્રમદ રીતે અને જાણીણુંને પોતાના નામ સહિત, કાગળ પર સહીમત કરીને બહાર ન પડો એટલે બસ. ગામ અને ગાંધીમાં બાલક પર્વત પણ અચૂક ગાંધીજીને ગમે તે પરદામની વેર્યા કે વિવવા સાથે, માંસ મદિરાનો અભ્યાસ કરતો હશે તે જાણવા છતાં તેનાં આંખમીયામણાં કરવા સુધી ગાંધીજી તૈયાર થઈ છે. તે માત્ર હવે બહારથીજ, નામની, કેવલ ક્રિયા (સેરીમોનીયલ) રૂપક વશાદારી, પોતાની ધન્યજાતની બેઠજાત ન થાય તે સાર પામે છે. આટલું, ચીથડ પંથુ શરે બેઠકાં સુધારકો. તેનાં શરીરને ઢાકવા આપવા હવે ના પડે છે । તેઓ હવે કહે છે કે હમે તો પરગાંધીનાં ગમે તે વર્ણના આર્થ સાથે ખુલ્લી રીતે જાપામાં જાપાની-દાંડી પીટાવીને-જમીશું, ને શીર જમીશું ।

X

X

X

X

X

અંતિમ પરિણામ વિષે હમને શંકા નથી. અતે ગાંધીજીન-આ પ્રસંગે નહીં તો તે પછીને, અને તે પછીને નહીં તો દસમે કે દોઢસોમે પ્રખરે પથુ-ટુટવાનું એ તો લખ્યા હોય છે. નામ તેને નાશ છે, અને ગાંધી એ પણ ચોપ્પ સો કે હજાર વર્ષ થયાંજ અસ્તિત્વમાં આવ્યાથી, તેનાં અસ્તિત્વનાં પ્રયોજન નષ્ટ થયે તે નષ્ટ થવાંજ જોઈએ એ તો કુદરતનો કાયદો છે. ચાર સ્વાભાવિક વર્ણોજ-અને તે પણ કુદરતમાં કર્મવિભાગ હોવાથીજ-અતે રહેવાની, અને તેઓ વચ્ચે પણ ભોજનાદિનાં જે કૃત્રિમ અંતરાયો ઉપરિચિત થયા છે તે એની મેળે પલાયન થઈ જવાના. પરંતુ તેમ યતાં હજી અવસ્ય દણીવાર લાગશે. પણ એકવાર શરૂઆત થયા પછી પ્રગતિ અગત્ય નિયમે ઝડપબંધ થશે. ધરને જેમ આગ લાગતાં, પહેલાં તે વધનાં વાર લાગે છે પણ ધરને થોડો લાગ સપાટામાં આવતાં જોતજોતામાં તે કેમ આખી શરીરને અપાટમાં લઈ લે છે, તેમ ગાંધીનાં બંધનેના છોડાઓ થોડાકે દાયમાં આવતાં અને તે દીલા પડતાં બાકીનાં બધાં જોતજોતામાં દીધાં પડી જશે. પૃથ્વીના કાંઈ પણ ભાગમાં ગાંધી જેવી સંસ્થા નથી. ન્યાં સુધી આપણે પૃથ્વીના અન્ય ભાગોથી અસ્પર્ધિત હતા, ન્યાં સુધી તે ગોળે છે એમ પણ જાણતા કે માનતા નહોતા, ન્યાં સુધી બાલ જંગલ સાથે આપોવર્તને

સંબંધ નહોતો ત્યાં સુધી, એ સરેરાશ લોકે નીચી ગઈ; પરંતુ જ્યાં જંગલ સાથે હરીશાહ કરવાની યદ્ય છે, જ્યાં તેની સાથે આપણા ભાવિએ આપણને અણુદ રીતે જોડ્યા છે, જ્યાં પૃથ્વીની અન્ય પ્રજાઓનાં સમાજ બંધારણોનું જ્ઞાન આપણને થયું છે અને જ્ઞાતિબંધન રહિત તેમના બંધારણથી તેમને ચત્તાં અત્યંત લાભ આપણે ૨૫૪ દેવપૂર્વક જોઈએ છીએ, ત્યાં આ બંધારણ ચાલુ રહી શકે એ આશા રાખવી એ વ્યર્થ છે, અને વળી જ્યારે એ પશુ જ્ઞાન થયું કે પ્રાચીનકાલમાં પશુ જ્ઞાતિ નહોતી-માત્ર ચાર વર્ણો હતી, અને તેમાંજે જોગજન તથા કેટલેક અંશે લગ્નના પશુ બાધ નહોતા ત્યારે તો જ્ઞાતિનાં મરતક ઉપરાંત પગલું પશુ મર્દન થઈ જાય છે. તે દુકદાર નહીં પશુ પચાવી ખાડનાર તરીકે સિદ્ધ થાય છે. જ્યારે આખો વર્તમાન તમામ આગેવાનો તથા શુદ્ધિમાનો લગભગ એકમતે એમ કહે કે, જ્ઞાતિબંધનથી દેશોદયને અત્યંત હાનિ છે ત્યારે શું સમજવું? કે-એસના અઘાણિ પર્યાંતના એકેએક પ્રેસીડન્ટ-એચ્ચા હાંદના સર્વોચ્ચ પુરૂષો કહી શકાય-નો જ્ઞાતિ વિરહને મત છે. જ્ઞાતિ જ્ઞાતિજનોની નીતિ' કે જ્ઞાનની સુધારણા કરવાનો તો પ્રયત્ન પશુ કરતી હોવાનો દાવો કરતી નથી. અનાથ જ્ઞાતિ જનોને સદાય આપવી એ પશુ તેનું કર્તવ્ય નથી. તે માટે તો વ્યક્તિએ જો અનાથાશ્રમ સ્થાપવા પડ્યાં છે-પશુ જ્ઞાતિએજે કર્યું-કીધું નથી. ત્યારે એ સંસ્માર પ્રથોજન શું? તેને માત્ર એટલું જ તપાસવાનું કામ સીધું છે કે તેના વાડામાંના માણસો ઈતર જ્ઞાતિજનો જેડે જમવા બેસે તો વચમાં જરૂર આડું લાકડું મૂકવું છે કે નહીં. તે જોવું! એ મદ્દાભારત કામ પશુ તે બરોબર કરતી નથી એમ તેના ચાલકો અને તેના બંધાવ કરનારા રતીકારો તેનું બીજું કામ મિષ્ટાન્ન ઉડાવવાનું છે, પશુ તેમાં પશુ કંઈ લાભ જોવું નથી, કારણકે તે મુક્ત જમી જવાનું નથી, અનેક વાર જમાડીને જમાય છે-અને હવે જ્ઞાતિ કરતાં ઉત્તમ મિષ્ટાન્ન હોયલો અને રીફ્રેશમેન્ટ-ફોર્મમાં પ્રાપ્ય થઈ ગયું છે. એ નવા હરીશને લીધે પશુ જ્ઞાતિનું પાણી ઉતરી ગયું છે, તેનું ત્રીજું અને છેલ્લું કામ એજ જોવાનું છે કે, લાચે ખપતી શિવાયની કન્યા કોઇ જ્ઞાતિલો આણે નહીં. જે જ્ઞાતિજનને કોઇ પશુ રીતે પરણાવી આપવાનું જ્ઞાતિ માથે લેતી હોય, કમમાં કમ તે માટે તે પ્રયત્ન પશુ કરતી હોય તો જ્ઞાતિમાં રહેવાનું કંઈક પશુ સાર્યકય. સ્વદેશી બનાવટની ચીજને-આઉટી-ઉતેજન આપવાને બદલે યુરોપમાં આગમી કાલમાં જેમ તેના ઉપર કર નાંખવામાં આવેલો, તેમ જ્ઞાતિ કન્યા આપવાની વાત તો દુર રહી પશુ બીજેથી મળતી હોય તેમાં એ ફ્રીસ મારવાનું જ કામ કરે છે! આથી દરેક જ્ઞાતિમાં અનેક યોગ્ય યુવક પશુ કુમારા રહી જાય છે, બીજારાએ અત્યાર સુધી અસાનના અધિકારમાં, એ બંધનોમાં અદ્વલુત બધ હશે એમ ધારીને સહન કરતા. પરંતુ એ દેવ નહીં પશુ પાંચર છે, તેથી જ બૂરા, ઝેરી ખીજા છે એમ હવે કડવા અનુભવ તથા સત્ય જ્ઞાનના પ્રકાશથી યુવાન વિચારક તથા વિદ્વાન વર્ગની ખાતરી થઈ છે. જ્ઞાતિબંધન પ્રતિના અસ્તોષનો એ કુમારો તો કષારનો પગળ્યા કરતો હતો અને જ્ઞાતિઓ ધૂટ પશુ, બંડા લાયથી મુક્તો ગઈ; પરંતુ હવે તો એનો લાડકો સળગી ઉઠ્યો છે. અત્યાર સુધી સધળા નવીન વિચારના પુરૂષો, એક પંક્તિએ તો કષારના જમતા-તે વિચારના નહીં એવા પશુ તે માટે વાધો નહીં લેતા. પરંતુ તેઓ વર્તમાન પંથોમાં તે પ્રમાણે ઉપાવના નહોતા-અને તેટલેથીજ જ્ઞાતિઓ સંતુષ્ટ હતી; પરંતુ હવે જ્ઞાતિનું એટલું નામનું માન પશુ રાખવા સુધારકો રાજ નથી-મોગલ આદશાદને તેઓ તે

દીલ્લીમાંથી પણ પદચૂટ કરવા ચલાય છે. જાતિ હવે કરી કરીને ચેટકુંજ કરી શકશે કે ક્ષણા જમનારને ન્યાત બહાર મુકવેલ અને તે કાંઈ એકનો જશે નહીં. મોડે વહેલે તે ખીજને લેતાજ જશે-અને એમાં-અતે તે ન્યાતનેજ હરવાયું છે, કારણ કે વટલવાની પ્લીક ન્યાતને છે! હવે જાતિઓ મૂક તોડાન કરનારનેજ-તેના કુટુંબને, તેની સાથે પ્રગટ રીતે સમજાવે અવધાર રાખનારને પણ નહીં-ન્યાતબહાર મૂકે છે. સુધારકોની એજ કાંઈ જેવી તેવી છત નથી; પરંતુ જાતિ પાછળ છતાં ખુશીથી મોં આગળ રાખી પાછલે પગે ઢંઢે છે-પડે છે ત્યારે ગૃધ્રી નૃસ્યુ બાલતી જાય છે. સંસર્ગ રાખનારને પણ જાતિ બહીષ્કૃત કરવાની પોતાની અસમિતને કંઈલાની ઉપમા આપે છે.

X X X X X

અત્યાર સુધી લોકો જાતિ બહીષ્કૃત થવા કરતાં આપવાત ઠીક સમજતા. રિયલિટી એટલી ફરીંગમ છે કે હવે ધણાક જાતિ ઉપર રાજનામાંજો મોકલી આપે છે ! અનેક ભારીયાં આદિએ એમ 'કાધુ' છે. જે બરથીજ જાતિ રાજ્ય કરી રાંકતી-તે લંચ બાંગેલા હોવાંથી તે રાજ્ય ચાલવું હવે, અસમય યથા પડ્યું છે. જાતિ બહીષ્કારમાં પણ જોશો તો-ધર્મના અંશ રેશે નથી. મોત્ર અંગત લાગણી, દ્રેષ, સત્તા એજ પ્રત્યેક નિરાકરણ થાય છે. સુધ પુરશે આવી સંસ્થા પ્રતિ આનિની દ્રષ્ટિથી જુલે એમાં શો અગળા ?

જેમાં નિશ્ચિત લાભ એક પણ નહીં-કાંઈ બતાવી આપશે તેના ઉપકાર માનીશું-અને નિશ્ચિત હાનિ અનેક તેને નષ્ટ કરવા તેઓ લઘાઈની ધળ ફરડાવે એમાં શું નવાઈ ? બહા-ભારથી કંઈક વધારનાર, બહાભારથી વિધવા માત્રને ગોચતા અગોચતાના વિચાર વિના આખડ વૈધવ્યના ખાડામાં કુપાડનાર જાતિ બધારજુને તિલાંજલી આપવીજ જોઈએ એમ આપકંદ્રિષ્ટી સ્વતંત્ર વિચાર કરનાર દેસાસકત માત્ર માને એ કરતાં કુદરતી ખીજું શું હોઈ શકે?

X X X X X

એમ કહેવામાં આવે છે કે તેના દોષો હોય તો દૂર કરો, પણ તેના " નિરંકુશ સ્વચ્છંદી રીતે " નાશ ન કરેલ. જો દોષો તેની રચેરજમાં હોય, જો તે જોતેજ દોષવતી, દોષ પૂર્ણ હોય, પછી તેમાં સુધારાનો અવકાશજ ક્યાં છે ? કાંઈ રાક્ષસ માટે એમ કહે કે એને મારો, મા, સુધારો ! તેના જેવું આ કયા છે. જે સ્વભાવથીજ વક હોય તેને સીધું કરવું એ શક્તિની ગરબાઈ છે. જેમાં એક પણ શુભ હોય તે રાખવાની સાર્થકતા જાતિમાં હમને એવો એક પણ અણુ નથી દેખાતો કે જે જાતિ જેવી અનુપમ સંસ્થા વિના અપ્રાપ્ય યથા પડે. દોડીવાની ડોરા પર ઢળજુનું મુઠામણ એવું જાતિ સુધારવાનું કામ છે. અત્યંત પરિશ્રમથી કિંચિત્ અલ્પ લાભ થાય તો યાંય, એવી જાતિનાં બધારજુની પરિરિયતિ હોવાથી તે સુધારવાનો સુધારકાનો ઇચ્છા નથી એ યોગ્યજ છે. જાતિમ સૌથી વિદ્વાન તથા શુદ્ધિરાણી પુરશે એજ જાતિરિયતિથી નિરાસ થઈને તેમાં લાગ લેતાં સંચાય કરે છે. જેઓ લાગ લે છે તેઓ એકજ વાર લાગને ઉચે બેસે છે ! તે જાતિજ એજ જૂલ છે, પછી તેમાં સુધારણાં કેવી ? જેમાં ઝડું ખર અને થોડું જોડું હોય ત્યારે સુધારણા માટે રચાય છે. જાતિ જ્યારે ખોટાપણ પર રચાઈ હોય ત્યારે તેમાં સુધારો કરવો એમ કહેવું એ પરસ્પર અઘડાય વિરોધ સૂચવે છે. આતિ રોગી અને હજુ શરીરને પણ પ્રત્યુત્તર સ્પષ્ટિકમ કૃપા કરીને નષ્ટ કરે છે-અને જાતિ તો જન્મથી,

કર્મથી અને સ્વભાવથી અનર્થસૂચક છે. ઇર્ષ્યા, દ્રેષ, મનનું સાંકડાપણું ઇત્યાદિ દુયુક્તો તેમાં રહેવાથી ગમે એવા સંસ્કારી તથા સારા માણસમાં પણ કાળે કરીને તે આવ્યા વિના રહેતા નથી. જેટલી વ્યક્તિની સ્વતંત્રતા અને ઉદારતાની તેટલીજ સમઘટિની એકત્વતા અને વિશ્વબંધુભાવનાની તે ધાતક છે. એવાં અનેક વળનદાર કારણોથીજ સુધારકો તેના નાશથીજ તેના મોક્ષ માને છે—અને તેના પ્રતિ તે અર્થે કાશીજાગમાં તેણે જે ખડ્ગ ઉઘાડ્યું છે તેમાં તેઓએ કોઈ પણ રીતે અધારિત કંઈ નથી એમ હમે માનીએ છીએ. યાત્રિએ પ્રતિજ્ઞાન કર્યો છે ખરો. મહા જનને ઉશ્કેર્યું છે, ભદ્રાઓને ભગાડ્યા છે ઇત્યાદિ પ્રસંગોમાં ક્યાં છે—કેટલાક વીર સુધારકોને પ્રાણચિત લેવાડ્યું છે—પણ તેથી શું? એ સમજા હોવાવાતા દીવાના જ બલકારા છે!

રામાયણનાં પાત્રોનાં ચરિત્રોએ ભારતવાસીઓનાં ચરિત્ર પર કરેલી અદ્ભુત અસર.

(લેખક:—શ્રી મગનલાલ મા. ભવેરી-મુંબઈ.)

ભરો વર્ષ પહેલાં કવિએ તમસા નદીના પવિત્ર તટ ઉપર જે લીંણી વંગારી હતી તેને મધુર નાદ ભારતીય નરનારીઓના નહીં પણ અમેરિકાના (પાતાળના) રહેવાસીઓમાં પણ દબ્બ સુધી પ્વનિત થઈ રહ્યો છે. એકસીકોમાં હજીયે શમ-સીતલ (શંખ સીતા) નો ઉત્સવ પાળવામાં આવે છે. હજારો વર્ષ પહેલાં કવિએ જે આદર્શ ચરિત્ર-ચિતાર નરનારાના સમક્ષ રજૂ કર્યો હતો તેમાં ગમે તેટલા ફરફાર-જુદા જુદા સમયમાં જુદા જુદા મતાવલંબીઓએ પોતપોતાના મતાનુસાર અનેક શ્લોકો બનાવી-કરી તેને દૂષિત કરવામાં બાકી રાખ્યું નથી. છતાં તે ચિતાર તેવોને-તેવોજ સુંદર અને આ

દર્શી આજે પણ આપણને લાગે છે. હજારો વર્ષ પહેલાં જે પરક્રમ, પ્રાત્નપ્રેમ, પિતૃપ્રેમ, પતિપ્રેમ અને પત્નીપ્રેમના આદર્શ ચિતારો કવિએ આપણી સમક્ષ ચિતર્યો હતો તે નરનારો-યુગો-અદલાયા છતાં પણ આપણને માનનીય લાગે છે—તેટલીજ અદ્ભુતી આપણે તેને દાહમાં પણ જોઈએ છીએ. જે હિંદના જદ્દથી નાતાં બાળકની પણ કોઈ પણ ઇતિહાસ તરફ પ્રીતિ, ભક્તિ, શ્રદ્ધા, અને પૂજ્યભાવના હોય તો તે માત્ર રામાના ઇતિહાસ તરફ છે. જુદા જુદા મતાવલંબીઓએ ઘણાક શ્લોકો દ્વારા પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા ચલ કર્યો છે—કહો કે તે તે સમયમાં કંઈ અરો સાધ્યા પણ છે—છતાં આ આદર્શ ચરિત્રનાં નિર્મળ જલમાં તે તેલની માફક ઉપર તરી આવ્યા વગર રહેતા નથી. એટલું નહીં પણ સાચું તે “પવિત્ર દેશ કયાની હીમત અને કીર્તિમાં વધારો કરે છે.” “રામચરિત માનસ” નામક હાંડી શ્રેયના ઉત્કેષ અનુગાહની ભૂમિકામાં મીઠું સુઝ લાગે છે કે—

“The Ramayana is not only their (Hindus) national epic, but has also this further merit, that it depicts the faith and character of their countrymen in the most truthful and at the same time the most engaging light, so that a knowledge of it cannot but correct many false European prejudices on the subject, and conduce to a great sympathy between the two races.”

વાલ્મીકિનું અસલ કાવ્ય તો સંસ્કૃત ભાષાવાચીને વાસ્તે આનંદનો ખાનગો છે. પરંતુ તુલસીદાસે તેને હિંદીમાં પણ ધણીજ સુંદર રૂપમાં સાથે-રજી કરીયું છે. મી. ગ્રિવર્સન તુલસીદાસની પ્રશંસા કરતાં કહે છે:—

“ The importance of Tulsi-das in the history of India cannot be overrated. Putting the literary merits of his Ramayan out of question, the facts of its universal acceptance by all classes from Bhagalpur to the Punjab, and from Himalaya to the Narmada is surely worthy of note. The book is in every one's hand from the court to the collage, and is read or heard, and appreciated alike by every class of the Hindu community, whether high or low, rich or poor, young or old. It has been interwoven into the life, character, and speech of the Hindu population for more than three hundred years, and is not only loved and admired by them for its poetic beauty, but is revered by them as their Scriptures. The religion he preached was a simple and sublime one, a perfect faith in the name of God.

Tulsi was the great preacher of one's duty towards one's neighbour. Valmiki praised Bharat's sense of duty; Lakshman's brotherly affection and Sita's wifely devotion, but Tulsi taught them as an example.

મી. ગ્રિવર્સને તો તુલસીદાસના રામાયણના અચારી મર્યાદા માત્ર ભગવદ્ગુરુથી પંબજ તથા હિમાલયથી નર્મદા સુધીની જ બતાવી છે પરંતુ હવે તો એનો અચાર બ્રમાથી પંબજ અને બલુચિસ્તાન સુધી, તથા હિમાલયથી કન્યાકુમારી અને લંકા સુધી વધી છે. એટલુંજ નહીં પણ દક્ષિણ, આફ્રિકા, અમેરિકા અને યુરોપમાં પણ એનો કંઈને કંઈક અંશમાં પ્રચાર છે. રામચરિત આ રીતે સંસ્કૃતથી અજ્ઞાત પ્રભમાં પણ વિસ્તર્યાથી થઈ રહ્યું છે.

પુના—દક્ષિણમાં આવેલા મહારાષ્ટ્રના કેન્દ્ર—માં તો તુલસીદાસની સ્વર્ગારોહણ તિથિપર પ્રતિવર્ષ એક મોટો ઉત્સવ થાય છે. ત્યાં તો એમનાં રામાયણનું અધ્યયન કરવાવાળી એક મહારાષ્ટ્ર મંડળી છે. ત્યાં નિયમપૂર્વક રામચરિત પર નિત્ય ચર્ચા થાય છે.

એજ સુંદર કલમનો ઝગાવ હિંદી ભજૂતા અનેક જનો પર પડ્યો છે—પડે છે અને તેમને ‘ચો’ તાણું ચરિત્ર સુધારવા તે મદદરૂપ થઈ પડે છે. આપણે તેના કેટલાક દાખલા આપે જોઈશું.

નંજલકર્તાનો એ તો સાધારણ નિયમ છે કે યજ્ઞક મયમ દૃષ્ટિએ દુઃખકર જણાતાં પ્રસંગોમાંથી કેટલીકનાં ઘણા સુખકર પ્રસંગો પસિણામે છે. જો રાજ દરારથે યુગ્મથી રમવાયે વનમાં જઈ તળાવ કીનારે કાંઈપર બેસી અભણે જનાયે નીકળેલા શ્રવણને ધાણું ન માણું હોત અને શ્રવણના પિતાએ “ માતી માફક તું પણ પુત્ર વિધાયે મરીશ ” એવા શાપ ન દીધો હોત તો કદાચ શ્રીરામચંદ્રજીનો જન્મ પણ નહોતો. કારણ કે શ્રવણના બાપના સાથે તો એક આશીર્વાદની ગરજ સારી હતી. દરરજ-રાત્રને તે વખતે કંઈ સંતતિ નહોતી તેથી તેણે પોતાના મનમાં સતોષ ધારણ કર્યો—કહો કે જુદી ધર્મ-કારણ કે તે શાપથી કંઈ નહિ તો તેને પુત્રપ્રાપ્તિ તો થશે ! પુત્ર વિધાયથી પોતાંતું મુલ્ય થશે પશું તે કેટલામે વર્ષે તે શાપમાં જણાવવામાં આવ્યું નહોતું તેથી, તેમજ પુત્રપ્રાપ્તિ થતાં તેની વ્હાલી પ્રભાના પાલનાયે એક રાજકર્તા-પોતાના આત્માનો રીપક—તે બેસી જઈ રાત્રે અને તેથી મનપાસન થતાં તેણે ખરું શ્રાદ્ધ સરાસી એવી આશાથી, તેણે પોતાણું મુલ્ય વચ્ચે ગણ્યું. તેને મન તો શાપનો આશીર્વાદ જ થયો !

રાણી કેંકેથીએ જે દશરથ પાસે રામને વનવાસ કહવાનું - વચન લીધું ન હોત તો રામની પિતૃભક્તિની પરીક્ષા કરવાનો ખોતે પ્રસંગ બાબતે આવતો તેમજ રાવણાદિતો હનન પણ બાબતે થઈ શકત. રાવણે સીતાને હરી ન હોત તો કોઈને હાથે એવા એક દુષ્ટ રાક્ષસનું હનન થાત નહિ. દુર્યોધન પાંડવોને આટલું દુઃખ આપી પાસ ન દેવો હતા તો પાંડવોની આજે ને કીર્તિ પ્રસરી રહેી છે તે તેટલી પ્રસરત કે કેમ તે વિચારણીય છે. મહાત્મા શુધ્ધિ રામચત્રાચ ન કર્યો હોત તો આજે તેના મતની પૃથ્વીની ને પ્રભુ ગણાય છે તેનો તે 'હત્યાદક' થઈ શક્યો નહત. રાત્રી ન હત તો દિવસ નહત અને દુઃખ ન હોત તો સુખની ખરી કથના આવવી સુરેકલ થઈ પડત. જે પ્રખ્યાત તલવેતા રમેશ્વર અને પ્રખ્યાત કવિ હોમરને * ગંરીબાઇનું દુઃખ ન હોત - જે કે તેઓ તો તેમણે સંતુષ્ટતા હતા તો આજે તેમનાં ને મહાન કામની સાથે તેમનું આપણે નામસ્મરણ કરીએ છીએ - તે કસત કે નહીં અને તેઓ તેણે મહાન કાર્ય પીછા સ્થિતિમાં રહી કરી શકત કે નહિ તે પણ એક સવાલ છે. જે બાપુ સુરેન્દ્રનાથ બેનર્સે બપોરી અધિકારીઓ સાથે ખરપટ ન થઈ હતા અને તેમણે પોતાની જગ્યાનું પાંડ્યાનું ન આપ્યું હતા તો આજે આજે એક ખરા દેશ ભક્ત, યજ્ઞ, અને લેખક તરીકે તેણે ને કીર્તિ સંપાદન કરી છે તે કેટલી પણ પ્રાસ કરી શક્યા નહત. (બાપુ સુરેન્દ્રને સીવીલ સર્વિસની પરીક્ષા પાસ કરતી વખતે પોતાની ઉમરને નિર્ણય કોર્ટમાં ફરિયાદો કરી દસઘો આપવો થયો હતો) સુરેન્દ્રની આજની કોરોઈ જોતાં તે એક વખત સર કારી નોકર હતા એમ માની લેવું અતઃકચ્છની ખરી માન્યતાની વિરુદ્ધ લાગે છે.

બાપુ રમેશચંદ્ર દત્તે પોતાની જગ્યાનું પાંડ્યાનું ન આપ્યું હતા તો આખાં દિંદની, વડોદરાની પ્રજાની, અને પોતાની માતૃભાષા-જગતીની ને સેવો તે બન્નેની સાથે છે તે બાબતે બંનેની સાથે છેલ્લે દાખલો આપણા નામદાર ગ્રામ્યોને લઈએ. એમણે જે ઇન્કનિર્ધારિત કોલેજોનો અસ્થાપક થાઈ રાખ્યો હોત તો આજે તાલુકા, કચેરી, ટોલકલેક્ટરના, કિંવા બહુ તો સુખીનું ડીમ / ઇન્કનીયર થઈ શહેરની મંદિરાના નકશા અને ' એરડીમેટસ ' મંત્રર કરતા કિંવા કાંડતા બેઠા હોત. (ખંડે જોતાં તેમને ક્યાંયે દાહમાં પણ એજ ફરજ છે. દેશની ગરબના-દુર્ઘટના-નાશાં ચિત્રી તેનાં ' એરડીમેટસ ' કાદી તે રામચ કર્તાઓ સમક્ષ રજુ કરે છે.) હા-પણ આપણે આપણું લક્ષ્યજિંદુ ચૂકી પીછા. બાપુના હતેરી પાયા છીએ. વિષયાંતર થતો હોવાથી આજે આપણે આપણા મૂળ વિષય તરફ જાણીએ. આટલું બંધુને તો એટલાજ સાઈ આપણું પડ્યું કે બહુકિવાર અતિ દુઃખદ પ્રસંગોમાંથી અતિ સુખદ પ્રસંગો હાથે છે તેમ રામ દશરથને પણ શાપમાંથી આશીર્વાદ જ મળ્યો. ' વેરજાને બચવાન - મળ્યા. ! !

રામાયણ એક અદ્વિતીય કાવ્ય છે, તેનાં દરેક પાત્રમાં એકેક ખાસ ગુણુ રહેલો છે, તેથી જુદી જુદી દૃષ્ટિએ જોવારને જુદાં જુદાં પાત્રો સર્વોત્તમ લાગે છે. અમારી નજરમાં તો શેથી સરસ પાત્ર બનતું છે. મહાત્મા ભરતે પોતાની નિઃસ્વાર્થતા બતાવવાને સાર અનેક દુઃખો સહ્યાં છે. નોકર આરોગ્ય પણ કહું શબ્દો સહ્યા છે, રામ દશરથ તેમજ કોઈક પ્રસંગે તો રામ સુધાએ તેનો છત કર્યો છે. લક્ષ્મણ તો એક વખત તેનો વધ કરવાજ તૈયાર થયા હતા ! પણ તેણે પોતાને હક તરીકે ભગવવાનાં રામને લાત, મારી પોતાની ઉચ્ચ નિઃસ્વાર્થતા સિધ્ધ કરી આપી છે. એ બધું રાને સાર ? પોતાને સત્ય પ્રતિજ્ઞ સિધ્ધ કરવા સારજ, રામ વનવાસ ગયા તે પણ પોતાના પિતાને સત્ય પ્રતિજ્ઞા સિધ્ધ કરવા સાર. રામને વનવાસ આવ્યો તે પણ પોતાને સત્ય પ્રતિજ્ઞા સિધ્ધ કરવા સારજ. જ્યારે સુધર્મની અંદર આવા પુરોષો-કે જેની જેડી દુનિયામાં મળવી સુરેકલ છે-અને ભગત જેવા તો એક દેશાંત આજેદિન સુધી દિંદનાજ નહીં નિંદુ દુનિયાના ઇતિહાસમાંથી પણ મળી આવતો નથી-હજારો વર્ષ પૂર્વે લેખન થઈ ગયા છે તો તેના પરાજમાં પણ તેવા ગુણોમાં એકાદક પૂર્ણો નહિ તો અસ્થાપી પણ હોય એ અસંભવિત બધી.

* હોમરની ખરીબાઈ વિશે તો એક કહેવત થઈ પડી છે કે :-

" Full seven cities strove for Homer dead; ;

Through which the living Homer begged his bread. "

સૂર્યવંશી પવિત્ર લોકો હતા તેના વંશજની દરેક નાનીમાં ફરક છે. અને તેમણે ખાસ પોતાના પૂર્વજોની કીર્તિ વચનપાલન કરી હજી સુધી સાચવી રાખી છે. એક બંગાળી લેખક પોતાના એક લેખમાં થોડાંક દ્રષ્ટાંતો આપે છે જે કુટુંબમાં નીચે મુજબ છે:—

હોટાનાગપુર અને બિહારમાં ‘ઘટવાર’ નામની એક ભૂતિ પોતાને શ્રી રામચંદ્રના વંશની સૂર્યવંશી-કહેવડાવે છે. સ્વાર્થની બીલકુલ પરવા ન કરતાં તે સત્યનીજ પરવા કરે છે. એ ભદ્રતાં લોક પ્રાયઃ જમીનદાર છે. વચનપાલન કરવામાં તેઓ ખડુ ચુસ્ત છે. તેમના કર્મચારીઓના હાથમાં જે કોતેઓ સંમકમાં જેવા છે છતાં જ્યારે વચન પાલનથી તેઓ સ્વાર્થ નાશનો ભય બતાવે છે ત્યારે તેઓ મહાત્મા તુલસીદાસની નીચલી ચોપાઈ સંભળાવે છે:—

“રઘુકુલ-રીતિ સદા ચલિ આઈ ।

પ્રાણ જાઈં યરુ વચન ન જાઈ ॥”

અર્થાત-રઘુકુલની એ તો પરંપરા ચાલતી આવી છે કે પ્રાણુજન્ય પણ વચન ન જાય.

(૧) હબરીબાગ છલ્લાની યોરડા નામની એક જમીનદારીના માલિક દીકાચત દીક્ષિપનારા ચણસિંહ છે. જ્યારે આ જમીનદારી Court of Wards ને હસ્તક હતી ત્યારે મેં (લેખક સભે છે) એક ફેક્ટને અગ્રકની ખાણ શોધી કાઢી. થોડાજ કાળમાં એ સ્થળ અગ્રકની ખાણ માટે પ્રખ્યાત થઈ ગયું. જ્યારે ‘ફોર્ટ ઓફ યોરડા’ (સમીરની મોક્ષ સાચવનારી સરકારી સંસ્થા) થી ફરી, એ જમીનદારી દીકાચત મહારાજ પાસે આવી ત્યારે મારા પટ્ટાની મુદતમાં માત્ર બેઝ વરસ બાકી હતો. આથી થણાઓએ તેના પર ચડાવડી કરી. પરંતુ દીકાચત મહારાજે મારા જ્યેષ્ઠ પુત્રને વચન આપ્યું હતું કે નવેા પટ્ટો લેવી વખતે તમે માત્ર રૂ. ૨૫૦૦ આપશો તો તમને હું બીજા સાત વર્ષ સુધી પટ્ટો કરી આપીશ. બીજાઓએ રૂ. ૧૫૦૦૦ સુધી આપવાનું કર્યું. એટલુંજ નહીં પણ દીકાચતનો મેનેજર જે પ્રથમ મારા પક્ષનો હતો તે પણ ફેક્ટમાં કારણસર મારી વિરોધ થઈ ગયો. માત્ર વીસ દબલની વાર્ષિક આવકમાં રૂ. ૧૫૦૦૦ જેવી મોટી રકમનો વધારો ફોર્ડ પણ સાધારણ માણસનું મન લગવાવા તથા તેને વચનચુત કરવા પૂરતા છે. પરંતુ દીકાચત સાહેબ એક દિને એક વિશ્વાસુ માણસને લઈને ચાલીસ મૈલ દૂર એક ગામમાં આવ્યા અને રૂ. ૨૫૦૦ વાર્ષિક ૫૨જ સાત વર્ષનો પટ્ટો કરી આપ્યો. જે ફોર્ડ તેમને એ બદલ ઠપકો દેતું તેને તેઓ એટલુંજ કહેતા કે:—

રઘુકુલ-રીતિ સદા ચલિ આઈ ।

પ્રાણ જાઈં યરુ વચન ન જાઈ ॥

(૨) ગોવિંદપુરા સુપ્રસિદ્ધ વડીલ બાળુ શીતિભૂપલ મુખ્યોપાધ્યાય ઝરીયાના ઘટવાર રાજના મેનેજર હતા. તેમના સમયમાં એક બંગાળી વડીલ રાજની પાસે ફેક્ટમાં રોા વીધાં ફેાયલાની જમીન લેવા સાર આવ્યો. રાજએ તેને આપવાનું વચન આપી દીધું. પરંતુ થોડાજ દિવસ પછી એક સુપ્રસિદ્ધ કલકત્તાની કંપનીએ એ વડીલ કરતાં એ લાખ રૂપિયા વધુ આપી તે લેવાને પોતાની ઈજા દર્શાવી. શીતિભૂપલ બાળુએ એ વાત રાજને કહી ત્યારે તેણે કહ્યું કે “તે જમીન તો પેલા બાળુની થઈ ગઈ.” હવે જો કે આ બાબતનું કંઈ પણ લખાણ થયું નહોતું તેમ વચન પણ અપાણું નહોતું પરંતુ માત્ર થણાજ પ્રકટ કરવાથી વચન તેમજ લખાણ કરતાં પણ તેને વધુ વળત આપ્યું. કારણ કે:—

રઘુકુલ રીતિ સદા ચલિ આઈ ।

પ્રાણ જાઈં યરુ વચન ન જાઈ ।

(૩) એક દીકર્યતે એક મહાનનથી બહુ રૂપિયા ઉધાર લીધા. ન્યારે તેની જમીનદારી ફેરવે એક વૉડસને હસ્તક ગઈ ત્યારે તેનાં કર્મની તપસ કરવામાં આવતાં નજીલું કે કર્મની રકમ અનેક ધણી વધારે-મારવાડીયોની રીત પ્રમાણે હોળી, શીમગા અને ફાગણ ગણી (હોળીનેજ મરાઠીમાં શીમગા કહે છે અને તે ફાગણ માસમાં આવે છે તેથી એકજ મહિના ગણવો જોઈએ. તેને બદલે મારવાડીયા પણ ગણી તે સુજળ પોતાનાં કુળ પાસેથી બ્યાનમાં નાણાં કઢાવે છે !!)-ઉધારવામાં આવી હતી ! બ્યાન પણ તેમ દિસાએ ચઢાવ્યું હતું ! આથી તે મહાનન (સરાફ) ના ધણાં રૂપિયા બોલા કરવામાં આવ્યા. પરંતુ પંદર વર્ષ બાદ-ન્યારે તે રકમ તો કાયદા સુજળ ક્યારનીયે. સુદતપ્પાર નય (તે ગેરકાયદેસર હતી તે પ્રશ્ન તો બાલુએ મેલતાં)-તે મીઠકત ન્યારે પાછી તે દીકર્યતના હાથમાં આવી ત્યારે તેણે મહાનનની પેઠે પે આપી દીધી !

દુનિયાનો તો શું પણ એ ગેરકાયદેસરની રકમને તો ઇશ્વરનો પણ કાયદો લાગુ પડી શકત નહીં, છતાં—

રઘુકુલ-રીતિ સદા ચલિ આઈ । ઇત્યાદિ.

(૪) ગિરીદાના શ્રીયુત તીનકોડી વસુ છાટનાગપુરની બિન્ન બિન્ન જમીનદારીયામાં લગભગ વીસ વર્ષ સુધી પ્રધાન પદ પર અધિષ્ઠિત રહી સૂક્યા છે. તેમણે પણ મને એ નતિ વિષે એવોજ એક દાખલો આપ્યો, તેમણે કહ્યું કે " ન્યારે હું શ્રીરામપુરના ઘટવાર રાજનો મેનેજર હતો ત્યારે રાજનએ એક વખતે એક માણસને તેની જમીન ગીરવી રાખી અધિક રકમ આપવાનું વચન આપ્યું. પાછા જયી ખબર કહેતાં નજીલું કે તેની જમીનપર તે જેટલાં નાણાં માગે છે તેટલી તો તેની ખરી મીંમત પણ થઈ શકવાની નથી અને જે નાણાં આપવામાં આવશે તેમાંથી અઘણાં પણ વસુલ થઈ શકવાની નથી ! રાજને એ વાત કહેતાં તેણે કહ્યું કે મેં વચન આપી દીધું છે તેથી મારે તો રૂપિયા આપવાના પડશે, કતલુ કે-

રઘુકુલ-રીતિ સદા ચલિ આઈ ।

પ્રાણ જાહિં બરુ વચન ન જાઈ ॥

આવાં આવાં તો અનેક દ્રષ્ટાંતો આપી શકાય. આ આખી નતિ સાથે મેં બાર વરસ સુધી કામ ક્યું છે. પણ તેમાંથી એક સાથે હું કચાપો નથી !

ધન્ય કવિશ્વર વાહિમજી, ધન્ય ગોસ્વામી તુલસીદાસજી, અને ધન્ય તેમની વીણુનો અમૃત ધ્વનિ ! ધન્ય રાજ દશરથ, રામ અને ભરત અને સૌથી ધન્ય માતા કૈકયી કે જેની હાથે ભરત જેવાં રત્નો પાક્યાં ! ધન્ય ભરતનો સ્વાર્થત્યાગ, ધન્ય લક્ષ્મણનો આતુભાવ અને ધન્ય સીતાની પતિભક્તિ. રામાચણું દરેક પાત્ર ધન્ય છે અને તેથીજ હજારો વર્ષ વીતવા છતાં તેમનાં ચરિત્રો જાગી રહ્યાં. અને મહાડી આમવાસીયા સુદમાં તુલસીદાસજી કંઠમાં કંઠ મેળવી કય રવરેં સલકારે છે.

તુલસીદાસજી આ વચન કેટલું મધુર અને બોધપ્રદ છે !

રઘુકુલ-રીતિ સદા ચલિ આઈ ।

પ્રાણ જાહિં બરુ વચન ન જાઈ ॥

બાસત સંતાનોને શું આ બોલું મનન કરવા લાયક છે ? નહીંજ તો.

પ્રાચીન સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઉદ્ધાર.

(૨.)

પ્રાચીન સાહિત્યના ઉદ્ધાર વિના નવીન સાહિત્યની ઉત્પત્તિ એવી છે કે જેમ કાષ્ઠ વૃક્ષને મૂળમાંથી કાપીને પછી તેને ભૂમિ ઉપર ઉભું કરવામાં આવે તો જેમ એ ઝાડની વૃદ્ધિ થતી તો દૂર રહી, પણ સ્થિર સ્થિતિ પણ તેની રહી શકતી નથી; તેમજ પ્રાચીન સાહિત્યના ઉદ્ધાર વિના સંસ્કૃત સાહિત્યની દશા તેવીજ થઇ જાય તો અસામ્ય નહિ. આપણી સંસ્કૃત દેવીનો પ્રાણ, તેની આથા, તેનું જીવન પ્રાચીન કવિઓ તથા લેખકોમાં નિવાસ કરે છે; વર્તમાનમાં નહિ. આપણે તેના જૂન વિના તેનું કવિવ્ય બનાવી શકીશું નહિ તે માટે સંસ્કૃત સાહિત્યની દશા તપાસતી વેળા એ જોવું જરૂરી છે કે તેનાં પ્રાચીન રત્નોનાં ઉદ્ધાર માટે કેવા યત્ન કરવામાં આવે છે ! નિઃસંદેહ તે યત્ન જે એ ઉદ્ધાર માટે થાય છે, તે થોડા નથી, તે આશાને તોડનાર નથી, પણ બાંધનાર છે. આપણે આ વિના બીજું કંઈ કરી શકીશું નહિ કે વેંકટેશ્વર, નિર્જય સાગર, વાણી વિલાસ, આદિ પ્રેસો; ચોખ્ખા, ભક્તિકાવ્ય તથા ધાર્મિક રસ (કાશી) આદિ પુસ્તક પ્રકાશકો; અને તે અનેક વિદેશી તથા સ્વદેશી સભ્યો; કે જેમણે “ એશિઆટિક સોસાયટી ” થા અન્ય કોઇ રસ્તેથી સંસ્કૃતના પ્રાચીન સાહિત્યના ઉદ્ધાર માટે યત્ન કર્યો છે તેમને ધન્યવાદ છે. ઘણા પુનરુદ્ધારનું કાર્ય પણ જેટલું થયું તેટલું તેથી અતિ ન્યૂન છે; તથાપિ તે અસંતોષજનક નથી, એથી કંઈને કંઈ ધૈર્ય અને આંશ જરૂર બંધાય છે. જો કે અહિં જરૂર કહેવું પડે છે કે જેટલો પુનરુદ્ધારનો પ્રથમ વેગ હતો તેટલો વેગ હાલ નથી. આ વિષયમાં કાશીના પડિતોને પણ અવરથ ધન્યવાદ દેવો જેમણે જેમણે અગર પરાપકારના ભાવથી નહિ તો પણ કોઇ પણ રીતે પુનરુદ્ધારના કાર્યમાં સંશોધન તથા પુસ્તકદાનાદિ દ્વારા સાલ કર્યું છે.

ઉપર કહ્યું છે કે પ્રાચીન ગ્રંથોના પુનરુદ્ધારમાં પણ હાલ પ્રથમથી ન્યૂન યત્ન થાય છે. “ કાશીનો પંડિત ” નામે પત્ર, કે જે દ્વારા કંઈક અંશે રત્નો પ્રકાશિત થયાં હતાં, તે હાલ વિરોધિત છે. નિર્જય સાગર પ્રેસની “ કાવ્યમાલા ” હાલ જેવી પ્રથમ નિકળતી તેવી તેજીની નિકળતી નથી સંભવ છે કે એ ન્યૂનતા પ્રાચીન ગ્રંથોની ન્યૂનતાના કારણથી થઇ ગઇ હોય—હાલ પ્રાચીન ગ્રંથો મળવા કુલંભ થયા હોય.

આ લેખનો સારાંશ કે આ વખતમાં સંસ્કૃત સાહિત્યમાં નવા ગ્રંથોની ઉત્પત્તિ બહુજ થોડી છે, સામયિક પત્ર પણ તેની સારી દશા દેખાડતાં નથી, અને એ બંને અંશોમાં વર્તમાન અવસ્થા સમીપસ્ય શુભી અવસ્થા કરતાં ખરાબ છે, સારી નથી. ઉકત લેખ પરથી બીજું એ તાત્પર્ય નિકળ્યું કે પ્રાચીન સાહિત્યના પુનરુદ્ધારમાં ઘણો ખર્ચ પ્રયત્ન થઇ ચુક્યો છે, તથાપિ હજી ઘણો બાકી પણ છે, અને ને ઉદ્ધારનો પ્રવાહ આ સમયે કમજોર થયો છે. એ પરિણામ દિલને દુઃખાવતાં છે. એ જોઇને મન સંદેહ કરે છે કે “ આ સંખ્યા, રાત્રિની સંધ્યા છે, ” આ ઉદાકાશ નથી. એક બીજી પણ વાત છે કે જે સંસ્કૃતના

* “ ઉપા ” નામની સંસ્કૃત મહાસિક પત્રિકા થોડા સમય પછી શરૂ થઇ ગાંધીયો હત્તમ વિદ્વાનોના હાથે સંપાદનને પ્રાપ્ત થશે. પરંપરા સંસ્કૃતનો ઉદ્ધારક શીખ દેખાશે ! અનુવાદક.

ક્રમનીપાતને દેખાડી રહી છે. તે ઉપર પણ જરા દષ્ટિ નાખીએ, તે વાત એ છે કે જે સંસ્કૃત ભાષાના વર્તમાન લેખકોના ઢંગ મારે નકલી છે; આપણે અનેક સંસ્કૃત લેખકો પોતાના પ્રાણુપ્રિય રત્નોના ત્યાગ કરી અન્યોની ઝાટી ફોડીએ ઉપર મોહિત થવા લાગ્યા છે. પોતાના દેશમાં વહેલી ગંગાને છોડીને હવે તેઓ જલારનાં ગંદાં મેલાં તળાવોમાંથી ધણ ભરી ભરીને પોતાનાં ઘરમાં મૂકવા લાગ્યા છે. હવે તેઓ અંગ્રેજી ઢખતી નકલ કરવાને તત્પર થયા છે. ત્યારે કાંઈ પત્ર અથવા પત્રિકામાં કાંઈ સ્થાને “પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાનમ્” લખેલું વાંચીએ તો શીઃ થાય છે. ત્યારે કાંઈ સંસ્કૃત ભાષામાં પાશ્ચાત્ય સાયંસનાં સૂત્રો અને પદ્ધતિઓ (ફોર્મુલા) લખેલી જોઈએ છીએ ત્યારે ધિરાર પેદા થાય છે. જે આપણે સંસ્કૃત ભાષાના દર્શનને ઉદાર કરી શકતા નથી; જે આપણે પ્રથમ સંસ્કૃત સાહિત્યનું ગૌરવ સર્વ જગત ની સામે રાખી શકતા નથી તો પછી સંસ્કૃતમાં લેખ લખવાને કેમ કોણું જોઈએ? ત્યારે પ્રથમથીજ આપણે અન્ય પાસે માંગવા જઈએ, તો તેઓ આપણી ભાષા ઉપર અધા કેમ રાખી શકશે? પ્રથમ જે કંઈ આપણી પાસે છે, તે તો જોઈ લો. લોકોને પ્રથમ એવું તો મદત્ત દેખાડો, પછી બીજાનું પણ લઈ લો. જેઓના પ્રાથમિકમાં વાંચેલાં સાયંસનાં પુસ્તકમાંથી વિદ્યાન લઈને આપણે સૂત્ર બનાવીએ છીએ તે અંગ્રેજીદાનો ભાગ આપણી સંસ્કૃત કેવી રીતે ને કેમ શીખવા લાગ્યા? જે આપણી સંસ્કૃતને પ્રચાર કરવાની ઇચ્છા હોય, અગર સંસ્કૃતમાં લોકોનો પ્રેમ તથા ભક્તિ ઉત્પન્ન કરવા ઇચ્છતા હોઈએ, તો પ્રથમ જે આપણી પાસે છે પણ જે બીજા પાસે નથી એ વિષયો સંસ્કૃતમાં લખવાં જોઈએ.

બીજી શૈક્ષણિક વાત એક નવા ઉપન્યાસોના ઢંગ વિષે છે. પ્રત્યેક સાહિત્યની ઉન્નતિ ઉપન્યાસની ઉન્નતિ સાથે સમ્બંધ છે, એ સત્ય છે; પરંતુ તે ઉપન્યાસ પણ કંઈ કામ આવે તેવાં તો જોઈએ. આજ કાલ સંસ્કૃત માસિક પત્રોમાં જે ઉપન્યાસ નિરખવા લાગ્યા છે, તે “નકલ” પ્રતીત થાય છે; તેમાં ગંદગી સિવાય બીજું કંઈ નથી હોતું. એવા ઉપન્યાસો સાહિત્ય ઉપરથી અન્ય લોકોનું મન ઉઠી જવાના કારણ બને છે. એ બંને પ્રવૃત્તિઓ દર્શાવી આપે છે કે સંસ્કૃત સાહિત્યની દરમી સારી નથી.

પરંતુ શું વર્તમાન સમયમાં સમસ્ત રિયલિટી સંસ્કૃતસાહિત્યની વૃદ્ધિની વિરૂદ્ધ છે? શું કાંઈ પણ અવસ્થા એની અત્યુદ્ધ નથી? નિરસદેહ એમ નથી. સમય સંસ્કૃતસાહિત્યની સાલમાં છે; સામાજિક દશા આ સમયે સંસ્કૃતસાહિત્યનું ફલ છે. જે કે રોતના દશ વાગી ચૂક્યા છે, તો ત્યાહો આકાશમાં ગમે એટલાં વાદળાં હોય પણ સૂર્ય અવશ્યમેવ ઉદયાવસન શિખર ઉપર દેખા દેશે, કાંઈ પણ શક્તિ એને રોકી શકશે નહિ.

સમય સંસ્કૃતની સાથમાં છે, એ હીક છે. પરંતુ તે સમય કેવો છે? તે સમય ઉન્નતિનો છે; તે જગતિ અને પ્રકાશનો એ સમય છે કે જે વાદળાંમાં છુપાયેલા સૂર્યની પેઠે પોતાનું મોં દેખાડે પણ છે અને સંતાડે પણ છે; તે સમય ધાર્મિક તથા સામાજિક સુધારણાના અંશુદ્ધનો સમય છે. લોકો એવું તામ “નવો યુગ” રાખે છે પરંતુ એ અલગત પુરોણી યુગ છે; એ આવનાર વિકાસનો યુગ છે; તે આજથી નવ શતાબ્દિ પૂર્વેના યુગ છે.

તે એ યુગ છે કે જેમાં સનાતન ધર્મ મહામંડલ, આર્ય સમાજ અને ધિયોસોદી મંડળ તરફથી અપિકુલો, અરેકુલો, અને પાશ્ચાત્ય તથા મહાવિદ્યાલયો સ્થાપન મંદિરે તેમાં

દેવવાણીનો ઘોષ સંભળાયા લાગ્યો છે. કેટલીક સમાજોનો મુખ્યોદ્દેશ, સંસ્કૃતસાહિત્યનો પ્રચાર કરવાનો છે. પંચાંગ જેવા મંત્રેન્દ્રગ્રાથ; દેવતા લોહિતા મુખમાંથી મહર્ષિ દયાનંદના પ્રયત્ન પ્રજાવથી વેદમંત્રોના પવિત્ર શબ્દો નીકળી રહ્યા છે. તથાસ્તુ.

સામાજિક વિકાસ પણ સંસ્કૃતસાહિત્યને અનુકૂળ છે. જે માણસો એક દિવસ શેક્સપિયર અને મિલ્ટનના નામો ઉપર મરી શીટતા હતા, તેઓ આજે ક્રાંતિવાસ અને વાલ્મીકીના નામ પર શિર ઝુકાવે છે. જે સૌકા પ્રથમ મેકેનેની સાથે એમ કહેવાને તૈયાર હતા કે 'સંસ્કૃતનું આખું પુસ્તકાલય, અંગ્રેજીના કોઇ પુસ્તકની' એક અસહાયથી પણ ઓછા જ્ઞાનવાળું છે, તે આજે મેકેનેને કુત્તારે છે-તેને અસહાયથી સમજે છે; અને તેઓ એવું સમજે પણ કેમ નહિ કે જ્યારે કે એમ તેમનું સંસ્કૃત છે; જો આપણે સંસ્કૃતસાહિત્યને આપણા ઇતિહાસમાંથી ખાતર કરીએ તો આપણું તથા આપણા પૂર્વજોનું એક કાઠી પણ મૂંઝવે રહેશે નહિ એ આપણા દેશ વાસીઓ સમજી ગયા છે, અને તેથીજ તેઓનું હવે સંસ્કૃતભાષા પ્રતિ વક્ષણ થયું છે.

યુગની એ પ્રગતિનાં લક્ષણો પણ બહુ દૂર સુધી શોધવાં નહિ પડે. જો કે એમાં સદેહ નથી કે જેટલાં પૂર્વોક્ત અવનતિનાં લક્ષણ સ્પષ્ટ હતાં, તેટલાં એ સ્પષ્ટ નથી; તથાપિ તે વિગ્રમાન છે, આપત છે, અને નિરન્તરતાથી પ્રાપ્ત થતાં જાય છે. દેશનાં સઘર્ષો સાહિત્યોમાં સંસ્કૃત શબ્દો તથા પુરાતન ભાવોનું પૂર્ણ પ્રાપ્તયોગ; સ્થાન સ્થાનપર જનીય પાઠશાળાઓમાં સંસ્કૃતભાષણ, ચતુર્દિક વિદેશી ભાષા અને આચાર ત્યાગાર્થે દિવસ્યાત એ સર્વ અનુકૂળતાનાં ચિન્હો છે. નિઃસંશય એ સર્વ ગુપ્ત લક્ષણનું કોઇ દિવસ સ્ફોટન થશે, અને જે દિવસે એ ફુટશે, એ દિવસે ભારતની વિદ્યાનો સિતારો ચમકી પડશે.

ઉક્ત લેખમાં સંસ્કૃત સાહિત્યથી વર્તમાન દશા ઉપર એક વિશ્વન દષ્ટિ નાંખવામાં આવી છે, જે ખતાવોને વિષયો દર્શાવ્યા છે, તે સાધારણ નિયમો જણાવા માટે છે. તેમાં એ દેખાડી આપ્યું કે સંસ્કૃતનાં વર્તમાન સ્પષ્ટ ચિન્હ અવનતિનાં દેખાય છે. પરંતુ તેનાં કારણો એ પણ ખતાવવામાં આપ્યું છે કે યુગ-એક પ્રાચીન યુગ-જે હાલ ઉપરિચિત થયો છે : જેમાં લોહિતા ધર્મ તથા વિચાર પરિપૂર્ણ થઇ રહ્યા છે તે સંસ્કૃત ભાષાની ઉન્નતિને અનુકૂળ છે. જો કારણથી ભવિષ્યમાં સંસ્કૃતરૂપી સ્વર્ણના પુનરભ્યુદયની વળી આશા છે. इतिहास.

સ્વ. ન્યાયમૂર્તિ રાનાદેનું જીવન ચરિત્ર.

(ગતાંકથી સંભાષિત.)

(મીસ્ટ્રિસ રાનાદે કૃત સ્વ. રાનાદેનાં મરાઠી જીવનચરિત્ર ઉપરથી-લખનાર રા. મ. મા. ઝવેરી).

(૫)

‘મડમ ‘ના સ્પર્ષ માટે દેહરુદ્ધિ સારૂ સ્નાન !’

મિસ હરદેડે નામની એક અંગ્રેજ બાઇ એમને શીખવવા આવતી. માધવરાવની સતારા જીલ્લામાં ફરવાની બદલી થઇ હતી. ધીમે ધીમે ઘરનાં બી મંડળની પહેલી કોષાગિનીની નવાળા બહાર પાડવા લાગી. “તું મડમને અડકી વગર નહાયે ઘરમાં બધે બેઠક અડકે છે એ. અ. મારાથી ખમાશે નહીં. તારે નહાયું ન હોય તો તું ઉપરજ બેસી રહેતી જ. અમે તારું બાણું ઉપરજ મોકલીશું. હવે ઇંગ્લેન્ડ શીખી મડમ થવું છે. નીચે ઘરના કામતું કબૂત ઉઠાવવા સારૂ અમે દાસીઓ તૈયાર મળેલીજ છીએ.” વગેરે પુષ્કળ બોલાવું. પરંતુ રમાબાઇ સામે જવાબજવાબ નહીં. પણ આવી વખતે યતાં યંદા પાણીનાં સ્નાનથી રમાબાઇને તાવ આવેલા શરૂ થયેલા શોષણ સાથે આવા અનેક સાબા રમાબાઇ દરરોજ ખાતાં.

ઉપદેશ.

એકદોક શાળા જોવાએ રમાબાઇ ન જતાં તો માધવરાવ ‘ગુરૂસે થઇ કહેતા, ‘મનુષ્ય જરૂર હોવાથી બોલાવવા આવે છે તો માત્ર જઈને જોઈ આવવામાં શું થાય છે ! કંઈ પોતે પડે છે ? તમારા જવાબી બોલાવનારને કંઈ મોક્ષ થોડોકજ મળી જવાને હતો ? આ બધું અનાયાસે માહિતી મળે છે તેથી જનું કિંચિત છે. બોલાવનારને પોતાને પણ કેટલું સારૂ થાશે છે ? ” વગેરે.

સ્પેશીયલ જનજ.

શુભરે ૧૮૮૩-૮૪માં સ્પેશીયલ જનજ તરીકે એમની બદલી થઇ. પુના અને સતારાં જીલ્લામાં ન્યાં ન્યાં સ્પેશીયલ કન્સલિએટર અને ગામમુનસફ હોય ત્યાં ત્યાં એમણે જઈ એક કે અર્ધો દિવસ રહી, તેમનું દફતર તપાસી, આગળ જવાતું થતું. એમની આગળનાં બધા જે ચાર દિવસ તાલુકાને ગામે મુકામ કરી આસપાસના ગામમુનસફને સંદેશો મોકલી દફતર મંગાવી, તપાસી લેતા પણ માધવરાવ તો પોતે બધે જઈને એ બધું તપાસવા લાગ્યા. આથી બધાની બહુ ઝેરવ્યવસ્થા થતી. એક જગ્યાએ દિવસ દૂધ સરખું મળતું નહીં તો શાકભાજી તો નામજ કયાંથી ? સાત આઠ જળદગાડી અને જે ઘોષા એમને પૂરતું થાય એટલું ઘાસ પણ મળતું નહીં, તેમજ ગામમાં એકજ કુલો હોય તો ઢોર વગેરે બધાને પાણીની પશું બહુ પંચાત પડે. આથી રમાબાઇએ એક દિવસે કહ્યું કે “તાલુકા પર દફતર મંગાવી જે ચાલતું હોય તો આટલો ત્રાસ બોગવાનો શી જરૂર છે ? ” માધવરાવે જવાબ દીધો, સરકારે અમારી જે નિમણુંક કરી છે તે બધું લઈ ચેનથી ફરવા સારૂ નહીં. તાલુકા પર જઈ દફતર મંગાવીએ

તો જરા હું શીઆર અને લટપટી માણસો આગળ આવી જાય અને પોતાને ગમતું ચિત્ર કામ દારો સામે મૂકી દેછે. આથી જેહુતોની ખરી સ્થિતિ સમજાતી નથી. તેમની મુશ્કેલી દૂર કરવી એટો સરકારનો મુખ્ય હેતુજ છે. ૧૫ માણસનો સમાગમ એટો જવાબી થાય છે. આપણું જ્ઞાન વધે છે તેમજ તેમની ખરી સ્થિતિ પણ જણાય છે. આપું હોવાથી હું નાનાં નાનાં ગામોમાં પણ પોતેજ જઈશું નહીં તો અમથો ત્રાસ માથે દોરી લેવાનું કોઈને મન થાય છે !

ખંગાળી શરૂ-એક દુનિયા.

એક વખતે કલકત્તા જતા જે ગામમાં આપણે જઈએ તે ગામની ભાષા આપણને આ વડે નહીં એ સારું નહીં ! એમ કહી ખંગાળી પુસ્તકો લાગ્યા અને દુનિયા કરાવવા બેઠા. દુનિયા કરાવવા બેસી એક ખંગાળી પુસ્તક હાથમાં લીધું અને જે શબ્દ ન આવડે તે દુનિયા મને પૂછતા ! દુનિયા શબ્દનો ઉચ્ચાર અને અર્થ કહેતો. રમાબાઈએ આથી વિનોદમાં કહ્યું કે “ માસ્તર તો બહુ ઉત્તમ શોધી કાઢ્યો. શ્રી દત્તે ચોવીસ શરૂ કર્યા હતા તે મુજબ જે તમારા શરૂની રીત મને કરવાનું કોઈ કહે તો હું આ શરૂનું નામ પ્રથમ મેલું ! પૂર્વે શરૂની સેવા ચેલાઓ કરતા પણ આ તો ઉત્તરી ચેલાનીજ સેવા કરે છે તેથી એનું નામ પ્રથમ મેલવું ધરે છે ! ”

પીવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત !

એક વખતે સેન્ટમેરીઝ કોનવેન્ટમાં કંઈ સમારંભ હતો. તેમાં બી પુરોહિતે બેઠા આખાં હતાં. ત્યાં પીવાને સારા ચાહ આપવામાં આવી હતી. જે કેટલાકોએ પીધી અને કેટલાકોએ ઘાંટી લગાડી એમની એમ મેલી રીધી. ઓઝોએ માત્ર બીજકુલ લીધી નહીં.

બીજેનું દિને ‘ પુના વેલવ ’ માં એ સંબંધી એક આર્ટીકલ આવ્યો અને અધિપતિએ તે પર પુષ્કળ મીઠું મરચું પણ લાભરાખ્યું. આથી સર્વે ચાહ પીનારાને પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું એવું કહ્યું અને તે મુજબ કરાવ થયા બાદ માધવરાવને તેમની બહેને કહ્યું કે “ તમે ચાહ પીધી નથી એમ મને ખબર પડી છે તો બીજની માફક તમે પણ દીવગીરી પ્રદર્શિત કરી શા સાર છુટી જતા નથી ? ”

માધવરાવે કહ્યું કે “ ત્યારે હું બધાની સાથે હતો અને બધાની ઉપર જે ચારોપ છે તેજ મારાપર પણ છે, તો આવી રીતને બચાવ કરી એકલા છૂટી જવું મને ઠીક લાગતું નથી. ”

એક પિતાએ તો અનેક રીતે પોતાના યુવાન પુત્ર અને વહુને વિનવ્યા છતાં તેમણે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા ના પાડી. માસ દોઢ માસ એ બેઉ રાતરેને ઘેર આવી રહ્યા. એક દિને તેના પિતાનો યત્ન આવ્યો કે “ હું પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ ઘેર આવ અને છુટાંપામાં સંતુષ્ટ કર. ”

માધવરાવ પણ પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાની ના પાડનારામાં એક હતા. તેઓ કહેતા કે ચાહ પીવામાં એમે કંઈ પાપ ક્યું નથી; પરંતુ આ પત્રથી તેમણે તે યુવાનને કહ્યું કે “ તમારી ટેકણે જે હું હોઉં તો જરૂર પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ છુટો થાઉં ને પિતાને સંતોષું. ”

યુવાને કહ્યું કે “ મારા જેવી અડચણમાં પુષ્કળ જણ છે તો બધાની સાથેજ જે આપણું પ્રાયશ્ચિત્ત લેતા તો આમે લેવા તૈયાર છીએ. ”

બાદ પુનેથી ૧૦-૧૫ જાણી આવ્યા, જેમની વતીથી એકે કહ્યું કે “ અમારા બધાનાં છુટકા સાર આપે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું એવી અમારી વિનંતિ છે. ” માધવરાવે, તે કમલ કહ્યું.

રમાખાઈના એમ કહેવાથી કે 'આપણે આ મુજબ પ્રાપ્તિત લેવા વગેરેથી લોકોને દસવાનું કારણ મળે છે ને તેમને તો એવું લીખત કરવાનું જોઈએ છે.' માધવરાવે કહ્યું કે "કોઈ ગમે તેમ જોયે પણ આપણો પક્ષ જેને આપણે કહેતા હોઈએ અને જેમને આપણી સાથે રાખી કામ કરવાનું છે તેમને સારું લોકો તરફથી થોડીક માન હોવું આવડે તેથી શું થયું ?"

ઉપાસના સારી કઈ ?

૦ પ્રાર્થના સમાજમાં—મુંબઈમાં હાઈકોર્ટના જજ તરીકે નીમણુક થયા બાદ-જારે માધવરાવની ઉપાસના હોય ત્યારે રમાખાઈ જરૂર જતાં. ઉપાસના થઈ રહ્યાં બાદ ગાંડીમાં તેણે સારું માધવરાવ પૂછતા, ઉપાસના રહેલી હોય તો રમાખાઈ બહુ બરાબર કંઈ બતાવતા. આથી માધવરાવ કહેતા કે ત્યારે તો આજે મારી ઉપાસના સારી થઈ એમ લાગે છે કારણ કે ઉપાસના સંબંધી એ એવો નિયમ કર્યો છે કે તને ન સમજાય તે ઉપાસના સારી અને સમજાય તે ખરાબ—દુર્બોધિ !

પહેલી મરજી—'રીડર' માથું.

ઇ. સ. ૧૯૬૩માં મુંબઈની હાઈકોર્ટના જજ થયા પછી ઇ. સ. ૧૯૬૬—૬૭ના વર્ષમાં મુંબઈમાં ત્યારે પહેલા પ્લેગ શરૂ થયો ત્યારે એમનાં ઘરનાં ત્રણ ચાર માણસો તેમાં સપડાઈ મૃત્યુવશ થયાં હતાં. તેમાં એક કારીનાથ કરીને રાનડેના કુટુંબનો દરનો સગો મી. (હવે જસ્ટીસ થયેલા) રાનડેના 'રીડર' હતો. આ હંગામો વાંચન લેખનમાં બહુ દુશ્વર હતો તેમજ એકી બેકે પાંચ પાંચ ૭ ૭ કલાક સુધી કંટાળ્યા વગર કામ કરતો; પરંતુ સ્ત્રી વર્તણૂક બહુ ઉદ્વેગ હતી અને એ બહુ બેપરવા માણસ હતો. માત્ર રાનડે પર એમની નિઃસીમ લાક્ષિત હતી. તેમના શિવાય એના પર હુકમ કરવાનો ખીલ કોઈને હક નથી એમ તે માનતો. આટલું જતાં કામકાજમાં હોશિયાર હોવાથી રાનડે તેના પર બહુ પ્રેમ રાખતા. એ કદાચ રમાખાઈ પણ કોઈ વખતે તેની વિરૂધ્ધ ટીકા કરતાં તો માધવરાવ કહેતા કે તે હજી નાશાન છે; એના જોડવાનો તે એટલો ગુસ્સો શો લાવવો ? તેને કામ પડે છે. તેથી જોડતો હશે; ગુસ્સો થતો હશે; પણ તે તરફ દુર્લક્ષ કરવું જોઈએ છે. કામ કરનારાં માણસો ધણ ખરાં બહુ ગરમ રચનાવાળા અને એકી હોય છે ! બેકે પતિપત્ની પોતાનાં માણસોની તપાસ સારું જાતે હોસ્પિટલમાં જતાં, અને સૂચનાઓ આપતાં. કારીનાથ પણ લાવખસે પ્લેગ હોસ્પિટલમાં હતા. તે બહુ લવરો અને ઉઘીને દોડદોડી કરતો તેથી તેને બાધી દેવામાં આવ્યો હતો. તેની ખરાબ કાઢવા રમાખાઈ ત્યારે હોસ્પિટલના ડાક્ટર સાથે આવ્યાં અને તેને કહ્યું કે મી. રાનડે પણ સાંજે આવશે ત્યારે તો તેના આનંદની અવધિ થઈ અને ડાક્ટરને ઉઠેથી તે કહેવા લાગ્યો:—

Look ! At my master; how kind he is specially to me. He has sent his own wife to see me, in this Plague Hospital. Besides, he is coming personally to see me. He would have come even yesterday, but busy as he is gets no time, you know. He is always busy in the day and night, till he gets fast asleep. I am his reader, you know. I read so many hours a day, I never sit still. But you have made me prisoner, don't you know

who I am ? I am Justice Ranade's reader. He will never do without me. I am his private secretary. Don't you know whose man I am ? Will he like if I sit still doing nothing ? I must get up and attend my work. I shall not listen to any body.

આ પ્રમાણે પુષ્કળ-સંખ્યે, એને તા. ૧૦૫ દીર્ઘી હતો. રમાબાઈએ માધવરાવ જમવા બેઠા તે વખતે આ વાત તેમને કહી તેથી તે આગળ જમી શક્યા નહીં અને આંખે ક્રમાંસુ આવ્યાં. તેમણે કહ્યું કે આ “ આ છોકરો બહુ સારો છે અને બહુજ કામનો છે. આંવા છોકરાઓ બહુ થોડાજ મળી આવે છે ” કાશીનાથ ત્રિવેદી એમ શરણ થયો.

નળીથી શું તપાસશો ?

એક વખતે ન્યારે વિત્રાંતિ સાડે સર્વેએ મહાજળેશ્વર જવા વિચાર કર્યો અને ત્યાં ગયા ત્યારે તેમની સાથે વિહુકાકા પણ હતા.

તપાસણીથી તે બહુ કંટાળતા અને ઉંઝરે બહુ વૃદ્ધ હતા. ભક્ત પણ સુસ્ત હતા. તપાસવામાં એક ડાકટર હતો તે સભ્ય અને પૂજ્ય હતા. ડાકટરે ‘ચરમામીટર કાઢાને સામે ધ્યું’. કાઢાએ કહ્યું કે “ આ નળીથી તમે શું સમજી શકશો ? મારું આયુષ્ય કેટલું છે તે દહી શકશો ? તમે પેટીવા ચાકર ! મને તાવ આવ્યો છે કે નહીં એટલુંજ તમારું જીવાનું છે. જુઓ તો પછી ! ” એમ કહી કાઢાએ ડાકટરનું કંડું મજબૂત પકડ્યું. પણ ડાકટર સભ્ય હોવાથી તેણે હસી તેમને કહ્યું કે “ છોકરો બાપુ અમારો દાધા; તમને તાવ બાવ કંઈ નથી અમારાથી બસવાન છે ” વીહુકાકાએ આથી દાધા છોડ્યો હતો.

વિહુ કાકા.

માધવરાવને ગાડાંમાંથી પડી જતાં ઉપાડી લાવનાર આજ વિહુકાકાના પરિચયથી આપણે રહિત નથી, એક વખતે તે ન્યારે નોકરીએ હતા ત્યારે સાહેબે એવો ઠરાવ બહાર પાડ્યો કે જેમને નોકરી કરતાં પચીસ વર્ષ યથા ગયાં હોય તેમણે પેન્શન લેવું અને તેમની જગ્યા પર ખીન નવા માણસ રાખવા. ભોગભોગે વિહુ કાકાનું પણ નામ તેમાં હતું. વિહુકાકાને આ વાતની ખબર પડતાં બહુ ગુસ્સે થયા અને ખીજે દિને સવારે ઉઠતાં વેંતળ સાહેબના બંગલાનો રસ્તો લીધો, અને બહાર ઉભા રહ્યા. આઠ સાડા આઠ વાગે સાહેબ ફરવા જવા બહાર નિકળ્યા ત્યારે વિહુકાકાએ રામરામ કહ્યું. સાહેબે “ કાણ ? ” પૂછતાં જવાબ મળ્યો કે હું-વિહુ-બાબાજી રાનાડે-અમુક કચેરીમાં નોકરી છું “ તમારે શું કામ છે ? હું હમણાં બહાર જઈ છું. વળી કાંઈ વખતે આવીને મળજો. ” એમ સાહેબે કહ્યું. મારું બંગલે આવવા જેવું કામ નથી અને આપને કંઈ કહેવું, પણ નથી. માત્ર આપ બે મીનીટ છો ત્યાંજ ઉભા રહો કે અસ. આમ કહી વિહુકાકાએ કાંઠો માર્યો અને અંગરખાની બાંધ ઉપર ચઢાવી રસ્તાની પેલી ખાંજી ચાર બળદ એથી ચાકે તેવું એક પંથરનું રથ પકડ્યું હતું, તેની પાસે જઈ, તેની દાંડી પકડી તેને સાહેબ ઉભા હતા ત્યાં ઘસડી આપ્યું.

સાહેબે આનું કારણ પૂછતાં વિહુકાકાએ કહ્યું કે “ મેં કચેરીમાં સાંભળ્યું છે કે જેમને પચીસ વર્ષ નોકરી કરતાં યથા ગયાં હોય તે માણસો અસકત થઈ ગયેલા હોવાથી તેમને

પેન્શન પર મોકલવા અરજી કરનાર દત્તો પણ એમ મારી ગરીબની દાદ ક્યાં લાગત ? એખિ અર્થ કરવાની ભાંગવડમાં ન પડતાં મેં આ સમક્ષ અરજી કરી છે. અચૂતપંજા સારું પેન્શન આપનાર હો તો આ રૂા સાહેબે પોતે ખેતી ભેડું, એટલે ખાત્રી થશે. ” આમ ક વિઠ્ઠલકાકા રસ્તે પડ્યા. બીજા દિને પેન્શનરનાં નામોની યાદીમાંથી વિઠ્ઠલ આખાં રાનાડેનું નામો આપું કરવામાં આવ્યું.

દરાખતો શોખ.

રાનાડેને દ્રાક્ષ-દરાખ-બહુ લાવતી અને ઘણે દિવસે એક દિને બેઠાએ તેવી કાળી દ્રાક્ષ મળી હતી. આથી મુખ શુદ્ધિ સારૂ દર બારે દ્રાખ રમ્યામાંથી એક રકાખીમાં લાવી મેલી. પાંચ છ દરાખ ખાઈ માથવરાવે ખાકીની તેવીજ રાખી મેલવાથી રમાખાઈએ તેડું કારણ પૂછી ખાકીની ખાઈ જવા આવ્યું કયો આથી માથવરાવે કહ્યું. “ તારો રમખાવ રમકારક છે, પુષ્કળ ખાવું, પુષ્કળ પીવું એમ તને લાગે છે પણ તેમ કરવાથી જીવ કદીયે તુટ ન. યાં ઉમ્મદી લાલસા માત્ર વધે છે. આ હું મારે સારજ કહેતો નથી પણ દરેક માણસે યોગ્ય નિયમ આ સંબંધી રાખવા પથાર્ય છે. ખાવામાં પણ એકાદ વસ્તુ એમને બહુ લાવતી છતાં કદી પણ નિયમ કરતાં વધુ ખાતા નહીં.

છ માસની છેલ્લી રજા

માથવરાવની તખીયત નાદુરસ્ત રહેવાથી છ મહિનાની રજા લઈ બાદ પેન્શન લેવા વિચાર કરેલો; પણ પ્રથમ રમાખાઈને પૂછી લીધું કે તેટલા પૈસામાં મુંબઈ અને પુનાનો અર્થ આશી કે કેમ ? રમાખાઈએ હા કહી. એક ઘર મુંબઈમાં ખરીદવા ઇચ્છા બતાવી કે નેથી દરમાસે રૂ. ૩૦૦-૩૫૦ લાડાનાં બચે. રજા મંજુર થવાથી રમાખાઈને કહ્યું કે “ હવે આપણી તહેનાતમાં જે આપણને અને સીપાઈ છે તેમને કંઈક આપી આને કાટમાં જઈ દાખર થવાયું કહેજે. રજા લીધા પછી સરકારી સિપાઈ આપણી તહેનાતમાં ન બેઠાએ. ”

અંત.

રમાખાઈએ ડાક્ટરને બહુ વૈદ્યની દવા લેવા કહ્યું પણ માથવરાવે કહ્યું કે “ નાથ સરખા છે. આપણાં ચિત્તચાંતિ સારૂ એ બધું છે, બાકી એમાં કંઈ નહીં. ” કારણકે માથવરાવને પોતાને વિશે હવે આશા નહોતી. બંગલાવાળાને ખાલી કરવાની નોટીસ આપી અને ગાડી ઘોડા વગેરે પુને મોકલી દેવા ફરમાવ્યું. રમાખાઈએ કહ્યું કે છ મહિના સારૂ આ બધું શા સારૂ વીખી નાંખવું ? બે ત્રણવાર માથવરાવે જવાજ દીધા નહીં પણ પછી બ્યારે રમાખાઈએ વધુ હક કરી પૂછ્યું ત્યારે કહ્યું કે, માથુસે બોલાવું નહીં એવો જો નેમ ધાર્યો હોય તો પણ તમે તેને ત્રાસ દઈ બોલાવો છો. સમજી ચક્ર ગાંડા કેમ થયું ? હું ને કંઈ કહું તે મુજબ ગુપ્તગુપ્ત કરવાનું છોડી ઉમ્મદાં બચતુંજ વારંવાર પૂછવા કરવું એ શું ? મારી પ્રતિ તમને દેખાતી નથી કે ? આ રજા પૂરી થવા પછી હું પાછો આવીશ એમ તમને લાગે છે કે ?

રાનાડેને વાચનને બહુ શોખ હતો અને મરતાં સુધી કામ કરતાં કરતાંજ મરવું વધુ સારું છે એમ તે માનતા. પણ ડાક્ટરે કોઈપણ પ્રકારનો શ્રમ લેવા ના પાડેલી. આથી માથવરાવે કહ્યું કે “ હાથે કાંઈ પણ ન કરતાં માત્ર પડી રહી નિરર્થક આપણાં ગુમાવવાનો વખત આવે તેમ કરતાં તે આજ જ પૂરું થાય તે બદલ છે. ” આમ કરી એ

મેટા સુસ્કરિ નાખ્યા અને બધાનું ભોજન થયું કે નહીં તેની પૂછપરછ કરી કહ્યું "ઉઠો રે તમે, હવે મારું જી થયું છે."

આ મુજબ એક નરસનનો આ કાની દુનિયામાંથી ઇ. સ. ૧૯૦૧ના જાનવારીની ૧૬ મી તારીખે લોપ થયો.

જીવોએ રમાયાઈના દાખલો ખાસ લેવા લાગ્યો છે, કે આટલો પૈસો છતાં તે - મોરે, પીરસતાં, રાંધતાં, અને કપડાં પહેરાવતાં ઉતારાવતાં એટલુંજ નહીં પણ જોડા પણ તેજ પોતાને હાથે—આટલા નોકર છતાં ઉતારતાં. રોજ રાત્રીએ થી પણ માધવરાવને તળીયે તેજ ચોગતાં.

શું સંસ્કરતાં આલ્સ ચરિત્રામાંનું આ એક નથી? માટે દિંદા! અમ ગરીબ, નિરાધાર, દુઃખી પુત્રોપર કૃપા કરી આવાં યોગ્યક કુપત્રો સંસ્કરતાં ખરા સુબનો નમુનો બતાવવા સાર મોકલી આપ, કે જેનો દરેક વિષય—પછી તે ધાર્મિક હો, સામાજિક હો કે રાજકીય હો—ની સાથે સંબંધ હોઈ નિઃસ્વાર્થપણે સ્વતંત્રતાથી બેધડક કામ સરખો કરી શકે. આશા અમર છે!!!

જગતમાં થયેલી કેટલીક નવીન, મનન કરવા યોગ્ય સાંસારિક સુધારણાઓ.

ચીનમાં સપાંટે સુધારાઓ—ચીનમાં ૪૦ વર્ષની વય સુધી મૂંછ રખાવવાની મનાઈ હતી!—તેમને ઉગતીજ નથી એમ આપણાંમાંના ઘણા કારતા હતા! પરંતુ હવે રાજ્ય શક્તિ થતાં લોકો તે રખાવતા થયા છે! વળી જગત સાથે એકરસ થવા સગવડ સારી ચીનાઈ ગિલાળી જે ફેશનવારીની મધ્યમાં આવે છે તે ૧ લી જાનવારીથી પ્રારંભ કરવાની છે. સુન આટ—સેને તારથી ચીન દેશને આઝાદ કરવાથી તેનો અમલ થયો છે! પિનચાઈ પેટે દીવાળીમાં ફટાકડા ફોડવાનો ધારો પણ આ દેશમાં ચીનથીજ આવેલો લાગે છે, કારણ કે "ચીન" પ્રવાસ "નાં વર્તાવમાં બાથુ રામલાલ સકરિ કહે છે કે આ વખતે ચીનમાં જે બંધકર માણસમાં ફટાકડા ભેસંતે વર્ષે પુટતા તે મોટે ભાગે નીકળી ગયા છે. લગ્નમાં પણ ફટાકડા લખ્યા બંધકર અવાજ કરીને કાનને ચીરાડ પાડવાનું સુઝ બનેલા ચીનાઓએ બંધ કીધું છે. અમાં નગરાથી ધરો દલાવવાનું પણ છોડી દીધું છે. પૂર્વે દાપ મેળવીને નમન કરતા તેને હે હવે સાહેબસરી ટોપી પહેરીને તે કાઢીને સલામ કરવાનું આશુ થયું છે! પરંતુ રાજ્યમાં પધર તો હલુ ધણજ છે!

અમેરીકોમાં ફરજિયાત સ્વયંધર!—આ દેશમાં સ્વયંધરનું નામ લેતાં સંસ્કૃત પાટી તરી પડે છે. બીચારા જાણીને હેતક ખાશે કે, સ્વયંધર ઉપર પણ નવો સરકારી સ્વયંધર નાઇટક રોટસમાંના 'ઇડીવાના રોટ' માં ૧૯૦૫ ની સાલથી ફરજિયાત છે. આ દેશમાં, ખેડે માકડું વગગાડી યજ્ઞ-મારા બાપ કરવામાં આવે છે તે કયા અને ઉત્તર રોટમાં લગ્ન

કરવા ઇચ્છતાં આ પુરુષને, તેઓ શારીરિક રીતે યોગ્ય છે, એ મતઢખનું પરણતી પહેલાં લા-
ઇએન્સ' લેવું પડે છે ! તે ક્યાં ? દુર્જલ મનના, દેહ-વગેરે રોગથી પીડાતા, ગોઠા, મેપુસ,
રોગી પ્રજા થાય એવા એવી રોગવાળા આ પુરુષને લગ્નનો પરવાનો આપવામાં આરતો નથી
એટલું જ નહીં પણ બાવિ દુરુખનું કિયતિ પ્રમાણે પોપણ કરવા જે અસંમર્થ હોય તેને પણ પરણવા
દેવામાં આવતો નથી. અર્થાત તે દેશમાં સ્વયંવર પણ સરકારી આગેવાનોમાં યોગ્ય છે ! એ દેશ-
માં ૬૬૦૫ નાગ સાગ્રમાં જે બીજાં, ચાદગર કાપડો પસાર કરવામાં આવ્યો હતો તે એ છે કે,
“ કેદમાં પડેલા જે ગુનેગારો એવા દુષ્ટ એવી રોગથી, પીડાતા હોય કે જ્યાં તેમનાં રંગ કે
વીરથી ઉત્પન્ન પ્રજાને તે રોગ આંધિ ઉતરે અને તે લાવિ પ્રજા બારે કેપ યદ પડે તો તે
આ પુરુષના ગુણો પર તેમની સમ્મતિ વિના પણ એવા સત્ત્વ પ્રયોગ કરવા કે જ્યાં તેમને
પ્રજા ઉત્પન્ન થઇ શકે નહીં, અત્યાર સુધીમાં એવી રીતે ૭૦૦ શત્રુ પ્રયોગે યદ ચુક્યા છે. એ
કે દેખીતી રીતે આ વિષય ઘણુંત અને અસભ્ય લાગે છે પરંતુ પરિણામ જોતાં તેની ઉત્તમતા
વિશે એ મત હોઇ શકે નહીં, આ વ્યાવહારિક પ્રત્યક્ષતાશાસ્ત્ર (યુઝનીકસ) છે.

પંચાવલોકન.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીનો સન ૧૯૧૧ ની સાલનો રીપોર્ટ:—૪૦ સ.
૧૮૪૮ માં પરલોકવાસી એજેક્ટાઈડર કિન્લોક ૧૧૦૨૧ ગુજરાતી લાયા તથા ફેબ્રુઆરી ઉત્તે-
બન આપવા માટે સ્થાપન કરેલી આ સોસાયટીનો રીપોર્ટ અમને સોક્સી આપવામાં આવ્યો
છે, જેની ઉપકાર કાચે પહેલ્ય રીડીંગીયે હોએ. સોસાયટી આ મુજબ આજે લગભગ ૬૩
વર્ષની છે, એકા વખતે રૂ. ૫૦૭ આપી યથેતા એના હાંદગી પર્વતનાં સભાસદોમાં ૧૩
પુરોહીત, ૨૦ દેશીઓ, ૪૦૦ ને આસરે પુરુષ મેંબરો, અને ૧૪૩ સ્ત્રી મેંબરોનાં નામે
નમ્મે પડે છે. આ મુજબ સોસાયટીના હાંદગી પર્વતના સભાસદો લગભગ ૬૦૦ જેટલા છે.
ઉપરાંત રજીસ્ટર યથેતી સાર્વજનિક લાઇબ્રેરીઓની સંખ્યા ૧૨૫ ઉપરની છે; તેમની તરફથી
તથા બીજી રીતે આ રીપોર્ટવાળા વર્ષમાં સોસાયટીને કુલ આવક રૂ. ૨૮૨૦૩-૨-૧૧ ની
અને ખર્ચ રૂ. ૨૪૨૮૩-૨-૩ તું થયું છે. આ મુજબ સોસાયટીને ચોખ્ખો નફો રીપોર્ટવાળા
વર્ષમાં રૂ. ૩૯૨૦-૦-૮ તો થયો છે.

સોસાયટીને દરતક જુદાં જુદાં રૂ. ૨૩૧૬૨૬-૦-૦ નાં ૮૨ ફૂડો છે, એ ઉપરાંત
સોસાયટીની પોતાની કુલ મિલકત રૂ. ૧૭૦૩૭૦-૭-૨ ની છે.

આમાં વર્ષમાં સોસાયટીએ નીચેનાં નવાં ૭ પુસ્તકો ખપાવી તેવાર કરાવ્યાં છે:—
સાહીના સાહિત્યનું હિન્દુસ્તાન (જેને વિશે આગલી ચર્ચોથી અંગ્રાંસ વાંચકો મજૂ કરી જ-
ણકાર દરેજ !) ક્તા, ગા. રા. રાવાઝખ પીનાંનરદાસ દાસરા, બાર-એટ-લો; પુરોપમાં
બુદ્ધિસ્યાતંત્ર—દુર્ગાદાસ પ્રાણહનભાઈ રાવળ, બી. એ; રાહુનશાહાંબાતુ મેરી—મજી
લાલ છાત્રામ ભટ્ટ; વિક્રમાદિત્ય ચરિત્ર—વલ્લભજી હરિદાસ આચાર્ય; ગુજરાતી ટાપ-

સ્વરવિભાગ; ગુ. ૧૦ ૧૦ સો. અને અગ્રિય રીયાસત—અપકલામ લાક્ષણિક, મહેતા, બી. એ. એન. એમ. બી.

રા. રા. દેરાસરીને તેમજ રા. રા. દુર્ગાચંદરને દરેકને રૂ. ૪૦૦ તુલે રા. રા. ૧૦૦૦૦ આ. ને રૂ. ૧૦૦ ૫ તુલે, રા. રા. મંજિવાલ જ. ને રૂ. ૫૦૦ તુલે, અને રા. રા. અપકલામને રૂ. ૨૦૦૦ તુલે પારિતોષક આપવામાં આવ્યું છે.

સોસાઈટીએ આ ૭ પુસ્તક જાહેરમાં અને સાતની તપી આશ્રિત કાઢાવી છે. તેમજ રૂ. ૨૪૧ ૫ ની કૌમતનાં ૧૬ પુસ્તકોની, કાઈની ૪-૫ તો કાઢાવી (વધારેમાં વધારે આગમીત નામની ૦) — વોળી ચોપડીની ૧૦૦ નકલ બાદ કરતાં ૨૫ નકલ ખરીદ કરી છે. એ ઉપરાંત રૂ. ૧૬ પુસ્તકો રચનાવાના કમીટીએ દરેક કર્યો છે. નીચેનાં ૭ પુસ્તકો આ વર્ષે તૈયાર થશે:—નામદાર શહેનશાહ નવોજીતુ જીવનચરિત્ર, એસિસ્ટન્ટલ કુત નીતિશાસ્ત્ર; અગ્રિય હિંદુસ્તાનના આર્થિક ઇતિહાસ—ભાગ ૨; લેન્ડારના કાલ્પનિક સંવાદો—ભાગ ૨; સાંભાળે એવાનાં સન્માર્ગ; અને અકબર.

સોસાઈટી તરફથી પ્રકટ થતાં માસિક પત્ર “બુદ્ધિ પ્રકાશ” ની ૧૩૦૦ નકલ જ. પાપ છે. જેમાંથી લાઈસેન્સ મેળવે, તથા રજીસ્ટર્ડ લાયબ્રેરીઓને ૬૫૬, પ્રાંતિકોને ૫૪૫, બંદ લાખાં ૫૪, તથા લેખકોને ૧૦ મળી કુલે ૧૨૬૪ નકલો દર માસે સંદેશમાં વહેંચાય છે. શુદ્ધિ પ્રકાશમાં આવના લેખો વગેરે તપાસવા માટે નીચેના ૭ પ્રકરણોની એક કમીટી નીમાઈ છે:—રા. બા. રમજીલાલ મલીપતરામ, રા. રા. આનંદશંકર બાપુભાઈ કુત, કેશવભાઈ દરેકરાય કુત, કૃષ્ણરાય ભોળાનાથ, રેવાશંકર અંબારામ અને રા. બ. કમળાશંકર બાપુશંકર ત્રિવેદી. સોસાઈટીની લાઈબ્રેરીમાં લખેલાં તથા જાહેરાત ૫૮૫૦ પુસ્તકો રૂ. ૭૫૨૩-૭-૩ ની કૌમતનાં છે. સોસાઈટીના કુલ લગભગ ૬૦૦૦ પુસ્તકોમાંથી માત્ર ૨૦૦ પુસ્તકો લાઈસેન્સ મેળવેલાં મળેલાં વાળ્યાં છે. સોસાઈટી પેલાની હસ્તક્રમાંનાં હસ્તલિખિત પુસ્તકોની વર્ણુલિખિત ફેરીમ (ફેરિયા) જલદીજ બહાર પાડનાર છે. એટલુંજ નહીં પણ ગુજરાતી ભાષામાં આગમિત સુધી પ્રકટ થયેલાં તમામ પુસ્તકોની એક ડિરેક્ટરી કરાવું પણ તેણે આરંભ્યું છે અને તે કામ ઇ. સ. ૧૮૬૮ સુધી આવી પહોંચ્યું છે. સોસાઈટીના લાઈસેન્સ મેળવેલાં “બુદ્ધિ પ્રકાશ” ઉપરાંત રૂ. ૧૫ ની કૌમતનાં સોસાઈટી તરફથી પ્રકટ થતાં દરેક પુસ્તકની એક નકલ મફત તથા તેથી વધુ કૌમતનાં પુસ્તકો રૂ. ૫ એક જાહેર પૂરાં પાડવામાં આવે છે.

અમે આ રીપોર્ટમાંની સ્ત્રી-સંખ્યા (લાઈસેન્સ મેળવેલાં) જેટલી જુદી થયા છીએ: કારણકે એમાં દરેક કૌમતી સ્ત્રીઓનાં નામો નજરે પડે છે એટલુંજ નહિ પણ વસતિવાસના જોડા આપવા “શીનાયદારના રીઝવત ગોરવાળી શ્રી ૧૦૮ શ્રીમદ્ ગિરધારીજ મહારાજનાં જોડાં વડુજ ગોરવાળીની શ્રી મહાદેવજી વડુજ મહાદેવજી”નું મુખ્યત્વે નામ પણ નજરે પડે છે.

આમલું જતાં અમારે દિગમીરી સાથે જણાવવું પડશે કે દાનદો રૂપિયાનાં રૂ. ૩૦૫૫ની આ સોસાઈટીએ જેટલું વ્યાવહારિક કાર્ય કર્યું છે એટલું તેટલું કર્યું નથી. આખા વર્ષમાં જગે છે પુસ્તકો પ્રકટ કર્યાં. તે દિસાએ ગુજરે સાદતની સોસાઈટી એકજ ગાળની ઝડપે. કામ કરે છે એમ કહીશું તો જોડું કહેવાશે નહીં. વધારે પુસ્તકો પ્રકટ કરતાં સાદ કાચ પ્રથમ પુસ્તકમાંથી

કેઈ પૈસા કાઢવા પડે પણ તેના વિકલ્પથી તે પાછા નફા સાથે વસૂલ થઈ શકે. સ્વર નિરાશની એક નકલ અમને મોકલાવવામાં આવી છે જેથી તેમાં લીધેલી મહેનત સફલ થઈ જણાય છે. એના વખતે રૂ. ૫૦૭ આપી સોસાઈટીના લાભક મેંબર થવા અમે વાંચકાને આગ્રહ કરીશું અને સોસાઈટી જલદી જલદી વધુ કામ કરતી યામ એવી અમે ઇચ્છા રાખીશું.

ફાનિયેરી ગીતા:—આ પુસ્તક સમાલોચનાર્થે અમારા ટ્રબલ ઉપર બધા દિવસથી આશીને પડેલું છે, પણ તેની સમાલોચના સમયાભાવને લીધે અમે લાઇ શક્યા નથી. આવતા અંકમાં અમે એ પુસ્તકની સમાલોચના પ્રકટ કરીશું. M. M. J.

The Chart of Natural Orders in Botany, for B. A. B. Sc. and B. Ag. Students:—વાનસ્પતિક વિદ્યાના આ નામનો એક નકશો અમને અવલોકનાર્થે અંગ્રેની લીક્સન કોલેજના એક વિદ્યાર્થી-રા. રા. મણીલાલ કે. દેસાઈ બી. એ. તરફથી અવલોકનાર્થે મળ્યો છે; જેની પહેાચ સ્વીકારતાં અમને આનંદ થાય છે. બહુજ ધ્યાનપૂર્વક એ નકશાની તપાસ કરતાં અમને જણાય છે કે એ તૈયાર કરતાં રા. રા. મણીલાલને બહુજ શ્રમ પડ્યો હશે. ખૂબી તો એ છે કે વાનસ્પતિક-વિદ્યાની પરિક્ષાને સારૂ જેટલું જાણુલું જોઈએ તેટલું સંપૂર્ણ, જેમ અને તેમ ટુંકમાં, એ નકશામાં ગ્રાહ્યતામાં આવ્યું છે. દરેક બાબતનું પૃથક્કરણ કરી, તેને યોગ્ય સ્થાને મેલી, તેનું વર્ણન નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે અને દેવનાગરી બ્રહ્મ-લેખમાં દરેક પદાર્થના દેહી નામે પણ આપવામાં આવ્યાં છે. આ નકશા પ્રકટ કરી મી. દેસાઈને વિદ્યાર્થીઓના બહુ મહેનત બચાવી તેમને પોતાના આભારી કર્યાં છે. અમારા ધારવા મુજબ વિદ્યાર્થીઓના હાથમાં આ નકશો મેલતાં પોતાની પરીક્ષાની તૈયારી કરવા સારનાં બધાં સાધનો તેમને આપાંથી મળી શકશે. અને એ વિષય તેમને રમત જેવો રહેલો થઈ પડશે અને જણાવવાને બહુજ ખુશી છીએ કે, મી. દેસાઈએ ઘણી મહેનત લઈ બનાવેલો આ નકશો બહુ ઉપયોગી છે અને આરા રાખીએ છીએ કે એ પરીક્ષાના વિદ્યાર્થીઓ એને ઉપયોગમાં લઈ લાભ ઉઠાવશે. કીમત ચાર આના પણ વધારે નથી.

પ્રા. એ. વી. ખોટ, બી. એ., બી. એસ-સી.

અંદ્રપ્રકાશ:—સુરત ખાતેથી પ્રકટ થતા આ માસિકના છઠા પુસ્તકનો પ્રથમ ખાંડ અંક અમને અવલોકનાર્થે મોકલી આપવામાં આવ્યો છે. માસિકના લેખો તથા કવિતાઓ તરફ નેતાં તે એકંદરે સારાં લાગે છે. છપાઇ તેમજ કાગળ પંજુ સુંદર છે. આ અંકમાં " નિર્ભાંગી કુસુમ " નામની એક વાર્તા ચાલુ કરવામાં આવી છે. વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટે સાથે રૂ. ૧૧ પણ બહુ વધારે નથી. તંત્રી અને પ્રકાશક, રા. પ્રભુરાજ નરસીરામ બ્રહ્મ બચવન્ધાપક રા. પૂજાલાલ નંદવણ હકર.

પેમીલા!

(એક અદ્ભુત પરંતુ સત્ય ઐતિહાસિક વાર્તા.)

જે કોઇ મોન્ટમાર્ટીના કબરસ્તાનમાંથી પસાર થાય છે તેના લેવામાં એક નાની દેવડી આવે છે જેના ઉપર " Pamela " " પેમીલા " રાખે કોતરેલો છે. આ કબરસ્તાનમાં મોટે ભાગે સર્વ સ્મરણસ્થાનો ભૂલ્યા છે. આ નાની દેવડી પર " પેમીલા " સિવાય બીજું કંઇ ચિન્હ તેમજ તારીખ નથી કે જેથી તે કોની દેવડી છે તે કહેવું અશક્ય થઈ પડે છે. આજ કમરૂથી હાનરે મનુષ્યના દૃષ્ટિમાં ઉદ્ભવેલા " પેમીલા કોણ ? " સવાલનો જવાબ મળી શકતો નથી.

આ કબરસ્તાનથી થોડા માઇલ પર આવેલ પેરીસથી થોડે દુર આવેલાં ફ્રાન્સના લુઈનામી-મહા-રાજાએનાં રાજ્યવનતાં સ્થળ વસેરેલનાં ભવ્ય ચિત્રાલયમાં એક ધણીજ ખુબ સુરત અને નીમ્લક " લા-લેકન ઓફ હાર્પ " નામની સીની છબી લેવામાં આવે છે. જાણે કે આ સી ગાયન પ્રાદન રાષ્ટ્રનાં પાનાં ઉચલાવતી હોય તેવી સ્થિતિમાં તે ઉતારવામાં આવી છે. કદાચ ત્યાંના રખડાલને પુછવામાં આવે કે જે મનોહર ચિત્રાર કોનો છે તો તેના જવાબમાં માત્ર " પેમીલા " ઉચ્ચારણ થાય છે. જાણે કે આ રાખ માત્ર તેવું સ્પષ્ટીકરણ હોય ! !

ગાયન વાદન રાષ્ટ્રની ગૌરાંગના અને કબરના સ્મારક ચિન્હની પેમીલા કોણ હતી ? ત્યારે તે પોતાની જુવાનીના પુર બહારમાં, અલિખ્તમાં બાળકોના સાથમાં અને પાછળથી ઇયુકની પુત્રવધુ તરીકે રહેતી હતી ત્યારે આ સવાલનો સતોષકારક જવાબ મળતો નહોતો અને અતિ લગભગ એક સદી બાદ પણ તે સવાલનો જવાબ મળ્યો સુધેલ છે.

« દિવ્ય સાથી આપરો. »

સને ૧૭૭૭ માં ઇયુક ઓફ ચાર્લીસ (પાછળથી ઇયુક ઓફ ચાર્લીઅન્સ) ને જે સ્થળનો પાસેના સંગે થતો તેના બાળકોના બાલ્યુદમાં ઉજાણી માલમ પડતી હતી, કારણ મેડમ ડી નેન્લીસ ને આ બાળકોની સ્ત્રી શિક્ષક હતી તેણે તેઓને કહ્યું હતું કે થોડાજ સમયમાં તેમની રમત ગમતમાં ભાગ લેવાને ઇચ્છીથી એક દિવ્ય સાથી આપરો. આ સાથી બાળકોની આતુરતા વચ્ચે આવી પહોંચ્યો. આ નૂતન આવનાર સાથી અત્યુત્તમ ખુબસુરતીના બહાર રૂપ એક બાળા હતી. વળી વધારે આકર્ષક તો એ હતું કે તે જેવી મનમોહક હતી તેવીજ આનંદી અને તોફાની હતી.

આ ગૌરી કોણ હતી ? અને ક્યાંથી આવી હતી ? આ બંને સવાલોની ચર્ચા થવા લાગી. અમલદારોના મનમાં આ સવાલોએ સ્થાન ક્યું અને તેને માટે ધણી અટકળો બંધાવા લાગી. કેટલાક આ બાળાને મેડમ ડી નેન્લીસની અસ્વીકૃત પુત્રી તરીકે ઓળખાવવા હીમત કરતા હતા. અને તેના પુત્રવામાં કહેતા કે તે તેની પુત્રી હોવાની ખાતરજ તેને અહીં છુપી રીતે લાવવામાં આવી હતી. વળી કેટલાક તો આથી પણ એક પગલું આગળ વધી કહેતા હતા કે આ બાળા ઇયુક ડી ચાર્લીસને " પિતા " સંબોધી બોલાવતી હતી તેમાં સ્થાપના હતો. વળી કેટલાક તો એ બંને અક્ષરોએનું મિશ્રણ કરી ગ્રીન્સ વિચાર બાંધતા હતા કે જો તે બાળા ઇયુકનીજ પુત્રી હોય તો મેડમ તેની માતા હોવી જોઈએ !

પેમીલાનું સ્વરૂપ.

શાહી બાલ્યુદમાં આવેલ આ નૂતન સાથી સંગે મેડમ ડી નેન્લીસ નિખાલસપણે વર્તતી હતી. ત્યારે તેને તે બાળા મઠે પૂછવામાં આવતું હતું ત્યારે તે કહેતી હતી કે ઇયુક પોતાના સંતાનને ઇચ્છીસા બાળક સાથે રમતગમત અને અવધાસાદિમાં ભાગ લેતા લેવાને ખુશી હોવાથી તેને ઇચ્છીથી ફ્રાન્સમાં

લાવવામાં આવી હતી. ડ્યુકની સલાહથી તેના એક કુટુંબી મી. ફોર્સને એક ચામક અને લાયક બાળકની શોધમાં છલકાત મોકલવામાં આવ્યો હતો. મી. ફોર્સને ધણી તપાસ થયા બાદ હેમપશાયરમાં પોતાને મન પસંદ એક બાળક માલમ પડ્યું તે બીનું કોઈ નહીં. મણુ. અણુની વાર્તાની નાચિકા “ પેમીલા ” હતી. જો કે તે સમયે તેની વય પાંચ વર્ષની હતી પણ તે ધણીજ ખુબસુરત હતી. તેનાં મોં ઉપર કુદરતી તેજ અબુકા મારી રહ્યું હતું. તેનાં સોનેરી વાળ અને જુડી આંખો તેનાં રૂપમાં વધારો કરતા હતા. તે એક આસમાનની કદિપત પરી માફક લાગતી હતી. તેણે મોં ઉપર રહેલું હતું.

પેમીલાની માતા.

આ બાળકની માતા જેની સ્થિતિ દયાળુનક હતી તેણે પોતાની સ્થિતિનું આખ્યાન નીચે પ્રમાણે મી. ફોર્સને આપ્યું હતું. “ હું એક ખોન્ટાંબ કુટુંબની પુત્રી છું. મારે નામ મેરી સીગસ છે. હું મી. સીગસની સાથે ખ્યારમાં પડી હતી અને ખ્યારમાં એમે. એટલાં બધાં આંધળાં બંધાં હતાં કે હમે કેહીની પશું પરવા કર્યા વિના દુભાર ધણું કર્યા કરતા હતા. હું મારા ધણી સાથે ન્યુ ક્વિંટલેડ નાસી ગઈ અને ત્યાં અમારાં લગ્ન થયાં. થોડા સમય બાદ મને મારો ધણીથી એક પુત્રી સ્તન પ્રાપ્ત થયું, જેનું ખ્રીસ્તી નામ “નાન્સી” પાડવામાં આવ્યું. ત્યાર બાદ મારો પતિ મરણ પામ્યો. તેથી હું અને મારી પુત્રી છેલ્લેક આપણાં પરંતુ મારો ધણી તેના પિતા તેમજ કુટુંબીઓ સાથે લેટ્સા હેમ્પશાયર તેને વારસાના હક્કમાંથી ખાતલ કર્યો હતો, તેથી તેના સંગ વાહલાઓએ મને દાદ આપી નહીં. આથી મારે મારા પોતાં જ અર્થે કમાવાની ફરજ પડી. હું મારા તેમજ મારી પુત્રીના પેટ પુરતું કમાવા લાગી. ” ન્યારે મી. ફોર્સ આ બાળકને પોતાની સાથે લઈ જતા કચ્છા દરોશી ત્યારે તેની વિધવા માતાએ કહ્યું કે તે પોતાની વહાલી પુત્રી સિવાય રહી શકે તેમ નહોતું. આખરે ધણી સમજાવી બાદ પોતાની પુત્રીના ભલા ખાતર જ તેને પોતાની આંખો આગળથી દૂર લઈ જવાની રત્ન આપી.

મેડમ ડી નેન્લીસે એક સમયે કહ્યું હતું “ ન્યારે મારી લાગણી પેમીલા—જે નામ મેં પોતેજ આપ્યું હતું—તરફ દોવાવા લાગી ત્યારે મને ધાંસતી, લાગી કે રખેને તેની માતા પોતાની પુત્રીને માટે કાપરેસર દાવો કરે! એટલે કે કદાચ પૈસા મેળવવાની લાલચે મને ધમખી આપે, અને તે સમયે મારી સંકેતની બહાર હોય! ન્યારે આ સંક્રમ્મે માત્ર મનમાં રચાતું મેળવ્યું ત્યારે મેં ધણી ખરા છત્રીસ ધારા રાક્ષીઓની સલાહ લીધી. તેઓએ મને સલાહ આપી કે મારે તે બાળકની માતા પાસેથી તેને મારી શિખ્યા તરીકે આપવાનું કબુલ કરાવવું અને તેને તેના બંદલામાં રખાવીની આપવી. આ સલાહ પ્રમાણે મેં કર્યું. અને તેને લગતું એક લખત તૈયાર કરાવી તેના ઉપર સહીઓ કરાવી લીધી. અને તેમાં હોરેનામાં આવ્યું કે ન્યાં સુધી પેમીલા હમ્મર લાયક થાય ત્યાં સુધી મારી પાસે રહે. ” રાક્ષી મહેલના રાક્ષી બાલચંદમાં પેમીલા કવી રીતે આવી તેનું મેડમ ડી નેન્લીસે આ પ્રમાણે સ્પષ્ટીકરણ આપ્યું છે. પરંતુ આનુબાહુત સચોટી પરથી લેહેંને તેના સ્પષ્ટીકરણ પરથી વિશ્વાસ હડી ગયો. જેથી પેમીલા કોઈ અનુભવી બાળક હતી તે માનવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. ખરેખર બાળકની તેના સાથીઓની સાથે સમાવતા તેજ લેહેંની સંકાતનું મુજ કારણ હતું. એક લેખક આ વિષયમાં લખે છે “ જો કોઈ બીજે જોદ માલમ ન પડે તો સામાન્ય દ્રષ્ટિથી પેમીલા ડ્યુકના સંતાનોની બહેન છે તે સ્પષ્ટ માલમ પડે છે. ”

પેમીલા તેના નૂતન અને સુખી સમાજમાં ખરેખર સુખી હતી. પણ તેને બાંહેધર ખબર હતી કે તેના માટે સુખન દુનિયામાં ક્યા પ્રકારની ગરબડ મચી રહી હતી. તેને રાક્ષી દબદબામાં જોઈવામાં આવી હોય તેમ તેને બાસત હતું. તેના સાથીઓ તેને ધણું આહતા હતા. થોડા થોડા લોકો પણ તેને પોતાની જોડાથી તેને ઘણાકવા આહતા હતા. તે ઉપરાંત તેણે ડ્યુક ડી ચારલીસ અને મેડમ ડી નેન્લીસનું હૃદય છતી લીધાં હતાં. મેડમ પોતાના “ જીવનચરિત્ર ” માં નીચે પ્રમાણે લખે છે “ હું તેને (પેમીલા) ધણીજ આહતી હતી. આ ખુબસુરત બાળક ધણીજ આજેજ હતી. તેની આદરશક્તિ કમ હતી. કદાચ આજ કારણથી તેની ખુબ સુસ્તીમાં દિનપ્રતિદિન વધારે થતો હોય તો તે અસાધ્ય નહોતું.

આથી તેની છવતરાફિતમાં વધારો થતો હતો. આ સર્વ તેની કાર્ય વિમુક્તિમાં કારણો હતાં. તે મુંઝરી રવામાં ધનીન આંગણે હતી, જેથી તેના પ્રત્યે સર્વ કોઈ અપ્રતીતી નજરે લેતું હતું. તેની આકૃતિ ઘટનાને માટે પરમાત્માએ બનેલ વસ્તી હીથી હોય તેમ લાગતું હતું. તે સમયમાં તેની જોડી મળતી મુશ્કેલ હતી.”

પ્રત્યેક વર્ષે પેમીલાની જીવનસૂતરીમાં વધારો થતો હતો. જ્યારે તે ૧૬ વર્ષની થઈ ત્યારે તેના પ્રત્યેકમાં આવેલા મનુષ્યોમાંના એકે તેનું વર્ણન નીચે પ્રમાણે આપ્યું હતું. “ પેમીલા દૃઢચેતના આકર્ષક રૂપે લોકચુલ્ક છે. તેના કરતાં વધુ મનમોહક મુંઝરી આસી ભક્તમાં હોય તેમ અને લાગતું નથી તેના દાખલો ને મનુષ્ય કોણી થશે તે ખરેખર સ્વર્ગના મુખનો કોણી બનશે. ” તેની જીવનસૂતરીમાં વખાણ કરેલો થઈ લાગ્યો. લઘુલક્ષણોએ તેના માટે લઘુમાં બહુદુરી દેખાડી તેનું મન છતી લેવાને પ્રયત્ન કર્યો હતો. કવિઓએ તેની મહેરબાની મેજરવા ખાતર કવિતાઓ લેખ્યાં. માંડી હતી. અને ચિત્રકળા વિષયકે બર્લિનની પ્રત્યેની જાણને માટે તેનાં ચિત્રો ચિત્રવા માંડ્યાં હતાં. આવી અચુતમાં મુંઝરીને ચાંદનારાં થઈ મનુષ્યો હોય તે અસંભવિત નથી. જ્યારે જ્યારે તેની પાસે તેના હસ્તની, માગણી થતી હતી ત્યારે ત્યારે તે નાકમાંનાં જાંબળ આપતી હતી. તે પરજુવા કરતાં સ્વતંત્ર મુખી. છંદગી વધારે પડેલ હતી હતી. તે તેણે તે સમયે પરજુવાને છંદગ દર્શાવી હોત તો તે ક્યેસ એન્ડ મોન્ડ પેન્સી-યર થઈ હોત. પણ તેને તેના બર્લિનને માટે કોઈ પણ જાતની લાગણ નહીં હોવાથી તેનું દૃઢ પરજુ-વાને આનંદની કરતું હતું.

ખ્યાર

જેમ પોતાના વિચારમાં દર ધર્મીખરી મુંઝરીઓના વિચારો ફરી નજર છે તેવો રીતે પેમીલાના મહત્ત્વવિચારને ફેરવાર એક મનમોહક ઘાટલો ને લીધેલો મુખનો પુત્ર થતો હતો, તેનું નામો લોકો દાંવડ ફીલ્ડમાં હતું અને જેણે પોતાની હીમત, બહુદુરી, માલોમી અને દેખાવડાપણા માટે નામનાં મેળવી હતી તે ત્યાં આવી પડેલો. એવું કહેવાય છે કે જ્યારે પેમીલા સને ૧૭૨૨ માં ક્રાઈસ્ટ ગ્રાઉ હતી ત્યારે લોકો એકઠાં તેને જોઈ હતી. અને આજ સમયથી બને એક ખીલના ખ્યારમાં પડ્યાં હતાં. અને તેના વર્ગના રીસેમર માસમાં મેડમ ડી લેન્ડીસની મોટી વિશિષ્ટ લગ્ન માંડીને લેખ્યા.

તેમની વચ્ચે થયેલા લગ્ન લેખની નકલ રાત્રેમાંથી મળી આવી છે જેમાં લખેલું છે કે “ લગ્નના માછ યુગ એન્ડ લીન્ડેરના પુત્ર એન્ડર્સ ફીલ્ડચરલ્ડ જેની ‘લગ્ન રેક’ વર્ષની છે તે લડવના રેડનારી પીટીમમ બરફથી અને મેરી સીમ્સની પુત્રી સ્ટ્રેફની ફેરોડીન-એની સીમ્સ ને પેમીલાના નામથી વિખ્યાન છે તેની સાથે લગ્ન માંડીને લેખ્યા છે. ” આ ખત ઉપર એન્ડર્સ ફીલ્ડચરલ્ડ, પેમીલા સીમ્સ, ફીલ્ડ છાણાઈ અને ખીલ્યોની સહી છે.

આથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે પેમીલાનો સાચી જાણદાર માટે અને તેના દક્ષ હોય તેવાજ તેમ જ લગ્ન દેખરાપરની વિખવાની પુત્રી તરીકે કરામાં આવ્યાં હતાં. આ લગ્ન પરથી તેના પિતાનું નામ બરફથી સિદ્ધ થાય છે ને મેડમ ડી લેન્ડીસના હંદેરા પ્રમાણે નથી. કારણ તેણે તેના પિતાનું નામ સીમ્સ આપ્યું હતું.

મન માનનું મુખ-આર દિનનું ચાંદરણું.

લગ્ન થાઈ તે પોતાના પત્ની સાથે આવડેલ ગઈ હતી, જ્યાં તેની છંદગીના પાંચ વર્ષ મુખમાં થતી પ્રત્યે તેણે એક સમયે મેડમ ડી લેન્ડીસને લખ્યું હતું. “ મને છંદગી એક સુંદર સ્વખા, માંડક લાગે છે. અને અને એટલા બધા મુખી છાંયે કે મને કોઈ વખતે (“ શું આ મુખ દંમેસ પડેલો થયો ? ”) આ સવાલ થઈ આવે છે. ” તેના મનને પોતાના લગ્ન જાદ સાદા દિવસને અંતે પોતાની અપાને લખ્યું હતું. “ ન્દાલી માતા ! હું અને મારી સી બને. મારા અગામી ખાતી. ” જ્યાં છાંયે.

આમ વચાનું કારણ માત્ર એ છે કે અમે એટલી સત સુધી નહીંએ છીએ: નેથી. એવાં બહુ મોટાં લોકો છીએ. અને અમે એટલા બધાં આનંદમાં અમારા સમયગાળીએ છીએ કે અમે ક્યાં છીએ અને કેટલો સમય બચે તેનું બાન બાગ્યેજ થાય છે. ઉપ્પીન સહેરે અમને ઘણું જ મુદ્દર લાગે છે. અને નાચ. પાઈએ પણ ધાળીજ થાય છે. તે સપળા પ્રસંગે અમે જઈએ છીએ કારણ કે મારી સીને તેને પહોંચ રંગ લાગેલો છે. તે એવી તો સારી રીતે નાચે છે કે માતાજી! આપ જુઓ તો હર્ષ થેલાં થઈ ગયા વિના રહેા નહીં. અને દરેક મનુષ્ય મારી પત્નીને ચાહે છે અને સર્વ તેની સાથે સારી રીતે વર્તે છે." બીજા માસમાં ઉપ્પીન પાસે આવેલા એક દોડધી તેણે પોતાની માતાને ફરીથી એક પત્ર લખ્યો હતો. "હું અને મારી પત્ની મત રાત્રે અત્રે રહેવા મઠે આવ્યા છીએ. આને સવારથી હમે સુખ રૂપ આનંદમાં દિવસો ગાળવા રાત્રે કર્યા છે. અમારા દિવાનખાનાની બારીએ પાસેના બવ્ય બાગમાં ખરે છે. ન્યાંથી પક્ષીઓના મધુર અવાજ સાંભળવાનો અને સુગંધિદાર પુષ્પોની સુગંધિનો અત્યુત્તમ લડાવો મળે છે. અત્રેજા બવ્ય દેખાવ નેહ અને અન્યથા ચઢએ છીએ. રસ્તાની અંદર દરેક છાંડવાને સારી રીતે પાણી પાવામાં આવે છે નેથી તેની પુખ્તસુતીમાં વધારો લાગે છે. અમારા ઓરડાનું બારણું ખુલ્લું મુકવાથી ઓરડા સુગંધિદાર. દવાથી બહેક બહેક થઈ રહે છે. આ પત્ર લખતી સમયે પેમીલા તેની અમેરિકન જેકેટ ઝૂંધી રહી છે, તો પણ આખને ધણીજ અડાચ છે. અને અમે શુર્ણાનંદમાં રમીએ છીએ."

સી કરતાં પણ દેશ વધી.

પણ આ સાંતિના દિવસોનો અંત નહીં! લાગતો હતો. પેમીલા કે જેણે આડું સુખ ભોગ્યું હતું તે તેનાજ ધારવા મુજબ સર્વદા ટકતું મુશ્કેલ હતું. લોર્ડ એડવર્ડ ને પોતાની સીને પોતાના દેશ કરતાં વધારે માનતો હતો તે આ સુખી છાંદશીમાંથી રાજ કારસ્થાનનો ભોળો બનવા લાગ્યો. તેણે "આઈ મેન રોસાપ્પી" ના નેતા તરીકે કાર્ય કરવા માંડ્યું. તેને કાન્સને ચઢાઈ લાવવાની ગોડવલુ કર મેતિનિધિ બનાવવામાં આવ્યો. તેમની આ ગોડવલુ ઉધારી પડી. તેથી બળવાખોર મંડળના નેતા જે પકડવાનો હુકમ બહાર પાડવામાં આવ્યો. લોર્ડ એડવર્ડને આ હુકમની બાતમી મળવાંજ તે ગયા અને એક છપા નવ્યાએ છપી દાલતમાં થોડા દિવસ સુધી રહ્યો. આખરે તેને પકડવાને માટે ૧૦૦૦ પાઈડનું ઈનામ કાઢવામાં આવ્યું હતું.

પેમીલાના પતિની નાસલાગ અને પકડાણું-તથા આત્મપાત.

આ સદત દરમિયાન પેમીલા મેરીઅન રક્તરેની પાછળના બાગમાં આવેલા એક અપ્રસિદ્ધ આવાસમાં રહેવા ગઈ. ન્યાં તે પોતાના પડાણ પતિની રાઈ જેતી ધાસ્તીમાં દિવસો ગુજારવા લાગી. વારં વાર લોર્ડ એડવર્ડ પોતાનું ઘરું સ્થાન સુધી ઘુસા વેરામાં પોતાની પ્રાણસખી અને વડાલા બાળાની સાથે સુખી છાંદશીને અનુભવ લેતા આવતો હતો. એવું કહેવાય છે કે એક સમયે એક ચામડીએ આ ખ્યારમાં અંધ બનેલા નેડાને તેઓના બળજબા પાસેજ ઉપર રડતા, બાસણની તડમાંથી નેચા. પેમીલા પોતાના જમીને આવી રીતે ઉપાડા ન પડવાને મઠે આવજી કરતી હતી. પરંતુ સર્વ નકામું હતું. તેને ધાસ્તી હતી કે આ છપી સુલાકાતના કોઈ દિવસ થશે કુદી નશે તો કમબખ્તી થશે અને તે વિચાર તેને મારણ દ્રવ્ય બાસતો હતો. લોર્ડ એડવર્ડ ત્યાં આવતો હતો તેની ખબર તે મહાનતા એ મનુષીને હતી. એક દિવસે એક નોંધરે કહ્યું "બાપુને મળવાને ને ચક્રસ્થ આવે છે તે કોણ છે તે હું નહું છું. ધરના માલિકે કહ્યું "હું તેને નહીં છું ?" નોંધરે જવાબ આપ્યો "છ દા. હું તે મનુષ્યને બોળ્યું છું. અને તેનું નામ છું છે તે પણ હું નહીં છું. કારણ કે એક દિવસે તેણે પોતાના નેડાઓ સાફ કાપવાને મઠે બહાર મુક્યા હતા ત્યારે કહે તેનું નામ વાંચ્યું હતું. પણ મહેરબાન ખાતરીથી માનએ કે મને કદાચ ૧૦૦૦૦ પાઈડ મળે તો પણ હું તેનું નામ કહીશ નહીં. અને પ્રસંગાપાત્ કદાચ જરૂર પડે તો હું તેના અને તેની સીના મઠે મારો છવ અર્પણ કરીશ."

દરે કસ્ટોમર બનાવતી થતીએ જુલુવા લાવી. જો કે તેના સર્વ મિત્રો નિમ્ન-દલાઇ દત્તા તોપજુ તેની છુપાવતી હત્યા રોપી કાઢવામાં આવી અને એક દિવસે ન્યારે તે પોતાની રહેને મળી પાછો પોતાના રહેણાણમાં આવ્યો કે તત્કાલ તેની આસપાસ સિપાઈઓ ફરી પડ્યા. અને તેમના અમલક દારે જુલુ “ તમેજ હોઈ એકરડ છેને ? તમને પાડવાનું મારી પાસે નેરડ છે, માટે અમને તાલે રાખો. ” આ સાંભળતાની સાથેજ આ ફુખી મનુષ્યે તાલે થતા કસ્ટો મરડું કનમ પાટી પોતાની તરવાર ખેંચી અને તેને પાડવા આવેલા સિપાઈઓ સામે પ્રસ્થા. તે ક્ષણીક બહાદુરીથી લડેલા, પણ તેને પાડવા આવેલોજી સુખ્યા મેલી દોલથી આખરે તે પાલક થયો અને જમીનપર પડેલા તેણે આવી રીતે બીજા પહોંને કાપવ કર્યા. તે કપાંત તેને પાડવા આવેલી રોપીના નાકને જાળેન-રોક્ષ કર્યો. તેને કિંવામાં લઈ જવામાં આવ્યો અને ત્યાંથી તેને ન્યુજેટ લઈ જવામાં આવ્યો. દરેક ન્યારે તેને આજકોઈના સુખા (સોઈ લેડેનરંડ) તરફથી પુછવામાં આવ્યું કે તે તેની બેઠીને કાંઈ સરદારો મોકલવા દિ-છેતો દત્તા કે નહીં. ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો, “ ના, ના, કંઈ નહીં. પણ અરે દા, તેને મારી રિંધેની ખતર આપ્યો. ”

મૂંઝાળ ચેમીલા.

આ બધાંકર સમાચાર સાંભળી ચેમીલા પત્નીજ ફુખી થઈ. તેને મૂર્છા આવી અને કાંઈ જોઈ દેખાંવાં લાગી. જો તેના ખાસ પતિના બંધામાં તેની પોતાની કાંઈની માલવામાં કાંઈકેકોતો તે તેણે પત્નીનાં મુરડાથી આવી દોલ. પણ દરે તેમ કસ્ટોને કાંઈ પણ સાચ રસો રયો નહોતો. તેણે સર્વ માલ મિલકત, લગ્ન સમ્પત્તી બહીસો અને જે કાંઈ તેની પાસે હતું તે સર્વ જેથી છૂટ્ટેકોતે લાંબ આપવા મારી પણ નેજર ફુરોપી નહીં. તેણી તેની આરાધિત બાંધી થઈ. તેણે પોતાના પત્ની સાથે કેટલાકમાં રહેવાની માલગીરી કરી પણ તે માલગીરી સ્વીકાર થયા નહોતો. અને ન્યારે તેને તાત્કાલિક આવકોટ ડોળી જાળેનો કુકમ મંડ્યો ત્યારે તેના ફુખોને પાર રયો નહોતો. તે કપાંત ન્યારે તેને તેના પતિના મરજુ ગમા-ચાર મંડ્યા ત્યારે તેની કપાલક નિયતિ તેણે કપર પણ પોતજા બિના રો તે અસંભવિત દરડું. લોઈ એકરડે પોતાની મરજુ થતીએ પોતાની મિલકત સંસ્કરવામાં થઈ હતું; તેમાં લખ્યું હતું કે મારું સર્વજન મારી થતી, હેલ ચેમીલા કીક કસ્ટોને, મારા તેના પ્રયોજા પ્રેમના ચિન્હ રાખવ કાપું. પૂં પર્વ મરજુ પૂછીયા બીજાજ માલમાં રહેણાંકીની મિલકત જાળા કસ્ટોને કાપી પેસાર થવાથી ચેમીલાં જોને તેના પત્નીની મિલકત મરડું રાખી નહીં.

ચેમીલાને તેના પતિનાં દેવદોષ થવાના સમાચાર યુગ એક રીમનડે આપ્યા જે તે વખતનું વંજૂન આવે છે. “ કું તરવળ દારથી રડી કે ત્યાં તે રહેતી હતી ત્યાં ત્રણે અને હેલી એકરડેને બહાર કોલમાં લઈ ગયા, જે તેને આ રોજાળના સમાચાર કલા ન્યારે તેણે આ સમાચાર સાંભળ્યા ત્યારે તેના ફુખોને પાર રયો નહીં, તે બેલાલ અવરંધમાં જમીનપર તુચી થઈ, તેને આંકડો આવાંની દોલ નેમ લાખવા માંડ્યું; પણ જેમ સમય વહેતો ગયો તેમ તેમ તે રડી પડવા લાગી. જો કે તેની કપ જાતી રી રી છે; તેણે આવલું ડોળી કીધું છે અને તેની રિયતિ બધાંકર લાગે છે તોપજુ કસ્ટો તેની બધાંકર સરવાર કસ્ટોમાં આવશે તો તેણે જન બધો એમ મને લાગે છે. ” દોલ સમય મુધી કાઢમાં ચેમીલા યુગ એક રીમનડા પેરેકા લઈ રી. તેની બહાર ખતરમાંકર સખવાથી તેની લખીલ દિનમિતિન મુખરવા લાગી. સને ૧૮૮૨ માં તે દેવદર રહેવા ગઈ. ત્યાં તેની બાપજીની સાતો જે મેઝમ ડી જેમીસની બરિષ્ટ હતી તે મરજુ તેણે લગ દેખવના એક પેસાર લખાવતી સાંખે કસ્ટોમાં આવ્યાં દત્તા. દોલ વર્ષ બાદ તેને એક પીકર્ડ નામક ગૃહસ્થ સાંખે બિતવા થઈ. જે દોલ સમય મુધી રી તેણે સને ૧૮૨૨ માં રોડદોષમાં જીનમડમાં રહેવા લાગી.

અચીવાર વર્ષ બાદ આજુન અને કાપુલના કાંઈકેકોતો અંત આવ્યો. મેઝમ ડી જેમીસ છે તેના મરજુ સમય તેની પાસે હતી તે તેના બહારકા દેખાવ અને તેની મરજુ સમયની હીમનડો જાળા

સમયના: ધર્મથી. તથા તેમના અનુયાયીઓને સહી. અગા-હો-અગર કરનાર હીંદુઓને મુસલમાન થવું પડ્યું, એ સમયે ને હીંદુ વિધવાઓને પુનર્લગ્ન ન કરવા દેવામાં આવ્યાં તેઓ પણ નવા હીંદુ મુસલમાનોની પત્નીઓ થઈ. હાલ પણ ને અનેક હીંદુ પરિત વિધવાઓ પુનર્લગ્ન કરવા ખાતરના દર વરસે મુસલમાનો થઈ નવ્ય છે એમ કામગીરી સાક્ષ્યો મને (મુન્દીલાલે) કહેતા હતા. રતનરાઈ કહે સદરસી બાદરાઈ રાંધર્મમાં મરણ પામેલા તે પછી તેની સહીએ રાજ સહદેવના બાઈ અંબયનદેવ સાથે પુનર્લગ્ન કર્યું. તેના દેહાન્ત પછી વિધવા કુત-રક્ષીએ રાખ્યું કર્યું. ૧૩૪૩ માં રાહમીર નામના મુસલમાને રાખ્યું હતતંત્ર રક્ષીએ આક્રમણ કર્યો. તેના વરસે સીકંદરે (ને 'યુસ્તુફીન' નેમ નામે હજી બોલખાય છે) હીંદુ દેવાલયો સહસ્રોતી સંખ્યામાં તોડાવ્યાં અને હીંદુઓને ધર્મધર્મમાં પરિત થતા બચવા ન્દાસી-વરડું પડ્યું. કામગીરી-ગોડા નોડો પડિતો. શિવાય-આજ નખત આજ વડલ્યું. તેના પધરેની કબર થા મસજદ બની છે. તે ખંડીયે હજી પણ છે. મુસલમાનોની લામણી દુઃખાવાના ભયથી રાખ્યું તરફથી તે ખંડીયેની ઓનેના દુરપચાઈ કરતા મુસલમાનોને આક્રમણમાં આવતા નથી. લાગી મુન્દીલાલ કહે છે કે આર્યસમાજ પાછા મુસલમાનોને શુદ્ધ કરી આર્ય બતાવવા ચલાય છે એ ઉત્તમ પણ છે, અને ૫૦ વર્ષમાં કામગીરી તેઓ હવે તેવું આર્ય કરી શકે એમ છે. પરંતુ રાખ્યું પોતાના ગતમત બધુઓને પુનરુદ્ધાર કરવાનું કામ છૂ મારતું નથી. (રાજ હીંદુ છે એ પ્રસિદ્ધ છે.)

હીંદુ યુનિવર્સિટીનું તથા પતિતોધારક કામનું ખંડન-ગોડાં રીચુના ગતાંમાં લાગી દરદયાલ પોતાની સખત પરંતુ સુંદર બાપમાં કરે છે. તે કહે છે કે અતિથિદ્રોના કંધારની કું વિરથ નથી. સોંસસમાં હીંદુઓ આંડો વધે એ રાજદારી કે દેરાભિયાની હેતુથી નથી, પણ મનુષ્ય માત્રના બધુભાવ કરવાના નિયમાનુસાર હું તે બંધાર ચાહું છું, પરંતુ તેમનો સંસારી દામ્ન તમે શું સુધારો છો? તમે તેને બન્ને સરખા ગણો પરંતુ અહીંનું હારવલ્લક તબ પ્રવેશ કરે છે! એ દિલ્લે ક્યાં મનુષ્યની સપાટીપર છે? એ ખરું છે કે પારીયાઓ અધારમાં રહે છે પરંતુ તેમના દ્વારો ક્યાં મકારમાં વલે નવ્ય છે? ત્યારના મુધરેલા દેરીની દુધિ, અને રાજ ચાકર, સારવત અને નામધર્મ, ધર્મગુર અને ભગી, મહામહોપાધ્યાય અને ચાંડાલ સર્વે એકસરખી રીતે પારીયા છે! તેમને મન તમે હજી આપીમાંની હોયો. મુન્દી, કાદીર, બર્મીઝ, આદિ અણમુધરેલી નતો લેવા છે! પતિતોધારક કામ તો હુલા લેડોડાઓને હાલવા નેડું, દેતીથી થયતાં આંધળને દોરવા નેડું છે! અને પારીયાઓમાં પરસ્પર ન્યાતલેડ ક્યાં નથી? લાગી દરદયાલની દનીદમાં ગાળડું એ છે કે બીજની દુષ્ટિમાં આપણે ગમેતેમ હોઈએ તેથી? શું એમ તો આપણી દુષ્ટિથી પામ્યાનો શું છે? આપણામાંનું સંજીન મુધારો પ્રથમ યત્ન: બીજનો ભ્રમ સંજલવાર નહીં લાગે! ખંડાનાચાર્ય દરદયાલ ખંડન કરતાં હીંદુ યુનિવર્સિટીની પત્તુ કાંડી ખખર. લખ નાંખે છે ધર્મશિક્ષણ તેની વિશિષ્ટતા હોવાનું એ. મી. માલવીય કહે છે: પરંતુ ને રાજો પૂર્વના જમાનાને મટે હતાં તે શું હાલના જમાના તથા નવીન સંજોગો માટે તેવાં સત્ય રહી શક્યાં હોય? શું નીના, ઉપનિષદ આદિના સત્યમાં હવે કમેરો થઈ શકે એમ રહ્યું નથી? રવતંત્ર નવીન વિચાર કરતાં ત્યારે ક્યારે આવડે? હિંદુની વ્યાખ્યાનોનું ક્યાં ખેતો છે? પછી હિંદુધર્મ કેમ શિખવારો. સર્વ સમ્રાદયમાં સામાન્ય તત્ત્વો હોદન કરતાં તો પાંચ સાતજ સર્વ સામાન્ય વાતો રીખવવાની રહેશે. ખરી જરૂર હોવાના દુન્યાના વિદ્વનોના ઉદ્દેશ વિચારોનો અભ્યાસ કરવાની છે. (આ કેટલું બેડું છે: કાલક કે હાલના વિદ્વનોનો મત હમેરોના સત્ય કેમ હોઈ શકે? વળા, પ્રાચીન રાજોમાં ને સત્ય છે તે સદા કાંઈ મોરેનાં સત્ય સિદ્ધ થયાં છે-કાલ માત્ર તેની નક્કી થાય છે, નીતિનાં સિદ્ધાંતોમાં સુધારા તથા નવીન વિચાર માટે અવકાશ હોવાનું તો ખો. દરદયાલ તરફી પ્રથમજ સંજોગનું.) હિંદુ યુનિવર્સિટી મુસલમાનો સાથે ભેદભાવ. વધરો એ હુલિં તેઓ બનાવે છે: પરંતુ તેઓ બહી નવ્ય છે કે. મુસલમાન યુનિવર્સિટી પ્રથમ ચોળના થઈ, તેથી હિંદુઓ માટે આતમસંભાર એક હોવી અનિવાર્ય હતી તેમાં હિંદુધર્મ શિવાય બીજા ધર્મોનું તેમજ નીતિ-વિચારોનાં પ્રયોગ સામાન્ય જ્ઞાન નહીં આપવામાં આવે એવું એ. મી. માલવીયની કાંઈ યોજનામાં લખ્યું નથી! જો કે લાગી દરદયાલની દલીલો અગળ છે: પરંતુ તેની બાપાની સુંદરતા અદ્વિતીય છે.

આર્થ મંડળના ઉદ્દેશો અને નિયમો.

જાતિના દાનિકારક બંધેનોથી મુક્ત થવાના હેતુથી, જાતિના “કાઉન્ટર-પ્રવાસ” રૂપે એક સંસ્થા સ્થાપવાની જે જરૂર હતી તે હાલમાં જાતિજડીબૂત કરવાના અનેક જાતિઓને લાગુ પડેલા એવા રોગને લીધે, વધારે રૂબરૂ રીતે તરી આવ્યા છે. અનેક ઉત્સાહી સુધારકો અને ખાસ કરીને આર્થ સામાજિક સુધારકોએ આ પ્રશ્ન ઉપાડી લીધા છે, અને તેની સ્થાપના કરવાં પ્રતિબંધિત સમજાવવાની એક પ્રાચીન પ્રકારી નીમવામાં આવી છે. તેના ઉદ્દેશો અને નિયમો નીચે પ્રમાણે ઘડવામાં આવ્યા છે; તે પરથી સ્વતંત્ર સમજાવવાને બેઠા ચક્રો કે, પ્રાચીન આર્થ પરિપાટીને અનુકૂળ હોય તેમાં જાતિમાં જે કાંઈક ઉત્તમ તત્વ છે તે સંપૂર્ણ અંશે આ “આર્થમંડળ” માં રાખ્યાં છે, અને તેમાં કાંઈ પણ ગેરવાજબી બંધનનો અંશ પણ પ્રવેશ થવા દીધો નથી. તે એવી રીતે રચ્યાં છે કે તેમાં જાતિના વર્તમાન દોષો ભવિષ્યમાં પણ પ્રવેશ પામવાનો સંભવ રહેશે નહીં. શુદ્ધકર્મ સ્વભાવથી દ્વિજમાત્ર માટે આ આ સંસ્થા પુરસ્કી છે. કેટલાકને યજ્ઞ થશે કે યજ્ઞ વર્ણના સુધક તથા સંસ્કારી જનોને દાખલ કરવામાં આવશે કે નહીં તેના ઉત્તર એ છે કે જેમને હાલમાં બાહ્ય આદિ જન્મવાદોએ યજ્ઞ ગણે છે તે વસ્તુતઃ યજ્ઞ નથી. એવી તથા કારીગર જાતો સામાન્ય રીતે શુદ્ધકર્મથી દિગ્ગજ છે, અર્થાત્ પાડીદાર આદિ જાતિઓને તેજ દક્ષમાં ગણીને ઉદારતાથી કામ લેવામાં આવશે. એમ દમે ધારીએ હોય, માત્ર દલકા, મંદા ધંધા કરનારી જાતોના તથા બાહ્ય સર્વથા યજ્ઞ જાતિઓની વ્યક્તિઓને સ્વીકારવામાં આવશે નહીં. એ સર્વનો નિશ્ચય હવે પછી કરીજારી સભા કરશે. આ નિયમો અંતિમ નથી. હાલમાં તેના સલાસદો કરવાનું કામ થાય છે, અને આશરે પચાસેક સભાસદો થયેથી, તેમની સભા ભરીને બાદ તેઓ સુધારા, વધારા સહિત આ નિયમોને અંતિમ બનાવી આપશે. તેમજ તે સભાસદો એનેછંગ કમીટી નીમશે. સભાસદોને તેવી સભાની યોગ્ય ખજર આપવામાં આવશે. આ મંડળ માટે રા. રજીસ્ટ્રારના લવાને ચોખાટી ઉપરની પોતાની સુદર જગ્યા વિના લાડે આપવા સ્વીકાર્યું છે અને તેઓ અસાધારણ ઉત્સાહથી આ કામમાં પડ્યા છે, તથા ખીમ્બોનો ઉત્સાહ તેમજ જાતિને સદાને માટે તિલાંજલિ આપવાનો કરેલા નિશ્ચય જોતાં આ સંસ્થા ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિને પ્રાપ્ત થશે તથા જાતિના વાહ્યોને કમ રૂપે યજ્ઞ પડશે, એમ માનવાને દરેક કારણ છે. પુનર્દીન આદિ જાતિઓનીજ વક્રદષ્ટિમાં પાપ ગણાતાં ગરજોસ્તર જે સમજનો, જાતિજડીબૂત થયા છે તેમને આ સંસ્થાના સભાસદ યજ્ઞ દ્વારા ખાસ લક્ષ્યમાં છે. જાતિજડીબૂત થયેલા નિર્દોષ સ્ત્રીપુરુષો તથા તેમની સંતતિના દિતાર્થજ આ સંસ્થા મુખ્ય કરીને સ્થાપવામાં આવી છે. મુંબઈની બહારનાઓએ પણ આના સભાસદ થવું જોઈએ. બહાર ગામ તથા મુંબઈના સભાસદો વચ્ચે પરસ્પર પરિચય થાય તે માટે હવે પછી યોજના ધરીને ઉપાયો અવસ્ય યોજવામાં આવશે. જેઓએ અધરુદ્ધ પ્રતિભોજનમાં ભાગ લેવા બાદ પ્રાપ્તિને ઢોંગ કરીને જાતિમાં આવવા ના પાડી છે તેઓએ જાતિની બહાર

રહેવાનું એક મુખ્ય કારણ, પુનર્જન આદિ કારણોથી જાતિવહાર રહેવા બહાદુર વીરો માટેની હૃદયની લાગણી છે. પ્રાચીન ન કરનારાઓ-કરવા ના પાડનારાઓ-જાતિના શીરા સાથે અત્યંત યવા ના પાડનારાઓ-જેઓ માટે એમ કહી શકાય કે તેઓએ લગભગ રાજા પુત્રીથી જાતિનો ત્યાગ કર્યો છે; તેઓ બલાકારથી બહીષ્કૃત થયલા દિગ્ બંધુઓ તથા લગિનીઓને પોતાની સાથે યવા આગ્રહ કરે છે. જેઓ જાતિમાં છે અને આ સંસ્થા પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દર્શાવે છે તેઓ જ હૃદયે શીકારે તો તેમને પણ ‘આર્ય મંડળ’ ની ‘ગ્રોવીઝનલ કમીટી’ આપકાર આપે છે. જાતિનો ત્યાગ કરવાના જોશને એ કાંઈ આવરૂપ નથી. આ મંડળમાં જાતિમાં રહેવા છતાં દાખલ થઈ શકાય છે-તેમજ અસવર્ણ વ્યક્તિ સાથે લગન વ્યવહાર કરવાનાજ તેના હૃદયે છે એમ નથી; મંડળમાંના સર્વ કુટુંબ સાથેજ લગન વ્યવહાર કરવાની બજર છે-અને ન કરે અને સ્વજાતિમાં કરે, તો પણ તેથી કાંઈ સહાસદ ન રહી શકાય એવું બંધન નથી-તો તો મંડળ પણ જાતિ જેવુંજ થઈ પડે. માત્ર તેવો સહાસદ મંડળનાં હૃદયને પુષ્ટ કરતો ગણાઈ શકશે નહીં. તે તેને શોભાપ્રદ નથી અને પ્રતિષ્ઠાપત્ર પર નિરંધર થઈ કદી એમ કહેવાશે.

દમે ‘આર્ય મંડળ’ અત્યંત ઉપયોગી સંસ્થા હોવાથી નીચે તેની યોજના પ્રસ્તુત કરીએ છીએ. જેઓ તેના સહાસદ થવા આદતા હોય તેમણે બે પૈસાની ટીકીટો મોકલીને સહાસદ થવાનું વિનંતિપત્ર અહીં સંપ્રેષ્ટ શિરનામેથી મંગાવી લેવું:—૧. રજુછાડાસ બવાન સોટવાળા રજુછાડાસ ખીરડી, સેક્રેટરી રોડ-મુંબઈ.

આર્ય મંડળ.

નામ—આ સંસ્થાનું નામ “આર્ય મંડળ” એવું રાખવામાં આવે છે.

સ્થળ—આ સંસ્થાનું વડું મથક મુંબઈ નગર રહેશે.

કેટલું પણ બહાર ગામના સ્થળના ૨૦ સહાસદ થયેથી તે સ્થળ માટે એક સ્વતંત્ર શાખા સ્થાપી શકાશે.

ઉદ્દેશો.

આ સંસ્થાના ઉદ્દેશો નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. હોંડ મહાનિલુ આધુનિક જ્ઞાતિબંધારણ, વેદાદિ પ્રાચીન શાસ્ત્રોની વિરુદ્ધ, કૃત્રિમ, અન્યાયન કૃતી, વ્યક્તિનાં વ્યાપારી સ્વાતંત્ર્યનું નાશક, મનના ઉચ્ચભિલાષોને સાંકડા કરી નાખનાર, પ્રાંતવને નોટ કરનાર ઇલાદિ ગંભીર હોષિથી તે પૂર્ણ હોવાથી, તેમજ તેમાં સમયાનુસાર મુદ્દાદાર કરવો અસાધ્ય વત્ હોવાથી, એ બંધાત્મકી વિરુદ્ધ લખાણ, બાખણ, આદિ દ્વારા સતત લડત ચલાવવી.

૨. વર્તમાન જ્ઞાતિબંધારણને ઠેકાણે પ્રત્યેક કાલની શુભકર્મોનુસારી મળવ્યવસ્થાનો આ સમયને અનુકૂળ બની રાકે તેટલા અંશમાં પુનરુદ્ધાર કરવો.

૩. જ્ઞાતિબંધનના સેદ નગર પરસ્પર ભોળા વ્યવહાર તથા પરસ્પર લગન વ્યવહાર—આસ કરીને આ સંસ્થાના સહાસદોનાં કુટુંબો વચ્ચે-મરત કરવા.

૪. પુખ્ત વયને પ્રાપ્ત થયા પછીનાંજ લગને ઉત્તેજન આપવું તથા બાળસમયનો નિષેધ કરવો.

૫. બાલ વિધવાનાં લગને ઉત્તેજન આપવું તથા તેનાં લગ મદિ થવાસક્તિ વ્યવસ્થા કરવી.

૬. ગાંધીદાર તથા મહાપાલનો નિર્ણય કરશે.

૭. આ સંસ્થાના ઉદ્દેશોને સાધક હોય તે સંસ્થાઓનાં, તથા વ્યક્તિઓનાં એવાં કામને ઉત્તેજન આપશે.

૮. ખાસ કરીને આ સંસ્થાના સમાંસદો તથા તેમના કુટુંબો વચ્ચે પરસ્પર મોળામોલુ, પરસ્પર તથા દ્વંદ્વ મિત્રતા અને જંધુભાવ કરવા સાથે ખાસ મેલાપણાઓ તથા પ્રીતિભાવનો કરવાં અને કુટુંબ પ્રમાણે રમતગમતનાં તથા નાંચનનાં સાધનો પુરું પાડવાં તથા અન્ય રીતે મિત્રતાનાં કામને ઉત્તેજન આપશે.

૯. સમાંસદો તથા તેમનાં કુટુંબોના સુખ દુઃખમાં ભાગ લેશે તથા તેમને ત્યાં સુખ દુઃખ તથા શુભાશુભ પ્રસંગો આવે ત્યારે સમાંસદોએ સહાયતા કરશે.

૧૦. આ ઉદ્દેશોના અચર અર્થે વેદ, ઉપનિષદ, મનુસ્મૃતિ, બગવદ્ગીતા આદિ પ્રાચીન આર્ય સત્સારોનો પુરિષ્કૃષ્ટ રીતે સ્વીકાર કરશે તથા આશ્રય લેશે.

આ સંસ્થાના સભાસદો કોણ થઈ શકે ?

શુભકર્મીનુસાર દિનપત્રમાં જણી રાખ્યે એવી કોઈ પણ વ્યક્તિઓ આ સંસ્થાના સભાસદ થઈ શકશે.

સભાસદ થનાર પુરુષનું વય ઓછામાં ઓછું ૧૮ તથા સ્ત્રીનું વય (શિવાય કે તે સભાસદની પત્ની હોય) ઓછામાં ઓછું ૧૬ હોય તેવું હોય.

સંસ્કારી નૈનો પણ આ સંસ્થાના સભાસદ થઈ શકશે.

મહાસાનો એક નિયમ તરીકે આદાર ન કરનારા આ સંસ્થાના સભાસદ થઈ શકશે.

જનસભાના કોઈપણ સભાસદને જે વધુમતે કોઈ પણ સભાસદનું નામ તેના પ્રતાપે સમીક્ષાની તેને તક આપવા બાદ દૂર કરી શકશે.

અન્યક વ્યક્તિ શુભકર્મીનુસાર દિન પત્રી રાખ્યે કે નહીં તેનો નિર્ણય અને નિર્ણય આ સંસ્થાની મેનેજીંગ કમીટી કરશે.

રાજીનામું આપનાર સભાસદનો, સભાએ દૂર કરેલા તથા સભાનું લગભગ ન આપવાથી મેનેજીંગ કમીટીને દૂર કરેલા સભાસદનો કે તેના કોઈ પાસાનો સભાની ખીલાત ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનો હુક કે દંતો રહેશે નહીં.

પદાધિકારીઓ (ઓફીસ-બોર્ડ) તથા અંતરંગ સભા.

આ સંસ્થાના (૧) એક પ્રધાન, (૨) એક અથવા વધુમાંવધુ ચાર ઉપપ્રધાનો, (૩) ૧ અથવા ૨ મંત્રીઓ, (૪) એક કોષાધ્યક્ષ તથા (૫) ૧ પુસ્તકાધ્યક્ષ (૬) એ ઓડિટર તથા (૭) ત્રણ દરદીઓ નીમવામાં આવશે. જરૂર પડતાં, બીજાં જાગ્યાંથી ઉપરનાં બીજાં પદાધિકારીઓ નીમવાની સત્તા છે.

આ સંસ્થાની એક મેનેજીંગ કમીટી અથવા અંતરંગ સભા દર વર્ષે સ્વતંત્ર ચૂંટણીના નિયમથી જનસભા તરફથી ચૂંટી કાઢવામાં આવશે. દર પૂરાં દસ સભાસદો દીઠ એક સભાસદ મેનેજીંગ કમીટીમાં ચૂંટાશે અને મેનેજીંગ કમીટી ચૂંટાયા બાદ, તે કમીટીના સભાસદોમાંથી જ કદાચ પદાધિકારીઓ ચૂંટી કાઢવામાં આવશે.

એની એક વ્યક્તિ એકલ (પ્રમુખ મંત્રી આગેવાં) પદ ઉપર (ઓડિટર તથા દરદી શિવાય) ઊંચી જગ્યાએ ચાર ભગવાન ચૂંટી કાઢી શકશે નહીં.

જનસભા તરફથી ચૂંટણી બાદ, તે કોઈ પદાધિકારી અથવા મેનેજીંગ કમીટીના સભાસદ સભાસદની જગ્યા, મરણ, રાજીનામું હવેલાં કારણથી ખાલી પડે તો તે જગ્યા મેનેજીંગ કમીટીના ચૂંટણીના (election) નિયમ પ્રમાણે વધુમતે નવી ચૂંટણી થતાં દરમિયાનની સુધત મટે સંસ્થાના સભાસદોમાંથી ચૂંટી લેશે.

પદાધિકારી અથવા મે. ક. ના સભાસદો સંસ્થાનું મેનેજંગ કમીટી સ્વીકારશે.

જનરલ સભા.

મેનેજંગ કમીટીએ જનરલ સભા વર્ષમાં કમમાં કમ એકવાર નીચલા કામસર યોજાવવી જોઈશે:-
માર્ચેકે રીપોર્ટની બહાલી મળે.

બજેટ પસાર કરવા મળે.

૦ પદાધિકારીઓ તથા મે. ક. ની સુઠણી મળે તથા બીજાં કામો મળે. આ મસજે કુંડ પહેલો વજે એમ હોય તો સંસ્થાના પ્રીન્સિપોલના પાણુ વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.

સભાસદોની (બહાર ગામના તથા સ્ત્રી સભાસદો બાદ કરતાં) ૧ હાજરી થયે સભાનું કોરમ થયકું ગણાશે, કોરમ ન થવાથી સુસ્થા રહેલી સભાને એ નિયમ લાગુ પડશે નહીં, શિવાય કે તેની સુસ્થા રહેલી સભામાં યોગમાં બોલા ૧૦ સભાસદો હાજર હોય.

જનરલ સભા દરેક કસાય વધુમતે કરશે, પરંતુ આ સંસ્થાના કોઈ પણ નિયમમાં ઘટાડો, વધારો કે ફેરફાર કરવો હોય તો હાજર રહેલા સભાસદોના ૨-૩ જોડલા વધુ મત થવા જોઈશે.

"બહારગામ રહેતા સભાસદો" પ્રીકસી થી મત આપી શકશે નહીં.

બોલામાં બોલા દસ સભાસદોની સહી સાથેના જનરલ સભા યોજાવવાની માગણી કરવાને પત્ર આપવાં, સભાના મંત્રીએ જનરલ સભા યોજાવવી.

જનરલ સભા યોજાવવાની બોલામાં બોલા આઠ દિવસ આગમ્યથી તેની ખબર તેના સભાસદને મોકલવી, બહારગામના સભાસદોને પત્રથી ખબર મોકલવી.

સભાના સભાસદ થવાના છાપેલા વિનંતિપત્રપર સહી કીધેથી અને તે પત્ર મેનેજંગ કમીટીએ પસાર કીધા બાદજ તે સભાનો સભાસદ થયેલો ગણાશે.

દરેક સભાસદોને ૧ મત આપવાનો અધિકાર રહેશે.

જનરલ સભા બુદ્ધાં બુદ્ધાં કામો મળે બુદ્ધાં બુદ્ધાં કુંડો સ્થાપી શકશે, તથા આ નિયમો ઉપર આ નયમેને અનુકૂલ ઉપનિયમો પણ કાઢી શકશે.

મેનેજંગ કમીટીનાં કર્તવ્યો.

૧. આ સંસ્થાના હેતુઓ સિધ્ધ કરવાના ઉપાયો યોજવા.

૨. સંસ્થાનો સંપળો કારોબાર ચલાવવો.

૩. જરૂર પડે ત્યારે જનરલ સભા યોજાવવી.

૪. સભાસદોનું રજીસ્ટર તથા તેના કુટુંબીઓનું લીસ્ટ રાખવું. નેઓ સંભાસદ થાય તેમનાં નામ પ્રેક્ટ કરવાં.

૫. બજેટ તૈયાર કરકું તથા સંસ્થાના ઉદ્દેશોની અંદરજ રહીને તેજે કામ કરકું.

૬. પોતાની સત્તા બહારના કામ મળે, તથા મે. ક. વિગેરેની સુઠણી વિગેરે કામો મળે જનરલ સભા યોજાવવી. આ કામ મંત્રી એકલો પણ પ્રધાનની સમ્મતિથી કરી શકશે.

૭. વિરોધ કાર્ય સાર તે પોતાના અથવા સામાન્ય સભાસદોમાંથી પેટા-કમીટીઓ નીમી શકશે અને તેમાં કોરમનો ત્રિયમ લાગુ પડશે નહીં. કમીટીમાં સુઠાયલા ૧ સભાસદોની હાજરીથી કોરમ થયકું ગણાશે-પરંતુ કોરમ ન થવાથી સુસ્થા રહેલી સભાને તે નિયમ લાગુ પડતો નથી, શિવાય બોલામાં બોલા ૩ સભાસદો હાજર હોય.

૮. સભાસદ થવા માટે આવેલી અરજીઓનો સ્વીકાર અથવા અસ્વીકાર કરવો.

પદાધિકારીઓનાં કર્તવ્યો.

૧. પ્રધાન-જનરલ સભા તથા મેનેજંગ કમીટીના કામ ઉપર હેબદેખ રાખશે.

૨. સભા તેમજ કમીટીની સલાહોમાં તે પ્રમુખસ્થાન લેશે.

૩. તેને અન્ય સભાસદો પેઠે મત લેવી વખતે એક મત આપવાના અધિકાર ઉપરાંત, સરખાં મત પડતાં, પોતાના એકદાની રૂએ એક વધુ મત (casting-vote) આપવાનો અધિકાર રહેશે.

૪. આ નિયમોના અર્થ સંગ્રહી વધી પડે તેનો નિર્ણય આપશે, જે સર્વેને બંધનકારી છે.

૫. સભાના પ્રમુખ તરીકેની સર્વ સત્તા તેને રહેશે.

પ્રધાનની અનુપ સ્થિતિમાં ઉપપ્રધાન તેનું સર્વ કામ કરશે તથા સત્તા ભોગવશે. પ્રધાનની અનુપસ્થિતિમાં એકથી વધારે ઉપપ્રધાન ઉપસ્થિત હશે તો તેમાં જે સૌથી વરિષ્ઠ હશે તે પ્રધાનપદ લેશે.

મંત્રી—મેનેજંગ કમીટીના દરેક પ્રમુખને તે અમલ કરશે, તથા સમગ્રો પત્રચત્રદ્વારા ચલાવશે. તથા કમીટીની સલાહો ભોગવશે. દરેક કમીટીના પદને તેજ મંત્રી રહેશે.

મંત્રીએ સોંપેલું અથવા તેની અનુપસ્થિતિમાં ઉપમંત્રી તેનું સંપૂર્ણ કામ કરશે.

૬. કોષાધ્યક્ષ પાસે સંસ્થાની રોકડ મીલકત તથા તે સંબંધિ કાગળોમાં તથા દિસાજ રહેશે, તે પોતાની પાસે રૂ. ૫૦ થી અધિક રૂપિયાની રકમ ન રાખતાં, બાબતી રકમ, મેનેજંગ કમીટીએ પસંદ કરેલી કોઇ સંસ્થર એકમાં રોકશે, તથા રૂ. ૫૦૦ ઉપરની રકમ દૂરદીએ રોકશે. જે મેનેજંગ કમીટીના કોઇ દરમિયાન અમલ કરતાં, બજેટ કરતાં વધારે મોટી રકમનો ખર્ચ થાય એવ હોય તો તેણે તે બાબત મે. ક. ના લક્ષ પર લાવવી અને મે. ક. એ તે વધારાના ખર્ચ માટે જ. સ. ની સમમતિ લેવા પછીજ, એકથી રકમનો ખર્ચ થવા દેવા.

પુરતકાધ્યક્ષ—સભાની લાયમરી તથા વેચાણ પુરતકા હોય તો તેની નિયંત્રણ તેણે કરવી.

દૂરદીએ.

એકામાં એકા ૩ અને વધુ પાંચ દૂરદીએ નીમશે. તેઓ કામમના નીમશે, પરંતુ જનરલ સભાને વધુમતે ગમે તેને ગમે ત્યારે દૂર કરવાની સત્તા છે.

તેઓ બજેટ ઉપરાંતની રકમ મેનેજંગ કમીટીને ખર્ચ કરવા આપી શકશે નહીં.

તેઓ સભાની મીલકત સરકારે પસંદ કરેલી સંસ્થર સીક્યુરીટીમાંજ રાખી શકશે. સભાની સમગ્ર મીલકત તેમને બજેટ રહેશે.

તેઓ એક મેનેજંગ દૂરદી નીમી શકશે.

તેઓ દૂરદી રહે ત્યાં સુધી જે એકદાની રૂએ મેનેજંગ કમીટીના કામમના સભાસદો રહેશે.

એકદાની સભાના આવકબચકના હિસાબ બદલાવ રખાયા છે તથા ખર્ચ બજેટની હદમાં થયા છે તેનો રીપોર્ટ કરશે.

દ્રવ્ય પ્રકરણ—તેઓ આ સંસ્થામાં એકદામાં એકા રૂ. ૧૦૦૦ આપશે તેઓ આ સભાના મુરખખી (પેટ્રો) ગણશે અને તેઓને સભાસદ તરીકેની ફી આપવાની ફરજથી મુક્ત કરવામાં આવશે. દાખલ કરવાની ફી માત્ર રૂ. ૧ રાખવી.

લવાજમ નીચે મુજબ લેવામાં આવશે:—(૧) જેઓની આવક દર વર્ષે રૂ. ૨,૪૦૦ થી અથવા તેથી અધિક હોય તેઓએ વર્ષે રૂ. ૧૨ નું લવાજમ આપવું. (૨) જેમની વાર્ષિક આવક રૂ. ૧૨૦૦ અથવા તેથી વધુ તથા ૨૪૦૦ ની અંદર હોય તેઓએ રૂ. ૬ આપવા. (૩) જેઓની વાર્ષિક આવક રૂ. ૧૨૦૦ ની અંદર હોય તેણે વર્ષના રૂ. ૩ જ આપવા. (૪) જેઓ સામાન્ય રીતે મુજબ ચહેરાની બદલ રહેતા હોય તેઓ પાસેથી વર્ષે રૂ. ૩ વાર્ષિક લવાજમ લેવામાં આવશે. (૫) પેટ્રો તેમજ લવાજમ આપનાર દરેક સભાસદને સરખાજ દેક રહેશે. (૬) સી સભાસદો પાસેથી રૂ. ૧ જ વાર્ષિક લવાજમ લેવા.

આ સંપૂર્ણ લવાજમ તથા દાખલ થવાની ફી આગમ્યથી લેવામાં આવશે.

જે સલાસનું લવાજમ લાગણાવટ ૩ વર્ષ સુધી ચડી જશે તો તેનું નામ સલાસ-
દની ટીપમાંથી મેનેજંગ કમીટી કાઢી નાંખી શકશે.

પરચુરણ—પ્રતિભિજનમાં જન્મનારા સલાસદોનાં નામ મેનેજંગ કમીટી તરફથી વતી-
માનપત્રોમાં સામટાં પ્રકટ કરવામાં આવે તેનો તેઓ કે તેઓ તરફથી ડાઉ પચુ વાંચી લઇ રા-
કશે નહીં. તેની તેમાં સમમતિ ગણવામાં આવશે.

કારમની હાજરી તથા ૧-૨, ૨-૨, વગેરેનાં ગતની મણતરીમાં આપણાં કે મળવામાં
આવશે નહીં.

પદાર્થ વિદ્યાની કેટલીક અહુત શોધો તથા વિચિત્ર કથાઓ.

વૃદ્ધાવસ્થામાં વાળ સફેદ થઇ જવાનું શું કારણ?—લોકોનું સામાન્ય માન
વારંવાર કેવું ભ્રમચક્રિત હોય છે તેના એક દાખલો. તેઓ અકાળ વાળ સફેદ થઇ જાય છે
તેનું કારણ શરમી હોવાનું માને છે. હવે સત્ય કારણ કંડી છે! આર્કટીક વગેરે અતિ શીત-
કાર્તિમાં પ્રદેશોમાં જે સરતન પ્રાણીઓ જેવાં કે લોકડી, સસંતુ, વગેરે (marmots) ને
જુલા કે રાતા રંગના વાળ ખીછ ઋતુઓમાં હોય છે તેઓના વાળ શીયાળાની ઋતુમાં આવતાં
સફેદ થઇ જાય છે! અત્યંત કંડીને લીધે, ગમે તે કારણથી વાળને કાળો રંગ પૂરો પાડનાર
રંગપિંક વાળના મધ્યભાગમાં ખસી જાય છે, અને વાળના ખીન્ન ભાગમાં (વાળ પાતળો
પણ અનેક પડવાળો છતાં પોલો છે!) ખસી જાય છે. હવે વાળના મધ્યમાંથી રંગપિંકો
ખસી જતાં, તેને શરીરમાં રહેતાં અમુક ' ફેગોસાઇટ ' નામક તત્ત્વો ખાઇ જાય છે.
ફેગો કુદરત શાસ્ત્રી ડોક્ટર ઇ. ફુલાર્ટે જરૂરવાળા પ્રદેશોનાં પ્રાણીઓના શીયાળામાં સફેદ થઇ
જતા તેમજ અનુપના આકાલ વૃદ્ધાવસ્થામાં થઇ જતા વાળ એકજ ઉપસા કારણથી સફેદ થઇ
જાય છે તે અનેક પ્રયોગો તથા અવલોકનથી સિદ્ધ કીધું છે. વાળ સફેદ થવાનું મુખ્ય કારણ
એકદમ સરસીજ છે તે માટે સીધા અનુભવ પણ કર્યો છે. એક સતતની સખત સરસીમાં
રંગીન વાળવાળા નાનાં પ્રાણીને સુવાડી સખતમાં સચારના પહેરમાં તેના વાળ સફેદ થઇ જ-
વામાં માલમ પડ્યા છે. તેવીજ રીતે અત્યંત દુઃખાદીની સખત લાગણીથી માણસના વાળ પણ
એકજ રીતમાં સફેદ થઇ જવાના દાખલા જન્યા છે. રંગપિંક તેના રચનાકથી બનેલ થતાં
' ફેગોસાઇટ ' જથ્થે થઇ તે ખાઇ જાય છે એજ ખરું સાયન્ટીફિક કારણ છે.

ખીસ્કેલી ગમે તેટલા પાછળથી છુપકીથી આવવા છતાં કેમ પકડાતી
નથી?—આ સાત લાગતા પ્રશ્નના નિરાકરણ માટે પ્રાણી માનની આંખોનાં લક્ષણોના અ-
ભાસ કરવાની જરૂર પડી છે. ઘણું ખરા એમ ધારના હશે કે એ પ્રાણી બહુજ ચંચલ, વ-
હેમી, આત્મરક્ષક ઇતિનું તથા ધીમાં પગલાં પણ સાંભળવાની તીવ્ર શક્તિવાળું છે તેથીજ પ-

કડાતું નથી; પરંતુ તેમ નથી, તેનું કારણ જુદું છે. તે તેમની આંખની પીઠ પછાડીના પ્રદેશ પશુ જેવાની શક્તિ છે! પ્રાણિ માનમાં મનુષ્ય તથા તેનો પ્રાચીન પિતૃાઇ વાનરનીજ એવી આંખો છે કે જેનાં કીરણો એક સાથે રહીને અંતે એક સ્થળે મળી જાય છે. એ આંખની જેવાની શક્તિ આથી એક આંખ જેટલીજ છે, કારણ કે એકજ વસ્તુ પર જાનની દૃષ્ટિ એક થાય છે. આથી જેવાની વસ્તુ તેઓ વધારે સારી રીતે ભરે જેમ શંકે છે, પરંતુ તેમની આંખની દ્રષ્ટિ મર્યાદા તો જાડુ ટુંકી હોય છે. માત્ર સામેનીજ વસ્તુ તેઓ જેમ શંકે છે, નર તથા વાનર રીવાજ તમામ ચક્ષુવાન પ્રાણિની આંખોમાંથી નીકળનાં કીરણો મનુષ્યની પેઠે સમાંતર (parallel) તથા એક કેન્દ્રભિમુખ (convergent) ન રહેતાં ચારે શું પણ જોઈ દિશામાં ભેદ શંકે છે. કાચ તેથીજ પાછળથી આવતી કાંકરી જેમ શંકે છે. અને આ જેવાની શક્તિ ખીસોલીમાં તો સૌથી વિશેષ છે, તેથી તે માયું ફેરવ્યા વિના પણ પૂછડી પછાડીની ચીજો જેમ શંકે છે. સસલામાં પણ એ શક્તિ છે. જે કામ પીઠ પરની આંખ કરી શકે તે તેમની કુદરતી આંખ કરે છે.

ધોડાના વાળ ખરી પડવાનો વિચિત્ર કુદરતી નિયમ—ધોડાના શરીર પરના વાળ અત્યુક મુકતે, અને ધણું ખરું દર વરસે ખરી પડે છે તથા નવા આવે છે. પણ પૂછડી તથા ગરદન પરના વાળ (જે તેની એટલી રૂપ છે) તે કદાપિ ખરતા નથી પણ એટલો આક્રમમાની છે કે એની મેજે એકજવાર જાયુકના ઉગે છે! આ ઘાન ધોડાવાળાઓને નજરું છે, પરંતુ ઇતર જાનો એક એમ ધારશે નહીં!

કેટલાક પશુઓ ઘણા દુરનાં પોતાનાં ભાઈબહેનોની હાજરી કેવી રીતે પીછાની શંકે છે? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર ધોડાજ આપી શકશે? તેમની નાક મુઘંગની શક્તિ અદ્ભુત છે, એ ઉત્તર આપવામાં આવશે. પણ વધારું નથી. કારણ કે બીજી ચીજોની વાસ તેમને આવતી નથી. ખરું કારણ જુદુંજ છે. શરીરમાં દરેક વાળ આગળ પસીના નીકળવાતું હિંદુ દોશમાં હોય છે. હિંદુની નીચે પ્રવેદ પિંડ હોય છે જેમાં પ્રવેદ મરાઈ તે ઉભારાઈ નીકળે છે. તેજ પ્રમાણે ચામડીની તળે ધણાખરા કુધાળા પશુઓને મુઘંગીનાં રસ સૂક્રમ માંસપિંડો પણ હોય છે. તે પિંડો ખીસાવડી કાચળી જેવાં હોય છે, જેનાં દરેક જાનવરની ખાસ સુગંધ મારતો રસ રહે છે. પોતાના સુગંધી રસની વાસ તે જાનવરને સારી રીતે આવે છે અને તેની તેને જાડુ સારી ખબર હોય છે, તે વાસ હવાના આદિભનથી દૂરથી પણ આવતાં, પોતાની જાતનું કાંઈ પણ આવે છે એ ખબર તેને પડે છે અને વારંવાર તેને મળ્યા તે, તે દિશા તરફ તેથીજ શેડે છે.

જુદા જુદા પશુઓના સુગંધ રસપિંડો—આ રસ માંસપિંડો શરીરના એક વા અન્ય ભાગોમાં નાના અથવા મોટા હોય છે. જુદી જુદી જાતના દરિયાને, મુખ, કાન, મગના નીચેના ભાગ આદિ જુદે જુદે સ્થળે એ પિંડો હોય છે; બકરાં, ઘેડાં, તથા બીજાં વાગેળાનારાં પ્રાણીઓને પગમાં વારાફરતી હોય છે; જાડુદરી અથવા ગવમુખીને, મુખની બાજુએ ગાંઠ હોય છે. કુતરાની પૂછડીએ એ પિંડ હોય છે. દાંથીનાં મંડરમળ (મખલું) માર્ધી રસ ઝરવાની વાત તો કયો સંસ્કૃત કવિ કથા વગર રહ્યા છે? આ રસ પણ એજ રસ

ખિંદુમાં ફક્ત ૩૦ લાખ સુદમ જંતુઓ છે. અને એ જંતુ મહાભયોનાં રક્તમાં પણ પાછાં જંતુઓ દશે !! એના હીસાબ અને સરવાળો જ કેમ લાગે ? પણ અરીજ અદ્ભુતતાનો અંત આવતો નથી. એકજ માછલીનાં રક્તખિંદુમાં એટલાં પ્રાણીઓ છે કે જેથી પૃથ્વીનાં મંતુખેની 'સેન્સસ' ના હીસાબ આવી જાય છે ! અને એ ૪૦ લાખ પ્રાણીઓ એક સાથે ઠરીએ તો તે કરતાં રેતીનું એકે સ્પર્કજી મોડું થાય છે ! તરફશક્તિ પણ અહીં કામ કરતી નથી. ગણિત અને બીજા ગણિત પણ નમસ્કાર અને દંડવત્ કરી દાર, કબુલ કરી ચાલી જાય છે. " સીરુવર્મ " નામના કીડાઓ એટલા તો પાતળા હોય છે કે, કાગળ પર એક પાતળી લીટી તમે દોરો (જે ધમ્મના ૨૫ મો લાગ છે) તેટલી જાડી ચોડ તે કીડાઓની ક્યારે થશે કે તમે તે સો કીડાઓનું જંડલ ખાંધશો !

ગુરુત્વાકર્ષણમાં ખિંદુનો નિયમ-ગોળો કેમ પડી જતો નથી ? ઘર વગેરે ચીજો પડી જાય છે. પણ ગોળો કદિ પડી જતો નથી, ગમે તેટલો ગળાવો, ફેરવો પણ ગતિ બધે પડતાં પાછો સાંત, અને દ્વડ અને સમાધિમાં. ગુરુત્વાકર્ષણને બહુઅર્થાત્મક રૂપી પાયાની જરૂર છે એમ વિદ્વાન વક્તાઓ કહે છે, મશાનને પણ પાયાની જરૂર છે, વિદ્વાને પણ નીતિના પાયાની જરૂર છે. પરંતુ ગળાવતા ગોળાને નથી એમ પણ બધા કહે છે, તેનું કારણ શું ? તે કેમ પોતાની મેળે કદાપિ નથી પડી જઈ શકતો ? ભગવદ્ગી વર્ણનદાર મગ્નશુત ઇમારતો અને બીમા કારંરે શુષ્ક થઈ જાય છે, પરંતુ ગોળો તો હમેશાં ક્ષેમ ને કુશળ. તેની સમાધિ છુટતીજ નથી, તેની આ અમકારિક શક્તિથી સોડો આશ્ચર્ય થતા નથી એજ આશ્ચર્ય છે. તેનું કારણ શું દશે ? તેનું કારણ સાચાસે સીધી કાઢ્યું છે. દરેક પરમાણુ એક બીજાને આકર્ષે છે એ ગુરુત્વાકર્ષણનો નિયમ પ્રસિદ્ધ છે; તેથીજ વર્ણન એ શુષ્ક દ્રવ્યમાત્રમાં આવે છે. હવે પરમાણુઓનાં દરેક સંગ્રહ અર્થાત દરેક કારે ચીજની મધ્યમાં ગુરુત્વાકર્ષણનું મધ્યખિંદુ તત્ત્વવેત્તાઓએ કદખું છે; જો ચીજ ગોળ હોય અથવા નિયમિત લાંબી છે તો તેનું ગુરુત્વાકર્ષણનું મધ્યખિંદુ બેરોં બર મધ્યમાંજ હમેશા હોય છે. જો સુદૃઢ રચના આગળ તે અધર રહે, તે ગુરુત્વાકર્ષણનું ખિંદુ જાયું. ગોળ ચીજ હમેશાં મધ્યખિંદુની લીટી શિવાય બીજા કરા ઉપર ઉભી રહી શકતી નથી, તેથીજ તે પડી જઈ શકતી નથી. ઘણાક જાણુ ઇંડું અથવા લાકડી દાંચ પર અદર ઉભી રાખે છે, તે પણ દાંચની સફાઈથી. તે ચીજના મધ્યખિંદુથી દોરાતી સીધી લીટી, તે ચીજના છેડ તથા જે જમીન કે વસ્તુપર તે આડીને ઉભી રહે છે તેમાંથી બેરોંબર પસાર કરી જાય છે તે છે. પેરીસનો " એફલ " નો પ્રખ્યાત ૧૦૦૦ ફુટ ઉંચો નરદમ પોતાના મીનારો જેના ઉપરના દીવાની દોરાતી દીવાલોડી પેંટ રફ માછાં દર સુધી દેખાય છે તે સીધા નથી પણ વાંઘો છે. છતાં તે પડવાની જરા ધસતી નથી તેનું કારણ એજ છે કે, તેના પાયામાં, ગુરુત્વાકર્ષણનાં ખિંદુની સીધી લીટીનીજ દિશામાં આવી જાય છે. બેરોંક સ્થૂંક પ્રયોગો વખરે આ સત્યજનું કાંઈક કદિન છે, પરંતુ આટલેથી કાંઈક વિચાર આવી શકશે. દરેક મંતુખમાં પણ ગુરુત્વાકર્ષણનું ખિંદુ છે, અને દરપણે તેની જગ્યા તે બદલે છે. એ માણસ બાર ઉંચકે છે તો તે પોતાનાં ચરીરને આગળ વળાણું આપે છે. અને દાંધમાં કુધનો તામડો લે છે તો, તે બીજો દામ કદાચ કરીને માગે છે. પોતાનું ચરીર તાજવા પેંડ અધર સમતોલ રહે, તે સારું તે આ પ્રમાણે કરે છે.

તમારી ટોળીને જમીન પર બેસવું નહીં હોય અને ખુરશી હોય નહીં તો શું કરવું?—એક જણે ખુરશી પર બેસવા જતો હોય તેમ ઉભા ઉભા જ મુંડધુમાંથી ટાંટીઆ વાળવા. ખુરશી પર બેઠો હોય તેમ ઉભા રહેવું. બેસવા ગયા એટલે ખુરશી મળી એમ ભુલાવો ખાધ તે બેસવા જશે તો ચતોપાટ થઇ જશે. આ પ્રમાણે જંગ સીધી થતાં તે પર ટોળીના બીજા સદૃશ્યે તે ખુરશી હોય તેમ ધારીને બેસવું! તેની જંગ પર ત્રીજાએ બેસવું!! અને ત્રીજાની સીધી જંગ પર પાંચમાએ એમ પરપરા લગાવવી. પુણ સીધી દારમાં ન બેસતાં દરેકે ગોળ કુંડળ થાય એટલી આડકતરી દિશા કરીને બેસવું. આથી જ ઉલ્લેા બેસશે તેની જંગ ખરેખર પહેલો જ અદર ખેંદો છે તેની નીચે આવી જશે એટલે તેને પણ ખારસી ખુરશી થઇ! કાંઈ ટોળી ટાઇટ પાટલૂનો પહેરી સહેલગાંઢે ઉતરી પડી હોય અને ચાલતાં ચાલી થઇ હોય તેમને એક બીજાની ખુરશી બનીને બેસવાની આ કેવી સરસ સુકિત? જ્યારે નેપોલીયન બોનાપાર્ટને લશ્કર ઇંગ્લેન્ડમાં ગયું ત્યારે કુચ કરતાં બીની જમીનનાં મેદાનો માંડસો સુધી આવતાં, તેથી જમીન પર ન બેસતાં તે લશ્કરે આ સુકિત કામે લગાડી હતી એમ કહે છે.

અહીંસો રૂપીઆમાં અમર નામ.

પુણ્યશીલ દાતાએ માટે ઉત્તમ તક.

(અત્યાર સુધીમાં ૩૦ દાતાઓએ પોતાના નામની ઝીરડીઓ બંધાવી છે.)

નડીઆદ હિંદુ અનાથ આશ્રમમાં અનાથો અને અપંગોની સંખ્યામાં ગેરો વધારો થવાથી અનાથોને રહેવા વિગેરે માટે ધણી અગવડ પડતી હોવાથી, આશ્રમના મધ્ય સ્થળમાં વધારાનું મકાન બંધવાની જરૂર છે. આ નવા મકાનની નીચેની ઝીરડીઓમાં અનાથ અપંગો વિગેરેના ખાસ સમાસ કરવામાં આવશે. મકાનને લગતી દરેક ઝીરડી બાંધતાં લગભગ પાંચસો રૂપીઆ ખર્ચ થાય છે, તથાપિ કોઇ દાના શૂદ્ધ્ય એથી વખતે રૂ. ૨૫૦ આપશે તો તે શૂદ્ધ્યના નામની એક ઝીરડી બાંધી તેના મુખદ્વાર ઉપર આરસખાદાણની તખ્તી ચોટી તે સખી દાતાનું નામ અમર કરવામાં આવશે. આ મકાન બાંધતાં ચાર હજાર રૂપીઆ સુધી ખર્ચ થાય તેમ છે પરંતુ કોઇ શ્રીમંત સખી પ્રદરશ્ય તથા હજાર રૂપીઆ સામદા દાન આપે તો એ આખું મકાન એ દાતાના નામથી બંધાવી અમે કૃતાર્થ થઇશું; આ મકાન આશ્રમમાં ધણાજ આશ્રજ પડતા સ્થળમાં થોડાજ સમયમાં બંધાનાર હોવાથી દાનશીલ સજ્જનો આ ઉત્તમ તકનો લાભ લેવા ચુકશે નહીં એવી આશા છે. વધુ વિગત માટે લખો.

છવીતદાન આપનાર સો પાળક પણ નહીં નીકળે?

દીન વત્સલો!! પ્રજાની ખાતર દયા લાવો અને અનાથોના પાળક બનો દર માસે રૂ. ૭ આપનાર ધર્માત્માના નામથી બાર વર્ષથી મોટી ઉમ્મરના અનાથને, અને દર માસે રૂ. ૩-૮-૦ આપનાર ધર્માત્માના નામથી એથી નાની ઉમરના અનાથને પૂર્ણાંગી વિદ્યાદાન આપી સનાય બનાવીશું. આ પુણ્ય જુમીમાંથી અનાથના પ્રાણદાતા એવા માત્ર સો (૧૦૦) પાલક પણ નહિ નીકળે? જરૂર દયા લાવી લખો: મંત્રી, હિન્દુ અનાથાશ્રમ નડીયાદ.

સચિત્ર સુન્દરી સુખોદ.

શ્રીઓ, બાલકો અને કુટુંબીજનોને ઘણુંજ ઉપયોગી, તથા હેમની કેળવણી, સુધારણા, આરોગ્ય ઉન્નતિ અને કેલ્યાણને માટે હૃદયેશાંઆહુ પ્રયત્ન કરવું, — સુખોદક સચિત્ર માસિક પત્ર વાર્ષિક લવાજમ, ફક્ત સવારૂપિયોઃ દિવસવાનની જઠાર. માટે, — દોઢ રૂપિયો ઘણુંજ સસ્તું સરળ, અને મહોદું ! સુન્દર, રસીકું, મનોરંજક અને ઉત્કર્ષક !

દરેક શુદ્ધ, જે પોતાનાં શ્રીભાવકોને કેળવવા, તથા હેમને ઉન્નત કરી, પોતાને અને પોતાનાં કુટુંબને સુખી કરવા દુનિયા રાખે છે; પોતાના ધરમાં, પડોશમાં અને પોતાની આરે તરફ સુખશાન્તિ આપાદી અને સંતોષ, આનન્દ અને પ્રસન્નતા જોવા માગે છે; અને પોતાના દેશનો ઉદય થાય એમ આશાવન છે, તેણે પોતે સુન્દરી સુખોદ વાંચવું જોઈએ, એટલુંજ નહિ પણ પોતાના અને પોતાના સ્વજન મિત્રોના કુટુંબની શ્રીઓ પાસે તે વચાવવું જોઈએ, એ ખાસ જરૂરું છે. કારણ બીજાવણીનું તે એક 'ખડુ ઉત્તમ સાધન છે. ઉપરાંત બાલકો માટેના ખાસ વિભાગ હેમને પણ 'મમત સાથે રાત' આપતો હોવાથી ખડુ ઉત્તમથી તે વંચાય છે.

સુન્દરી સુખોદમાં શું આવે છે ? રસીકી વાર્તાઓ અને નવલકથાઓ, મનોહર સતી ચરિત્રો, વૈદક, ભરતચુચલ, પાકશાસ્ત્ર તથા વિદ્યાકલાના વિષયો, ઉત્કર્ષક ધર્મનીતિનાં લખાણો, ખુશકારક ગમતના ફકરા અને દ્રશ્ય, શ્રી કેળવણી, શ્રી સુધારણા, અને શ્રી ઉન્નતિની સુખોદક ચર્ચા, મધુરી કવિતા અને ગીત ગરબીઓ, તથા બાલકોને માટે ખાસ વિભાગઃ આ ઉપરાંત એક અથવા વધુ મનમોહન અને આકર્ષક ચિત્રો પણ આ માસિકના દરેક અંકને સુશોભિત બનાવે છે. ફક્ત એકવારજ વાંચનાર પણ હેતા આદેક વાંચે અને આદેકજ નવા આદેક વધારે છે એ વાત આ માસિકની લોકપ્રિયતા અને ઉપયોગિતાની ખાતરી કરશે ! છે દુનંત સવા રૂપિયામાં આટલા અધા લાભ એવો છે ?

સુન્દરી સુખોદના આદેકોને અનેક લાભ છે ! — (૧) મોટાં, રાયસ બત્રીચ પાર્નાનું માસિક. (૨) દર મહિને એક અથવા વધુ ચિત્રો, (૩) ઉત્તમ, રસીકું મેટનું પુસ્તક, (૪) અનેક ચિત્રોવાળો, મોટો ખાસ અંક, અને (૫) સંખ્યાબંધ કીમતી શ્રી ઉપયોગી પુસ્તકો આદેકોને ખાસ એવું લાભ મળી શકે છે ! આ પત્રના આદેકોને ખીળ પણ વધી તરેહના ફાયદા મળે છે.

નવા આદેક — સપ્ટેમ્બર માસથીજ (એટલે આ પત્રના વર્ષની શરૂઆતથી) આદેક થવાય છે, અને દરેક નવીન આદેકને પાછલા અંક, ખાસ અંક તથા મેટનું પુસ્તક મળે છે. નમુનાનો અંક ફક્ત એક આર્નાની (પૈસાવાળી, ટપાલની ટિકિટો મોકલવાથી મળી શકે છે; અને તે મંગાવનાર આદેક દેતા તે પૈસા લવાજમમાં વસુલ ગણવામાં આવે છે. (એટલે તેમજ નમુનાનો અંક મંગાવનારમાં ખર્ચેલા પૈસા બાદ જતાં હેમની પાસેથી ફક્ત રૂ. ૧-૩-૦ લેવામાં આવશે.) નીચેને શીરનામે લખોઃ—

‘સુન્દરી સુખોદ’ મન્દિર, અમદાવાદ.

સાંભળ્યું કે પુના બેંક શું કહે છે ? કહે છે કે:-

બંગડી બજારવાળા લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સની ત્રીજેરીઓ
કામની હરીફાઈમાં બીજાઓ કરતાં સારી છે, તથા ક્રીમતમાં
ક્રીકાયત છે.

દ્યો આ ખુલે કાગળ વાંચો.

no L. 223

ધી પુના બેંક, લીમીટેડ [મુંબઈ પ્રાંત.]

૩-૫ શ્રીન સ્ટ્રીટ,

મુંબઈ તા. ૨૫ એપ્રિલ ૧૯૧૨.

મેસર્સ

લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સ.

ત્રીજેરી અને તાળા બનાવનાર—મુંબઈ.

જ્ઞાતા સાહેબો.

અમે જણાવવાને ખુશી છીએ કે થોડા વખત પહેલાં અમારા પ્રેમ માટે
અમે તમારી ત્રીજેરીઓ ખરીદી છે જેનું કામ બીજાઓ સંઘે સરખાવતાં સાડ
અને હામમાં ક્રીકાયત છે. વળી અમે ક્રીને બીજી ત્રીજેરીનો આરંભ આપ્યો જે
અમારી મન પસંદગી પ્રમાણે તૈયાર ચએલી જોઈ અમે સતોષ થયો છે.

હી તમારો વિશ્વાસ

મેનેજર.

ધી પુના બેંક લી. મુંબઈ.

અખંડ પેટન્ટ ત્રીજેરીઓ તાળા અને કળો બનાવનાર

લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સ

લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સ.

ફારખાનું:—લાયબલા, પુલ નીચે.

ફકાન બંગડી બજાર—પારસી ગલીને નાકે.

જીવન રસાયન ડેપો.

(Biochemie Depot)

આ દવાઓથી કોઈ પણ રોગ મટે છે. તમામ પાવરની દવા ખુદક તથા નોકળે તેટલા જગ્યામાં આપમે રાખી મળી શકે છે. દરેક મનુષ્ય જાતે પેલ અથવા વ્યવહારિ-
ચિત જીવનરસાયન વિધા. Every Man His Own Doctor or Bio Chemistry Made
Practical.) એ તામનું પુસ્તક આ સંગ્રહમાં જાણવાયેાગ સર્વ જોવાયે છે. વૈજ્ઞાનિક દાખલો
તમા હમ્મરો મનુષ્યો આજે આ દવા વાપરે છે.

દ્રાક્ષની સાચી માળાઓ.

મોટા તથા ઝીણા મરી નેટલા દાણા, જોડી રિ પેસા પાણ, કેટલોગ મેકન,

સુગંધીદાર અગરખતિ.

કોઈ દેડ બે કલાક તો કોઈ આઠ કલાક બળે છે. કે.ઇ શેરમાં ૧૫૦૦ તો સાપમાં ૨૫૦૦
તગ આવે છે. કેટલોગ મેકન

આમેક્સીન તથા રેકર્ડસ.

આમાંથી પાંચેથી તમામ જાનનાં આમેક્સીન તથા તમામ જાનની રેકર્ડસ વગેરે જાનનાં
આમન મળી શકે છે, કારણ કે અમને તમામ કંપનીઓએ એજન્ટ નીમા છે.

સખ-એજન્ટોને સારો લાભ મળે છે. જે. પી. પંચિત એન્ડ કંપની.

રાયર-વડોદરા.

Rajput Herald.

A Monthly Illustrated Magazine devoted to Rajput History, Antiquities and Art.

An organ of the Rajput Rulers and Nobility.

The only Indian Magazine representing Indian interest in the United Kingdom.

Edited by.

THAKUR SHRI JESSRUPJ SINGHJI SEESODIA.

Address-227/ STRAND, LONDON, W. C.

Annual Subscription Rs. 15!

For Students Rs. 5-10-0.

(including Postage.)

સુરત રાઇસ મીલ કંપની.

(Surat Rice Mills Co. Ltd.)

જો તમારે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સાફમાં સાફ

ચોખ્ખો જથ્થાબંધ યા છુટકા બેંધતો હોય તો

હમને જરૂર પુછાવજો.

૧ સુરત રાઇસ મીલમાં આંખામોર, સુખવેલ, કમોદ, કોલમ વગેરે જાતના ચોખ્ખા હમેશાં મોટા જથ્થામાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે.

૨ સુરત રાઇસ મીલસને ચોખ્ખો, લાનમયી અનુભવીઓની સીધી દેખરેખ હેઠળ તૈયાર કરવામાં આવે છે. નવા ચંચળો તે તૈયાર થાય છે.

૩ બદાર ગામના વેપારીઓ મારે આ મીલને ચોખ્ખો એક આશીર્વાદ સમાન છે. માત્ર એકવાર માત્ર મંગાવાથી ખાતરી થશે.

૪ કોઇપણ ચોખ્ખાની મીલ આ મીલના માલની બદલતરી કરી શકતી નથી.

૫ ભાવ, માલની ગતના પ્રમાણમાં ઘસો કીકાવન હોય છે.

સુરત રાઇસ મીલ્સ કં. લી.—ચંધનાથપુરા—સુરત.

લુનામાં લુનો અને હુતરો લોકોએ અનુભવ લઈ ખાતરી કરેલા તેમજ પ્રદર્શનમાંથી સોના, ચાંદીના ચાંદ ફનામ મેળવેલો

૨૧. વામન ગોપળનો આયોડાઇઝ

સાસાપરિલા

આ જગત્સર સાસાપરિલા એવી અનેક દવાઓથી તૈયાર કરેલો છે કે, જે બાલકો કોઇપણ કાસથી અગેડેલા લોકોને સુધારી વધારે કરે છે. ત્યાં લેવા છે ત્યાં મનુષ્યનું હવન છે, ત્યાં મુખી તે અગેડેલું હશે, ત્યાં મુખી અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે, આ ધિવાય જોમ મુખ્યત્વે કરીને નીચે દર્શાવેલા રોગોપર આ સાસાપરિલા ઘણુંજ સારું શુભ ફરતે છે. ઉપદંશ એટલે ગરમી સરખા જીભે બર્ષકર રોગગ્રાપ્ત નથી આ રોગનું એર જે શરીરમાં રહે તે શરીરમાં જ્યારે રહે એટલુંજ નહિ પણ તેનાથી ઉત્પન્ન થતી પ્રગમાં પણ તેને અંશ આને, શીત્વાય જોમ અનેક રોગો જેવા કે પક્ષપાત, સંધીચ, સાધાને હાડકાને કુખાવો, શરીરના નવા દાય પમના તળીઆપર કાગા કાપા મકરા, સ્પર્શજન તથા વામનાસકિતનું કમી થવું, કાંદામાં અવાજ તથા જડખાનો કુખાવો ને લાગ પડતી, શુદ્ધ તાન ને જોડતી આવસ વગેરે સર્વમાં દરદો નાચ પામે છે. એ વગેરે દરદો ઉપર આ સાસાપરિલા જેનું મીઠું એક પણ દવાનું નથી તે પ્રયાસ વડે થય અનુભવી પ્રિદ્દ દરદું છે, એ જગત્સરની કી. ર. ૧૧. પી. ૫ આના છુટકા સારા ચુચુ મારે ૪ ખાટવી વાપરવી એકમ લેનરને કોમન ૩. ૪) પારેડ ૬ ચાના

આં શીત્વાય અનેક દવાઓ અમારા દારવાનોમાં તૈયાર છે. કેટલાક મંગાવે.

વિશેષ મુચના—કોઇ પણ દવાઓ એકદમ શુભકારી કરે છે તે ત્યાં ત્યાં તેની નકલ રાખ થાય છે, પરંતુ નામ પ્રમાણે સાધન નહિ. સર્વે નકલથી સાવચેત રહેજો.

માસે—ગોતમશવ કેશવ—તોમરશવ—મુખ્ય.

પકતર ભાવે વેચવા ખાસ તૈયાર કરાવેલાં પુસ્તકો.

તૈયાર છે!	જનના ભાષાંતરકર્તા—	તૈયાર છે!
અર્વાચીન શાસ્ત્રો.	મીઠું મગનલાલ સ્વતંત્ર વિદ્યાર્થી	સ્વેન્સર તાવદર્શન.
અને	જી. જી. જી. જી. સી. વડોદરા.	માર્ગપદ્ધતિક.
શાસ્ત્રીય વિચાર.	મગદ કર્તા:—	
પુસ્તકોની ભાષા, ભાદી, સરળ અને શુદ્ધ રાખવામાં આવી છે. વિદ્યાનેમાં ઉત્તમ અભિ	શેઠ રણછોડદાસ ભવાન-મુંબઈ.	નામ નાંધાયેલાં કર્તા પાસે
પ્રાપ્તને પાત્ર થયાં છે. દરેકની કિંમત માત્ર આઠે આના. પી. પી. જુદું		
	મળવાનાં ઠેકાણું:—	
૧ પુસ્તકાલય આર્યસમાજ.	૨ પુસ્તકાલય આર્યસમાજ.	
૧. ૪ મુંબઈ.	માડીયા-નગરની વાડી-અમદાવાદ.	
૩ ક્ષત્રી પાસેથી-મામાની પોળ	૪ મોહનલાલ મનસુખરામ જુલેસલર	
રાવપુરા-વડોદરા.	લહેરીપુરા-વડોદરા.	

ધી ખોરખે મર્યન્ટસ બેન્ક લી.

હક જાણીસ, જોપોલો સ્ટ્રીટ.

ખાન્વીજ-મમાદવી (મુંબઈ), અમદાવાદ,

તથા ગોંડલ (માડીયાવાડ).

મરાયેલાં ચાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦.

ડીપોઝીટ ખાતર મહીને ૫ ટકા

સેવીંગ બેન્ક ૪ ટકા

આલુ ખાતાની રેજની

બાકી ઉપર ૩ ટકા (મુંબઈ ખાતે.)

દૂધી મુદતની ડીપોઝીટ, તથા ધીરવા તથા બીજાં બેંકીંગ બીજાંનેસ માટેની ખબર બેંકમાં તપાસ કરવાથી મળશે.

જયનારાયણ હિંદુમત દાની.

ગેનજી ડાયરેક્ટર.

બેકા રેકર્ડ!

૧૦" (દસ ઇંચ) ડબલ સાઇડેડ બેકા રેકર્ડ-દરેકના રૂા. ૨-૦-૦

Arya Samaj Bhajan-આર્ય સમાજના ભજન

Mangat Ram

મંગતરામ

1૮૩ ૨૧૩૮૨ ધર્મ પથ ફેલાવો ઘર ઘર દ્વાર ... આશાવરી
૨૧૩૮૫ કરોડે મીત્રો વેદોક્ત પ્રચાર ... પહાડી

1૮૩ ૨૧૩૮૪ સમજ મના ક્યોં ફીરે ભટકતા ... ભેરવી
૨૧૩૮૬ શરણુ તેરી મેં આયા પ્રભુ જળ ... "

1૮૭ ૨૧૩૨૦ સમજના ક્યોં ફીરે ભટકતા ... ભેરવી
૨૧૩૨૧ શરણુ તેરી મેં આયા પ્રભુ જળ ... "

Dhani Ram

ધનીરામ

1૮૨ ૨૧૪૦૦ લે લે પીતા પરમાનંદ દાતા ... ભજન
૨૧૪૦૨ ચલ રે મના હરી દર્શન પા ... "

તે શિવાય બીજાં ધણાં ઉત્તમ ગાયનો ભરવામાં આવેલાં છે. અરેબીક, બંગાલી, ગુરમીઝ, ફાર્સી, આધુનીક, ઇંગ્લીશ, ઇન્ડિયન, ઇન્ડો-યુરોપીયન, હિન્દુસ્તાની, જાત, કેનેરીઝ, મરાઠી, નેપાલીસ, ફાર્સી, પંજાબી, પુસ્ત, સંસ્કૃત, શીખ, સીંધી તામીલ, તેલુગુ, ટર્કીશ, ઉર્દૂ વીગેરના કેટલોગ મંગાવો, જે મક્ત મોઢલી આપવામાં આવે છે.

નવા ઓડીયન રેકર્ડ !

1૦.૩" (પોણા બગીચાર ઇંચ) ડબલ સાઇડેડ રેકર્ડો-દરેકના રૂા ૩-૪-૦
નાચે લખેલી ભાષામાં બહાર પડ્યા છે. વીગત માટે કેટલોગ મંગાવો.

ગુજરાતી, મરાઠી, પંજાબી, સીંધી, બંગાલી, ગુરમીઝ વીગેરે

Arya Samaj Bhajan-

આર્ય સમાજ ભજન

Mangatram

મંગતરામ.

૧૧૩૪ ૬૫૩૫૪ અરે રાવન તું ધમરી દીખાતા દીસ ... માંડ.
૬૫૩૫૫ ધરમકેસાય હરમોકડી મહાભત ... દેરા.

અંગ્રેજી બેકા, ઓડીયન, અને લુમ્બો, રેકર્ડો તથા સીનો. કેટલોગ મંગાવો.

THE TALKING MACHINE & INDIAN RECORD CO.

Homeji Street, Circle, FORT, BOMBAY.

શાખાઓ-કલકત્તા અને રંગૂન

“ બાદશાહી ચાકુતી ” માં દગો.

નકલીઆની દવાતું નામ “ બાદશાહી ચાકુતી ” ન હોવા છતાં “ બાદશાહી ચાકુતી ” ના બનાવનાર પોતાને કહેવડાવનારના દગાથી દુર રહો. મદાઈ માટે ડોક્ટર ચાંદલીઆકૃત વખણાતી

“ બાદશાહી ચાકુતી ”

આ ગ્રાન્ડ સરકારમાં નંબર ૨૨૮થી ૨૭૨૨ર થયેલો હોવા ઉપરાંત તેના બનાવનાર પ્રખ્યાત ડોક્ટર એ. જે. ચાંદલીઆજ છે. તેમના સિવાય “ બાદશાહી ચાકુતી ” સર્જક બીજા કોઈને પણ વાપરવાનો દક્ક નથી. તેથી તે ગણાતો “ બાદશાહી ચાકુતી ” શબ્દ વ્યકરણની રીતે વશોપણ તરીકે વાપરીને તેના પાછળ નકલીઓ પોતાની દવાતું નામ છોડી દેને પોતાની દવા “ બાદશાહી ચાકુતી ” તરીકે વેચી દગો કરનાર પોને નકલીઓ ઠરે છે કે કેમ તેટલું બહુર પ્રમ બહુજ સારી રીતે જોઈ શકે એમ છે.

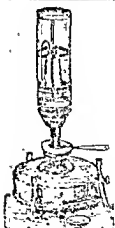
આ “ બાદશાહી ચાકુતી ” થી દરેક જાતની નબળાઈ, માતૃવિકાર દુર થઈ નામરદાઈના સંદંતર નારા થાય છે. જયુકને માટે લુવાનીના ખરેં લુરસો આપનાર આજ “ બાદશાહી ચાકુતી ” દરેક જગોએ એક બધાને વખણાય છે. ડી. ડબ્લ્યુ. ૧ ના ર. ૧૦. વધુ માટે દરદની પુરેપુરી હકીકત લખો અથવા મળો.

ચાંદલીઆ ફા. } કાલબાંદેવીરાડ,

મુંબઈ.

સ્વદેશી ભારત સ્ટોવ્સ

ચુંલા

તેમજ ચુંલાઓનું કેટલોગ મફત.

તથા સ્ટોવ ઉપર લાઈટ કરવાના ભારત ચેટર સ્ટોવ લાઈટ બરનરો તેમજ વિલાયતી દરેક જાતના ચુંલાઓ તેમજ દરેક જાતના ચુંલાઓને લગતો છુટો સામાન છુટક તથા જથાળંધ કિશ્કાયત ભાવે મળે છે તેમજ ચુંલાઓનું રિપેર કામ સારૂ અને દિશ્ચયત ભાવે કરી આપવામાં આવશે.

ભારત સ્ટોવ ડીપો.

ગ્રામાઈટર બી. એમ. મહીવાળા

ગીરગામ. મોહન બિલડીંગ.

મુંબઈ.

ગુજરાતી સાહિત્યને શોભાવનારાં અતિથિત પુસ્તકો.

પુસ્તક.	કિંમત.
૧ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા	૪-૦-૦
૨ ભુક્તા	૩-૧-૦
૩ પાંડવ અને કૌરવ	૩-૨-૦
૪ રામ અને રાવણ	૧-૦-૦
૫ પાંડવોનો યોદ્ધા	૨-૦-૦
૬ ગુજરાતી મંથકારો	૧-૮-૦
૭ ચિદમ્ભર	૨-૬-૦
૮ આપોનાર્થ યોગ	૨-૦-૦
૯ સંક્ષિપ્ત કાદંબરી	૬-૮-૦
૧૦ આયુર્વેદમાર્ગોપદેશિકા	૦-૮-૦
૧૧ ધનોત્સવ	૧-૦-૦

પોરટેજ વગેરે તેની કીમત ઉપરાંત સમજવું. વિશેષ વિગત જાણવા
પ્રાદેશીક મંગાવે.

વેદશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

સાંચી ઓરીસ, મુંબાઈ
કામનારેલી રોડ

} જામનગર-કાઠીયાવાડ.

સુખનો ખરો માર્ગ જાણવા માગો છો ?

કામશાસ્ત્ર.

છ'ઠગીની પાયમાલી કરનાર ખરાબ ટેવ તથા ખરાબ વિચારોનાં નાશકારક પ્રવિણોએ - જતાથી હંચા અકારની લંદુરસ્તીના ઉપાયો - સમજાવનાર ઉપયોગી પુસ્તક જુદી જુદી ભાષાઓમાં મળી સાત ભાષાથી વધારે નકલો વહેંચવામાં આવી છે.

કિંમત કે પોરટેજ કાંઈ પણ લીધા વગરજ મોકલવામાં આવે છે. ન વાંચું હોય તો અવશ્ય મંગાવો.

વેદશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર-કાઠીયાવાડ.

આપણે અને દાદી પંચતારાઓ અને પીનારાઓ

જરા સફળ થઈવાંચો તો ખર

મારું બાળક પાંચેનાં ત્યાગારાઓને તોમર સાંખીને પીનારાઓને વિદિત કરવામાં આ
કે જ્યારે તો માન માનવી માટે પુરક તોમર જરામાં પોટીઓ. વ્યવસ્થા જોવે મને
સંસ્કૃત માટે પણ ખુલ્લોદાર અને સારવરતાર આદે મોરલી આપવામાં આવશે. માટે
પાંચની કંઈ કમરનારાઓને તોમર આદે પાંચેનાં સાંખીને પીનારાઓએ એક વખત
મોરલી જરૂર ખાવી કરવી. માતા પી. પી. મી મોરલી આપવામાં આવશે. લખો.

જમનાદાસ તારણદાસ આદેવાળાં.

૩૪૩ અમદાસ રહેમાન સ્ટ્રીટ-મુંબઈ.

લોકપ્રિય થયેલાં ઉત્તમ પુસ્તકો.

શ્રી ઉપયોગી નહું' પુસ્તક.

स्वर्गनी सुंदरीयां.

આ જી ઉપયોગી પુસ્તક-દાનમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે. અનુકરણ-કરવાનું-મન થઇ નય તેવાં પાત્રોના વર્ણન સાથે ઉત્તમ વિચારોથી ભરપૂર દષ્ટાંતો આ પુસ્તકમાં આપેલાં છે. મીસદોશ, લક્ષિતામાધ, ધીરજ પહેન, સુદર્યા, શિંગોલીની સમગ્રમારી, મધુરી મૈયા, મનોહરી પહેન, મં-લુકાદેવી, મયાંદોશી, ઉત્તમ પહેન, સનિતાપહેન વગેરેનાં વર્ણનો વાંચતાં વાંચતાં મન જોર તાર થઇ નય છે અને તેની સચોટ અસર થાય છે. બાપા સાદી અને મહેલી છે. પૃષ્ઠ ૫૦૦, ચાર રૂપાંતરી તામ સાથે પાકું પુસ્તક. રૂ. ૧૫ પો. બદલ.

શ્રીઓતું સ્વર્ગ:-આ પુસ્તક પણ ઉપજા
પુસ્તક જેવું જાસ વિષયોગી છે. ૪૫૦ ૪૪૦
કિ. ૩. ૧૧ પો. જુદાં.

પૈઠ અમૃતસાસ મુદ્રેણ પત્રીયાર, કાવગાદેવી રોડ, દાથીખિદ્દીંગ, મુ'બઈ નં. ૨.

सक्ति-ज्ञानंता दाम्पत्ययोगं ननु पुस्तकं

स्वर्गनां रत्ना.

જાગી-જાન-પ્રણુ પ્રેમના ૧૦૧ શબ્દસાવું આં
પુસ્તક દાસમાંજ પ્રસિદ્ધ થયું છે. તેમાંના દા
ખલા ઉત્તમ સિદ્ધાન્તો સ્પેષી રીતે અને અતં
રમાં ગદ્ય રૂપે હિંદી ભાષા તેવી રીતે વિરનાર
પૂર્વિક લેખાણુ ખુલાસા સાથે આપેલા છે. તપ,
ત્યાગ, જ્ઞાન, જાગૃત, પ્રણુપ્રેમ, સત્સંગ, તીર્થ-
પ્રવ્રજન, નિષ્કામ, નામસ્મરણ, પ્રાર્થના, ધર્મ, શાંતિ
મોક્ષ માયા અજ્ઞાન, મોહ, દુઃખ, મોત, વ્યપત,
વાંચન, ગુરુ, મદદાખ્યાઓ. અને આત્મા તથા
પરમાત્મા વિશેના દાખલાઓ છે. પૃષ્ઠ ૭૮૦, ગ્રંથ
સોનેરી નામ. પાક્ર ૫૬, કિં. રા. ૧ પૌ. જુદું

દેવર્ગીનું વિમાન: રેહલા ગ્રેહા ૬૨૫ દાખલા
 ઠંડ: રેહલાણે ભજન પદો ૫. ૩૬૦ કિ. ૩. ૨ પૌ. લુહ.
 રાંભારમાં દેવર્ગ, સાચું દેવર્ગ ધ્યને દેવ-
 ગની સીડી ઝિગેરે પુરતો પથ ખાસ વાંચવા
 જેવાં છે કિ. દેહના ૩. ૧૧ પૌ. લુહ.

મીસેર પાનાના પુસ્તક ઉપર બસો પાનાનું પુસ્તક બેઠ.

આદર્શ સુધારક દયાનન્દ.

મુળ બંગાળીમાં લખનાર શ્રીયુત બાણુ દેવે-દ્રનાથ મુદુરજ મુખોપાધ્યાય

સરળ ચત્તે મનોહર ગુજરાતી ભાષામાં ભાષાંતર કર્તા,

૨૧. ૨૧. કૃષ્ણસાહ મોહનસાહ ઝવેરી એચ. એ. એલ. એલ. બી.-૧૪૪.

પ્રથમાવૃત્તિમાં જેની રૂ.૦૦૦) જેટલી નકસો મુદ્રિત થઈ છે તેમાંથી હવે થોડીજ નકસો સીલકમાં રહી છે. જે પુસ્તકની મુખ્ય સગાચાર, સાંજ વર્તમાન, સારત ગોપતાર ગુજરાત મિત્ર, ગુજરાત દર્પણ, કાલિયાવાડ ટાકગ્રસ, વસંત, શુદ્ધિપ્રકાશ, આદિ દૈનિક, સાપ્તાહિક, અને માસિક, સર્વ પત્રોએ મુકાકાં પ્રસંસા કરી છે અને જે સીતિર રતલી વિંચા કાગળપર શુદ્ધ છપાત તથા પાછી જાદુગીરથી ત્રિશેષ સુંદર અને સર્જને અમદા, મુગા-ચોગ્ય બન્યું છે. વધુ નવાઈ એ છે કે, દરલી મજનોયી ભરપૂર આશરે ૨૦૦૭ પાનાનું દળ-દાર સંગીત રત્ન પ્રકાશ (હીંસી) નામનું પુસ્તક માન પેરેજેન હાથ આદર્શ સુધારક દયાનંદના પુસ્તકના ખરીદદારને બેટમાં આપી દેવામાં આવે છે. જેટલર પુસ્તક ન માગનારને આદર્શ સુધારક દયાનંદ ૪ આને મળશે. મૂલ કીમત ૫ આના હાલિ

पुरतः भगवानां देहाः:-

૧-સુરજી વદસભદારા એ-૩ કું. વઘાડી મુંબઈ, ૨-કવીરાજ ઉદાસાસ રખદેવ,
અમીયાર થીઅટર-શેટ-મુંબઈ. ૩-પેઈ-દર રામજી મુલુ, કાલજાદેવી-આંદેની વાગી-મુંબઈ.
૪-ધમ વિગય પ્રેસ પાલપુની-મુંબઈ.

RAMJI BHAGWAN & BROS

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS

Big to call the attention of the public to their large, varied and choicest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns, Carved and Plain Silverware, Presentation articles of every description, and in unique selection of Indian and English mounted Jewellery.

209 Shark Armon Street, Bombay, Telephone No 674.

રામજી ભગવાન એન્ડ બ્રધર્સ.

સોના, ચાંદી તથા ઝવેરાતના ચાકુ જમાનાને બંધના મુદ્દર,
હાગીના તથા લોટ દેવા લાયકની મનહર વસ્તુઓ

ખતાવનાર તથા વેચનાર.

રજી, રોખમેયલ્સ્ટ્રીટ મુબઈ

ટેલીફોન નંબર ૬૭૪

જો બહાગાયતા એકાદેશર પુર્તે ધ્યાન આપતામાં આરે હ